

Stasys Algimantas Būdas

Ką atmintis

I Š S A U G O J O

Klaipėda

2003

Malonus skaitytojau,

Jeigu turėsite noro ir kantrybės pavartyti ar perskaityti šiuos prisiminimus, noriu pareikšti keletą pastabų.

Pirmiausia – gal kokie 95 ar daugiau procentų rašyti iš atminties. Ir tik vieną kitą datą ar pavadinimą tikslinau enciklopedijose ar kituose šaltiniuose. Tikslūs ir išrašai iš mano, „pavoingo nusikaltėlio“, bylos.

Turiu pastebėti, kad vaikystė ir jaunystė atminty išliko labai ryškios, o daugelį datų buvo lengva nustatyti pagal tai, kur tuo metu gyventa, kokioje klasėje ar skyriuje mokytasi, kokie įvykiai pasaulyje vyko.

Stengiausi viską pateikti chronologiškai ir taip, kaip aprašomuoju laikotarpiu įvykiai ir pasaulis atrodė man pačiam. Nors iki brandaus amžiaus turėjau tikrai neblogą atmintį, bet atmintis vis tik nėra šimtaprocentinis teisybės garantas. Tad ir mano aprašomieji įvykiai ir jų supratimas objektyviai galėjo skirtis nuo mano tuometinio įsivaizdavimo. Todėl toks ir šių prisiminimų pavadinimas: „Ką atmintis išsaugojo“.

Rašiau vaikams ir anūkams, norėdamas, kad jie galėtų susidaryti ryškesnį vaizdą apie tėvų ir senelių gyventą laikotarpį, ko neturėjome galimybės daugelis iš mano kartos. Skaitytojas gal susidarys nuomonę, kad daug ką pagražinau, nes per daug jau nekonfliktiškas mano gyvenimas, per gerai sekėsi mokyklose. Iš tikrųjų buvau „caca“ vaikas ir per visą savo gyvenimą neteko su niekuo susipešti, išskyrus paauglystės apsikumščiojimus su broliu Zeniu. Ir girtis tikrai niekada nemėgau.

Neplanavau šių užrašų spausdinti ar plačiau publikuoti, ir ši publikacija – ne mano iniciatyva. Vis tik viliuosi, kad gal vieną kitą jie sudomins, o gal paskatins ir pačiam imtis plunksnos (atsiprašau – kompiuterio!). To labiausiai ir linkiu. Juk iš kiekvieno gyventojo istorijų susidaro ir visos šalies istorija ar bent svariai ją papildo.

Stasys Algimantas Būdas

TURINYS

	Psl.
1. Kodėl ir kam...	5
2. Mama	7
3. Tėvas (papa)	10
4. Veiviržėnai	13
5. Paveikslėliai	15
6. Pas Puižę	18
7. Paliekame Puižės namą	36
8. Pas Maušą	38
9. Vėl gimtajame Skuode	43
10. Prasideda okupacija	48
11. Niūrus 1940-jų ruduo	49
12. Vėl mieste!	52
13. Karas	56
14. Kretingoje „prie vokiečio“	58
15. Šatės. Senoji altarija	66
16. Vėl naujoje vietoje	70
17. Paskutinė Šačių vasara	91
18. Kelionė į nežinią	97
19. Aukštumalė	100
20. Grįžtame „Lietuvon!“	111
21. Kelionė į Šates	113
22. Sunki darbų vasara	114
23. Vėl keičiame vietą	117
24. Draugai	123
25. Atostogos	127
26. Trečioji berniukų	129
27. Ligos	130
28. Grįžtu kasdienybėn	132
29. Vėl vaikystės Veiviržėnuose	135
30. Namuose ir kitur	144
31. Atostogų vasara	146
32. Telšiai. Mokytojų seminarija	149
33. 1949-jų vasara, ruduo	159
34. Areštai	162
35. Atėjo mano eilė	163

36. Pradedu kalinio gyvenimą	166
37. Sulaukiu likimo draugų	169
38. Ketvirtasis kameros gyventojas	173
39. Tardymo pabaiga. Vizitas pas „Dusią“	175
40. Keičiame „gyvenamąją vietą“	177
41. „Teismas“	182
42. Vilniaus „peresylkoje“	183
43. Sudie, Lietuva!	181
44. Kuibyševo karščiai	187
45. Sveika, Azija, sveika...	190
46. „Svetingasis“ Steplagas	192
47. Dienos karantine	194
48. 4-asis Steplago punktas	200
49. Naujos darbovietės	204
50. Aš – šachtininkas	206
51. Šachtos kasdienybė	209
52. Bendradarbiai	210
53. Kai ne šachtoje	215
54. Įdomesni brigados žmonės	217
55. Pragiedruliai	219
56. Vėl matau dienos šviesą	221
57. Kai ne darbe	224
58. Švystelėjusi laisvės viltis	225
59. Maištas	226
60. Dar vieni pilki metai	227
61. Vaikštau be sargybos	228
62. Zlatousto karjeras	230
63. „Lagamininės“ nuotaikos	234
64. Namo, namo!	235
65. Pradedu savarankišką gyvenimą	239
66. Bandymai pramušti sieną	245
67. Keli štrichai pabaigai	247

*Kiekvienos asmenybės istorija – tai tik
akimirka laiko begalybėje... mirusi, ji niekada
nebepasikartoja. Ją, tą akimirką, ir reikia
išsaugoti, kad ji nepaskęstų laiko bangose.*

Romenas Rolanas

KODĖL IR KAM...

Pagrindinį akstiną šiems prisiminimams davė pusbrolis (tėvo sesers Onos sūnus) Zenonas Jaška, kuriam prieš mirtį dėdė Vladas Būdas perdavė giminės dokumentus, išvardijančius protėvius nuo pat XVII a. pabaigos. Tai jis, Zenius, kaip jį vadiname, pirmasis parašė trumpus ir konkrečius “Prisiminimų fragmentus”, ragindamas ir kitus prisidėti prie giminės istorijos atkūrimo. Manau, kad šis, tikrą istoriko-tyrinėtojo talentą turintis, tačiau dėl laikmečio peripetijų negalėjęs jo išvystyti ir deramai panaudoti, pusbrolis dar grįš ir prie savo gyvenimo smulkesnio aprašymo.

Pagalvodavau apie prisiminimus dar ir iki Zeniaus paraginimo. Ypač dėl to, kai įsivaizduodavau, jog būtų įdomu, jei galėčiau kur perskaityti, kaip gyveno, kaip leido eilinę savo dieną kad ir mano proprosenelis Steponas, sakysim, 1690-jų vasarą ar žiemą... Kokius žaidimus jis žaidė vaikystėje, ką valgė, kuo rengėsi, kas jį domino, kas stebino, o kas – piktino. Deja, turimi dokumentai išvardija tik vardus, metus, vietas ir tai ne visada tiksliai. Ką ten kalbėti apie proprosenelius, jeigu negaliu pasigirti, kad ką nors konkretesnio žinau apie senelių, mano tėvų tėvų, vaikystę, ypač iš motinos pusės. Išlikę giminės dokumentai tik tam ir buvo saugojami, kad laiks nuo laiko jų savininkas vėl galėtų patvirtinti savo bajorišką kilmę. O gaila...

Tad štai kodėl ir kam parašiau šiuos prisiminimus.

Suprantu, kad pilkas, be didesnių nuotykių ar konfliktų mano gyvenimas gali sudominti nebent artimuosius, gal šiek tiek – gimines ar pažįstamus. Juo labiau, kad rašiau juos baigdamas septintąją dešimtį, kada ir atmintis nebe ta, ir plunksnai nebesiseka sklandžiau išguldyti tai, kas toje atminty dar išliko.

Tačiau šie užrašai – mano gyvento laikmečio liudytojas. Subjektyvus, pateiktas taip, kaip mačiau, kaip supratau jį aš. Kaip supratau būtent aprašomuoju laikotarpiu. Tad nepretenduoju į absoliutų objektyvumą, kurio ir negali būti, ypač kalbant apie vaikystės dienas, tų laikų mano pasaulio suvokimą. Man, kaip ir daugumai, tik vaikystėje vasaros buvo tikrai karštos, žiemos – šaltos ir sniegingos, o dabar – viskas “pasikeitę”. (Beje, pastebėjau, kad net perpus jaunesni už mane žmonės apie savo vaikystės vasaras ir žiemas kalba lygiai tą patį, kada “tikrų” vasarų ir žiemų jau “nebebuvo”...).

Gal kada nors tolimes mano aini, jeigu tokių bus, atvers pageltusius lapus, perskaitys juos (ar duos perskaityti kokiam robotui) ir nustebės, kad tais tolimesiais ir varganais, jo požiūriu, laikais, kada ir radijas iš pradžių dar buvo naujiena, jo proprotėvis džingėsi savadarbiu žaisliuku gal daugiau, negu jo vaikas

elektroniniu ar dar dievai žino kokių technikos stebuklų... Kad žmogus galėtų gyventi, džiaugtis ir mylėti, dirbti ar liūdėti nebūtini turtai, nebūtini technikos stebuklai. Taip buvo nuo amžių, taip yra, taip bus ateity, bent jau man įžvelgiamoje.

Visada žmonės domėjosi savo praeitimi, savo šaknimis, iš jų jie sėmėsi gyvenimo patirties, mokėsi gerbti ir mylėti savo kraštą ir tai, kas jų prabočių sukurtą. Tad nespjaukime į tą šaltinį ir mes...

.....

Visi man žinomi mano protėviai tiek iš tėvo, tiek iš motinos pusės buvo žemaičiai, gyveno Žemaitijoje. Tad esu grynakraujis žemaitis, tuo gali didžiuotis ir žmona Irena, buvusi Daublytė. Su ja, o ir su dauguma giminių kalbuosi žemaitiškai, gal kiek "suliteratūrinta" ar apibendrinta kretingiškių ir gargždiškių tarme. Manau, kad pakankamai gerai kalbu (kai noriu!) ir bendrine lietuvių kalba, tad galvoju, jog nebūtinai turiu demonstruoti savo žemaitišką šnektą, kalbėdamas ir su dzūku, suvalkiečiu ar draugijoje iš įvairių kraštų Lietuvos žmonių. Šiame rašinyje ir aš kai kur nevengiau tarmybių, gal viena kita išlindo ir nesąmoningai.

Daugelį dialogų, žinoma, atkūriau ne pažodžiui, o pagal jų prasmę, vienok nuo tikrovės tikrai labai nenutolau. Kai kurie būdingesni posakiai užsifiksavo atminty ir visai tiksliai, tokius juos ir užrašiau.

Stengiausi, kiek įmanoma, laikytis įvykių chronologijos, kai kur pateikdamas ir tiksliai datas. Dažniausiai tai nebuvo sunku: karo pradžia ir pabaiga, visiems žinomos istorinės datos, mokslų metų pradžios ir t.t.

Rašiau priešokiais, kartais nepaliesdamas rankraščio po pusmetį ir daugiau, ir niekada nerašiau bent savaitę tvarkingai ir kasdien. Kartais sakiniai liejosi lengvai ir greitai, o kartais važiuavau lyg duobėtu šunkeliu. Dėl to neišvengiau ir pasikartojimų, sunkių, netašytų sakinių. Kai ką ištaisiau, bet viską perrašyti nebeįstengiu.

Iš pradžių maniau parašysiąs keliasdešimt puslapių "sausų" faktų. Bet, pradėjus aprašinėti konkrečių laikotarpių, ypač vaikystę, paauglystę, atminty tarsi atgimdavo lyg ir užmiršti vaizdai, vardai, smulkmenos. Tad nejučia nuklydau gal į bereikšmių, tačiau man mielų niekniekių aprašinėjimą, kurie gal padės susidaryti pilnesnį to laikotarpio mano aplinkos gyvenimo vaizdą, o gal tik erzins skaitytoją. Tebūnie man atleista už mano tuščiažodžiavimą, nors gyvenime tuo lyg ir nepasižymėjau...

.....

Rašinį skiriu dukroms Irenai ir Adelei.

MAMA

Mama, Grasilda Gudauskaitė, vėliau – Būdienė, gimusi 1902 10 22, buvo kilusi iš gausios ir neturtingos šeimos. Jos mama, mano senelė Viktorija Lukauskaitė-Gudauskienė, būdama turtingų ūkininkų duktė, išteko prieš tėvų valią už mažą žemio, turinčio vos 5 ha, Mykolo Gudausko. Todėl kraičio, atrodo, negavo arba jis buvo labai mažas. Gyveno jie Gerduvėnų kaime netoli Gargždų.

Kaip pasakojo mama, senelis, tokią žmoną gavęs, buvęs labai nedrąsus ir pirmą vestuvių naktį, kurią jaunieji praleido kamaroje, net kojas apšalęs (vestuvės buvo žiemą). O vėliau pasipylė vaikai, ir, seneliui prieš Pirmąjį pasaulinį karą išvykus į Ameriką, gimė paskutinis – šešiolikštasis – vaikas. Tai buvo jauniausioji mamos sesuo Barbora, gimusi 1912 m. Iš šešiolikos pagimdytų užaugo tik aštuoni: Marijona (Marė), Povilas, Jonas, Liucija (Liucė), Grasilda (Grasė), Antanas, Stasys ir Barbora (Basė). Povilas, stojęs savanoriu į Lietuvos kariuomenę, žuvo kovose su lenkais.

Kaip minėjau, prieš Pirmąjį pasaulinį karą, apie 1912 m. žiemą, ar pavasarį, o gal 1911 m. rudenį senelis skalsesnės duonos ieškoti išvyko į JAV. Atėjusi “šipkartė” nebeleido sulaukti ir paskutinės dukters gimimo. Amerikoje senelis pradėjo dirbti anglies kasyklose ir savo laiškuose rašęs, kad greit pas save paims ir visą šeimą. Tačiau užėjo karas, o po jo sužinota, kad senelis miręs. Liko tik liūdna, nyki laidotuvių nuotrauka: balta žemė, baltas žiemos dangus, balto dviauokščio namo galas netoliese ir toje baltumoje grupelė sušalusių žmonių, už jų – dryžuota vėliava, o priešais – juodas karstas. Ši įrėminta nuotrauka, man mažam esant, kabodavo mūsų namuose.

Mamai, kaip ir kitiems, vos prakutusiems broliams ir seserims, jau nuo 7 metų teko išsiskirti su namais. Ją pasiėmė dėdė Povilas Lukauskas, prieš keletą metų grįžęs iš Amerikos ir Veiviržėnų parapijos Norgėlų kaime nusipirkęs 44 ha ūkį. Mažoji Grasė ganė žąsis ir bandą, bet pagrindinis darbas buvęs – prižiūrėti vaikus. Pati būdama vaikas, nešiojo ir globojo ne ką mažesnius už save ir augo kartu su jais. Prakutę vyresnieji jau patys prižiūrėjo jaunesniuosius, o Grasė “darė karjerą”: iš pradžių – piemenė, vėliau – pusmergė, ir labai anksti – vos suėjęs šešiolikai – pradėjo dirbti mergos darbus.

Dėdės šeimoje ji buvo laikoma lyg ir šeimos nare, tačiau kai per metus sykį kitą aplankydavo mama arba ją pačią išleisdavo namo, būdavusi didžiausia šventė, o išsiskiriant tekdavę ir ašarą pralieti.

Dirbti pas dėdę tekdavo labai sunkiai, tačiau taip dirbo ir visi šeimos nariai. Mamai ir pirmiesiems vaikams paūgėjus, samdinių nebesamdė. Nežinau, ar dėdės šeimoje buvo mirusių vaikų, bet išaugo aštuoni: Povilas, Antanas, Juozas, Kazimieras, Petras, Bronislava (Bronisė), Domicėlė (Domicė) ir Kazimiera (Kaziūnė).

Maistas Lukauskų šeimoje buvo pats paprasčiausias. Sviestą, kiaušinius, kiaules stengdavosi parduoti. Griežtai buvo laikomasi pasninkų. Ypač sunki buvusi gavėnia. Mat, jau sausio-vasario mėnesiais užtrūkdavusios visos karvės, kurios ir taip nekažkiek pieno duodavusios. Tad per gavėnią ne tik mėsos, bet ir šviežio pieno negaudavę. Šiaip jau per vasarą nugriebtas ir nesunaudotas pienas buvęs pilamas į statinę ir laikomas kamaroje. Gavėnios metu šią perrūgusią, į varškę panašią masę ir sunaudodavę. Didžiausias skanėstas tuo metu buvusi silkė, deja – nelabai dažna.

Vaikai iki metų ir daugiau buvo maitinami krūtimi. Kad neverktų, vietoje čiulptuko buvo duodama čiulpti į skudurėlį įrištos sukramtytos ir pasaldintos duonos.

Pagrindinė prekė Lukauskų ūkyje, kaip ir daugumos Lietuvos ūkininkų prieš Pirmąjį pasaulinį karą, buvo grūdai ir iš dalies linai. Todėl arklys buvo gerbiamas, mylimas, geriausiai šeriamas. Nes nepašersi – narsi, nevažiuosi. Tuo tarpu karvėms, ypač pavasarį, kartais tekdavo tenkintis vien šiaudais. Suprantama, kad ir karvės buvo blogos veislės, o pieno duodavo ne ką daugiau už gerą ožką. Nežinau, ar buvo taip pas Lukauskus, tačiau, mamos žodžiais, kai kurie ūkininkai po užsitęsusios žiemos karvėms sušerdavo ir šiaudinius tvartų stogus, o nebepajėgiančias atsistoti karves keldavo už uodegų arba parišdavo “į balkį”.

Po karo Amerikoje gyvenanti mamos teta Filomena Lukauskaitė atsiuntė mamai pinigų “Singerio” siuvimo mašinai (atrodo, kad senelės seserys ir broliai nepamiršo savo “nelaimingai” nutekėjusios sesers ir stengėsi jai ir jos vaikams padėti). Atsirado galimybė mokytis išsvajoto siuvėjos amato. Nežinau pas ką ir kiek laiko mokėsi, ar reikėjo mokėti, ar pakako už mokslą ir maitinimą, kaip dažnai būdavo, jos darbo, tačiau apie 1929 ar 1930 m., prieš susipažindama su į Gargždus atsiųstu jaunu policininku Stasiu Būdu, mama jau buvo

savarankiška moteriškų drabužių siuvėja, turėjo nuosavą garsios markės siuvamąją ir nuomavo miestelyje kambariuką.

Kaip mums, vaikams, sakėsi, mokyklą mama buvo lankiusi “dvi žiemas”. Skaityti, rašyti mokėjo, reikalui esant, parašydavo ir laišką. Be to, buvo baigusi šeimininkų kursus Gargžduose. Gal tų kursų pasekmė, o gal dėl to, kad labai domėjosi kulinarijos dalykais, šeimininkė buvo tikrai gera.

Ištekėjusi svetimiems nebesiūdavo, tačiau sau sukneles ar vaikams drabužėlius siūdavo pati.

Vaikus auklėjo ramiai, be triukšmo, retkarčiais pabardama, o dar rečiau pliaukšteldama per užpakalį. Ypatingais atvejais buvome statomi arba klupdomi į kampą. Atbuvus bausmę, reikėdavo pabučiuoti į ranką ir būtinai pasakyti:

-Atsiprašau, daugiau taip nedarysiu.

Savo meilę vaikams reiškė santūriai, nebuvo prate glamonėjami ar giriami. Gerai elgtis, gerai mokytis buvo mūsų pareiga, norma, ir niekas to nelaikė nuopelnu, nelaukė pagyrų.

Pokario metais, kada mama liko viena su keturiais vaikais (man, vyriausiajam, buvo 13, Rūtai, jauniausiajai, - 5 metai), neturėdama jokio turto ir savo pastogės, iš paskutiniųjų leido visus į mokyklą, už tai kartais iš giminių ir kaimynų susilaukdama priekaištų. Pati, girdi, neturi ko valgyti, leistum nors vyresniusius kur piemenauti ar kitą darbą dirbti pas ūkininkus.

Šiaip mama, kaip dabar sakytume, buvo labai komunikabili, lengvai surasdavo bendrą kalbą su įvairiausiais žmonėmis, iki pat mirties bendravo su giminėmis ir pažįstamais, ne kartą buvo jų giriama už nuoširdumą, draugiškumą.

Šeimoje tarp tėvų negirdėjome barnių, o jeigu jie buvo, tai mes, vaikai, jų nepastebėdavome. Tiesa, mama kartais tėtei papriekaištaudavo už šį bei tą, pabardavo, ypač vokietmečiu, už tai, kad per daug geria, kad bendrauja su tuo, su kuo nederėtų bendrauti. Bet visa tai būdavo, dažniausiai, pabarimai “į vienus vartus”, tėtė, paprastai, atsiprašydavo arba nuleisdavo viską juokais.

Nors nei ypatingu balsu, nei klausia, rodos, nepasižymėjo, bet, besitvarkydama po namus ar prie siuvinio, mėgo dainuoti. Be paplitusių ir visų dainuojamų, jinai dažnai dainuodavo ir savo jaunystės dainas, naivias, sentimentalias, blogai sueiliuotas. Iš jų prisimenu vienos kitos tik nuotrupas, pvz.:

“Oi, širdie, mano širdie,
kas tau šiandien yra?
Kodėl tu taip nuliūdus,
Ko ašaros byrą?”

Įstrigo ir toks dveilis:

“Arkliai pasibaidė, tiltas įlūžó,
jaunoji mergaitė jūron įkrito”.

Vaikystėje, klausydamasis šios dainos, tarsi matydavau nuo bažnyčios kalno Veiviržėnuose lekiančią smarkiais žirgais pakinkytą karietą, kuriai užlėkus ant Veiviržo tilto, tiltas įlūžta, ir karieta su gražuole, gal princese, krinta upėn (jūros, rodos, dar nebuvo matęs).

Apie 1950-uosius metus, kada liko su dviem mažaisiais vaikais, vėl persikėlė į Gargždus, kur gavo valytojos darbą pašte. Už minimalų 240 ikireforminių rublių atlyginimą dirbo iki pat pensijos, taupydama kiekvieną kapeiką ir leisdama mažuosius Kęstutį ir Rūtą į mokyklą. Kaip man prisipažino apie 1956-uosius metus, per visą pokario laikotarpį nebuvo sau leidusi nusipirkti nė ledų porcijos.

Maždaug 1956 m. pradėjo rimtai sirguliuoti. Atrodo, tai buvo tulžies akmenligė, keletą kartų po priepuolių buvo guldoma į Gargždų ligoninę, tačiau ar gydytojai nesugebėjo nustatyti tikrosios ligos, ar pats gydymas buvo tiek neefektyvus, kad visiškai buvo sugadintos kepenys. Pagaliau 1958 m. eilinio priepuolio metu, kada tiesiogine to žodžio prasme jau vadavosi mirtimi, Klaipėdos Raudonojo kryžiaus ligoninėje buvo padaryta skubi operacija, pašalinta tulžis. Kartu diagnozuota ir kepenų cirozė. Laikydamosi griežčiausios dietos, – valgė tik pienišką ir saldų maistą, kruopas, duoną, – išgyveno dar 12 metų.

Paskutinius keletą metų praleido pas sūnų Zenoną Vilniuje. Šiame mieste, Saltoniškių kapinėse, 1970 metų kovo mėnesį ir palaidota. Kapą žymi kuklus raudono granito paminklas.

1. Vincas Būda ir Anastasija Būdienė (Klionauskaitė) su vaikais (iš kairės): Leonardas, Vladas, Ona, Jonas, Aleksandras, Stasys (tėvas)

2,3. Gracilda Gudauskaitė (vėliau – Būdienė) apie 1930 m. ir maždaug po 30 metų

TĖVAS (“PAPA”)

Tėvas (vadinome jį “papa”, tačiau kadangi šis ne vienos Europos tautos vartojamas žodis Lietuvoje beveik nebevartojamas, vadinsiu jį tėte) Stasys Būdas gimė 1907 m. sausio 12d. Teneniuose.

Vaikystė prabėgo Šateikiuose, kur jo tėvas, mano senelis Vincas Būda, dirbo dvaro felčerių pas grafą Pliaterį.

Šeimoje gimė 7, o išaugo 6 vaikai: Aleksandras, Vladas, Stasys, Leonardas, Ona, ir Jonas. Iki Pirmojo pasaulinio karo šeima gyveno be didesnių rūpesčių, gaudama visą išlaikymą iš dvaro. Gyveno ir dabar dar išlikusiame baltame mūro name bažnytkaimio centre, priešais pagrindinius dvaro parko vartus.

Prasidėjus karui, senelis buvo mobilizuotas į Rusijos armiją, dvarininkai išvyko, tad senelė su šešiais mažamečiais vaikais atsidūrė skurde. Vyresniesiems, tarp jų ir mano tėvui, teko paragauti ir piemenuko duonos.

Po karo parceliuojant dvarą, du hektarai žemės teko ir seneliui. Čia jis pasistatė namą ir tvartą, tačiau iki gyvenimo pabaigos taip ir neįstengė savo namo visiškai įrengti. Prie savo dviejų ha dar apie du ha nuomodavo, be to, senelis plačioje apylinkėje buvo žinomas kaip geras “daktaras”. Dar po Antrojo pasaulinio karo pas senelį būdavo į namus atvežami ligoniai arba jis pats vežamas pas juos. Tad ūkio reikalais užsiimti seneliui likdavo ne ypatingai daug laiko, juolab, kad nelabai jį tie darbai ir traukė. Todėl visas ūkis laikėsi ant senelės pečių, o iš senelio daktaravimo paspirtis ūkiui buvo silpna, nes už gydymą jis imdavo kiek kas duodavo, o iš vargingesniųjų dažnai ir nieko negaudavo. Beje, mūsų šeimoje seneliai buvo vadinami bočiumi ir babūne.

Mokslų tėtė buvo nedidelių, – baigė gal dvi ar mažiau gimnazijos klases, – tačiau braižą turėjo gražų ir klaidų rašydamas darė mažiau už tūlą mokslus baigusį. Dar prieš kariuomenę pradėjo mokytis siuvėjo amato Salantuose pas savo kairiosiomis, jei nepasakius – komunistinėmis pažiūromis žinomą siuvėją Abdulskį. Nežinau, ar šiuos mokslus baigė, tačiau po kariuomenės nei jų tęsė, nei pats savarankiškai siuvo, o įstojo į policiją. Tam padėjo vyresniojo brolio Vlado pavyzdys ir pagalba, nes Vladas jau dirbo Kretingos apskrities viršininko raštinėje. Tiesa, 1955 12 03 tėvui Vokietijoje išduotame užsienio (ar kelionės?) pase (*Reiseausweis*) įrašyta: specialybė – siuvėjas (*Beruf – Schneider*). Matyt, turintiems specialybę, buvo lengviau patekti į JAV, kur tėvas atvyko 1956 m. rugpjūčio 16 d.

Atrodo, kad pirmasis jaunojo policininko paskyrimas buvo į Gargždus. Čia ir susidraugavo, labai artimai susidraugavo ir įsimylėjo, ketveriais metais vyresnę, tačiau, atrodo, simpatišką ir malonią panelę Gudauskaitę.

Apie 1931 m. pradžią ar pavasarį Stasys Būdas buvo perkeltas į Skuodą. Kartu išvažiavo ir Gudauskaitė. Čia jie tyliai, be iškilmių, susituokė, o po keletos mėnesių, kaimynių nuostabai, jaunoji Būdienė pagimdė berniuką. Tai buvau aš.

Apskritai, apie šį tėvų gyvenimo laikotarpį (Gargžduose ir Skuode) žinau mažai. Mažam būnant, apie tai šeimoje kalbėta nedaug, o vėliau, kada iš kadaise nugirstų mamos pasakojimų nuotrupų arba iš giminių užuominų bandžiau atkurti bendrą vaizdą, jo pasitiksinti jau nebebuvo pas ką.

Grįšiu prie pasakojimo apie tėvą.

Nuo pat mažens man jis buvo ir iki paskutiniųjų išsiskyrimo minučių liko didžiausias autoritetas. Žinoma, vertinau jį iš vaikiškų pozicijų, nes išsiskyrėme 1944 m. spalio vidury, man būnant vos 13 metų, o daugiau jo matyti nebeteko.

Kol buvome mažiukai, mėgo su mumis pažaisti, pajuokauti, jodavome jam ant sprando ar kupros. Ypač mėgdavome žaidimą, kada tėtė kambary paslėpdavo kokį daikčiuką, dažniausiai vaistų buteliuką, o mes turėdavome jį rasti. Visą įdomumą sudarė tai, kad buteliukas iš tikrųjų nebuvo slepiamas, o padedamas matomoje, nors ne visada iš bet kurio taško, vietoje. Padedamas taip, kad susiliedavo su fonu ir visai ne taip paprasta būdavo jį rasti. Vėliau vesdavosi į gamtą, pasakodavo šį bei tą iš savo vaikystės, iš tarnybos kariuomenėje.

Mėgo meškerioti, medžioti, grybauti. Dažnai namuose turėdavo sportinį mažojo kalibro šautuvą, vadinamą “montekristą”. Mylėjo gyvulius, namuose esame turėję ne vieną šunį, katę. Vos prisimenu narvelyje su besisukančiu ratu turėtą voveraitę, vėliau – kanarėles. O valdiškas arklys tiek Veivirženuose, tiek vėliau

Šatėse nuolat buvo tėtės žinioje, jo prižiūrimas, šeriamas, šukuojamas, kalbinamas ir glostomas. Visada džiaugdavosi savo žvilgančiu, eikliu ir stipriu žirgu, kuriam niekada nenaudojo botago.

Apie savo profesinius laimėjimus iš tėvo girdėti neteko, nors pagal kitų, ypač brolio Vlado pasakojimus, jis buvęs sumanus ir drąsa pasižymintis policininkas, išaiškinęs ir sulaikęs keletą pavojingų nusikaltėlių ir retų tais laikais plėšikų.

Mokėjo bendrauti su žmonėmis, gal dėl to jam Veiviržėnuose buvo pavesta “kuruoti” kaimą. Pasikinkęs arklį, neretai visai dienai išvažiuodavo į valsčiaus kaimus. Reikalų ten buvo visokių: pasiaiškinti, kodėl vienas ar kitas nemoka mokesčių, patikrinti skundą dėl nuganyto avižų kampo ar pavogtos vištos...Šiuos reikalus spręsti jisai, atrodo, mokėjo taktiškai, diplomatiškai, tad, pokario metais šeimai grįžus į Veiviržėnus (kad tėtė gyvas ir tuo metu gyvena Vokietijoje, nežinojome), ne iš vieno teko išgirsti, kad “Būda buvo geras policininkas”. Vasaros metu į tas keliones kartais pasiimdavo ir mane.

Mėgo draugijas, kompanijas, savo jumoru, išdaigomis neretai tapdavo kokio pobūvio siela. Prisimenu, kaip po vieno baliuko jo šeiminkė kartojo:

-Jei ne pons Būda, jokio linksmumo nebūtų buvę.

O mama su tam tikra ironija kartais primindavo vienos miestelio žydės žodžius:

-Pons Būda ne gražus, bet simpatiškas!

Kad tėvas mokėjo su įvairiais sluoksniais rasti bendrą kalbą liudija ir tai, kad kartą buvo pakviestas į kaimynų žydų vestuves, nors daugiau lietuvių jose nebuvo. Kaip vestuvių dalyvis, ir dabar prisimenu nematytų, neragautų ir gana keistų man tešlainių ir kitų saldumynų skonį.

Buvo didelis patriotas, visada su pagarba atsiliepdavo apie Lietuvą, su malonumu prisimindavo tarnybą kariuomenėje, sakė, kad buvo jam siūloma likti liktiniu. Buvo šaulys. Nors vaikystėje su tėvais, o kartais ir su grafiukais kalbėjo lenkiškai, tačiau labai nekenė lenkų dėl Vilniaus užgrobimo, vadino juos bailiais ir klastūnais, ir aš vaikystėje negalėjau atsistebėti, kodėl drąsieji bebaimiai lietuviai vis delsia išvaryti tuos bailius iš Vilniaus...Visą laiką iki uždraudimo po lenkų ultimatumo prenumeravo žurnalą “Mūsų Vilnius”. Nesu tikras, bet atrodo, kad jis buvo ir “Vilniui vaduoti sąjungos” narys.

Grožinės literatūros beveik neskaitė, jos namuose, be vaikiškų knygelių, ir nebuvo. Tačiau nuolat prenumeravo be minėto “Mūsų Vilniaus”, žurnalus “Policija”, “Trimitas”, kokį nors dienraštį – “Lietuvos Aidą” ar “Vakarus”, mama – “Moterį”. Vienerius metus buvo užsisakęs “Kuntaplį”, o paskutiniaisiais nepriklausomybės metais mudviem su Zeniu – “Žvaigždutę” ir “Šaltinėlių”, sau “Kari”. Vokiečių okupacijos metais buvo prenumeruojamas dienraštis “Į laisvę” (vėliau – “Ateitis”), žurnalai “Savaitė”, “Naujoji sodyba”, vaikams – “Žiburėlis”.

Po daugelio metų negaliu prisiminti nė vieno didesnio ar mažesnio barnio tarp tėvų. Be abejo, tokių turbūt buvo. Jau pokario metais mama, dalindamasi savo prisiminimais su drauge ir nežinodama, kad aš girdžiu, sakė, jog per visą bendro gyvenimo su Būdu laiką syki skėlusį jam antausį. Tėtė neužpykęs ir net atsiprašęs.

Kiekvienais metais gerokai prieš Velykas mama pradėdavo “agitaciją” už tai, kad tėtė prieitų velykinės išpažinties. Tą jis galų gale padarydavo, nors metų bėgyje į bažnyčią užsukdavo retai. Tačiau, kaip pasakojo brolis Zenis, dar suspėjęs 1988 m. aplankyti tėvą Amerikoje, vėliau tėtė, patyręs karo pabaigoje Vokietijoje ir Italijoje įvairiausių pavojų, pasidarė labai religingas ir tokiu išliko iki pat mirties.

Mano atminty, tėtė su mama vienas kitą, bent jau prie vaikų, vadino “papa” ir “mama”. Tėtė retkarčiais, ypač išgėręs, pavadindavo mamą ir Grasele.

1944 m. spalio 8 d., Raudonajai armijai priartėjus, o gal jau ir užėmus Sedą, visa šeima kartu su pabėgėlių mase išvažiavome vakarų link. Tačiau spalio 10 d., sovietų tankams perkirtus Klaipėdos-Tilžės plentą, sustojome Šilutės apskrities Aukštumalės kaime pas vietinį lietuvininką Adomą Naujoką, taip pat nespėjusį pasitraukti. Tėtė su keliais “vanagais” ir “plechavičiukais” pėsti patraukė marių link. Nuo to laiko daugiau jo nebemačiau.

Kaip vėliau jis pasakojo broliui Zeniui, jiems tada ties Kintais pavykę persikelti per marias, prisijungti prie kažkokio vokiečiams tarnavusio lenkų dalinio ir su juo kartu nusigauti į Vokietijos gilumą. Vėliau vokiečių buvęs pasiūstas į Italiją kovai su vietiniais partizanais. Čia pramokęs italų kalbos ir susidraugavęs su jais. Po karo dirbęs amerikiečių zonoje kažkokių, berods, karinių sandėlių apsaugoje.

1955 metų pabaigoje gavo leidimą išvykti į JAV. Apsigyveno pas prieškarinių laikų pažįstamą našlę Liucę Juozapavičienę. Įsidarbino eiliniu juodadarbiu metalo fabrike, kuriame pradirbo iki pat pensijos (1972

m.). Mirus 1971 m. žmonai Grasildai, vedė Juozapavičienę. Mirus pastarajai, pardavė savo namą Lemonte ir apsigyveno naujai įkurtame lietuvių pensione Cedar Laik.

Daugumą aptarnaujančio personalo pensione sudarė lenkai, atvykę į Ameriką užsidirbti dolerių po komunistinio režimo žlugimo Lenkijoje. Daugeliui iš jų Amerikoje buvo leista prabūti iki 3 metų. Kadangi tėtė gerai kalbėjo lenkiškai ir jau buvo, galima sakyti, to krašto senbuvis, tai tapo čia dirbusių lenkų draugu ir globėju, padėjo ir užtarė juos, sprendžiant ginčus su pensiono administracija. Čia jis artimiau susipažino su daugiau nei 30-čia metų už save jaunesne virtuvės darbininke lenke Anele, kurią, baigiantis Anelės buvimo Amerikoje 3-jų metų terminui, vedė.

Pensionas, įkurtas ir valdomas nepraktiškos jo savininkės lietuvės, netruko bankrutuoti. Tėtė persikėlė į neseniai Lemonte nupirktą ir kuriamą pasaulio lietuvių centrą. Tai buvo buvusi kunigų seminarija su nemaža koplyčia centre ir daugeliu įvairios paskirties patalpų. Kaip 1991 m. vasarą pasakojo tuometinis “Pasaulio lietuvių” žurnalo redaktorius Bronius Nainys, tėtė ir jis, Nainys, buvę pirmieji šio centro gyventojai, apsigyvenę dar tuščiose ir ne visai pritaikytose patalpose. Mat, parodžius valdžiai, kad patalpos jau apgyvendintos ir naudojamos, reikėjo mokėti mažesnius mokesčius. Tiesa, tėtė čia iš tikrųjų ir gyvenęs, o Nainys tik dienomis atvažiuodavęs.

Netrukus čia buvo įkurtas nedidelis pensionas, kur tėtė su Anele turėjo du kambarius ir kitame rūmų sparne – virtuvę.

Dar 1975 ir 1976 metais buvau gavęs tėtės iškvietimus atvykti pas jį. Bet tuometinė valdžia, žinoma, negalėjo leisti buvusiam lagerininkui pamatyti “pūvantį ir paskutinį kvapą leidžiantį” kapitalizmą...

Atėjus į valdžią Gorbačioviui ir atslūgus tarptautinei įtampai, pasiūliau tėtei išsikviesti brolių Zenį. 1988-aisiais Zeniui su žmona Vida pasisekė jį aplankyti. Aštuoniasdešimtmetis tėtė dar buvo pilnas energijos, važinėjo savo automobiliu ir vaišino sūnų ne tik limonadu...

1989-jų pabaigoje gavau leidimą ir aš su žmona Irena aplankyti tėvą. Tačiau visos kelionės į vakarus tuomet dar vyko per Maskvą, ir bilietų tekdavo laukti po kelis mėnesius. Belaukdami tų bilietų, gavome telegramą, kad 1990 m. kovo 17 d. tėtė mirė...

Liko viltis aplankyti nors tėtės kapą, ką pasisekė padaryti tik tų pačių metų liepos mėnesį.

Kaip pasakojo kaimynai ir jį pažinojusieji, jis puikiai sugyveno su Anele ir su visais centro gyventojais, visuomet buvo geros nuotaikos, nuolat ieškojo sau kokio užsiėmimo: ką nors taisė, meistravo ir pan. Pats sau buvo užsikrovęs kiekvieną rytą išnešioti paštą pensiono gyventojams ir čia įsikūrusioms organizacijoms, redakcijoms. Tą kovo rytą benešiojant paštą, prie kunigo jėzuito Zarembos durų jį ir ištiko netikėta mirtis. Širdies smūgis.

Palaidojo jį vietos šauliai, kurių sąjungos nariu buvo, Čikagos lietuvių šv. Kazimiero kapinėse jau anksčiau pasiruoštame kape. Šiame kape prieš kurį laiką buvo atgulęs ir jo draugas, buvęs policininkas Puleikis.

Mums būnant Amerikoje, dar du ar tris kartus vis buvo laikomos draugų užpirtos mišios už Stasio Būdo vėlę. Liko ir trumpas nekrologas “Pasaulio lietuvių” 1990 metų 5-jame numeryje, pavadintas “Mirė pirmasis gyventojas”. Virš nekrologo - besišypsančio tėtės nuotrauka. Nekrologe pažymima, kad “Stasys Būdas buvo kuklus žmogus, ramaus būdo”, kad pirmasis patikėjo kuriamos lietuviškos gyvenvietės ateitimi. “Patikėjo, kai visi į tą užmoją žiūrėjo skeptiškai, spaudoje skelbė neigiamus rašinius, apskritai Lemontui nieko gero nelinkėjo. O kai gyvenvietė buvo įsigyta jaunesnių lietuvių...ir pradėjo plėstis, Būdas čia atliko paštininko pareigas. Jas eidamas jis ir mirė”.

VEIVIRŽĖNAI

Pagal dokumentus šį pasaulį išvydau 1931 m. rugsėjo 24 dieną Kretingos apskrities Skuodo miestelyje. Tačiau pirmieji mano prisiminimai susieti su dar mažesniu tos pačios apskrities miesteliu – Veiviržėnais, į kurį tėtė buvo perkeltas man būnant maždaug dviejų metų. Čia išgyvenau iki aštuonerių, o pokario metais – dar vienerius metus, lankydamas paskutiniąją progimnazijos klasę, todėl Veiviržėnai iškyla mano atminty ryškiausiais laimingos vaikystės vaizdais.

Tuo metu miestelis turėjo apie 1000 gyventojų ir buvo valsčiaus centras (1923 m. buvo 934, o 1959 m. – 668 gyventojai). Pats miestelis yra prigludęs prie žalio ir vaizdingo Veiviržo upės slėnio, riečiančio jį iš rytų ir pietų. Tuo metu jį iš esmės sudarė dvi beveik lygiagrečios gatvės, einančios iš pietų į šiaurę per 150-200 m viena nuo kitos. Rytinė iš jų – Laisvės – buvo “reprezentacinė” ir nuo turgavietės ėjo tiesiai į šventoriaus vartus, čia, aplenkusi jį iš kairės ir pakeitusi pavadinimą į Mažąją, už 200-300 m darė statų posūkį į kairę ir ties mokykla įsiliejo į antrąją pagrindinę gatvę – Mokyklos. Jos pradžia buvo kitame turgavietės kampe. Pirmoji, keletą kartų keitusi pavadinimą, iki pat bažnyčios buvo “brukavota”, turėjo cementinius šaligatvius ir dar mano atminty buvo apsodinta liepaitėmis. Šioje gatvės atkarpoje spietėsi ir pagrindinės krautuvės, priklausiusios daugiausiai žydams.

Ties bažnyčia abi pagrindines gatves jungė vadinamoji “Ožkų” gatvelė, bet šis pavadinimas, tikriausiai, nebuvo oficialus. Visos gatvės, išskyrus Laisvės, buvo negrįstos ir turėjo tik žvyruotus šaligatvius, daug kur nuo važiuojamosios dalies atskirtus grioviais.

Pagrindinė ir vienintelė aikštė, vadinama paprasčiausiai turgaviete, arba *rinka*, buvo netaisyklingo keturkampio formos. Iš šiaurinių jos kampų atsišakojo jau minėtos Laisvės ir Mokyklos gatvės, iš pietvakarinio kampo bėgo gatvelės ir keliai link Švėkšnos ir Klaipėdos, o ketvirtajame, - pietrytiniame – ant pakilumėlės stovėjo Nepriklausomybės dešimtmečio paminklas. Už jo plytėjo senos nebenaudojamos kapinaitės su pora išlikusių kryžių ir koplytėle, o jų pakrastyje, atšlaitėje, buvo įrengta Lurdo groto imitacija, vadinama tiesiog “Lurdu” (vietiniai sakydavo “Liords”).

Kas pirmadienį aikštėje vyko turgūs ir visą ją užpildydavo vežimai, o pakraštį pagal paminklą – *bagamazai* – prekeivių būdelės. Keletą kartų per metus vyko *jomarkai*. Neprisimenu nė vieno veiviržėniško *bagamazininko* – visi jie su didesniais ar mažesniais vežimais, atrodo, atvažiuodavo iš kitur ir, kadangi artimiausių aplinkinių miestelių turgadieniai nesutapdavo, tai kiekvienas iš jų per savaitę aptarnaudavo kelis “savo” zonos miestelius.

Bagamazuose buvo siūlomos neįmantrios prekės, jie buvo “specializuoti”: viename pardavinėjo vien tik riestainius (*baronkas*), kitame – kepures, trečiame – tabako gaminius ir t.t. Atvažiuodavo dideliu dengtu vežimu ir klaipėdiškiai žvejai ar žuvies pirkliai, dažniausiai siūlydami didžiausią paklausą turinčių ir, ko gero, pigiausių žuvų – rūkytų menkių.

Valdžios įstaigas miestelyje sudarė valsčius, pradinė mokykla, paštas ir policijos nuovada, turėjusi viršininką ir du policininkus. Žydai, be mūrinės sinagogos, turėjo ir pradinę mokyklą, kuri, berods, taip pat buvo valdžios išlaikoma.

Miestelio pramonę, jei taip galima pavadinti, sudarė garinės pieninė ir lentpjūvė bei du vandens malūnai. Vienas iš jų – didesnis, Idzelevičiaus, – stovėjo ant Veiviržo apie 1,5 km nuo miestelio aukštyrų prieš tėkmę, kitas – Grikšo – 2-3 km žemyn palei tėkmę. Prie pat bažnyčios Liaudanskas turėjo didžiausią kepyklą, tačiau duoną ir bandeles kepdavo dar bent dviejose vietose. Buvo čia ir mėsininkas, pats skerđęs gyvulius, pats dorojęs skerđieną, gaminęs dešras ir pats viską pardavinėjęs. Kadangi žydai valgė tik *košerną* mėsą, jie turėjo savo skerđiką – *riezniką*, kuris pagal tam tikrą griežtą tvarką visiems miestelio tautiečiams pjaudavo net vištas.

1939 metais, kada išvykome iš Veiviržėnų, juose buvo keliolika krautuvėlių, trys restoranai (du vadinosi *traktieriais*), vaistinė. Miestelis turėjo savus gydytoją ir veterinarą, pirmadieniais (turgaus dienomis) atvažiuodavo dantistas iš Švėkšnos. Nors prekyba tarpukario Lietuvoje daugiausiai buvo žydų rankose, tačiau du pagrindiniai restoranai – Būdos ir Pašakarnio - buvo lietuvių, taip pat lietuviai – Mileška ir Grašys – turėjo dvi stambokas vietiniu mastu krautuves. Vienok stambiausi prekybininkai vis dėlto buvo žydai, nes niekas kitas, be Blocho ir Boruchovičiaus, sunkvežimių miestelyje neturėjo. Pirmasis vežiojo įvairius krovinius, tarp jų ir žmones, o antrasis, kiek prisimenu, prekiaavo linais, ir ne kartą mačiau, kaip didelis jo sunkvežimis, aukštai prikrautas išmintų linų, išvažiuodavo Klaipėdos link.

4. 1932-jų pavasaris. Man jau šeši mėnesiai

5. Veiviržėnai, 1934-jų metų Kalėdos. Aš – šalia tėtės, Zenis – prie mamos

PAVEIKSLĖLIAI

Štai šiame miestelyje 2-3 metų mažas žmogus, sakyčiau, labai smalsiom akim ir ausim pradėjo didžiąją gyvenimo pažintį. Ir viskas tada atrodė nepaprastai svarbu ir įdomu, nes beveik viskas vyko Pirmąjį kartą. Buvo Pirmoji Žiema ir Pirmoji Vasara, buvo vieninteliai Du Kambariai, vienintelė Virtuvė, Kiemas, Gatvė, nes už jų kol kas nieko nebuvo. Ankstyviausi prisiminimai – tai tarsi atskiri saulėti paveikslėliai, turintys tik konkrečią vietą ir tik esamąjį laiką. Už paveikslėlių rėmų neegzistuoja nei laikas, nei erdvė ir neaišku, kuria seka reikėtų juos surikiuoti. Kai daug vėliau bandžiau mamai papasakoti savo pirmuosius prisiminimus, ji nustebo ir pasakė, kad aš to negalįs prisiminti, nes dar neturėjęs ir trijų metų. O vis dėlto, keli ryškūs ar migloti, lyg sapne, vaizdeliai atminty išliko iš pačių ankstyviausių metų.

Namas, kuriame apsigyvenome, stovėjo Laisvės ir “Ožkų” gatvių kampe, beveik priešais bažnyčią. Tai buvo senas medinis pastatas, apkaltas (*apipierytas*) lentomis, nedažytas. Viename jo gale buvo paštas ir pašto viršininko butas, kitame – į “Ožkų” gatvės pusę – gyvenome mes: tėtė (“papa”), mama, aš ir metais jaunesnis brolis Zenonas, vadinamas Zeniu. Zenis buvo šalia nuo pat pasaulio pradžios, ir visą laiką mudu gulėjome vienoje lovoje iki pat 16-17 metų, kada baigėme progimnaziją.

Namo kieme stovėjo į klėtį panašus pastatas, jame, atrodo, buvo laikomi bažnyčios rūbai, nes į jį dažnai vaikščiojo bažnyčios skalbėja – maža susikūpinusi senutė, visų vadinama *pročkele*. Už klėties stovėjo medinis namas su gonkomis, kuriame ji ir gyveno. Šiek tiek prisimenu ir šalia palei gatvę stovėjusį kaimyninį namą aukštais akmens pamatais. Tai, tikriausiai, buvo parapijos namai ar prieglauda (*špitolė*), juose gyveno ir zakristijonas Venckus. Špitolės kieme buvo didelis tvartas.

Įstrigo atmintin ir veterinoriaus Lažauninko namas, stovėjęs ant kampo Mažosios gatvės pradžioje, kur nuo Laisvės gatvės palei šventorių atsišakojo gatvelė, labai stačia nuokalne nerianti į Veiviržo slėnį. Įsiminė šis namas gal todėl, kad buvo rudai dažytas, ir prieš jį puikavosi spalvingų gėlių didokas darželis. Beje, mama vėliau juokdavosi, kad aš žadėjęs vesti veterinoriaus gražią ir, svarbiausia, gražiai apsirengusią paauglę dukterį, bet mano “meilė” staiga pasibaigusi, kai pamačiau ją su medinėmis klumpėmis...

Iš “pašto namo”, kaip vėliau vadinome, išsikėlėme gerokai prieš didįjį Veiviržėnų gaisrą, įvykusį 1937 metų vasarą. Vadinasi, išsikeliant turėjau apie 4-5 metus, todėl to laikotarpio mano pasaulis ir apsiribojo aukščiau aprašytuju.

Ir vis dėlto kai kas iš to laikotarpio įsirėžė mano atmintin visiems laikams.

...guliu lovytėje. Gerai išsimiegojęs, man šilta ir jauku. Guliu ir žiūriu į virš lovytės kabantį beveik pačios lovytės ilgio paveikslą. Paveiksle pavaizduotas barzdotas žmogus, apsuptas moterų ir vaikų. Žmogus sėdi prie tašytų akmenų sienos ant tokių pat akmenų suolo medžių pavėsyje. Ant kelių jis laiko vaikutį, o moterys ir kiti vaikai žiūri į jį, kai kurie tiesia rankas. Visų jų apranga labai keista. Už sienos, ten, kur iš pražiotų akmeninio liūto nasrų teka vanduo, stovi dar keli barzdoti vyrai. Keistas, gražus ir nepažįstamas paveikslo pasaulis, kiek prisimenu, visada traukė mano vaizduotę. Tačiau dabar žiūriu ne tiek į paveikslą, kiek į jo stiklą. Paveikslas kiek pasviręs į priekį, ir jo stikle atsispindi mažytis “Ožkų” gatvės lopinėlis. Guliu ir žiūriu, kaip per tą paveikslą įstrižai rieda gerokai purvini vežimo ratai. Vežimo nesimato, tik ratai. Praeina žmogus (matau tik jo kojas), vėl purvini ratai. Gal tai ankstyviausias mano prisiminimas?

...lauke šalta darganota rudens ar pavasario diena. Matyt, mudu su Zeniu kažkur sušlapome ir išsipurvinome. Tačiau dabar mudviem nepaprastai įdomu ir linksmu, nes sėdime ant mažų kėdučių, užkelti ant šiltos viryklės, kur tarp “rinkių” ir sienos puikiausiai telpame ir kur nei anksčiau, nei vėliau neteko sėdėti. Viryklė labai didelė, o virš jos kabo viršuje siaurėjantis gaubtas – *garvilkis*.

...pas mus svečiuojasi mamos pusseserė iš Norgėlų Bronisė. Mama iškepė lašinukų su svogūnais. Bronisė virtuvėje geria arbatą, o duoną užkanda – baisu pagalvoti! – iš lėkštutės šaukšteliu semdama svogūnus su taukais. Ir dar sako, kad jai labai skanu! Aš, žinoma, suprantu, kad ji vaidina – juk visi žino, kad svogūnai yra nevalgomas daiktas – ir įdėmiai seku, kada Bronisė nustos apsimetinėti ir imsis *kresnų* (spirgų). Mano nuostabai, jinai išgraibė visus svogūnus ir niekuo neišsidavė, kad jai buvo neskanu...

...vasara. Mūsų kieme atsirado smėlio krūva. Žaidžiame, kepame “pyragus”. Prie mūsų prieina graži ponija, matyt, kažkuri iš kaimynių, ir iš smėlio pastato mums apvalų dviejų aukštų bokštą. Viršuje įsmeigia

vytelę su popieriuku-vėliava ir sako, kad tai – Gedimino pilis. Sužinojau, kad kažkur yra toks bokštas ir įsidėmėjau jo pavadinimą.

...zakristijono vaikai kviečia pažiūrėti veršiuko, kurį atsivedė jų karvė. Einame. Tvarte mėšlo aukščiau už slenkstį. Tolėliau, maždaug mano pečių aukštyje ant šiaudų stovi karvė, šalia stripinėja veršiukas. Žiūriu ne tiek į veršiuką, kiek ieškau duobės, iš kurios tą veršiuką karvė iškasė, nes taip, matyt, man buvo paaiškintas veršiuko atsiradimas. Deja, duobės ir net jokios jos žymės nebėra. O juk pagal veršiuko ūgį, jei jis ir visai negiliai būtų buvęs, duobė turėjo būti nemaža...

...mama kaimynei rodo aptrupėjusį baltą tinką virtuvėje, ten, kur šalia durų ant taburetės stovi geriamojo vandens, o šalia ant grindų – paplavų kibirai. Sako, kad Zenis lupa šį tinką ir valgo. Keista, kad jos dėl to stebisi – juk Zenis daug ką nevalgomo bando ragauti.

...žiema. Virtuvės tarpdury stovi aukštas ir linksmas mamos pusbrolis Povilas Lukauskas iš Norgėlių. Pro duris į virtuvę veržiasi šaltas garas, o aukštai ant dėdės pečių, pačioje palubėje – rudai dažytos rogutės. Pavažos gražiai lenktos, viršus gitaros formos, sakosi pats mudviem su Zeniu padaręs.

...ant šaligatvio prie pašto stovi senis, prieš save ant trikojo pasistatęs dėžę. Ant dėžės tupi papūga. Moterys duoda seniui centus, senis ištraukia dėžės stalčių, o papūga paima iš jo sulankstytą popierėlį. Senis atiduoda popierėlius moterims, šios skaito juose parašytus žodžius ir kvatojasi. Įdomus barzdotas senis garsiai kviečia naujus praėivius, dar įdomesnis jo kumpasnapis paukštis.

...ant to paties šaligatvio stovi ketvertas-penketas porų baltai nuo galvos iki kojų apsirengusių mergaičių. Šviesūs palaidi jų plaukai krinta ant pečių, ant galvų – rūtų vainikėliai. Iš priekio joms kabo didokos pusmėnulio formos kišenės, pilnos žiedų. Jos stovi, sudėjusios rankas tarsi maldai, staiga pirmosios dvi sutartinai lenkiasi, rankas, lyg sparnus išskeičia ir iš jų pabyra gėlės. Po to greitai bėga į rikiuotės galą ir vėl sustingsta, kaip anksčiau. Joms vadovauja tamsiai apsirengusi moteris. Susižavėjęs pavydžiai žiūriu į mergaites, bet berniukų tarp jų nesimato, be to, jos gerokai vyresnės už mane. Vėliau jas matau šventoriuje procesijos metu, beriančias gėles po kojų kažką blizgančio nešančiam kunigui. Yra ko pavydėti!

...bažnyčioje zakristijonas baltu apdangalu užtiesia prieš altorių esančią tvorelę, žmonės skuba prie jos. Kunigas iš didelės auksinės taurės ima dalinti kažką panašaus į saldainius. Tuos “saldainius” jis traukia iš taurėje esančio sirupo, todėl prieš dėdamas laukiantiesiems į burną, juos nuvarvina: pakiloja aukšty, žemyn, į šonus. Kad neužlašėtų ant užtiesalo ar klūpančiųjų drabužių, zakristijonas kiekvienam po smakru pakiša lėkštutę...

...su Zeniu ir zakristijono vaikais stebime, kaip zakristijonas kepa Kalėdoms *plotkeles*. Jo rankose - ilgos juodos žnyplės, užsibaigiančios dviem voko dydžio keturkampiais. Pradaręs žnyplės, zakristijonas įpila tarp “vokų” šaukštą skystos tešlos, suspaudžia ir kiša į besikūrenančią krosnį. Po kelių sekundžių ištraukia ir iškrato ant stalo baltą *plotkelę*. Prikepęs krūvelę, ima nelygius kraštus apipjaustinėti, viena kita *plotkelė* perlūžta. Čia jau mūsų laimikis! Laimikis dar padidėja, kai iš tų pačių *plotkelių* jis ima išpjaustinėti tuos pačius skrituliukus, kuriuos vėliau kunigas merkia į sirupą ir dalija bažnyčioje...

...vakaras, tėvai kažkur išėję. Mudu su Zeniu turime po rudą saldaininį “cigarą” raudonai baltais galais. Prie lango ant sienos virš lovytės dega žibalinė lempa. Žaidžiame “balių”. Pripilu (gal tiesiog iš kibiro pasemiu) limonado butelį vandens. Geriame iš taurelių, “rūkome”. Laiks nuo laiko “užgęsta” cigarai, lipame prie lempos “uždegti”. Nei nuo kėdės, nei nuo stalo lempos nepasiekiame, tad pasitenkiname jos link ištiesdami cigarus, ir jie “užsidega”. Išgeriame visą butelį, atsinešame kitą. Kiek išgėrėme nežinau, tik puikiai prisimenu tą vandens skonį galugerklyje ir jausmą, kad negalima lenktis, nes vanduo ims bėgti atgal...

Tai beveik ir visi mano prisiminimai iš pašto namo.

6. Veiviržėnai, 1935 m. Velykos. Atšlaitėje prie bažnyčios. Kairėje žemiau: Julius Jaška, restorano savininko žmona Būdienė (ne giminė), aukščiau: Kaziūnė Lukauskaitė (vėliau Šlepetienė), tėvas Stasys Būdas, Zenonas Jaška, aš, dėdės Jono Gudausko augintinė Valiusė, mama, brolis Zenis, Irutė Jaškaitė, restorano savininkas Būda, Ona Jaškienė

7. Veiviržėnai, 1938 m. ruduo. Aš ir Zenis

PAS PUIŽĘ

Apie 1936-uosius, bet ne vėliau 1937-jų metų pradžios – gerokai prieš didįjį 1937-jų metų vasaros gaisrą – persikėlėme į Puižės namą. Naujas, dar net nevisai iš išorės užbaigtas namas stovėjo prie turgavietės šalia “valsčiaus”, kuriame buvo Veiviržėnų valsčiaus savivaldybė, gyveno jos sekretorius ir sargas su šeimomis.

Užėmėme du kambarius ir virtuvę vakariniame namo gale. Pro pat mūsų langus leidosi kelias žemyn į Veiviržo slėnį ir toliau pro kapines suko į Švėkšną. Statmena jam kryptimi tęsėsi Klaipėdos gatvė.

Be mūsų, name gyveno pats savininkas Puižė su žmona, užimdami mansardą, kitame gale – Mazūrevičių šeima, turėjusi maždaug mano metų dukrą Birutę ir gal metais jaunesnį sūnų Alį (Aloyzą). Mazūrevičius buvo *manipolščikas* ir pardavinėjo degtinę *manipolyje* – taip veiviržėniškai vadino degtinės parduotuvę ir jos vedėją, nes degtinei buvo įvestas valstybės monopolis. Mazūrevičienė padėdavo savo vyrui ir tvarkėsi namuose. Kaip girdėjau iš mamos, ji buvo “labai mokyta”, – baigusi net keturias gimnazijos klases, – todėl retsykiais net būdavo kviečiama talkon į valsčiaus raštinę.

Pats *manipolis* užėmė apie 15 m² vieną iš trijų Mazūrevičių buto kambarių ir turėjo vienerias duris – be jokio prieangio ar tambūro – į lauką, kitas – į butą. Dvi parduotuvės sienos buvo nustatytos lentynomis iki lubų su žalsvomis etiketėmis šviečiančiais buteliais, pusbuteliukais ir vadinamais *stulginskiais* – 750 ml talpos buteliais.

Be “skaidriosios” jokių kitokių gėrimų ar prekių neprisimenu, jų, matyt, ir nebuvo. Taipgi neprisimenu, kad parduotuvė būtų turėjusi kokias nors pagalbines patalpas ar sandėlį. Nemačiau ir eilių joje, nors tai buvo vienintelė degtinės parduotuvė visame valsčiuje. Bent jau tuomet, kai retkarčiais pasisekdavo nunešti tuščią butelį, už kurį gaudavome po 20ct, *manipolis*, paprastai, būdavo tuščias.

Puižė, berods, buvo dailidė (*meistras*), nes mums atsikėlus, dar kažką kalinėjo apie namą, o ūkinio pastato gale turėjo *meistarnę*. Prisimenu, kaip gražiai, pagal virvutę, jis kalė tvorą apie mažą savo sklypelį, kiekvieną vinį pamirkydamas į taukų skardinėlę. Tvoros statiniai (*štakietai*) turėjo rombo pavidalo galvutes, kurios vėliau buvo nudažytos baltai, o pati tvora – žaliai. Panašių tvorų miestelyje buvo nemažai, nors dauguma namų, netgi senoji mokykla, nebuvo dažyti.

Iš “Puižės namo” išliko kur kas daugiau prisiminimų, tai jau nebe atskiri fragmentai, kurie liko iš senojo pašto. Čia nuolatiniai žaidimų draugai buvo Birutė ir Alis, kartais į mūsų kompaniją (ar mes – į jų) įsijungdavo valsčiaus sekretoriaus sūnus Pietka (tardavo beveik kaip “Piecjka”, nežinau, kodėl jį taip vadino), valsčiaus sargo Ūselio mergaitės Janina, Regina ir Modesta, pašto viršininko sūnus Pranis ar kitoje gatvės pusėje gyvenantys žydukai (pastarieji – retai).

Tačiau visi čia suminėtieji, išskyrus Alį su Birute, buvo metais kitais vyresni arba jaunesni, gyveno toliau, tad Mazūrevičiukai buvo artimiausi ir geriausi draugai. Eidavome vieni pas kitus nieko nesiklausę, mums beveik neegzistavo sąvokos “jūsų” ir “mūsų”. Reikia pasakyti, kad Birutė mūsų “vyrishkoje” kompanijoje visiškai nesijautė silpnesnės lyties atstovė ir pešdavosi (kas neretai pasitaikydavo) nė kiek neblogiau už mus. Ypač dažnai su Birute kivirčydavosi mūsų Zenis, mat užsispyrimo netrūko abiem. Štai kartą, bežaidžiant ant krūvos akmenų kiemo pakrašty, Birutei prireikė mesti akmenį kaip tik ten, kur sėdėjo Zenis. Jinai pareikalavo, kad Zenis pasitrauktų, bet šis, žinoma, nesutiko. Poros kumsčių dydžio akmuo vis tik buvo mestas ir smarkiai sužalojo Zeniui pirštą.

Kitą kartą Zenis parbėgo verkdamas iš paupio, šieno gniūžte stengdamasis sulaikyti iš pakaušio tekantį kraują. Kraujas tekėjo jam per pečius, nugarą, juo buvo išsimurzinęs veidas. Pasirodo, vėl jie kažko nepasidalino su Birute, ir pastaroji trenkė ar metė į jį iš upės pakeltu akmeniu. Jau paaugliu būnant, ant Zenio pakaušio vis dar švietė beplaukis dvicentis...

Žodžiu, mūsų draugė visai nereikalavo “riterių” globos, o mes ir neįsivaizdavome, kad reikėtų jai kartais nusileisti ar kaip kitaip ją išskirti. Ji dėvėjo suknutę, mes – kelnaites, ir tuo visi skirtumai tarp mūsų baigėsi. Kartą visi keturi siaurame tarpe tarp namo ir lentų tvoros konservų skardinėse iš smėlio “virėme” košę. “Košė” išėjo per kieta, tad bematant visi trys vyrai atsukome savo “kranelius”. “Vandens” vistiek nepakako, teko prisidėti ir mūsų damai...

Čia begyvenant, keleriopai, o gal ir šimteriopai, padidėjo mano akiratis.

Vasarą jau patys nubėgdavome į paveviržį (tik taip veivirženiškai vadino Veiviržo paupį, ir keletą metų “paveviržis” man buvo paupio sinonimas), žiemą važinėjomės rogutėmis nuo kalno ties pienine, o turgaus dienomis stengdavomės prisikabinti su savo rogutėmis prie iš turgaus namo grįžtančių kaimiečių rogių ir tokiu būdu praskirti miestelio gatvę. Užsikabinti pasisėkdavo tik už pradedančių arba žingine važiuojančių rogių, savo rogučių virvutę prakišant pro kokią nors rogių apkausto dalį. Virvutės galą laikėme taip, kad galėtume bet kuriuo momentu ją paleisti ir greitai atsikabinti, nes kai kurie dėdės, užuot sušveitę arkliui, atsukdavo botagą į nepageidautiną “priekabą”. Botagas niekada mūsų nepasiekdavo, o gal tie dėdės nelabai ir stengėsi.

Neprisimenu, kad į roges pakinkytas arklys nebūtų turėjęs prie šono skambalo, nors rogės būtų ir darbinės. Daugelis ūkininkų turėjo gražias išeigines roges, dailiai, lyg gulgės kaklas, lenktu priekiu. Arklys į tokias roges buvo kinkomas šventadieniniais odiniais pakinktais (*plėškėmis*), o ant kaklo jam dar būdavo užmaunama, neskaitant varpelio prie šono, “apykaklė” su žvangučiais. Gerų ūkininkų geri buvo ir arkliai, tad gražu būdavo pažiūrėti, kai įvažinėtu žiemos keliu skrieja rogės, toli skleisdamos melodingą, lyg bažnyčios varpeliai klapčiukų rankose, žvangučių skambesį. Ar palyginsi su grubiu vežimo ratų bilesiu?

Kaip minėjau, tėtė prižiūrėjo valdišką arklį, turėjo brikelę, tačiau rogių, kiek prisimenu, mūsų “transporto parke” nebuvo. Vasarą, važiuodamas kur nors netoli tarnybos reikalais, kartais pasiimdavo ir mane.

Kartą su juo buvome nuvažiavę net į Endriejavą, kur tėtė nuvežė, o gal iš ten pasiėmė kažkokius dokumentus. Kitą kartą rudeniop vėl išvažiavome tuo pačiu Endriejavo keliu, kada šalia jo buvo sodinami medeliai. Nežinau, ar tėtė siejo kokie reikalai su sodintojais, tačiau keletas su medeliais priėjo prie mūsų, kažką tarėsi, aiškinosi, o vienas sakė, kad nereikėtų pakelėse sodinti šermukšnių, nes juose veisiasi kažkokie vabalai, kenkiantys pasėliams.

Turiu paminėti ir dar vieną liūdnai ir gėdingai man pasibaigusią kelionę į Norgėlus pas Lukauskus. Buvo graži vasaros diena, tėtei su reikalais prireikė važiuoti į Norgėlų ar į gretimą jam kaimą. Kad nebūtų nuobodu – važiuoti apie 9 km – pasiėmė ir mane, mamai sakydamas, kad aš galėsiąs pabūti pas dėdę Lukauską, o jis tuo tarpu apvažiuosiąs kaimą. Nuvažiavus buvome pavaišinti šviežiu pienu su sūriu ir netrukus tėtė išvažiavo. Namiškiai greit išsivaikščiojo prie savo darbų, o aš, neturėdamas ką veikti ir nelabai drąsiai jausdamasis, atsisėdau ant priebučio akmens laukti tėtės.

Sėdėjau “blogioje” namo pusėje: priešais galu į mane buvo tvartas, jam iš kairės - didoka purvina kūdra, kurioje turškėsi antys, iš dešinės – daržas. Tvartas ir kūdra nuo laukų, daržo ir kitoje namo pusėje esančio sodo buvo atitvertas žiogrių tvora. Dešinien, tvorų suspaustas, pakalnien leidosi keliukas pro dar vieną tvartą tolyn į kaimą. Aplink kūdrą antys, žąsys ir vištos nebuvo palikusios nė mažiausio želmenėlio, išskyrus porą gluosnių už jos.

Sėdžiu, laukiu, dairausi ir pajuntu, kad pilve kažkas nemaloniai gurgia, burbuliuoja. Reikėtų skubiai bėgti “išeinamojon” (taip dažniausiai veivirženiškai tada vadino išvietes), bet kur ji? Spėlioju, žvalgausi, tačiau visur matau tik tvoras, tvoras...Besidairydamas pajuntu, kad kažkas šilto kyla nugara auštyn...Išvietės nebereikia...Nejudėdamas, įsitempęs sėdžiu toliau ir bijau krustelėti.

Praeina daug daug laiko, pasirodo dėdės sūnus Petras, jau geras pusbernis, jaunas ūkininkas (“Jaunųjų ūkininkų” organizacijos narys). Jis primygtinai siūlo eiti į sodą pažiūrėti ten jo auginamų triušų. Sakau nenoriu, čia palauksiu. Petras užjaučia vieną paliktą ir nusiminusį giminaitį, tad nelabai paisydamas mano norų, tempia į sodą. Pakeliui reikia perlipti tvorą, tam specialiai padaryta lipynė – iki pusės tvoros aukščio suolelis, kurio vienas galas kyšo vienoje, kitas - kitoje tvoros pusėje. Kadangi pasinaudoti lipyne nerodau noro, Petras perkelia mane per tvorą. Atsiduriame prie keleto narvų, giminaitis rodo didelius ir mažus triušius, kažką pasakoja, bet šiuo metu mano dėmesio turbūt nebūtų patraukęs ir dramblys...Nusivylęs dėl tokio mano abejingumo, Petras grąžina mane į ankstyvesnę vietą ir palieka ramybėje.

Pagaliau pasirodo tėtė, išvažiuojame namo. Tyliu visą kelią, trumpais burbtelėjimais atsakinėdamas į tėtės šnekinimą. Sugrįžus, mamai pasirodyti teko...Įstatė ji mane į dubenį, mazgoja ir negali atsistebėti, kaip aš taip sugebėjau visą nugarą “nusitinkuoti”. O tėtė juokiasi ir sako, kad dabar aišku, ko gi aš visą kelią sėdėjęs, lyg miėtą prarijęs.

Kaip sakiau, iš dviejų trijų metų, pragyventų pas Puižes, liko daugybė prisiminimų. Iš čia tėtės atostogų metu važiuota pas giminės į Vėžaičius, Gargždus, pas bočius į Šateikius, keletą kartų pabuvota Klaipėdoje, susipažinta su Veiviržėnų apylinkėmis. Kas pirmadienį prie pat namų vyko turgūs. Čia gyvenant, buvo

išbrukavota Turgaus aikštė, dalis Klaipėdos gatvės, ištiesintas ir aukštai iškeltas kelias per Veiviržo slėnį link Švėkšnos, pastatytas naujas tiltas. Čia įsiminė pirmosios šventės, procesijos, eitynės, loterijos, vaidinimai, gegužinės.

Čia įsidėmėjau, kad Velykos – tai graži saulėta diena, kai nebėra sniego ir su gražiais įvairiaspalviais kiaušiniais galima lakstyti pas kaimynus ir žaisti po kiemą, o Kalėdų svarbiausi dalykai – eglutė ir Kalėdų senelis su dovanomis.

1936 ar 1937-aisiais metais per Kalėdas mūsų “salone” atsirado graži eglutė, siekianti pačias lubas. Be negausių pirkinių papuošalų, ji buvo papuošta saldainiais, obuoliais, vatos gumuliukais ir mažomis spalvotomis žvakutėmis. Vakare susirinko svečių ir mudviejų su Zeniu draugai, iš kurių dabar prisimenu Mazūrevičiukus ir Pranį. Buvo uždegtos žvakutės, tarp jų – ir purškiančios žiežirbas, ir svarbiausia - pirmą kartą su dovanų maišu atėjo Kalėdų senelis! Norint tų dovanų gauti, reikėjo padainuoti ar padeklamuoti eilėraštį. Deklamavau vieną iš dviejų mano mokamų eilėraščių (antrąjį deklamavo Zenis):

Tupi žvirblis kamine

Su lapine kepure.

Tu, žvirbleli, puls! –

Visas susikuls!

Zenio eilėraštis buvo toks:

Aš mažas vaikelis, kaip pupų pėdelis –

Šen šoku, ten šoku – ir nieko nemoku!

Šito eilėraščio seneliui aš nebūčiau deklamavęs, bet Zenis, mano manymu, juo pasakė tikrą teisybę...

Visi gavome dovanų po gražų didelį rausvą obuolį ir ką nors dar. Kas tas “dar” buvo kitiems vaikams, neprisimenu, bet man tai buvo šokoladinis balta cukrine barzda senelis, jojantis ant šokoladinio asiliuko.

Kalėdų senelis iš pradžių buvo visai “tikras”, tačiau kažkokią abejonę pasėjo jo nesugebėjimas gerai perskaityti, kam kokia dovanėlė skirta, ir mamų sufleravimas. Iš kur, sėdėdamos už kelių metrų, jos galėjo perskaityti, kas ant tų dovanėlių parašyta? Beveik visiškai senelio mitą sugriovė Pranis, kuris, seneliui pakilus išeiti, rodydamas į jo rusvus getrus virš pusbačių, ėmė šaukti:

-Pažinau, pažinau – Mazūrevičius, Mazūrevičius!

Ir tikrai, senelio getrai buvo visai kaip Mazūrevičiaus, o jo paties tarp svečių kažkodėl nesimatė...

Mano šokoladinis asiliukas su jojančiu seneliu buvo tokie gražūs, kad gaila buvo valgyti. Pastačiau jį ant etažerės. Prabuvo jis ten keletą dienų, kai pamačiau, jog asiliukui trūksta vienos priekinės kojos... Teko jį suvalgyti. Jau nebežinau, ar prisiėmė kas kaltę dėl tos kojos, tačiau aš kai ką įtariau...

Žiemai prasidėjus, kartu su tėte nunešėme dėdės Povilo padovanotas rogutes pas kalvį (Venckų?). Jo kalvė buvo netoliese, leidžiantis keliu žemyn link Veiviržo, dešinėje kelio įšlaitėje. Kalvis pritaisė rogutėms geležines pavažas, ir dabar, rodos, jos pačios važiuoja! Tiesa, Pranis turėjo pirkines rogutes su išgaubtomis pavažomis, ir nuo kalno jis visuomet toliau nuvažiuodavo. Bet tai niekis! Mudviejų rogės vistiek buvo gražesnės už ne vieno ant pieninės kalno susirinkusio “sportininko”. Ant šio kalno ateidavo vos ne visi miestelio vaikai, nes niekur kitur tokios geros vietos važinėjimuisi rogutėmis arti nebuvo. Mat, pro pieninę į žydkapius leidosi keliukas, juo taip pat vaikščiojo per Veiviržo lieptą einantys žmonės, tad sniegas buvo gerai sutryptas, o nuokalnė – nuožulni ir ilga. Šalia buvo ir trasa drąsiau siems – bangomis užšalęs iš pieninės leidžiamas vanduo. Tačiau nuo šio stataus ir banguoto gryno ledo kalno leisti norinčių buvo mažai.

Atėjo pavasaris, Veiviržas pakilo, kai kur suplėšė ledo šarvus. Vietomis atsirado keliasdešimties metrų ilgio švaraus vandens properšos. Miestelio bernai basliais, laužtuvais atskėlę ledo lytį, plaukia pavandeniu ties žydkapiu, kol už pusšimčio metrų lytis neatsitrenkia į ledų sangrūdą. Ant vieno tokio “laivo” pasiseka pakliūti ir man. Vanduo greitas, juodas ir gilus, truputį baugu, bet šalia – keli stambūs bernai. Štai jau kelio galas, reiks šokti į krantą, artinuosi prie lyties krašto. Lytis atsitrenkia į sangrūdą, po to – į krantą, ir nedidelis gabalas, ant kurio kaip tik stoviu aš, atskyla. Tas gabaliukas pradeda krypti, atrodo, tuoj tuoj teks išsimaudyti, tik staiga kažkieno stiprios rankos pagriebia mane, ir rankų savininkas kartu su manim vienu šuoliu atsiduria krante.

-Kad daugiau, snargly, tavęs čia nematyčiau! – girdžiu išsigandusį ir piktą balsą. Kartoti nereikėjo...

Vieną rytą – mudu su Zeniu dar tik kėlėmės – pas mus pasirodė Pietka. Sako, jų darže vaikšto gandrai, primygtinai siūlo eiti pasižiūrėti. Nors gandrų tą pavasarį dar nematėme, bet ar vertėjo tam Pietkai dėl to čia bėgti? Mama keistai šypsosi ir verčia prieš išeinant pavalgyti, o į mūsų abejones, kad gal tas gandrai jau

nuskrido, Pietka tvirtai atsako, kad ne. Vos išeiname pro vartelius, skiriančius Puižės sklypą nuo valsčiaus daržų ir pradėdame dairytis gandro, išgirstame:

-Aprylis, aprylis!

Tai buvo pirmoji pažintis su Melagių diena.

Nutirpo paskutinis sniegas, prasidėjo saulėtos pavasario dienos. Vos ne kasdien bėgame prie upės, kurios vanduo vis dar šniokščia ir putoja, lenkdamas pakrantės žilvičius ir iki kraštų užpildęs upės vagą. Vieną dieną žiūrime – pilna upė trumpų metrinių nužievinčių rąstų. Plaukia, sukasi, trankosi vienas į kitą, kai kurie sustoja, užkliuvę už pakrantės medžių ar akmenų. Ten, kur buvo senasis tiltas, kur po vandeniu matosi polių likučiai, jie visiškai užtvenkė upę, naujai atplaukiantieji grūdasi, stojasi piestu, vanduo pro juos veržiasi dar greičiau. Pasirodo žmonės, nešini ilgomis kartimis su kabliais galuose. Ilgai vargsta, kol likviduoja sangrūdą. Ir toliau jie vaikšto pakrante, savo kartimis nustumdami į sraunumą užkliuvusius rąstigalius. Gražu ir įdomu, nors visą dieną namo neik!

Tai buvo popiermalkių plukdymas iš Veiviržo aukštupio miškų į Klaipėdos fabrikus. Mačiau jį vieną kartą, turbūt 1937-jų ar 38-jų pavasarį, ir tai, greičiausiai, Veiviržui buvo paskutinis toks darbas...Nežinau, ar gražiajai upei teko šitaip dirbti anksčiau, ar tai buvo vienintelis kartas.

Nors buvome vos 5-6 metų, tačiau niekas mums nedraudavo kiauras dienas, ypač vasarą, bastytis po visą miestelį, lankyti draugus, buvoti jų namuose. Vasarą mėgstamiausia mūsų žaidimų vieta buvo paveviržiai.

Pro mus, iš pradžių keliu, toliau – per pievą nusileidus tiesiai prie upės, buvo bene pati giliausia upės vieta, suaugusiems siekusi krūtinę. Čia buvo neoficialios bendrosios maudyklės, nors besimaudančiųjų, ypač šokiadieniais, būdavo ne dažnai. Kairėliau prieš tėkmę, vidiniame upės vingyje, visiškai paslėptas žilvičių, ievų ir kitokių krūmų, buvo mažytis smėlio pliažas ir tokia pat žalia pievelė. Iš kitos pusės prie pat upės aukštyn kilo lazdynais apaugęs status slėnio šlaitas. Žodžiu, vieta iš visų pusių apsaugota nuo vėjų ir pašalinių akių. Buvau girdėjęs, kad tai – moterų maudyklė, bet mes čia dažnai žaisdavome, nekvaršindami galvos, kam jinau priklausio. Čia kaip pajūryje galima buvo kasti šulinius, tvenkinius, statyti pilis ir tiltus. Giliausia vieta pagal priešingą krantą net mums siekė gal tik iki bambos, bet ten dažniausiai buvo pavėsis, stiproka srovė, tad mus visiškai tenkino nuolaidi smėlėtu dugnu artimoji upės pusė. Dažnai sustodavome, įsibridę iki kelių, o mažos žuvytės imdavo iš visų pusių baksnoti kojas. Įsileisdavome jų ir į savo “tvenkinius”.

Kartą, jau pavakary, mes, keli “vyrai”, visu greičiu įlėkėme į šią savo žaidimų vietą, ir aš vos neįsirėžiau į pasilenkusios ir plaukus besišukuojančios nuogos žydės pilvą. Išgąstingas klyksmas – prie vandens klykė dar dvi – kaip vėjas išnešė mus atgal. Tik akyse liko pasipiktinęs ir išsigandęs tos moters veidas, aprėmintas ilgų juodų plaukų, su šukomis iškeltos rankos ir labai balta, labai jau man keista figūra...

Artimiausias kaimynas, be Mazūrevičiukų, buvo Petka, dvejis trejais metais vyresnis už mane. Gyveno jis čia pat už tvoros valsčiaus name. Tai buvo didelis medinis, dar caro laikų namas, kadaise raudonai dažytu, tačiau beveik visai nublukusiu skiedrų stogu. Iš turgavietės pusės jis turėjo gonkas, o prieš jį augo keletas didelių medžių. Kitoje pusėje buvo didokas daržas, užsibaigiantis “L” pavidalo akmeniniu statiniu, trumpajame jo petyje buvo daboklė, o ilgajame – tvartas, daržinė ar dar kas.

Pietka buvo labai protingas ir sumanus vyras, o kai sumeistravo, kaip pats sakė, autobusą, jo autoritetas mano akyse išaugo dar daugiau. “Autobuso” ratai buvo nuo rąsto atpjauti skrituliai, dugną sudarė dvi lentos, bet svarbiausia – turėjo kėbulą. Tiesa, kol kas jį sudarė tik iš kampų kylantys pagaikščiai, viršuje sujungti kartelėmis, bet ratai sukosi, juo galima buvo važiuoti! Ar palyginsi ten su kažkokiu vaistinininko sūnaus triratuku, mūsų pavydo objektu, kuriuo vieną sykį teko laimėti ir man pavažiuoti!

Nors “autobusas” dar nebuvo užbaigtas, o “kėbulas” siūbavo, nutarėme jį išbandyti. Nusivežėme Pietkos kūrinį už daboklės, kur 3-4 metrų šlaitas leidosi iki slėnio terasos, o už keliasdešimt metrų – dar žemiau. Savanorių “vairuotojų” neatsirado, tad pirmiausiai nuo kalno paleidome tuščią “autobusą”. Deja, dar nepasiekęs apačios, “autobusas” pradėjo byrėti ir pakalnėje mums beliko surinkti tik jo dalis. Pietka dėl to labai nepergyveno ir ėmė kalbėti apie naują jo sumanytą automobilį, kuris turėsias ir vairą, ir koja minamus pedalus. Nežiūrint pirmosios nesėkmės, mes, mažesnieji juo tikėjome, bet naujojo kūrinio išvysti neteko.

Visur belandžiodami, su sargo mergaitėmis ne kartą apžiūrėjome ir daboklę, kuri dažniausiai būdavo tuščia. Visą daboklę sudarė apie 25-30 m² patalpa. Viena jos kampe medine siena buvo atitverta dar apie 8-10 m². Teko matyti čia vedamus susipešusius kruvinus *zimagorus*, dirbusius prie gatvių grindimo. Vieną kartą

daboklėn buvo uždaryta turbūt visa šeima su mažais vaikais, ir tai, matyt, buvo neeilinis įvykis, nes bėgome tu “kalinių” pasižiūrėti. Abipus daboklės durų buvo siauri grotuoti langeliai vos per metrą nuo žemės. Per juos tada pamatėme beverpiančią moterį ir dvejetą (gal jų buvo ir daugiau) vaikų. Tolimesnio šių “kalinių” likimo nežinau.

Sykį daboklėn pasodino kažkokį “žymų” nusikaltėlį, ir jam iš ten pavyko pabėgti, nors buvo uždarytas mažojoje patalpėlėje. Gandas apie tokį įvykį netruko pasklisti, ir mes su keletu suaugusiųjų žioplių greit atsидūrėme įvykio vietoje. Čia mums tik beliko klausytis “žinovų” aiškinimų. Pirmiausia kaliniui reikėję išlįsti per plyšį pertvaros viršuje, nes tarp pertvaros ir lubų buvo paliktas apie sprindžio aukščio tarpas. Į kažkieno abejonę ar galėjo žmogus ištilpti pro tokį siaurą plyšį, vienas iš “žinovų” pasakė, kad svarbiausia – iškišti galvą, o po to pačiam prasisprausti – niekai. Siaurokų langų grotas sudarė vertikaliai įmūryta geležies juosta, kurios šonuose padarytos įkirtos ir puslankiais, lyg gėlės lapai, atlenktos iki pat langų šonų. Su nepaprasta jėga bėglys įstengė tas grotas pasukti taip, kad pro susidariusį plyšį sugebėjo pabėgti.

Ėjau šeštuosius metus, kai 1937 m. vasarą Veiviržėnuose kilo didelis gaisras. Kiek prisimenu, tai buvo saulėtos dienos vėlyva popietė. Kažkam surikus: “Gaisras! Dega!” išbėgau į gatvę. Pamačiau, kaip Mokyklos gatvėje, maždaug ties “Ožkų” gatvele virš namų kyla liepsnos, o dūmus, kibirkštis ir kažkokių rūkstančius draiskalus vėjas neša rytų pusėn. Tos liepsnos ir dūmai vis plito tolyn, augo ir didėjo. Girdėjosi gūdus ūžesys, traškesys, tarp jų – lyg ir žmonių riksmi. Kaip kitą dieną kalbėjo suaugusieji, degė beveik visą naktį. Atvyko gaisrininkai net iš Kretingos ir Klaipėdos (Veiviržėnuose lyg ir mačiau primityvų rankinį priešgaisrinį siurbį, tačiau profesionalių ugniagesių čia nebuvo).

Rytojau rytą išėjome su mama link bažnyčios. Netoli jos visi namai, tarp jų ir senasis paštas, špitolė, buvo sudegę, kai kur iš degusių dar kilo dūmelis. Sudegė visi palei “Ožkų” gatvę buvę pastatai. Paskutine gaisro auka tapo klebonija, stovėjusi ant pat slėnio krašto ir nuo kitų namų bei gatvės atskirta gan plataus sodo. Per stebuklą išliko bažnyčia, stovėjusi kur kas arčiau gaisro centro, negu klebonija.

Praėjome pro raudoną gaisrininkų automobilį. Ant jo laiptelio sėdėjo uniformuotas blizgančiu auksiniu šalmu gaisrininkas, jo veidas buvo suodinas ir atrodė nepaprastai išvargęs. Ant skruosto jam matėsi juoda dėmė, ir man atrodė, kad tai anglies gabalas įsispaudė jam tiesiog į veidą. Sustingusiu žvilgsniu jis žiūrėjo tiesiog prieš save ir net nepažvelgė į mus.

Po gaisro (o gal ir prieš jį) paštas buvo perkeltas į Klaipėdos gatvę per porą namų nuo mūsų. Čia apsigyveno ir pašto viršininko Dromanto šeima. Jau minėjau jų sūnų Pranį, šiek tiek vyresnį ir jau lankančią mokyklą. Tai jo dėka sužinojau, kad lankyti mokyklą – malonumas menkas. Pagrindinė blogybė ta, kad už menkiausią pražangą, na, tiesiog už nieką mokytojai griežtai baudžia. Gali nusukti ausį, paklupdyti į kampą. O jeigu pakliūsi vedėjui, sakyk amen: pastatys į kampą ir lieps rankų pirštais, nesulenkiant kelių, pasiekti batų galus. Va taip turėsi stovėti visą pamoką arba kol nugriūsi. Bandžiau pasitreniruoti, bet man net trumpam nesisekė šitaip pasiekti kojų pirštų. Mano entuziazmas mokyklos atžvilgiu smarkiai išblėso.

Dromantai ruošėsi statyti savo namą ir, kaip kalbėjo suaugusieji, labai taupė. Buvau girdėjęs, kad jie net pusmarškonę košę – tik pagalvokit! – užgeria vien saldintu vandeniu. Kartą, būnant pas juos, ir man teko paragauti tokios košės su saldžiu vandeniu. Man tai pasirodė visai skanu. Netgi skaniau, negu su koku ten mirkalu iš lašinių ir grietinės.

Pranis turėjo vyresnį brolį (rodos, Albertą), Švėkšnos gimnazijos gimnazistą. Jis buvo daug gudresnis už Pranį ir net už Pietką, mokėjo visokių fokusų. Padeda, pavyzdžiui, ant stalo krašto du pirštus, įsmeigia į vieną kokį spyglį, atmeta ranką su tuo spygliu už galvos, vėl nuleidžia – o spyglis jau ant kito piršto peršokęs! Vėl atmeta, nuleidžia – spyglis sugrįžęs ant pirmojo! Arba štai ant pieštuko kažkaip gudriai turi apvyniojęs du savo paties pieštus piešinėlius. Abiejuose vyras kapoja malkas. Tik viename jis laiko kirvį aukštai iškėlęs, o kitame – kirvis jau įsikirtęs į kaladę. Ridinėja stalu pieštuką, o mums atsidendia tai vienas, tai kitas paveikslukas, ir atrodo, kad medkirtys smarkiai mojuoja kirviu. Tikras kinas! O jau kaip gražiai jis buvo nupiešęs raudonstogį miestą su tokiu baltu baltu bokštu! Vis niekaip negalėjau suprasti, iš kur jis gavo tokių baltų dažų?

Retsykiais į miestelį atvažiuodavo tikras kinas. Tuomet ant skelbimų lentos, o dažniausiai ant lentų tvoros tarp Puižės namo ir valsčiaus būdavo iškabinamas skelbimas ir dešimtinė kita paveikslėlių iš būsimos *filmos* (sakydavome ne filmas, o “filma”). Kartą prie tų paveikslėlių nugirdau maždaug tokį dviejų pusamžių valstiečių pokalbį:

-Girdėjau, kad kine tie paveikslai juda kaip gyvi. Ar gali šitaip būti?

-Tikrai taip, aš pats esu matęs. Pakabina ant sienos drobulę, tamsoj šviečia į ją su tokiu aparatu – ir žmonės laksto, vežimai važiuoja, medžiai linguoja.

-Tikri dyvai! Būtų interesna paveizėti, - krapšto pakaušį pirmasis, matyti, kad labai jam norėtųsi pamatyti tuos “dyvus”, bet kartu ir pinigų gaila, o gal ir vakaro negali laukti.

Tuo tarpu aš, kol gyvenome Veiviržėnuose, galėjau pasigirti, kad mačiau net dvi *filmas*: vieną apie Tarzaną, o kitą kažkokią komediją su per audrą oru lakstančiais automobiliais ir įvairiais daiktais. Abi jos buvo nebylios, o pradžioje vis rodė cilindruotus ponus, važinėjančius automobiliais, kilnojančius vieni kitiems cilindrų ir vis linkčiojančius.

Kiną rodydavo didžiojoje mokyklos klasėje, kuri miestelyje buvo vienintelė didesnė patalpa ir atstojo salę. Ikariniuose Veiviržėnuose elektros nebuvo, tad seanso metu mokyklos kieme burzgė motoras, o salės viduryje ant pakojų tarškėjo pats aparatas. Kiek žinau, garsinių filmų čia dar neatveždavo.

Elektrą jau buvau matęs Gargžduose pas tetą Liucę, mamos seserį. Nedideliame jų kambarėlyje prie lubų buvo parišta “lėkštė”, iš viršaus žalia, iš apačios balta, o po ją ryškiai švietė elektros lemputė. 1937 ar 1938 metais ir Veiviržėnuose imta šnekėti, kad Idzelevičiaus malūne bus įrengta elektrinė, ir miestelis iš ten gaus elektrą. Prisimenu mamos džiaugsmą:

-Pasikabinsime 15 žvakių lempą, kad užblizginsime!

Jau pagrindinėse gatvėse ir turgavietės pakraščiu gulėjo stulpai elektros laidams. Bet po kurio laiko stulpai dingo, ir kalbos apie elektrą nurimo.

Mes namuose turėjome dvi žibelines lempas. Viena jų beveik nuolat kabėjo virtuvėje ant sienos ties valgomuoju stalu arba buvo, reikalui esant, išnešama į miegamąjį. Kita – stalinė arba kaip mes ją vadinome *kliošinė* – stovėjo “salone” ant stalo ir degdavo rudens ar žiemos vakarais, susirinkus kaimynams ar atėjus svečiams. Be skaidraus cilindro, ji turėjo ir pieniškos spalvos stiklinį gaubtą – *kliošą*. Švietė ji panašiai, kaip kokių 60 W lemputė, tad, bent ant stalo, šviesos pakako.

Mokyklos salėje per vakarėlius šviesdavo viena ar dvi *primusinės* lempos. Kol įsidegdavo, jas, kaip ir *primusą*, reikėdavo pakaitinti, o vėliau degdavo ant panašaus į šilkinį tinklelį purškiamas žibalas. Švietė jos ryškia balta šviesa, tačiau laikas nuo laiko, kaip ir *primusą*, jas reikėdavo papumpuoti, o ir šnypstė ne ką tyliau. Be to, rijo daug žibalo ir skleidė nemažai šilumos, tad butuose nebuvo vartojamos. Tik per vienintelės miestelio kirpyklos langus kartais plieskė tokia pat *primusinė*.

Nors tėtė buvo tarnautojas ir pagal vietinę “hierarchiją” užėmė lyg ir aukštesnę pakopą, negu miestelio darbininkai, amatininkai ar smulkesnieji ūkininkai, tačiau mūsų buto apstatymas mažai skyrėsi nuo kokio amatininko. Virtuvėje buvo paprastas valgomasis stalas, suolai, keletas taburečių, spintelė, sieninė lentyna. Prie durų ant taburetės stovėjo kibiras su geriamuoju vandeniu, virš jo kabojo emaliuotas *kriūzelis*, ant grindų – kibiras paplavoms, į kurį mudu su Zeniu darydavom ir “piš-piš”. Langą iki pusės dengė baltos užtraukiamos užuolaidos, siaura siuvinėta užuolaida dengė lango viršų. Ant sienų prie stalo kabojo mamos mėlynais siūlais siuvinėtas rankdarbis-paveikslas, kokius galima buvo matyti daugelyje šeimų.

Miegamajame greta stovėjo dvi juodos medinės tėvų lovos, o kampe – mažesnė, mudviejų su Zeniu. Lovų čiužiniai – šiaudiniai (*sienikai*). Šiaudus keitė kartą ar du per metus ir po to dieną kitą ant *sieniko* gulėti buvo gana nepatogu, kol šiaudai jame pagaliau susigulėdavo. Nuolatinis miegamojo reikmuo buvo naktipuodis, vadinamas tiesiog puoduku (gerdavome iš *kriūzelių* arba stiklinių).

Kambaryje, vadinamame “salonu”, stovėjo tik apvalus stalas su keturiom kėdėm ir etažerė. Vėliau atsirado staliukas radijui. Ant langų, be trumpų naktinių užuolaidėlių, prie medinių karnizų pritvirtintos kabojo tiulinės *fierankos*. Nei sofos, nei drabužių spintos tuo metu mūsų namuose nebuvo. Apvalųjį stalą su kėdėmis pagamino stalius iš netolimo kaimo, ir tai buvo, ko gero, geriausi ir brangiausi mūsų baldai. Bent porą kartų, kol stalas buvo daromas, lankiausi pas stalių su tėte ir aš. Eidavome pro kapines Švėkšnos keliu, bet kaimo pavadinimo neprisimenu, gal ir nežinojau. Šių baldų atsiradimas namuose, bent man, buvo žymus įvykis. Ažuolinis padidinamas stalas buvo padengtas geltona politūra, to paties medžio kėdės turėjo pusminkščius viršus, padengtus dirbtine oda, imituojančia gyvatės, o gal krokodilo odą.

Maždaug tuo pačiu laiku namuose atsirado ir radijas. Jo antena buvo aukštai iškelta tarp namo ir tvarto, o įvadas įvestas per langą. Ant lango rėmo kabojo perjungiklis, kuriuo, artinantis perkūnijai, antena buvo atjungiamą nuo radijo ir prijungiama prie įžeminimo. Tai buvo būtina, nes tokia antena veikė beveik kaip

perkūnsargis. Aparatą maitino kilograminė ar dar sunkesnė sausųjų elementų baterija ir į motociklinį panašus akumulatorius. Akumuliatorių laiks nuo laiko reikėdavo nešti pakrauti, o elementus – keisti. Už mokyklos, atokiau nuo gatvės, buvo didelė ir graži Padago sodyba. Jos kieme stovėjo aukštas metalinių konstrukcijų bokštas su dideliu daugiasparniu ratu viršuje. Nedidelėje patalpėlėje bokšto apačioje ant grindų stovėdavo kraunami akumulatoriai.

Nepasakyčiau, kad radijas mus, vaikus, labai domino, valandėlių vaikams, jei ir buvo, neprisimenu. Tačiau, suaugusiems labai susidomėjus kokia nors laida, atkreipdavome dėmesį ir mes. Klausomasi būdavo beveik tik Kauno, kiek vėliau – ir Klaipėdos stočių. Truputį prisimenu “Pupų dėdės pastogę”, “Kariuomenės pusvalandžius”. Matyt, buvo transliuojamas Vasario 16 kariuomenės paradas, nes kartą visi susirinkę klausėmės trumpų kariškų komandų, raportuojančiojo žingsnius girgždančiu sniegu (mama: “Pagalvok tik – net sniego girgždėjimas girdisi!”), kariškų maršų. Įsiminė krepšinio rungtynių transliacija, kurių metu komentatorius rėkė: “Lubinas vėl įdėjo!” Man tie žodžiai, žinoma, nieko nereiškė, bet prisimenu dėl po jų sekdavusios džiaugsmingos suaugusiųjų reakcijos.

Šiek tiek apie Veiviržėnų kultūrinį gyvenimą šešiamečio-septynmečio vyro akimis.

Pagrindinę inteligentų dalį tiek savo skaičiumi, tiek aktyvumu, be abejo, sudarė mokytojai. Be jų, daugiau ar mažiau mokslų ragavę buvo valsčiaus sekretorius, pašto tarnautojai, policininkai, veterinaras, pienininkas, klebonas ir jo vikaras. Vasarą grįždavo atostogų gimnazistai, studentai, į “žmones” prasimušę veiviržėniškių vaikai. Tarp žydų išsilavinusiųjų procentas buvo kur kas didesnis – gydytojas, vaistininkas, mokytojai, rabinas, - tačiau įvairiuose lietuvių renginiuose jie dalyvaudavo nebent kaip žiūrovai.

Neteko dalyvauti (gal neprisimenu) nė viename suaugusiųjų vaidinime, tačiau žinau, kad tokie buvo. Vieno veikalo repeticijos vyko ir Mazūrevičių bute. Turbūt buvo vaidinama ir vieno “kaukių baliaus” metu, iš kurio įstrigo labai sušilusio – gal nuo šokių, gal nuo palubėje kabojusių *primusinių* lempų, o gal ir nuo gretimoje patalpoje veikusio bufeto – tėtės veidas. Ant galvos jis turėjo raudoną popierinę kepurę, o per kaktą, smilkinius iš po jos varvėjo ryškiai raudoni prakaito lašai.

Vasarą vykdavo gegužinės vadinamojoje Šaulių sporto aikštėje arba ant piliakalnio. Aikštėje prieš šokius kartais vykdavo ir sporto varžybos, šiek tiek prisimenu futbolo rungtynes, berods, su gargždžiais. Gegužinių metu tarp krūmų aikštės pakraštyje veikdavo bufetas, stovėdavo keli staliukai, kėdės.

Prisimenu gegužinę ant piliakalnio turbūt per Jonines, nes čia degė laužas, prie jo kažką kalbėjo baltai apsirengęs barzdotas vaidila, jį supo tokios pat baltos vaidilutės.

Prisimenu ir loteriją, kuriai *fantus* suaukojo miestelio gyventojai. Mama jai paaukojo mano ar Zenio išaugtą, bet mažai nešiotą žydrą trikotažinį kostiumėlį. Girdėjau mamą kalbant, kad Venckienė, zakristijono žmona, labai panorusi jį išlošti. Mat jos Aliukui jis būtų kaip tik. Kalbėjusi ji apie tai ir su mama. Pastaroji buvo kiek sutrikusi, nes su Venckiene draugavo, o gyvenant “pašto name” buvo ir kaimynės. Vėliau kiek nustebęs sužinojau, kad tą kostiumėlį “laimėjo” kaip tik zakristijonienė.

Loterija buvo kažkokios šventės dalis, jos pajamos buvo skirtos vargšams. Su tėvais ir kaimynais grįždami iš šventės, užsukome jon ir mes. Čia išbandėmę laimę mudu su Zeniu. Bilietai – susukti ir pusiau sulenkti popieriukai su įrašytais numeriais - kainavo po pusę lito. Lentynose išdėlioti ar kabantys laimėjimai didelio noro kurį nors būtinai laimėti nekėlė. Abejingai sutikome ir savo laimėjimus: man teko siaurais ilgais lapais gėlė, o Zeniui – pora guminių kulnų batams pakalti.

Gėlė po kurio laiko pražydo gražiais raudonais žiedais. Tuo metu pas mus atvyko tolima giminaitė, kuriai gėlė labai patiko, ji pradėjo prašyti ją parduoti. Gėlę mama jai atidavė, o man, kaip savininkui, teko du litai. Pelnas - 300%!

Nuo tos dienos tapau lygiai dviem litais turtingesnis už Zenį. Čia turiu paaiškinti, kad jau kurį laiką mudu dalį gautų ar “uždirbtų” pinigų dėdavome kiekvienas į savo taupyklę. Ir abu labai stropiai sekdavome, kad kito taupyklėje nebūtų nė cento daugiau. Jeigu aš, pavyzdžiui, gaunu iš kokio dėdės arba “uždirbu” už nuneštą monopolin butelį 20 ct, o Zenis ne, jis bėga pas mamą ar tėtę ir reikalauja “kompensacijos”. Panašiai elgiausi ir aš. Tokiu būdu mudviejų santaupos iki mano “biznio” su gėle atitiko centas į centą. Tačiau šiuo atveju ar dėl to, kad “biznis “ lietė tik mane, ar kad suma buvo per didelė, “kompensacijos” gauti Zeniui nepavyko. O taupyklėse jau turėjome maždaug po 8 Lt. Tarp kitko, mano taupyklė buvo skardinis vėjo malūnėlis su besisukančiais sparnais ir užrakinamu dugnu, o Zenio – medinė dėžutė, ant kurios uodegą papūtęs stovėjo

tetervinas ar kurtinys. Pastūmus jį, dėžutė atsidarydavo. Prieš tai turėjome ir po gipsinį katiną-taupyklę, kuriuos greit sudaužėme.

1938 m. vasarą Blocho sunkvežimiu į Kauną turėjo važiuoti ekskursija. Žadėjo važiuoti ir tėtė, kartu pasiimdamas mane. Kaune turėjo vykti kažkokie šventiniai renginiai, kaip dabar spėju, galbūt skirti Lietuvos nepriklausomybės 20-mečiui. Buvo proga aplankyti vyriausiąjį tėtės brolių Aleksandrą (Uolį), Kaune tuo metu dirbusį taksistą. Tėtė šiam įvykiui siūdinosi kostiumą, o man mama pasiuvo gražias mėlynas kelnaites su *šleikomis* ir geltoną su apsiuvinėtu volanu prieky *bliuską*. Iš džiaugsmo buvau septintame danguje: ne juokas tokį kelią važiuoti mašina, pamatyti didžiausią ir gražiausią Lietuvos miestą ir – tai irgi svarbu – tokio apdaro Zenis neturėjo! Mat, nuo 4-5 metų ūgiu mudu mažai besiskyrėme, mano išaugti drabužėliai, nors buvau metais vyresnis, Zeniui netiko, todėl visi drabužiai mudviem buvo siūdinami ar perkami visiškai vienodi. O taip norėjosi kuo nors išsiskirti!

Deja, taip laukta kelionė neįvyko – siuvėjas nespėjo tėtei užbaigti kostiumo, ir šis nuo kelionės atsisakė. Tiesa, po kurio laiko tėtė Kauną kažkuo išvyko, bet manęs su savimi nebeėmė. Išvykus tėtei, pastebėjome, kad dingio ir mudviejų santaupos – visi 18 Lt... Mama sakė, kad tėtė pinigus pasiskolino ir grįžęs padės juos į vietą. Deja...Nenudžiugino ir tai, kad netrukus Zenis puikavosi tokiu pat geltonai mėlynu kostiumu. Tik jo kelnės, kadangi buvo skirtos ne Kaunui, po pirmojo skalbimo iš mėlynų tapo vos melsvos...

Rodos, tais pačiais metais Veiviržėnuose įvyko ir “kariuomenės su visuomene susivienijimo” (ar “susiatinimo”) šventė. Klaipėdos gatvėje ties paštu buvo pastatyti garbės vartai – *bromas*. Ištisai ažuolų ar klevų lapų vainikais apipinto *bromo* viršus buvo Gedimino stulpų pavidalo, virš jo plaukstėsi vėliavos. Nemačiau, kaip kareiviai atvyko iš Klaipėdos, bet pro *bromą* jie pražygiavo darnia rikiuote, lydimi kariško maršo. Kareivių galėjo būti apie šimtą, jų prieky žygiavo orkestras. Įdomiausia, kad tarp orkestrantų žygiavo ir kažkokį instrumentą pūtė ne ką didesnis už mane kareivišką uniformą vilkintis berniukas. Stengdamasis “išlaikyti koją”, jis žengė plačiais žingsniais, vos ne pritūpdamas. Štai kam galima buvo pavydėti!

Lydimi vos ne viso miestelio, kareiviai nužygiavo į Šaulių aikštę. Čia kariuomenės ir miestelio atstovai sakė kalbas, kurios manęs, žinoma, nedomino. Grojo orkestras, kareiviai rodė savo sugebėjimus. Atsimenu vieną: priešinguose aikštės galuose su šautuvais sugulė po šešis kareivius. Po to, pakilę, šaudydami “priešo” pusėn, pabėgėdavo keletą žingsnių ir vėl krisdavo ant žemės. Šūviai buvo garsūs, iš šautuvų vamzdžių blykčiojo liepsnelės. Iš visos šventės labiausiai man ir įstrigo šis “karas” ir mažasis “kareivis”.

Švenčių metu vykdavo eitynės, procesijos. Įvairios organizacijos eidavo su savo vėliavomis, šauliai ir jaunalietuviai – uniformuoti. Kartą visa eiseną pasuko į bažnyčią, ir prie jos kilo incidentas, kai klebonas Antanas Zdanavičius neleido vidun įnešti jaunalietuvių vėliavos. Nors to įvykio nemačiau, prisimenu, kaip gyvai jį komentavo suaugusieji.

Kun. Zdanavičius, gimęs 1895m., Veiviržėnuose kunigavo nuo 1932 m. ir mirė, vos kelių dienų nesulaukęs iki 101 metų, 1996 m. vasario 5 d. (Rašau šiuos žodžius, nepraėjus ir 3 savaitėms po seniausio Lietuvos kunigo mirties). Palaidojo jį Veiviržėnų bažnyčios šventoriuje.

Žiemą prie Nepriklausomybės paminklo susirinko miestelėnai, buvo sakomos kalbos, skambėjo himnas ir dainos. Iš mamos priekaištų tėtei, kad ten dalyvaudamas elgiasi neprotingai, daug vėliau supratau, kad tai galėjo būti protesto akcija prieš Lenkijos ultimatumą Lietuvai 1938 03 17.

1937-jų metų Vėlinės buvo šiltos ir tykios. Jau sutemus, per visą miestelį pro mus į kapines patraukė didžiulė eiseną. Beveik visi eisenos dalyviai nešė degančias žvakes, apgaubtas spalvotais popieriniais gaubtais, giedojo giesmes. Po to kitoje slėnio pusėje ilgai matėsi apšviesti kapinių medžiai. Įspūdingas ir slėpingas atrodė tas vakaras. Daugiau tokių Vėlinių neteko regėti.

Praktiškai visus numirėlius į kapines veždavo taip pat pro mus. Kadangi nuo bažnyčios iki jų buvo geras galas, laidotuvininkai dažniausiai važiuodavo važiuoti. Vežimas, kuriame būdavo karstas, paprastai, būdavo papuoštas berželiais (vasarą) arba eglutėmis. Jau iš tolo girdėdavosi lydinčiųjų giesmės, tačiau žodžių niekada negalėdavau suprasti. Vyrai ir moterys giedodavo pakaitomis, sėdėdami dažniausiai atskiruose vežimuose. Štai vienas ar keli vyriški balsai vos ne rečitatyvu kažką sugieda, po to ilgai tęsia: “a-a-a!” Jiems nutilus, panašiai atsiliepia moterys ir plonai tęsia: “i-i-i!” Man šis giedojimas, ypač spiegiantys moterų balsai, visai nepatikdavo.

Kitas dalykas, kai vykdavo procesijos apie bažnyčią arba po miestelį per Dievo Kūno šventę. Giesmės ir giedojimas čia jau linksmesni, skamba varpai ir varpeliai, plaukstosi bažnytinės vėliavos, vadinamos *karūnomis*.

Kai kurios iš jų tokios didelės, kad jas, ant trijų kotų pakabintas, įsirežę neša po tris vyrus. Per Dievo Kūno šventę beveik visų namų durys papuoštos berželiais ar bent jų šakomis, procesijos kelyje keliose gonkose įrengti maži altoriai. Man labiausiai patikdavo iš šalies žiūrėti, kaip po procesijos *karūnos* grįžta bažnyčion: iš tolo, lyg gyvos, pradeda lenktis lenktis ir viena po kitos sulenda vidun...

Didelė pramoga buvo kassavaitiniai turgūs. Kas pirmadienį žmonės ir vežimai užpildydavo visą turgavietę. Pagal siaurinį aikštės pakraštį buvo įrengti storų rąstų barjerai arkliams rišti. Prie jų užsiimdavo vietą ankstyviausieji. Už šitų rikiavosi dar kelios eilės vežimų. Arkliams pamesta šieno, kitiems užmautos terbos su avižom. Dauguma, netilpę prie barjerų, iškinkytus ir apgręžtus arklius pririšdavo prie vežimų, ir šie ramiai ėsdavo vežime atsivežtą šieną. Daugelio vežimų inenos, taupant vietą, pakeltos aukšty.

Vežimuose gaspadoriai pardavinėjo grūdus, bulves, paršelius, gaspadinės – sviestą, grietinę, kiaušinius, vištas ir pan. Ne kiekvieną turgų, dažniausiai tik per *jomarkus* buvo pardavinėjami arkliai. Arklys – pirkinys rimtas, pagrindinė ūkio darbo jėga, tad čia jis buvo ilgai čiupinėjamas, vėl ir vėl žiūrima į dantis, klausinėjama, deramasi. Arklių turguje pasirodydavo ir čigonų, kurie savo prekę girdavo ir piršdavo kur kas karščiau ir garsiau už flegmatiškus kaimiečius.

Vieną vasarą per Veiviržėnus patraukė visas čigonų taboras. Visi jų vežimai buvo dengti, iš galo matėsi patalynė, moterų ir vaikų galvos. Vyrai vilkėjo plačias, ant aulinių batų užleistas kelnės, o ant kelnių – juosta ar diržu sujuostus marškinius. Dauguma buvo barzdoti, rankose turėjo botagus, jais labai garsiai pliaukšėjo. Tad su baime tik iš tolo veizėjome į nematytą vilkstinę.

Kaip minėjau, palei Nepriklausomybės paminklą rikiavosi *bagamazai*, stalai su pramonės ir amatininkų dirbiniais. Puodžiai, klumpdirbiai, kubiliai savo prekę išdėliodavo tiesiog ant žemės. Kepurininkas prie savo stalo turėjo prisitaisęs aukštąką rėmą, ant kurio kabodavo visokiausio fasono ir spalvų kepurės. Daugelis kvietė pirkti jų prekes, garsiai gyrė jas. Iš tabako gaminius pardavinėjančio galėjai išgirsti:

-*Kam “Kirą”, kam “Regatą”,*

Kam degtukų, kam špagato?

(“Regata” ir “Kir” buvo populiarios ir vienos iš pigesniųjų papirosų rūšių. Tėtė kartais nusipirkdavo ir brangesnių “Sapfo” papirosų, kurių tamsiai violetinis pakelis su 10 papirosų kainavo, jei neklustu, 60 ct. Beje, pakelių, turinčių daugiau, nei 10 papirosų, neteko matyti. Nemačiau iki karo (ir ilgokai po jo) ir cigarečių).

Su *baronkomis* atvažiuodavo iš Gargždų ir dėdė Pranas Mažonas, mamos sesers Liucijos vyras. Kepė tas *baronkas* ne jis, o kažkuri kepykla ar arbatinė. Ši prekė, nors buvo kepama ir Veiviržėnuose, turguose turėjo nemažą pasisekimą, ne vienas namo grįždavo ant kaklo pasikabinęs visą *baronkų* virtinę – lauktuvių namiškiams.

Dažnai matydavome, kaip turgininkai, nusipirkę Klaipėdos žvejų atvežtos rūkytos žuvies, valgo ją su čia pat pirktu pyragu (reikia pasakyti, kad “duona” – juoda ar balta (pikliavota) – buvo tik iš ruginių miltų, o iš kviečių keptas jau buvo pyragas arba ragaišis). Žiūrėdami į valgančiuosius, mes, vaikai, varvinome seilę ir, matyt, įkyrėjome mamoms savo prašymais. Tad vieną turgaus dieną mama su Mazūrevičiene nupirko rūkytos menkės, pyrago, ir visi patraukėme į šalia turgaus esančias senąsias kapinaites (valgymas namuose būtų praradęs pusę malonumo). Čia iškėlėme tokią puotą, kad ir šiandien prisiminęs ryju seilę!

Didelį vaidmenį, kaip ir visuose tokiuose miesteliuose, Veiviržėnuose vaidino žydai. Žydai buvo gydytojas ir vaistininkas, žydai turėjo daugumą miestelio parduotuvių. Pas juos rasdavo darbo ne vienas lietuvis. Tiesa, tokie kartais būdavo pašiepiami ir vadinami “žydberniais” ir “žydmergėmis”.

Tarp žydų, be abejo buvo, bent jau vietinio masto, turtuolių, tačiau Veiviržėnuose beveik visi gyveno senuose mediniuose ir gana apleistuose namuose. Naujesnės buvo tik žydų mokykla ir vaistinė, bet ir tos buvo medinės. Mūrinė buvo tik sinagoga.

Dar nelankiau mokyklos, kai teko matyti žydų mokykloje mokinių surengtą vaidinimą. Žiūrėjome kartu su tėvais, galbūt buvome kviesti. Matyt, buvo vaidinama ištrauka iš Senojo Testamento, nes iš to vaidinimo prisimenu piemenį su ilga lazda ir išvirkščiais kailiniais apsivilkusias “avis”. Pilkai dažyta žydų mokykla buvo visai šalia sinagogos, prie turgavietės.

Kartą iš Gargždų buvo atvykę ir žydai sportininkai, lietuvių mokykloje surengę pasirodymą. Kažkodėl neprisimenu, ką jie demonstravo scenoje, bet didelį įspūdį man paliko vyras, rikiuojantis salėje kėdes ir staiga,

vieną ranką padėjęs ant kėdės sėdynės, kitą – ant atlošo, atsistojęs ant rankų. O programai pasibaigus, maždaug mano ūgio berniukas ant rankų perėjo beveik visą salę! Man kvapą užgniaužė – tokių dyvų dar nebuvau matęs!

Vienos žydų šventės metu – atrodo, kad tai buvo “Baisioji naktis” (gal žydai ją vadino kitaip) – su tėvais teko būti ir sinagogoje. Tuo metu vyko pamaldos, patalpos vidury ant pakyltos rabinas baltais drabužiais kažką giedojo ir kalbėjo, pasieniais ant suolų susėdę arba atsistoję vyrai, kaip man atrodė - kiekvienas sau, pusbalsiu kalbėjo maldas. Visa sinagoga buvo pilna balsų gaudesio. Daugelis buvo apsigaubę baltomis juodais ar mėlynais pakraščiais marškomis, kai kurie tarp rankų vyniojo lyg dirželius. Antrame aukšte pro pusapvalės angas matėsi moterų veidai.

Vis dėlto, nors žydų miestelyje buvo daug, su žydukais bendravome mažai. Tiesa, jie ateidavo maudytis į vadinamąją vyrų maudyklę šiek tiek žemiau piliakalnio (čia juos iš karto galėjai atskirti nuo mūsų, tikrų katalikų, pagal tam tikrą kūno dalį), vienas kitas mokėsi lietuvių mokykloje. Vienas toks po atostogų atėjo į mokyklą su naujutėlaičiais rudais bateliais, kurių viršuje rikiavosi kelios poros žalvarinių kabliukų ir dėl to batraiščių nereikėjo varstyti į skylutes, o pakako juos užkabinti už kabliukų! Visas būrys apstoję varvinome seilę, gėrėdamiesi tokiais batais.

Per atostogas, kurias tėtė gaudavo visada vasarą, visa šeima išvažiuodavome kur nors pas gimines, o ilgiausiai prabūdavome pas bočius – tėtės tėvus - Šateikiuose. Važiuodavome valdišku, tėtės prižiūrimu arkliu. Kinkomas jis buvo į žalią brikelę su aukštakai ant lingių iškeltu “kėbulu”. Ant brikelės kraštų, paprastai, per vidurį, būdavo užkabinama pusminkštė sėdynė su atlošu. Prieš sėdynę ant užkloto šieno įsitaisydavome mudu su Zeniu. Tai buvo vienos laimingiausių akimirkų!

Beveik viskas, ką pamatydavau už Veiviržėnų ribų, atrodė įdomu ir nepaprasta. Ypač įsiminė kelionės į Klaipėdą. Vos tik įvažiavus į vadinamąją Klaipėdos kraštą, vaizdas smarkiai pasikeisdavo: žvyruotas vieškelis virsdavo stipriai suplūktu skaldos plentu, abipus jo rikiavosi dideli medžiai, raudonavo sodybų stogai. Tuoju Aisėnų kaimo, pervažiavus buvusią kaizerinės Vokietijos ir carinės Rusijos, kurios pusėje ir dabar tebestovi gal mutinei priklausęs (toks buvo ir prie Gargždų) iš lauko riedulių sumūrytas pastatas, sieną, prasideda Pėžaičiai – pirmoji Klaipėdos krašto gyvenvietė ar kaimas. Pėžaičiuose, kaip ir Laugaliuose prie Gargždų, buvo galinė siaurojo geležinkelio stotelė. Kartais Pėžaičiuose tėvai užsukdavo pas pažįstamą miškininką-žvalgą. Jis gyveno tamsiai raudonų plytų name siaurais aukštais langais visai netoli geležinkelio stotelės. Tas namas sveikutėlis tebestovi ir dabar, pirmas iš dešinės, atvažiavus nuo Veiviržėnų. Žvalgo buto neįprastai aukšti kambariai, temdomi langų užuolaidų ir šalia augusių ūksmingų medžių, man atrodė niūrūs ir nejaukūs. Pro langus stotelėje matėsi raudonų pusvagonių sąstatas ir šalia sukrautų rąstų rietuvės. Rąstų galuose juodavo skaičiai. Pasirodo, juos ženklino pažįstamas žvalgas, parodęs ir ženklinimo įrankį – apvalų antspaudą su pusmetrinio medžio kotu.

Priešais stotį, kitoje plento pusėje stovėjo didelė medinė smuklė su mansarda (išlikusi). Panašių smuklių ar užieigos namų Klaipėdos krašte buvo kas 8-10 km (Pastatai išlikę Šernuose, Dauparuose, Kalotėje, Degučiuose ir kitur). Čia galima buvo užkąsti, išgerti, pailsinti arklius, o reikalui esant, ir pernaktuoti. Būdavo čia ir krautuvėlės.

Šiek tiek prisimenu šaulių ar kitos organizacijos surengtą šventę-gegužinę Pėžaičiuose, žalioje, pušyno apsuptoje aikštėje prie Aisės upelio. Jos metu stipriu aukštu balsu kažkokią sudėtingą dainą ar ariją – žodžių visai nesupratau - dainavo vietinė, o gal ir profesionali solistė. Grįžtant mama su Mozūrevičiene šį dainavimą įvertino, kaip “spygavimą”. Aš visiškai tam pritariau...

Netoli Klaipėdos, Lypkių dvare, gyveno ir dirbo sodininku tėtės sesers Ansės vyras Julius Jaška. Gyveno jie mažame raudonplyčiame, žalumynuose paskendusiam namelyje. Įsiminė ūksmingas takas-alėja nuo namelio iki staiga atsivėrusios saulėtos žalios, medžiais apsuptos, laukymės, kurios vidury stovėjo gražus geltonas namas su aukštais laiptais prieky ir mansarda. Už namo matėsi prūdas, o prie kranto plūduriavo nuostabi balta, raudona apačia valtys. Buvo tyli šilta vasaros diena, vandenį atsispindėjo medžiai, valtys, ir visa ta medžiais apsupta erdvė man atrodė lyg iš pasakos.

Už laukymės prasidėjo sodas, daržai. Ko gero, pirmą kartą pamačiau šiltnamį, nes Veiviržėnuose vienas kitas turėjo tik inspektus. Labiausiai nustebino ties nosimi ir net virš galvos kabantys agurkai, kurie, kaip man atrodė, turi voliotis lysvėse.

Turbūt per tą patį apsilankymą su Jaškais nuvažiovome ir į Klaipėdą, baltu dviejų denių keltu plaukėme į *Zankrugą* (vok *Sandkrug*, dabar Smiltynė). Matyt, ne koks vyras dar buvau, nes iš tos kelionės atsiminiau tik tą man labai keistai skambantį *Zankrugą* ir baltą laivą. Ir dar – plaukiant atgal ir sėdint viršutiniame denyje, pusbrolis Zenius (brolis buvo Zenis!) atsinešė kažkur rastą didoką raudoną automobilį. Žiūrėjau į tą nuostabų žaislą ir pergyvenau, kad ne aš jį radau. Gal dėl to parplaukus ir lipant žemyn, užsižiopsojęs nubildėjau vos ne nuo pusės laiptų. Laimei, rimčiau nesusitrenkiau. O automobiliuką Zenius vis dėlto, grąžino atsiradusiam savininkui...

Iš tos ekskursijos Klaipėdon dar liko atminty kopimas nesibaigiančiais laiptais į locmanų bokštą uoste ir keistas “autobusas”, važiuojantis gatve nutiestais bėgiais. Tai buvo tuomet dar veikęs vienintelis Lietuvoje tramvajus.

Ryškiausias tuometinės Klaipėdos prisiminimas – *jomarkas* (mugė). Žinau, kad buvome kartu su mama, bet ar kas nors dar buvo iš šeimos ar pažįstamų – neprisimenu. Tiesa, mugės tirštumoje mama sutiko pažįstamų, pasidalijusių įspūdžiais iš pasivažinėjimo apžvalgos ar “velnio” rate, kuris matėsi netoliese, iškilęs virš visų mugės įrenginių.

Nors ir nebuvo klaipėdietis, juo labiau nežinojau nė vieno gatvės ar aikštės pavadinimo, tačiau pačių aikščių, gatvių, upės vaizdai įstrigo mano galvelėn visam laikui. Todėl drąsiai galiu pasakyti, kad mugė šurmuliavo, būdelės-*bagamazai* ir visokios karuselės buvo užėmusios ne tik Turgaus (tarp teatro ir upių priplaukos) ir Teatro aikštės, bet ir aplinkines gatves ir net dalį dabartinės Danės gatvės už upės. Daugybė *bagamazų* kvietė ne tik ką nors pirkti, bet ir išmėginti laimę įvairiuose nesudėtinguose lošimuose: sumokėjęs puslitį ar mažiau, galėjai pasukti kokį “laimės ratą” ir laimėti saldinių, žaisliuką ar kitą menkniekį.

Teatro aikštės pakraštyje (gal ir klystu) stovėjo didžiulė cirko palapinė, o virš jos prieangio išsidažęs ir juokingai apsirengęs klounas su bezdžionėle kvietė užėti vidun. Užėjome ir mes. Visai neprisimenu kitų numerių, netgi klounų, jei tokių buvo, tačiau įstrigo atmintin artistas, išėjęs arenon pusnuogis su prisegtais tiesiog prie kūno tuščiais buteliais. Jis rijo ir pūtė iš burnos didžiules liepsnas, o galiausiai atsigulė ant stiklo šukių, ant jo uždėjo duris, o ant durų sulipo keli vyrai. Prieš šį numerį, matyt, man nublanko visi kiti.

Gal tąkart, o gal ir kitą kartą, mudviem su mama grįžtant iš Klaipėdos, mus pasivijo traukinys (daug kur palei plentą Klaipėda – Pėžaičiai siaurasis geležinkelis ėjo šalia, atskirtas tik griovio). Mūsų Raudė prie automobilių jau buvo įpratusi, nors ir karpydavo neramiai ausimis, dėl ko tėtė ar mama iš anksto įtempdavo vadeles ir imdavo ją raminti. Tačiau šį kartą, pamačius tą dūmus ir garą leidžiančią ilgą pabaisą, kumelės nervai nebeišlaikė. Kiek įkabindama, šuoliais ji ėmė nešti mus pirmyn. Išsigandusi mama iš visų jėgų stengėsi ją sulaikyti. Veltui. Tiesia plento atkarpa lėkėme taip gal kilometrą, gal daugiau ar mažiau, o traukinys neatsiliko. Tai buvo kelių žalių vagonų traukinukas, vagonų tarpduriuose stovėjo raudonkepuriai geležinkeliečiai ar žandarai ir su įdomumu, kai kurie su šypsena, stebėjo “lenktynes”. Vis dėlto, traukinukas palengva ėmė mus lenkti, o Raudės jėgos, matyt, sekti. Ir kai pagaliau už posūkio paskutinis vagonas paniro į mišką, kumelė apsiramino. Visą tą laiką aš taip pat su įdomumu žiūrėjau į traukinį ir tik vėliau namuose iš mamos pasakojimų supratau, į kokį pavojų buvome pakliuvę.

Reikia pasakyti, kad tuomet ne vienas jaunesnis ūkininko arklys automobilio ar motociklo nebuvo matęs, todėl kelyje sutikęs tokį keistą padarą, imdavo nešti arba šokdavo piestu. Kartais toks pasimatymas baigdavosi sudaužytu vežimu ar dar blogiau. Todėl dažnas važnyčiotojas, pamatęs ar išgirdęs automobilį, lipdavo iš vežimo ir už pavadžio trumpai laikydamas arklių, stengdavosi jį nuraminti ar bent išlaikyti, o automobiliai mažindavo greitį. Kartą vienas turtingesnis ūkininkas savo žirgą prie technikos pratino tokiu būdu: žirgą pririšo turgavietėje prie stulpo, o pasamdytas Blocho sunkvežimis vis suko apie jį ratus, kol pagaliau arklys nusiramino. Koks buvo tokių “mokslių” efektyvumas, negaliu pasakyti.

Paskutinę vasarą prieš Klaipėdos aneksiją joje įvyko aviacijos šventė. Tai buvo neeilinis įvykis, tad pilną sunkvežimį veivirženiškių šventėn nuvežė Blochas. Važiavo ir visa mūsų šeima.

Klaipėdos aerodromas tuo metu buvo Rumpiškės dvaro laukuose, maždaug tarp Šilutės plento, Tilžės ir dabartinės Kauno gatvės, nesiekdamas Taikos prospekto.

Nebegaliu dabar išvardinti visų programos numerių, juo labiau – iš eilės. Tačiau pirmiausiai turbūt praskrido lėktuvas, vilkdamas paskui save tautinę vėliavą. Nepaprastu greičiu, kaip tada atrodė, kaukdami prašvilpė pažeme keletas sidabrinių kariškų lėktuvų. Vėliau, kitame aerodromo pakraštyje sustatytos, į juos

pradėjo šaudyti zenitinės patrankos. Diena buvo ūkanota, tad labai ryškiai matėsi iš vamzdžių išlekiantys ilgi liepsnos liežuviai, ir tik po sekundės kitos išgirsdavome šūvių griausmą. Mažas lėktuvas ilgai demonstravo oro akrobatikos numerius, darė “mirties kilpas”. Iš angaro išstūmė keistą besparnį raudoną lėktuvą su “vėjo malūnu” virš jo. “Autožyras!” – išgirdau balsus. Tai buvo bene vienintelis malūnsparnių rūšies aparatas tuometinėje Lietuvoje. Jau neatsimenu, ką jis pademonstravo, tik greit vėl dingo angare.

Kiek tolėliau nusileisdavo ir pakildavo raudonas keleivinis lėktuviukas, už keletą litų skraidinęs visus pageidaujančius. Skridusieji man (ir ne tik man) atrodė tikri drąsuoliai. Tačiau iš veivirženiškių tuo metu tokių neatsirado. Manykime – ne dėl drąsos stygiaus...

Šventės pabaigai – šuoliai su parašiuotais. Tai buvo, ko gero, šventės kulminacija ir, mano manymu, atitiko aukščiausius drąsos standartus. Ir iš tikrųjų, atsižvelgiant į tuometinių parašiuotų konstrukciją, mažą patirtį, šuoliai su jais vis dar buvo susiję su nemaža rizika, buvo reti.

Visi atidžiai sekėme aukštai padebesiuose pasirodžiusį lėktuvėlį. Pagaliau iš jo iškrito lyg duonos kepalas ir po kelių sekundžių virš jo subolavo parašiuotas. Dar po kelių akimirkų šalia pirmojo išsiskleidė perpus mažesnis pagalbinis parašiuotas. Tuo pat išsoko ir antras “kepalas”, o virš jo vienas po kito išsiskleidė didelis ir mažas parašiuotai. Tačiau antrasis leidosi greičiau už pirmąjį ir greitai jį pralenkė. Parašiuotininkai nusileido toli kitame aerodromo gale. Ilgai nelaukus, ton pusėn nuskubėjo greitosios pagalbos mašina. Pasklido kalbos, kad “greitasis” parašiuotininkas nusilaužė koją... Tai tik patvirtino tuometinių šuolių pavojingumą.

Aviacijos šventė baigėsi, o vis labiau padangę gožę debesis grėsė prapliupti liūtimi. Pradėjo žaibuoti. Nuskubėjome prie sunkvežimio. Lietus užklupo netoli jo, tačiau greitai sėdėjome sunkvežimio kabinoje ant užpakalinės sėdynės (kabinoje buvo dvi sėdynės) linksni ir kupini įspūdžių. Vairuotojas skubiai brezentu dengė kėbulą, greitai besipildanti šlapių, bet linksmų ekskursantų. Girdėjosi juokas, linksmos kalbos. Kabinos palubėje pro plyšį išlindo raudona guma.

- Kas čia liežuvį iškišo? – rėkia tėtė į užpakalinį langelį. Iš ten kažkas kažką atsikerta, sunkvežimis pajuda. Kabinoje šilta, tamsoka, o lietaus šniokštimas, motoro ūžesys ir supimas netrukus perkelia mane į sapnų šalį.

Apie 1937-ųjų metų vasarą aplankėme Palangą. Apsistojome pas Palangos nuovadą Šumskį, pas kurį tarnaitė dirbo mamos sesuo Basė. Iš Kretingos atvažiavo ir dėdė Vladas, tapęs čia mūsų gidu ir globėju. Pirmą kartą maudėmės jūroje, kuri, kaip man atrodė, pati savaime visą laiką šniokštė ir rideno bangas į krantą. Bangavimas – tai jūros savybė, lygiai taip kaip upei – tekėjimas. Vaikščiojome jūros tiltu, kurio gale, už posūkio, jei neklystu, buvo didelis kioskas ar kavinukė. Joje kažką valgėme, gėrėme. Tačiau skaniausios buvo karštos dešrelės su bandele ir *muštarda* (garstyčiomis), kurias pliaže iš baltos dėžės, iškeltos ant trikojo, popierinėse lėkštutėse pardavinėjo baltu chalatu vilkintis vyras. Čia pirmą kartą pamatėme ir paragavome bananų, visai mudviejų su Zeniu nesužavėjusių, tad grįžę jų likučius sulesinom kiemo vištoms.

Visur po pliažą mudu vaikščiojome nuogutėliai, ir tokiuose “kostiumuose”, įsibridę iki kelių jūron, buvome nufotografuoti. Vėliau, jau būdami paaugliai, šias “nepadorias” nuotraukas suplėšėme.

Grįžome per Kretingą, Gargždus, Vėžaičius. Tuo metu kaip tik buvo tiesiamas Žemaičių plentas. Nuo Gargždų iki Vėžaičių tęsėsi stambiais akmenimis grįstas ir uosiais apsodintas vokiečių, kaip mama sakė, per Pirmąjį pasaulinį karą tiestas plentas. Jis labai stačiai leidosi iš miestelio prie Minijos, darė zigzagą ir vėl gan stačiai kopė į rytinį šlaitą (Ši atkarpa išlikusi ir dabar). Nuo jo matėsi tiesiamas naujojo plento pylimas. Ties piliakalniu buvo nukasamas šlaitas, o gruntas verčiamas sankason. Kokių nors mechanizmų nemačiau, tik daug nedidukų vieninkinių vežimaičių važiojo nuo kalno ir, privažiavę sankasos kraštą, apsiversdavo, žemės išsipildavo ir jau tušti vėl sliuogė aukštyne.

Tais pačiais ar 1936 metais panašūs, tik mažesnio masto darbai prasidėjo ir Veiviržėnuose. Buvo nukastas šlaitas, tiesinant pro pat mūsų langus einantį kelią į Švėkšną. Per slėnį buvo supiltas kur kas aukštesnis kelio pylimas ir pastatytas naujas tiltas. Medinius jo polių į dugną kalė rankiniu būdu: keturi vyrai ritmiškai pakeldavo ir nuleisdavo didžiulę medinę kaladę su prie šonų pritvirtintomis ąsomis-rankenomis. Karštą vasaros dieną pusnuogių vyrų kūnai blizgėjo nuo prakaito, tačiau pušinis rąstas gilyn smigo labai pamažu.

Nuokalnę, turgavietę ir dalį Klaipėdos gatvės “išbrukavojo”. Prieš tai visą gatvę užpylė smėliu, lyg specialiai darydami vietą mūsų žaidimams. Na, ir rausėmės mes po tą smėlį, statėme rūmus, pilis, tiesėme savo kelius! Tiesa, mums nuėjus, tuos mūsų statinius su didžiausiu malonumu išspardydamo netoliese gyvenęs

paauglys. Įpykę sugalvojome kerštą: prismaigstėme į smėlį stiklo šukių, o ant jų pastatėme “miestą”. Niokotojas, žinoma buvo basas, kaip ir mes, kaip visi miestelio vaikai, tad mūsų “auklėjimo” priemonė, manėme, bus veiksminga. Bet pasidžiaugti ja neteko: gal nepastebėjome, gal priešas “neužkibo”, o gal “miestą” sugriovė akmenis pradėję vežti vežimai.

Pagaliau privežė akmenų, akmenskaldžiai, prisijuosę gumines ar odines prijuostas, užsimovę guma pamuštas pirštines, juos suskaldė. Prasidėjo grindimas. Su įdomumu stebėjome grindikų darbą: trys ar keturi vyrai, atsiklaupę išlygintame smėly, pirštinėta ranka paima akmenį, pavarto, apžiūri, plaktuku, kurio vienas galas turi mentelę, kepštelį smėly duobutę, stato jį ant akmenį ir keletą kartų suduoda per jį plaktuku. Viduriu gatvės, aukščiau, eina dvi eilės stambių, beveik neskaldytų akmenų, tokiais pat, tik viena eile, užsibaigia grindinio pakraščiai. Išgrindus keliolika metrų, kiekvieną akmenį sunkia geležine kuoka-trambuote dar “pavaišina” trambuotojas.

Savaite kitą trukęs mūsų žaidimų rojus baigėsi. Smulkia skalda ir žvyru pabarstyti akmenys visai nebeviliojo mūsų basų kojų. O kaip smagu būdavo anksčiau, susikibus už pečių vienas paskui kitą, pravažiuoti šia gatve “traukiniu”, kai karštos, į miltus sumaltos dulkės lyg vanduo tryško tarpupirščiais, o “dūmai” kilo iki stogų! Žinoma, “traukinys” važiuodavo, kol nepamatydavo kurio nors “vagono” mama...

Visus gatvių, kelių tvarkymo darbus Veiviržėnuose atliko beveik tik iš svetur atvykę darbininkai, vadinami *zimagorai*. Kur jie čia gyveno, negaliu pasakyti. Tačiau kad šeštadieniais, gavę uždarbius, mėgo apsilankyti *monopolyje* arba smuklėse, o po to neretai ir “išsiaiškinti” santykius, - teko matyti. Kartą pavakary toks santykių “aiškinimasis” virto didelėmis muštynėmis tiesiog turgavietėje prie Pašakarnio traktieriaus. “Darbui” buvo panaudotas ne vienas *štakietas* iš tvoros apie Nepriklausomybės paminklą. Du miestelio policininkai nesiryzo kištis, o tik stebėjo peštynes iš valsčiaus gonkų. Kai abi pusės nusilpo, įkarštis išblėso, mačiau kaip kruvini dalyviai po vieną buvo vedami daboklėn. Vis dėlto, gydytojo, rodos, nė vienas neprireikė.

Kad policininkai nesikišo į pačias peštynes, matyt, jėgos buvo per daug nelygios, nes bailumu jie tuomet tikrai nepasižymėjo. Prisimenu tamsų rudens vakarą. Mūsų svetainėje tėvai su Mazūrevičiais lošė kortomis. Staiga už lango gatvėje išgirdome muštynių triukšmą. Tėtė, metęs kortas, išpuolė malšinti chuliganų. Už keletos minučių grįžo su perpjautu delnu. Sakėsi norėjęs iš vieno besipešančiųjų atimti peilį, bet tamsoje nepataikęs ir sugriebęs už asmenų. Nors tėtė grįžo vidun, bet triukšmas lauke nutilo.

Kiek žinau ir kiek pats mačiau, tų laikų policininkai savo pareigas, kaip ir gydytojai, kunigai, turėjo atlikti bet kuriuo paros metu, o nuovadoje, palyginus, praleisdavo nedaug laiko. Policininkas galėjo nubausti eismą pažeidusį, tvarkos nesilaikantį arba net žiauriai su gyvuliu besielgiantį žmogų. Pamenu su koku pykčiu tėtė pripuolė, išplėšė botagą ir išbarė žmogelį, botkočiu per galvą pliekiantį savo vargšą kuiną.

Šiuo atveju, manau, panašiai būtų pasielgęs ir nebūdamas policininkas, nes labai mylėjo gyvulius, o jo prižiūrimas arklys, kaip minėjau, botago nelabai buvo ir matęs. Pavasarį neužmiršdavo varnėnų. Pas Puižę jis sugalvojo tokį inkilą: paaukštintoje tvarto dalyje, ten, kur virš jo buvo laikomas šienas, lentoje išgręžė skylę. Iš išorės pritvirtino pagaliuką-laktą, o iš vidaus prikėlė medinę inkilo dydžio dėžutę. Pavasarį inkile apsigyveno varnėnai, ir kartą tėtė nusivedė mane ant tvarto – buvo baisoka taip aukštai lipti kopėčiomis – pažiūrėti varnėniukų. Iš lauko per angą vidun krito pakankamai šviesos, ir pro dėžutės plyšius galėjau apžiūrėti vidų su pilkšvai rusvais ant dugno tupinčiais, gal greičiau – gulinčiais varnėniukais. Mane nustebino ne tiek jie, kiek keistas ir nelabai malonus iš inkilo sklindantis kvapas, kurį ir dabar atpažįčiau.

Iš priešmokyklinių laikų įsiminė ir pirmosios auklėjimo bei elgesio pamokos. Kaip esu užsiminęs, tėvai mums buvo nepajudinamas autoritetas ir jiems paprieštarauti net mintis nekildavo. Pagrindinė auklėtoja buvo mama, kuri prasikaltusius kartais klupdydavo ar statydavo į kampą, retkarčiais pliaukšteldavo per užpakalį. Atlikę bausmę, būtinai turėdavome atsiprašyti nubaudusiojo arba abiejų tėvų, pabučiuoti jiems į ranką ir ištarti sakralinę frazę: “Prašau dovanoti, daugiau taip nedarysiu”. Vienam iš tėvų nubaudus, kitas niekuomet neužtardavo. Nebent tėtė, grįžęs iš darbo ir sužinojęs konflikto priežastį, kartais pasakydavo:

-Na, atsiprašyk mamos – gal dovanos? – Mama, žinoma, dovanodavo... Vis dėlto, dabar neatsimenu nė vienos konkrečiai man skirtos bausmės.

O štai epizodas su Zeniu įstrigo turbūt dar ir dėl to, kad jį ne kartą linksmai prisimindavo ir tėvai. Mėtėme akmenukus išilgai kiemo gatvės link. Gal į kažką taikėme, gal tiesiog lenktyniavome, kas toliau numes. Tik štai Zenio paleistas akmenukas kažkodėl pasuko į dešinę ir cinktelėjo į mūsų lango miegamajame viršutinį

stiklą. Stiklas išdužo. Išsigandome nejuokais, nes supratimo neturėjome, iš kur tas stiklas gaunamas ir kaip čia dabar kas nors sugebės langą sutaisyti. Tėvų namuose nebuvo, tad kaltininkas, nieko nelaukdamas, nuėjo vidun ir atsiklaupė kampe. Netrukus grįžo tėvai ir ne tiek pyko, kiek sunkiai tramdė juoką dėl pačiam sau bausmę pasiskyrusio “nusikaltėlio”. O Zenis džiaugėsi, išvengęs rimtesnės bausmės.

Sykį Būdos (ne giminačio!) restorane, stovėjusiam ant turgavietės ir Laisvės gatvės kampo, suaugusieji žaidė biliardą, troškulį malšindami alumi. Aš stebėjau žaidimą. Pagaliau alus nugalėjo, ir biliardas buvo paliktas. Gražus raudonas rutulys, niekam nebereikalingas ir visų pamirštas gulėjo ant grindų biliardinės pasienyje. Padvejojęs ir įtikinęs save, kad “radau” išmestą daiktą, įsikišau rutulį kišenėn. Vis dėlto, kol grįžome namo, stengiausi savo “radinio” niekam nerodyti. Tačiau namuose gražusis rutulys greitai buvo pastebėtas ir tėvams džiaugsmo nesukėlė. Didžiausiai mano gėdai, kitą dieną vienas pats turėjau nunešti rutulį atgal. Tai buvo kur kas blogiau, negu atklūpėti kokią valandą kampe...

Po to teko išklausti mamos pamoką, kad svetimo daikto negalima ne tik liesti, bet, radus pamestą, pasistengti grąžinti jį pametusiajam.

Gaudami kokį saldainį ar dovanėlę iš suaugusiųjų, turėjome neužmiršti “Ačiū!” kartais pakštelėti į ranką, o sveikindamiesi su tetomis ir ypač seneliais, ranką bučiuodavome visada.

Paauklėdavo ar sudraudavo beišdykaujančius ir svetimi žmonės. Kartą, užsikvempę ant naujojo aukšto tilto turėklų, spjaudėme į upę. Pro šalį ėjęs senukas labai piktai sudraudė:

-Kas gi spjauo į vandenį? Kad netektų patiems išgerti! – Iki šiol išliko ta, ne tik ano senuko įteigta pagarba vandeniui ir ugniai.

Ateidavo mamai padėti apsiskalbti, apsitvarkyti prieš šventes, kartais ir mus, du “vyrus”, pasaugoti pagyvenusį moteris Anė. Jos pavardės neprisimenu, gal ir girdėjęs nebuvau, tik žinau, kad ji viena pati gyveno nuosavoje trobelėje Mokyklos gatvės pradžioje. Visada ji buvo greita ir linksma, o mudviem labiausiai patiko jos pasakos. Žodžiu, buvome prie jos pripratę, lyg prie savo šeimos nario.

Kartą vakare mudu, nusirengę miegamajame, marškinius pasikėlę, išbėgome į virtuvę prieš miegą padaryti į kibirą “piš-piš”. O čia su mama plepėjusi Anė ėmė mus gėdinti:

-Čiuli-čiuli-čiuli! – sakė ji, braukdama smiliumi per smilį, - kaip judviem ne gėda, tokiems dideliems vyrams, be kelių lakstyti?

Sutrikome. Kodėl gėda? Ką padarėme? Juk visą laiką šitaip elgėmės ir niekam neužkliuvome. Vis dėlto, turbūt nuo tada supratau, kad ne visada, ne visiems ir ne viską dera rodyti...

Ėjo paskutinieji priešmokykliniai metai. Namuose atsirado elementorius “Sakalėlis”. Nežinojau, kas tas sakalas ar sakalėlis, todėl girdėdamas dainą “Atskrend sakalėlis per žalią girelę”, įsivaizduodavau virš miško sparnais-puslapiais plasnojantį savo “Sakalėlį” ir atsitrenkiantį į aukščiausią eglę (ne “eglelę”, kaip dainoj, nes kitaip “Sakalėlis” į ją nebūtų atsitrenkęs!). Ir guli nelaiminga knygelė aplamdytais, suteptais ir išdraikytais puslapiais po ta egle...

Išmokau keletą raidžių, o suskaičiuoti iki dešimties vis nesisekė. Tačiau kartą, mamos kažko pasiūstas į parduotuvę, pakeliui, sau pačiam netikėtai, lengvai atminty sudėliojau visus skaitmenis nuo vieno iki dešimties. Pabandžiau dar kartą – išeina! “Poteriavau” iki pat namų ir, žinoma, tuoj tuo pasigyriau namiškiams.

Tuo metu namuose atsirado pirmosios dvi vaikiškos knygutės (viena, matyt, buvo mano, kita – Zenio). Vienoje buvo eiliuotas pasakojimas apie daktarą Aisopą, gydžiusį prie upės Limpopo beždžiones, kurioms pilvus sopa. Buvo joje ir spalvotų iliustracijų. Kitoje – vaikiški eilėraščiai su juodai baltomis, kaip dabar spėju – Tarabildos ar Tarabildienės - iliustracijomis. Pastaroji mažai domino, o antroji, skaitoma tėtės ar Anės, veikė ne tik savo siužetu, bet ir keistais žodžiais (“Aisopa”, “Afrika”, “Limpopo”), negirdėtais nematytų žvėrių vardais.

Vieną rytą, išlipęs iš lovos ir įsistojęs į aulinius tėtės batus, ėmiau Zeniui aiškinti, kad tą Afrikos žvėrį – pilna palovė. Man, žinoma, jie nieko negalėjo padaryti, – saugojo auliniai batai, – bet Zeniui keltis buvo pavojinga. Tad jis tikslinosi, kokie ten žvėrys, vardindamas visus jam žinomus. Buvo čia beždžionės, liūtai, krokodilai, tilpo drambliai ir net žirafos. Mano liūtais ar žirafomis, suprantama, jis nelabai tikėjo, bet kokia žiurkė ar net kelios palovėje galėjo būti, tad, persisvėręs per lovos kraštą, jis gan atsargiai stengėsi žvilgtelėti palovėn ir nesikėlė, kol mama neprisakė abiem praustis ir rengtis.

Tuo metu tėtė prenumeravo Klaipėdoje leidžiamą dienraštį “Vakarai”. Rodos, antrojo dienraščio puslapio apačioje buvo spausdinamas lyg ir komiksas, nors to žodžio dar niekas nežinojo, “Tarzano nuotyčiai”. Ten būdavo ketvertas paveikslėlių su trumpais užrašais. Nors skaityti nemokėjome, tačiau viskas mums buvo aišku ir taip. Tad, laiškiniui pasirodžius, pirmiausiai puldavome žiūrėti “Tarzaną”. Ir kaip nepulsi, jeigu ir dabar dar stovi man prieš akis, kaip juodukų sugautas Tarzanas bandomas paaugoti milžiniškam jų dievui-stabui. Štai jis jau stovi kartu su dviem sargybiniais ant plataus stabo liežuvio prie pat išžiotos, lyg daržinės durys, burnos. Liežuvį-lentą pakėlus, jis turi nugarmėti į juodus stabo nasrus... Tačiau Tarzanas nasruosna sugeba pasiūsti savo sargybinius, o pats stabo nosimi, kakta, lydimas šimtų strėlių, pasiekia stabo viršugalvį, o nuo jo – medžius... Jei mokėčiau piešti, rodos, ir dabar dar galėčiau atkurti tuos paveikslėlius.

Gilų įspūdį tuo metu man padarė ir knygutė, matyta pas krautuvinininko Mileškos sūnų. Joje viena mergaitė nenorėjo, ne tik nenorėjo, bet ir iš tikrųjų nebevalgė sriubos! Ir ką jūs manot? Mergaitė palengva plonėjo plonėjo, - ten buvo išraiškingi paveikslėliai, - kol galop numirė... Štai kaip svarbu yra valgyti sriubą, nors kartais vietoj jos geriau išgertum kompoto!

Apie valgius. Mama buvo neblogo šeimininkė, jaunystėje net baigusi kulinarijos ar šeimininkavimo kursus Gargžduose, tad kasdien pati gamindavo visus valgius. Valgiai dažniausiai būdavo tradiciniai žemaitiškai, paprasti ir sotūs. Kadangi tėtė labai mėgo bulves, pietūs be jų neapsieidavo. Desertas – kompotas ar kisielius – pasirodydavo ne kasdien. Pietums dažnai būdavo verdama bulvienė su mėsa ir perlinėmis kruopomis (“griuce”), užbalinta rūgščia grietine, raugintų kopūstų kopūstienė, barščiai (dažnai iš raugintų burokėlių), pieniška daržovių sriuba. Prie kopūstienės ir barščių bulvės, kaip taisyklė, buvo verdamos atskirai. Antrąjį patiekalą neretai atstodavo sriuboje virusi mėsa. Dažnai kepdavo kotletus, karbonadą, troškindavo mėsą, virdavo bulvinius kleckus (vėliau pavadintus cepelinais), koldūnus su mėsos ar grybų įdaru. Koldūnai būdavo didoki, jų kraštai ne užspausti, o gražiai užraityti, ir mama, juos darydama, vos ne visuomet prisimindavo vieną savo jaunystės draugę, mokėjusią tuos koldūnus nepaprastai greit ir gražiai užsukti. Iš virtų bulvių likučių, jas sumalusi ir pridėjusi miltų bei kiaušinių, virdavo rombo pavidalo kleckučius – *lazankas* (šis žodis žemaičių, rodos, nebuvo vartojamas, o į mūsų šeimą atėjo turbūt per tėtę iš babūnės), kurias užpildavo grietinės ir spirgučių padažu. Tiesa, padažo taip niekada nevadinome – tai būdavo *mirkalas* (košei ar kleckams) arba *sousas* – mėsai (sakydavome “suosas”).

Mėgstamas, tačiau retokas patiekalas buvo *kugelis* (bulvių plokštainis). Kartą visi keturi su Mazūrevičiukais nekantriai apstojome mamos ką tik iškeptą ir pjaustomą *kugelį*. Aliui, kaip svečiui, kažkuris įdėjome skaniausią, mano manymu, gražiai apskrudusį ir traškantį *kugelio* kampą. Ir buvome nustebinti, kai šis įsižeidęs pareiškė:

-Aš nenoriu kietos plutos! Aš noriu minkštos plutos!

Ši frazė mus visus prajuokino ir buvo pasakyta būtent taip, o ne “Aš nenuoru kėituos plotas”, kaip būtų pasakę aš arba Zenis. Tad Mazūrevičiai, matyt, nebuvo žemaičiai, nors tuo metu mums nekildavo klausimas, kodėl vieni ar kiti kalbame kiek kitaip, to ir nepastebėdavome.

Dažnas valgis būdavo kruopų arba *pusmarškonė*, kartais ir *marškonė* (bulvių su miltais arba grynų bulvių) košės. Bulves grūdavo iš eglutės padarytu *menturiu*. Tai buvo lazdos storio apie 50 cm ilgio prietaisas, kurio storgalyje buvo paliktos 6-7 cm ilgio šakutės. Iš atitarnavusios Kalėdų eglutės mama kasmet pati *menturį* atnaujindavo.

Pusryčiams valgydavome sumuštinius, košes, blynus (miltinius ir bulvinius), minkštai virtus, rečiau – keptus kiaušinius. Gerdavome arbatą, pieną arba baltintą kavą. Pastaroji, paprastai, būdavo ne grynų pupelių, o mišinys iš miežių, cikorijos ir kitų pakaitalų. Buvo geriama ir grynų cikorijos kava, tačiau dažniausiai ji būdavo sumaišoma su kavos pupelėmis. Apvalūs, sprindžio ilgio cikorijos briketai, įvynioti į blizgantį raudoną popierių, buvo pardavinėjami visose maisto produktų parduotuvėse. Juodos grynų pupelių kavos, kiek prisimenu, negerdavo ir suaugusieji, ją, sumaišytą su cikorija, gerdavo užbalintą. Kavos pupelės maldavo namuose, turėjome ir didoką ranka sukamą kavos malūnėlį.

Nelauktas svečias dažniausiai būdavo vaišinamas arbata su uogiene, kiaušiniene, sūriu, sviestu. Beje, dažna viešnia karštą arbatą įsipildavo į lėkštutę (*spotkelį*) ir gerdavo ją, čiulpdama gabalinį cukrų.

Vakarienei būdavo verdama kruopų ar kleckučių pieniška sriuba (*putra, kankolynė*), kepami blynai, geriama arbata ar pienas.

Šventėms (pagrindinės – Kalėdos ir Velykos) mama būtinai iškepavo didelį pyragą su razinomis, darydavo įvairius tešlainius (*piernikus*), kepavo bandeles. Tešlainiams turėjo skardines žvaigždučių, širdelių, mėnuliukų formules, o kartais tešlą pro specialų antgalį perleisdavo per mėsmašę. Man ypač patikdavo riestos bandelės su lašinukų įdaru, kurių būdavo iškepama gana dažnai.

Dabar taip populiarių tortų mama nekepavo, nebuvo matyti jų ir miestelio kepyklose. Tad paragaudavome jų retai, nebent per kokias vestuves.

Vieną rudenį – dar tebegyvenome pas Puižę – išvykome į vestuves Norgėluose pas mamos dėdę Lukauską. Tekėjo viena iš jo dukterų. Pačių vestuvių visiškai neprisimenu, bet kelionę atgal – puikiausiai. Ir štai dėl ko. Nuo Norgėlų iki vieškelio reikėjo keletą kilometrų važiuoti visiškai patęžusiu nuo rudens liūtų ir smarkiai išmaujotu keliuku. Keliukas kirto ir gilų Šalpės slėnį. Išvažiuojant iš kaimo, kelią perbėgo didelis rainas katinas. Mama rimtai ar juokais pasakė, kad va, dabar sulauksim kokios nelaimės! Ir tikrai: pradendant leistis nuo kalno prie Šalpės upelio, vienas ratas pateko į duobę, kitas – ant kupsto, brikelė ėmė krypti krypti, dešinioji iena triokšt! – ir visi atsidūrėme slidžiam kely molyje. Laimei, niekas rimčiau nė nesusitrenkė, arklys iš karto sustojo, tačiau mudu su Zeniu išsigandome atsakančiai ir, dar vos pradėjus virsti, rėkėme kaip reikiant! Tėtė šiaip taip surišo lūžusią ieną, pėsti nusileidome nuo kalno, išvažiavome į vieškelį, ant kurio daug kur pūpojo žvyro krūvos jo taisymui. Aplenkiant tas krūvas ar kiek priartėjus prie griovio, mudu kaskart vėl rėkėme, kad vėl virstame. Ir dėl visko, žinoma, kaltas buvo katinas!

Kita labai stati ir pavojinga važiuotiesiems kelio atkarpa buvo pačiame miestelyje, leidžiantis pro bažnyčią į pakalnę link Veiviržo. Čia kelias, staigiai nusileidęs žemyn, beveik stačiu kampu suko kairėn, darydamas jį dar pavojingesnį, juo labiau, kad matomumą užstojo vidinėje posūkio pusėje stovįs namas. Čia jau kartą buvo susidūrę, nors ir labai jau reti, rąstus vežę sunkvežimiai. Dažnas sunkesnio vežimo savininkas turėjo specialią trumpą metalinę slidę-pavažą su borteliais. Ši slidė virve ar grandine būdavo parišta prie vežimo, o leidžiantis nuo kalno, pakišama po užpakaliniu ratu. Tokiu būdu vienas ratas čiuoždavo, stabdydamas visą vežimą.

Reikia pastebėti, kad veivirženiškių vežimai, gal klaipėdiečių įtakoje, buvo gerokai didesni, nei Rytų Lietuvoje (“Kiek jie į tą savo vieninkį pasikrauna – visą šieną glėby galėtum parsinešti!” – sakydavo jie, dar pašepdami ir pakinktams naudojamą lanką). Puikiai prisimenu, kaip tėvai ir kaimynai stebėjosi, kai žiemą Lukauskai iš savo miško rogėmis per kalnus ir pakalnes atvežė mums iš karto net 3 m³ malkų. Vasarą nukrauti (nesakydavo – “pakrauti”) didelį dailų porinį vežimą šieno ar javų būdavo kiekvienos mergos garbės ir pasididžiavimo reikalas. Mama girdavosi, kad vežimus krauti pradėjo dar pusmerge būdama.

Grįžkime prie valgių.

Senovinių griežtų tradicijų dėl pasninkų mama nesilaikė, tačiau Didįjį Penktadienį, per Kūčias, Pelenų Dieną buvo “juodas” pasninkas. Kartą ir man buvo patikėta plaktuku ant prieangio laiptų padaužyti skepetaitėn įrištas paspirgintas kanapes, kurias vėliau pasūdytas valgėme su bulvėmis ir raugintais žaliais kopūstais. Atrodė skanu gal labiau dėl to, kad valgis buvo retas ir įdomus.

Mudu su Zeniu, be abejo, turėjome daugiau ir mažiau mėgstamus valgius, bet valgydavome beveik viską, kas būdavo paduodama. Išskyrus, žinoma, tokius “nevalgomus” daiktus kaip svogūnai, krienai ar garstyčios. Tais laikais valgyti paprasti valgiai ir dabar, su retomis išimtimis, atrodo skanesni už vėliau ragautus kad ir įmantrius patiekalus. Skanėstas buvo mamos išvirtas ir pienu užpiltas tirštas kisielius, manų košė su cukrumi ir cinamonu arba uogiene, tarkuotos morkos su cukrumi. Tų laikų valgių skonį ir kvapą, rodos, ir dabar jaučiu.

Buvau kokių penkerių metų, kai kartą pabudau visiškoje tamsoje. Už lango užavo vėjas, šalia ramiai miegojo Zenis. Pajutau, kad tėvų lovos tuščios, už durų šviesos nesimatė, nesigirdėjo balsų. Namuose, neperregimoje tamsoje, buvome vieni! Pasidarė nejauku, bet labiau apmaudu: kaip gi šitaip mama galėjo mus vienus palikti? Pradėjau verkšlenti, palengva vis labiau įsijausdamas ir derindamas dūdas. Ašaros lengvai liejosi, balsas buvo geras. Mama, žinoma, greit pasirodys, jai bus gėda dėl šitaip paliktų savo vaikelių, o aš būsiu labai įsižeidęs. Tad stengiausi išlaikyti pasiektą ašarų ir garso lygį. Bet niekas nesirodė. Zenis miegojo. Buvau vienas visame nejaukiame ir tamsiame pasaulyje. Ašarų atsargos ėmė sekti, balsas prikimo, ėmiau kūkčioti. Ausyse kažkas monotoniškai ir garsiai pradėjo tvaksėti. Pasidarė dar labiau gūdu. Jau nebepyksiu! Tegul tik greičiau pasirodo mama ar tėtė!

Praėjo amžinybė. Pusiau snausdamas, vis dar kūkčiodamas ir kniurkdamas, pajutau ant kaktos mamos ranką. Ji mane išsinešė į virtuvę, nušluostė ašaras, apramino ir įteikė blizgantį apvalų paketėlį. Jame buvo “krautuviniai” tešlainiai, mamos pavadinti *biskvita*is. Jie buvo apvalūs, ploni, dantytai krašteliais. Tokių skanių iki tol ir po to niekada nevalgiau! Gūdi naktis (gal tik vakaras) pasikeitė visiška laime! Arti tada vaikščiojo laimės ir nelaimės...

“Krautuvinių” maisto produktų, išskyrus, žinoma, cukrų, kavą, druską, silkes, buvo perkama retai. Tiesa, mėsa, dešros buvo perkamos pas mėsaininką, duona, pyragai – kepykloje, bet tai buvo vietinės gamybos prekės. Todėl ir įsiminė sergančiai mamai nupirktų labai skanių šprotų dėžutė, o kitą kartą – labai neskanius, nemaloniai kvepiantis fermentinis sūris raudona odele, kurį vadinome *kėžu* (iš vokiško “Käse”). Sūriu vadinome tik baltą naminį varškės sūrį, riebesnį ar liesesnį, dažniausiai su kmynais, kuris, paprastai, buvo perkamas turguje.

Turguje pirkdavome visus pagrindinius produktus: grietinę, sviestą, kiaušinius, daržoves, paukščius. Pastarieji – vištos, žąsys, antys - buvo pardavinėjami gyvi, ir mama pati juos pjaudavo, pešdavo, o plunksnas rinkdavo pagalvėms ir patalams. Vieną kitą lysvę daržovėms tėvai beveik visada gaudavo ar nuomodavo iš žemės turinčių kaimynų. Prisimenu, 1938 metų vasarą (derlių rinkome jau gyvendami kitame bute) mamos darže labai gerai užderėjo pomidorai. Tų laikų kaime tai buvo dar reta, kai kurių ir neragauta daržovė. Nepatiko jie ir kažkuriam iš jais pavaišintų norgėliškių. Gerą krepšį nespėjusių prinokti pomidorų mama rudenį užraugė. Tėtei jie patiko, bet man pasirodė visai nevalgomi.

Tais laikais svarstyklės turguje beveik nebuvo naudojamos, o prekės seikėjamos arba skaičiuojamos vienetais, tuzinais, kapomis. Tebebuvo apyvartoje, greta litrų, gorčiai (2,8 l), pūrai (apie 68 l). Javus, pavyzdžiui, dažnai pardavinėdavo ne centneriais o pūrais (buvo naudojamas mažasis, 50 kg centneris, o 100 kg buvo vadinamas dvigubu cnt). Sviestą pardavinėdavo svarais. Tačiau turguje jis nebuvo sveriamas, o kiekviena šeimininkė turėjo tam tikrą, dažniausiai medinę, pailgą stačiakampę formą, kurioje ir formuodavo į sviestinį popierių vyniojamus “svarus”. Kiek tokie gabalai atitiko lietuviškus (365 g), rusiškus (410 g) ar kitokius svarus, sunku pasakyti.

Dar prisimenu keistoką svorio vienetą – latą. Keistoką todėl, kad mano atminty jis bebuvo prisimenamas tik kalbant apie mieles. Aš pats ne kartą buvau mamos siunčiamas į parduotuvę parnešti dviejų trijų latų mielių. Tai būdavo apie 30 g gniužulėlis, kuris iš karto ir būdavo sunaudojamas. *Lotas* arba kaip mes sakydavome, “latas” yra $\frac{1}{32}$ svaro, tad, kaip ir svaro, jo dydis galėjo svyruoti (11-14 g).

Nors maistas buvo pigus, tačiau metus ar dvejus, gyvendami pas Puižę, auginome ir kiaulę. Manau, ne tiek dėl naudos, kiek dėl varganos mamos vaikystės jai įskiepyto taupumo. Jai tiesiog ranka nekilo maisto atliekas, indų paplavas, bulvių lupenas išpilti į pamazgų duobę. Juk pridėjus dar šiek tiek miltų, bulvių ar burokų, lengvai buvo galima nušerti paršelių! Tą ji ir darė. O kai neturėjome paršelio, pašarui tinkamas atliekas pildavo į atskirą kibirą, ir jų ateidavo valsčiaus sargo žmona Ūselienė ar dar kuri moteris.

Tikrų atliekų, kurios jau niekur nebetiko, likdavo labai mažai. Joms Puižė savo darže buvo iškasęs specialią duobę ir pridengęs ją lentomis, palikdamas angą paplavoms ar šiukšlėms išpilti. Jai šiek tiek užsipildžius, užkasdavo, o netoliese iškasdavo kitą. Iš kur toms atliekoms ir susidaryti? Visos maisto atliekos buvo sušeriamos kiaulėms, popieriai, laikraščiai – sudeginami prakurams, o konservų dėžutė ar plastmasinis daiktas buvo reti. Laikraščius naudojome ir lauko tualete – “išeinamojoje”, o apie tualetinį popierių nebuvau ir girdėjęs.

Į atliekų duobę patekdavo ir metalinės batų tepalo (*vakso*) dėžutės, valiklio “Sidel” flakonėliai. Šį valiklį naudodavo, be kita ko, tėtės uniformos sagoms šveisti ir vadindavo *sidoliu* be jokių paaiškinimų. Lygiai taip pat mama sakydavo, kad skalbimui naudoja *persilį*, o ne kokius ten skalbimo miltelius. Kitokių, beje, ir neprisimenu. Kartais netgi pasakydavo, kad skalbia su *žuvele*, ir buvo aišku, kad kalbama apie populiarią, plačiai reklamuojamą skalbimo muilą “Žuvelė”.

Reklamuodavosi “Žuvelės” fabrikas ne tik laikraščiuose ir žurnaluose. Vieną vasarą per Veivirženus pravažiavo, mėtydamas spalvotus “Žuvelės” bukletus, juodas limuzinas, ant kurio stogo padarytame aptvare sėdėjo labai raukšlėto veido uniformuotas liliputas. Raudoni platūs jo kelnų lampasai buvo panašūs į generolo. Kitais metais visas automobilis turėjo žuvies formą, kaip ir iš jo mėtomos knygutės.

Gyvenant pas Puižę, dažniausiai žaisdavome pačių susigalvotus žaidimus, o žaislų turėjome mažai. Nelabai jų ir reikėjo: per vasarą dienas leisdavome kieme, paupyje, Veiviržo atšlaitėse, o žiemą – su rogutėmis.

Buvo įvykis, kai dėdė Vladas Palangoje nusivedė mudu į žaislų krautuvę (vien tik žaislų!) ir nupirko man plastmasinį pučiamą ragą, o Zeniui – laivelį. Retkarčiais tėvai nupirkdavo neilgai tveriantį guminį sviedinį – *buolę*, bet mus, berniukus, žinoma, labiausiai viliojo ginklai. Buvo tėtė padaręs ir *saidoką* – lanką su strėlėmis, o kitą kartą nupirko pistoletą, šaudantį pistonais. Pistonai, lyg popieriniai konfeti, buvo pardavinėjami mažose kartoninėse dėžutėse. Bet pistonų pliaukšėjimas didelio įspūdžio niekam nedarė. Kas kita kamštinis šautuvėlis, šaudantis sprogstama medžiaga užpildytais kamščiais, mūsų vadintais *prupais*! Toks *prupinis* šautuvėlis po ilgų prašymų pagaliau buvo nupirktas ir mudviem. Kartu buvo nupirkta ir knygos dydžio dėžutė *prupy*. Joje tarp pjuvenų gulėjo apie 20-30 kamščių, viename jų gale buvo duobutė, užpildyta ruda mase. Atlaužus šautuvo gaiduką, kamštį reikėjo tampriai įkišti į vamzdžio galą, o gaiduką paspaudus, vamzdyje esantis virbalas durdavo į rudą masę ir kamštis sprogdavo. Sprogimą lydėdavo liepsna, dūmai, kamščio dalelės lėkdavo keliolika metrų, o garsas būdavo lyg tikro šautuvo. Be abejo, tai buvo pavojingas žaislas.

Kai gerokai pašaudėme į taikinį ant tvarto sienos, man parūpo ištirti, kas per ruda košė slypi *prupy* viduje. Pasidėjau vieną iš kelių likusių šovinių virtuvėje ant suolo ir pabandžiau “košę” nykščiu iškabinti. Jinai pasirodė kietesnė, negu maniau, tad teko paspausti visa jėga. Staiga kamštis labai garsiai sprogo, mane apgaubė dūmai, o nykštį nutvilkė liepsna. Prie viryklės triūsusi ir mano bandymų nepastebėjusi mama išsigandusi puolė prie manęs, o aš, spausdamas skaudantį nykštį kita ranka, ėmiau rėkti. Nykštys liko sveikas, tik gražiai, lyg rūkytas kumpis, parudavęs ir labai skaudėjo. Apžiūrėjusi mane, mama į puoduką pasėmė šalto vandens ir įkišo nykštį. Skausmas sumažėjo, bet buvo pakankamas, kad palaikytų mano žliumbimą. Taip iki vakaro, keisdamas vandenį, nesiskyriau su puodeliu, atsiguliau į lovą, vis dar laikydamas jame nykštį, kol užmigau.

Rytojaus dieną brangusis šautuvėlis kažkur buvo dingęs, bet nelabai jo ir ieškojome...

8. Veiviržėnai, 1939-ųjų metų vasara. Prie Maušo namo pusseserė Janina Mažonaitė, Kęstutis, aš, Zenis (ant akmens)

9. Gargždų progimnazijos IIIb klasė su auklėtoju Šikšnium. 1947 m. pavasaris

PALIEKAME PUIŽĖS NAMĄ

1938-jų vasaros pabaigoje dėl nelabai man aiškių priežasčių juodas “katinas” perbėgo tarp Puižių ir tėvų, tad persikėlėme į naują butą tos pačios Turgaus aikštės šone, prie pat Mokyklos gatvės. Tai buvo kur kas mažesnis ir blogesnis butas, užimantis vos ketvirtį nelabai didelio medinio namo.

Už sienos gyveno namo savininkės – dvi senos moterys (jei neklystu – Labokaitės), o priešais – vienintelis miestelio fotografas. Virš tvoros, šalia vartelių į gatvę, jis buvo pritvirtinęs medinę įstiklintą dėžę-vitriną su nuotraukomis, o už kieme buvusio ūkinio pastato turėjo baltą stiklinį paviljoną, panašų į šiltnamį. Galinę jo sieną užėmė dekoracija su medžiais ir kažkokių rūmų kampu. Po jo butą laisvai lakstė labai jauki voveraitė, kartais panaudojama kaip gyvas rekvizitas ką nors fotografuojant. Tame paviljone buvome nufotografuoti ir mudu su Zeniu, alkūnėmis pasirėmę į staliuką, ant kurio ramiai riešutą graužė voveraitė.

Šis butas buvo laikinas, jame neišgyvenome nė metų, tačiau ir čia buvo keletas svarbių šeimai įvykių.

Pirmiausia – iš čia pradėjau lankyti mokyklą.

Rugsėjo pirmąją buvau į ją nuvestas mamos, kur didžiojoje klasėje-salėje, atrodo, paties vedėjo, buvau įrašytas į žurnalą. Vedėjas, kiek pakalbėjęs su mama, pasakė, kad galiu eiti pažaisiti į kiemą, o po skambučio grįžti į klasę. Mama išėjo. Po kiemą lakstė, klegėjo daugybė vaikų, tačiau pažįstamų nesimatė. Pasidarė neramu, galvoje sukosi Pranio pasakojimai. Ir kaip jie gali šitaip šėlti, juoktis, žinodami, kas jų laukia?

Pagaliau suskambo vieno vaiko rankoje smarkiai purtomas varinis skambutis. Vaikai, taip pat klegėdami ir netgi, atrodo, linksmi, puolė į vidų. Aš neskubėjau. Kiemas kaip mat ištuštėjo, paskutinis mokinys uždarė

paskui save duris. Į kurią klasę man eiti? Ir ką sakyti, jas pravėrus? Truputį pasvarstęs, nusprendžiau, kad geriausia išeitis – grįžti namo. Tad, saugodamasis, vis dėlto, kad mokytojai nepamatytų pro langą, pasukau kiemo vartų link ir už dešimties minučių su “Sakalėliu” po pažasčia atsidūriau namuose.

Mama nustebo dėl taip greit “pasibaigusį” pamokų ir netruko išsiaiškinti teisybę. Vėl buvau nuvestas mokyklon, tačiau tolimesni tos dienos įvykiai skendi migloje. Matyt, gerokai buvau “laimėjęs” laiko, ir ilgai sėdėti pamokose nebeteko.

Tais metais senojoje, dar caro laikais statytoje, mokykloje visi mokiniai nebeišsitemko. Tad du ar trys skyriai (dabar – klasės) buvo iškelti į Mokyklos gatvės gale prie pat Šaulių aikštės esantį namą. Ten atsidūrė ir mano pirmasis skyrius (pokario metais čia veikė Veiviržėnų progimnazija).

Mokė mus mokytoja – moteris, ir pasirodė, kad tie mokslai ir mokytojai visai ne tokie, kaip paišė Pranis. Sunku, žinoma, būdavo prirašyti visą puslapį tiesių lazdelių ar kokios raidės, bet bausmių už neišmoktas pamokas ar išdykavimą neprisimenu. Atvirkščiai. Sėdėjome vieną saulėtą dieną klasėje ir, liežuvius iškišę, stengėmės kuo geriau įvykdyti užduotį – prirašyti visą puslapį vienetų. Baigus užduotį, mokytoja mus pagyrė ir ėmė dalyti saldinius. Pradėjo nuo vienos eilės ir kol grįžo iki manęs (sėdėjau kitos eilės prieky), saldinių, deja, pritrūko. Neatsimenu, ką ji man sakė, bet, atrodo, labai nenusiminiau. Ir koks buvo džiaugsmas, kai kitą dieną ji man įteikė visą ritinėlį stambokų apvalių, citrina kvepiančių ledinukų, kokių nė matęs nebuvau!

Sporto aikštėje, kurioje kartais ganėsi ir karvės ir kuri nuo paprastos pievos ar ganyklos gal tik tuo ir skyrėsi, kad galuose buvo sukalti futbolo vartai, vietos žaidimams buvo pakankamai. Tačiau po kurio laiko ėmėme vengti artintis prie tolimojo jos galo, besiribojančio su stačiu ir tankiais krūmais apžėlusiu slėnio šlaitu. O priežastis buvo rimta: vienoje vietoje, ten, kur Veiviržo paplautas šlaitas buvo nuslinkęs žemyn, sudarydamas stačią geltono molio sieną su aukštai kabančiomis medžių šaknimis, apsigyveno beždžionės! Tai buvo tikras dalykas, nes apie jį baugiai ir kažkodėl prislopintais balsais kalbėjo visi mūsų skyriaus mokiniai. Vieta joms buvo kaip tik: iš abiejų skardžio pusių kilo tankios alksnių, žilvičių, lazdynų sienos, tarp kurių per nuslinkusio molio gūbrius ir išvartas šalia upės spraudėsi takelis. Tame skardyje, po nukarusiomis šaknimis beždžionės turėjo urvus, o pačiomis šaknimis karstėsi ir suposi visai kaip filme apie Tarzaną. Tiesa, tą filmą tik keletas iš mūsų tebuvo matę.

Atsitiko, kad tuo metu tėvai su keliais draugais išsiruošė į svečius pas malūnininką Idzelevičių. Tiesiausias ir patogiausias pėsčiųjų takas į malūną ir buvo tas, pro “beždžionių” skardį...Be abejo, apie beždžiones žinojo visas miestelis, neabejojau, kad girdėjo apie tai ir tėvai. Žinoma, tą vietą aplenksime, maniau. Tačiau suaugusieji juokavo, kalbėjo apie pašalinius dalykus ir lyg niekur nieko artinosi prie pavojingojo skardžio. Netyčia atsidūriau eisenos gale, stengdamasis tačiau per daug neatsilikti. Štai pirmieji, vis taip pat garsiai (!) kalbėdami, praėjo beždžionių valdas. Ir nieko, ir eina sau toliau! Bėgu iš paskos, baigščiau dairausi, tačiau nei urvų, nei beždžionių nematau. Išsikraustė! Nebėra! Kad jų ten ir nebuvo, pradėjau galvoti daug vėliau – taip buvau įsitikinęs jų realumu.

Idzelevičiaus malūnas – bene didžiausias ir moderniausias toli aplink. Jo girkas suko ne įprastas medinis vandens ratas, o giliai, lyg šuliny, esanti turbina. Pats pastatas taip pat gana įspūdingas, didelis. Apatinė dalis – akmenų mūro, viršutinė – gyvenamoji ir “gamybinė” – medinės. Prisimenu ilgą balkoną virš šniokščiančio srauto, ant kurio net šiek tiek baugu buvo stovėti ir didžiulę malūnininko virtuvę, kurioje mano dėmesį patraukė ant sienos kaboję iš tuščių degtukų dėžučių surinkti ratai.

Naujasis “mūsų” namas stovėjo gana nuobodžioje miestelio dalyje: iš rytų gatvė, vakaruose – tvartas, šiaurėje - Anės namelis ir tik iš pietų buvo šis tas įdomesnio. Mat čia, tarp mūsų namo ir žydų sinagogos, pašto viršininkas Dromantas buvo pradėjęs statydintis namą. Tuo metu iš raudonų plytų buvo bebaigiamas pirmas aukštas, visą statinį supo mediniai pastoliai. Pranis parodė vieną aukštą aukštą pastolių kartį ir bandė įtikinti, kad namo sienos sieks jos viršų. Tai atrodė taip aukštai, kad niekaip nenorėjau tikėti, juo labiau, kad kalbėjo Pranis. Deja, šį kartą jis pasirodė teisus. Nežinau, kada pastatas buvo užbaigtas, nežinau ir Dromantų likimo, tačiau pokario metais jame, dar netinkuotame ir, žinoma, konfiskuotame, jau veikė paštas.

Mūsų namas buvo šiek tiek atitrauktas nuo gatvės, o palei žvyruotą šaligatvį tęsėsi statinių tvora. Kartą mamą aplankė jos draugė, vedina 3-4 metukų mergyte. Kad toji neišbėgtų į gatvę, varteliai tvoroje buvo uždaryti ir užkabinti kabliu. Zeniui kaip tik tuo metu prireikė išeiti. Kadangi varteliai buvo uždaryti, nusprendė lipti per tvorą. Užlipo ant horizontalių sijų, prie kurių iš gatvės pusės buvo pritvirtinti statiniai, ir iš ten nutarė

šokti. Deja, trumpų kelių kiška užkliuvo už statinio, ir gatvėn teko nusileisti ant rankų...Būdami viduje, išgirdome stiprų klyktelėjimą ir pamatėme nuo žemės gatvėje besikeliantį Zenį. Mama, išbėgusi laukan, pamatė perplėštas Zenio kelnės, už ką pliaukštelėjo jam per žandą ("Visada tu karstaisi, kur nereikia!") ir įvedė kaltai tylintį nenuoramą vidun. Ir tik čia pamatė, kad viena jo ranka keistai kadaruoja, o delnas atsuktas išorėn. Tada jau pačiai pabiro ašaros.

Tuoju kažkas nubėgo pakviesti vienintelio miestelio daktaro žydo, kažkas pranešė tėtei. Daktaras iš lentučių sukalė įtvary, parišo sulenktą ranką po kaklu ir pasakė, kad būtina brolių vežti į ligoninę, nes lūžis galįs turėti skeveldrų, reikia jį peršviesti.

Tėtė susisiekė su broliu Vladu, ir pastarasis jau pavakary atsiuntė juodą apskrities viršininko limuziną. Artimiausia ligoninė – Klaipėdoje, ir tėvai su Zeniu susiruošė kelionėn, palikdami mane Anės globoje. Tai man buvo smūgis, vos ne tolygus rankos nulūžimui, tad nedelsdamas paleidau dūdas. Tai padėjo – puikiuoju, niekad nevažiuotu automobiliu išvažiuojame visi.

Klaipėdą pasiekėme tamsų vakarą, tačiau neseniai pastatyta moderni Raudonojo kryžiaus ligoninė švietė visais langais. Greitai atsidūrėme šviesiame, margai plytelėmis išklotame vestibulyje, Zenis buvo nuvestas į vieną iš kabinetų. Po kurio laiko, per kurį išgirdome dar vieną klyksmą, Zenis išėjo jau sugipsuota ranka. Tada atidavė ir didelę rentgeno nuotrauką, darytą net nenuėmus įtvaro, nes aiškiai matėsi lentutėse įkaltos vinutės. Nuotraukoje matėsi vienas visai nulūžęs ir prasikeitęs, o kitas – įlūžęs dilbio kaulai.

Iš ligoninės pasukome ne namo, o į Kretingą. Iš tos kelionės liko atminty kažkoks nerealus pasakiškas vaizdas, sustojus prie geležinkelio pervažos dabartinės Šaulių gatvės gale (kur pėsčiųjų tiltas): raudonai baltas dryžuotas šlagbaumas su po juo pakibusia balta tvorele, mažas iešmininko namelis, geltoni gretimų medžių lapai, ir visa tai apšviesta ryškia auksine elektros šviesa, o aplink – tamsa. Atrodė, jog visa tai nupiešta ar nulipdyta ir sustatyta priešais esančioje scenoje.

Po savaitės ar dviejų žaidėme kieme, išsinešę savo naujai pirktus žaislus: Zenio motociklą ir mano mašinėlę. Žaidėme ant kieme buvusios rąstų krūvos. Netyčia vienas žaislas įkrito tarp rąstų. Puolėme jį ištraukti, tačiau Zenis paslydo, griuvo ir pasirėmė savo sugipsuotąja ranka...Šį kartą per tą pačią vietą visiškai nulūžo jau abu kaulai, vėl skubiai teko vežti jį ligoninėn, bet aš jau kelionėje nebedalyvavau.

Prieš šias Zenio nelaimes ar po jų tą rudenį susirgau difteritu. Liga man neatrodė baisi, bet baisiausia buvo, kai atėjusio gydytojo rankose pamačiau švirkštą...Baisiai buvau opus. Ir stebėjausi, kad iš lauko atbėgęs ar pašauktas Zenis, ramiai atsisagstė kelnės ir atsuko užpakalį tuos pačius vaistus panorusiam suleisti daktarui.

Ir dar vienas svarbus įvykis mūsų šeimoje įvyko tą rudenį: spalio 16 gimė brolis Kęstutis.

Apie būsimą broliuko atsiradimą mudu nieko nenujautėme. Nežinau, kaip ten buvo iš tikrųjų, - gal buvome kur specialiai išsiųsti, - bet grįžę namo, radome Anę ir nepažįstamą moterį, vonelėje bemaudančias mažą vaiką. Spėjau įsidėmėti jam iš pilvo, iš bambos kyšančią žarną. Buvo paskelbta, kad tai – trečiasis mudviejų broliukas. Žinią, kiek prisimenu, sutikome ramiai, gal net abejingai, nes ta raudona lėlė didelio pasigėrėjimo nekėlė. Gaila tik, kad tuo metu mama, lyg tyčia, susirgo...

PAS MAUŠĄ

Žiemos pradžioje persikėlėme į naują daug erdvesnį butą pas žydą Maušą (vadinome "Mauške", pavardės neatsimenu). Neseniai statytas Mauškės namas stovėjo Laisvės gatvėje, maždaug toje pačioje vietoje, kur buvo sudegusioji špitolė. Butas turėjo tris kambarius ir virtuvę, iš svetainės per mažytę priemenę galima buvo patekti tiesiog į gatvę, o iš virtuvės – per didoką išilgai pertvertą prieangį – į kiemą. Antrąją prieangio pusę naudojos šeimininkai – Mauškė su žmona. Gyveno jie savo namo pusėje dviese, ir pagal mano tuometinį supratimą buvo senučiukai, nors gal ir 50-ies neturėjo.

Mauškių prieangio pusė turėjo atidaromą stogą, kad galima būtų jame rudenį švęsti Palapinių (jei neklystu) šventę. Vieną rudens vakarą iš ten pasigirdo skaitomų žydiškų maldų murmesys, o mudu su Zeniu, pasigriebę mamos keпамų blynų ir naudodamiesi atviromis virtuvės durimis, vis bėgome į prieangį,

stengdamiesi per pertvaros plyšius įžiūrėti, kas už jos dedasi. Tačiau, nieko doro neižiūrėję, buvome mamos suvaryti į virtuvę.

Nepastebimai, be didesnių įvykių praėjo pirmoji mokyklinė žiema. Gal dėl to, kad buvau gerokai “suaugęs”, ir į visokias smulkmenas nebekreipiau dėmesio?

Į tėtės mokslo metų pradžioje nupirktą rudą odinį portfelį įsimetęs “Sakalėlį”, keletą sąsiuvinį, pieštuką, trintuką, kasdien kulniavau į mokyklą. Mokslai nebuvo sunkūs, mokiausi, matyt, pakenčiamai, nes kokių nors pabarimų ar pagyrimų dėl to neprisimenu. Gal truputį daugiau bijodavome vietoje jaunojo kunigėlio retkarčiais į tikybos pamokas ateinančio klebono Zdanavičiaus. Jis mėgo paklausinėti poterių ir pykdavo, jei kuris jų nemokėdavo. Prie rūstaus klebono toli gražu ne kiekvienam ir ne visada pasisėkdavo juos išberti.

Daugumą mokinių sudarė aplinkinių kaimų vaikai, ne vienam iki mokyklos tekdavo eiti po 2-3 km ir daugiau. Mokinių skaičius padidėdavo, pasibaigus ganiavai ir vėl, ypač pirmuosiuose skyriuose, sumažėdavo per didžiuosius šalčius ar pūgas. Dauguma vaikų rudenį pavasarį vaikščiojo basi, prasidėjus darganoms – avėjo medines klumpes. Jų švarkeliai ir kelnės, siekiančios šiek tiek žemiau kelių, dažnai buvo iš storo naminio milo. Beveik visi turėjo fanerines kuprines, dailiai lenktu viršumi, dažytas arba ne, o jų kampe pūpsodavo pieno butelis, užkimštas kartais paprastu laikraščiu. Šalia buvo ir pora riekių naminės duonos su sviestu ar sūriu. Turiu prisipažinti, kad šioks toks pranašumo kirminėlis įslinkdavo mano galvelėn, žiūrint ne tiek į tų vaikų aprangą, kiek į jų valgomus nelabai viliojančius pietus, ypač į laikraštiniais kamščiais užkimštus jau tada mano nelabai mėgstamo pieno butelius...

Tais laikais visi berniukai, bent jau kaimų mokyklose, kaip ir kariuomenėje, turėdavo būti apkerpami trumpai – “plikai”. Tačiau toli gražu ne kiekvieno namuose ar pas kaimynus buvo kirpimo mašinėlės. O negi vesi tokį “snarglį” į miesto kirpyklą ir dar mokėsi pinigų? Tad neretai tam būdavo panaudojamos žirkklės, skirtos avims kirpti. Atrodydavo šitaip apkirptasis, kaip ir ką tik nukirpta avis.

Pavasariop išgirdome, kad į Klaipėdą daugiau važiuoti nebeteks – ją užėmė vokiečiai. Baldų ir mantos pakrautas žydų sunkvežimis buvo sustojęs ir mūsų turgavietėje. Buvo kalbama, kad visi žydai bėga iš Klaipėdos, kad Vokietijoje jie persekiojami.

Kalbėjo, kad ir vietiniai vokiečiai bei fašistuojantys bernai pasidarė *mandresni*. Vieną rytą suaugusieji pradėjo kalbėti apie naktį degutu išteptus žydų namus, apie nukabintą vietinio grabdirbio iškabą ir užkabintą ant žydų parduotuvės. Netoli mūsų namų atsirado degutu ant šaligatvio išpieštos raidės: “J.R.L.” Kažkas paaiškino, kad tai reiškia “Jude, raus iš Lietuvos!” (“Žydai, lauk!”). Greičiausiai tai buvo vietinių chuliganėlių darbas. Greit tų išpuolių neliko.

Chuliganėlių darbai buvo niekis, palyginus su visus Veiviržėnus sukrėtusiu įvykiu: netoli mūsų, toje pačioje gatvėje buvo užmušta vieniša senutė – žydė Sara (“Sorė”). Gyveno ji viena labai sename ir apleistame name prie pat gatvės. Žinoma, greit ten tarp kitų žioplių atsidūrėme ir mes, keli vaikigaliai. Kažkas aiškino, kad įsilaužta buvo naktį per lubas, kad va ten Sorė gulėjo, kad siena aptaškyta krauju. Spėjau įsižiūrėti, kad visos grindys storai buvo nuklotos šiukšlėmis, per kurias nesimatė pačių grindų, kai čia buvusio tėtės ir kito policininko buvome išprašyti lauk. Tai buvo pirmas toks kraupus įvykis per visą ilgą mano, septynmečio, gyvenimą.

Naujojoje vietoje atsirado naujų draugų: netoliese esančios kepyklos savininko Liaudansko sūnus Zigmis, Zenio vienmetis, ir kitoje gatvės pusėje gyvenęs Domas (“Duomė”), gal metais vyresnis už mane. Iš pastarojo kartais nepiktai pasišaipydavome:

Kinku linku Domininku,

Pilni laukai darbininkų!

Arba, pamėgdžiodami kunigo ir vargonininko lotyniškai per mišias giedamus “Dominus vobis cum” ir “Et cum Spiritu tuo”, traukdavome:

-Duomė bus vyskups!

-Spiritą somtees! – atsakydavo kiti.

Tokių eiliuotų pasišaipymų mokėjome ir daugiau. Pavyzdžiui, Antanui (Ontei) galima buvo sudainuoti:

Ontė

Žydou medius rontė,

*Žydou nepatėka,
Žyds kelnes prišėka!*

Tuo metu pradėjome labai niekinti mergaičių draugiją, nes tvirtai žinojome, kad

*Vyrai mūrai – qžuolai,
Mergos terbos – bezdalai!*

Pamatę berniuką, draugaujantį, žaidžiantį ar bent besišnekantį su mergaite, užtraukdavome:

*Kavaliarius su pana
Virė košę su smala!
Kavaliarius kaštavojo,
Vo panelė pakavojo!*

Galėjome didžiuotis, kad tą - 1939-ųjų metų – vasarą mūsų draugiją sudarė vieni “vyrai”. Nė neprisimenu, ar artimiausioje kaimynystėje gyveno nors viena “mergelka”.

Po pirmos mokslų žiemos atėjusi vasara atrodė dar malonesnė, dar įdomesnė, negu anksčiau.

Vos papusryčiaavę, lėkdavome į paveviržį. Perkirtę šventoriaus pakraštį, pro vartelius, vedančius į kleboniją (po gaisro ji buvo atstatyta mūrinė, dviaukštė), taku nusileisdavome į nuostabiai gražų, lyg pasaka, slėnį. Visas aukštas ir vingiuotas slėnio šlaitas nuo bažnyčios iki pat žydkapio buvo apaugęs senais ąžuolais ir liepomis, tarp kurių vešėjo visokiausi krūmai. Nerasi geresnių vietų žaisti slėpynių arba “plėšikus ir policininkus”.

Nusileidus apačion, takas, šiek tiek pasukęs dešinėn, storo medžio lieptu kirtu upę ir pro piliakalnį vėl kilo aukštyn link Dūdinalių (Dūdinėlių) kaimo. Labai aukštas, kaip tada atrodė, ir status piliakalnis nuo laukų pusės dar buvo atskirtas 3-4 m aukščio pylimu. Visas jis, apaugęs lazdynais, ąžuolais ir liepomis, tarp kurių buvo nemažai skroblių, su šone aukštyn vedančiu taku atrodė didingas ir paslaptingas. Minėjau jo viršuje ruošiamas gegužines, švenčiamas Jonines, deginamus laužus.

Per vieną iš tokių gegužinių, besibraudamas pro priešais einančius žmones, nuo liepto nukrito Zenis. Krito pakaušiu ant aštraus akmens, vėl prisiėjo kreiptis į gydytoją. Gydytojas žaizdą susiuvo, o Zeniui po šviečiančiu pakaušyje “centu” atsirado horizontalus brūkšny.

Už liepto upę suko prie kairiojo slėnio šlaito, o dešinėje iki pat žydų kapinių atsivėrė lygi ir plati pieva. Priklausė jinai klebonijai, čia klebono piemuo ganė karves. Ko tik jisai nemokėjo! Sekė mums pasakas, mokė žaidimų, sukurdavo laužą, į kurį įmetus žalių lapų, taip įdomu buvo slėptis jų baltuose dūmuose! Piemenuko vardo neatsimenu, bet atrodo, kad jisai buvo baigęs net kelis mokyklos skyrius ir netgi skaitęs pasakų knygas, todėl mums buvo didelis autoritetas.

Be viso kito, aiškino jis mums ir tai, iš kur vaikai atsiranda. Bet labai aiškus šis reikalas nepasidarė, o ir ne per daug rūpėjo. Kartą jis mums kaip paslaptį netgi parodė krūmuose vietą, kur sekmadienį po pamaldų gulėję bernas su merga. Ką jie ten veikė, vis dėlto, nebuvo aišku.

Gal po šių pamokų mudu su Zigmium, susėdę šlaite priešais žydkapį ir išsitraukę savo “cipciukus”, ėmėme juos nagrinėti. Bet tuoj savo “tyrinėjimus” užmiršome ir daugiau nesukome dėl to galvos.

Klebono pieva tęsėsi ir šalia vadinamosios vyrų maudyklės. Tai buvo šiek tiek gilesnė upės vieta, siekusi mums beveik iki pažasčių, nuošaliau nuo pagrindinių takų. Maudėmės čia po kelis kartus per dieną, ir be jokių mokytojų ar trenerių abu su Zeniu išmokome plaukti. O išmokti pasirodė labai paprasta: iš pradžių lenktyniavome, kuris ilgiau išlaikys panardinęs veidą vandenin, po to pabandėme seklesnėje vietoje ir panardyti. Pasirodė, kad visiškai pasinerti ne taip jau paprasta: vanduo kelia į viršų. Nebebijodami pasinerti, pabandėme, maskatuodami rankomis ir kojomis, išlaikyti nosį virš vandens, ir tai pasisekė. Taip buvo nuplaukti pirmieji metrai. Vėliau mūsų įgūdžiai šiek tiek patobulėjo, bet iš esmės ir dabar tebeplaukioju tuo pačiu niekur neužregistruotu ir pavadinimo neturinčiu “stiliumi” – pasisukęs šonu.

Vieną dieną šalia maudyklės pakrantės krūmuose ieškojau žemuogių ar aviečių. Praskleidus vieną krūmą, staiga didelė ruda varlė pašoko vos ne iš po kojų ir pliumptelėjo į vandenį. Krūptelėjau, ir maždaug toje vietoje, iš kur pašoko varlė, ant žemės tarp žolių pamačiau lizdelį su penkiais melsvais kiaušinėliais. “Varlės lizdas!” – iškart sumojau. Tačiau draugams tąkart jo neparodžiau, bijodamas, kad nešautų kuriam į galvą jį

išdraskyti. (“Piemens išdraskė mano lizdelį”, - ši daina buvo net “Sakalėly”). Nors čia ir ne paukščio lizdas, vis dėlto, įdomu bus pamatyti, kokie varliukai iš tų kiaušinių išsisirė.

Po kelių dienų, praskleidęs krūmą, išgirdau cypsėjimą ir pamačiau vos ne visą lizdą uždengiančius penkis pražiotus geltonus snapus. Iš po jų vos matėsi ploni kakleliai ir beveik pliki rausvi kūneliai. Ne, į varliukus jie nebuvo panašūs, be to, žinojau, varliukai ir necypsi...

Parodžiau lizdelį draugams, kas kelios dienos nepamiršdavome jį atsargiai apžiūrėti, kol vieną dieną lizdelį radome tuščią. Tikiu, kad išskrido jie patys, nes paskutinį kartą buvo gerokai apsiplunksnavę.

Mėgstamiausi žaidimai tą vasarą buvo “Vagys (plėšikai) ir policininkai” ir “Trisdešimt žingsnių – stok!” Pirmąjį, manau, visi įsivaizduoja, o antrojo esmė buvo tai, kad reikėjo nepastebėtam prislinkti kuo arčiau “priešo” ir tada surikti:

-30 žingsnių – stok!

Varžovas turėdavo sustoti, o jį pastebėjusysis žingsniais matuodavo atstumą iki “priešo”. Jeigu jis neviršydavo 30 žingsnių, “priešas” būdavo “nukautas”, jei ne – pats patekdavai jam į nelaisvę. Tankiais krūmais apžėlę paveviržiai ir daubų šlaitai idealiai tiko tokiems žaidimams.

Bežaisdami kartą ant krūmo aptikome didelį vapsvų ar širšių lizdą. Pasilypėję šlaitu virš lizdo, nutarėme jį apšlapinti, ir bemat trys ar keturi “vyrai” atsukome savo “kranelius”. Pačiam lizdui, atrodo, nekliuvo, bet toks nepagarbus elgesys labai įžeidė jo gyventojas. Pamatę iš lizdo besiveržiančias ir grėsmingai zvimbiančias vapsvas, kūlvirsčiais nusiritome pakalnėn ir per pievą metėmės prie upelio. Vapsvos neatsiliko. Staiga pajutau skaudų dūrį panosėn, nuo kurio pargriuvau. Persekiotojos, parodžiusios savo galią, dingo, o aš draugams rodžiau sparčiai tinstančią viršutinę lūpą. Laimei, mūsų tarpe atsirado tokių reikalų žinovas, turintis kišeninį peiliuką, kurio šaltą geležtę prispaudus prie lūpos, skausmas sumažėjo, o ir sutinimas lyg atslūgo. Namo grįžau sveikas.

Veivirže tuo metu buvo gausu vėžių ir žuvies. Laisvalaikiu čia ateidavo pameškerioti daktaras, o mūsų kartais paprašydavo pagaudyti masalui žiogų. Syki taip uždirbau net 20 centų – visą saują saldainių!

Žiogų kartais pasigaudavome ir prašydami iš jų „deguto“. Išprašyti būdavo paprasta: suėmus žiogą dviem pirštais, reikėdavo jo snukutį pabaksnoti į delną ir sudainuoti:

Žioge, žioge, douk degota,

Je nedousi – galvą soksu!

Netrukus ant delno pasirodydavo rudo skysčio lašelis, kurį, paprastai, nušluostydavome į kelnes ar žolę. Nutūpus Dievo karvyte vadinamajai boruželei ant rankos, uždainuodavome:

Petraa, Petraa, liek liek –

Tava vakaa riek riek,

Tava šaukštaa nemazguoti,

Po soulaliu pakavuoti!

Išgirdusi dainelę, boružėlė palengva pradėdavo kilnoti raudonuosius sparnelius, tiesinti posparnius ir nuskrisdavo. Žinoma, tik dėl dainelės. Tik nežinau, kodėl ją dainelėje vadinome Petru.

Meškeriojimas labai traukė ir mūsų Zenį, tuo tarpu man buvo baisu besiraitantį gyvą slienką mauti ant kabliuko, o vėliau plėsti kruviną kabliuką iš žuvies nasrų. Tad meškerės į rankas neėmiau, nors su šakute badyti jaukias dugno žuveles bandžiau kartu su kitais. Žinoma, gaudavome barti nuo mamos už aplankstytas šakutes, o visas mūsų laimikis atitekdavo katinui.

Pažinojome nemažai žuvų: paviršiumi plaukiojo visų niekinamos guirės, blaivės, prie dugno laikėsi grumzdai, šlyžiai, būriais plaukiojo raudės ir ešeriai. Draugams meškeriotojams dažnai užkibdavo pūkiai, o jų svajonė buvo pagauti šapalą ar lydeką. Pastarąsias kai kas bandė gaudyti, užnerdamas plonos vielos – stygos – kilpą. Bet tam reikėjo ypatingo atsargumo ir savitvardos, kad neišbaidęs prisėlintum prie tarp meldų ir žolių tūnančios lydekos ir atsargiai atsargiai per galvą užmautum kilpą. O tada jau staigiai op! – ir lydeka atsидuria ant kranto. Tiesa, mano akyse tik Domei vieną kartą pavyko šitaip pagauti kvailą apie poros šimtų gramų lydekiuką.

(Kai kurių mano suminėtų žuvų pavadinimai, kaip vėliau patyriau, buvo žinomi tik veivirženiškiams).

Per tuos paveviržius lyg ir nublanko visi kiti tos vasaros įvykiai. O juk labai įdomiai galima buvo pažaisti sekmadieniais, kai sustodavo statybos ir “amerikonkos” Šarkaitės netoliese, “Ožkų” gatvėje, statomame name. Per vasarą čia išaugo didelis, vietiniais mastais, mūras. Namo viduje rasdavome daugybę dar

nepanaudotų plytų, iš kurių statėme savo “namus” ir “miestus”, tačiau neprisimenu, kad nors vieną plytą tyčia ar netyčia būtume sudaužę. (Tuoju po karo tame name buvo milicija ir stribų štabas).

Užklysdavome ir pas Zigmą, kurio namų pusrūsyje kūrenosi kepimo krosnis, o didžiuliame katile prieš kepimą buvo apverdamos *baronkos*. Liaudansko kepykloje pirkdavome juodą ir baltą (*pikliavotą*) duoną, *baronkas* ir *kringelį* – apvalų su skylė vidury pyragą, apibarstytą saldžiais tešlos trupiniais. Juoda kaimiška duona kartais buvo perkama ir pas žydą šalia vaistinės, o labai skanių bandelių su varške būdavo ir maisto produktų krautuvėlėje kitoje gatvės pusėje.

Joje mama pirkdavo dar retus, bent jau Veiviržėnuose, apelsinus, kurių sultis, kartu su morkų, duodavo Kęstučiui. Mudu su Zeniu, per daug į apelsinus nepretenduodami, sušveisdavome išspaudas...

O Kęstutis augo sveikas, linksmas ir labai mielas. Gražiomis vasaros dienomis mama kieme iš ryto ant taburečių pastatydavo vonelę su vandeniu, o pavakary, kai vanduo gerai įšildavo, įsodindavo ten Kęstutį. Šio džiaugsmui nebuvo ribų: juokėsi, krykštė ir iš visų jėgų taškė vandenį į visas puses, sukeldamas juoką ir žiūrovams. Tarp pastarųjų beveik visada būdavo ir namo šeimininkė.

-Moiše-e-e! – šaukdavo jinai vyrą. – Ateik pažiūrėk, koks gražus, koks linksmas vaiks!

Maušas ateidavo, jo barzdotą veidą nušviesdavo šypsena, ir abu nuoširdžiai gėrėdavosi Kęstučio išdaigomis, kol mama arba tarnaitė Petrė nesusupdavo besispardantį išdykėlį į rankšluostį.

Auklė ar tarnaitė Petrė atsirado pas mus, atsikėlus pas Mauškę. Buvo ji ne visai jauna, apkūni, labai stropi ir mokanti dirbti, anot mamos, vos ne visus darbus. Tik va, - kalbėjo mama prislopintu balsu vienai savo draugei, - mergina turėjo bėdą – vaiką. Vaiką laikanti kaime pas motiną ar gimines. Lankanti jį sekmadieniais. Kaip gaila, - tęsė mama, - šitokia gera, šitokia darbšti mergina susigadino sau gyvenimą. Ištarnavo ji pas mus tik keletą mėnesių – atrodo, kad grįžo į kaimą pas savo mažylį.

Baigėsi puikioji 1939-ųjų metų vasara. Nors neliko įdomiųjų kelionių į Klaipėdą ir netgi iš viso tą vasarą niekur nebuvome išvažiuavę, buvo jinai pilna įspūdžių. Bene paskutinis rimtesnis tos vasaros prisiminimas – vėl susižeidė Zenis. Tuo atžvilgiu jam tikrai “sekėsi”.

O buvo taip. Vieną apsiniaukusią ir vėsią dieną po lietaus išbėgome prie upės. Kaip visada – per šventorių. Įėjus pro pagrindinius vartus, į dešinę palei *zomatą* (mūrinę tvorą) iki pat vartelių tęsėsi senų pažaliavusių medinių suolų eilė. Apipuvę jų galai buvo ištrupėję ir styrojo lyg senio dantys. Tądien, kaip ne sykį, nuo vartų iki vartų bėgome tais suolais, šokinėdami nuo vieno ant kito. Gal suolai tą dieną buvo slidūs, gal tarpas tarp kažkurių per didelis, o gal nulūžo papuvęs galas, tačiau viena Zenio koja, užuot pataikiusi ant suolo, atsidūrė šalia jo, o išpuvęs suolo “dantis” giliai iškabino šlaunį. Doktorui vėl teko griebtis adatos ir siūlų, o Zenis įgijo dar vieną nenuplaunamą žymę...

Susirūpinęs laukiau rugsėjo pirmosios. Jau buvo nupirkti skaitymo ir aritmetikos vadovėliai. Su nerimu varčiau “Žiburėlį“, kuriame ne tik nebebuvo spalvotų paveikslėlių, bet ir nespalvoti buvo reti, o ilgiausi tekstai vietomis tęsėsi net per du puslapius! O naujo uždavinyno uždavinių painumas! Stulpelių stulpeliai pratimų, skaičiuoti reikės net iki šimto, tarp pratimų – žodiniai uždaviniai. Labiausiai baugino tipo “prie 5 pridėjus X, bus 8”. Čia tai bent reikės palaužyti galvelę!

Pirmosios dienos mokykloje neprisimenu, bet jau greitai iš “Žiburėlio” išmokau pirmąjį ilgą eilėrašį apie Raulą tinginį, kuris vis

*“rausias rausias, prausias prausias,
o panosė - murzina!”*

Skaičiavimams palengvinti mokytojas liepė kiekvienam pasidaryti po 100 šipuliukų. Tad nieko nelaukęs, labai noriai namuose ėmiausi darbo. Mat, be kita ko, rūpėjo išbandyti ir neseniai dovanų gautą visų berniukų svajonę – peiliuką. Margai rudom kriaunom mano svajonė turėjo net dvi lengvai užsilenkiančias geležtes. Šipuliukus nutariau daryti iš palei viryklę virtuvėje sukrautų pliauskų. Pasirodo, kad nuo atpleišėjusių šakotų pliauskų atskelti pagaliuką ne taip paprasta. Tad netrukus į vieną pirštą įsivariau didžiulę rakštį. Stora rakštis gal per porą centimetrų palindo po oda, o dvigubai ilgesnis ir storesnis jos galas styrojo išorėje.

Turiu prisipažinti, kad buvau, ir, ko gero, tebesu labai opus. Tėvai turėdavo gerokai pavargti, kol leisdavausi ištraukti jau vos besilaikantį pieninį dantį. O kartą taip ilgai pasisekė nusišlėpti iškilbusį dantį, kad belakstant kaktomis susidūrus su Zeniu, jis pats iš burnos išlėkė... Dabar svarsčiau, ką daryti su rakštimi. Rodyti suaugusiems negalima – jie juk nieko geresnio nesugalvos, kaip tik tuoj ją ištraukti. O traukiant skaudės.

Tuo tarpu dabar skausmas visai pakenčiamas. Tad nusprendžiau palikti ją ten, kur yra, nes jau kartą nedidelę delne užlūžusią rakštį buvau išlaikęs tol, kol ji pati, šiek tiek užpūliavusi, iškrito, o žaizdelė greit užgijo. Bet šiuo atveju visur būtų kliuvęs styrančios rakšties galas. Nutariau jį nukirpti. Tai buvo ne taip paprasta: rakštis prigludusi išilgai piršto, o kirpti reikėjo kairiąja ranka. Bet išeities nebuvo. Pasiėmiau didžiąsias mamos žirkles, šiaip taip prisitaikiau ir paspaudžiau...Žirkles, žinoma, kryptelėjo, plėšte išplėsdamos rakštį. Nespėjau nė riktelėti. Operacija buvo atlikta kur kas grubiau, negu traukiant rakštį ranka, bet kai to nesitiki – nebaisu...

Kadangi kraujo beveik nebuvo, tęsiau darbą. Medis pasirodė kietas, drožti nesisekė. Tad greit drožtelėjau per smiliaus sąnarį, nuvoždamas nuo jo visą odą kartu su mėsa. Dabar jau kraujas ištryško nejuokais ir teko kreiptis į mamą. Šipuliukų taip ir nebepasidariau, o randas ant piršto dar žymus ir dabar.

Pirmomis mokslo metų dienomis išgirdome, kad prasidėjo karas tarp vokiečių ir lenkų. Kadangi žinojau, jog tie klastūnai ir bailiai lenkai laiko užmė mūsų sostinę, tad, girdėdamas apie jų nesėkmes, švelniai tariant, užuojautos jiems nejaučiau. Greitas jų pralaimėjimas tik patvirtino mano nuomonę, kad lenkai bailiai ir kariauti nemoka...Apie spalio vidurį išgirdome, jog Vilnius gražintas Lietuvai, o prie bažnyčios ant klebono sodo tvoros pasirodė ilga balto popieriaus juosta su užrašu: "Vilnius – mūsų!"

Po keleto dienų abu su Zeniu vieną rytą buvome pakviesti į tėvų miegamąjį. Mama vėl sirguliuodama gulėjo lovoje, o šalia stovėjo lopšys. Buvome privesti prie lopšio ir paaiškinta, kad štai, susipažinkite, čia – jūsų sesutė! Lopšyje miegojo padarėlis mažiuku raukšlėtu veideliu ir retučiais juodais plaukais. Džiaugsmo naujoji šeimos narė nesukėlė. Kažkuris iš mudviejų burbtelėjome: "Tokiais juodais plaukais!" ir, neilgai grožėjėsi, išėjome iš miegamojo. Supykau ant tėvų. Kad jie čia nėra visiškai niekuo dėti, žinojau iš klebono piemens pamokų. Buvome trys vyrai, šviesiaplaukiai, mėlynakiai, kaip dauguma ne žydų ir ne čigonų, ir reikėjo čia mums tos juodukės! Ir dar mergelkos!

Beje, Rūta (taip vėliau buvo pakrikštyta sesuo), kaip ir Zenis, kaip Kęstutis, gimė tą pačią dieną – spalio 16-ją. Tik aš gimtadienį švenčiu trejetą savaičių anksčiau.

VĖL GIMTAJAME SKUODE

Praėjus savaitei kitai po šio įvykio, sužinojome, kad tėtė perkeliamas tolimesnei tarnybai į Skuodą. Po keleto dienų, jau supakavus daiktus, namuose įvyko išleistuvės. Atėjęs fotografas pademonstravo nematytą techniką – susodinęs ir sustatęs visus ant sofos ir aplink ją, apytamsiame kambaryje į šoną ištiestoje rankoje staiga uždegė kažkokius miltelius. Nuo akinančio blyksnio dauguma spėjome užsimerkti greičiau, negu buvome nufotografuoti, tad tokie ir išėjome nuotraukoje. Tik Zenis, atvirkščiai, nuotraukoje užfiksuotas nenatūraliai išplėstomis akimis.

Kitą rytą prie durų laukė sunkvežimis. Greit negausus mūsų turtas atsidūrė jo kėbule, o mama ir mes, vaikai, įsitaisėme kabinoje. Tėtė ir naujoji mūsų auklė – dar labai jauna mergaičiukė, kurios net vardo neprisimenu – turėjo važiuoti kitu transportu, nebeprisimenu tik kokiu.

Apniukusi lietinga lapkričio diena atitiko mamos nuotaiką. Ne juokas: išvažiuoja vos ne į pasaulio kraštą, toli nuo gimtųjų vietų, giminių, draugų. Visas 100 km! Tokią tolybę sunku ir įsivaizduoti...Be to, aplink Skuodą miškų esą maža, malkos ten kur kas brangesnės, negu čia.

Tuo tarpu mano šiokį tokį nerimą dėl naujos mokyklos, nepažįstamų mokytojų, paliekamų draugų stelbė smalsumas ir kelionės įdomybės. Po trumpo stabtelėjimo Kretingoje, prasidėjo visai naujos vietos, negirdėti pavadinimai: Darbėnai, Lenkimai. Trumpai rudens dienai einant į pabaigą, pasiekėme naująjį savo būstą pačiame Skuodo pakraštyje, Basanavičiaus arba žmonių vadinamos Ilgosios gatvės gale, visai netoli tilto per Luobą.

Butą sudarė du nedideli kambarėliai ir virtuvė geltoname mediniame name. Kitame namo gale gyveno vieniša senyva namo savininkė, o mansardoje – bevaikis muitininkas su žmona. Visa tai sužinojau, žinoma, vėliau, o to vakaro vienintelis ryškus prisiminimas – visų patalpų palubėse švietė elektros lemputės!

Pasirodo, Skuodas nuo Veiviržėnų skyrėsi ne tik elektra. O! Lyginant su jais, tai buvo didmiestis! Kiek čia visko buvo! Štai, einant nuo mūsų į centrą, kairėje pusėje buvo rudai dažyta vokiečių mokykla, toliau – namas, prie kurio būdavo iškeliamą latviška vėliava, dar toliau – mūrinė žydų sinagoga. Priejus erdvią turgaus

aikštę, kairėje pusėje stovėjo “latvių” bažnyčia, kitoje aikštės pusėje virš medžių kilo “lietuvių” bažnyčios bokštai. Plechavičiaus malūno užtvanka-tiltas skyrė Naujamiestį nuo Senamiesčio. Pastarajame buvo gimnazija ir niekur man dar nematytais “svogūnais” papuošta “rusų” cerkvė. Už Senamiesčio, tokioje tolybėje nuo Ilgosios gatvės galo, kad aš per visus Skuode pragyventus 10 mėnesių čia apsilankiau vos du tris kartus, buvo tikra geležinkelio stotis! O juk geležinkelio nebuvo net tokiuose dideliuose miestuose kaip Švėksna ir Gargždai!

Dar viena įdomybė, kurios niekur kitur iki šiol neteko Lietuvoje matyti – tai turgaus aikštėje priešais “latvių” bažnyčią ilga eilė mūrinių krautuvių. Tos eilės pradžioje, vos išėjus iš Ilgosios gatvės, stovėjo mažytė apvali krautuvėlė. *Kioskas* – vėliau sužinojau. Jame ir tik jame vėliau stengdavaisi pirkti sasiuvinius, pieštukus, trintukus ir pan., nes prie pirkinio kioskininkas visuomet pridėdavo kokį nors spalvotą blizgantį paveikslėlį. Tuos paveikslėlius *gumirabiku* (taip vadinome raštinėse naudojamus *gumiarabiko* klijus) buvau pradėjęs klijuoti į atskirą sasiuvinį.

Bet svarbiausias dalykas, dėl kurio, mano manymu, Skuodą galima buvo priskirti prie rimtų miestų, - jis turėjo specialiai tam statytą kino salę. Tai buvo solidus belangis ornamentuotų betono blokelių pastatas pačiame turgaus aikštės kampe. Tik prie aikštės prieinantis kampas turėjo įstiklintą vestibulį ir keletą durų masyviomis misinginėmis rankenomis. Pro durų stiklus galima buvo pamatyti sukabintus demonstruojamų filmų plakatus ir nuotraukas. Kartą šaltą žiemos dieną tuos paveikslėlius beapžiūrinėdamas patogumo dėlei apžiojau ir durų rankeną. Ir pajutau, kad liežuvis ir lūpos keistai limpa prie jos. Sutrikau, nesuprasdamas, kas čia darosi, tačiau po kelių ar keliolikos sekundžių rankena mane “paleido”. Su šalčiu tokio rankenos elgesio nesiejau, tad tėvams sukėliau gardaus juoko, kai papasakojau apie paslaptinę rankeną.

Ne tik miestas, bet ir skuodiškių kalba skyrėsi nuo man įprastos veivirženiškių tarmės. Pavyzdžiui jie sakė ne “vondou”, bet “ondou”, miškas jiems buvo “medė”, alyvos – “pilioriai” ar “plioriai” (Veiviržėnuose sakė “bezdei”), “staldis” (tvartas) – “kūtė”. Bet labiausiai man nepatiko jų “vaikuitis” (berniukas, vaikioks), “merguitė” (mergikė).

Rodos, jau kitą dieną po atvykimo abu su Zeniu buvome nuvesti į mokyklą. Jinai nuo veivirženiškės skyrėsi kaip diena nuo nakties. Tai buvo naujas šviesus dviaukštis mūro pastatas plačiais langais ir raudonu stogu. Iki mokyklos buvo toloka - reikėjo pereiti miestą skersai nuo vieno krašto iki kito.

Klasės čia buvo erdvios ir aukštos, koridoriai – platūs, o tualetas buvo čia pat, koridoriaus gale. Ir viskas jame buvo nuplaunama vandeniu! Po langais buvo šiltos metalo “dūdės” – radiatoriai, o skambučiai garsiai ir nenutrūkstamai skambėjo, vos sargas paspausdavo mygtuką prie laiptų į antrą aukštą. Beje, prie tų pačių laiptų per ilgąją pertrauką jis atnešdavo ir pilną krepšį šviežutėlių, cukrum pabarstytų arba cinamonu pagardintų bandelių. Kainavo jos po 10 ct, deja, ne visada tokios sumos mūsų kišenėse svečiuodavosi.

Vadovėliai šioje mokykloje irgi buvo kitokie, kaip man pasirodė, plonesni ir “lengvesni”. Vietoje “Žiburėlio” čia skaitėme iš “Aušrelės”, aritmetikos vadovėlis buvo lyg ir suprantamesnis, o tikybos mokėmės iš knygutės, pavadintos “Tėve mūsų” (aukštesniuose skyriuose buvo “Sveika, Marija”, “Tikiu”, “Liturgija”).

Įdomiausia, kad ne tik tikybos, bet ir piešimo bei dainavimo čia mokė vis kiti mokytojai, vyrai. Pirmasis atsinešdavo dėžutę spalvotų kreidelių, o antrasis – smuiką po pažasčia. Bet labiausiai man patiko klasės mokytoja, kuri iš karto mane pradėjo vadinti Algučiu. “Algutis paskaitys!” “Algutis pasakys”, - sakydavo ji, ir man tai buvo labai malonu.

Greit ir be problemų pripratau prie mokyklos ir naujųjų draugų, o į vieną, kaip man atrodė – gražiausią klasiokę, net “įsimylėjau”. Mano žvilgsnis per pamokas vis kryo į antrą suolą prie lango, kuriame sėdėjo ji, tokia rami, švarutė, su kaspinėliais kasytėse ir labai gražia suknute, bet mano “vyriškas” orumas neleido prisipažinti net pačiam sau, kad patinka kažkokia mergiotė, tad nė karto jos, kaip ir kitų jos draugių, net neužsnekinau.

Nebežinau, kaip ten buvo, bet Zenio mokytoją keletą dienų pavadavo manoji. Kadangi “Sakalėlių” Zenis buvo su manim “perskaitęs” dar Veiviržėnuose ir daugelį puslapių galėjo “skaityti” užsimerkęs, o ir skaičiavo daug geriau, negu pradedantieji jo draugai, tad mokytoja liepė jam kitą dieną ateiti į antrąjį skyrių “kartu su Algučiu”.

Kitą dieną abu buvome pasodinti į vieną suolą ir nuo to laiko viename suole išsėdėjome iki pat progimnazijos baigimo 1948 m.

II-jo skyriaus mokslus, kiek prisimenu, krimtau be didesnių problemų, ne ką atsiliko ir Zenis. Tik va , aritmetika jam kol kas buvo sunkiau įkandama, tad be ceremonijų namų darbus jis reikalaudavo nusirašyti iš

manęs. Man, žinoma, tai nepatikdavo: esi toks pat antrokas, kaip aš, tad ir spręsti turi pats! Negavęs mano sąsiuvinio, Zenis be gudravimų kreipdavosi į aukštesnę instanciją:

-Mama, Algis neduoda nusirašyti!

Mama liepdavo broliui padėti, paaiškinti, tačiau mano pedagoginių sugebėjimų užtekdavo neilgam, o mano mokinys visiškai nesistengdavo klausyti “mokytojo”, tad galiausiai vis tiek mano namų darbai atsidurdavo Zenio rankose. Aukštesnėse klasėse, tiesa, tokių atvejų beveik nebepasitaikydavo, ir mokėsi jis visai neblogai.

Tikybės mus mokė jaunas kunigas, ir kartą jis ėmė raginti stoti į “Angelaičių” organizaciją. Manęs angelaičio vardas kažkodėl nesuviliojo, o Zenis kartu su dar vienu draugu kitą dieną, nurodytą, kaip jiems atrodė, valandą, nuėjo į parapijos salę, ketindami tapti organizacijos nariais. Tačiau salę, nors ir atidarytą, rado tuščią. Jiedviem ten besisukinėjant, nepajuto, kaip sargas ar valytoja salę užrakino... Teko “angelaičiams” skristi per langą. Tuo jo, kaip angelaičio, karjera ir baigėsi.

1939-40-jų metų žiema buvo šalta ir snieginga. Mama suskato mudu šilčiau aprengti. Užsakė pas mezgėją vilnones kojines ir megztukus, pas veltinių vėlėją – veltinius. Nuėjome pas mezgėją, gyvenusią netoli mokyklos, prisimatuoti. Čia ant sienos pamačiau akvarele pieštą savo “mylimosios” portretą. Pasirodo, mezgėja – jos mama! Dėl to mezgėjos, kaip specialistės, autoritetas mano akyse dar labiau išaugo. Siuvėjų, batsiuvių buvo ir Veiviržėnuose, tačiau mezgėjų ten neteko matyti. Tokią specialybę galima buvo palyginti nebent su šoferio ar net garvežio mašinisto! O portretas buvo labai panašus, net tą vertikalią iškilumėlę per kaktą dailininkas buvo pastebėjęs ir pavaizdavęs. Ak, kad aš taip mokėčiau piešti!

Pas veltinių meistrą įsidėmėjau tik nedidelį, žemą, garų pilną kambarį, silpnai apšviestą blausios lemputės, ir medinį stalą, ant kurio meistras vėlė veltinius. Kambarėlis buvo prisisunkęs sunkaus šlapios vilnos kvapo, tad iš čia norėjosi tik kuo greičiau sprukti.

Be viso šito, tą rudenį abiem buvo pasiūdinti tamsiai mėlyni, visai panašūs į gimnazistų, paltukai (“Kokie maži gimnazistukai!” – nusistebėjo gatvėje sutikta moteris). Taigi, žiemą sutikova visai pasiruošę, gaila tik, kad tos vilnonės kojinės ir megztukas mane “grauždavo” net per kitus drabužius. Nusiaunu, būdavo, vakare tas baisias kojines ir puolu abiem rankom kasyti blauzdas. Tačiau Zenį jos “kąsdavo” kur kas mažiau, o gal kantrybės jis turėjo daugiau?

Beje, mūsų apranga nebuvo itin patogi. Pavyzdžiui, ilgos kojinės buvo prisegamos gumomis prie specialių “liemenėlių” (*stanikų*), žiemą po viršutiniais drabužiais dėvėjome tokį lyg ir kombizoną, tik užsegamas jis buvo užnugary. Apatinė jo dalis užpakaly, “reikalui esant”, buvo atsegama ir atverčiama. Viršutinės trumpos kelnės (ilgų nenešiojom) sagomis buvo prisegamos prie *bliuskų*. Tad nusirengti ir apsirengti be kitų pagalbos buvo sunkoka arba užtrukdavo. Kebloka su tom sagom tvarkytis buvo ir tualete.

Greit prabėgo lapkritis, artėjo Kalėdos, Naujieji metai. Aukštesnieji skyriai ruošė vaidinimus, kuriuos savo klasėse ir vaidino. Mes kol kas buvome tik žiūrovai. Atvažiavo tą žiemą ir tikras teatras, berods, iš Šiaulių. Jo afišos skelbė, kad bus vaidinamas spektaklis suaugusiems “Žmonės ant ledo”. Nežinau, kaip ten buvo iš tikrųjų, bet vietoj šio buvo parodytas kitas veikalas. Girdėjau, kad jis buvęs pakeistas dėl to, jog užprotestavę gimnazistai ir mokytojai, nes retą kultūrinę priemonę turį pamatyti ir amžiaus cenzo nesulaukę moksleiviai. Tad kartu su tėvais “gyvą” teatrą pamačiau ir aš, nors prisimenu tik tiek, kad labai patiko dekoracijos ir kardais ginkluoti riteriai.

Tuo tarpu kine su tėvais teko pabuvoti ne kartą. Mano akimis, salė čia buvo labai aukšta ir didelė, kėdės nuostabios, atverčiamos, o aplink ekraną už geltono rifliuoto stiklo prieš seansą ir po jo degdavo bent trys keturios eilės lempučių. Užsideddavo jos ir seansui įpusėjus, kada būdavo pertrauka, o daugelis vyrų eidavo parūkyti. Ne vaikams skirti filmai man dar buvo nesuprantami, tad prisimenu tik tų laikų naujovę – animacinį filmą apie Miki-Mausą, kurį su malonumu žiūrėjo ir suaugusieji, ir apie Afrikoje stručius gaudžiusius medžiotojus.

Be teatro, tą žiemą buvo atvykęs ir populiariusis “Pupų Dėdė”. Suaugusieji vėliau kalbėjo, kaip gudriai iš žmonių jis išsiteiravęs vietinių pletkų, o vėliau scenoje per dantį patraukęs ir kai ką iš Skuodo “grietinėlių” bei intrigas mėgstančių poniučių.

Apie gegužės mėnesį turgaus aikštėje savo palapinę buvo išskleidęs cirkas, kuriame savo jėgą, mėtydamas ir sprandų gaudydamas sunkius metalo rutulius, demonstravo ir garsusis Ramanauskas.

Žodžiu, šio tolimiausio Lietuvos kampelio mažo miesto kultūrinis gyvenimas buvo gana gyvas.

Tų visų koncertinių įvykių paveiktas, ir aš vieną sekmadienio rytą ėmiausi dirigavimo. Stovi Zenis lovytės gale, dainuoja, o aš, gulėdamas energingai diriguoju, kaip buvau matęs darant choro vadovą. Staiga išgirstu garsų tėvų juoką ir pamatau, kad jie stovi šalia lovos ir, žiūrėdami į mane, garsiai kvatoja. Pasirodo, “dirigavau” aš iš tikrųjų, nors ir užsimerkęs, tik “solistas” ramiai šnarpštė šalia...

Tą 39-ųjų rudenį mažasis Kęstutis pradėjo vaikščioti ir darėsi net mudviem, “dideliems vyrams”, įdomus, o dar bevardė sesutė smarkiai susirgo. Susirgo taip, kad mama ėmė būkštauti dėl jos gyvybės. Mamos žodžiais, porą kartų ji buvo visai pamėlynavusi, atrodė – miršta. Tad su iš Palangos atvažiavusia teta Base skubiai nuvežė ją bažnyčion ir pakrikštijo. Kadangi krikštatėvio nebuvo laiko ieškoti (krikštamote tapo Basė), juo užrašė dėdę Vladą. Naujoji katalikė, kaip ir trys jos broliai, gavo du vardus: Irena Rūta. Gal krikštas, gal ir gydytojai padėjo, bet po to Rūta (šį vardą buvo parinkęs tėtė ir vėliau dažnai ją vadindavo “mano Rūtelė”) pasveiko. Bet tą žiemą didesnio vyresniųjų brolių dėmesio sesuo nesulaukė.

Žiema vis labiau rodė savo nagus. Buvo paskelbta, kad temperatūrai nukritus iki minus 20⁰, mokyklon eiti nereikės. Tad kiekvieną rytą su viltimi žiūrėjome į termometrą, ir keletą kartų jis mūsų neapvylė. Atodėrikių neprisimenu. Lauko tualete išaugo toks “bokštas”, kad pasiekė medinės sėdynės skylę.

Vieną iš tokių šaltų dienų, kai nereikėjo eiti į mokyklą, nors mamos atkalbinėjami, išsiprašėme į lauką. Pasiėmėme rogutes ir išvažiavome į sodą, priklausiusį mūsų namo savininkei. Sodas siauru rėžiu apie 100 metrų tęsėsi tolyn nuo kiemo. Giliu sniegu nubridova iki galinės sodo tvoros, tačiau arti nebuvo jokio kalnelio, o šaltis netrukus ėmė žnaibytis nejuokais. Besileidžiančios oranžinės saulės spinduliuose mirgėjo tūkstančiai adatėlių, o už 2-3 km važiuojančio traukinio dundesys girdėjosi taip aiškiai, lyg stovėtume šalia. Ir pusvalandis neprėjo, kai, šalčio vejami, parsitempėme rogutes atgal.

Nebežinau, kur tą žiemą vykdavo mūsų kūno kultūros pamokos, bet lauke, bent mes, mažieji, tikrai nesportavome. Tuo tarpu vokiečius, ir gan lengvai apsirengusius, dažnai matydavau žaidžiančius jų mokyklos kieme. O kartais su pačiužom, trumpom kelnėm ir kojine, siekiančiom tik nuogus kelius, matydavau juos bečiuožinjančius prie tilto ant Luobos upės ledo.

Tą žiemą labiausiai įstrigo du įvykiai: Naujieji metai, tiksliau – Senujų palydos, ir Užgavėnės.

Negaliu pasakyti, kas iš suaugusiųjų ar draugų buvo su manimi paskutinįjį tamsų 1939-ųjų vakarą, kai nuo turgaus aikštės buvo nešami “Senieji metai”, apsupti minios linksmo jaunimo ir žiūrovų. Raudonai aprengtą Senujų metų iškamšą lyg ant katafalko, lyg karste nešė keli jaunuoliai, o juos lydintieji garsiai traukė “Ant kalno mūrai”. Eisena sustojo ant tilto į Senamiestį, čia buvo sakomos kalbos, o po jų buvo iššauta raudona raketa, pasakiška šviesa nurausvinusi baltą Plechavičiaus malūno tvenkinį, šarmotus medžius ir snieguotas stogų kepure. Minia nušurmuliavo tolyn, aš pasukau namo, o nuostabus tos nakties vaizdas ilgai stovėjo akyse.

1940-ųjų metų Užgavėnės, tiksliau – Užgavėnių “žydai” taip pat paliko nemažiau ryškų įspūdį. Tiek daug, taip įdomiai apsitaisiusių “žydų” Veiviržėnuose nebuvo. Turgaus aikštėje velniai, raganos, žydai ir čigonai, kai kurie raiti ant “žirgų” ir “ožių”, šoko, kraipėsi, gaudė praeivius, ypač merginas, stengdamiesi apkabinti ir pabučiuoti, prisiglausti savo suodinais veidais, nors spiegiančių ir sprunkančių aukų pavyti nesistengė. Grojo armonika, skambėjo juokas. Būrys vaikų, stengdamiesi išlaikyti pagarbų atstumą, susižavėję slinkome iš paskos. Nepajutau, kaip tokiu būdu perėjome visą Senamiestį ir atsidūrėme net prie geležinkelio stoties. “Žydai” dingo stotyje, o aš supratau, kad namai labai toli, kad šąla rankos ir kojos, kad šaltis griebia jau ir už nosies. Kelias atgal buvo be galo ilgas, bet ligos išvengiau.

Tuo po Užgavėnių, gal Pelenų dieną, kada visi padorūs katalikai laikosi pasninko, mama išvirė kruopienės net neužbalintos pienu. Sustreikavau. Nors mūsų kaprizų mama per daug nežiūrėjo, tačiau šį sykį už sriubos suvalgymą pažadėjo nupirkti knygą. Toks “paskaninimas” labai nesunkiai padėjo išvalgyti visą lėkštę, o antrą ar trečią dieną kartu su mama, patariamai pardavėjo, knygyne išsirinkome didelio formato, blizgančiu spalvotu viršeliu “Haufo pasakas”. Tai buvo puikus Ptaško knygyno Kaune, jei neklystu, leidinys, kainavęs ar tik ne ketvertą litų. Tilpo jame keturios iki šiol prisimenamos pasakos: “Mažasis Mukas”, “Saido nuotyčiai”, “Nyktukas Nosis” ir “Jaunasis anglas”.

Skonį skaitymui buvau pajutęs jau šiek tiek anksčiau, kai iš mokyklos bibliotekėlės parsinešiau gerokai “suskaitytą” knygutę “Seku seku pasaką...” Tai turbūt buvo pirmoji mano savarankiškai perskaityta knyga. Metų pabaigoje, kada tėvai užsisakinėjo spaudą, mudviejų prašymu buvo užsakyti du vaikiški žurnaliukai: Zeniui – “Šaltinėlis”, man – “Žvaigždutė”. Pastaroji, iš išorės nors kuklesnė, tačiau, mano supratimu, daug įdomesnė už “Šaltinėlį”, nors jis ir puikavosi dailininkės Stančikaitės pieštais labai gražiais spalvotais viršeliais. Kas dvi savaitės, sulaukus žurnaliukų, būdavo šventė!

Gaila tik, kad mano gražiasias “Haufo pasakas”, niekam nematant, ėmėsi papildomai “ilustruoti” Kęstutis. Padarė jis tai labai kruopščiai: pasičiupęs cheminį pieštuką (jais tėtė rašydavo protokolus ir raštus, kai reikėdavo kelių kopijų), nepraleisdamas beveik nė puslapio, kiekviename priraitė tokių “kringelių”, kad knyga buvo nepataisomai sudarkyta.

Žiemą suaugusiųjų pokalbių temos vis labiau sukosi apie karą, apie didvyriškai rusams besipriešinančius suomių. Bandžiau ir aš paskaityti vieną kitą reportažą iš frontų “Kario” žurnale, nors labiausiai mane domino žurnalo jumoro puslapis. Buvo jumoro skyreliai ir kituose žurnaluose, o dailininkas Martinaitis, kurio “Policininko Saugo nuotyčiai” su piešinėliais ir eiliuotu tekstu būdavo spausdinami “Policijos” žurnale, mano manymu, turėjo net išoriškai būti kažkoks ypatingas, nepanašus į eilinius žmones.

Iš Skuodo nuovadoje tarnavusių policininkų prisimenu Staugą ir Kulį, daugiau, be viršininko ir vachmistro, jų gal ir nebuvo. Su Kulių šeima artimai ėmė draugauti ir tėtė su mama, tuo tarpu su Staugais bendravimas buvo gan šaltas, nors šeimos retkarčiais ir lankėsi vienos pas kitas. Kulių du vaikai buvo dar visai maži, o Staugai turėjo maždaug mudviejų su Zeniu amžiaus berniuką ir mergaitę. Mergaitės beveik neprisimenu, o Staugiukas buvo gerokai stambesnis už mudu, nes ir jo tėvas pasižymėjo neeiliniu ūgiu. Kalbu apie tai štai dėl ko: kartą išgirdau, kaip mama kitame kambaryje guodžiasi Kulienei, jog ponია Staugienė vienai iš bendrų pažįstamų pasakiusi, kad girdi, mano vaikai – kaip vaikai, o Būdienės – kaip nusimyzę...

Netrukus Staugienė su savo sūneliu apsilankė pas mus. Kol moterys kalbėjosi svetainėje, mes, vaikai, žaidėme virtuvėje. Kaip dažnai būna tarp berniukų, prasidėjo ristynės (gal aš jas ir išprovokavau). Susikibova mudu su Staugiuku, ir aš taip karštai kibau į jį, kad netrukus nelabai vikrų didžkį pagrūdau po suolu, iš kur jis verkdamas ėmė šauktis mamos. Atbėgusios mamos mus išskyrė, buvau subartas, kad skriaudžiu svečią, bet nė kiek dėl to nesigailėjau ir jaučiausi deramai apgynęs šeimos garbę...

Dienos ilgyn, šiltyn...Pradėjo slūgti sniego pusnys. Kartą vakare tėtė grįžo, laikydamas rankoje geros morkos dydžio varveklį ir pasiūlė jį pačiulpti. Varveklis buvo saldus! Pasirodo, vėjas buvo nulaužęs kieme augusio klevo šaką, ir vakare varvanti iš žaizdos sula sušalo.

Susipažinome su nauju puikiu draugu, gyvenusiu kaimiškoje sodyboje tuoj už šeimininkės sodo. Tai buvo Palis (Apolinaras) Karalius, trečiojo skyriaus mokinyš. Jų sodybą sudarė senas žemas namas šiaudiniu stogu, klėtis, tvartas ir kiek tolėliau – daržinė. Priešais namą iš mūsų pusės buvo nedidelis sodas, darželis, kieme tais metais augo 2-3 arai aukštų aukštų kanapių, o pats kiemas dešinėje palengva leidosi link Luobos upės. Čia augo ir senas klevas, kurio kamienan pavasarį buvo įstatytas medinis latakas ir pakabintas ąsotis sulai.

Vidury Luobos ledas skilo išilgai, pakilo, tarsi stogas, o prie krantų dar prilipę pakraščiai jau buvo apsemti vandens. Netrukus ledas dingo, pakrantėse išsprogo žilvičiai, o jų žievė, vos paplakus, lengvai atsiknojo. Pats laikas daryti švilpynes! Juo labiau, kad mano kišenėje nuolat maskatavo puikusias peiliukas, prašyte prašydamasis darbo! Na, ir kepėme mes jų, didesnių ir mažesnių, švilpiančių storai ir plonai, vos ne spiegiančių, įkyrėdami visiems namiškiams. Gaila tik, kad, žilvičiams daugiau sulapojus, žievė nebesidavė numaunama, o anksčiau pasidarytųjų žievė sudžiūvo, susitraukė ir suskilinėjo

Švilpių sezonas baigėsi, prasidėjo vasaros atostogos. O su jom – gražios šiltos dienos ir vos ne kasdieninės maudyklės Luoboje. Maudydavomės apie 2-3 šimtai metrų pavandeniu nuo Karalių sodybos šiek tiek gilesniame upės vingyje, ten, kur baigėsi antroje pusėje esanti Skuodo futbolo aikštė. Joje kartais treniruodavosi futbolininkai arba spardydamo kamuolį vyresni moksleiviai, kurie po to dažnai pasinaudodavo ir “mūsų” maudykle. Kartą būryje tokių vaikų kažkas stipriai mane pastūmė, pargriuvau ir panirau į vandenį. Nors plaukikas buvau gan menkas, bet nardyti buvau įpratęs, tad išsikapanojau pats, net vandens negurgstelėjęs. Tik po to stengiausi nuo tų didžkių laikytis atokiau.

Ilgijoje gatvėje pirmą kartą teko pajusti ir elektros “skonį”. Bėgiojome palei namą vėjuotą dieną gatvės pusėje ir “triūbijome” į lietvamzdį viename gale, o kitame kuris nors klausėsi. Mūsų manymu, garsas kitame

gale turėjo girdėtis daug geriau, negu paprastai šaukiant. Tuo momentu, kai aš pasilenkęs prikišau nosį prie lietvamzdžio, kažkas lyg trenkė į galvą, skausmas nuėjo net į kojas. Nesuprasdamas, kas nutiko, išsigandęs pasukau prie draugų. Matyt, mano veidas tikrai buvo pasikeitęs, nes šeiminkė, pamačiusi mane pro langą, išėjo ir ėmė klausinėti, kas nutiko. Sakau:

-Vamzdis kanda! – Pasirodo, vėjo siūbuojamas elektros laidas retkarčiais siekė lietvamzdį.

Tą vasarą mudu su Zeniu po kiemą, sodą (jį už 100 Lt su visais būsimais vaisiais ir uogomis vieniems metams išsinuomojo tėvai) ir paupiais lakstėva su vienomis kelnaitėmis ir gerokai įdegėva. Nuolatinis mūsų žaidimų draugas buvo Palis. Jei nežaidėme su juo “klases” mūsų kieme, tai buvome pas jį arba paupyje. Tiesa, Luoba beveik neturėjo jokio slėnio ir toli jai buvo iki gražiųjų paveviržių, bet vandens joje buvo netgi daugiau.

Kartą į paupį, kažkur į rytus už miesto buvome išėję visa šeima. Medžiais apaugusios upės vingyje radome nedidelį smėlio pliažą. Kęstutis, vos išrengtas ir pamatęs vandenį, puolė į jį ir, žinoma, tuoj apvirtęs paniro upėn. Bėdos neatsitiko, nes visi buvome šalia, tačiau ir po to “plaukikas” veržėsi vandenin. Iki 2-jų metų tada jam dar trūko kelių mėnesių.

Buvome su tėvais ir kažkokioje šventėje ar gegužinėje užmiestyje. Grįžtantėjome pro nedideles kapines, ir mama pasakė: “Tai – laisvamanių kapinės”. Pasakė tokiu balsu, lyg rodytų į Alibabos ir jo 40 plėšikų urvą. Dar iš kelių jos žodžių supratau, kad Skuode tų laisvamanių esama ne vienas ir kad laisvamanis – maždaug tas pats, kas plėšikas arba, sakysim, žmogus, valgantis peles...

Gražų ir šiltą birželio sekmadienio rytą tėtė pasiūlė man kartu pasivaikščioti po apylinkes. Aš, žinoma, su džiaugsmu sutikau. Tėtė pasiėmė ir *montekristą* – gal ką nušaus. Perėję Luobos tiltą, pasukome į kairę ir per laukus ir pievas už 3-4 km pasiekėme upelį.

-Už upelio – Latvija, - pasakė tėtė.

Žiūrėjau akis išpūtęs į antrą pusę ir negalėjau patikėti, kad štai, už kokių trejų ketverių metrų, už šio upelio, kurį galėjau perbristi net kelnių nesušlapęs, yra kita valstybė, kita kalba ir kitokie – bent man taip atrodė – žmonės. Tuo tarpu kitoje pusėje matėsi tokia pat sodri žalia pieva, tolėliau – miškas ir – kaip ir šioje pusėje – nė gyvos dvasios!

Vis dėlto, supratimas, kad štai čia – Lietuva, o ten – jau ne, padarė tokį stiprų įspūdį, kad kiti tos dienos įspūdžiai visai nublanko, išskyrus tai, kad, kiek paėjus pakrante, kelią mums pastojų kur kas didesnė upė – Bartuva. Tai buvo Bartuvos ir Apšės (kaip vėliau sužinojau), savo žemupyje skiriančios dvi valstybės, santaka.

Grįžome apie pietus, ir prie namų sutiktas kaimynas paklausė, iš kur tokie ginkluoti grįžtame?

-Iš fronto! – pajuokavo tėtė.

PRASIDEDA OKUPACIJA

Deja, tėtės pasakyti žodžiai, nors netiesiogiai, po keletos dienų išsipildė. Nors be karo, be frontų, Lietuva tapo agresijos auka.

Gal 16, o gal jau ir 15 birželio iš suaugusiųjų sužinojau, kad “Lietuvą užėmė rusai”. Tėtė buvo aiškiai nusiminęs ir piktas, stengiausi tą dieną linksmybių nerodyti ir aš, nors nelaimės masto ir nesuvokiau.

Tuo tarpu vienas kaimynas ėmė samprotauti, kad gal nieko blogo ir nebus, juk anais laikais prie ruso gyvenome visai neblogai, o karvę, girdi, galima buvę nusipirkti vos už kelis rublius...

Pirmomis dienomis gyvenimas lyg ir nepasikeitė, tik žmonės kalbėjo apie mitingus (naujas žodis!), vykčius turgavietėje, apie agitatorių kalbas prieš senąją valdžią, iškeltus kumsčius ir žadamą aukso amžių “be išnaudotojų”. Vieno tokio mitingo metu buvo apstumdytas ir policininkas Staugas, numušta jo kepurė.

Mudu su Zeniu pirmuosius okupacijos nuostolius patyrėva, kai nebesulaukėva eilinių “Žvaigždutės” ir “Šaltinėlio” numerių. Dingę ir kita tėvų užprenumeruota spauda. Kiekvieną kartą, gatvėje pamatę laiškanėšį, bėgome jo klausti, ar dar negavo mūsų laukiamų žurnaliukų. Jo atsakymas būdavo tas pats:

-Dar negavau. Palaukite, kai ateis – tuoj atnešiu! – Deja...

Tėtė tebedirbo policijoje, tik ji staiga virto “milicija”. Visus turimus ginklus policininkai turėjo sunešti į nuovadą. Tautinės vėliavos buvo pradėtos kabinti raudonąja juosta į viršų, o greitai pakeistos į visiškai raudonas. Neapsieita ir be kuriozų. Viena kaimynė, gal taupydama, gal neturėdama iš ko, o gal ir norėdama

pasišaiptyti, nuplėšė nuo trispalvės raudonąją juostą ir tokį “rankšluostį” pakabino prie savo namo. Naujajai valdžiai tai labai nepatiko, moteriškai buvo liepta nedelsiant nukabinti “vėliavą” ir net pagrasinta kalėjimu.

Liepos mėnesį – turbūt apie tai buvo seniai sutarta – persikėlėme į naują butą Kęstučio gatvėje. Namas buvo ką tik užbaigtas, turėjo mansardą, trijų kambarių jo vakarinę dalį ir užėmėme. Kęstučio gatvė vienu galu rėmėsi į Mokyklos (?) gatvę (vadinu ją taip, nes joje netoliese buvo mūsų mokykla), kitu, padariusi staigų posūkį šiaurėn, išėjo į turgavietę.

Gatvės posūkyje stovėjo balta mūrinė pieninė, o pienininku joje dirbo ir gyveno bendraklasio Bulavo tėvas. Nors čia lankytis man ir labai patiko, deja, bendravimas su Bulaviuku truko vos mėnesį ar du.

Vieną liepos dieną sužinojome, kad į Skuodą atžygiuoja rusų kariuomenė. Tarp keliolikos sutinkančiųjų ir šiaip žiopių, ant Mosėdžio kelio atsidūrėme ir mes, keletas vaikigalių. Buvo jau gerokai po pietų, tačiau saulė dar kepino gana stipriai. Rusų kareivių būrys – gal šimtas, gal daugiau ar mažiau – atžygiavo pėsčias, lydimas keleto raitų karininkų. Prieš miestą kolona sustojo, kažkas iš sutinkančiųjų pasveikino juos rusiškai, pora panelių įteikė gėlių. Žiūrėjau į labai išvargusius, prakaituotus kareivių veidus, dulkėtus suvarstomus batus, virš kurių kojos buvo apvyniotos juodais (dabar nuo dulkių – pilkais) bintais. Nežinau, kiek jie tą dieną buvo nužygiavę, bet jų veiduose atsispindėjo anaipol ne džiaugsmas, o vieno man nematyto mongoliškų bruožų kareiviuko skruostais riedėjo ašaros... Ir tai nebuvo džiaugsmo ašaros. Tas ašarotas išvargusio kareivio veidas taip nesiderino su mano turėtu kareivio įvaizdžiu, kad įsispaudė mano atminty visiems laikams. Šitiems “vaduotojams” gyvenimas, matyt, buvo kur kas kartesnis, negu jų “vaduojamiesiems”...

Dar po kelių dienų Skuodo įgula gerokai pasipildė, į miestą įžlegsėjo keli dideli traktoriai-vilkikai, tempdami paskui save patrankas. Kareiviai laikinai buvo patalpinti kažkur prie mokyklos, rodos, ir pačioje mokykloje, o karininkai, kai kurie su šeimomis, išmėtyti po visą miestą.

Viena tokia karininko šeima su dviem 6-7 metų vaikais apsigyveno kitame mūsų namo gale, iki šiol buvusiam laisvu. Pirmą vakarą išvargusius ir nežinančius kur ko nusipirkti naujuosius kaimynus pasistengė pavalgydinti mama. Buvau pasiūstas bandelių ir stebėjausi, kaip godžiai, kaip man atrodė, vartydami ir apžiūrinėdami, vaikai jas valgė, užgerdami pienu.

Žmonės ėmė kalbėti, kad mūsų “vaduotojai” šluote šluoja parduotuves, pirkdami kostiumus, sukneles ir ypač laikrodžius. Ir stebisi, kad viskas čia pasakiškai pigu, kad tokios turtingos parduotuvės. Ir ko jiems nepirkti, kalbėjo mama, jeigu tėtė, pavyzdžiui gauna 320 Lt, o kaimynas karininkas – jo laipsnio nežinau – virš 900 rublių. O už litą duoda tik 90 kapeikų.

Krito į akis neišvaizdžios, be antpečių karininkų uniformos, labai prasta, keisto stiliaus jų žmonių ir vaikų apranga. Tačiau žmonių vaizdas greit keitėsi. Netrukus jos puikavosi naujais apdaraais, tiesa, ne visada joms, laikui ar vietai tinkančiais. Prisimenu, kaip mama su Kuliene juokėsi (tik dėl to ir aš atkreipiau dėmesį), žiūrėdamos pro virtuvės langą į kieme prie šulinio susitikusias išsipusčiusias damas. Viena buvo naujoji mūsų kaimynė, kita apsigyvenusi netoliese, kitoje gatvės pusėje. Atėjusios su kibirais vandens, jos ilgai viena kitai demonstravo savo sukneles ir ypač naujas šilkinės kojines, iki pat jų viršaus keldamos *padurkus*...

Tarp nekausaus ir neišvaizdaus atvykusiųjų turto (baldų jie neatsivežė) mama stebėjosi, pamačiusi dėžutę tikrai gražių papuošalų eglutei. Gal už pagalbą įsikuriant, pora žaisliukų iš tos kolekcijos vėliau atsirado pas mus.

Pradėjo eiti nauji laikraščiai. Viename iš jų – rodos, “Tiesoje” – buvo išspausdintos į lietuvių kalbą išverstos naujos “tarybinės” dainos, užėmusios ištisus du puslapius. Buvo čia ir populiariosios “Katiuša”, “Trys tankistai”, “Jeigu karas rytoj”. Spausdino laikraščiai ir senosios valdžios karikatūras, prisimenu vieną, vaizduojančią kėlnes pasiraičiusį Smetoną, bėgantį per upelį.

NIŪRUS 1940-JŲ RUDUO

Rugpjūčio mėnesį tėtė, kaip ir visa Lietuvos policija, iš pareigų buvo atleistas. Šeima neteko vienintelio pragyvenimo šaltinio. Teko prašytis prieglobsčio Šateikiuose pas bočius.

Vieną lietingą dieną mūsų paimti atvažiavo bočius. Paklaustas, ar nesulijo, pajuokavo, kad, girdi, jam jokie lietūs nebaisūs, nes visada važiuojas su būda.

Pasikrovę patalynę ir šį tą iš rakandų (į vienkinį vežimą ne kažkiek sutalpinsi), išvažiavome. Kaip visada, smalsiai dairiausi aplink ir stebėjausi nematytomis iš pažaliavusių akmenų sukrautomis tvoromis apie sodybas Mosėdžio apylinkėse. Salantuose sustojome pas dėdės Jono uošvius Judickus, miesto centre turėjusius nuosavus namą ir restoraną (dar nespėtus nacionalizuoti). Čia mes, vaikai, buvome pavaišinti limonadu. Taip stipriai iš stiklinės į akis mušančio, tokio skanaus limonado daugiau neteko gerti...

Šateikiai... Čia jau būvota keletą vasarų per tėtės atostogas, vaikščiota po dvaro parką, maudytasi Blendžiavoje. Čia dėdė Jonas, turėjęs retoką knygrišio specialybę, kažkada vežėsi mane dviračiu į pašto agentūrą, iš kur pasiėmė didžiulį pundą žurnalų, kažkieno atsiųstų įrišti, pakeliui nupirkdamas man nuostabių saldinių. Ir visuomet čia buvo gražu, šilta, saulėta...

Tą lietingą ir purviną rudenį Šateikiai toli gražu nebeatrodė gražūs.

Kambarys, kuriame buvo pastatytos mūsų lovos, buvo vienintelis, turintis normalias grindis, tačiau krosnies jame nebuvo. Kažkada užsimojęs pasistatydinti ne mažiausią pagal tuos laikus namą, bočius iki 40-jų šiaip taip įstengė įrengti tik vieną jo galą, nors tas įrengimas buvo gana sąlyginis: jį sudarė tik minėtas “gerasis”, silpnai šylantis nuo sienelės, sujungtos su virykle virtuvėje, kambarys ir didelė virtuvė plūkto molio asla. Ši virtuvė buvo pagrindinis dabar taip staigiai pagausėjusių gyventojų būstas ir bočių miegamasis. Antrasis namo galas turėjo tik sienas lentom užkaltais langais ir juodlubes. Jis tarnavo kaip klėtis ir sandėlis.

Namas stovėjo prie pat sankryžos, kur nuo senojo Salantų-Gintališkės vieškelio atsišakojo kelias į Šateikių centrą. Iki to centro – bažnyčios, pašto, vandens malūno – buvo apie 800-900 m. Artimiausias kaimynas Rubinas gyveno už kokių 200m centro link, o kiti buvo išsibarstę dar toliau iki pat už kilometropusanto lanku iš vakarų ir šiaurės horizontą užstojusio miško. Pietinį šio miško galą kirto Salantų vieškelis.

Nuo kelio namą skyrė didokas, tvora aptvertas darželis, kur dar tebežydėjo vėlyvosios babūnės taip mėgstamos ir puoselėjamos gėlės, palei tvorą augo keletas agrastų ir serbentų krūmų, o pietinėje namo pusėje – trys-ketrios obelys.

Kiemą iš vakarų riboja, kaip dabar sakytume, ūkinis pastatas, viename jo gale buvo daržinėlė-vežiminė, per vidurį – tvartas, o dešinėje – malkinė. Šienas buvo kraunamas virš tvarto ir vežiminės.

Iš kiemo pusės namas turėjo nedidelį prieangį, iš jo vienos durys vedė į neįrengtąjį namo galą, kitos – į virtuvę. Tiesiai priešais virtuvės duris, kampe – viryklė ir duonkepė, šalia durų – langas, po langu – suolas, ant kurio ir po juo stovėjo kibirai geriamajam vandeniui ir paplavoms, katilai jovalui. Ant to suolo gana dažnai būdavo pasodinamas ir koks užklydęs elgeta ar padegėlis, laukdamas savo duonos riekės ar lašinių bryzelio, kartais ir sriubos dubenėlio. (Neprisimenu, kad babūnė kokiam pavargėliui būtų pasakiusi: “Eik, nieko tau neturiu!”). Šalia krosnies – durys į “gerąjį” kambarį, jo grindys per gerą sprindį buvo aukščiau virtuvės grindų.

Gale virtuvės, kairėj, žiūrint nuo lauko durų, buvo antras langas, per kurį gerai matėsi Salantuosna vedantis kelias. Prie lango – paprastas nedažytas stalas, jam iš dešinės prie sienos – lova, o tarp jos ir stalo tilpo kėdė. Tai buvo bočiaus vieta, niekur kitur jis nesėdėdavo ir niekas į ją nepretendavo. Gale lovos prie sienos stovėjo ir senovinis vienu durų rudai dažytas *šėpas*. Jame bočius laikė keletą rusiškų medicininių knygų ir negausius savo medicinos įrankius. Tai buvo ir visi virtuvės baldai, įskaitant dar porą suolų palei stalą ir lentyną šalia viryklės.

Jeigu dar įsivaizduosime rusvai pilką nelygią aslą, gerokai aprūkusias lubas, senais, kai kur įtrūkusiais laikraščiais apklijuotas sienas, turėsime beveik pilną mūsų pagrindinio būsto vaizdą. Šį vaizdą dar reikėtų papildyti tamsiais rudens rytais ir vakarais blausia šviesa virtuvę apšviečiančia prie stalo ant sienos pakabinta žibaline lempa.

Kampas prie viryklės buvo babūnės zona. Viryklėje beveik nuolat kūrenosi ugnis – buvo ruošiamas valgis dabar jau aštuonioms burnoms, arba šutinamos bulvės, burokai kiaulių ėdalui. Maždaug kas dvi savaitės buvo kepama juoda ruginė duona – babūnės pasididžiavimas. Duona tikrai buvo skani ir iki šviežios beveik nepasendavo. Po kepalu ant ližės ji nebarstydavo, kaip įprasta, miltų, bet paklodavo džiovintų kopūstlapių, rečiau – klevo lapų. Taip sutaupydavo ne tik miltų – nuo iškepto kepalu nuvalius apskrudusius lapus, jo apačia visada būdavo švari ir neapdegusi.

Po savaitės ar dviejų prasidėjo mokslai trečiajame Šateikių pradinės mokyklos skyriuje. Tai buvo viena iš daugelio nepriklausomos Lietuvos pastatytų medinių kaimo mokyklų. Lygiai tokią pat vėliau mačiau, jei neklystu, Notėnuose ir dar bent dviejose vietose. Neprisimenu, kiek ten buvo klasių (turiu galvoje – patalpų), tačiau jos buvo pakankamai erdvios, dideliais langais. Antrajame aukšte buvo vienas ar du butai mokytojams. Pati mokykla stovėjo kitame Šateikių pakraštyje, prie senojo Plungės kelio ir eiti iki jos reikėjo apie pusantro ar du kilometrus.

Naujoji mūsų mokytoja buvo toli gražu ne tokia maloni ir miela, kaip anksčiau turėtosis. Jos aiškinimai niekaip nelindo man į galvą, naujieji sąlyginiai aritmetikos uždaviniai atrodė tokie painūs, kad su daugeliu nebeįstengiau susidoroti. Sprendžiant juos namuose, teko ir ašarą nubraukti, ką pamatęs bočius ėmėsi padėti. Tačiau jo, baigusio rusišką carinę mokyklą, sprendimo būdai ir aiškinimai skyrėsi nuo mokytojos reikalavimų.

Žodžiu, tie trys su trupučiu mėnesiai šioje mokykloje mano atminty išliko tik tuo, kad čia gavau pirmą ir vienintelį savo gyvenime dvejetą – vis iš tos aritmetikos – ir buvau mokytojos subartas už blogą mokymąsi. Nuotaiką praskaidrindavo knygos – ėmiau skaityti knygetes iš negausios mokyklos bibliotekėlės. Didelę jų dalį sudarė Prano Mašiotto rašytos ar verstos knygutės, kurios gal šiuolaikiniam vaikui pasirodytų primityvios ir neįdomios. O man jos tada vėrė langą į tolimas pasakiškas šalis, gyvūnų gyvenimą, gamtos paslaptis. Dar ir dabar prisimenu trumpomis rudens popietėmis perskaitytas (vakarais skaityti buvo per tamsu) “Atsiskyrėlių Adomėlių” (apie ežiuką), “Gaideliai keliauja” ir ypač “Kelionę į Švediją”, kurioje buvo aprašyta dviejų berniukų kelionė laiveliu per sąsiaurį iš Danijos į Švediją ir atgal. Žavėjausi tų berniukų drąsa, sumanumu ir pavydėjau jiems.

Grįžus iš mokyklos ir paruošus pamokas, be skaitymo, daugiau beveik ir nebuvo ką veikti: draugų, kaip anksčiau, čia neatsirado, aplinkui plytėjo vien rudens darganų prausiami jau tušti laukai ir daržai, vežimų ratų išmaujoti purvini keliai. Padėjo juos išmaujoti ir vis dažniau pravažiuojantys rusų sunkvežimiai. Kartą, grįždami iš mokyklos, prie dvaro vartų pamatėme net iš kažkur užklydusius du lengvuosius tankus, į kuriuos kaip į dyvą ilgai spoksojome.

Į mokyklą stengėmės eiti sausesniais kelio pakraščiais, kartais tekdavo paėjėti ir kita griovio puse. Kartą, šitaip besistengiant išvengti purvyno, buvome klasės draugų, kaip ir dauguma mokyklos mokinių avėjusių medines klumpes ir drąsiai minkiusių purvą, pašiepti:

-Saugokit, saugokit tuos savo batukus! Čia jums bus ne tratavarais vaikščioti!

Vieną gražesnę dieną su Zeniu patraukėva Salantų link ir nuėjova net iki miško. Tai išgirdęs bočius išsigando ir davė “pylos”:

-Ką judu galvojate? Tas miškas turi 1000 hektarų – galėjote paklysti! Jame šernų yra!

Skaičius “1000” darė įspūdį, o ypač žinia apie šernus, nes tai buvo pasakyta tokiu tonu, jog neliko abejonių, kad žmogiena – gal ir ne pagrindinis šernų maistas, bet vis gi labai mėgstamas patiekalas...

Tėtė tuo tarpu tėviškėje matėme retai: iš pradžių gal porą kartų bočiaus vežimu važinėjo į Skuodą parvežti turto likučius, o vėliau vis ieškojo darbo. Kartą tamsų vakarą grįžo iš Skuodo labai susinervinęs ir piktas. Salantuose užsukęs pas Judickus ir galbūt šiek tiek paėmęs “ant šilumos”, susiginčijęs čia su naujosios valdžios veikėjais ir išvadinęs juos “dvasios ubagais”. Visokie mažaraščiai valkatėlės ir pašlemėkai, jo žodžiais, dabar pasidarę dideli viršininkai ir rodą savo valdžią kur reikia ir kur nereikia! O čia dar, grįžtant per mišką, vos vežimo neužkliudęs be šviesų važiuavęs rusų sunkvežimis. Iki tol dar niekada nebuvo tekę matyti tėtės tokio pikto.

Suaugusieji vis dažniau kalbėjo apie karo baisumus, nes rusas vėl galės susipešti su vokiečiu, apie brangstančias prekes, konfiskuojamas žemes ir namus, piniginius mokesčius keičiančias pyliavas (mokesčius natūra). Atsirado negirdėtas žodis “buožė”. Tie buožės, pasirodo, vis kайšioja pagalius į tarybinės liaudies ratus, pergalingai riedančius Stalino saulės nušviesto rytojaus link...

Vakarais, eidami miegoti, mudu su Zeniu privalėjome sukalbėti poterių – mokėjome “Tėve mūsų” ir “Sveika, Marija”, “Tikiu”. Prisiklausęs neramių suaugusiųjų kalbų, girdėdamas bažnyčioje giedant “...saugok nuo karo, maro, ugnies ir bado”, nusprendžiau, kad paprastų poterių gali neužtekti, tad sukūriau dar ir savo maldele, konkrečiai Dievuliui paaiškindamas, ką jis turėtų daryti: “Dieve, saugok mus nuo karo, maro, ugnies ir bado ir neleisk numirti man, mamai, tėtei, broliui, broliukui ir sesutei. Amen.” Kas tas maras – nelabai supratau,

bet jeigu giesmėje minimas šalia trijų man jau žinomų ar bent įsivaizduojamų baisių, vadinasi, turėjo būti kažkas panašaus į karą. Be to, be šio žodžio ir maldelė nebūtų buvusi sklandi.

Kalbėjau ją kas vakarą palindęs po antklode, slapčia, kad niekas nematytų, persižegnojdamas prieš ir po maldos, o kadangi šalia visada gulėdavo Zenis, kartais tekdavo apsimesti, kad paprasčiausiai kasausi kaktą ar pečius.

Mes, vaikai, guldavome gana anksti, tad užmigdavau, pro virtuvės durų plyšius vis dar skverbiantis blausiai šviesai, traškant žabams viryklėje ir barškant babūnės kilnojamiems puodams, užsitikrinęs Dievulio apsaugą... Ryte pabudęs vėl matydavau šviesą pro duris, girdėdavau tuos pačius garsus iš virtuvės, lyg ten niekas ir nebūtų gulęs. Norėjosi dar pasimėgauti lovos šiluma, pasiklausyti tų jaukių prislopintų garsų, žodžių nuotrupų, bet laukė nemalonius kėlimasis, dar nemalonesnis prausimasis ir ilgas ilgas rengimasis virtuvės prieblandoje. Rengėmės neskubėdami, ilgai varstėme ir pervarstėme batraiščius, kad net bočius kartą nebeiškentęs sugėdino: kokie, girdi, iš mudviejų būsią kareiviai, jei net apsirengti reikia visos valandos?

Tarp kitko, mano “poantklodinė” maldelė greitai tapo įpročiu ir slapta kalbėjau ją turbūt iki pat 16-17 metų, kol baigiau progimnaziją. Ir kai pagaliau nusprendžiau tokiom vaikiškom silpnybėm nebeužsiiminti, atsigulus ranka kartais automatiškai kildavo prie kaktos, o pats jaučiausi lyg ką išdavęs...

Tą rudenį ėmė stigti kai kurių prekių, bet rašalo, tikriausiai, didesniuose miestuose netrūko. Tačiau Šateikiuose ir jo nebuvo. Tad gaminomės jį iš cheminių pieštukų šerdžių. Išeidavo labai stiprus violetinis rašalas, kurį nuo rankų nuplauti galėjai nebent per keletą dienų. O kadangi jis dar turėjo savybę išsiliesti, nulašėti nuo plunksnos ant sąsiuvinio ar pirštų, tai mudviejų rankos nuolat buvo rašaluotos. Ne tik rankos, bet dažnai kažkodėl ir liežuvis ir net rašalo taškai mėlynavo pro mūsų trumpai kirptus plaukus ant viršugalvio... Sakė, kad jie ten atsiranda savaime, jei palaižai tokį pieštuką arba rašalo...

VĖL MIESTE!

Pagaliau tėtė surado darbo! Pavyko gauti pardavėjo vietą Kretingos kooperatyve. Atlyginimas – 150 rublių. Šešių asmenų šeimai tai leido, kaip dabar sakoma, pragyventi “ant skurdo ribos”, bet reikėjo džiaugtis ir tuo.

Mums, vaikams, tuo tarpu rūpėjo kitkas. Valio! Gyvensime vėl mieste, dar didesniame ir svarbesniame, negu Skuodas – apskrities centre, lyginant su Šateikiais – didmiestyje!

Neprisimenu, kaip Kretingoje atsidūrė mūsų turtas, tačiau mes, vaikai, su mama vieną gruodžio vakarą – žemę dengė plonas sniegelis – bočiaus buvome nuvežti į Šateikių geležinkelio stotį ir Kretingą pasiekėme traukiniu. Čia mus pasitiko tėtė su tokiu pat juodu limuzinu – gal tuo pačiu? – kaip kadaise vežėme Zenį į Klaipėdą.

Vėlų vakarą ar naktį silpnai apšviestose miesto gatvėse nelabai galėjau ką įžiūrėti, nors ir labai stengiausi. Tik pervažiavus centrinę miesto aikštę, iš jos išeinančioje gatvėje atkreipė dėmesį prie dviaukščio mūrinio namo stovintis keturkampis bokštas, kaip vėliau sužinojau – gaisrinės. Rytojaus dieną jis man labai pasitarnavo.

Už gaisrinės pasukome dešinėn, po to – kairėn ir netrukus atsidūrėme naujajame mūsų bute. Butas užėmė ketvirtį medinio namelio miesto pakraštyje, jį sudarė vos 15-16 m² kambarėlis ir mažytė virtuvėlė. Susitvarkius, didelę kambario dalį užėmė greta sustatytos tėvų lovos, šalia – Kęstučio lovytė, kitame kampe – mudviejų su Zeniu “puslovė”. Tarp dviejų langų į gatvę (buvo dar trečias, žvelgiantis į daržus, į pietų pusę) stovėjo stalas, kelios kėdės, tad laisvos vietos kambarį, praktiškai, beveik nebuvo. Virtuvės kampe prie lango spraudėsi mamos “darbo” stalas, o tarp jo ir sienos dar šiaip taip tilpo pora taburečių. Nežiūrint tokios ankštybės, čia buvo jaukiau, negu Šateikiuose: ir grindys normalios, ir elektra, pakankamai šviesos ir šilumos.

Rytą pakirdau su mintim kuo greičiau apžiūrėti man beveik visai nepažįstamą didįjį miestą. Skubiai užkandęs, vienas pats išlėkiau gatvėn. Nors atvažiudamas ir nedaug ką galėjau įsidėmėti, tačiau kryptį iki centrinės aikštės įsivaizdavau. Tad ėjau drąsiai ir pasitikėdamas savo, “miesto gyventojų”, patirtimi. Štai baigėsi mūsų gatvelė, ant kampinio dviaukščio namo (tą pačią žiemą vėliau sudegusio) kabojo balta lentelė “Kluonalių

gatvė”. Ant kito šono – “Laisvės gatvė”. Pasukęs dešinėn, netrukus pamačiau ir kitą gatvę, statmeną manajai, kuria, kaip vakar spėjau įsidėmėti, turėjau patekti į Turgaus aikštę. Tačiau šiek tiek nepriėjus jos (gatvės), kairėn atsišakojo lygiagreti jai gatvelė – Jonušo ar Janušio. Nekantraudamas greičiau pasiekti centrą, pasukau šia gatvele ir tikrai netrukus pasiekiau tikslą.

Išėjau į aikštę ties “vokiečių” bažnyčia ir smalsiai dairydamasis pamažu apėjau ją visą. Sniego buvo nedaug, tačiau šaltukas šiek tiek žnaibėsi, tad nusprendžiau, kad pirmai pažinčiai užteks, grįšiu atgal. Jau buvau besukęs į mane čia atvedusią gatvelę, tik staiga pamačiau, kad tolėliau jinai leidžiasi pakalnėn! Man gi ateinant jokios pakalnės nebuvo! Žvilgt į užrašą – Žemaičių gatvė! Janušio gatvės neliko... Dar ir dar kartą apėjau aikštę, tyrinėdamas iš jos išeinančias gatves, vėl ir vėl grįžau į aikštės kampą prie “vokiečių” bažnyčios, iš kur pradėjau pažintį su aikšte, bet čia mano gatvelės nebebuvo...

Nežinau, kiek ratų apsukau, vis grįždamas į tą pačią vietą. Sušalau. Tačiau prisipažinti, kad nesugebu rasti kelio namo ir ko nors pasiklausti, neleido save vertinančio vyro savigarba... Pagaliau pro “vokiečių” bažnyčią išsukančioje gatvėje tolumoje pamačiau vakarykštį gaisrinės bokštą. Štai pro kur vakar važiovome! Išsigelbėjau. Sugrįžau sušalęs, bet laimingas, tik apie savo klaidžiojimą tada niekam nepasigyriau...

Po kelių dienų išsiaiškinau, koks kipšas mane “vedžiojo”. Pasirodo, Jonušo gatvelė prieš pat aikštę baigiasi statmenoje jai Žemaičių gatvėje, o pastaroji tolėliau leidžiasi pakalnėn. Aš gi per skubėjimą nei gatvės pasikeitimo, nei pakalnės nebuvau pastebėjęs.

Tarp kitko, tos gatvelės dabar beveik visiškai užstatytos pilkais silikatiniais penkiaaukščiais. Pasikeitęs ir Kluonalių gatvės pavadinimas.

Kretingos mokykla ir išore, ir viduje buvo labai panaši į Skuodo, gal tik kiek didesnė. Eiti jon ir vėl reikėjo per visą miestą, tačiau vaikščiojome ten labai trumpai, nes greit buvome perkelti į priešais bažnyčią buvusią mokyklėlę, kurioje tilpo dvi ar trys klasės. Atrodo, kad tas medinis prie pat stataus Akmenos šlaito stovintis namas “Smetonos laikais” priklausė bažnyčiai ir mokyklai nebuvo pritaikytas (jo vietoje dabar stovi naujas namas su arbatine “Špitolė”, matyt savo pavadinimu išreiškiančia senojo namo paskirtį). Prisimenu, kad, įėjus į nedidelį koridoriuką, dešinėje buvo mūsų klasė, kairėje – mokytojų kambarys, o į greta esantį ketvirtąjį skyrių reikėjo vaikščioti per mūsų klasę.

Nors trumpoje mūsų mokslų biografijoje tai buvo jau ketvirtoji mokykla, tačiau neprisimenu, kad būtume turėję kokių nors problemų kaip naujokai. Ir nors vėliau dar ne kartą teko keisti mokyklas, tačiau kokio nors diskriminavimo niekada nejautėme ir greitai tapdavome lygiateisiais anksčiau nepažinto kolektyvo nariais.

Gal “kalta” naujoji mokytoja, gal aplinka, tačiau kažkaip savaime pasidarė lengvi ir aiškūs sprendžiami uždaviniai ir kiti dalykai. Ir nors tarp pažymių dar retkarčiais pasirodydavo trejetų, galėjome save priskirti prie stipresniųjų klasės vidutiniokų. O geriausiai mokėsi tokia miela mergytė, turėjusi keistą įprotį per pertrauką, sėdėdama ant savo suolo, apsikabinti rankomis kelį ir, klausydama draugių ar pati kalbėdama, linguoti pirmyn atgal. Į ją kažkodėl vis krypdavo mano akys...

Nors mokytojai ir vadovėliai dar buvo “smetoniniai”, tačiau šiokias tokias “pažangias” naujoves pajutome: nebebuvo tikybos pamokų, išmokome keletą naujų “tarybinių” dainų (“*Mes su Stalinu – į saulę, mes su Stalinu – kovon!*” ir pan.). O kartą mokytoja gan susirūpinusi pranešė, kad klasei teks leisti sienlaikraštį. Paaiškino, kas tai per daiktas ir paprašė, beveik įpareigojo kiekvieną ką nors į jį parašyti. Galima pasakėlę, atsitikimą, galima eilėraštį. Nesukdamas galvos dėl autorystės, kitą dieną atnešiau dar Veiviržėnuose išminktą ir man labai patikusį eilėraštį apie Raulą-tinginį. Po dienos kitos “mano” eilėraštis užėmė visą puslapį trijų puslapių klasės sienlaikraštyje.

Iš tos žiemos mokyklinių įspūdžių liko atminty sveikatos tikrinimas ir skiepijimai nuo šiltinės ar difterito. Sveikatą tikrino atėjęs gydytojas mokytojų kambary. Ėjome pas jį po keletą, išsirengę iki pusės, jis pasižiūrėdavo į akis, liežuvi, paklausydavo kvėpavimo, galop kyštelėdavo ranką į kelnaites, o seselė užrašinėjo jo žodžius. Kadangi mamai nemokėjome paaiškinti, kaip daktaras įvardijo tai, ką rado kelnaitėse, mama patikslino:

-Gal sakė: “Lyties organai?”

Negalėjome to patvirtinti, tik nustebau, išgirdęs tokį negirdėtą “daktarišką” pavadinimą.

Skiepijo į nugarą tame pačiame kambaryje du ar tris kartus. Tai buvo didelis mūsų drąsos išmėginimas, nes skiepai buvo gana skaudūs, skaudėjo parą ir daugiau, o po antrojo skiepijimo man pakilo temperatūra, teko gulti lovon.

Pavasarijant – sniego jau nebuvo – prieš pamokas su draugu prisiminėme, kad šiandien gamtos pamokai mokytoja buvo prašiusi atsinešti medžių šakelių su brinkstančiais pumpurais. Nuo šaligatvio mokyklos kiemas buvo atitvertas statinių tvora, ir palei ją iš kiemo pusės augo keletas liepaičių. Nusprendėme, kad pora nupjautų šakelių liepaitėms nepakenks ir mokytojos prašymą įvykdysime laiku. Pasilipau ant tvoros ir jau savo gražiuoju peiliuku siekiau artimiausios šakelės, kai staiga šalia išdygo piktas kitos klasės mokytojas. Neklausdamas, ko mes čia, ką darome, jis mus išbarė kaip medelių laužytojus, žalotojus, chuliganus ir pareikalavo tučtuojau atiduoti peilį. Atidaviau...Ir daugiau savo brangiojo peiliuko, su kuriuo nesiskyriau nuo pat Veiviržėnų, nebemačiau...

Šeimos gyvenimas Kluonalių gatvėje tą žiemą buvo labai ramus ir vienodas. Gyvenome labai kukliai, jokių svečių neateidavo, niekur nesisvečiavome ir mes. Tiesa, kartą tėtė su man gana paslaptinai atrodžiusiu svečiu išgėrė pusbuteliuką ir ilgokai su juo kalbėjosi virtuvėje. Jau vėliau, vokiečiams užėjus, paaiškėjo, kad tėtė kai kam padėjo pereiti sieną Vokietijon. Atrodo, kad tas nepažįstamo svečio vizitas su tuo ir buvo susijęs.

O kalbų apie perbėgėlius vis gausėjo. Kai kurie grįždavo atgal ir kalbėjo apie būsimą karą. Išbėgo į Vokietiją ir Veiviržėnų veterinaro Lažauninko šeima, nors siena buvo saugoma labai stipriai. Vėliau, grįžę su vokiečiais, jie pasakojo, kaip, apšaudomi rusų pasieniečių ir sprogdindami savadarbes granatas, kurios sproginėjo labai garsiai, bet žalos darė mažai, jie kirtu vielų užtvaras, besijuokiančių vokiečių pasieniečių akivaizdoje. O juokėsi vokiečiai dėl to, kad labai jau “karingai” atrodžiusios butelines “granatas” svaigančios Lažauninkų moterys.

Iš Kretingos į Gargždus ir toliau link Švėkšnos ėjo vieškelis, vadinamas “rubežkeliu”, nes vietomis beveik lietė sieną arba buvo nutolęs nuo jos vos per šimtą kitą metrų. Dauguma gyventojų tarp sienos ir to vieškelio buvo iškeldinti. Pakliuvo į jų skaičių ir viena iš dviejų Gribžinių kaime gyvenusių mamos pusseserių – Putrienė su šeima. Šalia kitos pusseserės – Lengvinienės – sodybos, buvusios per dvejetą šimtų metrų kitoje “rubežkelio” pusėje, rusų kareiviai iki vasaros pastatė stiprų betoninį bunkerį. Tokių palei buvusio Klaipėdos krašto sieną buvo ne vienas.

Nežiūrint kelių eilių spygliuotos vielos užtvarų ir specialių pasienio kariuomenės dalinių, sieną, kaip minėjau, įveikdavo ne vienas drąsuolis, bet neapsieita ir be abipusių aukų. Tą žiemą ir mūsų mokykla dalyvavo vieno žuvusio pasieniečio laidotuvėse. Prisimenu kareivių nešamą karstą su žalia kepure ant jo ir saliutą, užkasant tą karstą tolimajame senųjų (kur palaidotas kun. Pabrėža) Kretingos kapinių kampe.

Mūsų name, kambarėlyje ant aukšto apsigyveno ir mamos pusbrolis norgėliškis Juozas Lukauskas. Susigundęs valdišku darbu ir nuslėpęs savo “buožišką” kilmę, įstojo Kretingos milicijon. Jaunesnis jo brolis Kazimieras – pagal tuos laikus labai aukštas ir stambus vyras – dirbo vairuotoju gaisrinėje. Abu jauni, nevedę. Milicininko dėdės Juozo dėka likome tėvynėje, kai birželio mėnesį prasidėjo didysis trėmimas į Rusiją. Mat pavasarį milicininkams buvo pavesta surašyti visus jų rajone gyvenančius prieškarinius valdininkus, policininkus, šaulius ir kitus “smetonininkus”. Dėdė, jausdamas kažką negero, o gal ir pasitaręs su tėte, mūsų šeimos sąrašą neįtraukė. Tačiau bolševikams išbėgus rastuose sąrašuose antrajai tremties bangai, jau buvome ir mes. Buvo, pasirodo, ir be Lukausko kam įrašyti...

Tėtė tą žiemą prastovėjo už prekystalio, matuodamas ir pardavinėdamas audeklus. Keletą kartų sekmadieniais jis buvo išvažiavęs į Šateikius, iš kur parsiveždavo tai kumpį, tai lašinių paltį, tai bulvių pusmaišį. O parduotuvėse pamažu pradėjo jaustis Stalino atneštosios “laimės” vaisiai. Nors maisto kortelių ir nebuvo, tačiau kai kurių maisto produktų galėjai nusipirkti – negirdėtas iki tol dalykas! – tik nustatytą kiekį. Prisimenu, kaip mama, palikusi mane lauکه, nusipirko parduotuvėje leistiną parduoti “į vienas rankas” svarą cukraus, o paskui antrą svarą ėjau pirkti aš.

Nors šeima taupė kiekvieną kapeiką, tačiau vieną žiemos vakarą tėtė su dėde Juozu grįžo, nešdamiesi pora naujų pačiūžų (“ledžingų”). Sakėsi nupirkę kažkur labai pigiai. Pačiūžos buvo rakteliu prisukamos prie bet kokių kietesniais padais batelių, tad iš karto abu su Zeniu panorome jas išbandyti. Kadangi nė vienas nenorėjome laukti, užsidėjome kiekvienas po vieną ledžingą ir išrūkome į gatvę. Šaligatvių sniegas buvo kietai

sumintas, tačiau pirmą kartą ir dar viena koja čiuožti pasirodė ne taip paprasta. Tad vėliau ėmėme naudotis jomis eilės tvarka.

Kartą atodrėkio metu gatvių viduriu, šaligatviais nučiuožiau net ligi geležinkelio stoties. Iki soties pažiopsojęs į pūskuojantį juodą garvežį, leidausi atgal. Bet dieną išminkytas patišęs sniegas jau pradėjo šalti, ir labai nelygiai. Tad daugiau žingsniavau, negu čiuožiau. Kojos pavargo, ėmė kryptinėti į šonus, šlapios kažkodėl pirštinės sušalo į ragą, ėmė šalti rankos. Geriausia būtų buvę nusiimti pačiūžas, bet pabūgau, kad sušalusiom rankom nebesučiupinėsiu raktelio ir neatsuksiu sniegu apšalusį pačiūžą, tad klibinkščiavau toliau. Parsiyrčiau nuvargęs kaip niekad, visiškai sustirusiom “skardinėse” pirštinėse rankom, bet ligos, rodos, išvengiau.

O šalčių tą žiemą, matyt, būta nemenkų, nes, pavyzdžiui, vieną rytą, pasiūstas pieno į Jasinskienės (jei neklystu) parduotuvę už kokio puskilometro, grįžau su pienu, beveik visiškai prišalusiu prie mano nešto emaliuoto bidonėlio (“kanelės”) sienelių.

Į tą parduotuvę reikėdavo eiti per nebenaudojamą ir gražiai sutvarkytą buvusią žvyrduobę tarp J.Jablonskio ir Kęstučio gatvių. Žvyrduobė dabar atstojo stadioną, joje mačiau treniruojantis sportininkus, čia su rogutėmis ir pačiūžomis nuo šlaitų važinėdavosi aplinkinių gatvių vaikai. Joje gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje vyko ir pagrindinės apskrities mokyklų ar gimnazijų spartakiados varžybos. Labiausiai mane sužavėjo kvadrato varžybos tarp Kretingos, Gargždų, Palangos ir, berods, Salantų komandų. Ten žaidę už mane gerokai vyresni vaikinai taip stipriai “mušė” priešą, o šie taip vikriai išsisukinėjo arba gaudė, rodos, nesugaunamus kamuolius, kad negalėjau atsigerėti.

Kita gatvės pusė ties mūsų namu tada buvo neužstatyta, tolumoje kairėje matėsi baltas mūrinis namas su nedideliu beržynėliu prie jo, o dar toliau, dešinėje, už Akmenos slėnio – Bajorų tekstilės fabriko kaminas. Bajorai jau buvo Klaipėdos krašte, “Vokietijoje”, o siena tarp miestų ėjo už geležinkelio stoties, Klaipėdos gatvės gale.

Buvau stotyje tarp kitų žioplių, kai dar žiemą nuo Bajorų stoties įvažiavo traukinys su Hitlerio valdžioje nebeįėjusiais ar nebegalėjusiais gyventi lietuviais. Jie kažką dainavo, pro atidarytus langus mosavo rankomis ir skepetaitėmis, iš vieno vagono lango kyšojo raudona vėliava. Grįžo į “viso pasaulio proletariato” svajonių šalį...Deja, kai kuriems iš jų greitai teko skaudžiai nusivilti.

Pavasariop vis dažniau aukštai aukštai ėmė rodytis lėktuvai – vos įžiūrimi balti brūkšneliai spindinčioje mėlynėje. Kalbėjo, kad tai – vokiečių žvalgybiniai, kad jų negalį pasiekti nei rusų lėktuvai, nei zenitinių patrankų sviediniai. Kalbos apie rusų-vokiečių karą tapo vis dažnesnės.

Gal tų kalbų įtakoje, tarp mūsų gatvės vaikų žaidimų bene populiariausias pasidarė “karas”. Prasidėdavo jis dažniausiai taip: susirinkus vaikų būreliui, kuris nors pasiūlydavo:

-Žaidžiam karą! – ir nelaukdamas atsakymo tuoj pridurdavo: - aš – Lietuva!

Likusieji greit išsidalydavo kitų populiariesnių valstybių - Amerikos, Anglijos, Vokietijos – pavadinimus, bet retai kas pasiskelbdavo esąs “Rusija” (tokio pavadinimo, kaip “Tarybų Sąjunga” išvis neavartojome). Po to kieme nubrėždavome trejų ketverių metrų skersmens ratą, jo vidury – kitą, apie pusės metro, – “jūrą”, o plotą tarp didžiojo apskritimo ir “jūros” padalindavome tarp “valstybių” po lygiai. “Jūros” vidury būdavo įsmeigiama sprindžio ar dviejų ilgio lazdelė. Kiekvienas atsistodavo, viena koja remdamasis į “savo” žemę, kita – į apskritimo užribį. Pirmą kartą burtais paskirta “valstybė”, sakysim, paskelbdavo:

-Skelbiu karą Anglijai! – ir visi, išskyrus “Angliją”, puldavo tolyn, o “Anglija” – prie lazdelės. Pačiupusi lazdelę, surikdavo:

-Stok! – ir visi sustingdavo vietoje, o “Anglija”, pasirinkusi arčiausiai stovinčią ar patogesnę “valstybę”, bandydavo pasiekti ją trim žingsniais.

Jei tai pasisekdavo, turėjo teisę lazdele, nesulenkdama kelių, atsirežti prieš žemės gabalą. Jei bendrų sienų neturėjo, brėždavo iš “jūros”, tokiu būdu įgydama “užjūrio koloniją”. Jeigu trijų žingsnių nepakakdavo, tekdavo atiduoti savo teritorijos gabalą tai, į kurią pati kėsinosi. Žaisdavome, kol visoje “Žemėje” likdavo tik dvi “valstybės”, o nugalėtoja tapdavo didesnioji. Žaidėme azartiškai, kartais, vos pėdą savo teritorijos beturėdamas, galėjai atkariauti savo ir ne tik savo žemes. O nubėgti toliau, nei trys dideli žingsniai, paprastai, sekdavosi tik skelbiančiajam, nes nežinodavai – prie lazdelės ar tolyn teks bėgti.

Kretingoje nebebuvo problemų dėl knygų – ir mokyklos, ir miesto bibliotekoje jų buvo galima rasti pagal skonį ir amžių. Čia atradau nuostabųjį daktaro Dolitlio pasaulį, čia perskaičiau ne vieną pasakų knygą. Paprastai, įdomiausios knygos miesto bibliotekoje buvo labai “suskaitytos”, apsilupinėjusiais viršeliais, nučiupinėtais suapvalėjusiais kampais ir, tokią pamatęs, galėjai būti tikras: čiupk – neapsiriksi. Prisimenu, kaip, viską užmiršęs, skaičiau storą, išsipūtusią, nuseiliotais, kai kur įplėštais lapais knygą “Anderseno pasakos”. Jau pats knygos vaizdas dvelkė paslaptim, senove, ir tos nuostabios pasakos, rodos, tik tokioje knygoje ir tegalėjo būti.

Kartais į rankas pakliūdavo ir naujasis “tarybinis” vaikų žurnalas “Genys”. Tačiau, nors ir gražiau išleistas, negu senoji “Žvaigždutė”, jis nė iš tolo neprilygo jai savo turiniu, juo labiau – pasakų ar nuotykių knygoms, tad, abejingai pavartęs, greit jį numesdavau.

Nežinau, ar buvo tais metais tėvų užsakytas koks laikraštis ar žurnalas, tačiau namuose jų būdavo. Atsimenu “Šluotos” viršelį su išsikėtojusiu ant javų kūgio “buože”, nenorinčiu “liaudžiai” ar “liaudies valdžiai” atiduoti nors grūdėlį. Be “buožės”, vis labiau buvo vartojami ir kiti, man iki tol nežinomi žodžiai: “sabotažas”, “spekuliacija” ir pan.

Prasidėjo atostogos, šiltos, gražios birželio dienos. Jau keletą kartų tiesiai per laukus, pro žydų kapines buvome nukakę prie Akmenos, išbandę jos vandenį. Ir nekvaršiname sau galvos nei suaugusiųjų rūpesčiais, nei politika, “sabotažais” ar “klasių kova”. Bet štai vieną rytą pasklido kalbos: “Veža žmones!” Atvažiavo iš Palangos teta Basė: išvežė ir jos šeimnininkus Šumskus. Buvo ji baisiai nusiminusi ir negalėjo sulaikyti ašarų, prisimindama savo gerąją poniją ir ypač ją taip mylėjusį keturmetį Alvydutį...Buvusi jinai ir geležinkelio stotyje, kur stovįs visas ešelonas gyvulinių vagonų, o juose – pilna tremiamųjų. Tiesa, žodžių “tremtis”, “tremtiniai” dar niekas beveik nevartojo, o sakė “veža žmones”, “išvežtieji”.

Basė atsivežė kažką iš Šumskų drabužių ar patalynės, kartu su mama suruošė maisto ir abi išėjo į stotį. Joms pasisekė surasti Šumskų vagoną ir net perduoti, ką turėjo atnešusios, tačiau grįžo, pasibaisėjusios išvežamųjų sąlygomis tvankiuose vagonuose, jų dejonėmis ir neaiškia dalia.

Tai buvo paskutinis mano atminty likęs prisiminimas iš pirmųjų “laimingo” gyvenimo metų “laimingiausių” žmonių šalyje. Po savaitės prasidėjo

KARAS

Tą sekmadienį, birželio 22-ją, tėtė išsiruošė į Šateikius. Traukinys Telšių kryptimi išvažiuodavo vėlai vakare, gal naktį, tačiau auštant tėtė grįžo, keikdamas bolševikus, jų valdžią ir armiją, kuri bijanti ir savo šešėlio: ant kiekvieno kampo kareiviai vis tikrinę dokumentus ir dėl to pavėlavęs į traukinį. Apie tėtės “komplimentus” valdžiai sužinojau vėliau, o tuo tarpu visi vaikai ramiai miegojome...

Pabudau nuo pragariško triukšmo. Pirma mintis: “Perkūnija!” Tačiau įsiklausius, į perkūniją tai jau nebebuvo panašu. Tarp bendro dundesio, sklindančio iš vakarų, galima buvo skirti ir atskirus patrankų šūvius, po kurių pasigirdavo virš mūsų namo pralekiančio sviedinio kauksmas ir už sekundės kitos – jau rytų pusėje – sprogimas.

Mama, kažką užsimetusi, jau stovėjo prie lango, tėtės namuose nebuvo. Prišokome prie lango ir mudu su Zeniu. Saulės nesimatė, bet buvo jau pakankamai šviesu. Pamatėme per laukus į mūsų pusę atbėgančius keletą žmonių su ryšuliais ant pečių. Ryšuliai dideli, tačiau bėgo jie lengvai – matyt, juose buvo drabužiai ar patalynė. Po šių bėglių – nė gyvos dvasios. Tik patrankų gausmas, sviedinių kauksmas, sprogimai kažkur mieste ar už miesto.

Visai nesiorientuoju dabar kiek tai tęsėsi – dvidešimt, trisdešimt minučių, o gal ir valandą ar daugiau. Tik staiga viskas nutilo. Rūta su Kęstučiu, išgąstingai dairėsi, vėl užmigo. Apsirengėme, rodos, kažko užkandome. Per langą pamatėme, kaip kitoje gatvės pusėje gan skurdžiai gyvenęs kaimynas parsitempė maišą, spėjome, kad tai - cukrus.

Išbėgome į lauką ir mudu su Zeniu. Buvo dar ankstyvas ir nepaprastai ramus rytas. Žiūrint į Kluonalių gatvės pradžią, matėsi labai aukštas ir tiesus dūmų stulpas, atrodė, kad dega kažkas netoliese, bet vėliau

paaiškėjo – dega tolokai esanti geležinkelio stotis. Už daržų, prie žvyrdubės liepsnojo du ar trys mediniai namai. Pasukome ton pusėn.

Žvyrdubėje pamatėme daug aplinkinių gyventojų, besislepiančių čia nuo patrankų sviedinių. Jos vidury, prie baseino pukšėjo gaisrininkų siurblys, o prie jo sukinėjosi dėdė Kazimieras. Gaisrinė žarna driekėsi link degančių namų, ten blizgėjo gaisrininkų šalmai.

Buvome besuką link gaisro – kokiam vaikigaliui tai neįdomu? – tačiau dėmesį patraukė šalia žvyrdubės vyrų sulaikytas juodas lengvasis automobilis. Iš jo išlipo civiliai apsirengęs rusas, viduje sėdėjo dar kažkas, matėsi ryšuliai, patalynė. Automobilis buvo sugražintas atgal. Čia sutikome ir pažįstamą paauglį iš mūsų gatvės. Jis puikavosi naujais auliniais batais („chrominiais“, kaip sakė), kuriuos jam palikęs pas juos gyvenęs ir dabar „pabėgęs“ leitenantas.

Pasukome link centro. Laisvės gatve aš ir Zenis priėjome Kęstučio gatvę, buvome besuką link turgavietės ir staiga sustingome: už pusšimčio metrų, gal ir arčiau mūsų pusėn vos ne rikiuotės žingsniu žingsniavo du vokiečių kareiviai. Rytmečio tyloje, tuščioje gatvėje jų batai kaukšėjo nepaprastai garsiai, lyg geležiniai. Stebėjome juos tik keletą akimirkų, - kol atsitokėję sprukome atgal, - tačiau tas pirmųjų sutiktų vokiečių kareivių vaizdas užsifiksavo atminty, tarsi nuotrauka: žalsvi šalmai apkaišyti berželiais, ant krūtininių – automatai, žalsvai pilka uniforma, iki alkūnių atraitytos rankovės ir tas nepaprastai garsus, ritmingas kaukšt kaukšt...

Beveik bėgte pasukome į namus. Visai netoli Kluonalių gatvės mus aplenkė raitelis: šuoliais lekiantį žirgą rusų karininkas vis dar pliekė vytiniu, pilkas jo apsiaustas plaikstėsi lyg vėliava. Prašvilpęs pro mus, jis nulėkė link pasieniečių būstinės ar štabo, buvusio Laisvės gatvės gale, kur vėliau buvo įkurta infekcinių ligų ligoninė. Kieno rankose miestas: vis dar rusų ar jau vokiečių? Pasidarė visai nejauku, tad pasistengėme kuo greičiau pasiekti namus.

Po didžiosios patrankų muzikos Rūta ir Kęstutis dar miegojo. Pro langą pamatėme būrelį žaliakepurių pasieniečių, kurie pasilenkę bėgo gatve kaip tik iš tos pusės, iš kurios ką tik buvome grįžę. Du kareiviai paskui save tempė „maksimą“ – sunkųjį kulkosvaidį, kokį buvau matęs kine: ant ratukų, storu rievėtu vamzdžio gaubtu ir apsauginiu skydu. Už mūsų namo palei gatvę tęsėsi daržas, užsibaigiantis statmenai į gatvę augančia didelių medžių eile, o už jos – nedidelis javų laukelis. Kareiviai puolė į jį ir sugulė. Tuoj išgirdome šautuvų šūvius, jam ėmė pritarti kulkosvaidis. Į ką jie šaudė – nesupratome, bet kad taikinių per daug nesirinko, paaiškėjo, kai staiga padulkėjo tinkas virš tėvų lovų, kur tuo metu tebmiegojo Rūta, ir kulka caktelėjo į priešingą sieną. Mama suriko „Į rūšį!“ griebė mažuosius į glėbį ir visi išpuolėme į koridorių. Iš jo, pakėlus dangtį grindyse, kopėčiomis galima buvo nusileisti rūšin. Per keletą akimirkų čia ir atsidūrėme.

Tuoj pat įpuolė ir abi namelio savininkės bei už sienos gyvenusi moteris. Dangtis buvo uždarytas, atsidūrėme visiškoje tamsoje. Iš lauko sklido pragariškas šautuvų ir automatinių ginklų tratėjimas. Buvo tikrai baisu, sėdėjome susigūžę, o moterys ėmė garsiai melstis. Per šaudymo įkarštį atsidarė dangtis ir vos ne šokte įšoko kaimynės duktė, suaugusi mergina, kuri, kaip ir mudu, nutilus patrankoms, buvo išėjusi pasidairyti. Ji sakė, kad prie mūsų tualetų, stovėjusio prie tvarto kampo, guli kareivis ir šaudo iš kulkosvaidžio.

Nežinau, kiek „Tėve mūsų“ ir „Sveika, Marija“ buvo sukalbėta, - man atrodė, kad tūnojome rūsy be galo ilgai, - kai pagaliau šaudymas ėmė tilti. Dar kiek palaukę, išlindome į dienos šviesą. Kieme ėmė rinktis kaimynai, aptarinėti įvykius. Nors šaudymas truko apie valandą ar ilgiau ir buvo gana intensyvus, tačiau aukų, - nei rusų, nei vokiečių, - bent jau artimiausioje aplinkoje, nesimatė. Gal tų vokiečių šaudymo metu arti ir nebuvo.

Žemai virš galvų praskrido nedidelis vokiečių lėktuvas. Aiškiai matėsi juodi kryžiai ant jo liemens ir sparnų. Nebijojome: esame jau „vokiečių“ teritorijoje, o į „savus“ juk nešaudys...Apsukęs keletą ratų virš Kretingos, lėktuvas nutolo vakarų link.

Kambaryje radome dar vieną kulkos pėdsaką visai šalia Kęstučio lovytės. Palėpės kambarėly buvo peršauta ant sienos kabėjusi dėdės Juozo milinė. Kulų pėdsakų name buvo ir daugiau.

Apie pietus vėl buvo visiškai ramu, nebesigirdėjo viesulu per Kretingą persiritusio fronto garsų. O diena buvo rami, šilta ir saulėta. Vėl išbėgau pasižvalgyti po miestą, nusigavau net iki geležinkelio stoties. Čia dar kur ne kur baigė smilkti juodi degėsiaviečiai buvusio medinio geležinkelio stoties pastato vietoje. Ore tvyrojo degėsių ir pridegusių mėsos tvaikas. Vargana senutė toje vietoje, kur anksčiau buvo stoties bufetas, lazda krapštinėjo

apanglijusios skerdienos, atrodo – kiaulienos, gabalus. Lazda numušus anglį, matėsi tamsiai rudai iškepusi mėsa. Gal senutė galvojo ją panaudoti?

Grįždamas turgavietėje pamačiau du ar tris dengtus vokiečių sunkvežimius. Žalsvai rudom dėmėm išmarginti sunkvežimiai, lyginant su rusų, atrodė labai dideli. Prie vieno keletas vinmarškinių vokiečių prausėsi, valėsi dantis, iš vidaus girdėjosi lyg lūpinės armonikėlės garsai. Kareiviai labai garsiai kalbėjo ir juokėsi. Prisiminiau pirmąjį savo susitikimą su Raudonosios armijos kariais, ir palyginimas, deja, buvo ne jų naudai...

Jau pavakary grįžau namo. Susirinko visa šeima. Bet tėtė greit vėl dingo. Tik daug vėliau sužinojau, kad jis priklausė tiems Lietuvos vyrams, kurie padėjo greičiau “apsispręsti” buvusiems mūsų “vaduotojams” palikti savo “globotinius”.

Pilna įspūdžių ir nerimo diena tuo nesibaigė. Mūsų gatve pravažiavo ilgas kaimiškas vežimas, jame ant šiaudų gulėjo keletas sužeistų raudonarmiečių. Žiūrint į tuos liūdnius kruvinus jaunų vaikinių veidus, negalima buvo nejausti jiems užuojautos, o mama ir kaimynės nesulaikė ašarų. Pasirodo, tie kareiviai bandė atsisiaudyti iš tolėliau mūsų gatvėje stovėjusio mūrinio namo rūsio, o prislinkęs vokiečių rūsį įmetė granatą... Po valandėlės sužinojome, kad mirė į namus parneštas, sprogusio sviedinio skeveldros į krūtinę sužeistas kaimynas paauglys, dar rytą taip džiaugęsis leitenanto batais...

Mama kažkur išėjo. Namuose likome tik vaikai. Vakaro tyloje – dar buvo visai šviesu, o saulė tik leidosi – Klaipėdos pusėje išgirdome lyg tolimus bombų sprogimus, o netrukus ir prislopintą lėktuvų ūžesį. Toli virš horizonto pasirodė ir šiaurėn skrendančių lėktuvų taškeliai.

-Rusai bombarduoja Klaipėdą! – išgirdome kaimynų balsus.

Beveik nėra abejonės, kad netrukus jie imsis ir vokiečių užimtos Kretingos. Kaimynai nuskubėjo į jau minėtą už trejeto šimtų metrų esantį beržynėlį. Nieko nelaukę, pasičiupe mažuosius ant pečių, aš - Kęstutį, Zenis – Rūtą, nudulkėjome iš paskos, palikę buto duris net neuždarytas. Čia po geros valandos, jau visai temstant, mus ir surado tėvai. Bombardavimo, mūsų džiaugsmui, nesulaukėme.

Taip pasibaigė įsimintinoji 1941-jų birželio 22-jį.

KRETINGOJE “PRIE VOKIEČIO”

Kaimynai, giminės ir pažįstami džiaugėsi, kad baigėsi bolševikmetis, kad vėl Lietuva bus laisva, neįtardami, kad vieną okupantą pakeitė kitas. Netgi didelė dalis tų, kurie iš pradžių sveikino “liaudies” valdžią, o vėliau ja nusivylė, sveikino naujus “išvaduotojus”. Kaune susikūrusi laikinoji Lietuvos vyriausybė paskelbė apie nepriklausomybės atstatymą. Pradėjo eiti nepriklausomybės reikalą nušviečiantis dienraštis “Į laisvę”.

Tėtė vėl ėmė dirbti policijoje, užsivilkė išsaugotą senąją uniformą. Atsirado ir vadinamoji pagalbinė policija – jauni vyrai su baltais raiščiais ant rankovių, kuriuos dar vadino ir aktyvistais, ir partizanais arba tiesiog baltaraiščiais. Jie pradėjo areštuoti buvusius tarybinius veikėjus, milicininkus, aktyvesnius komjaunuolius. Imta persekioti žydus, ir jau pirmomis dienomis jie privalėjo nešioti geltonas šešiakampes žvaigždes ant nugarų ir krūtinų.

Stebėjau, kaip du uniformuoti vokiečiai išrikiavo ant laiptų prie namelio priešais senąją paštą (prie “vokiečių” bažnyčios) žydų šeimą ir, atrodo, su dideliu įdomumu, mėtydami linksmas replikas, juos fotografavo. Šeimą sudarė senukai tėvai ir dvi paauglės dukros (gal anūkės). Jų veidai reiškė baimę, tačiau žilais barzdos šeriais apšepęs senukas stengėsi šypsotis ir kažką vokiškai fotografams atsakinėjo. Nors dar neturėjau ir dešimties, bet, pamačius šį beviltišką nuolankumą ir demonstruojamą nugalėtojų pranašumą, pasidarė gaila senuko, nors dar ir nežinojau, kas jų laukia.

Jau antrą ar trečią dieną po kautynių triukšmo būrys vadinamųjų “komunistų” ir žydų buvo suvaryti į Turgaus aikštėje esantį skverelį. Pakliuvo tarp jų ir Juozas Lukauskas. Keli baltaraiščiai ir vokiečiai, kaip vėliau pasakojo dėdė, suruošė suimtiesiems “pamoką”: vertė bėgti ratu, tūptis, stotis, ropoti keliais. Pagaliau žydus suguldė, o “komunistams” lietuviams liepė bėgti per juos. Tėtei pavyko Juozą iš to skverelio ir tolimesnio arešto išvaduoti, ir šis nedelsdamas paliko Kretingą.

Maždaug tuo pačiu laiku teko stebėti ir vokiečių karininkų puotą priešais namą, esantį šalia buvusio Kretingos muziejaus. Tarp to raudonų plytų namelio ir tvoros, skiriančios jį nuo gatvės, buvo išrikiuoti baltom

staltiesėm užtiesti stalai, aplink susėdę linksmi ir garsiai klegėjo vokiečiai. Ar buvo tarp jų ir miesto visuomenės atstovų nežinau, tačiau lietuvių merginų buvo ne viena. Nesuprasdami kalbos, pro statinių tvorą stebėjome besilinksminančius, klausėme tostų ir dainų. Įdomiausia buvo, kai jau gerokai įkaitusioje kompanijoje laikas nuo laiko kas nors surikdavo:

-Raketen!

Tada visi imdavo trypti kojomis, delnais mušti į stalus, vis garsyn švilpti ir rėkti “a-a-a-a!” pamėgdžiodami raketos kauksmą. Pasiekęs kulminaciją, rėkimas imdavo tilti, o po to nuaidėdavo juokas ir plojimai.

Labai greitai buvo įvestos maisto kortelės. Mūsų šeima gavo, kiek prisimenu, mėnesiui skirtą baltą lapą, perforacija, lyg pašto ženklai, padalintą į kuponus. Ir dydžiu jie mažai skyrėsi nuo pašto ženklų. Ant kiekvieno iš jų buvo užrašytas produkto pavadinimas – duona, mėsa, sviestas, cukrus – ir, jei neklystu, jo kiekis.

Išėjau aš su tais kuponais į buvusią senąją “Pienocentro” parduotuvę Turgaus aikštėje ir parnešiau didelį – virš kilogramo – gniužulą sviesto, skirtą mūsų 6 asmenų šeimai, tuo nustebindamas mamą, nes kuponų su užrašu “Sviestas” dar buvo likę.

-Oho! – pasakė ji, - jei ir toliau taip, tai su tokiomis normomis bado nebus!

Deja, gana greit tos normos keleriopai sumažėjo, o ir kortelės buvo duodamos ne visiems, be to, nevisada sekdavosi jas “apiprekinti”. Kaimo žmonės vėliau už pristatytus grūdus ar kitus produktus gaudavo vadinamuosius “taškus” arba “punktus”, už kuriuos galėdavo, jei pasisekdavo, nusipirkti cukraus, druskos, žibalo ir pan.

(Šiandien šiek tiek abejoju dėl to “Pienocentre” pirko sviesto – ne dėl kiekio, nes aš tikrai jį pirkau, bet dėl pačios parduotuvės – mat, ji jau ketvirtadienį, birželio 26-ją, sudegė per didįjį pačių vokiečių sukeltą gaisrą. Abejoju, kad taip greit galėjo būti atspausdintos ir išdalintos maisto kortelės, nors mano atminty užsifiksavo būtent ta parduotuvė. Gal tai buvo laikinos, ant paprasto balto popieriaus atspausdintos kortelės, skirtos tik naujesiems valdininkams ir tarnautojams?).

Tą atmintiną ketvirtadienį popiet aš ėjau iš parduotuvės, kurioje neseniai dar už prekystalio stovėjo tėtė. Aukštai ant to raudonų plytų triaukščio pastato dar tebesipuikavo prieškario laikų užrašas “Akcinė bendrovė”. Buvau kažką nupirkęs iš maisto ir ėjau aikštės pakraščiu link Kęstučio gatvės. Staiga pamačiau iš už medinio namo, stovinčio įstrižai nuo bendrovės kitame aikštės kampe, kylančius dūmus ir liepsnos liežuvių. Dūmus, plėnis, kibirkštis stiprus vėjas nešė aikštės pusėn. Tuščioje aikštėje prie skverelio stovėjo ugniagesių mašina, tačiau kokio nors judėjimo prie jos nemačiau. Ant minėto ir ant kito panašaus namo, stovėjusio dabartinio “Gintaro” restorano vietoje, skiedrinių stogų lakstė po vyrą, besistengiantį užgesinti ar numesti ant stogų krintančias kibirkštis ir kažką panašaus į degančių pakulų gniužulus. Tai jiems nelabai sekėsi. Kurį laiką stebėjau jų karštligišką, tačiau bergždžias pastangas, nes kibirkščių krito vis daugiau, liepsnų liežuviai artėjo, stogai iš karto pradėjo rūkti keliose vietose. Vaizdą papildė užesys ir traškesys, lyg kūrentųsi gerą trauką turinti didžiulė krosnis.

Parpūčiau namo. Tą dieną – atrodo, kad tai buvo turgadienis – pas mus buvo apsistoję Lengvinai – mamos pusseserė su vyru. Kieme stovėjo dvikinkis jų vežimas, kuriuo buvo atvažiavę iš Gribžinių kaimo, maždaug 16 km nuo Kretingos. Grįžo ir tėtė. Jis papasakojo, kad gaisras kilo iš vokiečių padegtos žydų sinagogos, kurios rūsiuose, anot jų, buvo pasislėpę žydai ar dar kas. Stiprus vakarų vėjas gaisrą išplėtė centro link, ir dabar jau dega daug namų.

Mūsų gatvės gyventojai su nerimu žvelgė į gaisrą miesto centre. Vėjas pūtė ne į mus, tiesioginio pavojaus nebuvo, tačiau pasklido kalbos, esą žydai tyčia padeginėja namus. Be to, gaisras slenka Vilniaus gatve, kurioje prie pat naujojo banko senuose sandėliuose buvo rusų ginklų arsenalas. Jei užsidegsias arsenalas, jei pradėsia sproginėti ten sukrauti šaudmenys – iš miesto mažai kas liksią.

Kiek tų šaudmenų sandėlyje, niekas nežinojo, tačiau tėvai dėl visa ko nusprendė pasinaudoti giminaičių pasiūlymu ir laikinai pasitraukti iš miesto. Tad negaišdami, įsimetę šiek tiek patalynės ar dar ko, išvažiavome į Gribžinius.

Išvažiuojant iš Kretingos, ties “vokiečių” kapinėmis pamatėme du vyrus, už parankių vedančius išsigandusį pusamžį žydą. Jie kažką rėkavo, esą sugavę jį su žibalo buteliu. Kažkieno ne be piktos užmačios paleistas gandas davė rezultatus...

Senoviškoje, šiaudais dengtoje, bet gana erdvioje Lengvinų troboje išgyvenome apie savaitę. Lengvinas buvo linksmas, jumorą mėgstantis ir suprantantis žmogus, Lengvinienė – ne tik giminaitė, bet ir mamos jaunų dienų draugė, tad jų svetinguose namuose jautėmės beveik kaip namiškiai. Nežinau, kiek jie turėjo žemės, rodos buvo vidutiniškai, bet irgi džiaugėsi “raudonųjų” valdžios žlugimu. Lengvinienė padainavo ir porą populiarių tarybinių dainų – “Katiušos” ir “Jeigu karas rytoj” – parodijų. Pastarosios pradžią prisimenu:

Jiesli zavtra voina –

Lašinių nebėra,

Apie taukus nebėra ko galvoti...

Be gyvenamojo namo, sodybą sudarė dar bent trys pastatai, - tvartas, daržinė ir klėtis, - išdėstyti apie erdvų keturkampį žolynu padengtą kiemą. Beveik vidury kiemo buvo šulinys su aukšta svirtimi ir beržu šalia jo, pietų pusėje – sodas, o iš abiejų trobos pusių – nedideli gėlių darželiai. Prie įvažiavimo į sodybą, po keliais klevais ar liepomis, kaip rašiau, rusų kareiviai buvo įrengę bunkerį. Tvirtą betoną jo sienos iš viršaus buvo padengtos storu žemių sluoksniu, apvelėnuotos. Iš tolo jis priminė kai kur kaime sutinkamus atskirai įrengtus bulvių ir daržovių rūsius. Visą pavasarį, pasak Lengvino, kareiviai skubėjo jį užbaigti, naudojo tokį tvirtą betoną, kad nė mažiausios šerpetos pirštais neatlauši, tačiau iš jo į vakarus nukreiptų ambrazūrų taip ir nespėjo paleisti nė šūvio.

Šiaip jau iš tos priverstinės viešnagės žymesnių prisiminimų neliko, nebent tai, kad man įsiskaudėjo išgedęs dantis, o mama skausmą malšino, užkimšdama jį kažkokiuose vaistuose suvilgyta vata. Ir dar: vieną rytą Zenis pareiškė, kad tvarte patykojęs ir savo akimis matęs, kaip višta padėjo kiaušinį...

Grižę radome išdegusį visą Kretingos centrą. Ugnis nuo sinagogos, buvusios toje vietoje, kur maždaug iki 1980 metų veikė autobusų stotis, plačiu ruožu į rytus nušlavė didesnę miesto centro pastatų dalį, kol neatsirėmė į vienuolyno sodus ir upeliūkščio, maitinusio vienuolyno prūdą, slėnį, vadinamą “Pastaunyku”. Iš Turgaus aikštės liko tik pietinė jos kraštinė su bendrovės pastatu ir “vokiečių” bažnyčia kampuose. Išdegė visa Vilniaus gatvės atkarpa iki bažnyčios. Joje buvo nemažai mūrinių pastatų ir parduotuvių. Sudegė vienuolynas, neliko labai originalios bažnyčios bokšto medinės dalies (dabar atstatytoji bokšto dalis nė neprimena senojo bokšto). Sudegė ir jau minėtas arsenalas, ir mažoji mūsų mokykla. Lyg per stebuklą išliko “Smetonos laikais” statytas bankas, nors stovėjo tarp sudegusių arsenalo ir mokyklėlės. Išliko ir pati bažnyčia, nors, kaip minėjau, su ja sujungti vienuolyno korpusai ir medinė bokšto dalis sudegė.

Atrodo, kad kol buvome kaime, visi miesto žydai buvo išvaryti iš namų, dalis sušaudyta. Tačiau dabar, nors visur šmirinėdavome ir visur spėdavome pabuvoti, niekaip neprisimenu, kur jie buvo suvaryti. Kad iš kažkur žydės moterys su vaikais buvo atvaromos valyti apdegusių griuvėsių, mačiau. Mane sukrėtė matytas vaizdas, kai atsisėdusi ant griuvėsių moteris su gal kiek jaunesne už mane mergaite laikė rankoje kažkokios rudos, gal miežinės ar avižinės labai rupios duonos gabalą ir butelį su vandeniu. Jos tą duoną valgė, užsigerdamos tik vandeniu! Valgant tokį skurdų maistą nebuvo matęs nė didžiausio elgetos.

Akyse tebestovi ir kitas, dar šiurpesnis vaizdas. Buvo sekmadienio popietė. Daug vietinių ir iš kaimų suvažiavusių žmonių šiltą gražią dieną pasklido po miestą. Mano dėmesį patraukė didelis būrys žmonių už “šv. Antano namelio” (taip kretingiškai vadino Amerikos lietuvių lėšomis pastatytą pensiją, kuriame neseniai buvo NKVD skyrius, o pirmo aukšto salėje – kinoteatras). Žmonės stovėjo ant stataus šlaito krašto prie vienuolyno prūdo ir žiūrėjo apačion. Prasibroviau iki krašto ir aš. Apačioje tarp tvenkinio ir puslankiu supančio šlaito buvo gana erdvi lygi aikštelė. Jos viduryje stovėjo šviesiaplaukis kareivis vokiečių, atraitotomis iki alkūnių rankovėmis, su bizūnu rankoje. Jis kažką rėkavo, - išskyriau “lios! lios!” – o aplink jį ratu po du, po tris gretaėjo žydai. Kai kurių drabužiai buvo šlapi, kai kurių veidai – kruvini. Visi jie atrodė be galo išvargę. Pamačiau senuką kruvinu veidu, vos velkančiu linkstančias kojas, kurį už parankių beveik nešė nešė du jauni vyrai. O vokiečių vis rėkė “lios, lios!” ir jo bizūnas vis nusileisdavo ant atsiliekančiųjų galvų ir pečių...Pasibaisėjęs neriau atgal. Nesupratau, kaip žmonės galėjo žiūrėti į tokį vaizdą. Tačiau ar ne taip jie viduramžiais susirinkdavo paspoksoti į ketvirčiuojamą ar kariamą nusikaltėlį, deginamą raganą?

Vėliau girdėjau, kad tiems žydams buvę liepta plaukti per tvenkinį ten ir atgal, kai kurie nuskendę. O tas vokiečių esą buvęs dezertyras, tad norėjęs pasižymėti, tačiau vėliau kaip dezertyras ir suimtas. Dėl pastarojo teiginio patikimumo nesu tikras.

Dauguma suaugusiųjų smerkė tokį vokiečių elgesį su žydais, niekino jiems padėjusius “žydšaudžius”- lietuvius. Mes, vaikai, tai priėmėme daugiau kaip kokią gamtos stichiją: na, užaina audra – nuplėšia stogą, žaibas padega namą, kare žūna žmonės, o vokiečiai – nekenčia ir naikina žydus. Ir ne kokie ten naciai, fašistai, apie kuriuos beveik nieko ir nežinojome, o būtent vokiečiai. Apie tai jau buvome girdėję, kai 1939-iais Klaipėdą pirmieji stengėsi apleisti žydai. Ir nieko čia nepadarysi, nes taip jau yra.

Veikė žmonės ir stipri antisemitinė propaganda, daugelį bolševikų pridarytų piktadarybių priskirdama žydams. Buvo pabrėžiama, kad dauguma Lietuvos komunistų ir enkavedistų buvo žydai, kad jie vos ne su pasimėgavimu kankinę kalėjimuose suimtuosius.

Prie jau minėto vienuolyno tvenkinio buvo tvorele aptvertas apsvilęs medis, po kuriuo esą čekistai kankinę savo aukas. Po juo buvusios rastos ir žmogaus odos “pirštinės” – nuo rankų nulupta oda. Manydami, kad jos ten ir tebėra, keli draugaiėjome pažiūrėti, bet, žinoma, nieko nepamatėme.

Liepos ar rugpjūčio mėnesį laikraščiai pranešė apie Rainių kankinius, jų nuotraukos su kankinimų aprašymais buvo iškabintos įstaigose, skelbimų lentose, ant namų sienų. Tarp nukankintųjų buvo ir mamos pusbrolis ar tolimesnis giminaitis Pranas Lukauskas, viengungis, Gerduvėnų kaime prie Gargždų valdės stambų ūkį.

Vėliau sužinojome ir apie beprasmiškai nužudytus medikus Panevėžyje. Tarp jų pateko ir žymus chirurgas J.Žemgulyš, 1938 m. Klaipėdoje gydęs Zeniui ranką. Apie jį tėvai ne kartą buvo kalbėję, nes kilęs jis buvo, berods, iš Veiviržėnų valsčiaus.

Šiomis ir kitomis žudynėmis buvo kaltinami ir žydai, tad vokiečiams talkininkavę žmonių vadinamieji “žydšaudžiai” mėgino tuo pateisinti savo veiksmus.

Dar prieš karą tarp vaikų sklandė ir tokios kalbos (iš tėvų to niekad negirdėjau), kad esą žydams kažkokioms apeigoms būtinas krikščionio kraujas, tam tikslui jie grobią vaikus. (Lietuvos žydams per metus užtekdavę vieno). Kad pagautas vaikas nerėktų, jam į burną būdavęs įkišamas “obuolys” su adatomis – tokio neišspjausi. Tos vaikų kalbos, be abejo, buvo nusiklausytos iš suaugusiųjų.

Tad ir dabar aš tikėjau, kad kai kurie žydai padarė jiems priskiriamus nusikaltimus. Bet už ką žudyti senukus, moteris, vaikus?

Buvau tokio amžiaus, kad svetimos kančios, neteisybė, betarpiškai neliesdamos manęs, žinomos beveik tik iš kalbų (jei neskaitysime matytų žydės “pietų” ir egzekucijos prie tvenkinio), per daug netrikdė mano sąmonės, nekeitė mano ir bendraamžių žaidimų ir vaikiškų reikalų.

Labiausiai dėl žydų tragedijos pergyveno mama. Dar gyvenant Skuode, ji negalėjo atsigėrėti toje pačioje gatvėje gyvenusio žydo gydytojo dviem gražutėmis 3-4 metų dukrytėmis. Prisiminė jas ir dabar.

-O, kad pamatyčiau jas, mėginčiau gelbėti bet kokia kaina! – kalbėjo ji.

Deja, jų nematė, o ir ką nors išgelbėti, gyvendama miesto centre, prie pat saugumo, būdama policininko žmona, manau, galimybių neturėjo.

Gaila, kad tarp žydšaudžių atsidūrė ir Kretingoje tuo metu liūdnei pagarsėjęs prieškarinis policininkas Smilgys, kažkada Skuode tapęs mano krikštatėviu. Tiesa, nuo to krikšto aš jo niekada nebuvau matęs, o jis vargu ir prisiminė krikštasūnį, nes net gyvenant Kretingoje, aš jo nepažinojau, tėvai su juo nebendravo. Prisimenu tik mamos padūsavimus:

-Dieve, Dieve, kas galėjo pagalvoti, kad Smilgys gali toks būti?

Vėliau už “likviduojamųjų” turto pasisavinimą, nekaltų, net nacių požiūriu, žmonių “likvidavimą” Smilgys pačių vokiečių buvo suimtas. Jo likimo nežinau.

Liepos ar rugpjūčio mėnesį persikėlėme į tuščią žydų butą Kęstučio gatvėje, šalia raudonplyčio policijos pastato, kuriame buvo ir saugumas, vadovaujamas liūdnos šlovės viršininko Jakio, vėliau irgi vokiečių suimto. Tėtei budint nuovadoje, matyt, teko būti liudininku ir kai kurių Jakio bei jo pavaldinių “darbelių”. Apie tai jis, tikriausiai, ką nors papasakodavo mamai, nes kartą nugirdau, kaip jinai ašarodama prašė tėtės mesti darbą policijoje, ieškotis kito.

Nežinau, tėtės iniciatyva ar ne, bet rudeniop jis kasdien pradėjo važinėti į Kūlpėnus, kur buvo įsteigtas ar atkurtas policijos punktas ir kito policininko nebuvo.

Mūsų naująjį butą sudarė trys nedideli kambariai ir virtuvė sename mediniame name (dabar neišlikęs). Buvęs jo savininkas (atrodo, jam priklausė tik pusė namo) turėjo nedidelę vaisvandenių gamyklėlę, nors toks vardas jai nelabai tiko: prie kiemo vartų, šalia tvoros, skiriančios kiemą nuo policijos, stovėjo mažas mūrinis

pastatėlis, kurio viduje matėsi kelios metalinės talpos, dujų balonai, vamzdžiai, cementinės grindys. Tų įtaisų ir balonų paskirties mes, vaikai, nežinojome, nebuvome ir matę, kaip ir keliasdešimties stiklinių sifonų, besimėčiusių gamyklėlės palėpėje. Pabandėme sifoną pripilti vandens, po to rankenėle papumpuoti, bet vanduo kažkodėl nebėgo. Neradę kito pritaikymo, tuos keistus butelius palikome ramybėje. Kitas dalykas – limonado butelių etiketės, kurių dirbtuvėlės ir namo palėpėse, tvarkingai po keletą šimtų sujuostų gumytėmis, mėtėsi gana daug. Daugiausiai jos, gan didelės, keturkampės, buvo naudojamos tualete ir puikiai pakeitė tiems reikalams tada naudotus laikraščius...

Matydamas didelės dalies dabartinių vaikų polinkį viską, kas svetima daužyti, laužyti, įsivaizduoju, kiek šukių būtų nusėjusios dirbtuvių grindis ir kiek makulatūros būtų galėję skraidyti po kiemą. Mes, provincijos vaikai, kiekvieną lėktuvą ir net mašiną dar būtinai nulydėdami žvilgsniu, iki to dar nebuvome priaugę...

Mums atsikrausčius, bute dar tebebuvo beveik visi senųjų gyventojų baldai. Jie gan pigiai buvo pardavinėjami, ir tėvai panorėję, manau, galėjo juos įsigyti. Tačiau nenorėjo. O baldai buvo gražūs, mano akimis – puošnūs, tai ne kaimo staliaus pagaminti mūsų turimi stalai, lovos. Greitai iš kažkur atsiradę man nepažįstami ponai išsirinko kas bufetą, kas stalą su kėdėmis, liustrą, kilimą, ir jie iš buto dingo. Vis dėlto, tėvai susigundė dviem plačiom lovom su spyruokliniais čiužiniais (iki tol miegojo ant šiaudinių) ir trejų durų su veidrodžiu drabužių spinta. Tokio būtinio baldo iki tol irgi neturėjome.

Mažame kambarėlyje šalia virtuvės apsigyveno mamos pusbrolis Kazimieras Lukauskas – jaunas, stambus ir aukštas, linksmas ir geraširdis. Dirbo jis, kaip minėjau čia pat, kitoje gatvės pusėje esančioje gaisrinėje vairuotoju – turėjo tais laikais gana retą, mano pagarbą keliančią specialybę.

Iš storos lazdyno lazdos jis pripjaustė skrituliukų, pusę jų nudažė rašalu, ant popieriaus lakšto nubraižė šaškių lentą ir ėmė mus su Zeniu mokyti šio žaidimo. Išmokome ir pamėgome jį gana greit. Mokė mus ir kaip ant tos lentos keturiom “avim” galima sugauti “vilką” ir kitų gudrybių. O mažoji Rūta, vos pamačiusi grįžusį Kazimierą, puldavo prie jo, reikalaudama “pašokdinti”. Ir šis su malonumu imdavo mėtyti ją iki lubų, o Rūta krykšdavo iš džiaugsmo.

Atėjo laikas ruoštis pirmajai komunijai. Poterių mus, apie dvidešimties vaikų būrį, mokė sena davatkėlė, o sudėtingesnių dalykų, Šventojo Rašto – vienuolis pranciškonas, kartą ar du ir pats tėvas Aloyzas – žymus ir gerbiamas Kretingoje vienuolis. Užsiėmimai vykdavo tai lauke prie gražiojo Kretingos “Lurdo”, tai bažnyčioje, nišoje prie kairiojo šoninio altoriaus, popiečio saulei ryškiai apšviečiant ir nuspalvinant altorių ir grindis prie jo. Bažnyčios aplinka, tas spalvų ir šviesos žaismas, toje šviesoje ant altoriaus laiptelio stovinčio vienuolio aidus balsas labai sustiprindavo jo pasakojimų apie Senojo ir Naujojo testamentų personažus bei įvykius daromą įspūdį.

Mokslus baigėme apie rugpjūčio mėnesį. Išmokome visus pagrindinius poterių, 10 Dievo įsakymų, Septynis sakramentus ir Septynias didžiąsias nuodėmes, žinojome kai ką iš katekizmo ir Šventojo Rašto. Artimiausiąjį sekmadienį turėjome priimti Švenčiausiąjį sakramentą – komuniją. Bet prieš tai laukė pats nemaloniausias sakramentas – išpažintis. Buvo neramu. Kaip išpažintį pradėti, kaip jį baigti – mokėjau ir mintyse kartočiau pabaigos “formulę”: “Daugiau neatsimenu, gailiuosi už nuodėmes, jei esu vertas – prašau duoti išrišimą”. Bet prieš tai reikėjo išpažinti pačias nuodėmes! Tai buvo kur kas sunkiau, negu pakartoti formulę ar išmokyti kokį poterių!

Problemą sudarė ir tai, kad man sunkiai sekėsi surankioti “padorų”, mano manymu, tų nuodėmių kiekį. Rodos, nieko blogo nebuvau padaręs. Bet juk broliukas vienuolis sakė, kad net šventieji per dieną po septynis kartus nusidėdavo!

Pagaliau visas savo nuodėmes mintyse surikiavau maždaug taip: “Neklausiau tėvelių, melavau, keikiausi, tingėjau, bariausi ir pešiausi su broliu, blogai galvojau.” Dėl “neklausiau tėvelių” ir “keikiausi” šiek tiek abejočiau, nes konkrečių atvejų neprisiminiau. Na, kartais lyg ir atsikalbinėdavau ar nelabai noriai mamos prašymus vykdavau, o Zenį pavadindavau “durnium”. Gal tai ir keiksmas? O va, jei kunigas paklaus, kiek kartų kokią nuodėmę padariau, aš, nusidėjėlis, turėsiu prisipažinti, kad į jas visai nekreipiau dėmesio, nes tų kartų niekaip negaliu suskaičiuoti...

10. Pranciškonų gimnazijos auklėtiniai Italijoje besiruošiant misijoms. Centre – A. Dirvelė, pirmas sėdi Jonas Petraitis, po karo ilgą laiką dirbęs Kretingos vidurinės mokyklos mokytoju. 1938 metai.

Nuotrauka iš savaitraščio „Tremtinys“ 2015 11 13

Sekmadienis buvo gražus ir šiltas. Mišios, skirtos tokiai iškilingai progai, vyko pačiose seniausiose kapinėse, akmens mūro bažnytėlėje-koplyčioje, netoli palaimintojo Pabrėžos kapo. Išpažintį atlikome viduje, o dauguma žmonių mišių klausė lauke. Nustebau, kai kunigas, išklausęs mano nuodėmių, ramiu ir net abejingu balsu pasakė, kad reikia klausyti tėvelių ir neskaudinti Dievulio, o atgailai liepė sukalbėti – nebūčiau nė pagalvojęs! – tik “Tėve mūsų” ar “Sveika, Marija”!

Buvau girdėjęs, kad po komunijos kiekvienam “tarsi akmuo nuo pečių nusirita”. Tikra teisybė! Tik tas “akmuo” man nusirito, vos išgirdau kunigo barkštelėjimą į klausyklos šoną – ženklą, kad išpažintis baigta. Su dideliu palengvėjimu nuskubėjau tolyn ir, per minutę išbeldęs užduotą poterį, laukiau komunijos.

Priėmėme ją, suklaupę abipus tako nuo kapinių vartų iki koplyčios. Stengiausi pajusti savyje, kaip buvome mokyti, tą susitikimo su Dievu džiaugsmą, tačiau, mano gėdai, tas džiaugsmas labiau buvo panašus į jausmą, sėkmingai atsakius sunkią pamoką...

Prieš tai mano gyvenime įvyko dar vienas “žymus” įvykis: mama pasiuvo naujas, diržu sujuosiamas kelnės! Kelnės, kaip ir daugumos bendraamžių, nesiekė kelių, tačiau šonuose turėjo normalias kišenes, priekis buvo užsagstomas sagomis – tai ne plyšelis praskiepo vietoje! – ir svarbiausia – turėjo kilpas diržui! Iš karto pasijutau vos ne vyras. Tiesa, diržas buvo brezentinis, žalsvas, sagtis – paprastas aliuminio rėmelis (tokiais diržais, mačiau, rusų kareiviai buvo pasirišę dujokaukes ar aprišę šovinių dėžes), tačiau ar palyginsi mano naująsias su sagom ar kokiom ten “šleikom” prilaikomomis kelnėmis!

Pasipuošęs nauju apdaru, – laimei diena buvo šilta ir virš marškinių nieko vilktis nereikėjo! – sekmadienį išėjau bažnyčion. Pamaldos tą dieną buvo laikomos prie “Lurdo” (gal, vis dėlto, bažnyčioje po gaisro buvo atliekamas remontas). Per pamokslą tėvas Aloyzas (mišios turbūt buvo skirtos žuvusiems atminti) paminėjo, kad, užimant Kretingą, žuvo 44 vokiečių kareiviai, rusų – virš 80. Pirmąjį skaičių gerai įsidėmėjau, tik nežinau, o gal neprisimenu, ką tėvas Aloyzas turėjo galvoje: Kretingos miestą, valsčių ar parapiją.

Keturi žuvę vokiečiai buvo palaidoti prie senojo kelio į Palangą, netoli vėliau liūdnai pagarsėjusio Kvecių miškelio. Keturi kauburėliai su baltais mediniais kryžiais galuose ir ant jų pamautais šalmais buvo sukasti vienas šalia kito tuoj už pakelės griovio, po keliais alksniais ir krūmokšniais. Visi šalmai buvo persauti viršugalvyje. Už keliasdešimties metrų nuo tos vietos stovėjo rusų bunkeris, visiškai toks pat, kokį mačiau prie Lengvinų sodybos.

Apžiūrinėdami šalmus, savo vaizduotėje stengėmės atkurti čia įvykusią dramą. Mūsų manymu, kareiviai iš to krūmokšlio bandė šliaužti link bunkerio arba gulėdami jį apšaudyti, ir čia juos pasitiko kulkosvaidžio ugnis, visiems pataikydama į galvas. Tik vėliau sužinojome, kad vokiečiai patys peršauna žuvusiųjų šalmus, o palaidojimo vieta nebūtinai tiksliai atitinka žuvimo vietą. Po kelių mėnesių visi Kretingos apylinkėse žuvę vokiečių kareiviai buvo perlaidoti “vokiečių” kapinėse, jiems pastatyti vienodi betoniniai kryželiai. (“Vokiečių” kapinėmis, kaip ir “vokiečių” bažnyčia vadinu, kaip ir vietiniai, liuteronų evangelikų kapines ir bažnyčią, taip pat kaip Skuode buvo ne stačiatikių, liuteronų ar katalikų, o “rusų, “latvių” ir “lietuviių” bažnyčios).

Vasarai baigiantis, žydų Kretingoje neliko. Žinojome, kad daugiausiai jie buvo šaudomi (teisingiau pasakius – žudomi, nes žmonės kalbėjo, kad kai kurie, ypač vaikai, budelių buvo tiesiog užmušinėjami) žydų kapinėse, kai kurie – Kvecių miškelyje. Eidami maudytis, praeidavome netoli tų kapinių, tad neretai vaikai pasakodavo iš suaugusiųjų nugirstus gandus apie kapinėse esančias didžiules, ilgas, pilnas lavonų duobes, apie tai, kad lavonai užpilami kalkėmis ar dar kažkuo, kad žemė virš jų ir dabar siūbuojanti. Dėl visa ko, prie tų kapinių niekada nebuvo net prisiartinę.

Frontui nuūžus į rytus, daug kur liko išmėtytų šaudmenų, nesprogusių sviedinių. Netruko atsirasti ir savo smalsumo ar neatsargumo aukų. Pasakojo, kad keli jaunuoliai Palangoje susisprogdino, norėdami išardyti bangų išmestą jūrų miną. Jų palaikus tekę rankioti nuo pušų ir toli aplink. Vieną dieną ir mūsų Zenis grįžo namo apibraižytu veidu, laimei, rimčiau nesužeistas. Buvo taip. Augino jis triušių porelę, tad su kaimynų vaikinuku išėjo į dvaro laukus triušiams kopūstų. Dvaro savininkų – nei tikrųjų, nei tarybinių – nebebuvo, tad kopūstų laukas buvo “niekieno”. Bekopūstaudami pamatė vagoje nematytą raudoną daiktą su sparniukais, greičiausiai, minosvaidžio sviedinį. Rodos, draugas sviedė bombą tolyn ir abu krito ant žemės. Pasigirdo sprogimas, abu buvo apipilti juoda minkšta žeme, tačiau to užteko, kad žemės dalelės prakirstų veido odą. Bijodami pylos iš tėvų, abu ilgai Akmenoje prausė žemėtus apkrūvintus veidus, tvarkėsi drabužius ir namo grįžo beveik normalios išvaizdos, atrodo, nė mama nieko nepastebėjo.

Kopūstavimo draugas – vardo neprisimenu – buvo šiek tiek vyresnis už mudu ir dalyvavo “tikrame” vaikų kare, tą vasarą kilusiame tarp Kretingos vaikų. “Kariauta” kvartalas prieš kvartalą ar gatvę prieš gatvę, o “mūšiai” dažniausiai vyko vadinamame “Pastaunye” – negiliame slėnyje už vienuolyno, kuriuo tekėjo peršokamas upeliūkštis. Be paprastai rankomis mėtomų ir timpomis (“ragatkėmis”) šaudomų akmenų, “kare” buvo naudojamos ir “svilksnės”. Tai buvo tarp 60-70 cm ilgio virvučių pririštas odos ar gumos gabalėlis, į kurį įdėjus akmenį ir smarkiai įsukus, reikiamu momentu reikėdavo paleisti vieną virvutės galą, ir akmuo švilpdamas lėkdavo tolyn. Deja, svilksnės taiklumas buvo menkas, o ja paleistas akmuo galėjo labai rimtai sužeisti. “Karas” man priminė kitą vaikų karą, aprašytą knygutėje “Povilo gatvės vaikai”, tačiau tėvų buvo nutrauktas, kai vienam iš “karių” buvo sužeista akis.

Iš tos vasaros įvykių prisimenu ir kelionę Palangon pas dantistą. Važiavome mama, aš ir mamos draugė iš kažkur pasiskolintu ar samdytu arkliu su brikele. Spėju, kad Kretingoje anksčiau dirbęs ar dirbęs dantistai,

kaip ir didelė dalis Lietuvos gydytojų, buvo žydai, tad dabar apskrities centre suteikti stomatologinę pagalbą nebebuvo kam. O tos pagalbos reikėjo man. Nežiūrint mano nepilnos dešimties metų, jau žinojau, kas tai yra dantų skausmas, o kadangi kantrybės turėjau neperdaugiausiai, tad su savo dejonėmis, matyt, buvau įkyrėjęs ne tik mamai.

Moteris dantistė turėjo savo kabinetą Vytauto gatvėje, maždaug priešais senąją vaistinę. Apžiūrėjusi du ar tris mano išgedusius dantis, ji pasakė, kad juos belieka tik ištraukti, bet dabar neturinti vaistų užmarinimui. O dantis prižiūrėti reikėtų geriau. Apsidžiaugiau, kad išvengiau gydymo procedūrų, nors šiek tiek buvo gėda dėl gydytojos pastabos. Turbūt nuo tada retkarčiais pradėjau valyti dantis dantų milteliais (dantų pastos nebuvo arba ji buvo reta).

Tądien antrą kartą pavaikšiojau ir Palangos paplūdimiu, stebėdamasis labai baltu ir gurgždančiu po basomis kojomis smėliu.

Ir dar: tą vasarą abu su Zeniu išmokome važiuoti dviračiu. Sekmadieniais ar turgaus dienomis mūsų kieme stovėdavo bent vienas dviratis, kuriuos čia pasistatydavo bažnyčion ar šiaip miestan atvažiuavę pažįstami ir giminės iš kaimo. Tie dviračiai traukė mus lyg magnetas ir, savininkams pasišalinus, ėmėme bandyti sukliatus mūsų ankštokame kieme, viena koja stovėdami ant pedalo, kita pasispirdami. Gana greit išmokome nesiremdami važiuoti tol, kol dviratis pats riedėjo, tad vieną dieną išdrįsau prakišti koją po dviračio štangą ir pabandžiau minti pedalus. Nors krypuodamas, bet pervaziavau beveik visą kiemą. Nuo tada, kai tik pasitaikydavo dviratis, jau abu sukome ratą po rato vis į kairę pusę, nes iš tos pusės buvome “prisiklijavę” prie dviračio, kai tuo tarpu sukli ir kitą pusę buvo dar sudėtinga ir baugoka.

Vėl rugsėjis. Kadangi mūsų mokyklėlė (ar mokyklos filialas) priešais bažnyčią sudegė, ten buvę skyriai buvo perkelti į panašaus dydžio namą priešais policiją, visai prie mūsų namų. Ir mokytoja liko ta pati.

Vadovėlius turėjome ne visi ir ne visus, trūko ir sąsiuviniai, bet tai mus nelabai jaudino. O kad su Zeniu neturėjome aritmetikos vadovėlio, buvo netgi labai paranku. Kiekvieną kartą, paklausti, kodėl neparuošėme namų darbų, be sąžinės graužimo atsakydavome:

-Neturime vadovėlio!

Kad uždavinių sąlygas galima nusirašyti iš turinčių vadovėlius, mums į galvas “neateidavo”. Kartais pyktelėjusi mokytoja paliepdavo tuos uždavinius išspręsti prie lentos, ką mudu be didelio vargo padarydavome. Už rašomuosius darbus taip pat gaudavome ketvertus penketus. Gal dėl to mokytoja už tokį “piktybinį” namų darbų vengimą griežtesnių priemonių nesiėmė.

Tą rudens daugelis bedraklasių pajutome tikrąjį knygų skaitymo malonumą. Miesto biblioteka buvo už gero šimto metrų toje pačioje gatvėje, knygų kiekis ir įvairovė mus puikiai tenkino, tad ne vienas bedraamžis buvome nuolatiniai ir karšti bibliotekos lankytojai. Tokie karšti, kad dėl knygų ėmė kentėti pamokų ruošimas, ir mokytoja kreipėsi į biblioteką, prašydama mokiniams beišdavinėti tik po vieną knygą trims dienoms. Išimtis – jei veikalą sudarė dvi dalys, galima buvo imti iš karto abi.

Skaitydavome, žinoma, ne itin storas mokykliniam amžiui skirtas knygas. Daugelio jų titulinio puslapio antroje pusėje būdavo užrašas (tikslumo negarantuojau): “Švietimo ministerijos patikrinta. Leista visų mokyklų knygynams”.

Buvau vienas iš uoliausių skaitytojų ir iki knygų “normavimo” pradžios beveik kasdien perbelsdavau po vieną dvi pasakų, nuotykių ar eilėraščių knygas. Pagaliau bibliotekininkė ėmė įtarinėti, kad parsinešęs jų neskaityau, o tik gaišinu su savo kasdieniniais vizitais ją ir kitus. Tad vieną dieną, kai atnešiau pakeisti dvi gana storas knygas – “Klajūną” (apie miške apsigyvenusį atsiskyrėlį berniuką) ir “Suomių liaudies pasakas”, - ji, vartydama jas, tarė:

-Tu juk tik vakar jas pasiėmei! Tu jų neskaitei!

-Skaičiau, - sakau.

Jinai paėmė “Pasakas”, atvertė, perskaitė pasakos pavadinimą.

-Papasakok, apie ką čia? – klausia.

Pasakoju. Atvertė toliau – pasakoju. Dar toliau – tas pats.

-Tikrai skaitei, - tarstelėjo nustebusi ir vėl leido pasirinkti naujas knygas.

Tas knygų pasaulis, egzotiški kraštai, dideli gražūs miestai, drąsulių nuotykių traukte traukė ir žadino visokiausias svajones. Užaugus, žinoma, geriausia bus tapti keliautoju. Tik gaila, kad jau visi žemynai, visos

salos ir kalnai atrasti ir tik kažkur ašigaliuose ar Azijos vidury dar liko kelios vietelės, kur kaliautojai nebuvo įkėlę kojos. Bet ar ten begali kas įdomaus būti? Bepigu buvo tokiam Kukui iš knygos “Kapitono Džeimso Kuko nuotyčiai”: plaukioja sau šiltomis pietų jūromis, atradinėja salas ir žemynus, mainikauja su čiabuviais veidrodėlius ir stiklinius karolius į skaniausius vaisius – ir jokių rūpesčių! Nebent, kai reikia sugalvoti kokias salai pavadinimą...

Rudenį fronto linija ėjo jau kažkur netoli Maskvos, vokiečiai skelbė apie greitą savo pergalę, tačiau mama dėl visa ko atsargai pridžiovino porą maišiukų džiovėsių. Tuometinę Kretingoje kepamą duoną prisimenu tik juodą, su joje pasitaikančiais miežių ar avižų lukštais ir labai rupią, tačiau mama, prieš kišdama tos duonos riekės į orkaitę, pamirkydavo pasaldintame vandenyje. Tad mums, vaikams, tie traškūs salsterėję džiovėsiai buvo labai skanūs. Bėgiodami po kiemą, dažnai turėdavome rankoje ir mūsų vadinamą “cukorį”. Iki pavasario mamos atsargos ištirpo. Gal specialiai ji mums tą duoną šitaip skanino?

Ryškesnio pėdsako pirmoji žiema naujojo okupanto valdžioje nepaliko. Pripratome prie vokiečių kareivių, kurių kažkiek buvo mieste, pripratome prie jų kartais užtraukiamų trankių dainų, tačiau, mamos nuomone, jos neprilygo melodingesnėms ir gražiau dainuojamoms rusų dainoms.

Mokykloje, kaip sakiau, ėmė trūkti sąsiuviniių. Ir kai kartą kooperatyve pasirodė storų gero popieriaus sąsiuviniių, kuriuos pardavinėjo tik mokiniams ir tik po vieną, teko atstovėti ilgiausioje eilėje. Vėliau sąsiuviniai buvo gaminami iš šiurkštaus, kiek standesnio už laikraštinių popieriaus, jame buvo pilna medžio skaidulų, kliuvusių už mūsų aštrių plunksnų, o kartais išvis rašyti ant jo rašalu buvo neįmanoma – rašalas liedavosi, lyg ant sugeriamojo popieriaus.

Žiema buvo pakankamai šalta ir snieguota, nes Akmenoje ties pėsčiųjų tiltu darbininkų pjaunamas ledas buvo apie pusmetro storio. Skaidrūs žalsvi jo luitai buvo kraunami į vežimus ir vežami į pieninę. Tokio ledo didelį kapčių, storai apipiltą pjuvenomis, buvau matęs ir prie Veiviržėnų pieninės. O nuo skardinio stogo per atlydį nučiuožęs sniegas Vytauto gatvėje sulaužė praeiviui raktikaulį. Kažkur persišaldžiau ir aš: ėmė skaudėti kaklą, nebegalėjau pasukinėti galvos. Daktaras pripažino kaklo raumenų uždegimą.

ŠATĖS. SENOJI ALTARIJA

1942-ųjų pavasarį tėtė gavo paskyrimą į Šates – Šateikių dydžio bažnytkaimį, 13 km nuo valsčiaus centro Mosėdžio. Negaliu garantuoti, bet manau, kad to siekė pats tėtė, nes pragyvenimas mieste darėsi sunkokas, o gal norėjo ištrūkti toliau nuo Jakio ir jo sėbrų. Be to, Šatėse jis turėjo būti pats sau ponas: artimiausia valdžia – Mosėdyje, o pavaldinių irgi nebuvo.

Išvykome vežimu vėsią gegužės 8 dieną – šią datą įsiminiau, kai mama, svajodama apie gyvenimo perspektyvas naujoje vietoje, pasakė:

-Šiandien tik gegužės aštuntoji – dar galėsime ir bulvių pasisodinti!

Nuo to laiko žinau, kad bulviasodis galimas ir po šios datos.

Apsigyvenome atokiau nuo bažnytkaimio ant kalvelės esančioje gražioje sodyboje. Tai buvo vadinamoji altarija – kunigui altaristai priklausantis ar jam priskirtas ūkis. Pats senutėlis altarista (bažnytinių apeigų nebevykdantis kunigas) gyveno naujojoje altarijoje netoli bažnyčios. Ūkį tvarkė vieniša šeimininkė, užėmusi ketvirtį gyvenamojo namo šiaurinėje pusėje. Ūkio darbus dirbti jai padėjo bernas, miegojęs prie ūkinio pastato esančioje kamaroje. Užėmėme kambarį ir virtuvę pietvakariniame namo kampe, o mudviejų su Zeniu lova buvo pastatyta kitoje namo pusėje, mažame kambarėlyje šiaur rytiniame kampe. Iš mūsų pagrindinio buto einant į mudviejų miegamąjį, kuriame praktiškai tik naktį ir tebūdavome, reikėjo pereiti tamsią priemenę ir didelį visiškai tuščią kambarį. Vakaraus per tas tuščias patalpas vaikščioti į savo kampaną buvo net šiek tiek nejauku.

Sodyba iš trijų pusių buvo aptverta statinių tvora, tarp jos ir namo šiaurės ir vakarų pusėje augo dideli klevai ir liepos, rytinėje pusėje, žemėliau, buvo nedidelis sodas. Į priemenę galima buvo patekti pro stiklinę verandą, prie jos augo didoka tuja ir jazminų krūmas. Iš abiejų verandos pusių po langais – gėlių darželiai, o už keliolikos metrų pietų išlaitėje augo alyvų, putinų ir kitokių krūmų eilė. Pro tų krūmų dešinę keliukas leidosi žemyn ir pro tvartą ir dar toliau esančią daržinę suko dešinėn į Šačių-Mosėdžio kelią. Aplenkdamas alyvų eilę iš

kairės, takelis leidosi prie nedidelės kūdros ir šalia jos stovinčios kaimiškos pirtelės. Toje kūdroje vakarais garsiai “koncertavo” žaliosios varlės.

Tiesiai už krūmų eilės pakalnėje plytėjo apie pushektario dydžio daržas, toliau – javų, linų laukai, už jų – miškas. Lauko keliuku einant link miško, šiek tiek nepriėjus jo, buvo iškasinėtas ir berželiais, epušėm, krūmokšliais apaugęs plotas, vadinamas “Katino pakaušiu”. Čia žmonės savo reikmėms kasdavo smėlį. Gilesnėse iškasose telkšojo vanduo. Gal čia kas nors ir kokį katiną ar kačiukus nuskandino ir dėl to ta vieta – “Katino pakaušis”? Tas “Pakaušis” buvo tikrai gera vieta žaidimams, o vasarai baigiantis čia radome ir vieną kitą raudonikį.

Taip smulkiai “Senąją altariją” aprašiau todėl, kad ji iš tikrųjų buvo graži ir jauki, be to, joje gyvenome gražiausiu metų laiku – pavasarį ir vasarą. Deja, kaimynų arti nebuvo, nebuvo ir naujų draugų. Tačiau priemenės kampe stovėjo kaimiškas vienu durų “šėpas”, prikrautas knygų, ir jos ne kartą puikiai pavadavo draugus. Jame buvo visa prieškarinės “Pavasario” draugijos (“pavasarininkų”) Šačių skyriaus biblioteka. Spinta nebuvo rakinama ir galėjau raustis joje, kiek norėjau. Daug, tiesa, čia buvo man nelabai įkandamos ir neįdomios religinės literatūros, daugiausiai šv. Kazimiero ir Marijonų draugijų leidiniai, tačiau misionierių nuotykių, platinant tikrąjį tikėjimą kur nors tarp Amerikos indėnų ar Afrikos negrų buvo nemažiau įdomūs, negu kokios nors pasakos. Bet įdomiausia, tiesiog kvapą gniaužiančių nuotykiu pilna, buvo spintoje rasta trijų tomų Karl’o May’o knyga “Per dykumą”. Tai buvo pirmoji mano perskaityta šio puikaus jaunimo rašytojo knyga. Su įdomumu ją perskaitė ir tėtė, šiaip jau tuo užsiėmimu savęs per daug nevarginęs. Buvo malonu po to vienas kitą sveikinti:

-Salam Aleikum!

“Miestalis”, kaip vadinome Šačių bažnytkaimį, prasidėjo nuo mūsų už 200-300 m, maždaug tiek buvo ir iki mokyklos. Ji buvo panaši, o gal ir visai tokia pat, kokią buvau matęs Vėžaičiuose. Dabar stebiuosi, kiek tarpukario Lietuvoje spėta miesteliuose, bažnytkaimiuose, kur caro laikais apie jas tik svajota, pristatyti mokyklų, mūrinių ir medinių, didesnių ir mažesnių! Dauguma jų pagal keletą tipinių projektų ar jų modifikacijų buvo pastatytos per paskutinį prieškarinio dešimtmetį. Vien tik Kretingos apskrityje aš įsidėmėjau tokias (kai kuriose ir mokiausi) Skuode, Kretingoje, Šateikiuose, Vėžaičiuose, Notėnuose, Šatėse... O juk ne visas šioje apskrityje mačiau ar atkreipiau dėmesį.

Jau kitą dieną po atvykimo su Zeniu užėmėme suolą Šačių mokyklos ketvirtajame skyriuje. Netrukus paaiškėjo, kad daugumą dalykų mudu mokame geriau už naujuosius savo bendraklasius. Ir nors anksčiau, rodos, nelabai sau kvaršiname galvų dėl geresnių ar blogesnių pažymių, tačiau po 3-4 savaitių, gavus keturių skyrių baigimo pažymėjimus, mirgančius vienais penketais (Zenis, rodos, turėjo ir vieną antrą ketvertą), buvo malonu, ypač pamačius, kad tai malonu ir tėvams, kurie net šiek tiek, ką retai darydavo, pagyrė.

Mokė mus mokytojas Anužis, nedidelio ūgio, gal į ketvirtą dešimtį bekopiantis viengungis. Nors mokė jis tik keletą savaitių, prisimenu jo vokiečių kalbos pamokas. Į jas jis atsinešdavo smuiką ir bandydavome dainuoti vokiškas dainas. Dar dabar puikiai prisimenu tada dainuotą bent trijų dainų melodijas, atskirų eilučių ar net posmelių žodžius, nors ne visus besuprantu, rodos, ir tada nesupratau. Tai buvo gan trankios maršo tempo dainos apie rytojų laukiantį žygį (“*Morgen marschieren wir...*”), nakvynę pas ūkininką, kur galima bus išgerti kavos, arbatos ir net taurelę vyno (“*...und ein Gläschen Wein*”), apie vėjyje plasdančias vėliavas ir per mažą pasaulį (“*...ist die Welt noch klein!*”). Ir net gaudoka pagal prasmę daina apie rytojų laukiantį išsiskyrimą, besibaigianti kelis kartus kartojamu “sudie” (“*...lebe wohl, lebe wohl, aufwiedersehn!*”), puikiai tiko žygiavimui “į koją”. Toks kalbos mokymas, be abejo, padėjo lengviau įsiminti žodžius, jų skambesį. Matyt, buvo lengviau ir mokytojui, nes, atrodo, ir jo paties tos kalbos žinios nebuvo labai gilios.

Mūsų skyriuje buvo ir du trys gerokai “peraugę” mokiniai. Kartą – nepamenu už ką – užpykęs mokytojas tokį vaikį nutarė pastatyti į kampą ar išvaryti iš klasės. Šis nepakluso. Tada Anužis pabandė jį išstumti koridorium į jėgą. Tačiau ūgiu maždaug lygus mokytojui bernas nepasidavė. Mokytojas tempė, bernas įsispyręs laikėsi, abu susistumdė, ir pagaliau pirmasis nusileido, matyt, supratęs šių imtynių “pedagoginį” poveikį klasei. Buvau priblokštas matytų grumtynių – iki tol neįsivaizdavau, kad galima mokytojui – kaip ir tėvams – kaip nors paprieštarauti.

Tikybos mokė vos antrus metus kunigaujantis jaunas kunigas Antanas Valiuška. Jam pasirodė, kad mudu galėtume būti geri “klapčiukai” – patarnautojai mišią metu. Tad ėmė mus kalbinti šiam “darbui”. Aš

nepasidaviau. Kaip gi čia dabar imsiu ir išsiskirsiu iš kitų ir tą išskirtinumą demonstruosiu prieš visą bažnyčią? Tačiau Zenis sutiko ir vieną dieną parsinešė iš kunigo mažytę knygutę. Joje, lyg artistui vaidmuo, buvo surašyta po kokių kunigo žodžių ir kokias maldas mišių metu “klapčiukas” turi kalbėti. Maldos buvo lotyniškos, tačiau užrašytos lietuviška rašyba. Susidomėjau ir aš. Be to, kunigas klausęs, ar brolis nepersigalvojęs ir siūlęs kitą kartą pas jį ateiti abiem. Nuėjau.

Kunigas pasirodė labai malonus ir draugiškas. Nusivedęs į bažnyčią, ėmė aiškinti ir rodyti, ką patarnautojas turi mokėti ir daryti mišių metu. O mokėti, pasirodo, reikia ne taip jau mažai: kada atsiklaupiti, kada atsistoti, kada ir kur pernešti didžiąją maldų knygą – *mišiolą*, kada ir kaip skambinti varpeliu, kalbėti maldas, atnešti padėkliuką su vandeniu ir vynu, gražiai sulankstyti rankšluostį rankoms šluostyti, užpilti ant rankų vandens ir t.t.

“Mokslus” pradėjome pirmomis vasaros atostogų dienomis ir jau po dviejų trijų savaitių, nors nedrąsiai, ėmėme “dirbti” savarankiškai. Ir išdirbome šiose pareigose, Šačių davatkų džiaugsmui, iki pat 44-jų rudens. Šiokių tokių pagrindą džiaugtis jos gal ir turėjo: abu buvome vienodo ūgio, palyginti nebjaurių, o Zenis ir visai gražaus, veidelių, abu labai stropiai ir tiksliai vykdėme savo pareigas, nejudėjome ir nesidairėme nei klūpėdami, nei stovėdami.

-Kaip du aniolėliu! – gyrė jos mus mamai.

Tuo tarpu namuose tie “aniolėliai” vis dažniau dėl menko nieko susibardavome, kartais ir susipešdavome. Kartą, radęs prie verandos laisvą tėtės dviratį, ruošiausi pasivažinėti. Tačiau čia pat atsiradęs Zenis pareikalavo dviračio sau ir laukti, kol jį pats jam atiduosiu, nesutiko. Tad pasileidau keliuku pakalnėn, kol jis dar nespėjo įsitverti į mane ar dviratį. Zenis – iš paskos. Teko sukti į vieškelį. Važiavau koją prakišęs po štangą, keliukas buvo nelabai lygus, tad toli atsiplėšti nuo persekiotojo neįstengiau. Vieškeliu pasukau miestalio link, Zenis tebebėgo iš paskos. Įvažiavus į miestalį, kelias pradėjo kilti, o prieš pat bažnyčią pasidarė visai status. Teko nuo dviračio nulipti. Ir čia Zenis, prabėgęs apie kilometrą, mane sučiupo. Žinojau, kad dabar jis dviračio nebepaleis, o peštis miestalio centre buvo nepatogu, tad teko nusileisti. Tik namo grįžau kur kas tiesesniu keliu.

Kęstutis su Rūta tą vasarą jau gerokai prakuto, malonu buvo su jais ir pažaisiti, ką nors parodyti. Su Zeniu ėmėme varžytis, stengdamiesi mažuosius persivilioti į savo “stovyklą”. Galų gale susiklostė taip, kad Kęstutis tapo “mano”, o Rūta – “Zenio”. Zenis visokiais pažadais ar dovanėlėmis stengėsi Kęstutį persivilioti pas save. Kartais, kai manęs arti nebūdavo, tai jam pasisekdavo. Tačiau vos Zenis apie tai paskelbdavo man, užtekdavo Kęstučio paklausti:

-Tai tu jau nebe mano? – kai šis susigėdęs grįždavo “mano” pusėn.

Žinoma, ne kartą teko jam aiškinti, kaip negražu, negarbinga yra nesilaikyti žodžio, laužyti pažadus...

Ketvirtus metus bebaigiantis Kęstutis jau šiek tiek galėjo įkasti mano aiškinamą “tikro vyro” garbės supratimą, kurį savo ruožtu aš buvau pasisėmęs iš knygų. Ir tas savotiškas garbės supratimas (čia sau nuopelnų nepriskiriu), kiek žinau, lydėjo visose jo klajonėse po plačiąją Sąjungą. Dėl menko, palyginti, nieko, kaip pastebėjau, jis tuoj siūlydavo įžeidėjui “pasiaiškinti”, ir tas aiškinimasis, deja, ne visuomet jam baigdavosi sėkmingai...

“Mano” Kęstutis” ar “Zenio” Rūta dar nereiškė, kad jiedu mudviejų visada ir visur klausė. Toli gražu. Kai tik iškildavo koks nors nesutarimas, mažieji nedelsdami panaudodavo savo stipriausią ir labai veiksmingą “ginklą” – cypimą. Tai nebūdavo verksmas, - ašarų, paprastai, nebūdavo, - o būtent ausį rėžiantis cypimas. Bematant kur nors netoliese pasigirsdavo mamos balsas:

-Kas ten darosi? Ko jūs, didžikiai, negalite su mažaisiais pasidalinti?

Kaip taisyklė, tekdavo nusileisti, o mažieji su nugalėtojų mina nutildavo. Bet kokia proga mudu su Zeniu ilgai ir “argumentuotai” aiškindavome, kaip negražu, tiesiog labai gėdinga šitaip cypti, kada galima viską ramiai žodžiu pasakyti. Veltui. Kol kalbėjome, mažieji lyg jau ir sutikdavo, bet vos tik dėl ko susipykdavome, “ginklas” bematant buvo vėl panaudojamas. Ir naudojo jį, nors ir rečiau, vos ne iki mokyklos.

Rodos, tėtė tą vasarą į senąją altariją atvežė keletą triušių. Tyčia ar netyčia tie triušiai buvo paleisti ir, lyg laukiniai, įvairiose sodybos vietose prisirausė urvų ir ten ėmė vesti vaikus. Triušiai buvo įvairaus plauko, neaiškos veislės, o vienas didžiulis patinas – visiškai juodas. Kartą palei tvartą pastebėjome nemažai plunksnų. “Vanagas vištą pagavo!” – buvo pirmoji mintis. Tačiau šeiminkė vištų trūkumu nesiskundė. O plunksnų vis atsirasdavo tai šen, tai ten. Ir štai vieną dieną išaiškėjo, kas “pešė” šeiminkės vištas: pamatėme tikrą dvikovą

tarp juodojo gražuolio ir nemažiau gražaus raudonplunksnio gaidžio. Įsibėgėjęs juodis visu greičiu puolė gaidį, o šis, pašokęs į viršų, stengėsi snapu ir nagais pataikyti po juo praneriančiam užpuolikui. Pranėręs po gaidžiu, triušis apsisukdavo ir vėl puldavo priešininką. Retkarčiais jam pavykdavo dantimis išpešti keletą plunksnų, bet gaidys irgi neliko skolingas: viena triušio ausis buvo lyg žirkklėmis įkirpta. Šią komišką dvikovą mačiau dar bent porą kartų ir kaskart jos vietoje likdavo gaidžio plunksnų.

Altarijos aplinka buvo puiki vieta žaidimams, tačiau su miestalio vaikais dar nebuvo susipažinę, draugų trūko. Perskaičiau visas mane dominusias knygas iš pavasarininkų spintos. Mačiau tas knygas skaitant po dienos darbų ir ūkio berną. Atsisėdęs ant suoliuko prie savo kamatos, jis skaitė, kol vos begalėdavau įžiūrėti jį patį.

Kartą kunigas Antanas pakvietė mus pasivaikščioti. Išėjome laukų keliukais ir takais link vakarų pusėje esančio nedidelio durpyno. Šalia jo buvo didoka vieniša kalva, vadinama, kaip sakė kunigas, Ryklės kalnu. O pavadinimas, žmonių pasakojimu, kilęs iš to, kad tas kalnas kažkada “prarijęs” ant jo buvusį dvarą ar bažnyčią. Jei atmintis neapgauna, to kalno pietiniame šlaite vienišas pagyvenęs žmogelis turėjo trobelę, kurios užpakalinė dalis buvo pačiame kalne, o stogas rėmėsi tiesiog į šlaitą. Kunigas persimetė su žmogum keletu žodžių. Tačiau kitą vasarą tos trobelės nebebuvo. Tad gal aš ją mačiau kitoje vietoje?

Grįžome pro durpyną, pro ąžuolais ir beržais apaugusį slėnį tarp kalvų, kur Joninių naktį buvo degami laužai. Po vienu aukštu ir drūtu ąžuolu buvo pakabintos sūpynės iš dviejų ilgų karčių. Nebuvau tokių matęs ir suptis jose buvo labai malonu. Malonu buvo bendrauti ir su linksmu kunigu, atrodo, kad tas bendravimas teikė malonumą ir jam.

Vasaros įkarštis, antroji liepos pusė. Sode prinoko pirmieji vasariniai obuoliai. Mums, vaikams, buvo leista imti tik ant žemės nukritusius obuolius. Nežinau, ar tai buvo suderinta su šeimininke, tačiau tokį patvarkymą padarė mama ir jo laikėmės.

Tačiau kas mūsų amžiaus vaikiukams gali uždrausti karstyti po medžius? Įsiropščiau kartą į prie pat namo galo augusią didelę šakotą obelį. Ant jos noko dviejų ar trijų rūšių obuoliai. Patogiai atsisėdus ant storos šakos, ties pat mano nosimi atsidūrė didelis, geltonas, vos ne persišviečiantis obuolys. Jis kvepėjo ir atrodė nepaprastai skanus...Norėjosi jį nors palaižyti. Tarsi be mano valios ranka pati pakilo, obuolys lyg pats atsiskyrė nuo šakelės, aš jį suvalgiau...Jis buvo skanus. Bet kartu nelabai, nes bijojau, kad kas nepamatytų: svetimam sode įsiropštęs į obelį, valgau svetimą obuolį! Nematė niekas. Niekam nepasigyriau.

Bet artimiausiomis dienomis laukė išpažintis. Tada reiks prisipažinti, kad aš – vagis. Buvo gėda, kad pasirodžiau silpnėsi už tą, rodos, Šatrijos Raganos aprašytą Šveicarijos mergytę, taip didvyriškai įveikusią pagundą suvalgyti porą saldžių vyšnių, jos manymu, tuščioje parduotuvėje. Aš – neįveikiau. Kaip apie tai reiks pasakyti kunigui, juolab tokiam geram ir pažįstamam, savo namuose vaišinusiam obuoliais ir sausainiais?

Reikia pasakyti, kad daugumoje šeimų ir mokykloje tada nuolat buvo kartojama, kad svetimas daiktas – tabu, neliesk jo. Radai – pasistenk grąžinti savininkui. Ne kartą mokytojai pasakojo, pateikdami kaip sektiną lietuviams pavyzdį, apie Šveicariją, Švediją, kur žmonės esą labai kultūringi ir darbštūs, dėl to jų šalys ir žmonės turtingi. O kultūringas žmogus – ne tik apsišvietęs, bet, pirmiausiai, sąžiningas, teisingas, pareigingas, žodžiu – aukštos moralės. Prisimenu ir mokytojo pasakojimą apie svetimšalį, viename Švedijos miestelyje pametusį laikrodį, o po metų ar daugiau pamačiusį jį radusiojo pakabintą ant tvoros. Žinoma, gerokai aprūdijusį. Per du su trupučiu Šačių mokykloje praleistus metus neprisimenu atvejo, kad kas nors joje būtų prapuolę. Prie įėjimo esančioje drabužinėje pasikabindavome savo drapanas, palikdavome daugumos nešiotas klumpes, ir net nekilo mintis, kad ten kas nors bus paliesta, nors drabužinė nebuvo nei saugoma, nei rakinama.

...neprisimenu, kaip kunigui išklojau apie savo nusikaltimą, - regis, vietoj žodžio “pavogiau”, sakiau “nuskyniau”, - ir labai apsidžiaugiau, kai kunigas po įprastinių pamokymų davė išrišimą, o atgailai paskyrė vis tas pačias tris “Sveikamarijas” ar “Tėve mūsų”. Štai kada pajutau tikrą palengvėjimą! O juk švedai vagims kažkada kapojo rankas...

VĖL NAUJOJE VIETOJE

Jau už sodo tvoros tarp keliolikos drebulių buvo pradėję dygti raudonikiai, kai iš senosios altarijos išsikraustėme į miestalio centrą. Tai įvyko dar prieš rugsėjį. Šiek tiek paremontavus šeiminių netekusį žydo Benckės namą, įsikėlėme į jį. Pagrindinį remontą sudarė naujų grindų sudėjimas gana didelėje virtuvėje, o visa kita, atrodo, liko beveik neliesta.

Nedidelį namą sudarė du nevienodo dydžio galai, tarp kurių iš kiemo ir iš gatvės pusės buvo priemenės, o tarp priemenių – kaminas. Tokių kaminų dar galima užtikti kai kuriuose senuose Žemaitijos namuose. Jų apačią sudaro patalpa apie 3 x 3m ploto, gal kiek mažesnė, į viršų palaipsniui siaurėjanti ir virš stogo nesiskirianti nuo paprastų kaminų. Tokiuose kaminuose ant trikojo būdavo verdamas, ypač vasarą, valgis, kiaulių jovalas, o aukštai viršuje dažnai kabodavo kumpiai, dešros ir lašinių paltys, išsirūkantys be papildomų pastangų, nebent prieš pabaigą pamėtėjus dėl kvapo į ugnį kadagių. Kaminai turėjo vienerias arba dvi duris, pastaruoju atveju jie sudarydavo lyg ir skersai namo einančio koridoriaus dalį, per juos būdavo vaikstoma. Jie dažniausiai buvo iš raudonų plytų, bet esu matęs kaminą ir iš nedegtų molio plytų. “Mūsų” kaminas turėjo tik vieną įėjimą iš priemenės kiemo pusėje, valgio jame negaminome, tačiau mėsai rūkyti buvo panaudotas ne kartą.

Tarp kitko, vieną pavasarį ilgai nenaudojamame kamine varnos sumanė susisukti lizdą. Daro jos tai, matyt, mėtydamos į kaminą ilgesnius stagarus, šakeles, kol šios ten užstringa ir jau ant tokio pagrindo suka gūžtą. Tačiau šis kaminas į apačią platėjo, ir varnų darbas ėjo perniek. Apie Velykas, po skerstuvų, mama kamine rado didžiulę krūvą žabų, šakelių, šiukšlių ir apsidžiaugė, kad mėsos rūkymui to beveik ir užteks.

Rytinė – gyvenamoji namo dalis buvo bent trejetą kartų didesnė už negyvenamąją, kurią sudarė dvi belangės kambaros. Iš kiemo pusės esančioje buvo gan vėsus podėlis, o antroji buvo pritaikyta daboklei. Tiesa, per dvejus čia pragyventus metus įnamių daboklė sulaukė vos du ar tris kartus ir tai tik po vieną ir labai trumpam.

Gyvenamąją dalį sudarė jau minėta virtuvė, dviem savo langais žvelgianti į kiemą ir šviečianti plačiom baltutėlių naujų grindų lentom, bei keturi kambariai. Virtuvės gale – durys į tėvų ir “mažiukų” miegamąjį, kurio vienintelis langas virš aukštų akmens pamatų – žemė čia jau leidosi pakalnėn – žiūrėjo į rytus, į Barstyčių kelią. Šalia šio lango rytuosna žvelgė dar du tokių pat kambarėlių langai. Vidurinysis tapo mudvieju, didžkių, miegamuoju, o trečiasis, turėjęs langą dar ir į gatvę, tapo “salonu”. Čia stovėjo mūsų žymusis stalas su kėdėm, etažerė su keliom knygom bei žurnalais ir telefonas. Norint juo paskambinti, reikėdavo pasukti rankenėlę ir paprašyti pašto agentūros budinčiojo sujungti su norimu numeriu.

Likusiąją gyvenamųjų patalpų dalį sudarė didelis beveik nenaudojamas kambarys, užimantis apie du trečdalius gyvenamosios namo dalies ilgio ir pločio. Du jo langai žvelgė į dulkėtą negrįstą gatvę, viduje palei langus buvo suolas ir paprastas medinis stalas. Prie jo tėtė retkarčiais priimdavo interesus, čia sąsiuvinyje-žurnale pasirašydavo du ar trys buvę “tarybiniai”, kurie kas mėnesį ar dažniau privalėjo registruotis policijoje. Dešinįjį šio kambario kampą, įėjus iš virtuvės, užėmė didžiulė duonkepė krosnis, kūrenama irgi iš virtuvės. Joje, matyt, buvo kepama duona ar pyragai ne tik savo reikmėms. Nedažytos, kaip ir kitų kambarių, grindys buvo nuo senumo pilkos, išsitrynusios, banguotos šakų guzais.

Iš kiemo į rytus leidosi žemyn išvažiavimas į gatvę, palei jį stovėjo daržinė su malkine artimajame gale. Priešais namą kiemą už 15-20 m riboję nedidelis šlaitas, už jo, žemiau, buvo daržas. Tvartas stovėjo kairėliau, jau beveik prieš kaimyninį namą, stovintį vos per pusmetrį nuo “mūsojo”. Atrodo, kad šis nedidelis, senas ir gana apleistas namas anksčiau taip pat priklausė žydams, kaip ir tolimesnis didelis “L” pavidalo kampinis namas, vienu šonu išeinantis į kelią, vedantį Lyksūdės ir Kaukolikų kaimų link. Šiame name buvo didžiulė, į daržinę panaši patalpa, vietinių vadinama “stadalu”, jame, matyt, anksčiau galima buvo apsistoti su arkliais ir vežimais. Artimesniajame name gyveno šlubčiojančio Ruginio šeima, o name su “stadalu” – Pašiliai. Abiejose šeimose buvo po keletą vaikų, tačiau dėl amžiaus skirtumo su jais beveik nebendravome. Dabar negalėčiau pasakyti, kuo šios šeimos užsiėmė, tačiau gyveno gana vargingai.

Prie bažnyčios – trikampis miestalio centras (šią žemaitišką formą “įsikandau” dėl to, kad ji geriausiai išreiškia tokio bažnytkaimio statusą – nei kaimas, nei miestelis, o priesaga “al” turi ne tik mažybinių, bet ir menkumo, kartais - paniekos reikšmę: trobalė, opalis, miškalis). Į jį susibėgo trys keliai ar gatvės. Viena šio

trikampio kraštinė buvo ant kalvos, kitos dvi leidosi žemyn. Vidury trikampio – skverelis, aptvertas tvorele, apsodintas alyvomis, su kryžium vidury. Apačioje priešais “stadalą” stovėjo kooperatinė parduotuvė, kurios karo meto pustuštės lentynos mažai ką beviliojo, nors jos vedėjas Tylenis, rodos, nebadavo. Šalia kooperatyvo Lyksūdės link turėjo namą senas viengungis, neblogai vertęsis savo turima vilnų karšimo mašina, tačiau kaimynų pasiepiamas dėl savo tariamo ar tikro šykštumo ir uždarmumo. Dar toliau gyveno Norvilas, turėjęs maždaug mudviejų su Zeniu amžiaus dukrą Bronę ir sūnų Vacį. Jiedu greitai ir tapo pagrindiniais čia gyvento laikotarpio draugais.

Norvilas iš Mažeikių bravoro kas pora savaitių parsiveždavo po keletą statinaičių alaus, kurį pardavinėdavo daugiausiai sekmadieniais po pamaldų, nes kitomis dienomis klientų buvo mažai. Gėrėjams jis turėjo atskirą kambarį su dviem trim rudai dažytais stalais ir taburetėm, bet reikalui esant, užleisdavo jiems ir virtuvę. Retkarčiais įkaitę gėrovai imdavo aiškintis tarpusavio skriaudas ir kumsčių pagalba. Kartą mums būnant kieme, kilo triukšmas jų virtuvėje ir netrukus pro langą su visais stiklais išlindo vyro galva. Jos savininką už atlapų purtė sugėrovas, kažką jam labai “įtaigiai” aiškindamas. Tačiau apie rimtesnes muštynes ar sužalojimus negirdėjau, smarkuolius nuraminti mokėjo ir pats Norvilas.

Vėl į mokyklą. Pagal savo “išsilavinimą” jau galėjome tapti gimnazistais, tačiau artimiausios gimnazijos buvo tik Salantuose ir Skuode. Tuo tarpu Šačių mokykla turėjo šešis skyrius ir, nors paskutiniųjų skyrių programa šiek tiek skyrėsi nuo pirmųjų gimnazijos klasių programos, - nebuvo algebros, geometrijos, gal dar kai ko, - likome baigti vietinę mokyklą.

Abu paskutinius skyrius vienoje patalpoje mokė mokyklos vedėjas Petraitis, prieš keletą metų metęs kunigų seminariją gal dėl savo nedidukės dailios juodaplaukės žmonos. Jinai mokė pirmuosius du ar tris skyrius. Abu Petraičiai buvo malonūs, inteligentiški ir muzikalūs žmonės, auginę dviejų ar trejų metų dukrele. Jie turėjo butą antrajame mokyklos aukšte. Beje, Petraitis kas sekmadienį lankė bažnyčią, užsiimdavo ten vietą ant viškų ir maldas skaitydavo iš kunigams skirto brevijoriaus. Dažnai jis bendravo su kunigu Valiuška, gal buvo pažįstami iš seminarijos laikų.

Kažkokia, rodos, Naujųjų metų proga, mokykla ruošė vakarą, jame buvo numatyti choro ir šokėjų pasirodymai. Chorui vadovavo Petraitis, šokėjams – jo žmona. Ir vienur, ir kitur teko garbė dalyvauti ir man. Tiesa, jau per antrą choro repeticiją Petraitis, atsukęs ausį į mane ir įdėmiai pasiklausęs, priėjo prie manęs ir tarė:

-Gali eiti namo!

Nors ir anksčiau savo dainavimu nei savęs, nei kitų nedžiuginau, tačiau tada tikrai įsitikinau, kad dainininku nebūsiu. Vis dėlto, nebuvo, matyt, iš ko per daug rinktis, nes vėliau vėl buvau įtrauktas choro sudėtin, tik mūsų chorvedys, mums dainuojant, dažnai nepatenkintas purtė galvą ir kalbėjo, kad tokios nemuzikalios laidos dar neturėjęs. Per koncertą, atrodo, irgi savęs nepranokome, nes tuoj po koncerto jis nuošaly lyg ir teisinosi vargonininkui Mingėlai. Nugirdau pastarąjį sakant, kad ne taip jau visai blogai buvę...

Kur kas geriau sekėsi šokti. Per repeticijas šokio melodiją mums tralialiavo mokytoja Petraitienė, nes neturėjo muzikos instrumento, o gal nemokėjo juo groti. Po kiek laiko jau neklysdami šokome liaudies šokius “Kalvelį” ir “Kubilą”. Buvau patenkintas, kad man į porą buvo skirta gražiausia, mano manymu, visoje mokykloje klasiokė Teresė Tylenytė, nešiojusi nuostabų raudono ripso švarkelį. Gyveno ji bažnytkaimio pakrašty, gražioje, eglėmis apaugusioje sodyboje, nepertoliausiai nuo mūsų, tačiau miestalio vaikų žaidimuose niekad nedalyvavo.

Prieš viešą mūsų pasirodymą iškilo problema: kur gauti tautinius kostiumus? Vyriškais tautiniais drabužiais tada buvo laikomi balto lino namų audimo kelnės ir tokio pat audeklo marškiniai, sujuosti juosta ar pančiu, šiaudinė skrybėlė ir naginės arba vyžos. Nieko panašaus mudu neturėjome. Pagaliau mama pataisė iš kažkur skolintas vyriškas apatines kelnes ir marškinius, kažkur gavome ir šiaudines, tiesa, gerokai per dideles skrybėles, o apavu tenkinomės įprastiniu. Panašiai buvo pasipuošę ir kiti šokėjai “vyrai”. Šokėjoms buvo lengviau, nes tautiškai apsirengusios merginos dalyvaudavo daugelyje švenčių dar nuo prieškario laikų. Per tikrąjį koncertą akordeonu grojo Petraitis. Visi šokių vakarai ir mokinių pasirodymai vyko mokyklos salėje, talpinusioje apie 100 ar daugiau žiūrovų. Buvo joje ir nedidelė scena. Pagal karo meto įstatymus, visi vakarai vyko prie aklinau uždangstyto langų.

Nemuzikalų chorą, sudarytą daugiausiai tik iš penktokų ir šeštokų, atsvėrė du solistai ir šokėjai – mergaitė ir berniukas – iš kažkurio žemesnio skyriaus. Man labai imponavo jų dainavimas, aš tiesiog negalėjau įsivaizduoti, kaip galima taip garsiai ir gražiai išvinguriuoti jų dainuojamą melodiją, tad įsiminiau vos ne visą jų numerį. Iš pradžių mergytė pasišokinėdama bėgo ratu, o berniukas, ištiesęs į ją rankas – iš paskos. Ji dainavo:

*-Aš mergytė kaip rožytė,
Kaip daržely aguonytė,
O berniukai, kaip tos bitės
Apie mane sukasi!*

Kažką ji ten dar išdidžiai dainavo, kol berniukas pagaliau numojo ranka ir užtraukė:

*-Ne tu viena vainikuota,
Ne tau vienai grožis duotas,
Yra sviete daug mergyčių
Daug gražesnių, negu tu!*

Po to įvyko susitaikymas, ir abu kartu uždainavo:

*-Žmonės pyko, Dievui tiko,
Kad mes meilėj gyvenom,
Mes gyvensim dar meiliau –
Bus kalbų žmonėms daugiau!*

Ratelius šokome ir per pertraukas žiemos metu mokyklos koridoriuje. Čia iniciatyvą rodė mergaitės. Šokį, paprastai, sudarė dvi figūros: iš pradžių susikibę rankomis ėjome ratu ir dainavome:

*Mes ėjom, mes ėjom
Per tyrus, laukus!*

Šiuos žodžius kartojome du kartus. Po to, susikibę už parankių, poromis sukomės vietoje ir dainavome:

*Štai ateina du šokėjai,
Rankom, kojom šokdami!
Šoksim, šoksim, pasišoksim
Ir kitais pasidabosim!*

Antrąją šios dainos dalį taip pat kartojome, o toliau viskas prasidėdavo iš naujo. Nebuvau, kaip ir daugelis berniukų, tokių ratelių gerbėjas, bet jie labai patiko mūsų mergaitėms.

Tačiau kartą vietoje Petraičio į klasę įėjo mokytoja Petraitienė ir suruošė auklėjamąją valandėlę. Ji pareiškė, kad kai kurios mūsų mergaitės per anksti pradėjo vaizduoti panas ir dėl to jos esančios panašios į žalias bulves. Šis “žalių bulvių” įvaizdis, kurį ji pakartojo keletą kartų, man pasirodė labai juokingas. Nuo tada mūsų ratelių organizatorės pasidarė nebe tokios aktyvios.

Žiemos metu – kai tik atodrėkis – per pertraukas vyko sniego “mūšiai” tarp skyrių, kuriuose aktyviai dalyvavau. Jau sakiau, kad tarp mokinių buvo ir po keletą metų mokslus praleidusių bernų. Per vieną sniego mūšį tokio berno paleista kieta sniego gniūžtė labai skaudžiai pataikė man į šlaunį. Supykęs atsitraukiau šiek tiek į užnugarį ir iš pažliugusio sniego plikom rankom suminkęs kieta apvalų sviedinuką, paleidau skriaudėjo pusėn. Tuo metu jis pasilenkęs siekė eilinės sniego porcijos, ir aš galėjau tikėtis pataikyti jam į kailinę kepurę ar bent į pečius ar kuprą. Tačiau tuo metu, kai mano sviedinys pasiekė jį, bernas atsitiesė, ir gniūžtė pataikė tiesiai į nosį... Iš karto pliūptelėjo kraujas, o bernas užriko:

-Kas ledais mėtosi?

Aš, žinoma, tokio taiklumo nesitikėjau ir nenorėjau, bet prisipažinti irgi negalėjau, nes mano nuskriaustasis labai jau grėsmingai ir piktai, suspaudęs nosį, žvelgė į priešininkų stovyklą. Laimei, mano “šūvio” niekas nematė, kaltininkas liko neišaiškintas.

Vienu metu tarp berniukų buvo prasidėjęs ir “žirnių karas”. Žirnių, prisipylę kišenes, atsinešdavo kaimo vaikai, ir ėmėme koridoriuje jais mėtytis. Rodos, žirnis – menkas daiktas, tačiau iš arti stipriai paleistas į pakaušį, buvo gerai juntamas ir net iškildavo toje vietoje nedidelis guzelis. Po gero mūsų galvoje tarp plaukų galėjai užčiuopti ištisą guzyną, o koridoriaus pasieniai buvo nusėti žirniais.

Turėjome ir įdomesnių “ginklų”. Vienas iš jų buvo toks: iš žąsies sparno plunksnos buvo nupjaunamas apie 10 cm storgalys, o ta vieta, kur stagaras pradeda plonėti, nupjaunama taip, kad anga būtų šiek tiek mažesnė

už pirmąją. Šaudymui dar reikėjo turėti pusės centimetro ar kiek storesniais griežinėliais supjaustytą bulvę. Storuju plunksnos stagaro galu iš bulvės buvo išspaudžiamas kamštis ir nustumiamas pagaliuku iki stagaro susiaurėjimo. Po to stumiamas antras kamštis, kol nuo suspausto oro pirmasis su pokštelėjimu iššauna lauk. Žaislas buvo gana įdomus, bet mamos nebuvo linkusios tokiems dalykams aukoti bulves, o “šūvio” garsas neleido jo naudoti per pamokas.

Šiaip jau, kai tik oro sąlygos leido, pats populiariausias žaidimas Šačių mokykloje buvo *lapta*. Žaidimas panašus į beisbolą (kurio “gyvo”, tiesą sakant, nemačiau), ir kitose mano lankytose mokyklose jo neteko sutikti. Vietoje beisbolo lazdos čia buvo naudojama lentutė su rankena rankai, o kamuoliuką į orą išmesdavo pats mušantysis. Priešingos komandos žaidėjai stengėsi kuo greičiau pagauti kamuoliuką ir pataikyti juo į mušusįjį, kuris turėjo perbėgti ten ir atgal visą aikštelę. Bėgimui jis galėjo išlaukti ir patogesnio momento, kada kamuoliuką mušė kitas jo komandos narys. Geriausiai *laptai* tikdavo lauko teniso kamuoliukai, bet turėdavome jį ne visada. Tad kartais tekdavo tenkintis nuveltų iš karvės plaukų. Tokį kamuoliuką pavasarį pasidaryti, kada karvės šeriasi, problemų nebuvo, esu jį daręs ir aš. Prieš tai, žinoma, reikėjo prisipešti iš besišeriančios karvės šonų pakankamą gniužulą plaukų. Po to, jį sušlapinus, ilgai maigyti ir velti tarp rankų, kol pagaliau susivelia gan kietas veltininis kamuoliukas. Tik jo šoklumas ir svoris gerokai skyrėsi nuo tikro.

Jokių sportinių įrenginių – nei krepšinio, nei tinklinio stovų, skersinių ar kitokių prietaisų ir netgi kamuolių – Šačių, kaip ir kitos iki tol mano lankytos mokyklos, neturėjo. Ir per kūno kultūros, kaip tada vadinome, pamokas bėgiojome ir žaidėme dažniausiai tuos pačius žaidimus, kaip ir per pertraukas. Tiesa, kartą ar du Petraitis atnešė krocketo komplektą – medinius kūjus, rutulius, vartus – ir jo vadovaujami pabandėme žaisti nematytą žaidimą. Tačiau to neužteko net žaidimo taisyklėms įsisavinti, o daugiau komplektas nebebuvo parodytas.

Šiaip vasarą su miestelio vaikais daugiausiai žaidėme slėpynes. “Prisimušimui” naudojome šalia kooperatyvo augusį storą nudžiūvusį medį. Į jo glotnų bežievį kamieną įsikniaubęs ieškantysis skaičiuodavo iki 30-ies, o kiti slėpdavosi artimiausiuose kiemuose ar už kitoje kelio pusėje esančio skverelio alyvų. Jie slapta stebėjo ieškantįjį, kad, nutykoję momentą, galėtų greičiau už jį pribėgti prie medžio ir “prisimušti”. Tad šis stengdavosi per daug nenutolti ir stebėdavo, ar nekyštelės iš užuolandos kieno nors veidas. Tuomet jis į medį “primušdavo” pastebėtąjį, garsiai sušukdamas:

-Viens, du, trys – Vacys! (Julius, Bronė). Tada jau Vacys eidavo ieškoti, o jei surasti nieko nepavykdavo, tekdavo kniaubtis į medį iš naujo.

Kitas mėgstamas žaidimas – “mušti kerėplą”. *Kerėplą* pasidarydavome iš trišakės ar keturšakės medelio viršūnės, nupjovę ją prieš pat išsišakojimą ir šakas patrumpinę iki 40-50 cm. Tokią trikoję ar keturkoję *kerėplą* pastatydavome nedidelio apskritimo centre, o už kelių metrų nubrėždavome liniją. Visi žaidėjai turėjo lazdas. Vienas saugodavo *kerėplą*, o kiti iš už linijos paeiliui stengdavosi lazdomis ją numušti. Išmušus ją iš rato, visi metusieji, - pataikęs ar nepataikęs, - kol *kerėpla* saugotojo neatstatyta į vietą, bėgdavo pasiimti savo lazdą. Saugantysis, atstatęs *kerėplą* į vietą, stengdavosi kuriam nors, nespėjusiam grįžti už linijos, bakstelti lazda ir tokiu būdu susikeisti su juo vietomis. Jei nepasisekdavo – likdavo saugoti toliau.

Žaidimų pradžioje nustatyti, kam atiteks “blogiausias” vaidmuo, padėdavo skaičiuotės. Vieną skaičiuotę atsimenu dar iš Veiviržėnų:

*Zuiki puiki, lėk namo –
Ką tau ponas dovanos:
Širmą žirgą ir karietą,
Naują dvarą, pištalietą!*

Kitos atsimenu tik pabaigą:

*Krito adata į jūrą
Ir nudūrė mešką!*

Dar kitos, “žydiškos” ar “vokiškos”, pradžia:

*Eine meine menkē,
Iki tiki tenkē...*

Žaisdavome, žinoma, ir kitus žaidimus, arba klajodavome po apylinkes. Už gero kilometro, Ylakių keliu paėjus, tekėjo Šata – 3-4 metrų pločio upelis, beveik visur perbrendamas, nesušlapus nė trumpų kelnių. Už tilto vešlioje pakelės griovių žolėje sirpo stambios žemuogės, miškeliuose noko riešutai, augo grybai. Krūmokšliais,

retais beržais ar drebulėmis apaugusios pievos buvo švariai šienaujamos, tad grybus jose rinkti buvo labai patogiu. Kartą, išėję grybauti su Norviliukais, tose pievose paklydome. Saulės tą dieną nebuvo, orientuotis buvo sunku, tad, ilgai klajoję, pagaliau išėjome į miško pakraštį ir pamatėme kažkokios bažnyčios bokštus. Ilgokai stebėję apylinkę ir bažnyčią, pagaliau supratome, kad ji visai panaši į Šačių, tik stovėjo visai kitoje pusėje, negu turėjo stovėti...

Apie 3 km nuo Šačių, Lyksūdės kaime Šatai kelią kirto Augulio malūno užtvanka. Į malūno tvenkinį pameškerioti, pabendrauti su malūnininku, kartais ir ančių pamedžioti važiuodavo ir tėtė. Ne kartą po tvenkinį su tėte teko pasiirstyti ir man. O kai tėtė su kitais meškeriotojais – tarp jų dažniausiai būdavo vargonininkas Mingėla – nueidavo “pasikalbėti” su malūnininku (šeimos, rodos, jis neturėjo, o malūną nusipirko iš Amerikoje uždirbtų pinigų), valtį likdavo mudvių su Zeniu rankose. Irstytis išmokome greit, ir tai buvo vienas iš didžiausių malonumų.

Sykį tėtė su Mingėla meškeriojo valtyje, o aš vaikščiojau pakrante. Staiga drėgnoje pakrantės pievoje pamačiau lyg dramblio kojos įmintą duobutę, o joje – besitaškančią stamboką žuvį. Puoliau prie jos, abiem rankom stvėriau ir, iškėlęs virš galvos, džiaugsmingai apie laimikį paskelbiau meškeriotojams. Iš valtįs nuaidėjo juokas. Pasirodo, tas stambokas lynas duobutėn buvo įleistas jų pačių...

Kitą kartą, stovėdami ant užtvankos tilto (per jįėjo kelias į Kaukolikus), žemai apačioje pastebėjome prie pakrantės žolių prisiglaudusią lydeką. Tėtė su savimi turėjo *montekristą* ir nuo tilto nusitaikė į žuvį. Šūvis buvo taiklus, ir lydeka iškilo pilvu aukštyn. Svėrė ji apie kilogramą.

Prisimenu ir tam tikrą tėtės nusivylimą, kai kartą tame pačiame tvenkinyje žvejojamas pasiėmė į valtį Rūtą. Jinai, girdi, sėdi, žvalgosi – ir jokių emocijų! Lyg viskas čia jai būtų įprasta ar nuobodu! Berniukai, sako, užpjovę mane būtų savo klausimais. O jis taip norėjęs savo mažąją Rūtėlę nudžiuginti ir nustebinti. Rūtai tada buvo apie pusketvirtų metų.

Susiruošdavo vyrai į Šatą ir vėžianti. Kartą, upės vaga praėję trejetą šimtų metrų, iš po akmenų, pakerių pritraukė pilną bulvinį krepšį vėžių.

Kadangi pačioje Šatoje meškerę užmesti nelabai buvo kur, vietiniai žuvį gaudė ir tokiu būdu: iš akmenų upely suridendavo dvi užtvankas, vieną nuo kitos per 10-20 m. Viršutinę užtvanką darydavo kiek galint sandaresnę, apkraudavo ją velėnomis, o kai vanduo tarp abiejų užtvankų nusekdavo, likdavo, kol vanduo nepradėdavo veržtis per užtvankos viršų, susirinkti iš pakerių, iš po akmenų lendantias vėgėles, šapalus, vėžius.

Kur Šatoje galima buvo normaliai nusimaudyti ir net paplaukyti, parodė mums kunigas Antanas. Tai buvo Augulio malūno tvenkinio pradžia, kur vanduo buvo pakilęs vos ne iki upelio krantų viršaus. Dugną čia mes ne visur galėjome ir pasiekti, o plotis buvo kokie 5-8 m. Vaikščiojome su kunigu ten ne sykį, ir jam mūsų draugystė, atrodo, teikė ne mažesnį malonumą, kaip ir mums jo. Eiti maudyklėn tekdavo apie 2 km ar daugiau lauko keliukais ir takais, kol pasiekdavome tiltelį per upę, o tada dar porą trejetą šimtų metrų pavandeniui. Pakeliui praeidavome bent tris sodybas. Pirmoje gyveno Kalendra ar Kalenda, pravarde Lentinis, kitoje – su plačiais išsimėčiusiais trobesiais – vaikščiojo povai, o trečioje pro atviras daržinės duris teko matyti, kaip kuliama spragilais, - matyt, žmogus skubėjo prasikulti pirmojo derliaus grūdų, o gal reikėjo šiaudų stogui kloti – tam tiko tik rankomis iškulti, nesulamdyti šiaudai.

Pravardės apie Šates buvo gana paplitusios. Be Kalendros Lentinio, dar prisimenu Vyšniauską Dirvinį ir Vyšniauską Pabaltakį.

Pakeliui į maudyklę, praeidavome ir nedidelį miškelį, kuriame prie pat tako pūpsėjo didelis skruzdėlynas. Prie jo mėgdavome sustoti ir stebėti skruzdėlių gyvenimą, kartais numesdami joms kokį vikšrą ar vabalą. Sykį – kunigo su mumis nebuvo – prie skruzdėlynos atsitempėme išpuvusio rąsto atplaišą, kurioje buvo įsikūrusios mažos, piktos ir skaudžiai kandančios rudosios skruzdėlės. Ir užvirė karas! Stebėjomės, kaip mažosios, užpultos kelių keleriopai didesnių už save priešininkių, atkakliai ir ilgai kovoja, kol pagaliau būna įveikiamos. Pykdami ant mažųjų už jų skaudžius ir ilgai niežtinčius įkandimus, nepagalvojome, kad buvome joms per daug žiaurūs.

Pas kunigą Antaną dažnai lankydavausi, imdamas iš jo knygas – pomėgį skaitymui jis tik skatino, o raginti manęs ir nereikėjo – skaičiau viską, ką tik galėjau gauti nelabai knygomis turtingoje aplinkoje. Permačiau visas jo turėtas knygas apie keliones, misionierių nuotykius tarp indėnų, afrikiečių ar indusų.

Pagaliau pasiėmiau tikrai ne mano amžiui skirtą knygą apie kunigą Bosco (rodos, “Vilkų brolis” ar panašiai). Gražindamas ją, pas kunigą radau atvykusį jo draugą. Šis nustebo:

-Negi jis tokias knygas skaito?

-O taip! Ir ne pirmą! – mano pasitenkinimui patvirtino kunigas.

Ir tai buvo tiesa. Iš tokių “ne man” skirtų knygų prisimenu iš kunigo gautą vieno vakarų rašytojo (autorai tada man nerūpėjo) dviejų tomų veikalą “Leninas”. Iš jos galvon įstrigo tamsios ir žiaurios Rusijos provincijos, kurioje augo Leninas, vaizdai. Dar gimnazistu būdamas, Leninas matė lenta per pilvą mušamą nėsčią merginą, kad toji nepagimdytų “neteisėtą” kūdikį, vėliau toleravo ir matė kankinimus šimtų “revoliucijos priešų”.

Atrodo, kad kunigas ir pats džiaugėsi, kai man kokia knyga padarydavo didesnę įspūdį. Ne kartą jis man vis primindavo, kad būtinai aš turįs perskaityti “Princą ir elgetą”. Tačiau Šatėse šios knygos niekas neturėjo. Buvau pas kunigą, kai tos knygos jis teiravosi ir pas jį užsukusį žymųjį tautosakos rinkėją Untulį, tačiau ir šis padėti negalėjo, tik padovanojo man, rodos, jo paties paruoštą Simono Daukanto apsakymų vaikams rinkinį.

Žymusis tautosakininkas buvo mažas kuprotas žmogelis, apsirengęs kaip paprastas kaimietis, basas kojas įsispyręs į sandalus. Stebėjausi tada, kaip šis žmogus taip protingai ir laisvai kalba su kunigu kaimiečiui visai neįprastomis temomis. Atrodo, kad pašnekovai buvo gerai pažįstami jau anksčiau, nes abu buvo kilę iš Skuodo parapijos.

Gal Untulio paragintas, mūsų mokytojas Petraitis, per lietuvių kalbos pamoką ilgokai kalbėjęs apie liaudies dainas, pasakas, mįsles ir priežodžius, davė kiekvienam užduotį užrašyti iš tėvų, artimųjų ar kaimynų ką nors iš tautosakos. Ilgokai sukę savo ir artimųjų galvas ir nieko iš jų neišspaudę, pagaliau su Zeniu kažkur gavome seną knygą ar kalendorių, kuriame buvo ir Valiūno “Birutė”, dažnai vadinama liaudies daina. Ilgai negalvodami, nusirašėme ją ir pateikėme mokytojui, lyg mamos padainuotą...

Pritrūkęs savo knygų, kunigas nusivedė mane pas mokytoją Petrą, iš kurio išprašė “Tarzaną”, kaip man pasirodė, mokytojo nelabai noriai skolintą. Knyga negalėjo nesužavėti vienuolikmečio ar dvylikmečio, bet nemažiau sužavėjo ir mokytojo pasidaryta baterija radijo aparatui maitinti. Nepamenu aparato, gal ir jis buvo paties pasigamintas, tačiau mano dėmesį patraukė visą kambario kampą ant grindų užėmusi įvairių stiklainių kolekcija. Juose matėsi skaidrus skystis, o tarp savęs ir su aparatu jie buvo sujungti laidais. Laidų galai mirko skystyje, iš jų mokytojas gavo elektrą! Man tai atrodė taip sudėtinga ir paslaptinga, kad mokytojo autoritetas iš karto padidėjo keleriopai.

Pašto agentūroje dirbo jaunas vaikinys sužalota ar iš prigimties nesveika dešiniąja ranka, tad rašė jis kairiąja gražiom apvaliom raidėm, tik pasvirusios jos buvo į kairę. Agentūra buvo įsikūrusi viename *špitolės* kambarėlyje ir didžiausia įdomybė joje buvo telefono komutatorius. Tai buvo nelabai didelė ant sienos kabanti spintelė su kyšančiais iš po jos lanksčiais laidais ir dviem ar trim eilėm sunumeruotų durelių-dangtelių. Retkarčiais vienas ar kitas dangtelis atsidarydavo, vaikinys išklausydavo abonento pageidavimą ir lanksčiojo laido kištuką kišdavo į lizdą ties prašomu numeriu. Iš šio geranoriško ir malonaus vaikinio gavau keletą knygų, kurių paantraštėse buvo užrašyta: “Romanas”. Tai pamačiusi, mama padarė pastabą:

-Ar ne per anksti, kavalieriau, pradėjai romanus skaityti?

Tačiau tuo ir apsiribojo. Tarp tų knygų buvo, rodos, Kryžanovskajos “Du sfinksai” ir “Gyvybės eleksyras”, tačiau meilės linija – o tokia, tikriausiai, ten buvo – manęs visai nedomino. Bent tiek, kad kas nors liktų atmintyje.

Įdomiausia tų laikų literatūra – nuotyčiai, kelionės. Mėgstamiausias dalykas mokykloje – geografija.. Svaičiojau apie svetimas šalis, keliones, svajojau kada nors geografiją studijuoti, keliauti, nors, žinoma, naujų atradimų padaryti vilties nebebuvo. Tuo metu man į rankas pakliuvo – ar tik ne iš to paties pašto vaikinio – knyga, gal greičiau – knygelė “Tomas Alva Edisonas”. Perskaitęs supratau, kad išradėju būti ne ką blogiau, negu atradinėti naujas salas ar žemynus. Deja, ir čia, kaip ir geografijoje, nebebuvo kas veikti. Bepigu buvo Edisonui išradinėti visokius ten gramofonus ar elektros lemputes, kai dar jų nebuvo! O dabar viskas viskas – nuo elektros, radijo, patefonų, telefonų, tankų ir lėktuvų iki dantų šepetėlių – seniai išrasta! Išradėjui ar keliautojui na tiesiog visiškai nebėra nei ką išrasti, nei ką atrasti...

Kai kurios bažnytkaimio davatkėlės turėjo išsaugojusios prieškarinio populiarus katalikiško žurnaliuko “Lurdas” komplektų. Kažkaip pavyko pasiskolinti (tai nebuvo lengva!) vieną komplektą ir mums su Zeniu. Pusė to žurnaliuko straipsnių gvildeno religines problemas, tačiau kitoje pusėje buvo įdomiausių nuotykių ir

fantastinių apsakymų, o gale – nemažiau įdomus mums visai įkandamų galvosūkių skyrius. Prisimenu apsakymą apie tai, kaip kinai visu savo pasieniu pristatė daugybę metalinių bokštų, o juose įrengė galingus elektromagnetus. Artėjant japonų lėktuvams, skridusiems bombarduoti Kinijos, elektromagnetai buvo įjungti, ir visi lėktuvai trenkėsi ir dužo į bokštus. Nors tikrovėje tuo metu didelė Kinijos dalis buvo okupuota japonų, apsakyme autoriaus valia kinai pagaliau šventė visišką pergalę.

Labai patiko ir iš kažkur gautas prieškarinio “Skautų aidų” komplektas. Skačiau apie skautų žygius, stovyklas, laužus ir žavėjauosi jais. Va, į šitą organizaciją, jeigu tik ji būtų dar veikusi, iš karto būčiau stojęs!

Pasiskaitę šio žurnalo, nutarėme ir mudu su Zeniu suruošti žygį su laužu, su valgio gaminimu, nors be palapinės ir nakvynės. Į žygį pasikvietėme ir Norviliukus. Kadangi abejojome, ar suaugusieji pritars mūsų norui kažkur vieniems kūrenti laužą, išvykai ruošmės slapta. Susiradome dvi konservų skardines, – didesnioji turėjo atstoti puodą, mažesnioji – keptuvę, – pasiėmėme keletą bulvių, lašinių bryzelį, degtukų, druskos ir patraukėme prie Šatos. Nuošaliame upelio vingyje – artimiausia sodyba buvo ne arčiau puskilometro – ant nedidelio smėlio pliažo radome tinkamą stovyklai vietą: čia pat buvo skaidrus upelio vanduo (gerdavome jį tiesiog iš upės), švarus smėlis, o aplink – krūmai. Užkūrėme laužą, nuskutome bulves, supjaustėme lašinius – mūsų patiekalas turėjo būti “bulvės su spirgučiais”. Kadangi nei “puodas”, nei “keptuvė” lankų neturėjo, įtaisėme juos šiaip taip ant dviejų virš laužo greta ištiestų žilvičio lazdų. Praėjo keliolika minučių, kai staiga pamatėme, jog mūsų “keptuvės” dugnas atsilitavo, taukai teka į laužą. Begelbstint spirgus, dugnas visai atsiknojo ir su visu turiniu atsidūrė lauže. Negana to, netyčia pajudinus kartelę, lauže atsidūrė ir skardinė su beužverdančiomis bulvėmis. Vis dėlto, didesnę bulvių dalį pavyko išgelbėti ir, nuplovę pelenus bei pakeitę vandenį, “puodą” vėl įtaisėme virš ugnies. Antrą kartą jis lauže atsidūrė, kai perdegė viena iš jį laikusių kartelių. Procedūrą, tik jau su dar mažesniu bulvių kiekiu, teko pakartoti. Nebeturėjome ir druskos. Vis dėlto, tas pusiau apvirtas bedruskes bulves pagaliau pasidalijome, suvalgėme ir patenkinti patraukėme namo.

“Skautų aidas”, rodos, įkvėpė ir kitam žygiui – pasiekti Šatos upelio ištakas. Girdėjome, kad jos yra kažkur už Šliktinės kaimo, keletas kilometrų į pietryčius nuo Šačių. Kelias į Šliktinę ėjo pro mokyklą, tačiau tuo keliu kiek toliau nė vienas iš mūsų kompanijos nebuvome ėję, nors apie kryptį buvome išsiteravę. Paėjus keletą kilometrų, kelias, vis atsisakodamas į atskiras sodybas, virto siauru šunkeliu, kai kur net pertvertu tvoromis. Netoliese lojo šunys, buvo baugu, kad neišpultų iš kiemo koks piktas Rudis arba negautume pylos už laipiojimą per svetimas tvoras. Vis dėlto, tikslą pasiekėme niekieno neužkliudyti. Tai buvo negilus ir žalias, sodrios žolės prižėlęs lėkštašlaitis slėnis. Iš rytinio šlaito daugelyje vietų veržėsi šaltiniai ir virveno žemyn, slėnio vidury sudarydami jau šiokių tokį upelį. Tekėjo jis šiaurėn ir už 14 km, iš šiaurės aplenkęs Šates, suko Lyksūdės malūno girnas. Enciklopedijoje rašoma, kad dar vienas malūnas stovėjęs jau vos už 6 km nuo ištakų. Grįžome, jausdamiesi tikrais keliautojais.

Skautų žurnale radau ir aitvarų gaminimo aprašymą bei brėžinukus. Buvome matę juos skraidinant vyresnius vaikus dar Veiviržėnuose, tačiau patiems nors pačiupinėti tokį nuostabų daiktą neteko. Užsidediau aitvarą pasidaryti pats. Jam reikėjo dviejų labai lengvų tam tikro ilgio lystelių, popieriaus, klijų ir špagato. Pastarąjį galėjo atstoti suktas lininis siūlas, kurio turėjo mama, o lysteles – sausi aviečių stiebai. Nežinodamas, kad antramečiai stiebai ir šiaip jau yra išpjaustomi, slapta iš kaimyno sodo išsipjoviau du tiesesnius sausus stiebus ir kibau į darbą. Neprisimenu, kokius tada naudojau klijus, tačiau juos tada darydavome patys. Kartais jie būdavo daromi iš slyvų ar vyšnių sakų, kartais iš krakmolo, kiaušinio baltymo, bet daugiausiai – iš virtos bulvės. Bulvę reikėdavo daužyti plaktuku ant lentos ar akmens, kol pasidarydavo tarsi lipni masė. Ji visai tiko popieriui klijuoti, tačiau palikta atsarga greitai surūdavo.

Po kelių valandų ar dienos sudėtingo darbo, gavus iš mamos 20-30 m siūlo, aitvaras buvo paruoštas skrydžiui. Išėjome su Zeniu už daržinės į lauką ir pabandėme mano kūrinių pakelti į padangę. Tačiau aitvaras, vos pakilęs keletą metrų, staiga nerdavo žemyn ir darė tai tol, kol lūžo jo “stuburas”, o iš popieriaus liko skutai. Buvo apmaudu, nes labai norėjau nustebinti savo kūriniu miestalio vaikus. Tik daug vėliau kažkur perskaičiau, kad tokiam įnoringam aitvarui reikia pailginti uodegą arba pareguliuoti siūlo keturšakį prie tvirtinimo taškų. Daugiau aitvarų daryti niekada nebeteke.

Į tuometinę mano lektūrą įėjo ir tėvų prenumeruojama spauda. O ją sudarė, nežiūrint karo meto ir gyvenimo tokiam užkampyje, dienraštis “Ateitis”, savaitraštis “Savaitė”, mėnesinis žurnalas “Naujoji sodyba” ir mums, vaikams, skirtas žurnalas “Žiburėlis”. “Ateitis” mane mažai domino, tačiau kitų žurnalų visada laukdavau. “Savaitėje”, beje, spausdinamoje ant paprasto laikraštinio popieriaus, su neišpjaustytais lapais, buvo

ilustracijų, nors ir gana murzinių, iš frontų ir pasaulio, žinių ir įvairenybių skyrelis, visada po vieną novelę, o gale – jūmoro puslapis. Jame buvo spausdinami ir iš keturių paveikslėlių susidedantys ir eiliuotais tektais palydimi Gervazo Maukelės ir Barnabo Dūlio nuotyčiai. „Naujojoje sodyboje“ pirmiausiai puldavau skaityti labai įdomiai ir šmaikščiai parašytus Pulgio Andriušio mokslo populiarinimo straipsnius.

„Žiburėlis“ buvo vyresniajam mokykliniam amžiui, gal net jaunimui skirtas dvisavaitinis ar mėnesinis žurnalas, nes jame, be pasakų ir lengvesnio turinio apsakymėlių, per keletą numerių, pavyzdžiui, buvo spausdinamas ir rimtas kritinis straipsnis apie lietuvių vaikų literatūrą. Skačiau ir stebėjausi, ko tas autorius ten kimba prie visai gražių, mano nuomone, posmų, kodėl jam nepatinka poeto surimuotas „vilkas“ ir „pilkas“ ir pan. Vos ne visus metus žurnale buvo spausdinamas „komiksas“ su eiliuotu tekstu Anderseno pasakų motyvais. „Komikso“ (to žodžio dar nežinojome) herojai per Velykas pateko į Kiniją ir ten tarp jų ir kinų įvyko dialogas, kurio dvielį prisimenu:

-*Čiū-gu-mar, kių-pui rių-ku pq-ka!*

-*Čiū-a! – jie sako.*

O prisimenu todėl, kad šią „kinų“ kalbą greit pasisekė „išversti“ į lietuvių. Beje, žurnalas, teisindamasis karo meto sunkumais, paprastai, išeidavo dvigubas ir dvigubai ilgesniais intervalais.

Mokslai penktame ir šeštame skyriuose nei man, nei Zeniui problemų nekėlė. Paprastai, iš visų dalykų gaudavau penketus, išskyrus vokiečių kalbą, nes labai nemėgau „kalti“ žodžius ar gramatikos taisykles. Tad iš tos kalbos tekdavo tenkintis ketvertais. Apskritai, neįsivaizdavau, kad, be rašto darbų, namuose dar reikėtų kažką mokytis. Pakakdavo akimis permesti užduotą, sakysim, geografijos ar istorijos tekstą dar prieš mokytojų įeinant į klasę ar sklaidant jam klasės žurnalą, ir pašauktas galėjau beveik žodis žodin jį pakartoti. Beje, kai mokytojas uždavinėdavo klausimus visai klasei, atsakymus beveik visada žinodavau, tačiau atrodė nepatogu prieš draugus išsišokti, todėl rankos niekada nekeldavau ir atsakydavau, tik mokytojo paklaustas.

Nors muzikinės klausos neturėjau, tačiau kalbinę klausą turėjau gerą ir jau nuo penktojo skyriaus už diktantus ar atpasakojimus gaudavau vien penketus. Sykį už atpasakojimą, kuriame vietoje tiesioginės kalbos panaudojau netiesioginę, atpasakojamąją, mokytojas Petraitis ant mano teksto per visą puslapį išraitė didžiulį raudoną penketą su riebiu tašku. Manau, kad rašymo įgūdžiams susiformuoti didelės įtakos turėjo ir mano pomėgis skaityti.

Tikrų dvejetukininkų, kiek pamenu, nei 5-jame, nei 6-jame skyriuose nebuvo, antramečių neturėjome, tačiau daugumos mūsų braižas Petraičiui pasigėrėjimo nekėlė. Nelabai sekėsi ir man lygiai, gražiai rašyti: raidės šokinėjo aukštyne žemyn, buvo kampuotos ir nelygios. Tuo tarpu Zenio, nors ir jaunesnio, braižas buvo visai neblogas. Kad pralavintų nepaklusnias kaimo vaikų rankas, mokytojas ėmė uždavinėti namuose kasdien prirašyti po puslapį bet kokio teksto. Tuos puslapius jis peržiūrėdavo ir vertindavo mūsų pažangą. Besistengdamas gražiau atlikti užduotį, ėmiau rašyti pusiau spausdintom stilizuotom raidėm, kokiom žurnaluose kartais būdavo išspausdinami kalėdiniai ar panašūs sveikinimai. Tai buvo nesujungtos tarpusavy, aštriais kampais raidės, kur „m“, pavyzdžiui sudarė trys vienas prie kito sustatyti vienetai, o paskutinis dar turėjo aukštyne užlaužtą uodegytę. Žinoma, šitaip prirašyti puslapį pusvalandžio nelabai užtekdavo. Pamatęs, kad aš to „savo“ braižo neatsisakau, Petraitis paklausė:

-Ir greitai tau taip sekasi rašyti?

Kažką numykiau, kad lyg ir sekasi.

-Galėtum būti stenografistas, - pasakė nueidamas.

Tą žodį jau buvau girdėjęs, priėmiau jį kaip pagyrimą, bet vėliau pradėjau galvoti, ar neslypėjo jame ir pašaipėlė... Greit to braižo atsisakiau ir vėl ėmiau rašyti savo šokinėjančiomis raidėmis. Beje, greitai rašyti taip ir neišmokau, gal dėl to kaltas ir tam tikras mano pedantiškumas, vertęs kiekvieną raidę išraityti beveik tiksliai taip, kaip ji užrašyta elementoriuje.

Mokytojas Petraitis dažnai išnaudodavo nemažą pamokos dalį, stengdamasis praplėsti mūsų akiratį, pamokyti elgesio kultūros, skatino sekti kultūringų, civilizuotų kraštų pavyzdžiu. Jis nuolat pabrėždavo, kad kuo kultūringesni žmonės, tuo geriau sutvarkyta, turtingesnė ir jų valstybė. Štai Švedija pasiekė tokį lygį, kad kiekvienas ūkininkas turi ne tik visokių padargų, žemės dirbimo mašinų, bet ir motociklą. Pareina po lauko darbų, nusiprausia, persirengia – ir dumia į artimiausio miesto kiną, teatrą ar dar kur nors. Tas švedo motociklas darė įspūdį, nes daugeliui iš mūsų ir dviratis buvo svajonė.

Baigus penktąjį skyrių, mokykla suruošė ekskursiją į Apuolės piliakalnį. Tai buvo įsimintinas žygis, eiti reikėjo 10-12 kilometrų, ėjome du ar trys paskutiniai skyriai. Nuo Lyksūdės, aplenkdami Kaukolikų kaimą, pasukome tiesiai laukų keliukais ir takais. Toks kelias mūsų basoms kojoms buvo netgi geresnis, negu platus žvyrkelis. Maždaug pusiaukelėje sustojome pailsėti dideliais medžiais apugusioje kaimo mokykloje. Vėsioms ir tuščioms klasėms suoluose pasėdėję, atsigėrę, išskubėjome tolyn.

Apie pusiaudienį pasiekėme Kaukolikų-Skuodo vieškelį, už kurio čia pat ir mūsų žygio tikslas. Piliakalnis pasirodė įspūdingas, didesnis ir gal net gražesnis už Veiviržėnų. Mokytojas Petraitis papasakojo apie čia buvusią kuršių pilį, apie jų kovas su švedais ar danais, apie kasinėjimų, atliktų maždaug prieš 10 metų, radinius. Štai čia kalną juosė ažuolinių ir pušinių rąstų siena, sutvirtinta molio, o čia kalno vidury esančiame įdubime buvęs šulinys, tad pilies gynėjai niekada vandens nepritrūkdavę. Archeologai nustatę, kad pilis daug kartų degusi, bet vėl būdavusi atstatoma.

Užkandę atsineštų sumuštinų, pažaidę ir pabraidę piliakalnio papėdę skalaujančioje Luoboje, patraukėme namo. Nors sukorėme tą dieną gerokai daugiau, negu 20 km, neprisimenu, kad ši kelionė būtų buvusi sunki ar kad vakare būčiau jautęsis labai nuvargęs.

Šiaip jau tie dveji Šačių mokykloje praleisti metai buvo gana ramūs. Tik Zenis kartą bebėgdamas koridoriu, kaktomuša susidūrė su klasės draugu ir šiam po antakio oda prakirto kraujagyslę. Tuo po susidūrimo pamaniau, kad draugui ant kaktos išsoko akis – taip greit po oda ėmė kauptis kraujas. Ta “akis” bemat virto melsvu, kraujo pritvinkusiu “kiaušiniu”, tikroji akis visai užtino. Dabar jau nebeužteko Petraičio medicininių žinių (tokių jis irgi turėjo!), teko kviesti mokinio tėvą, kuris skubiai savo vežimu išvežė nukentėjusįjį į Mosėdį. Po kelių dienų sužeistasis grįžo į mokyklą, tik virš akies matėsi randelis. O Zenis atsipirko mažu guzeliu kaktoje.

Man tais metais vis dažniau ėmė skaudėti dantį. Tiesa, išgedę buvo abu paskutiniai apačioje, tačiau kairysis kažkodėl neskaudėdavo. Jei tai atsitikdavo mokykloje, susiėmęs žandą verksmingu balsu pasiskųsdavau mokytojui, ir, šio išleistas, dūlindavau namo. Namuose mama, suvilgiusi vatos gumulėlį vaistuose, užkišdavo dantį, ir skausmas po kurio laiko praeidavo. Mokyklon, žinoma, negrįždavau.

Rudenį, žiemą dažnokai imdavo skaudėti gerklę, pakildavo temperatūra, tekdavo savaitei ar ilgiau gulti lovon. Sakydavo – angina. Bet gydomas buvau naminiais vaistais.

Sykį teko kreiptis ir į gydytoją – smarkiai paraudo ir ėmė skaudėti vieną akį. Rūškaną lietingą rudens dieną tėtė išvežė mane į Ylaktį. (Šatiškis, paklaustas, kur važiuoja, atsakydavo: “Ilaktis”, abi “i” sujungdamas į vieną ir tardamas ją trumpai). Iki šio miestelio, kiek didesnio už Mosėdį, buvo apie 15 km. Apžiūrėjęs akį, gydytojas prirašė lašų, liepė lašinti juos į akį ir palaikyti ją užrištą, kol paraudimas praeis. Kadangi ta akis ne taip jau smarkiai ir skaudėjo, buvau patenkintas: su užrišta akimi mokyklon eiti nereikės!

Prakalbus apie ligas, prisiminiau ir tokį, man tada atrodžiusį juokingą ir žmonių “tamsumą” rodantį atvejį. Vieną dieną pas mamą atėjo šatiškė, nelabai ir pažįstama, kuri pasiguodė, kad jos dukrelė, vienmetė su mūsų Rūta, kažkuo serganti. Gydymui būtinai reikalingas tokio pat amžiaus mergaitės šlapimas. Tai gal ponias galėtų jo duoti? Mama iš pradžių net nepatikėjo, kad tai rimtas prašymas, ėmė juoktis, pagaliau moterį įtikinėti, kad tai ne vaistas. Viešnia buvo atkakli. Negi ponias gaila?

Pagaliau mama nusileido. Kieme bėgiojusi Rūta buvo atvesta į vidų, pasodinta ant puoduko ir liepta daryti “dzi-dzi” (mudu su Zeniu – pirmoji šeimos pamaina – sakydavome “piš-piš”). Rūta spyriojosi, sakė visai “dzi-dzi” nenorinti ir nesuprato, kodėl čia prie tos svetimos tetos turi tupėti ant puoduko. Pagaliau gal po pusvalandžio, Rūtai jau ir ašaroti bepradedant, viešnios prašymas buvo patenkintas, nors ir ne tokiu kiekiu, kokio tikėtasi.

Nežinau, kiek tėtė gaudavo ostmarkių ir ką už jas būtų buvę galima nupirkti, jei mūsų kooperatyve (parduotuvėje) kuo nors rimtesniu būtų prekiauta. Čia buvo galima gauti nebent vandenį, lyg medžio kaladėlę, neskęstančio ir beveik neputojančio “tualetinio” muilo, gal dar tabako, druskos, ir tų ne visada. Kooperatyvas buvo toks skurdus, kad visiškai neviliojo mūsų, paauglių, į jį nors užėiti, nebuvau ten siunčiamas ko nors parnešti ir tėvų, tad dabar net neįsivaizduoju, kaip jis atrodė iš vidaus, nors išorę prisimenu neblogai.

Dėl to, vos atvažiavus į Šates, tėvams teko kurti savo “ūkį”. Šalia Benckės namo buvo apie hektaro dydžio turbūt jam ir priklausęs sklypas, paėjus keliuku pro kooperatyvą, šalia bažnytkaimio plytėjo dar du trys

galbūt tam pačiam šeimininkui priklausę hektarai. Dabar ši žemė buvo “niekieno”, o greičiausiai – valstybės. Tėvams, kiek suprantu, oficialiai buvo leista šia žeme naudotis, nes vien iš algos kaime pragyventi nebuvo įmanoma.

Be vėl pas mus atsiradusio ir prižiūrimo valdiško Bėrio, naudojamo ir savo reikalams, įsigijome karvę, porą paršelių, vištų. Šalia namo keletą arų užėmė daržas, didesnioji jo dalis teko burokams, likusioje prie namų esančio sklypo dalyje pirmaisiais metais buvo pasėti vasariniai kviečiai. Tačiau bebaigiančius bręsti kviečius Šačių žvirbliai taip švariai nukulė, kad beliko tik šiaudus susirinkti. “Užmiesčio” sklype auginome bulves, ganėsi karvė su arkliu.

Truputį ūkio darbų tekdavo ir mudviem su Zeniu. Didžiausias ir įkyriausias buvo burokų daigų laistymas. Kol burokai neprakuto, laistėme juos vos ne kasdien pavakariais šulinio vandenių, vėliau – ir atskiestomis srutomis. Kitas darbas – nuvesti į ganyklą ir parvesti karvę ir arklių, nueiti juos perkelti. Vidurvasarį jie ten būdavo ir per naktį. Kartais kuris nors, antrojo padedamas, užsėsdavome ant Bėrio ir namo parjodavome raitas.

Kartą Bėrio parvesti nuėjau vienas. Įsidrąsinęs įsivedžiau jį į griovį, užsiropščiau ir išjojau namo. Jojau ramia žingine, tačiau artėjant prie miestelio centro išsistovėjęs arklys ėmė risnoti lėta riste. Plati jo nugara vos ne per sprindį šokinėjo aukštyn žemyn, kartu šokinėjau ir aš. Tik bėda, kad pašokęs nebepataikydavau nusileisti į tą pačią vietą. Nepažabotas arklys į mano išgąstingą “Trrr!” nekreipė dėmesio ir linksmai spartino žingsnį. Prie pat namų, leidžiantis į pakalnę, savo raitelį jis užšokdino jau sau ant sprando. Apsikabinau kaklą rankomis ir dar po kelių žingsnių nusliuogiau pakaklėn, po Bėrio kojomis. Protingas gyvulys iškart sustojo, o man beliko dairytis, ar nieks mano “šauniojo” jojimo nematė. Regis, ne... O juk tokio amžiaus kaimo vaikai, mačiau, lakstė šuoliais...

Buvome įsitaisę ir pilkai sidabrinių – šinšilų veislės – triušių. Jie buvo laisvai paleisti malkinėje, kur nedelsiant prisirausė urvų. Tuose urvuose vedė vaikus ir net apytikriai nebežinojome, kiek iš viso jų yra. Buvo gražu pažiūrėti, kai, menkiausiam pavojui iškilus, senis triušis garsiai trepteldavo letena, ir visi bemat dingdavo urvuose. Kartą per kiemą vedamo Bėrio koja įsmuko į tokį urvą ir per angą dalis triušių pasklido po kaimynų daržus. Kaimynams džiaugsmo tai nekėlė, o pagauti suaugusį triušį buvo labai sunku. Vis dėlto, iki žiemos visiems triušiams teko atiduoti savo kailiukus. Iš jų Kęstučiui su Rūta buvo pasiūtos kepurės ir apykaklės.

Turėjome įsigiję ar gavę dovanų ir porelę mažųjų veislės vištų – gaidelių ir vištytę. Gaidukas buvo labai smarkus, kartais netgi taikydavosi svetimam įkirsti į koją, o didžiausias vištas “šefavo” be jokių nepilnavertiškumo kompleksų. Gi vištytė buvo kažkokia nenormali: dėjo kiaušinius kur papuolė, kartais net kiemo vidury, jie buvo minkštais lukštais (“minkštčiausiai”), dažniausiai pati juos tuoj ir sulesdavo.

Visas šis “pagalbinis” ūkis aprūpindavo šeimą pagrindiniais produktais: pienu, sviestu, mėsa, bulvėmis, daržovėmis. Iš ūkininkų tekdavo prisipirkti tik grūdų ar miltų.

Kadangi, be pustuščio kooperatyvo, jokios kitos parduotuvės ar kepyklos Šatėse nebuvo, duoną mama kepdavo pati. Juo labiau, kad Benckės duonkepė krosnis buvo gera, tik mūsų poreikiams gal ir per didelė. O mamos duona tikrai buvo skani, jos raugo kartais ateidavo ir kaimynės. Kepdavo ją maždaug kas dvi savaitės, dažniausiai plikytą – tokią rauginti reikėdavo bent dvigubai ilgiau, negu paprastą. Kad ilgiau išsilaikytų šviežia, nežiedėtų, mama pridėdavo šiek tiek virtų bulvių. Tešlai minkyti turėjo specialią medinę geldą, gražiai šlapiomis rankomis suformuotus didokus kepalus įkaitinton ir švariai iššluoton krosnin pašaudavo medine ližė. Ližę, paprastai, pabarstydavo miltais, bet yra bandžiusi, kaip babūnė, pakloti ant jos ir kopūstų ar klevo lapų. Pašovus duoną, iš geldos sugrandyti tešlos likučiai buvo suvoliojami į apvalų pagranduką ir paliekami kaip raugas kitam kepimui. Raugas šeimininkų buvo saugomas, nuo jo priklausė geresnis ar blogesnis tešlos rūgimas ir būsimos duonos skonis.

Iškepusią duoną mama uždengdavo drėgnu rankšluosčiu, o mes, vaikai stengdavomės paragauti dar karštos, kmynais ir rūgštele kvepiančios duonos su sviestu. Skaniausia būdavo kepalas gale ar šone perskilusi korėta, traški plutelė. Kad nereikėtų gadinti dar neatvėsusio kepalas, dažniausiai mums būdavo iškepamas ir nedidelis pagrandukas.

Didesnius darbus namuose padėdavo nudirbti Razė – taip vadinome kitoje kelio (ar gatvės) pusėje gyvenusią moterį Rozaliją. Jos pavardės nė nežinojau, kaip nežinojau ir kartu su ja gyvenusios Bašelės pavardės. Bašė, Bašėlė – vardo Barbora santrumpa – man, pripratusiam prie gargždiškių, kretingiškių Basės,

skambėjo iš pradžių labai neįprastai, netgi juokingai. Gyveno jos nedideliame namelyje, priklausiusiame, atrodo, Bašelei. Abi buvo netekėjusios, turėjo apie 40, gal kiek daugiau ar mažiau metų – nelabai tada gaudžiausi, o ir nerūpėjo tie suaugusiųjų metai. Bašėlė – taip ją visi vietiniai ir vadino – pilnoka, apskrito ir nuoširdaus veido moteris – buvo viena geriausių apylinkės siuvėjų. Razė, kiek supratau, buvo jos kompanionė ir padėjėja, dirbusi visus namų apyvokos darbus, nes apie siuvimą, atrodo, išmanė tiek, kiek reikėjo ką nors išardyti ar sagas susiūti. Tačiau tai buvo linksma, gan aštrų liežuvėlį turinti moteris, žinanti visos parapijos naujienas ir mėgstanti jomis pasidalinti. Razei užtekdamo laiko padėti bulviakasyje, prie skalbimo ar daržų ravėjimo, o su Bašele mamai teko bendrauti kaip su siuvėja ir kaimyne, tad jos abi greitai tapo savos mūsų namuose.

Pavasario darbų metu ar per šienapjūtę, bulviakasį talkon ateidavo kaimynai, kai kurie buvo ir samdomi. Talkininkams mama paruošdavo geresnį valgį, tačiau išgertuvių nebūdavo. Prisimenu, kaip mama pro virtuvės langą vaišino daržinėje šieną krovusius kaimynus savo gamybos vyšnių antpilu. Gėrimas buvo padarytas iš butelyje cukrum užpiltų vyšnių, ilgokai laikytų saulėje ant palangės, gal turėjo šiek tiek ir alkoholio. Kiekvienas, atėjęs iš daržinės, gavo po taurelę raudono gėrimo ir gyrė jo skonį. Daržinėje ir be gėrimų geros nuotaikos netrūko, nuolat girdėjosi iš ten vyrų ir merginų juokas, spygavimai. Prie lango laiks nuo laiko prieidavo mėgstantis pajuokauti alinės savininkas Norvilas ir sakydavo:

-Ponia, užrašykite ant kalendoriaus: Jonas ir Antosė sugriešijo!

Po kiek laiko priėjęs prašydavo užrašyti jau kitus vardus.

Kartą tėtė su Norvilu parsinešė kaimynuose pjauto avino sėklides ir atidavė mamai iškepti, sakydami, kad tai labai sveika, be to, būsianti puiki užkanda – su savimi turėjo ir butelį degtinės. Nelabai noriai mama pačirškino kepsnio griežinėlius ant keptuvės, kepimo metu pastebėjusi, jog jie pučiasi, lyg užerzintos rupūžės. Čia pat virtuvėje vyrai ėmė doroti gėrimą ir užkandą. Bebaigiant vaišes, tėtė staiga pašoko ir movė į kiemą. Grįžo, vaišių turinį palikęs prie tvarto ir priekaištaudamas mamai, kam, girdi, reikėję minėti tas rupūžės – kai bevalgydamas apie tai prisiminęs, iškart pasidarę bloga...

Be Norvilų, tėvai Šatėse daugiau bendravo su kooperatyvo vedėjo Tylenio šeima, su vargonininku Mingėla (pastarasis buvo pagrindinis tėtės draugas ir medžioklės bei žvejybos kompanionas), su Daciais (Dacys buvo siuvėjas ar batsiuovys), tėtė kartais išgerdavo buteliuką ir su kalviu Palubinsku, nuvedęs jam kaustyti arklį. Su kalvio vaikais bendravome ir mes, o mažasis Palubinskiukas ir mūsų Kęstutis – abu vienmečiai – buvo neišskiriami draugai.

Tėvai neretai buvo kviečiami ir į įvairiausius pobūvius pas apylinkės ūkininkus, nors patys namuose vaišes rengė retai. Vaikai į vaišes, paprastai, nevažiudavome. Prisimenu tik vienas kūlimo talkos pabaigtuves dideliame ūkyje su eglėmis apsodintu sodu, kuriame buvome vaišinami ir populiariu tose vietose rudeninių talkų patiekalu – obuolių koše.

Prisiminus košę, reikia pastebėti, kad bulvinė pusmarškonė košė buvo beveik kasdieninis pusryčių valgis visoje Šačių apylinkėje. Prie jos, paprastai, paduodavo “mirkalą” – padažą iš pakepintų lašinukų, svogūnų, miltų ir grietinės. Mirkalas buvo įpilamas į lėkštės ar dubens viduryje košėje padarytą duobutę, ir valgytojas ar valgytojai, jei buvo valgoma iš vieno, kaip taisyklė – molinio, dubens, mirkydavo šaukštu, dažnai - mediniu, pakabintą košę į mirkalą. Be mirkalo, o kartais ir vietoje jo, būdavo patiekiamas rauginto pieno, raugintų agurkų. Tokia rytinė košė šatiškiams buvo tiek įprasta, kad rytais sutiktas kaimynas vietoj labo ryto arba “ar jau po pusryčių?” išgirdavo:

-A jau po kuošės?

Pastarasis trumpai drūtai atsakydavo:

-Po! – nors kartais ir ne košę pusryčiams buvo valgęs.

Mūsų namuose tokia košė buvo pietų patiekalas. Verdant ją, kada į sugrūstas bulves pilamas pienas, beriami miltai ir visa tai turi dar kažkiek pavirti, šiek tiek košės būtinai prisvildavo, ir tą rudą sluoksnelį labai mėgome gramdyti ir valgyti visi vaikai.

Iš spalvingesnių Šačių asmenybių reikėtų paminėti kunigo altaristos gaspadinę. Šiek tiek gražiau ir valyviau apsirengusi, negu daugelis bažnytkaimio moterų, ji mėgo pasišnekėti su kaimynėmis, pasiklaudyti jų bėdų, nuolat pasakotojai pritardama:

-Noje, noje! Tiesa, tiesa!

O kadangi ji vietoje garso “s” tardavo “t” ir kalbėdavo žemaitiškai, tai tas pritarimas skambėdavo:

-Noje, noje! Tėita, tėita!

Dėl to ją visi ir vadino Tėita-tėita.

-Tėita-tėita pasakojo, - sakydavo moterys, ir niekas neklausė, kas ta “Tėita-tėita”. Jos tikrosios pavardės ir vardo nežinojau ne tik aš, bet ir ne viena kaimynė.

Kartą mus, vaikus, nustebino visai šalia bažnyčios didoką namą turėjusio Kaupo žmona. Aplink visą jų namą pastogėse buvo įrengti balandžių lizdai. Lizdų buvo daug, o balandžiai buvo paprasti pusiau laukiniai miestų gyventojai. Vieną rudens dieną pamatėme, kad Kaupienė, pasistatydama kopėtėles, renka iš lizdų jau apsiplunksnavusius, tačiau dar nepaskrendančius jauniklius. Jų jau buvo prisirinkusi vos ne pilną bulvinį krepšį. Į mūsų klausimą, kur juos dės, ta stora stambi ir nelabai simpatiška moteris atsakė, kad tokie balandžiukai – patys skaniausi, be to, nereikia vargti, juos gaudant. Dauguma kaimynų tokiam jos poelgiui nepritarė, tad Kaupienė buvo laikoma keistuole (gal ir ne vien dėl balandienos pomėgio).

Nors buvo karo metas, šio Lietuvos kampelio kaimas ypatingų nepriteklių nepatyrė. Trūko, žinoma, pramoninių prekių, - cukraus, druskos, žibalo, drabužių, - tačiau maisto pakako, pyliavos dėka vietinės valdžios irgi buvo pakeliamos. Tad įvairias šventes, vardadienius (gimtadieniai dar nebuvo įprasti) kaimas šventė kaip šventę. Labai išplito ir išstobulėjo naminės degtinės varymas, į jos gamintojus policija žiūrėjo pro pirštus, neretai ir pati naudojosi šio darbo vaisiais. 1943-ųjų vasarą jau minėtame ažuolyne buvo surengtos šaunios Joninės su prakalbomis ir dainomis, su aukštai stulpe padegta dervos statine (rusų lėktuvai dar neužskrisdavo). Tamsoje grįžtant namo, tėtė parodė žolėje šviečiančią žalsvą švieselę. Tai buvo jonvabalis – šviesoje visai neišvaizdus kirminėlis.

1942-siais ir 43-siais metais vokiečius Šatėse matėme labai retai, čia praktiškai tebebuvo sena prieškarinė tvarka. Kaimuose valdžiai atstovavo seniūnai, policijoje dirbo prieškariniai policininkai, mokyklose – tie patys mokytojai, ir mokėmės dar iš “smetoninių” vadovėlių (išskyrus vokiečių kalbą). Tėtė iki pat rusams grįžtant nešiojo senąją Lietuvos policijos uniformą.

Bent porą, o gal ir daugiau kartų iš Mosėdžio policijos tėtėi skambino, kad atvažiuos ar gali atvažiuoti vokiečiai gaudyti žmones darbams Vokietijoje. Ši žinia bemat būdavo paskleidžiama po bažnytkaimį, ir visi bent kiek pajėgūs vyrai kuriam laikui dingdavo iš jo. Moterys juokėsi, kad net šlubasis Ruginis paklibinkšt paklibinkšt iškūręs į artimiausią beržynėlį. Ar iš tikrųjų kada tie vokiečiai tokiu tikslu buvo atvažiavę, nemačiau.

Patarnavimas bažnyčioje greitai tapo įprasta pareiga. Tiesa, tarnaudavome mudu tik sekmadieniais, švenčių dienomis ir dažniausiai tik per sumą. Rudenį, per didžiausius parapijoje šv. Pranciškaus atlaidus įsitikinome, kad šios pareigos duoda ir naudos. Į atlaidus suvažiavo bent keliolika kunigų iš aplinkinių parapijų, tiek pat kasdien (atlaidai tęsėsi tris dienas) prie visų altorių buvo laikoma ir mišių, tad zakrastijono, kaip kasryt, nebeužteko. O kiekvienas svetimas kunigas po mišių patarnautojams išmesdavo po markę ar dvi, tik senesnieji klebonai kartais apsiribodavo pusmarke. Neretai sulaukdavome ir pagyrimų už tiksliai ir aiškiai kalbamas maldas, gerą patarnavimą. Nors kai kurie senieji klebonai patys tas maldas pramurmėdavo taip greitai, kad suprasdavome tik paskutinius aiškiau tariamus žodžius.

Pasibaigus mėnesiui, ir kunigas Valiuška, pagyręs ir padėkojęs už gerą darbą, mudviem su Zeniu sumokėdavo “algą”, dažnai net po penkias markes.

Atlaidų metu į talką ateidavo ir trys keturi senieji klapčiukai, jau geri pusberniai. Ilgainiui jau žinojome, kuris kunigas dosnus, o iš kurio gali laukti tik suglamžytos pusmarkės, tad stengdavomės patekti pas “gerą” kunigą. Suprantama, kad tarp klapčiukų susidarydavo ir tam tikra konkurencija, tačiau susipykę niekada nebuvo.

Nors šiaip jau uždirbtų markių Šatėse beveik nebuvo kur išleisti, tačiau per atlaidus prie šventoriaus atsirasdavo ir tradiciniais namų darbo ilgais saldainiais prekiaujančių prekeivių. Vis dėlto, tų saldainių beveik niekada nepirkdavau – taupiau pinigus savo svajonei – geroms ledžingoms. Negirdėjau, kad, bent aplinkiniuose miesteliuose, kur nors tokia prekė gali būti, bet vilties nepradau: gal Skuode, gal Kretingoje kada nors atsiras, gal kas nors parves iš toliau. Deja, iš anksto galiu pasakyti, kad šiai svajonei taip niekada ir nebuvo lemta išsipildyti...

Įvairios bažnytinės šventės buvo įdomios ir tuo, kad keisdavosi apeigos, keisdavosi bažnytinių apdarų spalvos, vykdavo procesijos. Būdavo malonu eiti šalia baldakimo su monstranciją nešančiu kunigu ir nuolat skambinti varpeliu – tris kartus aš, tris kartus kitoje baldakimo pusėje einantis Zenis. Ir vėl: tris – aš, tris – jis. Bet įdomiausia būdavo prieš Velykas, kai užgavėdavo varpai, o vietoje varpelių, naudojome medines tarškytes.

1943-jų vasarą parapijoje buvo didelis įvykis – atvyko vyskupas, buvo “dirmavojami” vaikai (teikiamas Sutvirtinimo sakramentas). Tarp jų buvome ir mudu su Zeniu. Gal pora šimtų vaikų išsirikiavo šventoriuje, už jų – kūmai, dar toliau – giminės, draugai ir vos ne visa parapija. Už manęs, padėjęs ranką ant mano peties, stovėjo “dirmavonės” kūmas mokytojas Anužis, už Zenio – Petraitis. Aš gavau jau trečiąjį – Petro – vardą, Zenis - Povilo. Po ceremonijos kūmai mudviem įteikė po popierinį maišelį naminių, turbūt Petraitienės keptų tešlainių, o tėvai pavaišino kūmus pietumis. Tuo išskilmės baigėsi.

Tų pačių metų rugpjūčio pradžioje mama, Razė ir aš išvažiavome į Kretingą, į garsiuosius Parcinkulio atlaidus. Atlaidai, žinoma, buvo tik pretekstas – labiausiai mama norėjo pasimatyti su giminėmis ir draugėmis, prasiblaškyti nuo Šačių monotonijos. Išvykome gražų saulėtą rytą Bėrio traukiama brikele. Kelias tolimas, – apie 50 km, – tad Kretingą pasiekėme jau popiet. Apsistojome pas mamos draugę, prieš karą turėjusią *manufaktūros* parduotuvę (tiksliai neįsivaizdavau, kas tokioje parduotuvėje pardavinėjama). Gyveno jinai Birutės gatvėje, prie pat Akmenos. Iš pat ryto, palikęs moteris *gaspadoje*, iškūriau į miestą. Rūpėjo pasižiūrėti, kas pasikeitė per tuos metus su trupučiu svarbiausiame ir didžiausiame apskrities mieste. Vaikščiojau po pažįstamas gatves, viskas tebebuvo kaip anksčiau. Gal tik griuvėsiai centre ir Vilniaus gatvėje šiek tiek aptvarkyti, bet ką nors atstatyti nė nemėginta. Tik išlikusi bažnyčios bokšto mūrinė dalis uždengta lėkštu stogeliu. Draugų nesutikau.

Artėjo sumos laikas, suskambo varpai. Kartu su iš visur plūstančiais žmonėmis pasukau bažnyčion ir atsidūriau visai prie didžiojo altoriaus. ”Profesionalo” žvilgsniu stebėjau patarnautojus, gėrėjausi jų mezginiuotomis *kamžomis*, o labiausiai – purpurinėmis aksomo pelerinomis su geltonais apsiuvais ant jų pečių. Šatėse mes dėvėjome paprasčiausias, beveik be jokių pagražinimų baltas *kamžas*.

Žmonių bažnyčioje – kaip silkių statinėje. Pasidarė karšta, tvanku. Pajutau, kad svaigsta galva, matau prieš save tik siaurą plotelį, kažkoks gumulas kyla gerkle aukštin. Pusiau sąmoningai pasukau prie išėjimo. Matyt, mano išbalęs veidas ir visa išvaizda aiškiai bylojo, kad gali nukentėti ne vieno maldininko apdaras, nes skubėdamas bažnyčios viduriu mačiau tik, kaip paslaugiai į šalis traukėsi klūpančios moterėlės, paskui save rankomis skubiai patraukdamos ir sijonus. Atsidūriau skverelyje, kur dabar stovi paminklas kunigui Pabrėžai, dėdės Vlado kadaise padėtų sodinti ąžuolų pavėsyje ir iš karto atsigavau.

Palei šventorių patraukiau Vilniaus gatve tolyn ir čia prie šv. Antano namelio pamačiau afišą, antrą ar trečią valandą kviečiančią koncertan. Turėjau gal 10 ar daugiau markių ir tokios progos praleisti negalėjau. Dar kiek paslaminėjęs ir suvalgęs nusipirktą bandelę ar spurgą, pasukau salėn, kurioje kažkada buvau žiūrėjęs garsiuosius sovietinius filmus “Volga, Volga” ir “Traktoristai”. Sumokėjęs, rodos, dvi markes, patekau vidun.

Niekada nebuvau buvęs jokiame ne saviveiklininkų ruoštame koncerte, ir tai, ką pamačiau, mano manymu, buvo puiku. Čia buvo dainų, šokių, cirko fokusų, du klounais apsirengę pranešėjai dainavo kupletus, sakė anekdotus. Štai vienas iš jų dialogų:

–Žinai, neseniai buvau pakviestas pas vieną ligonę ir greit nustačiau, kad jinai susirgo nuo 12 prarytų slyvų!

–Ir kaip tu tai nustatei?

–Po lova radau 12 slyvų kauliukų!

–Na, tai dar niekis! Štai aš neseniai buvau pas ligonę, kuri prarijo autobusą!

–O kaip tu tai nustatei?

–Po lova radau šoferį!”

Tikrosios anekdoto prasmės nesupratau, man buvo juokinga, kad dėl po lova rasto šoferio galima daryti tokią kvailą išvadą...

Kitą dieną išvažiavome namo, ir iki pat Kalnalio vis pasakojau apie koncertą.

Gal kunigo Antano paraginti (atsisakyti klapčiukams buvo nepatogu) su Zeniu pradėjome eiti išpažinties kiekvieno mėnesio pirmąjį penktadienį. Ir taip – 9 mėnesius iš eilės. Taip užsitikrinome sau “laimingą mirtį”. O tai reiškė, kad nemirsime be Švenčiausiojo sakramento, be Paskutiniojo patepimo. Kadangi šią akciją pradėjome

jau rudeniop, o mišios šiokiadieniais prasidėdavo apie 7 val., tekdavo keltis su tamsa ir dar gerokai prieš pamokas traukti į bažnyčią. Truko tai iki vėlyvo pavasario, įžadas buvo įvykdytas, tad manęs laukia “laiminga” mirtis...

Šiaip jau, kaip klapčiukai, dideliu stropumu nepasižymėjome. Sekmadieniais, kaip sakiau, patarnaudavome išimtinai tik per sumą, o po jos, išklausę būtiną išklausti Dievo žodį (Evangelijų ištrauką) ir nebelaukdami paties pamokslo, dumdavome namo. Čia, jeigu tai buvo vasara, skubiai mesdavome atgrasų apavą šalin ir nerdavome lauk. Ir niekaip negalėjau suprasti, kaip tie suaugusieji visą gražią vasaros dieną iškenčia apsiavę.

Vis dėlto, nors ir vengėme “viršvalandžių”, švenčių, atleidų metu neišsisukdavome ir nuo kitų pamaldų: tekdavo dalyvauti ir mišparuose, ir giedant ilgiausias litanijas, egzekvijas, ir, žinoma, gegužinėse pamaldose. Pastarosios iš jų buvo maloniausios, vykdavo gražiais gegužės vakarais, besileidžiančios saulės šviesos nutviekstoje bažnyčioje. Per jas giedamos giesmės “Sveika, Marija, Motina Dievo” graži melodija teikė tikrą pasitenkinimą, nekantriai laukdavau, kada po monotoniškos litanijos bus užtraukiama ši giesmė, gražiai vargonams pritariant. Šiaip jau gaudžianti, visą bažnyčią užtvindanti vargonų muzika manęs nežavėjo. Išimtį sudarė, kai jie pritardavo mano mėgstamų giesmių melodijoms: banguojančiai “Pulkim ant kelių”, “Marija, Marija”, lotyniškai “Tantum ergo Sacramentum”. Nors melodija ir niekuo neišsiskyrė, bet dar ir dabar galėčiau pakartoti didesnę dalį kunigo lotyniškai giedamos “Pater noster” (“Tėve mūsų”).

Labai nemėgau kaimo giedorių giedamų senoviškų giesmių, grubokų jų balsų ir ypač tose giesmėse, kaip ir daugelyje liaudies dainų, iškraipomų žodžių kirčių. Klasiškas tokios giesmės pavyzdys man buvo po visų pamaldų, po mišparų su pasimėgavimu vyriško balso pradedama

*“Kas nor Pa-ana-a-ai Máriai tarn-a-aut,
Per jos užtary-y-ymą išgany-ymą gaut...”*

Po pirmosios eilutės melodiją pagaudavo daugiau vyriškų ir moteriškų senyvų balsų, vargonai jau tylėjo, o tolimesnių giesmės žodžių nebesuprasdavau, nes būdavau atsidūręs šventoriuje. Dabar mano požiūris į tą liaudišką giedojimą visai kitoks, o tada žodis “senoviška” buvo bemaž tolygus žodžiui “primityvu”. Ar ne toks požiūris ir šiandieninio jaunimo į mūsų jaunystės melodijas ir ne tik į jas?

Su kunigu Antanu bendravome – gal geriau tikėtų žodis draugavome – iki 1943-jų metų rudens ar žiemos, kada jis buvo perkeltas į Palangą ir paskirtas tenykštės gimnazijos kapelionu. Prieš tai, jau rudeniop, tarp jo ir manęs įvyko pokalbis, giliai įsirežęs mano sąmonėn. Buvo pavakarys, atėjau pas kunigą pasikeisti eilinės knygos. Kunigas pasiūlė pasivašinti sausainiais iš ant stalo stovinčios vazelės, atsisėdę ėmėme kalbėti apie perskaitytą knygą, apie tai, kas mane domina, apie ką svajoju. Temo. Kambario prieblandoje jaučiausi vos ne lygiavertis kur kas vyresnio žmogaus pašnekovas. Staiga kunigas paklausė:

-O ar žinai, iš kur vaikai atsiranda?

Sutrikau, paraudau ir apsidžiaugiau, kad kambary nedega žiburys. Bet kunigui meluoti nevalia.

-Žinau, - po trumpos pauzės atsakiau pusbalsiu.

-Iš kur? Tėvai papasakojo?

-Ne. Iš vaikų...- nutęsiau.

-Na, vaikai gal ne visada gražiai apie tai pakalba, kartais ir prigalvoja, - ėmė kalbėti kunigas.

Apskritai, apie tai esą galima kalbėti tik rimtai. Visi į šį pasaulį esame atėję tokiu, gal ir ne visai gražiu būdu. Taip Dievas patvarkė, ir Jo tvarką privalome gerbti. Bažnyčia įkūrė ir gerbia Moterystės sakramentą, šeimą. Nebūtų šeimos – išnyktų žmonija. Kalbėjo apie Dievo priesaką Adomui ir Ievai. Apie tai, kad vyrai ir moterys esą skirtingi, turį skirtingus organus. Ir tų organų esą negalima be reikalo liesti. Dėl to kiek nustebau, bet nediršau paklausti, kodėl negalima? Savo “ataugėlę” laikiau lygiaverte kūno dalimi ir nemaniau, kad jai reikia ar nereikia skirti kažkiek daugiau dėmesio.

Pagaliau kunigas pakeitė temą, pasakė kažką linksmo, nusijuokė. Atsisveikinau. Grįžau jau gerokai sutemus, mąstydamas apie kunigo žodžius. Buvo man 12, gal dar ir ne visai, metų.

Turbūt kunigo ir iš jo gautų knygų įtakoje, svajodamas apie savo šviesią žymaus keliautojo ar išradėjo ateitį, ėmiau galvoti, kad pats kilniausias poelgis būtų tapti kunigu, dar geriau – misionieriumi kur nors Indijoje ar Okeanijoje. Juk žmogaus gyvenimo tikslas šioje žemėje – tarnauti Dievui, ir geriausiai Jam pasitarnausi tik būdamas tiesioginiu Jo tarnu. Bet tam, girdėjau, reikalingas “pašaukimas”. Dabar jo lyg ir neturiu, nes labai jau patinka visokie žemiški dalykai, esu silpnavalis. Savo svajonėse vis dažniau iš padangių nusileidžiu ant žemės ir

pradedu galvoti, kaip užaugęs įsimylėsiu gražią mergaitę, sukursiu šeimą, turėsiu vaikų... Ir dabar tos mergiotės nebeatrodo “mergos-terbos”...Tad kažin, ar aš tokioms kilnioms pareigoms tinku, ar tą pašaukimą kada nors pajusiu? Juo labiau, kad prieš kiekvieną išpažintį ir po jos jaučiausi apgaudinėjęs Dievą ir dėl to gerokai pergyvenau. Nes juk dėl kiekvienos nuodėmės reikia “nuoširdžiai gailėtis ir tvirtai pasižadėti daugiau nebe nusidėti”. Kaip aš galėjau Dievui žadėti tai, ko nė šventieji neįstengė padaryti? Ir dėl to gailėsčio...Va, kai pagalvoju, kas būtų, mirus kuriam iš tėvų ar brolių, iš karto ašaros tvenkiasi. O dėl savo nuodėmių nieko nė iš tolo panašaus savyje negaliu sukelti. Vadinasi, net mano išpažintys nepilnavertės, koks iš manęs kunigas?

Šiomis savo abejonėmis su kunigu, nors ir tokiu artimu, nedrįsau pasidalinti. Gal nebūčiau sugebėjęs jų tinkamai ir suformuluoti.

Kunigas Antanas Valiuška paliko mano vaikystėje – gal jau paauglystėje – ryškų pėdsaką. Jau gyvendamas Palangoje, užsukęs į Šates, padovanojo man ir Zeniui po maldaknygę. Antrajame puslapyje man užrašė: “Gerajam Algiui. Kun. A.Valiuška. Palanga, 1944 IV 3”. Toks pat užrašas buvo ir ant Zenio maldaknygės, tik vietoje “Gerajam” buvo užrašyta “Mielajam Zeniui”. Dovana buvo, atsižvelgiant į karo metus, labai gražiai išleista, ant gero plono popieriaus atspausdinta maldaknygė “Viešpaties angelas. Maldų knygelė visiems”.

Artinantis sovietams, kun. Antanas pasitraukė į Vakarus, vėliau atsidūrė Argentinoje, dirbo kažkokioje misijoje. Išmoko ispanų kalbą, apie savo darbą ten parašė knygą. Vėliau persikėlė į JAV, Los Anžele ar arti jo vadovavo lietuvių parapijai. Apie tos parapijos kūrimą, darbą su parapijiečiais išleido iliustruotą knygelę. Bendradarbiavo Amerikos lietuvių spaudoje.

Apie 1989 m. po daugelio metų vėl atvyko į Lietuvą, aplankė gimines, draugus, gimtąsias vietas. Vėliau kelionės išspūdžius vaizdingai per kelis numerius aprašė Amerikos lietuvių “Drauge”.

1990 m. pavasarį atvyko į Lietuvą atšvęsti savo 50 metų kunigavimo jubiliejų. Išskilmės vyko trijose vietose: Telšiuose, kurių kunigų seminariją buvo baigęs 1940 m., Skuode, kur laikė pirmąsias mišias (iš čia buvo kilęs) ir Šatėse – pirmojoje savo parapijoje. Į Šates buvome pakviesti ir mudu su Zeniu – ar tik ne pirmieji jo išmokyti klapčiukai. Per pietus klebonijoje nustebinome jį ir ten dalyvavusį vyskupą Vaičių, paprašydami vėl ką nors užrašyti ant jo vos ne prieš 50 metų dovanotų maldaknygių. Taip mudviejų maldaknygėse atsirado dar vienas kunigo autografas: “Džiaugiuosi Jūsų pamaldumu. Išlaikėt – 50 metų. Sveikinu. Kun. A.Valiuška Jubiliejaus proga”.

Po to dar du ar tris kartus lankėsi Lietuvoje, užsuko ir pas mane, kartu pabuvojome mano sode (vadino jį “dvaru”), savo “žiguliuku” pavėžinau į Gargždus, Jokūbavą, aplankėme baigiamas ten statyti naujas bažnyčias, papietavome Kretingos grafo Tiškevičiaus žiemos sodo kavinėje. Dar kitais metais apsistojo pas Klaipėdoje gyvenančią pusseserę Danutę Ruikaitę, bent porą kartų iš čia vežiau jį į Šventąją, kurios kleboną vieną sekmadienį jis net pavadavo. Tada pasisakė norįs grįžti į Lietuvą ir apsigyventi Šventojoje.

Taip jis pagaliau ir padarė, o aš, deja, aplankyti jį naujoje vietoje besugebėjau tik jam jau gulint pašarvotam toje pačioje mažoje Šventosios bažnytelėje, kur prieš du ar tris metus dar teko išklaudyti jo laikomų mišių ir pamokslo.

Beje, 1990m., man su žmona lankantis Čikagoje, kvietė pas save į Los Anželą, o kai dėl nemažų išlaidų ir atstumo kvietimo atsisakėme, prisiuntė čekį 300 dolerių, šimtą iš kurių prašė sugrįžus perduoti pusseserei Danutei.

Grįšiu į 1943-uosius metus.

Sužlugus “blickrygui” ir jau 1942-aisiais vokiečių karo mašinos įklimpus Rusijos platybėse, vis dažnesni laikraščiuose tapo pranešimai apie “tiesinamą ir trumpinamą” fronto liniją, tačiau galutine vokiečių ginklo ir proto pergale nebuvo leidžiama abejoti.

Spauda rašė apie naujus, tiesiog neįveikiamus, nepamušamus tankus “Tigrus” ir “Panteras”, apie kuriuos dar tobulesnius ginklus. Metų pabaigoje, o gal jau 44-jų pradžioje imta girtis naujais didžiausiais šešiamotoriais transporto lėktuvais, galinčiais nusileisti ir mažuose aerodromuose (pavadinti jie buvo, berods, “Gigantais”), mažytėmis, sprogmenų pripildytomis ir radiju valdomomis tanketėmis “Dovydas”, kurios, kaip Biblijos Dovydas Galijotą, galėjo įveikti, t.y. susprogdinti didžiausią priešo tanką.

Buvo pabrėžiamas ir vokiečių karių meistriškumas, drąsa, pasiaukojimas. Turbūt iš Mosėdžio tėtė parvežė dviejų „prašyminių“ lapų dydžio plakatėlį, kuriame buvo pavaizduota, kaip vokiečių „Tigras“, pritrūkęs šaudmenų, drąsiai taranuoja žvaigždėtą rusų tanką. Tai įvykę prie miesto ar kaimo, vardu Prochorovka.

Bet visa tai vyko dar kažkur toli toli, ir Žemaitijos kaimo tarsi nelietė. Girdėjome apie Rytuose, Vilniaus krašte pagausėjusius partizanus, girdėjome retkarčiais naktimis ir rusų lėktuvų trūkčiojantį ūžesį, kažkur nuverčiamus traukinius, tačiau čia, Šatėse, ir toli aplink buvo ramu.

Žmonės gyveno savais rūpesčiais, dirbo jiems įprastus darbus. O tyliais vasaros vakarais iš toli toli aidėjo, kaip ir prieškary, namo grįžtančių šienpjovių ir grėbėjų dainos, pakrūmiai kilo rūkas – zuikiai „kepė“ pyragus.

Amatininkams, tiesa, trūko žaliavų – audinių, odos, metalo, kitų pramonės gaminių, tad imta naudoti įvairius pakaitalus. Žurnalai spausdino naujų „madingų“ basučių ir batelių mediniais padais modelius. Kaimo žmonės išimtinai dėvėjo tik iš namuose austo audeklo siūdintus drabužius – vilnonius, lininius (marškonius), pusmarškonius. Kasdien avėjo medines klumpes arba nagines, o vasarą dažnai ir tų nereikėjo – vaikščiojo basi. Tik į bažnyčią, į svečius ar į turgų apsiaudavo „krominiais“ arba pas batsiuvį sunkiai pasisiūdintais batais, neretai dar iš „Smetonos laikų“.

Daugeliui Šačių davatkėlių vos ne pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo vilnos ar linų verpimas. Kažkiek uždirbdavo jos ir maldomis: atveža ūkininkas sūrį, kiaušinių, lašinių paltį ar dar ko nors ir prašo pasimelsti už mirusį tėvą, vaiką ar žmoną, ir davatkėlė dieną, savaitę ar daugiau – pagal užmokesčio dydį – savo maldose mini mirusįjį, dažnai – ne vieną.

Ausdavo dažniausiai pačios gospadinės. „Apausti“, aprengti šeimyną buvo jos pareiga ir garbės reikalas.

Netrūko darbo ir viengungis karšimo mašinos savininkas. Kartą ar du nešėme ir mes mamos nupirktas, išplautas ir išpašytas vilnas. Mašina užėmė beveik visą nedidelį kambarėlį, ją sudarė keliolika ar daugiau spygliuotų, storesnių ir plonesnių volų. Visą šią mašineriją išjudindavo prie šono pritaisyta šeimnininko rankomis sukama rankena, ir tai nebuvo lengvas darbas. Stebėjau, kaip ant pradinio storo volo mėtomi vilnos gniūžulėliai, keliaudami nuo volo ant volo kedenasi, šukuojasi, kol pagaliau plonu puriu ir lengvu sluoksniu susivynioja ant paskutinio volo.

Karšyklos savininkui, paprastai, atsilyginama buvo ne mažavertėmis ostmarkėmis, o natūra: lašiniais, sviestu, kiaušiniais ar kitais tuomet tvirtą valiutą atstojusiais produktais. Be abejo, vienišas žmogus šitiek produktų suvartoti nevaliojo, dalį galbūt jis parduodavo, bet nemažai produktų ir sugesdavo, o išmesti sunkiai uždirbtas gėrybes buvo gaila. Kažkas iš kaimynų pasiskundė, kad karšykloje pūdomi produktai, kad iš ten sklinda ne visai malonūs kvapai. Karšyklininkas buvo atvestas į policiją kartu su visa dėže kiaušinių. Dėžė buvo padėta mūsų kamaroje, o smalsios moterėlių akys sekė užkietėjusio viengungio-„bagočiaus“ vizitą policijon. Po pokalbio žmogus buvo paleistas namo su visa dėže. Jam išėjus, juokdamasi įpuolė landžioji Razė, sakydama, kad į tą dėžę kažkas įmetęs akmenį, o žmogus, pasikišęs ją po pažasčia su visu akmeniu ir dvokiančiais kiaušiniais, išmovęs namo. Kur, girdi, jis tuos kiaušinius dėsiąs, gal kiaušinieneį kepsiąs?

Įtariau, kad akmuo dėžėje atsirado ne be Razės pagalbos...Niekas daugiau iš pašalinių kamaron patekti negalėjo.

Vilnas verpti, kiek prisimenu, mama išvežė į Salantus, kur buvo verpykla. Joje siūlai buvę suverpiami ploniau ir lygiau, negu rankomis. O siūlų reikėjo nemažai: keturiems vaikams ir dviem suaugusiems reikėjo megztukų, ne po vieną porą pirštinių, kojinių. Mezgė jas pati mama.

Žiemai mudviem su Zeniu buvo nupirktos medinės klumpės, nors tėtė tam ir nepritarė, nes jos gadinančios kojas. Ir tikrai: mėnesį antrą padėvėjęs, pėdos viršus įgavo lyg kuprelę, prisitaikė prie kieto klumpės viršaus. Iš pradžių vaikščioti taip apsiavus buvo kiek neįprasta, bet po kurio laiko tapo visai patogiu. Iš tikrųjų tai sveikas, šiltas ir sausas apavas, jei, žinoma, neprisemi per viršų. O pašalus, su klumpėmis vienu įsibėgėjimu buvo galima perčiuožti nemažą kūdrą ar balą, ką su malonumu ir darėme. Kiek kebliau buvo pasnigus. Šviežias arba atidrėkęs sniegas labai gražiai lipo prie klumpių. Minkštas sniegas gana lengvai davėsi numušamas arba pats nuo savo svorio atšokdavo, - viena koja staiga pasidarydavo trumpesnė, - tačiau po keliolikos žingsnių vėl eini lyg ant kojūkų. Blogiau būdavo, kai sniegas sušalęs: nors „kojūkai“ prišaldavo mažesni, tačiau nudaužyti juos rankomis ar kojomis buvo labai sunku, be to, jie buvo smailėjantys, tad kojos krypavo į visas puses. Dar vienas klumpių trūkumas – jos mėgo perskilti. Siekiant to išvengti, arba jau klumpei kiek į įskilus, ji būdavo suveržiama viela. Mudviejų klumpės amželi baigė suskilusios.

Geras klumpdirbys buvo vertinamas ir darbo netrūko, nes ne kiekvienas sugebėdavo vidų išskobti taip, kad patogų ir lengvą būtų kojai. Girdėjau, kad vienas iš geresnių medžių klumpėms esąs gluosnis – lengvas ir neskalus.

44-jų pavasarį ar vasarą mudviem su Zeniu vietinis batsiuovys pasiuvo batelius, kurių padai buvo mediniai. Iš išorės jie beveik nesiskyrė nuo normalių, tik padai buvo trigubai keturgubai storesni už odinius ir, žinoma, nesilankstė. *Vaksuodami* batelius, juodai *nuvaksuodavome* ir padus. Jie tapo vienintele ir pagrindine mudviejų “bažnytine” avalyne, nes anksčiau turėtoji suplyšo ar buvo išaugta. Pripratus, tie bateliai tapo visai patogūs.

Maždaug tuo pačiu laiku mamai pasisekė nupirkti gerą atraižą melsvai pilkos medžiagos mudviejų kostiumams. Juos turėjo siūti Bašėlė. Tai buvo pirmas atvejas, kai, pasirenkant fasoną, atsižvelgta ir į mudviejų nuomonę. Ilgai vartę negausius Bašėlės turimus daugiausiai prieškarinius madų žurnalus, išsirinkome sportinio tipo švarkus, rastus viename vokiškame žurnale. Jie pasižymėjo tuo, kad turėjo tos pačios medžiagos diržus su plastmasinėmis sagtimis. Buvo kažkur gautos net pilkos plastmasinės sagtys, visai panašios į žurnale pavaizduotas. Su užsakymu Bašėlė susidorojo puikiai, ir netrukus naujais kostiumais puikavomės bažnyčioje. Taip pasipuošę buvome ir nufotografuoti kartu su Kęstučiu ir Rūta.

Tais visuotinio prekių stygiaus laikais kartais užsukdavo prekeiviai, paprastai vadinami spekuliantais, siūlydami smulkių, beveik tik moterims skirtų prekių: moteriškų kojinių, skarelių, šukų, veidrodėlių, muilo, kosmetikos. Tiesa, kaimo moterys net ir geresniais laikais kosmetikos beveik nenaudojo, o lūpas pasidažiusią kaimynę būtų pirštais užbadžiusios, tad ir prekių siūlomas asortimentas nepasižymėjo gausa. Beje, beveik visa tai buvo atgabenama iš Klaipėdos, naudojantis abipus sienos gyvenančiais senais pažįstamais ir kaimynais, nes pati siena su Klaipėdos kraštu buvo menkai saugoma. Girdėjau, kad abipusiškai naudingus ryšius su pažįstamais lietuvininkais buvo atkūrę ir Lengvinai su Putriais.

Iš mamos naudotų kosmetikos priemonių prisimenu tik kremą “Nivea”, kvepalus, odekoloną. Mėgo jinais ir kvepiančią tualetinį muilą, vieną kitą jo gabaliuką laikydavo tarp skalbinių, ypač nosinių, todėl jos visada maloniai kvepėdavo.

Šiaip jau higienos reikalai tuometiniame kaime, iš dalies ir mūsų šeimoje, buvo gana apgailėtini. Tiesa, pirtis apie Šates, Mosėdį turėjo dažnas ūkininkas, ko nebuvo, ar bent neprisimenu, Gargždų ir Veiviržėnų apylinkėse. Bet nei Veiviržėnuose, nei Skuode, juo labiau – Šatėse viešųjų pirčių nebuvo, ir mūsų šeima niekada jomis nesinaudojo. Vyresnieji nuodugniau apsiprausdavo tik keletą kartų per metus, prieš šventes, o šiaip tenkindavosi, kaip ir mes, paaugliai, kasdieniniu veido, kaklo prausimu, vasarą – kojų mazgojimu. Vasarą, atšilus orams, buvo maudomasi upėse. Kasdien dantis valytis taip pat nebuvome pratinami, nors dantų šepetukus, miltelių (apie pastą buvome tik girdėję) turėjome ir retkarčiais jais naudojomės.

Grindys, kaip taisyklė, buvo nedažytos (nekalbu apie didesnius miestus ar turtingųjų namus), tarpai tarp lentų – dideli, tad blusos, kaip ir musės, buvo įprastas, nieko nestebinantis gyvis. Nors mūsų namuose, palyginti, buvo švaru, grindys kas kelios dienos plaunamos ir iki baltumo šveičiamos kietu grindų šepečiu, atsigulus pajusti per blauzdą rėpliojančią ar kandančią blusą nebuvo naujiena. Ir visi žinojo ir mokėjo, kaip jas gaudyti: greitai paseilioji smilių ir staigiai prispaudi juo miego trikytoją, po to patrini ją tarp pirštų ir galutinai iki trakstelėjimo suspaudi nykščių nagais arba tuo pačiu nagu ant lovos krašto, suolo ar kėdės. Šiaip jau išnaikinti blusas namuose buvo neįmanoma: visada “nesunkiai” jų galėjai parsinešti iš kaimynų, mokyklos ar bažnyčios.

Mama nuolat kariavo ir su gausiomis musėmis. Sąlygos joms veistis buvo puikios: netrūko netvarkingų tvartų, mėšlynų, lauko tualetai buvo nesandarūs ir niekada nedezinfekuojami. Tad, bent virtuvėje, kur vasarą ir dienos metu buvo atidarinėjami langai ar durys, jų prisirinkdavo vėl ir vėl. Po didesnio jų antplūdžio virtuvės langai būdavo uždangstomi tamsiom marškom, antklodėm, o vienas langas arba durys į lauką paliekami atviri. Po to rankšluosčiais ar panašiom priemonėm musės varomos durų link. Taip pavykdavo išvartyti didesniąją jų dalį. Likusias išmušdavome “mušekliu” – ant koto prikaltu seno kaliošo padu, odos ar gumos lopu. Šitokioje “medžioklėje” neatsisakydavome dalyvauti ir vaikai. Žinoma, po to ant sienų, lubų likdavo “medžioklės” pėdsakų, bet geras mušeklis ir “medžiotojas” musę prie sienos ar lubų nepritrėkdavo, o užmušdavo, nepalikdamas jokios dėmės.

Retkarčiais parduotuvėse galima buvo užtikti ir prie lubų kabinamų lipnių musgaudžių ar nuodingų melsvai pilkų pusės sąsiuvinio lapo dydžio popieriaus lapelių, kuriuos reikėdavo lėkštutėje užpilti vandeniu. To

vandens paragavusios musės gaišdavo. Panašiai, užpilta vandeniu ir pabarstyta cukrumi, buvo naudojama ir raudonoji musmirė. Tačiau visos šios priemonės buvo tik pagalbinės ir negalėjo pakeisti gero muškelio laiko turinčiojo rankoje.

Kai kas dar buvo išsaugojęs ir specialius indus – spąstus musėms. Tai buvo maždaug sprindžio aukščio ir tokio pat pločio apačioje, į viršų siaurėjantys stikliniai indai, užsibaigiantys kamščiu užkemšamu kakliuku. Indo apačioje buvo platoka skylė, o jos kraštai vidinėje pusėje – užsiritę į viršų. Tarp jų ir skaidrių indo sienelių laikėsi įpiltas vanduo. Gaudyklė turėjo tris žemas kojeles, o po ja būdavo paberama cukraus, duonos trupinių ar kitokių musių skanėstų. Prisivaišinusi ar pabaidyta musė, paprastai, kildavo į viršų ir pro skylę patekdavo gaudyklėn, kur, bergždžiai pasidaužiusi į stiklą, pagaliau nuskęsdavo vandenyje.

Jeigu musės ir net blusos buvo laikomos beveik neišvengiama blogybe, tai turėti utėlių buvo gėda. Tai jau buvo apsileidimo ir elementarios švaros nesilaikymo požymis. Ir vis dėlto, šie parazitai, ypač galvos, tuometiniame kaime, o ir miestų varguomenėje, nebuvo retenybė. Tankias šukas šiems gyviams išskuoti galėjai rasti ko ne kiekvienoje šeimoje, dėl jų berniukai daugumoje mokyklų ir net kareiviai Lietuvos kariuomenėje turėjo trumpai kirptis plaukus.

Keletą kartų šių nemalonių “dovanėlių” gal iš mokyklos, gal iš žaidimų draugų buvome įsitaisę ir mudu, o nuo mudviejų – ir mažieji. Prisimenu, kaip mama kišo į karštą duonkepę mūsų drabužius ir patalynę, o kitą kartą nešė juos į speigą lauke – spauda ir daug kur iškabinti plakatai skelbė, kad utėlės žūva prie minus 15⁰ C. Tie patys plakatai aiškino, kad jos esančios sunkios ir pavojingos ligos – dėmėtosios šiltinės – pagrindinės platintojos.

Tą vasarą mama nusišamdė pagalbininkę – jau metuose, stamboką ir šiek tiek žvairuojančią merginą. Jos vardo atmintis neišsaugojo, tačiau puikiai prisimenu jos pieštus raguotus, raumeningus velnius su trišakiu rankose. Velniai tikrai buvo išraiškingi: su smailia barzdele, aukštyn užlaužtais ūsais jie šypsojosi savo “velniška” šypsena. Bandžiau ir aš juos kopijuoti.

Pagalbininkė pas mus išbuvo vos mėnesį ar du, nes, nebegaudama darbo Palangoje, atvažiavo teta Basė. Ėjo jai tada 32-ji metai.

Tarnaudama pas įvairius Palangos ponus, ji tapo gera virėja, ką netrukus ir pademonstravo, iškepdamą niekada mūsų neragautą ir nematytą “Napoleono” tortą. Nustebau po daugelio metų kulinarijos parduotuvėse pamatęs tokį pat ir taip pat pavadintą tortą. Tik anas man atrodė skanesnis.

Skyrėsi nuo įprastos ir jos virta marškonė ar pusmarškonė košė: ji taip stropiai ir ilgai grūdavo puode bulves, kad jos primindavo mūsų gaminamus klijus.

Iš paskutinio savo darbdavio – Palangos vaistininko – ji atsivežė ir porą gabalėlių namuose virto muilo, kuriam buvęs panaudotas ir kokoso aliejus. Muilas iš tikrųjų buvo geras: kietas, kvapus ir gerai putojo. To negalima buvo pasakyti apie daugelio šeiminių pradėtą virti skalbiniams skirtą muilą, kuriam buvo naudojama blogiausia, kartais ir kritusių gyvulių mėsa, neretai su visais kaulais. Toks muilas buvo tamsiai rudas, glitus, turėjo nemalonų kvapą ir blogai putojo. Kartais iš jo kyšodavo ir “muilo akmenėlio” ne visai “suėstų” kaulų gabalėlių.

Tokį muilą virti buvo visai nesunku, tik reikėjo turėti to vadinamojo “muilo akmenėlio”. Po to komponentus su vandeniu keletą valandų virti, išvirusį išpilti ant lentos ar į seklų indą ir ataušusį supjaustyti. “Prausiamajam” muilui buvo naudojami taukai, kiaušiniai, sviestas, kvapai. Porą kartų abiejų rūšių muilas buvo verdamas ir mūsų namuose.

Trūkstant skalbimo priemonių, mama panaudodavo ir mūsų prosenelių išbandytą priemonę – pelenų šarmą. Tam lapuočių pelenai būdavo užpilami vandeniu, o po keletos dienų nusistovėjęs ir šarminių savybių įgavęs vanduo, atskiestas arba ne, buvo naudojamas skalbimui, jame dažniausiai buvo virinami lovos ir balti apatiniai skalbiniai, ypač lininiai.

Ne tik muilas ar šarmai buvo gaminami namuose. Mama labai vertino namų darbo linines paklodes, užvalkalus, lovatieses, rankšluosčius – šiuurškstokus, tačiau higieniškus, patvarius, nebijančius nei naminio muilo, nei šarmų, nuo ilgesnio dėvėjomo tampančius vis baltesnius, minkštesnius.

Užmiršome tais laikais ir pupelių kavos ar atvežtinės arbatos skonį. Arbata buvo verdama iš liepžiedžių, ramunėlių, kmynų, džiovintų obuolių žievelių, žemuogių, mėlynių, aviečių. Daugelis tų arbatų buvo ir vaistas: persišaldę gerėme liepžiedžių, aviečių, suviduriavę – mėlynių ir jų lapų arbatą. Labai gražios avietinės spalvos

buvo krosnyje išdžiovintų, šiek tiek paskrudusių stambiai tarkuotų morkų arbata. Prasimaniusi kiek cukraus, iš morkų mama yra virusi ir labai skanių saldainių.

Kavai buvo auginama cikorija. Paskrudintų ir sumaltų jų šaknų kava man buvo kur kas skanesnė už karčią pupelių kavą. Cikorija buvo maišoma ir su paskrudintomis gilėmis, miežiais, kviečiais.

Prasidėjus žemuogėms, mėgome uogauti. Didelių žemuogynų arti nebuvo, tad mūsų laimikis, be vietoje suvalgytų, dažnai buvo tik ant smilgų suvertos kelios saujelės uogų, bet kartais prisirinkdavome jų ir po visą stiklinę. Tada mama pataisydavo jas su cukrumi ir šaltu pienu. Su namine duona – skanumėlis!

Nemažas avietynas buvo miške, puskilometris už senosios altarijos. Kartą iš ten didžiudamasis parnešiau vos ne du litrus aviečių – tiek, kiek tilpo į su savimi pasiimtą indą.

Vasarai baigiantis, savaitei ar dviem į svečius atvyko dėdienė Gina – dėdės Vlodo žmona, mokytoja. Atrodo, kad jai su mama – gal dėl išsilavinimo, gal dėl charakterių ar interesų skirtumo – kalba nelabai rišosi. Su mumis, vaikais, irgi nesistengė bendrauti, o ir mes patys nelabai drąsiai jautėmės su kitaip – ne žemaitiškai – kalbančia viešnia. Tad daugiausiai laiko ji praleido viena, klaidžiodama po apylinkes arba skaitydama knygas. Man imponavo tai, kad ji skaitė labai greitai ir buvo perskaičiusi, jos žodžiais, “daug, gal visą tūkstantį”, knygų. Negalėjau mamos įsivaizduoti, vaikščiojančios kad ir svetimam mieste, vien tam, kad su juo susipažintų, pamatytų ką nors naujo, įdomaus. Tuo tarpu dėdienė sakė, kad šitaip išvaikščiojusi visus Vilniaus užkampius. “Atsiverčiu Vilniaus planą, pasižiūriu, kur dar nebuvo – ir einu!” Mamai buvo nesuprantamas jos abejingumas “virtuvės reikalams”: moteriškiems darbams, valgių gaminimui, vaikams (jų niekada ir nesusilaukė).

Kartą ji grįžo, nešdamasi ažuolo lapą su apvalia mėsinga atauga, kokių dažna ant daugelio ažuolų.

-Kas čia? – paklausė manęs.

Buvau apie tuos rutuliukus kažką skaitęs, tačiau sutrikau, pasijutęs egzaminuojamu mokiniu.

-Čia yra kažkokio vabzdžio vikšras, - atsakiau lyg per pamoką mokytojui (draugams būčiau sakęs: “Če yr kažkokė vabala kėrmėnoks”).

-Teisingai, - pasakė dėdienė, lyg ir nustebusi ir palikdama mane ramybėje.

Reikia pasakyti, kad literatūrinę kalbą daugelis Šačių vaikų laikė “ponų kalba”, nes girdėjo ją išimtinai iš inteligentų ar valdininkų lūpų. Tuo metu į Šates atsikėlė gan varginga šeima iš Aukštaitijos, su jos vaikais greit susipažinome ir mes, nuolatiniai žaidimų draugai. Pamenu mums, vyresniesiems, juoką sukėlusį vieno mažesnio mūsų kompanijos nario pasipiktinimą:

-Vaikšto užlopytom kelnėm, o poniškai šneka!

Tuos žodžius jis taikė vienam iš atvykusiųjų, kalbėjusiam savo aukštaitiška tarme ir gana vargingai apsirengusiam.

Vidurvasarį, jei neklystu, į Šates buvo atsiųstas tėtei pagalbininkas – jaunas policininkas Valužis. Nežinau, ar jis kur nors jau buvo tarnavęs, tačiau dėvėjo ne lietuvišką, kaip tėtė ir Mosėdžio policininkai, o juodą vokišką uniformą. Apsigyveno jis su žmona ir kelių mėnesių kūdikiu netoliese, paskutiniame namelyje prie Ylakių kelio.

Apie to paskyrimo būtinumą man sunku spręsti, Šatėse, mano manymu, buvo pakankamai ramu. Prisimenu tik vieną atveją (gal jų buvo daugiau), kai jau minėton daboklėn buvo uždarytas kažkuo prasikaltęs žmogus (tėtė tada jau buvo iškomandiruotas į Vilniaus kraštą). Buvo jau vėlyvas ruduo, šalveno, ir mama vargais negalais pavakary pro plyšį palubėje prakišo šalančiam suimtajam didžiulius, kulnus siekiančius tėtės kailinius, su kuriais jis žiemą važiuodavo į keliones.

Šiaip jau su Valužiais tėvų santykiai buvo šaltoki, o mama kartą prasitarė, kad tėtė padėjėjo buvęs įskustas Mosėdžio vyresnybei už draugystę su “komunistuojančiu” kalviu Palubinsku. Turėtas galvoje tėtės pabendraavimas ir buteliuko “išdažymas” su kalviu, nuvedus jam kaustyti arklį. Mosėdiškiai tik patarę tėtei su savo pavaldiniu būti atsargesniam.

Sunku dabar tiksliau prisiminti, bet turbūt vasarai baigiantis tėtė buvo išsiųstas, kaip tada sakydavo, “į Rytus”. Ten, etnografinės Lietuvos, bet dabartinės Bielorussijos miesteliuose, prieš karą priklausiusiuose Lenkijai, buvo įkurdinamos įgulos iš Lietuvos policijos ir apsaugos dalinių. Pagrindinė jų užduotis buvo – ginti šias gyvenvietes nuo raudonųjų partizanų ir lenkų legionierių ar Armijos Krajovos, nors iš tikrųjų daugiau teko gintis patiems. Ir raudonieji, ir lenkai kovojo prieš vokiečius, bet taip pat ir tarp savęs.

Tėtė pateko į mažą gyvenvietę kažkur netoli Svyrių. Apgyvendinti jie buvo dviauksčiame mūriniame buvusio dvaro rūmė, ir čia juos vos ne kasnakt užpuldinėjo ir apšaudė tai rusų partizanai, tai lenkai. Atsišaudydavo daugiausiai per antrojo aukšto langus, o tėtė sakėsi lipdavęs į palėpę, kur užklysdavo tik atsitiktinės kulkos, ir šaudydavęs pro plyšį ar langelį stoge. Šaudmenų gaudavę mažai, tad po kiekvieno naktinio užpuolimo tekdavę važiuoti arkliais į centrą atsivežti naujos šykščios porcijos. Su šautuvu niekada nesiskyrė, net prie šulinio vandens eidavę ginkluoti. Vėliau, grįžęs namo, tėtė rodė peršautą milinės skverną.

Išbuvo jis ten mėnesį ar du, ir nežinia, kiek dar būtų tekę būti, jei ne brolio Vlodo, tuo metu gyvenusio Vilniuje, sukombinuota jam “liga”. Su šia “liga” – rodos, tai buvo “niežai” – tėtė ir buvo paguldytas į vieną iš Vilniaus ligoninių, o iš ten jau pasisekė ištrūkti namo, kur vėl ėmė eiti įprastas pareigas.

Tą vasarą, kaip ir kitomis, kelis kartus lankėmės pas bočius Šateikiuose, o taip pat pas dėdę Joną, vadovavusį vietinio kooperatyvo parduotuvei. “Vadovavusį” gal per skambiai pasakyta, nes jis buvo, berods, vienintelis to kooperatyvo tarnautojas: vedėjas, pardavėjas ir tiekėjas. Parduotuvė ir dėdės butas buvo pačiame Šateikių centre, priešais malūno tvenkinį. Gyveno jis čia su žmona ir trijų ar ketverių metų dukra Gražina, kuri manęs, didžtkio, tada visai nedomino. Kur kas įdomesni buvo šalia malūno užtvankos augę milžiniški topoliai su daugybe gandrų lizdų. Topolių buvo penki šeši, ir kiekviename iš jų – po du tris lizdus. Tai buvo unikalus atvejas, nes paprastai gandrai savo gentinių kaimynystės arti nepakenčia, dažnai tarp arčiau norinčiųjų įsikurti ir senbuvų kyla tikras karas. Tokios gandrų kolonijos daugiau niekur neteko matyti, gaila, kad iki šiol tie topoliai, neatlaikę audrų ar žmogaus rankos, neišliko.

Patys Šateikiai nebestebino, kur kas įdomesnė būdavo pati kelionė į juos. Važiuodavome, paprastai, gražią dieną, tad ir žaliuojantys pakelės laukai, miškeliai, Notėnų ir Gintališkės bažnytkaimiai, sodybos atrodė gražūs, linksmi. Iki Notėnų galima buvo važiuoti dviem keliais, atstumas buvo maždaug tas pats. Atvažiavus vienu, tekdavo pervažiuoti visą labai ilgą Notėnų kaimą, pro medinę bažnytelę ir lygiai tokią pat, kaip Šateikiuose, mokyklą. Važiuojant antruoju keliu, Notėnus pro stambų malūną pasiekdavome iš kairės ir kliudydavome tik jų kampą. Už keleto kilometrų – medžiuose paskendusį Gintališkę, kurią, kaip ir Notėnus, laikiau žemesnės “kategorijos” už Šates ar Šateikius, nes taip pat teturėjo medinę bažnytelę.

Už Gintališkės kelias kurį laiką ėjo aukštuma, nuo jos atsiverdavo tolimos apylinkės. Kairėje kiek akys užmato mėlyną miškais padengtą Platelių kalvą, dešinėje, toli už plataus slėnio, raudonavo ir blizgėjo smailūs Salantų bažnyčios bokštai. Dar keli kilometrai – ir jau Šateikių bažnyčia ima rodyti savo spygliuotą gotikinį bokštą. Manau, kad šią bažnyčią galima laikyti viena iš gražiausių mūsų mažųjų miestelių bažnyčių. Jau prieš pat Šateikius, iki sankryžos ties bočių sodyba prasidėdavo pavėsingas, aukštais beržais apsodintas kelias. Dabar ši kelio atkarpa nebenaudojama, baigia sunykti.

Daug kas dabar pasikeitė į gerąją ar blogąją pusę, daug kas išnyko negrįžtamai, tačiau tie lygūs, mašinų neišmalti vieškeliai po brikelės ratais, tie saulėti pakelių vaizdai tebestovi mano akyse iki šiol.

Vėl ruduo, vėl įprastas kelias mokyklon. Po pamokų – laiko daug. Jei nežaidėme kur nors su miestelio vaikais, tai įvairiausių darbų susirasdavome namuose: piešėme, klijavome, drožėme vėjo malūnėlius. Didžiausios “meninės vertės” savo kūriniais puošėme virtuvės ir savo kambarėlio sienas.

Bandžiau padaryti vėjo malūnėlį, kuris judintų virš jo įtaisytą medinį “lentų pjovėją”, kokį kažkur buvau matęs. Tačiau įsisukęs malūnėlis greitai išplėšė iš “pjovėjo” rankų pjūklą, ir mano konstrukcija subyrėjo.

Geriausiai sekėsi daryti sukučius arba mūsų vadinamus “vilkučius”. Tam, paprastai, naudojome per pusę perpjautą siūlą ritę (*špūlę*). Prakišai per tokią špūlę pieštuko ilgio pasmailintą pagaliuką taip, kad iš plačiojo jos galo būtų išlindę 2-3 cm, - ir vilkiukas gatavas. Pasuktas tarp delnų ir paleistas, jis gražiai, tačiau trumpai, sukosi ant stalo ar grindų. Patobulintas vilkiuko variantas – grybo pavidalo, išdrožtas iš vientiso medžio gabalo. Tokio “grybo” kotą iš apačios į viršų apvyniojus stipriu siūlu, įstačius į butelį ir stipriai patraukus, vilkiukas zvimbdamas iššokdavo ir ilgai sukdavosi ant grindų. Vietoj butelio pasidarydavome ir specialią rankeną su skykle vilkiuko “kojai”.

Kitas paprastas, bet gana populiarus žaislas neturėjo pavadinimo. Jam reikėjo susirasti kuo didesnę sagą ir galą stipresnio siūlo. Siūlą reikėjo praverti pro dvi sagos skylutes ir surišti. Užsimovus siūlo kilpas ant nykščių, reikėjo sagą įsukti, kol susisuks abi siūlo šakos. Tempiant siūlą, saga ima suktis atgal ir iš inercijos

susuka siūlą į kitą pusę. Šitaip tampant ir atleidžiant siūlą, saga net švilpdama sukasi pirmyn ir atgal. Tokią sagą labai gražiai galima buvo įveltį į mergaičių plaukus...

Nuolatinė mūsų žaidimų draugė buvo Norvilų Bronė. Tais metais jai pasisekė: susirgo apendicitu ir buvo operuota Mažeikių ligoninėje. Klausėmės jos, grįžusios, pasakojimo ir bemaž pavydėjome: nė vienas ne tik negalėjome pasigirti operacija – nė ligoninėje nebuvome gulėję.

Svarbiausias žaidimų draugas namuose, žinoma, buvo Zenis. Kartą sumanėme pasidaryti dujokaukę. Pagrindinę ir svarbiausią jos dalį sudarė ritė nuo siūlų, kurios vidus buvo užpildytas – jau neprisimenu – vata ar sugrūsta anglimi. Be to, abi kiaurymės buvo užklijuotos popieriumi su adata prabadytomis mažomis skylutėmis. Tokią “dujokaukę” įsikandus ir kvėpuojant per burną, dujos, be abejo, plaučiuosna patekti negalėjo. Liko tik dujokaukę išbandyti, ir kažkokių ten ypatingų dujų nutarėme niešioti, kai dujų “generatoriai” buvo čia pat. Reikėjo tik palaukti, kuris ims “veikti” anksčiau... Pagaliau Zenis riktelėjo: “Jau!” – pašoko ant kėdės ir atstatė “generatorių”. Įsikandau “dujokaukę” ir, dėl visa ko išlaikydamas bent pusmetro atstumą, prisitartinau ir sulaikęs kvėpavimą ėmiau laukti. Zenis pasistengė... Buvo kaip bočiaus rusiškai sakytame anekdote “*i sluch, i duch*”... “Dujokaukę”, deja, neveikė...

Neprisimenu bent kiek rimtesnių peštynių su kitais vaikais, bet su Zeniu tuo laikotarpiu pešėmės dažnai. Abu buvome maždaug vienodo ūgio ir stiprumo. Paprastai, vienam iškrėtus kokią “kiaulystę”, antrasis pasitenkindavo niuksu į kuprą ar pašonę, o kaltasis tai priimdavo už pelnytą bausmę. Tačiau, jei niuksas pasirodydavo per stiprus, neadekvatus iškrėstai šunybei, sekdamas atsakas ir peštynės išpliekisdavo arba pirmojo niukso autorius stengdavosi pabėgti.

Iš kažkur gavome keletą lapų deficitinio spalvoto popieriaus. Ėmėme karchyti ir klijuoti paveikslėlius. Mėlynam fone iš raudonų juostelių išpyniau Gedimino stulpus, už ką buvau pagirtas vargonininko Mingėlos. Iš kartono suklijavau dėžutę su plyšiu viršuje, apklijavau spalvotu popieriumi ir užklijavau raudoną užrašą: “KASA”. “Kasą” pakabinau prie lovos ant sienos. Jon dėsiu ostmarkes ledžingoms. Bet jau kitą dieną savo gražiąją taupyklę radau suplėšytą. Čia pat stovėjo kaltininkas, kuriam, rodos, jokio preteksto tokiai šunybei nebuvo. Iš mano veido supratęs, kad dabar paprasto niukso neužteks, Zenis nūrė laukan. Griebiau po ranka pasitaikiusi tuščią vaistų buteliuką ir – iš paskos. Pavijau kieme ir buteliuko dugnu trinkelėjau pakaušį. Nors kraujas ir nepasirodė, smūgis buvo skaudus, tad Zenis nusprendė, kad mano taupyklė jo neverta. Atėjo eilė bėgti man. Zenio savigarbai atstatyti užteko lengvo niukso į mano kuprą.

Kitą kartą iš pat ryto, dar gulėdami lovoje, kažko susispydėme. Netyčia pataikiau Zeniui tarpukojin. Iš “cipciuko” ištryško kraujas. Teko kreiptis į mamą. Ši, plaudama ir tvarstydamas žaisdele, kalbėjo:

-Ir kada gi judu baigsit savo peštynes? Šitaip invalidais vienas kitą padarysit!

Nesupratau, apie kokią invalidumą jinai kalba. Be rankos, be kojos, kurčias, aklas – suprantama, o čia dabar?..

Kartą nukentėjau nuo tėtės. Tai buvo vienintelis kartas, kai nukentėjau, mano manymu, nepelnytai, todėl prisimenu jį iki šiol. Daugiau, jei kada ir buvau nuo jo gavęs diržu ar bent stipriau buvęs išbartas, neprisimenu. O buvo taip. Atvažiavo pas tėtę, bene vienintelį kartą Šatėse, kažkoks vokiečių karininkas. Mama į saloną-kabinetą nešė užkandžius, pačios rūkyto kumpio. Tuo tarpu aš virtuvėje “cypinau” Kęstutį. Mat šiam pasirodė mano uogiene užteptos duonos gabaliukas per mažas. Pacypaudamas jis reikalavo didesnio, o aš aiškinau, kad suvalgęs šį, gaus kitą. Kęstutis nenusileido, nenusileidau ir aš. Staiga atsidarė durys, jose pasirodė įpykęs tėtė.

-Ar baigsit pagaliau jūs čia kirkinėti? – pusbalsiu sušvokštė jis ir, griebęs virtuvėje ant sienos kabojusį rusų kazokų guminių bizūną-*nagaiq*“, nestipriai sušėrė juo man per pečius. Neskaudėjo. Skaudžiau buvo tai, kad triukšmo kaltininku laikiau Kęstutį, kuriam duonos gabaliukas po to jau neatrodė per mažas...

Dabar spėju, kad vokiečių galbūt buvo atvažiavęs apklausti tėtės ryšium su “Jakio byla”, nes Jakio kompanijai Kretingoje veikiant, ten viešojoje policijoje tarnavo ir tėtė. Ir nors vokiečių išvažiuodamas gyrė mamos “*gute Schinken*” (gerą kumpį), pokalbis, matyt, buvo ne iš maloniųjų.

Šventų Kalėdų proga dėdė Vladas (gal labiau – dėdienė) atsiuntė dvi naujai išleistas vaikiškas didelio formato knygutės. Atsižvelgiant į sunkmetį, tai buvo tikrai gražiai atspausdintos knygutės su spalvotomis vokiečių dailininkų iliustracijomis, ant gero standaus popieriaus. Keisti, nerealūs atrodė vienoje knygutėje pavaizduoti peizažai su raudonstogiais namais, gražiai medžiais apsodintais keliais, neįprastais valstiečių apdarais.

Turbūt dėdienės Ginos paragintas, kai viešėjo pas mus, ėmiau į sąsiuvinį rašyti visas mano perskaitytas knygas. Registravau vien tik knygų pavadinimus, nepraleisdamas nė mažiausiems skirtųjų. Greitai jų susidarė visas šimtas. Beveik kiekvienos šiek tiek, kai kurių ir gerai, prisiminiau turinį, tačiau autorių suminėti galėjau vos vieną kitą. Tik pastaruoju metu buvau atkreipęs į juos dėmesį ir pradėjęs suprasti, kad jei viena rašytojo knyga buvo įdomi, bus įdomi to paties rašytojo ir kita. Mėgstamiausias to meto rašytojas man buvo Karl May. Na, gal dar “Tarzano” autorius, kurio angliškai užrašytą pavardę dabar teisingai nebeužrašyčiau, kaip, beje, ir neperskaityčiau.

PASKUTINĖ ŠAČIŲ VASARA

Prasidėjo 1944-ji – priešpaskutiniai karo metai. Vokiečiai toliau “trumpino” fronto linijas.

Žmonės vis labiau kalbėjo apie visokius dangaus ir gamtos ženklus, Mikaldos pranašystes. Pagal visas jas žmonijos laukė liūdni laikai, gal net pasaulio galas. Viskas, ką kadaise buvo pranašavusi Mikalda, dabar “pildosi”. Beliko sulaukti Velykų šv.Morkaus dieną, - tokios kaip tik turėjo būti ateinantį pavasarį, - ir didelių kataklizmų neišvengsime...

Ne prieš gera ir pernai vasarą karklai pražydo “rožėmis”. Tie žiedai ir žiemos nebijantys. Pasiklausę tų kalbų ir mudu su Zeniu išėjova į apsnigtas Šatos pakrantes ieškoti ant karklų “rožių”. Ir iš tikrųjų, netrukus ant žilvičių radova keletą į rožes, gal greičiau – į jurgino žiedus panašių sudžiūvusių smulkių lapelių kuokštus. Kaip žmonių kalbų teisingumo įrodymą parnešėva “rožes” namo. Kiekvienam bent kiek mąstančiam žmogui buvo aišku, kad šitaip apaugo kažkieno pažeistos ar susirgusios šakelės. Vėliau net laikraštis, paneigdamas žmonių baimes, aiškino, kad tai – mažo vabalėlio veiklos padarinys, jų buvę ir anksčiau, tik dabar pagausėję ir dėl to žmonės atkreipę dėmesį.

Aš kaip geras katalikas ir apsišvietęs (toku save laikiau) žmogus, netikėjau jokioms mikaldoms ar pranašingiems ženkams. Ir vis dėlto, baigiantis žiemai, nelaimė mūsų šeimą aplankė: buvo areštuotas tėtė. Tiksliai nežinau, kada ir kur jį suėmė, kaip nežinojau ir už ką. Gal žinojo ar bent nujautė mama, bet ji nieko mums, vaikams, nepasakojo. Visa tai įvyko kažkaip nejučia: na, negrįžta tėtė iš Mosėdžio ar dar iš kur dieną, antrą – didelio čia daikto. Tik po kelių dienų sužinojome, kad jis lyg ir suimtas, bet tai galbūt klaida, greitai jis grįš. Žodžiu, didelio streso lyg ir nebuvo. Aš gi areštą bandžiau sieti su tėtės dalyvavimu kurioje nors lietuviškoje organizacijoje, juolab, kad kartą girdėjau ir mačiau, kaip mama, radusi kažkokius popierius tėtės milinės kišenėje, ėmė jam prikašioti dėl jo neatsargaus, neatsakingo elgesio, dėl ko galys pakliūti vokiečiams.

Tik dabar aš manau, - apie tai buvo užsiminęs Zenonui Jaškai ir dėdė Vladas, - kad tėtės areštas buvo susijęs su Kretingos saugumo viršininko Jakio areštu.

Gyvenimas nesustojo. Mudu su Zeniu toliau lankėme paskutinįjį – šeštąjį – skyrių, mama tvarkėsi po namus. Sužinojome, kad tėtė įkalintas Kauno IX-jame forte. Apie balandžio mėnesį mama išsiruošė jį aplankyti. Važiavo traukiniu iš Šateikių stoties. Grįžo maždaug po savaitės visiškai išvargusi, užkimusi. Mums ir kaimynams kiek daugiau papasakojo apie nereguliariai kursuojančius traukinius, apie tuščius jų pirmuosius vagonus ir spūstį paskutiniuosiuose, mat visi buvo prisiklausę apie sovietų partizanų Rytuose verčiamus traukinius. Tik pasimatymo su tėte kažkodėl nedetalizavo: susitikau, pamačiau – ir nieko daugiau. Tačiau po

kelių dienų prisipažino, kad pasimatymo taip ir nepasisekę gauti, o nuvežtą maistą palikusi dėdei Uoliui. Mama atrodė labai susikrįmusi.

Vasarą baigėme paskutinįjį Šačių mokyklos skyrių. Buvo numatyta, kad toliau mokysimės Salantų gimnazijoje – ji buvo arčiausiai. Tačiau paskutiniųjų dviejų skyrių programa šiek tiek skyrėsi nuo gimnazijos I-sios ir II-sios klasių programų. Tad, norint įstoti į III-ją klasę, reikėjo papildyti savo žinias algebra ir geometrija, kurių mes nesimokėme. Pamokyti šių dalykų sutiko mokytojas Petraitis. Tačiau po poros užsiėmimų, kurių metu jis bandė išaiškinti tokius nesuprantamus dalykus, jog linija neturi pločio, o taškas – išvis jokių matmenų, mokslai nutrūko. Tapo aišku, jog gimnazijos, bent jau šiemet, lankyti neteks.

Šates pasiekė pirmieji pabėgėliai iš Vilniaus ir Rytų Lietuvos. Į Šateikius pas bočius parvažiavo dėdė Vladas su dėdiene, dėdė Aleksandras (Uolius) su žmona, tetos Ansės šeima ir dar viena ar dvi jų draugų šeimos.

Rusai užėmė Vilnių, artėjo prie Kauno. Nelauktai skambutis iš Šateikių – ten atsirado tėtė! Prašo atvažiuoti parsivežti. Mama skubiai išlėkė į Šateikius ir kitą dieną grįžo jau su tėte. Kaip jam pasisėkė ištrūkti iš to mirties forto dabar jau nebėra su kuo pasitikslinti. Buvo dvi versijos: pagal vieną - jam pasisėkė pabėgti per suirutę, kada vokiečiai traukėsi iš Kauno, pagal kitą (apie tai, man rodos, pasakojo pats tėtė) – jis buvęs paleistas su dalimi mažiau nusikaltusių kalinių, o kiti buvę šaudomi arba vežami į Vokietiją. Galbūt šitaip jis šnekėjo ir todėl, kad kalinys-bėglys vargu būtų galėjęs dirbti policijoje, kur jis vėl ramiausiai užėmė savo vietą, prieš tai, žinoma, prisistatęs savo vyresnybei Mosėdyje. O iš Kauno pėsčias jis parėjo netrukęs ir trijų dienų, sustodamas tik trumpai numigti kur nors šieno kupetoje. Po tokio žygio mama jį rado gulintį, su ištaisai pūslėm padengtais kojų padais.

Apie vidurvasarį sovietai užėmė visą rytinę Lietuvą, atkaklūs mūšiai vyko dėl Šiaulių. Miestas keletą kartų ėjo iš rankų į rankas. Pagaliau ties linija Joniškis – Šiauliai – Kelmė – Nemunas frontas porai mėnesių sustojo.

Rusų lėktuvai jau ir dienos metu vis dažniau praūždavo virš Šačių vakarų link. Skrisdavo jie visai žemai, po dvidešimt trisdešimt ir daugiau, pragariškas motorų riaumojimas užklupdavo staiga, lyg uraganas, ir staiga dingdavo. Pirmą kartą buvo kiek baugu, - gali juk ir čia kokią bombą numesti, - bet vėliau pripratome ir stengdavomės suskaičiuoti visus lėktuvus, įžiūrėti kuo daugiau detalių. Aiškiai buvo matyti raudonos žvaigždės baltais apvadais, dvimotoriai bombonešiai skrido išsirikiavę, ramiai ir tiesiai, o juos lydintys maži naikintuvai nardė aukštyn ir žemyn, zujo aplink, atrodė, kad jie žaidžia ir nesitveria savo kaily. Tai jau nebebuvo bukanosiai 40-jų metų lėktuvėliai, jautėsi jų jėga ir greitis. Kadangi 1940-siais lėktuvų žvaigždės neturėjo baltų apvadų, tai “žinovai” aiškino, jog visi lėktuvai, turintys baltai apkraštuotas žvaigždes (o tokie tik ir praskrisdavo), yra amerikoniški ar angliški, dovanoti rusams.

Pavieniai vokiečių lėktuvai praskrisdavo retai, dažniausiai tai būdavo dviliemenis žvalgybinis lėktuvas – “rėmas”, skrisdavęs gana aukštai. Kartą stebėjome ir aukštai padangėje vykusį dviejų lėktuvų mūšį, girdėjome jų kulkosvaidžių tratėjimą. Sukdami vertikalius ratus apie viens kitą, nardydami aukštyn žemyn, jie greitai išnyko rytų pusėje.

Vis dažniau, lyg tolima perkūnija, pasiekdavo ir visą 100 km nutolusio fronto garsai. Ypač aiškiai ir ilgai tokią “perkūniją” girdėjome, eidami vieną dieną maudytis į dar kunigo Antano parodytą maudyklę.

Šatės ir aplinkiniai kaimai prisipildė pabėgėlių iš didžiųjų miestų. Daug tarp jų buvo inteligentų, meno žmonių, buvusių valdininkų. Netoliese kaime, atrodo, kad stambiame Dirvonskų ūkyje, apsistojo žymus to meto Lietuvos solistas Liepa. Dirvonskienės (ar Dirvonskaitės?) – profesionalios muzikės, grįžusios į tėviškę ar uošviją, pastangomis mokykloje buvo surengtas dainininko koncertas. Koncertas vyko dienos metu, turbūt sekmadienį po pamaldų, akomponavo iš kažkur atvežtu pianinu ponia Dirvonskienė. Sodrus galingas Liepos balsas, užpildęs visą mažą mokyklos salę, man atrodė nerealus, lyg klausyčiausi radijo. Pirmą kartą girdėjau tikrą, gyvą dainininką. Tačiau jo atliekamas repertuaras - arijos ir man negirdėtos liaudies dainos - manęs nesužavėjo. Įstrigo kažkodėl tik vienos liaudies dainos keistas negirdėtas priedainis:

Tolijo, tolijo

Juta tata-to.

Vieną sekmadienį per pamaldas vargonininkui pritarė ir gražus moteriškas balsas.

Šatėse apsistojo ir tėtės Skuodo laikų draugas ir kolega Kulys su šeima. Atvažiavo jie dideliu dvikinkiu vežimu iš Ramygalos – savo ar žmonos tėviškės, kur atrodo, paskutiniaisiais metais ūkininkavo.

Vieną liepos šeštadienį mama su Raze išsiruošė į Kalvarijos atlaidus. Pasiėmė ir mane. Pravažiavus Barstyčius, kelias vis dažniau ėmė kilti ir leistis į kalnus ir pakalnes, nematytom vietom važiuoti buvo įdomu.

Apsistojome miestelio pakraštyje, vienos sodybos sode, kiemas ir dalis sodo jau buvo pilni vežimų. Tą vakarą dar buvo galima laisviau patekti į bažnyčią, ji man pasirodė labai graži. Jau sutemus grįžome prie savo vežimo ir jame šiaip taip įsitaisėme nakčiai. Pro miegus dar girdėjau iš kito sodo galo sklindantį merginų ir bernų juoką, spygavimus, bet greit jie susimaišė su mano sapnais.

Vos praaušus, aplink prasidėjo judėjimas, garsėjo kalbos – visi ėmė ruoštis “vaikščioti kalnus”. Prie šulinio šiek tiek suvilgę nosis bei užkandę ką buvome atsivežę, išėjome ir mes. Šventoriuje formavosi 20-30 žmonių grupės ir, vadovaujamos vietinių giedorių ar šiaip kelių ir apeigas žinančių žmonių, giedodamos kas keletą minučių traukė į “kalnus” – simbolinį Kristaus kančios kelią.

Svarbiausi Kristaus kelio punktai buvo pažymėti didesnėmis ar mažesnėmis koplyčiomis, visos jos stovėjo, jei neklystu, ant kalvų, dauguma buvo medinės, jų buvo dviem ar trim daugiau, negu bažnyčiose būna stacijų. Koplyčių išsidėstymas ne visada atitiko jų eilės numerį, maršrutas vingiavo po miestelį ir apylinkę, kartais tekdavo grįžti ar kirsti jau praeitą kelią. Nuolat susitikdavome, pasivydavome ar mus pavydavo kitos grupės, maldos ir giesmės pynėsi, maišėsi. Sustojus prie kurios koplyčios, nueinantieji ar ateinantieji lyg atitarė mūsų grupei. Visas šis gaudesys, kylanti saulė, priklausymai, žegnojimaisi, kojų šiurenimas po numindytą sausą žolę ar kelio dulkes sudarė mistinį vaizdą, jaudino.

Vienoje iš koplyčių dvimetrinis rudai dažytas kryžius buvo pusiau nudrožtas: maldininkai stengėsi atsipjauti po skiedrelę “stebuklingų” galių turinčio medžio. Kitoje pirmą kartą einantieji gulėsi ant žemės

kryžiumi. Senos moterėlės sąžiningai išskėsdavo rankas į šalis, kai kurios – ir kojas. Nusižiūrėjęs į jaunesnes moteris, pasiremdamas alkūnėmis ir įsikniaubdamas į delnus, į nutryptą dulkėtą žolę išsitiesiau ir aš. Nors mama taip pat čia buvo pirmą kartą, tačiau kažkodėl pasitenkino tik priklaupimu.

Didžiausią įspūdį paliko paskutinė ar priešpaskutinė koplyčia, pati didžiausia, talpinusi visą mūsų būrį. Visą galinę koplyčios sieną užėmė didžiulis Kristaus mirtį vaizduojantis paveikslas, nutapytas tamsiomis grėsmingomis spalvomis, su šviesesniu Nukryžiuotuoju centre. Dabar dar akyse tebestovi tas tamsus žaibuojantis dangus, iš kapų besikeliantys numirėliai, kelių žmonių figūros po kryžiumi, nukryžiuotieji latrai ir iškankintas, bejėgiškai ant kryžiaus pakibęs Kristaus kūnas.

Kai grįžome į dulkėtą, žmonių miniomis užtvindytą miestelio centrą, saulė jau gerokai kaitino. Palei šventorių tęsėsi prekiautojų stalelių ir būdelių eilė. Juose buvo siūloma rožančių, medalikėlių, šventų paveikslėlių ir panašių prekių. Buvo ir tradicinių namų darbo saldinių, įvyniotų į baltą popierių ir įvijai apsuktų spalvota blizgančia juoste, „medauninkų“. Tiesiog ant žemės pasidėjusios puodus, kibirus ir kitokius indus, moterėlės pardavinėjo rausvą parūgštintą ir greičiausiai sacharinu kiek pasaldintą vandenį. Įkaitusių ir ištroškusių maldininkų tai buvo, berods, perkamiausia prekė. Ir niekas nekvaršino sau galvos, kad tas vanduo nevirintas, kad viena ir ta pačia stikline, kiek paskalavus ją vandens kibire, naudojasi dešimtys žmonių. Stiklinę šio „limonado“ už 50 pfenigių (moterys sakė „fenigių“ arba „penigių“) išgėriau ir aš, nors šiaip jau, rodos, tuo metu buvau kartais net perdėtai skrupulingas švaros atžvilgiu: net namuose, gerdamas iš ties kibiru pakabinto *kriūzelio*, jo ąsą pakreipdavau tiesiai į viršų ar apačią taip, kad lūpos nesiliestų ten, kur lietėsi kitų namiškių lūpos...

Sugūžėjome į šventorių. Į sausakimšą bažnyčią prasigrūsti nė nebandėme, nes ir šventoriuje beveik nebuvo kur obuoliui nukristi. Palei šventoriaus tvorą sustatytose klausyklose kunigai klausė išpažinčių, ir nuobodžiauti jiems neteko.

Prasidėjo suma. Kunigą, vargonus ir chorą girdėjome per garsiakalbius. Po sumos garsus pamokslininkas vienuolis pradėjo pamokslą. Pliekė jis žmonių ydas, bet labiausiai – girtuokliavimą. Galiausiai visus pritariančiuosius paprašė pakelti rankas ir kartu prisiekti, kad nuo šiolei – daugiau nė lašo! Aplinkui nemačiau nepakėlusio rankos. Aš, žinoma, ir be priesaikos suaugęs negersiu, bet ką gali žinoti kas bus po tokios daugybės metų? Ar neteks kokį sykį-kitą sulaužyti šiandien Dievui duotą žodį? Tad rankos nekėliau.

Po pamaldų išdardėjome namo. Leidžiantis nuo eilinio kalniuko, Razė ėmė kalbėti, kad, girdi, namo važiuojant, pakalnėn tenka važiuoti lyg ir daugiau, negu į kalną, nors taip, tikriausiai, tik atrodo. Čia aš radau progą pademonstruoti savo „išsimokslinimą“ ir geografijos žinias. Šatės, sakau, yra Pajūrio žemumos pakraštyje, o Kalvarija – jau Žemaitijos aukštumoje, todėl ji iš tikrųjų yra aukščiau už Šatės. Moteris susižvalgė ir nei pritarė, nei prieštaravo mano „moksliškiems“ išvedžiojimams, nelabai, atrodo, jais ir tikėdamos.

Apie liepą ar rugpjūtį mokykloje įsikūrė nedidelis vokiečių dalinys. Atrodo, kad jie rūpinosi tiekimu, o gal ir atostogavo po mūsų frontu. Jie patys, mūsų manymu, buvo aprūpinti gerai: rūkė storus cigarus, nestokojo visokių marmeladų ir šokoladų, tačiau pastaruosius mielai mainė į kiaušinius, lašinius, sviestą. „Eier, Speck, Butter“ – tuos žodžius suprato visos aplinkinės bobutės ir vaikigaliai.

Mūsų Zenis, iš mamos iškaulijęs, o kartais gal ir pats pasiėmęs keletą kiaušinių, taip pat įsitraukė į mainus. Išmainyto šokolado jis beveik nevalgė, o dėjo atsargai ar man nežinomiems tikslams. Man tokie mainai atrodė panašūs į išmaldos prašymą, - už “menkaverčius” porą trejetą kiaušinių gauni tokį skanėstą! – todėl mainuose dalyvauti varžiausi ir nė nemačiau, kaip Zenis ar kiti vaikai tokią “operaciją” atlieka.

Patys vokiečiai buvo gan geranoriški ir mandagūs, iš nuobodumo po du tris vaikščiojo po bažnytkaimį, mėtė storas ir ilgas cigarų nuorūkas ir kartais stengėsi užmegzti pokalbį su vietos gyventojais, tačiau tai sunkiai sekėsi. Vieną šiltą popietę su teta Base ir mažaisiais sėdėjome prie atviro lango į gatvę, o pro šalį ėję du kareiviai sustojo ir užšnekino mus. Mūsų vokiečių kalbos žinios buvo per menkos pokalbiui palaikyti, tad jie ėmė vaišinti didokomis baltomis ir saldžiomis plytelėmis. Tai, matyt, buvo vitaminizuota gliukozė, nes vienas ilgai stengėsi mums išaiškinti, jog per dieną reikia ar galima suvalgyti tik po vieną plytelę.

O mūsų gerasis Kęstutis, šeštus metus bebaigiantis “vyras”, kartu su savo nuolatinio draugu Palubinskiuku ėmė rinkti vokiečių numestus puscigarius ir pasislėpę rūkyti. Ir ne šiaip sau patraukti ir išpūsti dūmą, o, kaip sakė juos užklupusieji, užsitraukdami kaip tikri rūkoriai. Laimei, tai truko neilgai. Kartu su vokiečiais ir jų cigarais dingo ir mažųjų rūkalių noras, o teisingiau – galimybė rūkyti.

Jau būdamas suaugęs, Kęstutis prisipažino tuo metu iškrėtęs ir dar vieną išdaigą. Lengvuju automobiliu į Šates atvažiavo keli vokiečiai ir, palikę mašiną gatvėje, užsuko į kleboniją. Abu draugai tokio reto šiose vietose daikto negalėjo palikti be dėmesio. Apėję ir apžiūrėję mašiną, pabandė ją pastumti. Mašina nesunkiai pajudėjo ir staiga jau be jų pastangų ėmė riedėti pakalnėn. Abu išdykėliai kiek nustebę, tačiau gan ramiai stebėjo tolstančią mašiną, kol jinai kelio posūkyje įsirėmė į aukštyn iš dešinės kylanti šlaitą ir, vos neapvirtusi, sustojo. Visa tai pamatė pro šalįėjusi davatkėlė.

-Bėkit greičiau iš čia, vokiečiai dabar judu nušaus! – išsigandusi moteriškės išvaizda geriau, negu žodžiai padėjo jiems suvokti iškilusį pavojų: abu akimirksniu dingo ir nebematė, ką darė vokiečiai, grįžę į automobilio stovėjimo vietą.

Nuvažiavęs į Šateikius, porai savačių pas bočius pasiliko Zenis, papildydamas ir taip gausų valgytojų būrį prie babūnės stalo. Grįžo iš pustrečių metų vyresnio pusbrolio Zeniaus Jaškos pasiėmęs naujų gudrybių, žaidimų ir labai patenkintas. Dar porą savačių jis pasakojo ir demonstravo, ką ten patyręs ir išmokęs, ir per visą tą laiką, mano nuostabai, nė karto nesusipešėme ir, rodos, net nesusiginčijome.

Pirmiausiai parodė antspaudą, pasidarytą iš storos ir minkštos prie Šateikių malūno augusių topolių žievės. Parsivežė ir šiek tiek “žaliavos” tokiems antspaudams daryti, nes Šatėse tokios žievės rasti buvo sunku. Po to pademonstravo “Vilniaus varpus”: du masyvesnius šaukštus parišus ant siūlų ir tų siūlų galus pirštais prilaikant ausyse, reikėjo judinti galvą, kad šaukštai daužytųsi vienas į kitą. Ausyse iš tikrųjų girdėjosi labai panašūs į varpų gaudesį skambesys.

Bet svarbiausia – išmoko daryti “granatas”. Parsivežė šiek tiek ir “sprogstamosios medžiagos” – kalcio karbido. Tai mums, vaikėzams, buvo vienas iš įdomiausių žaislų, nors žaislo pavadinimo tikrai nenusipelnė. “Granatai” reikėjo susirasti didesnę ar mažesnę butelį, įmesti šiek tiek karbido, užberti 2-3 cm sauso smėlio, šliūkstelėti vandens ir, greitai užkimšus, mesti kur į žolę ar kitą minkštą vietą, kad nesudužtų. Buteliui vos nukritus, pasigirsdavo sprogimas ir stiklo šukės pažirdavo aplink. Kad toks žaidimas pavojingas ir kad stiklo šukėmis galėjome vėliau sužeisti ne tik savo kojas, negalvojome. Sprogdinant vieną iš paskutiniųjų “granatų”, vos nesusižeidė ir mūsų “instruktorius”. Tai buvo mažas vaistų buteliukas, ir Zeniui nesisekė užbaigti

paskutinės operacijos – sandariai jį užkimšti. Tada jis pabandė įvaryti nepritaikytą medinį kamštį, stuksendamas juo į namo sieną, tuo sumaišydamas ir “granatos” turinį... Su paskutiniu jo stuktėlėjimu buteliukas sprogo, šukės išsilakstė į šalis. Laimei, buteliuko dugnas sveikutėlis liko prilipęs prie delno, o likusieji dalyviai stovėjome kiek atokiau už Zenio nugaros. Skeveldros nieko nė neįdrėskė.

Apskritai, mudu su Zeniu, nors buvome broliai ir nuo mažumės augome kartu, turėjome gana skirtingus charakterius ir pomėgius. Zenis, sakyčiau, visada buvo “arčiau žemės”. Šatėse jis ėmė rašyti dienoraštį, kurio niekam neskaitė ir rūpestingai slėpė. Aš, žinoma, numaniau, kur dienoraštis yra, tačiau niekada nekilo noras slapta jį paskaityti. Savo ruožtu man atrodė, kad gyvenimas čia toks paprastas, neįdomus, kad tiesiog nėra apie ką rašyti.

Tuo metu pagrindinė vietinių žinių tiekėja Razė ėmė kalbėti, kad Zenis “draugauja” su klasioko ir mano šokių partnere Teresėle. Razė juokėsi, kad “kavalierius” skiria pasimatymus lyg tai netolimam beržynėly, lyg dar kitur. Nežinau, kiek čia buvo teisybės, - Zenio tada neklausiau, jis nieku gyvu ir nebūtų prisipažinęs, - o vėliau tam nebuvo progos.

Dar žiemą ar pavasarį nemažai Šačių jaunuolių stojo į generolo Plechavičiaus organizuojamą Vietos rinktinę. Vokiečiams rinktinę išblaškius, liko atskiri būriai, galvojęntys priešintis artėjantiems sovietams. Kiek jų čia buvo, kaip iš tikrųjų vadinosi neprisimenu. Žmonės juos vadino plechavičiukais, partizanais, vanagais. Žinau, kad vasarą trumpam Šatėse susibūrę vyrai buvo maitinami, čia jiems kepė duoną ir tam buvo panaudota mūsų namuose esanti krosnis. Atsirado ir profesionalus kepėjas, prieš karą dirbęs vienoje Palangos kepykloje. Tai buvo dar jaunas, palyginti, vyras, gyvenęs “susidėjęs” su vyresne už save moterimi, todėl šatiškių, kaip man atrodė, kiek ignoruojamas, o gal ir pats nelabai ieškojęs draugystės.

Minkydamas tešlą, ilgai ant stalo kočiodamas cilindro formos kepalus, jis pasakojo apie savo darbą Palangoje. Nelabai norėjau tikėti jo teiginiui, kad kiekvienas kepimo metu nors kiek išprogęs, “išsižiojęs” kepaliukas buvo brokuojamas. Juk ten kaip tik buvo skaniausia plutelė ir duonos kokybei, mano manymu, jokių būdu nekenkė.

Iki šiol gana ramioje Žemaitijoje imta kalbėti apie numestus rusų parašiutininkus. Vienas iš tokių buvo sugautas ir Šačių policijos ar vietinių plechavičiukų. Keletą valandų jis sėdėjo ant suolo palei langą apytuščiame didžiajame mūsų kambaryje, kaip man atrodė, net nesaugomas, nesurištas, nesurakintas (rodos, vietinė policija net antrankių neturėjo ar bent niekada nemačiau juos naudojant). Bėgti ir nebuvo prasmės: dauguma žmonių buvo priešiški grįžtantiems “vaduotojams”, tad pasislėpti nepažįstamame krašte būtų buvę sunku. Keletą kartų eidamas per kambarį, stebėjausi jauno mėlynakio blondino, visai panašaus į lietuvį, ramia laikysena. Popiet mūsų Bėris išvežė desantininką su vienu ar dviem palydovais į Mosėdį. Vargu šio simpatiško vaikinio tolimesnis likimas buvo laimingas, man jo buvo gaila.

Vieną rugpjūčio pabaigos vidudienį su Zeniu ir teta Base riešutavome už Šatos esančiame miškelyje. Išgirdome mašinų užesį kelyje Šatės – Ylakai. Išėjome į pakelę. Pro šalį vieni po kito Ylakių kryptimi važiavo dengti vokiečių sunkvežimiai. Patraukėme namo, o sunkvežimiai beveik be pertraukos vis važiavo. Šatėse keletas jų buvo sustoję, kažką remontavo, *šveicavo* (virino dujomis). Pirmą kartą mačiau tokį dalyką, vyresnieji paaiškino, kad šitaip *šveicaparačiu* sulydomas ir sujungiamas metalas. *Šveicavo* ties Bašėlės namu, ir du remontuotojai gal vandens ar dar ko užsuko į vidų. Man įstrigo vaizdas, kai jiems grįžtant ir linksmai besišnekant, vienas buvo bežengias tiesiai mašinos link per neseniai abipus tako pasodintą skystutę gyvatvorę, o antrasis tįptelėjo jį už alkūnės ir parodė į gyvatvorę. Pirmasis lyg atsiprašydamas komiškai linktelėjo, ir abu kvatodami nužygiavo taku. Pagalvojau, kad aš gal ir nebūčiau kreipęs dėmesio į tokią smulkmeną.

Mašinos važiavo visą popietę, ir tėtė, sutikęs vieną iš moterų pabėgėlių, pajuokavo:

-Na, dabar, kai tokia jėga pasiūsta į rytus, gal kiek ramiau bus, ponai?

Deja, ramumo nebuvo. Nebepasiekė Šačių ir vasarą Telšiuose pradėtas leisti laikraštėlis. Tai buvo mažas, ant labai blogo popieriaus spausdinamas laikraštukas, jo pavadinime, jei neklystu buvo žodis “Žemaitija” (-os) ar “žemaičių”.

Apie mudviejų mokslus nebebuvo kalbama, vasaros atostogos tęsėsi. Rugsėjo mėnesį pasinaudojau netoliese, Vabalių kaime, apsistojusios dantistės paslaugomis. Už du kilogramus lašinių ji ištraukė man nuolat ramybės nedavusį dantį. Savo kabinetą ji turėjo įsirengusi gražaus ūkio įstiklintoje verandoje. Už poros savičių

turėjo ištraukti ir antrąjį išgedusį dantį, rodos, buvo už tai ir sumokėta, tačiau nebespėjo. Beje, gydytoja tada sakė, kad ateityje, jei norėsiu į ištrauktojo vietą įsistatyti dirbtinį dantį, reikėsį dėti jau du dantis – toks didelis esąs tarpas. Tačiau po keletos metų dantys taip susiglaudė (padėjo ir gale išdygęs “proto” dantis), kad neliko jokio tarpo.

Spalio ketvirtąją – didieji Šačių bažnyčios atilaidai – šventasis Pranciškus. Kaip visada, pamaldos vyko tris dienas, tačiau kunigų šysyk suvažiavo mažiau, negu įprasta. Nebuvo ir Valiušką pakeitusio kunigo – aukšto, stambaus, raudono paburkusio veido vyro, kuriam pagal amžių jau seniai reikėjo kur nors klebonauti. Su klapčiukais jis beveik nebendravo, bet labai noriai bendravo su stikliuku. Šačių davatkų ir bažnyčios bendruomenės kantrybė trūko, kai prisigėręs kunigėlis davatkų ėmė teirautis, kur čia galima būtų rasti sukalbamesnių panelių...Buvo pasiųstas kolektyvinis laiškas ar skundas vyskupui, ir vietinių 5“avelių” ganytojas buvo kažkur išsiųstas, parapijoje prabuvęs vos keletą mėnesių.

KELIONĖ Į NEŽINIĄ

Nusistovėjo tykios, saulėtos ir gana šiltos dienos – bobų vasara tą rudenį buvo ilga ir sausa.

Tuoju po atilaidų – spalio 7-ją – mama pasiuntė mane su Zeniu paganyti karvę. Žolės jau buvo nedaug, priištą ją būtų reikėjo tankiai perkeldinėti, o palaida ji dar pakankamai gerai galėjo prisišlemšti.

Rytmečio rūkas jau buvo išsisklaidęs, ir mudu su įdomumu sekėme jau kelintą kartą iš rytų į vakarus ir vėl atgal siuvantį vienmotorį vokiečių lėktuvą. Tai nebuvo naikintuvas, o gan žemai skrendantis ir nelabai manevringas lėktuvėlis. Iš jo ir iš daug aiškiau, negu paprastai, rytuose girdimos beveik nenutrūkstamos pabūklų kanonados galima buvo numanyti, kad rytuose tądien vyksta rimti dalykai.

Dar nebuvo atėjęs pietų metas, kai ganyklon atbėgo Rūta: mama liepusi tuoj varyti karvę namo ir abiem grįžti. Namuose radome keletą iš fronto ką tik grįžusių “vanagų”, kurie susiriesdami keikė vokiečius. Mat, šie išdavę jiems tik po penkis šovinius ir palikę prieš atakon pakilusius rusus, prieš jų tankus. Daug lietuvių, užėmusių fronto ruožą prie Sedos, žuvę, jiems, kažkur pasičiupusiems arklius, pasisekė pabėgti. Greit rusai būsią čia. Kiek atvėsę, vyrai išvažiavo link Mosėdžio.

Mama skambina į Mosėdį – ten iš ryto išvažiavęs tėtė. Po valandos atsirado ir jis. Skubiai ėmėme ruošti kelionei. Tėtė po brikelės dugnu pritvirtino dvi kartis, jos per gerą metrą styrojo brikelės užpakaly, tuo padidindamos jos talpą. Ant išsikišusių karčių buvo pritvirtinta patalynė, drabužiai, glėbys pašaro Bėriui, į brikelę sukrautos turimos maisto atsargos, kažkas iš smulkmenų. Bet ar daug sukrausi į vežimaitį, skirtą dviems, daugių daugiausiai trims keleiviams? O važiuoti turėjome net septyniese: trys suaugę (kartu važiavo teta Basė) ir keturi vaikai, iš kurių du buvome jau gerokai prakutę.

Skubiai atsisveikinome su Raze ir Bašele. Nežinau, ar tėvai davė joms kokius nurodymus dėl paliekamo turto. Liko viskas: baldai, indai, siuvamoji mašina, žiemai supiltos bulvės, miltai, pašarai, karvė, kiaulės, vištos, išskyrus mūsų “traukiamąją jėgą” – Bėrį.

Stabtelėjome prie mokyklos – čia kelionei dar nebuvo baigusi ruošti Kulių šeima. Mudu su Zeniu patraukėme Mosėdžio keliu pėsti – važiuotieji mus pasivys. Su savimi nešėmės mokyklinius portfelius: Zenis jame turėjo savo dienoraštį, nuotraukas ir “užprekiautus” šokoladus, o ką turėjau aš – visiškai neprisimenu, tik vien man priklausiusių asmeniškų daiktų, rodos, ten nebuvo.

Išėję už bažnytkaimio, trumpindami kelio vingį, pasukome tiesiai per laukus siauru takeliu. Vėl į kelią išėjome ties apleistomis senomis kapinaitėmis. Gerokai sutemo. Pro medžių ir krūmų šakas kitame kapinačių krašte pamatėme blyksinčią švieselę. “Klaidžiojanti žvakelė!” – nusprendėme abu. Buvome girdėję, kad jos pasirodo kapinėse, užkastų lobų vietose, kad bėgant vejasi iš paskos – ir štai dabar tokią “žvakelę” pasisekė pamatyti! Nors galėjo tai būti ir toli už kapinių sužibęs žiburėlis.

Netrukus išgirdome iš paskos greitai atvažiuojantį vežimą. Jis stabtelėjo prie mūsų. Sutirštėjusiose sutemose įžiūrėjau vokiečių karininko uniformą ant vieno keleivio, kitas vilkėjo civiliškus drabužius. Pastarasis pasiteiravo kelio lietuviškai ir paklausė, kur einame. Išgirdęs kad į Mosėdį, pasiūlė sėstis į vežimą, nes ir jie ten važiuoja. Ilgai nesvarstę, įsitaisėme ant važio, panašaus į mūsų brikelę, dugno, už sėdynės. Nakties tamsoje vos matėsi pakelės medžių siluetai, važiavome smagia risčia. Civilis pasirodė esąs vienas iš kovos krikštą prie

Sedos gavusių lietuvių ir patvirtino, kad nelygiose kautynėse ten jų žuvę daug, keikė vokiečius, pasmerkusius juos, mažai ginkluotus, tikrai pražūčiai.

Įvažiavome į mišką. Vokietis, ar tai drąsindamas save ar gąsdindamas galimus rusų desantininkus, keletą kartų iššovė iš pistoleto į pakelės griovį. Privažiavome sankryžą, joje įžiūrėjome vokiečių tanko siluetą, šalia žybsėjo cigarečių ar cigarų švieselės. Mūsų vokietis persimetė su rūkančiaisiais keletu frazių, iš kurių nugirdau ir supratau tik „*Amunition es nicht*“ („nėra šaudmenų“).

Prieš pat Mosėdį mūsų vežėjai įsuko į didelės sodybos kiemą. Trobos langai buvo uždangstyti, bet pro atviras duris skverbėsi blausi šviesa. Abu kariškiai pasuko į vidų, mudu – iš paskos. Didokas kambarys buvo pilnas žmonių, žibalinė lempa pro tirštus tabako dūmus silpnai apšvietė vidų. Į kambarį nuolat kas nors įeidavo ir išeidavo. Mudu sustojome prie durų. Pagaliau pro šaliį skubėdama moteris, tikriausiai namų šeimininkė ar šiaip namiškė, atkreipė dėmesį į mus, nežinia ko čia kiūtinčius. Ėmė teirautis, kas, iš kur ir kodėl čia stovime. Išgirdusi, kad iš paskos važiuoja tėvai, kad jie turi mus pasivyti, sušuko:

-Žiopleliai, tai ko judu čia vypsot? Bėkit greičiau į kelią, jeigu tik jūsiškiai dar nepravažiavo!

Kokia laimė – vos tik išėjome už kiemą nuo kelio skiriančios aukštų eglių sienos, išgirdome besiartinančius vežimus. Tamsoje sunku buvo ką nors įžiūrėti, tačiau, vežimams priartėjus, išgirdome pažįstamus balsus. Tai buvo mūsų šeimai!

Mudu iki galo dar nebuvo suvokę, kas galėjo atsitikti, jei būtume prasilenkę, o tėvai iš to džiaugsmo, rodos, nė nesubarė. Be to, ne tai buvo galvoje.

Mosėdyje prie mūsų prisijungė dar keletas vežimų, ir vyrai pasitarę nusprendė važiuoti link Salantų. Bet ne pagrindiniu keliu, o kitu, nors ir blogesniu. Mat bijojo galimo rusų desanto, kuris, esą, galėjo blokuoti svarbesnius kelius.

Ties Salantais, prie Salantų–Grūšlaukės kelio atsidūrėme dar naktį iš Juodupėnų pusės. Prie sankryžos Salantai–Grūšlaukė–Kretinga lygiame lauke buvo sustoję nemažai vežimų, sustojome pailsinti arklius ir galbūt šiek tiek nusenūsti ir mes.

Auštant pajudėjome toliau ir apie pietus, pravažiavę Grūšlaukę, stabtelėjome Darbėnų centre. Jame stovėjo ir keletas kareivių prisėdusių vokiečių sunkvežimių. Kareiviai, priešingai, negu civiliai bėgliai, neatrodė sunerimę. Jie kažką gyvai šnekėjo, juokavo, o kai pamatė iš vieno namo išbėgusią dailią krūtininę merginą balta bliūzele, nulydėjo ją replikomis, juoku ir švilpimu. Mergina greit dingė gretimo namo duryse.

Vėlyvą popietę artėjome prie Kretingos. Daugėjo vežimų, jautėsi nerimas. Toliau, greičiau nuo iš paskos besivejančios audros! Jaunas kunigas su ilga sutana dviračiu pramynė pro šalį. Ten, kur dabar naujosios Kretingos kapinės ir dar toliau palei kelią iki pat Akmenos slėnio plytėjo spygliuota viela aptvertas minų laukas. Nuo kelio kai kur matėsi lentelės su užrašu: „*Minen!*“ Staiga už gero šimto metrų pakilo žemių ir dulkių stulpas, driokstelėjo sprogimas. Kas ten užkliudė miną, įžiūrėti nepasisekė.

Kretingą pravažiavome nesustodami, išvažiavome į Gargždų kelią. Jau prietemoje ties Jokūbavu įvažiavome į Klaipėdos kraštą, dabar – Vokietiją. Prisiminiau be galo seniai – prieš šešetą metų, pusę mano amžiaus, – matytus man patikusio krašto vaizdus, stengiausi ką nors įžiūrėti, bet nakties tamsoje šmėkščiojo tik pakelės medžiai. Pravažiavome Plikius, artėjo Klaipėda. Pagaliau patekėjusio mėnulio šviesoje iš dešinės sublizgėjo upė, išlindome pro didelio raudonplyčio tilto arką, prasidėjo miestas. Nors žiburių nesimatė, stengiausi įžiūrėti, kada čia prasidės dideli, gražūs, gal net keturių penkių aukštų namai. Tačiau iš abiejų pusių tęsėsi vienaukščiai, dviauksčiai namukai su mansardomis ar be jų. Važiavome dabartine Bangų gatve. Privažiavome sankryžą ties alaus darykla, virš jos mėlyna šviesa švietė žibintas, o vidury sankryžos stovintis kareivis-reguliuotojas rodė sukti kairėn.

Štai pagaliau keturaukštis namas, tuoj prasidės gražios gatvės, apsuptos puikių rūmų! Deja, vėl šmėksojo neišvaizdūs namukai, beveik kaip Skuodo ar Kretingos centre. Nieko įdomaus. Tiesa, Zenis sakėsi spėjęs dešinėje pamatyti stovintį tą didįjį šešiamotorį vokiečių lėktuvą, tačiau nelabai norėjau juo tikėti. (Vėliau pasirodė, kad jis buvo teisus).

Išvažiavome už miesto, prasidėjo asfaltas. Dabar jau didesnę vilkstinės dalį sudarė didžiuliai klaipėdiečių vežimai, kai kurie dengti, panašūs į karietas, su aukšta pasoste prieky važnyčiuotojui. Kairiaja kelio puse ta pačia kryptimi vis lėkė kariškių mašinos. Iš dešinės, nuo pietinės miesto dalies, nuo Smeltės keliukais į plentą įsiliedavo naujos mašinos. Nakties tamsoje tų keliukų man atrodė labai daug ir visuose švietė virtinės pritemdytų, iš viršaus stogeliais pridengtų automobilių žibintų.

Po tiek metų sunku dabar atkurti antrosios mūsų kelionės nakties poilsio vietą, bet atrodo, kad sustojome kažkur Rimkuose ar šiek tiek už jų, šalia didelio ūkio ar dvaro sodo.

Trumpai nusnūdę, pajudėjome tolyn. Tarpų tarp vežimų beveik nebėra, visą laiką važiuojame žingine. Diena, kaip ir vakar, užvakar, saulėta, šilta, bevėjė. Laukuose, kiemuose žmonių nesimato – visi kelyje arba jau seniau išvykę. Po laukus vaikšto palaidos karvės: šeiminkai, negalėdami jų išsivežti, paleido laisvai ganytis rudens laukuose, bet melžti jų nebėra kam.

Priekulėje reguliuotojas nukreipia visą vežimų vorą Kintų keliu – vienintelis Klaipėdos krašto (ir Lietuvos!) asfaltuotas plentas paliekamas vien kariuomenės reikmėms, o gal ruošiamasi sprogdinti tiltus. Kiek pavažiavę Kintų kryptimi, ties Sakučiais pervažiuojame Miniją. Už jos – graži pievelė šalia sodybos, yra įvažiavimas nuo plento. Čia jau stovi keletas vežimų, pasukame ten ir mes. Tai pirmas rimtesnis stabtelėjimas dienos metu nuo pat Šačių. Moterys dalijasi įspūdžiais, nerimauja dėl ateities. Kulienė stebisi, kad, tiek pravažiavę Klaipėdos kraštu, dar nematėme tikro miško. Į pievutę suka ir daugiau vežimų. Beveik risčia įvažiuoja ir karietą primenantis didelis vežimas. Staiga matau, kaip šalia važnyčiojo ant pasostės sėdėjęs senukas gal nuo krestelėjimo, o gal kad buvo užsnūdęs, krinta kniūbsčias į priekį, ir abu sunkaus vežimo ratai pervažiuoja jį vos ne išilgai. Žmogus keistai susiriečia ir nurimsta. Karieta sustoja ne iš karto, iš jos ir nuo kitų vežimų pripuolę žmonės nuneša sužeistąjį, o gal ir žuvusįjį, į sodybą.

Atsipūtę ir užkandę (ką kelionės metu valgėme visiškai neprisimenu), vėl įsispraudžiame į vežimų eilę. Plentas visai panašus į tą, kuriuo kadaise važiuodavome nuo Pėžaičių į Klaipėdą: pluktos skaldos, apsodintas medžiais. Dešinėje, vakarų horizonte, lyg geltoni saulės apšviesti debesys, matosi nerijos kopos. Vežimų vora vis dažniau ir ilgiau ima stabčioti. Ir šio plento kairiaja puse, nors ir su didesniais tarpais, lekia kariuomenės mašinos: dengti ir atviri sunkvežimiai, prisėdę kariškių. Kartais iš jų girdisi juokas – gal džiaugiasi, pagaliau grįždami į „*Vaterlandą*“? Iš vieno automobilio atskrieja į vežimą šokolado plytelė, kareivis linksmi pamoja mūsų mažiesiems. Ir kad nors viena mašina važiuotų priešinga kryptimi... Smelkiasi mintis: kas gi ten fronte beliko?

Į pavakarę beveik visai sustojame. Žmonės vaikšto pirmyn atgal, ieško pažįstamų, svarsto padėtį. Vorai pajudėjus, kelių priekinių vežimų savininkai nespėja grįžti, ir tėtė savo trumpute brikele (kartys, kaip nepasiteisinusios, jau buvo nuimtos) aplenkia juos ir įsispraudžia į susidariusį tarpą. Kulys su ilgoku dvikinkiu vežimu nespėja ar nebeįtelpa. Jis ima priekaištauti tėtei: dar išvažiuodami susitarę laikytis kartu, kur šis dabar vienas skubąs? Tėtė tyli.

Temsta. Už puskilometro kairėje, ten, kur praeina geležinkelis, iškyla raudonas liepsnos ir dūmų kamuolys, po sekundės kitos pasiekia stiprus trenksmas: vokiečiai kažką susprogdino. Per pusvalandį, valandą bepajudame vos keliolika ar keliasdešimt metrų. Basė, dar kažkas tariasi eiti nusnūsti į artimiausią daržinę ant šieno – tokiu tempu važiuojant, vežimą vis tiek suras.

Spalio 10-osios rytą pakirdau gana saldžiai miegojęs, pusiau sėdėdamas tarp patalynės ir drabužių ryšulių. Buvo prašvitę, tačiau rudeninis rytmečio rūkas dar neišsisklaidęs. Vežimų vilkstinė nejudėjo. Dideliu greičiu pro šalį pralėkė kelios kariškos mašinos. Miegoistas ne iš karto sumojau, kad jos nuvažiavo priešinga vežimams kryptimi. „Pagaliau atsirado ir į frontą važiuojančių!“ – pagalvojau.

Staiga toli priekyje pamatėme vežimus, paniškai sukančius į gretimą keliuką, vedantį vos ne priešinga šiaurės vakarų kryptimi. Kiti tą keliuką stengėsi pasiekti tiesiai per laukus, plentas prieky greitai tuštėjo. Atgal plentu ir anuo keliuku važiavo ir kariškos mašinos. Iš bėgančiųjų išgirdome, kad prieky pasirodė rusų tankai. Mūsų vežimas stovėjo ties nedidelėmis kaimo kapinaitėmis, šalia per griovį buvo įvažiavimas į jau nuimtą javų lauką, už jo – minėtas keliukas. Pasukome tiesiai per lauką. Visuotinio nerimo apimtą Bėrį tėtė, eidamas, tiksliau – beveik bėgdamas šalia vežimo, vos įstengė išlaikyti. Mama griebė tėtei nuo galvos uniforminę, dar prieškarinę Lietuvos policijos kepurę ir švystelėjo per kapinių tvorą. Pasiekėme smėlėtą keliuką ir su pabėgėlių srove leidomės nežinia kur. Keliukas ėmė sukti tiesiai į šiaurę, iš abiejų pusių prasidėjo krūmai, pelkynai, durpynai. Kažkur čia, brikelei bešokinėjant per kelio duobes, iškrito Zenio portfelis su visu jame buvusiu turtu. Posūkyje vikšrinė vokiečių mašina, norėdama aplenkti keletą vežimų, nuvažiavo nuo kelio ir iš karto iki vikšrų viršaus įklimpo į liūną. Išgirdome lėktuvo ar lėktuvų ūžesį ir kulkosvaidžių kalenimą. Netoliese lėktuvai kažką apšaudė, o gal vyko oro mūšis. Sustojome, tėtė atsisėdo ant žemės ir liepė taip daryti ir kitiems – šitaip mažiausia tikimybė pataikyti iš oro. Bet niekas, atrodo, juo nepasekė, mes, vaikai, sėdėjome vežime. Lėktuvas virš mūsų nepasirodė.

AUKŠTUMALĖ

Vežimų lyg ir praretėjo, Bėris veržėsi pirmyn, šalia vežimo eidamas tėtė neteko kantrybės:

-Aš nušausiu tą arklį – visas rankas išstampė!

Vietoje krūmų, iš dešinės pasirodė šiurkščios žolės prižėlusį pievą, iš kairės – 4-5 m pločio kanalas. Už jo tarp medžių matėsi retų sodybų eilė, ties sodybomis – tilteliai per kanalą. Pasukome per artimiausią tiltelį ir įvažiavome į sodybos kiemą.

Medinis namas fasadu buvo atsuktas į kanalo pusę, kiemą iš kitų trijų pusių supo du didoki tvartai ir daržinė. Gyventojai iš čia, pasirodo, dar nebuvo išvažiavę. Didesnioji skarda dengta namo dalis priklausė vokiečiui Rokui (*Rock*), mažesnioji, skiedriniu stogu – lietuvininkui Naujokui. Ant jo durų kabėjo bronzinė lentelė su užrašu: “*Adam Naujoks*”. Kaimas vadinosi Aukštumalė, ir čia mums buvo lemta išgyventi, deja, be tėtės, ilgus šešis mėnesius.

Į kiemą užklydo būrelis vokiečių kareivių. Atsidarę penklitrinę skardinę su raudona uogiene ir išsitraukę duonos, jie ėmė užkandžiauti. Netrukus atsirado ir keletas uniformuotų ir neuniformuotų vyrų lietuvių. Kai kurie, atrodo, buvo tėtėi pažįstami ar bent kilę nuo Šačių. Apsiklausinėję Naujoko ir pasitarę, vyrai nutarė pėsčiomis eiti iki Kintų – ten gali pasisekti persikelti per marias. Nežinau, ką atsisveikindamas tėtė kalbėjo mamai, bet mes, vaikai, manėme, kad, išsiaiškinęs kelią, jis grįš atgal ir toliau vėl važiuosime kartu. Tačiau nebesulaukėme nei tą, nei kitą ar dar kitą dieną. Nežinojome, ar jis dar bent gyvas.

Pavakary sodyboje likome tik jos šeimininkai, mama, teta Basė ir mes, keturi vaikai. Bėris buvo iškinkytas ir pririštas lauke už tvarto, kur dar buvo pakankamai geros žolės.

Beveik iš visų pusių girdėjosi tolimi sprogimų garsai, tačiau Aukštumalėje buvo ramu. Už kanalo, už lygios, kaip stalas ir žemos pievos vos matėsi vakar mūsų pravažiuoto plento medžiai. Iki jų galėjo būti apie 2 km. Nuo plento palei Tenenio upę dar priešpiet važiavo vokiečių mašinos. Kai kurios jų įklimpo, kelios buvo padegtos ir degė iki vakaro. Vienas jau suaugęs Roko sūnus nuo daržinės stogo stengėsi įžiūrėti, kas dedasi aplink, tačiau nieko nepamatė ir vyresniųjų sudraustas, kad šitaip žvalgytis pavojinga, nulipo žemyn.

Nakvoti įsitaisėme virš Naujoko tvarto ant šieno. Pabudome dar nepraaušus nuo *Frau Rock* (Naujokai, kaip ir mes vėliau, vadino ją Rugiene) beldimo ir riksmo:

-Adam Naujoks! Adam Naujoks! *Mein Sohn ist tot!* (“mano sūnus negyvas!”)

Pasirodo, vienas iš jaunųjų Rokų dar su tamsa išėjo už tiltelio pasidairyti. Kažkas eidamas pro šalį – gal netikėtai pasirodęs žmogus jį ar juos išgąsdino – paleido kulką jaunuoliui tiesiai į kaktą. Po to senasis Rokas dar rytą, pasikinkęs į paprastą darbinį vežimą porą arklių ir pasiėmęs du ar tris likusius sūnus, išrūko pro vartus. Nušautasis prieš ar jau po tėvo išvažiavimo buvo užkastas lauke už daržinės be karsto ir kokių nors apeigų. Ir tik pavasarį, nutirpus sniegui, lavonas su kaimynų pagalba buvo iškastas ir be iškilmų palaidotas artimiausiose kapinėse “Didžiojoje žemėje” – Aukštumalė kapinių neturėjo.

Name liko vienas suaugęs vyras – Adomas Naujokas, turėjęs, manau, apie 60 metų, bet dar gana tvirtas. Po kelių dienų namo gyventojus – du lietuvininkus ir vokiečių – papildėme ir mes, šeši žemaičiai ir žemaičiukai. Ant šieno miegoti pasidarė vėsoka, ir Naujokai mums maloniai užleido savo mažitį miegamąjį. Labai plati lova galvūgaliu rėmėsi į sieną, o iš kitų trijų pusių liko vos po pusmetrio pločio praėjimai. Šioje lovoje iki pavasario miegojome mama ir visi keturi vaikai. Naujokai įsitaisė gerokai didesniame kambaryje, vadinamoje *stuboje*. Basė įsikūrė pas Rugienę, viename iš dviejų gan erdvių jos kambarių.

Dauguma, o gal ir visi Aukštumalės gyventojai buvo išvažiavę per pirmąją evakuaciją dar liepos ar birželio mėnesį ir apsistoję netoli Karaliaučiaus. Tačiau, kai frontas sustojo ties Rygos-Šiaulių-Raseinių linija, patyrę daug vargo ir nepriteklių, daugelis grįžo atgal. Tarp jų buvo ir abeji mūsų sodybos šeimininkai. Mums atvykus, kaime buvo likę apie trečdalis jo gyventojų, nebeskubėjusių antrą kartą palikti savo gimtųjų lizdų, o gal nusprendę pasiduoti likimo valiai.

Aukštumalė buvo vienas iš trijų kaimų, įsikūrusių Aukštumalės pelkėje ar tyruose, iš visų pusių apsuptas durpynų, kemsynų, klampynių. Už poros trejeto kilometrų Kintų link buvo antras panašus kaimas – Vabalai. Dar toliau – Rūgaliai. Save vietiniai vadino *pelkininkais*, o gyvenančius už tyro ribų – *žemininkais*. Save, lyginant su žemininkais, jie laikė biedniokais, sunkiai kovojančiais su gamta. Kaime nebuvo nė vieno mūrinio

namo – nuo savo svorio jis paprasčiausiai būtų prasmegęs durpingoje žemėje. Nežinau, kaip jie paruošdavo vietą akmeniniams pamatams, - tokie vis dėlto buvo, - tačiau šuliniai, bent jau mūsų gyventoje sodyboje, betoninių rentinių neturėjo. Šulinį atstojo paprasčiausia duobė, iš viršaus uždengta mediniu rentiniu, o vandens lygis joje priklausė nuo metų laiko: metras, pusmetris nuo žemės paviršiaus, o kartais ir visai susilygindavo su potvynių vandeniu, t.y. buvo “aukščiau” žemės lygio. Nesimatė kaime ir čerpių stogų: jie buvo skardiniai, skiedrų arba nendriniai.

Į priešingą nuo kanalo pusę, per 100-200 m nuo sodybų ėjo žvyruotas vieškelis, kurį Naujokai vadino *grantine*. Plentą vadino *šasija*. Į kairę, žiūrint nuo kanalo, per porą šimtų metrų nuo mūsų gyveno Kavoliai, už jų – dar vienas ūkis. Pas Kavolius buvo apsistojusi pabėgėlė iš Gargždų Meilienė su keturiolikmete dukterimi Janina. Iš vyrų kaime bebuvė likę tik seniai ir paaugliai – visi darbingi vyrai buvo vermachte arba dirbo kur nors Ruro gamyklose – iš ten, iš pramoninių Ruro miestų, atsiųstų atvirukų vėliau rasdavome ne viename tuščiame ūkyje.

Už grantinės plytėjo šilojais ir neužaugomis pušelėmis apaugusi bekraštė lyguma ir tik vienas mažas namelis buvo toje pusėje, pačiame kaimo pakrastyje, einant į Šilutę. Jame gyveno našlė ar kareivio žmona Grigalaitienė (Grigaitienė?) su dukra. Tai ji, Grigalaitienė, antrą ar trečią mūsų buvimo Aukštumalėje pavakarę atbėgo verkdamas pas Naujokus, žodžiais ir pirštais aiškindama, ką daro su jos dukra į trobelę įsiveržę rusų *žalnėriai*. Štai ir sulaukėme! Ne be reikalo bėgome nuo jų - mūsų baimės patvirtino naujųjų užkariautojų elgesys. Baugščiai laukėme, kad netrukus jie pasirodys ir pas mus. Tačiau tą vakarą “svečių” nebuvo. Po šio įvykio Grigalaitienė iš kaimo dingo, jos trobelė stovėjo tuščia.

Dar po dviejų ar trijų dienų per langą pamatėme ir pirmąjį, matyt, žvalgybą dariusį rusą: į kiemą įjojo kareivis ar karininkas, apsuko ratą ir vėl išjojo grantinės link. Dar kitą dieną pėsčias nuo grantinės per kiemą perėjo majoras (laipsnį, rodos, nustatė Naujokas) ir, eidamas kanalo pusėn, sutiko nuo jo grįžtantį Naujoką. Iš netikėtumo pastarasis sustojo, išsitempė ir išmetė į priekį dešinę ranką, lyg sveikindamas vokiečių nacį. Rusas nusišypsojo, kažką pasakė ir nuėjo toliau. Visą majoro maršrutą mes stebėjome pro langą.

Dienos tebebuvo šiltos, saulėtos ir savo Bėrį net ir naktį tebelaiškėme pririštą už tvarto. Tačiau vieną rytą vietoje Bėrio pievoje radome apgailėtiną nuvarytą kuiną. Vis dėlto, ir su tokiu, gerai atšėrę, galėjome tikėtis kada nors parvažiuoti į Didžiąją Lietuvą. Tik kaip ją išsaugoti? Greta mūsų buvo išlikusi tuščia ir pusiau apgriauta sodyba. Nedidelis namas nendrinio stogu nebeturėjo nei durų, nei langų, tvarto stogas vietomis buvo nuplėštas. Tačiau vienas to tvarto galas, tiksliau – nedidelė kamaraitė dar turėjo duris, ir joje, nors pro skylės švietė dangus, įkurdinome Bėrio įpėdinį. Keletą dienų nešėme ten šieną ir vandenį, tačiau vieną rytą tvartuką radome tuščią...Mama apsipylė ašaromis. Žlugo viltis savo jėgomis grįžti tėviškėn, nors ir arklį turėdami, nežinojome, ar galime mes, pabėgėliai, laisvai važiuoti atgal, ar panaikinta siena tarp Žemaitijos ir buvusios Vokietijos.

Tuo tarpu naujieji vaduotojai parodė, kad šį kraštą jie laiko Vokietija. Sunkvežimiu atvažiavę kareiviai pasikrovė dvi ar tris Rugienės karves, iššaudė jos ir Naujokų kiaules ir, sumėtę jas šalia karvių, išvažiavo. Tik mūsų mažųjų, Rūtos ir Kęstučio, dėka buvo palikta Naujokų karvė. Gal paukščių šeimininkai jau neturėjo, o gal ir juos išsivežė kareiviai, tačiau ši karvutė, visą žiemą sąžiningai aprūpinusi mus pienu, sviestu, grietine ir sūriais, liko vienintelė dviejų erdvių tvartų gyventoja, neskaitant pelių.

Praėjo kelios dienos, apsipratome naujoje, galima sakyti – tremties, vietoje. Daug kas čia buvo nauja, nematyta, netgi vietinių – *šišioniškių* – kalba gerokai skyrėsi nuo žemaičių ar lietuvių bendrinės.

Jau trečią ar ketvirtą dieną su Zeniu patraukėme apsižvalgyti aplink. Pasukome keliuku, kuriuo atvažiavome. Už puskilometro vidury kelio tysojo kiaulės skerdena su perpjautu pilvu ir pašalintais viduriais – tokias atsargas per skubą buvo išsitemę kai kurie bėgliai, tačiau pasinaudoti jomis daugeliui nebeteko. Tolėliau – durpynan įklimpusi ir nugaišusi karvė. Stovėjo ji stačia prie pat stataus duobės krašto, iki pusės vandeny. Už gero kilometro ties dviejų kelių sankirta pamatėme ir Zenio portfelių su aplink išmėtytomis nuotraukomis. Tik neberadome jame buvusio dienoraščio ir šokoladų.

Aplankėme ir už puskilometro ties Teneniu įklimpusias ir paliktas vokiečių mašinas, dauguma jų iš pažiūros buvo visiškai sveikos. Radome čia šiek tiek maisto, daugiausiai kelių rūšių kruopų ir žirnių košės briketų. Iš tokio maždaug dušimtgraminio briketo galima buvo greitai išvirti apie litrą košės, nebededant jokių priedų. Gulėjo čia ir džiovintų bulvių maišai, kurias iš pradžių palaikėme makaronais – tokios jos buvo baltos ir

į makaronus panašios. Tačiau bulvių apščiai turėjo ir Naujokai. Vertingiausias laimikis buvo dvi ar trys litrinės skardinės mėsos konservų. Parneštas košės mama retkarčiais virė, tačiau dėl savo specifinio skonio jų nemėgau, išskyrus žirnių košę.

Radome mašinose ir gana daug kareivių žeminėse naudojamų žvakių-žibintų. Tai buvo kartoninės, visai panašios į batų tepalo skardines, dėžutės, pripildytos į vašką panašios masės. Vidury tarp skardelių buvo įstatyta stora dagtis. Toks žiburys degė didesne ir šviesesne už žvakę liepsna visą vakarą, ir jų atsargos per ilgą žiemą mums labai pravertė.

Mašinose buvo daug įvairių dantų pastų ir miltelių, tad, juos parsinešę, su Zeniu vos ne kasdien juos keitėme, ieškodami “skaniausių”.

Maisto stygiaus tą žiemą nejutome, nors mėsos ir trūko. Naujokams palikta karvė kas rytą vakarą davė vos ne po pilną kibirą pieno, tad jo ir jo produktų užteko visiems namo gyventojams.

Aukštumalės žemės – specifinės, geriausiai jose augo bulvės. Jos ir buvo pagrindinė vietos žemdirbių prekė. Augino jas dviejų rūšių: dideles geltonas – “gyvulines” ir mažesnes baltas – “valgomąsias”. Mums atvykus, visos bulvės Aukštumalėje ir Vabaluose jau buvo supiltos lauke į didelius kapčius.

Javus čionykščiai augino tik savo reikmėms, nors jų derliai, mūsų požiūriu, buvo ir visai neblogi. Tačiau grūdus sėklai kasmet pirkto iš žemininkų, nes, anot Naujoko, čia užaugę ir vėl pasėti javai jau duodavę blogesnį derlių.

Naujokas užsiiminėjo ir žvejyba – žuvingų vandenų aplink netrūko. Už leidimą žvejoti valdžiai jis kasmet privalėjęs pristatyti po centnerį ar puscentnerį žuvies, kas man atrodė labai daug. Žvejojo jis, statydamas tinklaičius ir venterius, kuriuos pats ir mezgė ar bent remontavo. Grožėjausi kaip mikliai jis mezgė tinklą, naudodamas specialią šėivą su suvyniotais ant jos lininiais siūlais. Turėjo jis, kaip ir dauguma pelkininkų, juodą medinę valtį, irklavo ją vienu irklu, atsisėdęs pačiame gale.

Ta valtis nuolat plūduriavo kanale ties tiltu, prižiūta prie medžio, ir mudviem su Zeniu iš karto tapo vienu iš pagrindinių susidomėjimo objektų. Naujokas nedraudė mums jairstytis, tačiau suvaldyti didoką valtį vienu irklu nelabai sekėsi. Pabandėme iš pagaikščių ir faneros pasigaminti porą irklų, kad, įtvirtinę juos ties valtės viduriu, galėtume irkluoti, kaip buvome darę Lyksūdės malūno tvenkiny. Iš pradžių sekėsi neblogai, bet greit mūsų įtvarai sulūžo ir tada ėmėme irkluoti, stovėdami vienas prieky, kitas – užpakaly. Tačiau Naujokui ir su vienu irklu sekėsi kur kas geriau.

Greitai mama visą šeimininkavimą, valgio gaminimą, karvės priežiūrą ir melžimą perėmė į savo rankas. Iš separuoto pieno, kurį Naujokai rengėsi išpilti, nes nebeturėjo juo girdomų paršelių ar veršelių, mama ėmė lieti varškės sūrius. Klaipėdiečiai, matyt, naminio sūrio nebegamino, nes Naujokai ėmė girti naujos gospadinės sumanymą ir jos *kėžus* (sūrius), kurie taip *gerā šmekiū* (kirčiuoti paskutinius skiemenis). “Gera šmekiavo” (buvo skanūs) ir mamos verdamos *zupės, klopsai* (kotletai), daromi iš stambesnės Naujoko pagautos žuvies.

Kalbėjo Naujokai klaipėdiečių donininkų tarme, joje buvo daug slavizmo ir ypač – germanizmo. Iš pradžių ši kalba mums atrodė gerokai juokinga, o kartais ne viską ir suprasdavome. Pavyzdžiui, dar mūsų “viešnagės” pradžioje sėdėjome virtuvėje, kur ant *mašynės* (viryklės) kažkas virė, kūrenosi ugnis. Naujokienė kreipėsi į mane:

-Vaikel, paimk kypuką, atnešk dar pėlkių!

Iš pradžių nesusigaudžiau, ką paimti ir ką atnešti, bet pamatęs, kad ji žiūri į tuščią pailgą pintinėlę be rankenų ir lanko, kurioje ką tik buvo durpių, supratau, kas tas *kypukas* ir kokių *pelkių* reikia atnešti.

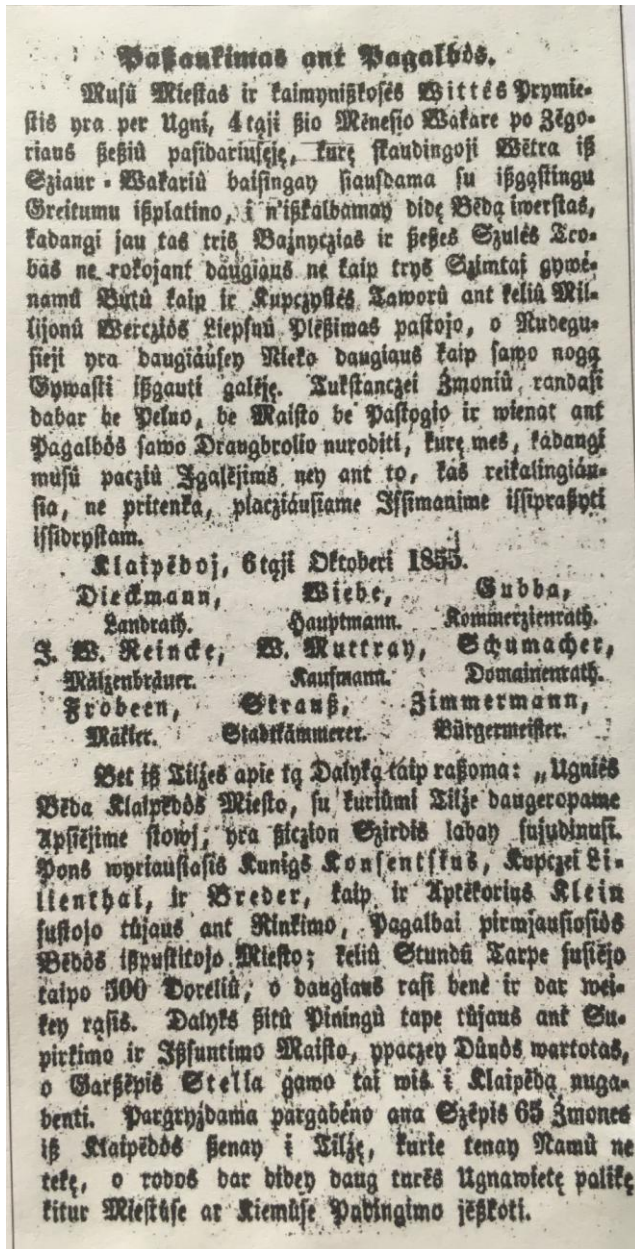
Labai dažnas jų kalboje buvo žodelis “šiš” (abi “š” – minkštos), “šišion” – iš čia, matyt, ir jų pravardžiavimas *šišioniškiais*.

-Na tik šiš, kan jūs čė škandaliojat? – sudraudė kartą mus, vaikus, Naujokas, perdaug garsiai įsilinksminusius.

Tarp savęs Naujokai kalbėjo tik lietuviškai, nors vokiškai geriau ar blogiau mokėjo abu. Ant jų stalo stuboje nuolat gulėjo lietuviška Biblija, atspausdinta gotišku šriftu, iš kurios po skirsnį skaitė kiekvieną sekmadienį. Naujokienė pasakojo, kad dar paauglė visai nemokėjo vokiškai, kaip ir dauguma kaimynų, tačiau vėliau jaunimo susiejimuose vokiško *lėžuvio* mokėjimas tapęs gero tono ženklu, pasipuikavimo priemone. Kur nors Šilo Karčemoje (Šilutėje) nemokėti vokiškai jau buvę gėda. Jos vaikystės laikais dar nenešiojusios

lietuvininkės po savo ilgais *kedeliais* (sijonais) ir jokių *bikšių* (kelnių). Kartais bernai net patikrindavę, ar nenešioja kuri ši netinkantį moteriai vyrišką drabužį, begėdžių vokytkų išmislą.

Apsipratę, su Zeniu, kartais ir su Janina Meilyte, ėmėme daryti iškylas po platesnes apylinkes, pasiekdavome ir žemininkų gražias sodybas. Visos jos dabar buvo tuščios, be gyvybės ir turbūt nebuvo namo, turėjusio bent vieną sveiką langą. Vietinių čia beveik nebebuvo, o ir nepratę jie buvo ką nors daužyti, žemaičiai dar neužklysdavo, tad nesunku buvo atspėti, kieno tai buvo darbas. Šautuvų buožėmis, matyt, buvo užvožta ir ne į vieną gražesnę koklių krosnį, kur buvo likusi patalynė – paleisti pūkai lakstė po visus kambarius, gražesni baldai – apdaužyti. Buvo įdomu pasižiūrėti, kaip gražiai čia gyventa, kokie gražūs trobesiai, miestietiški baldai, dažytos grindys – viso to nebuvo Žemaitijos kaime.

Lietuvninkų rašto pavyzdys, mano perrašytas iš gotiško šrifto. Teksto iškarpą paimta iš 2017m. žurnalo „Duryš“ Nr. 2

Pašaukimas ant pagalbos

Mūsų Miestas ir kaimyniškosės Wittės Prymiestis yra per Ugnį 4tąjį šio Mėnesio Wakare po Zėgoriaus šešių pasidarriusę, kurę skaudigoji Wėtra iš Šiaur-Wakarių baisingay siausdama su išgąstingu Greitumu išplatino, į n'įskalbamą didę Bėdą įwerstas, kadangi jau tas tris Bažnycias ir šešes Szulės trobas ne rokojant daugiau ne kaip trys Szimtai Butų kaip ir Kupczystės Taworų ant kelių Milijonų Werčios Liepsnų Plėšimas pastojo, o Nudegusieji yra daugiausey Nieko daugiau kaip sawo nogą Gywastį išgauti galėję. Tukstanczei Žmonių randasi dabar be Pelno, be Maisto, be Pastogio ir wienat ant Pagalbos sawo Draugbrolio nuroditi, kurę mes, kadangi mūsų paczių įgalėjimas ney ant to, kas reikalingiausia, ne pritenka, placziausiame Issimanime issiprašyti issidrystam.

Klaipėdoj, 6tąjį Oktoberi 1855

Dieckman, Landrath, J.W.Reincke Malzenbrauer Frobeen Makler.

Wiebe, Hauptmann. W.Muttray Kaufmann Straus Stadtkammerer

Gudba Kommerzienrath, Schumacher, Domainenrath Ziemermann Burgermeister

Bet iš Tilžės apie tą Dalyką taip rašoma: „Ugnies Bėda Klaipėdos Miesto, su kuriuomi Tilžė daugeropame Apsiėjime stowi, yra šiczion Szirdis labay sujudinus. Pons wyrausiasis Kunigs Konsentskus, Kupczei Liliental ir Breder, kaip ir Aptiėkorius Klein sustojo tuojaus ant Rinkimo Pagalbai pirmjausiosios Bėdos išpustitojo Miesto; kelių Stundų Tarpe susiėjo taipo 500 Dorelių, o daugiau rasi bene ir dar weikey rasis. Dalyks šitų Piningų tarpe tuojaus ant Supirkimo ir išsiuntimo Maisto, ypaczey Duonos wartotas, o Garšėpis S t e l l a gawo tai wis į Klaipėdą nugabenti. Pargryždama pargabeno ana szėpis 65 Žmones iš Klaipėdos šenay į Tilžę, kurie tenai Namų netekę, o rodos dar didey daug turės Ugniawietę palikę kitur Miestuose ar Kiemuose Pabingimo jėškoti.

Mudu daugiausiai domino knygos, atvirukai, įvairūs smulkūs niekučiai. Daug kur rasdavome lietuviškų kalendorių, visi jie maždaug iki ketvirto dešimtmečio vadinosi *kalendromis* ir buvo atspausdinti vien gotišku šriftu. Vėliau atsirado *kalenderiai* ir kalendoriai, kai kuriuose dalis teksto buvo atspausa lotyniškais rašmenimis. Vienoje vietoje radome, jei neklystu, 1896 metų Tilžėje leisto “Keleivio” visų metų įrištą komplektą. Visa tai tempėme namo ir su įdomumu skaitėme, greitai perpratę gotiškus rašmenis. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą leistų *kalendrų* kalboje buvo pilna germanizmų, dažnai ir pati sakinių sandara buvo vokiška. Panašiai kalbėjo ir Naujokai. Tokios kalbos pavyzdys (cituoju iš 1883 m. “Tilžės keleivio” ištraukų, išspausdintų 1996 03 30 “Klaipėdos” dienraštyje. Kalbama apie pavasario potvynį Nemune):

“Tilžėje, 4 apriliu. Nemuno ledai praėjusioje naktyje šauniai varyti yra. Nuo Krakoniškių buktos iki gelžkelio tilto upė atdara.

Iš Lujos, 9 apriliu. Žiema paskutinosa dienos ir šišon taip pašvakusi, kad upės bei marų pakraščiai pagauna atsiverti.

Tilžėje, 10 apriliu. Vanduo Nemune nuo vakar dienos vėl labai tvinęs, šį rytą buvo 18 pėdų 2 colių, po pėtų ant zėgoriaus 5 jau 18 pėdų 6 colius aukšts.”

Su įdomumu kalendrose skaičiau Pirmojo pasaulinio karo kovų aprašymus, ypač *u/botų* (iš vokiško “Unterboot” – povandeninė valtis, laivas) žygius, skandinant sąjungininkų *šėpius* (laivus). Buvo čia ir juokų skyreliai, kurių anekdotuose kartais būdavo parodomas būrų-lietuvininkų sumanumas, o vokiečiai – pašiepiami. Prisimenu vieną iš tokių anekdotų:

Biednas būrs karčemoje valgo silkę. Prie gretimo staliuko stors vokėtis šveičia lašinius. Bebaigdamas silkę, būrs rėkia:

-Kelneri, nešk alaus – silkę nor plaukti!

Vokėčiui patiko toks vaizdingas pasakymas, panoro ir jis pasireikšti:

-Kelner, nešk alaus – kiaulė nor gerti!..

Buvome radę ir storą didelio formato vokišką pasaulio atlasą – tikrai vertingą ir brangų leidinį. Darganotomis rudens ir žiemos dienomis, vartydami jį, “klajojome” po visą pasaulį, žaidėme, ieškodami kokio miesto, upės ar salos, įvardinto kito žaidėjo. Piešėme savo išgalvotų salų-valstybių žemėlapius su nepaprastai patogiais fiordais uostams, tankiu kelių ir geležinkelių tinklu, dideliais miestais...

Kartą, - tai buvo viena iš pirmųjų mūsų “ekskursijų”, - eidami keliuku, kuriuo atvažiuojome, priekyje už posūkio krūmų išgirdome garsą, lyg kas pirštu būtų stipriai braukęs per šlapią stiklą. Su mumis buvo ir Janė. Sutrikę sustojome. Garsas buvo monotoniškas, besikartojantis vienodais intervalais: džir-džir, džir-džir, ir ūkanotos ramios dienos tyloje girdėjosi labai aiškiai. Palaukėme keletą minučių – džyravimas nei tolo, nei artėjo. Palengva pradėjome eiti artyn. Už posūkio tolėliau pamatėme vokišką sunkvežimį. Aplink – nė gyvos dvasios, sunkvežimis irgi atrodė tuščias, tačiau jo stiklų valytuvai monotoniškai brūžino sausą stiklą. Kai už poros ar daugiau valandų tuo pačiu keliu grįžome atgal, valytuvai tebedirbo tuo pačiu ritmu. Išjungti jų nemokėjome, tad neaišku, kiek jie dar ką nors gąsdino.

O grįžome su “laimikiu” – aš nešiausi popierinį maišą su gražia balta balta vata. Jų vienoje daržinėje po šiaudais buvo gana daug. Pasiėmėme vieną – gal moteris iš tokios vatos pasiūs antklodes ar dar ką sugalvos. Tik benešant man ta vata pasirodė gerokai sunkesnė, negu turėtų būti. Moteris, ją pamačiusios, apsidžiaugė, ėmė čiupinėti, kažkuri vatos gniužulą priglaudė prie veido. Tik vata gniaužoma keistai gurgždėjo, ir netrukus pajutome, kad niežti tarpupirščiai, pradėjo niežėti ir priglaustasis prie vatos skruostas. Parodžius Naujokui, šis pagaliau išaiškino, kad tai stiklo vata, gerai išsižiūrėjus, matėsi joje ir mažyčių stiklo adatėlių. Vis dėlto, suradome jai pritaikymą: užkamšėme apirusios viryklės plyšius ir pelių urvus.

Vieną ūkanotą dieną su Zeniu nuklydome gana toli. Kažkuriame name radome brangų daiktą – butelį žibalo. Grįžtant namo pažliugusiu keliu, pasivijo vežimas su trim jaunais vyrais. Vienas, rodydamas į Zenio nešamą butelį, paklausė:

-Kan čė turi?

-Žėbals! – atsakė Zenis, pakėlęs ir pakratęs butelį.

-Patrolija, - nusivylusiu balsu paaiškino vyras bendrakeleiviams ir sušėrė arkliui botagu.

Spalio pabaigoje ar lapkričio pradžioje – kelių purvas dar nebuvo sustingęs, nors sniego miltų pagrioviais ir matėsi – į kiemą įvažiavo sunkvežimis. Į vidų įėjęs kareivis ėmė kažką aiškinti, rodydamas, kad reikia sėsti į mašiną ir kartu važiuoti. Jo kalboje kartojo du “suprantami” žodžiai: “kartoška” ir “sobiratj” ar “sobiraitejsj”. Pirmasis buvo aiškus – “bulvės”, kurias, matyt, reiks rinkti į mašiną, ką jis demonstravo rankomis, o antrasis, žinoma, reiškė “Sibiras”. Vadinasi, man, Zeniui ir tetai Basei, į kuriuos rodė kareivis, reikia važiuoti rinkti bulvių, o jei ne – būsimė išvežti į Sibirą...

Susėdome į kėbulą. Čia dar įsodino keletą moterų ir 15-16 metų jaunuolių iš kaimyninių sodybų. Maniau, kad Klaipėdos krašto jaunimas, apie 17 metų prabuvęs Lietuvos valdžioje, lietuviškai kalbės geriau, negu senieji, bet buvo atvirksčiai: nors visi stengėsi kalbėti šia kalba, bet matėsi, kad vokiškai jiems sekasi geriau. Nuvežė mus į Vabalų kaimą, kur, kaip ir Aukštumalėje, prie kiekvienos sodybos buvo po vieną ar du didelius bulvių kapčius. Vietinių gyventojų Vabaluose nesimatė.

Rinkome tas bulves į krepšius ir pylėme į kėbulą. Darbą baigėme jau sutemus, prie sunkvežimio žibintų šviesos. Grįžome, susėdę ant bulvių kupinai prikrautame kėbule. Bulvių vežimas iš abiejų kaimų tęsėsi iki šalnų, ir dar ne kartą teko pasivažinėti. Vėliau keletą kartų važiuojome ir į žemininkų ūkius presuoti daržinėse sukrauto šieno. Grįždavome gruodo sukaustytais laukais pėsti.

Vis dažniau į kaimą ėmė lankytis kareiviai, kartais tai būdavo paprasti plėšikautojai, prievartautojai. Buvo išprievartauta moteris, pabėgėlė iš Lietuvos, su mažamečiais vaikais apsistojusi tuščiuose namuose kitame kaimo gale. Sykį jau temstant ir pas mus įsiveržė du kareiviai ir be ceremonijų ėmė kraustyti stalčius, lentynas, spinteles. Nieko vertingo neradę, pasitenkino sauja stalčiuje rastų pieštukų, mudviejų su Zeniu surinktų tuščiuose ūkiuose.

Lyg bulvių vežimui organizuoti, lyg tai kaimo apsaugai pas Kavolius buvo apgyvendinti du kareiviai. Jie buvo visai padorūs vyrukai ir keletą kartų tikrai apgynė nuo plėšikaujančių kolegų. Dažniausiai naktimis,

įsiveržus plėšikams, kas nors stengdavosi ištrūkti pas Kavolius, arba imdavo smarkiai rėkti. Mūsų gynėjai išbėgdavo laukan ir imdavo šaudyti į orą. To, paprastai, užtekdamo, plėšikai pasišalindavo.

Daugiausiai į darbus varinėjama buvo teta Basė. Ten į ją išžiūrėjo vienas seržantas ar viršila – laipsnius nelabai skyrėme – ir ėmė ateidinėti į namus, meilintis jai. Tai buvo didelį viršininką vaizduojantis tuščias žmogelis, savo manieromis ir pasipūtimu sukeldavęs tik juoką. Ypač juokdavomės iš prie jo šono, lyg vienuolio rožančius, maskatuojančios švino karoliukų grandinės. Ta grandinė, atrodo, buvo naudojama ginklų vamzdžiams valyti, bet mes manėme, kad nešioja jis ją kaip papuošalą, juo labiau, kad kiti jų nenešiojo.

Vieną vakarą, visiems jau sugulus, Basės “kavalierius” vėl pasirodė. Teta taip pat ką tik buvo atgulusi, prie jos lovos dar degė žvakė. Seržantas atsisėdo šalia, ėmė kažką kalbėti, staiga užpūtė žvakę ir jau taikėsi įsitaisyti šalia. Basė pašoko ir per Rugienės kambarį, virtuvę ir lauką vienmarškinė atpuolė pas mus. Kažką sumurmėjusi, kad ją vejasi, šmukštelėjo tarp mūsų po antklode. Ne iš karto susiorientavęs, kur jo “meilė” nubėgo, braižydamas degtukus, keikdamasis ir švogždamas “zastrieliu!” (“nušausiu!”), seržantas įsiveržė pas mus. Mes su Zeniu ir mama tylėdami žiūrėjome į jį, vaizduodami ką tik nubudusius, Kęstutis su Rūta ramiai miegojo tarp mūsų, šalia ant pagalvės matėsi išdrykę beveik tokie pat šviesūs, kaip ir kitų, tetos – penktojo “vaiko” – plaukai. Degtuko šviesoje, matyt, taip ir pamanęs, “kavalierius” keikdamasis ir bambėdamas dingo.

Dabar, kai stengiuosi prisiminti, kas seržantą įleido pas Rugienę, kaip teta iš lauko naktį įėjo į Naujokų pusę ir kodėl neužkabino ar neužrakino durų iš vidaus, pradedu manyti, kad lauko durys ir nebuvo rakinamos, gal net užraktų neturėjo. Bent jau dabar nieko panašaus į kokius kablius ar sklėsčius neprisimenu. Kažin, ar pelkininkams anksčiau jie ir buvo reikalingi?

Buvo ir dar vienas tetos Basės garbintojas kareivis, jau pagyvenęs, gal dėl savo amžiaus dirbęs užnugaryje vairuotoju. Teta, matyt, jam iš tikrųjų patiko, o ir jis dėl savo rimtumo, ramumo mūsų kiemo moterų nebuvo peikiamas. Atvažiuodavo jis sunkvežimiu vienas, pabendraudavo ir išvažiuodavo. Kalbėjo Basei apie vedybas, apie gyvenimą kartu po jau greitai pasibaigšančio karo. Nesibodėjo juo ir Basė, o mama pasamprotaudavo, kad va, neblogas tau būtų vyras – rimtas, turįs tokią gerą specialybę. Tik abiem užkliuvo tai, kad jis rusas, kitos tikybos, kitos kalbos – kaip su tokiu gyvensi? Taip ir išsiskyrė.

Paspaudė pirmasis šaltukas. Skaidriu plonu ledu pasidengė kanalas, seklias balutes jau galima buvo ir perčiuožti. Kaip to neišnaudoti? Bečiuožinėdami su Zeniu užklydome į apleistosios sodybos kiemą, kur dar neseniai šėrėme mums įkeistąjį kuiną. Pievelėje pastebėjome gražiai užšalusią balutę, ji turėjo būti sekli, nes žolė iš apačios siekė ledą. Zenis įsibėgėjo, čiuožtelėjo ir...iki pažastų atsidūrė vandeny. Išsigandome abu – nežinia koks akivaras atsivėrė šiame klampynių krašte. Išsigandęs čiuožėjas ėmė šaukti, kad paduočiau ranką, o aš, netoliese pamatęs lazda, ištiesiau jam ir padėjau iššliaužti ant pievos. Rodos, reikėjo kuo greičiau bėgti namo ir persivilkinti varvančius drabužius, bet Zenis, pakankamai gaudamas barti už tyčines ir netyčines savo nelaimes, už lindimą kur nereikia, nusprendė tokiam stovy namie nesirodyti. Nuėjome į tuščiąjį namą, kur jis nusivilkė drabužius, nusiavė batus, išpylė iš jų vandenį. Buvo 3-4 laipsniai šalčio. Zenis vėl apsilvilkė skubiai išgręžtais drabužiais, ir tik tada patraukė namo. Neprisimenu, ar jis tada išsidžiovino drabužius nė nenusivilkdamas, ar jam pasisekė pavaizduoti, kad šiaip šiek tiek sušlapo, bet niekas į jį dėmesio neatkreipė, viskas baigėsi be pasekmių. Net slogos nepasigavo.

Po keleto dienų pakankamai sustorėjo ir kanalo ledas. Dar anksčiau vokiečių sunkvežimyje buvome radę specialių vinučių, kuriomis kaustydavo kareivių batus. Tų trumpų vinučių smaigalys, lyg strėlė, turėjo užkarpas, o nupjautos piramidės pavidalo galvutės buvo apie pusės cm storio. Tad dabar tų vinučių gausiai prikalėme į savo batų medinius padus, ir čiuožti su tokiais padais lygiu ledu buvo puikumėlis. Tik gaila – švarus ledas ilgai neišsilaikė.

Netrukus šiek tiek atšilo ir papūtė *Alaukis* – šiaurės vakarų vėjas, užlaikantis ir pakeliantis vandens lygį mariose ir į jas įtekančiose upėse. Nustebę žiūrėjome, kaip nei iš šio, nei iš to ėmė kilti vanduo kanale ir iš kažkur plūsti į didžiąją užkanalės pievą. Kitą dieną už keliuko, sudarančio pylimą tarp pievos ir kanalo, tyvuliavo ežeras iki vos matomos rytuose plento medžių eilės.

Greitai ežeras užšalo ir pasidengė plonu sniego sluoksneliu, nutiesdamas puikius tiesius kelius pelkininkams į kaimyninius kaimus ir pas žemininkus. Šiais keliais jie naudodavosi, čiuoždami į tolimesnį kaimą ar parduotuvę, prie batų pasirišę vietinio kalvio darbo pačiūžas, pasispirdami ilga kaustyta lazda. Pačiūžų

pavaža turėjo gražiai riestą nosį ir buvo įtvirtinta į medinį “kurpalį” su dirželiais ar virvutėmis tvirtinamą prie apavo. Tokias pačiūžas turėjo ir Naujokas, tačiau dabar nebebuvo kur ir ko jas naudoti.

Turėjo aukštumališkią ir medinę klumpę, bet naudojo jas tik vaikščiojimui į kūtes ar panašioms reikals. Buvo jos kur kas grubesnės darbo už žemaitiškas: storesnės, sunkesnės, be tos dailiai riestos nosies ir be jokių pagražinimų. Tokių pat klumpių pagrindu, prikalus prie jų ilgus storos odos aulus, buvo padaryti ir žvejyboje naudojami Naujoko *sopagai* (auliniai batai). Tai buvo puikus apavas rudenį ar pavasarį žvejojant iš valtys arba žiemą ant šlapio ledo: gerai taukais sutepti aulai nepraleido vandens, o medinės jų galvos taip pat visada buvo sausos ir šiltos.

Šiaip jau lietuvininkai, neišskiriant ir “vargšų” pelkininkų, vilkėjo tik iš pirktinės medžiagos siūtus drabužius, avėjo odinę avalynę. Gerokai aukštesnio lygio už Didžiosios Lietuvos čia buvo žemdirbystė, tvarkingesnės, gražesnės sodybos, geresni keliai. Todėl į žemaičius ar didžialietuvius čionykščiai žiūrėjo kiek iš aukšto ir turėjo tam pagrindo. Skyrė mus kultūra, religija, rusiška ar lietuviška betvarkė ir vokiška tvarka, pareigingumas. Tad trumpas priklausymas Lietuvai toli gražu ne visiems lietuvininkams patiko: čia pat už Nemuno, kur nesunku buvo patekti, pragyvenimo lygis buvo aukštesnis, pramonės gaminiai pigesni, o žemės ūkio – brangesni. Prisimenu Naujokienės pasakojimą apie Klaipėdos aneksiją 1939 metais:

-Koks tai buvo džiaugsmas, kai vokėtis grįžo: visokių *rykų* (indų), visokių pigių tavorų atsirado! Ale prasidėjo *krygis* (karas), visus jaunus vyrus į *žalnėrius* paėmė – tapo *šlekčiais*, nei prė Lėtuvos.

Lietuvininkai apie žemaičius (už rytų sienos gyveno žemaičiai, šišion – lietuvininkai, o žodžio “lietuvis” iš Naujokų ir negirdėjau), kaip ir žemaičiai apie juos, pasakojo įvairius nutikimus ir anekdotus. Naujokienė pasakojo tokį “tikrą” atsitikimą:

“Atvažiavo jauna viežlyba žemaitė į Šilo Karčemos turgų, atsivežė pardoti svėsto. Gaspadinė švari, balta skepeta apsirišusi, ale nėks nenor jos svėsto pirkt. Nesupranta, kas čė yr: ir svėsts gers, ir į naują emaliotą ryką su vėna rankena, kurį neseniai pirkto, turi jį sudėjusi, o neperka ir gana! Ir nežino, kad toks ryks tik naktį palovėj tur stovėt!”

Nežiūrint aukštesnės krašto kultūros, stebėjomės, kad Naujokai labai tikėjo ir įvairiais prietaisais, burtais, kas lyg ir mažiau buvo pastebima Žemaitijoje.

Ilgais žiemos vakarais moterys, susėdusios ant šilto *binkio* prie *kakalio*, pasakojosi savo gyvenimus, vargus ir džiaugsmus. (*Binkis* – suolas, šiuo atveju – šildomas suolas prie krosnies – *kakalio*, krosnies dalis. Tokie *binkiai* buvo Naujokų, Rugienės ir daugelio klaipėdiečių namuose. Žemaitijoje tais laikais jų neteko matyti). Kartais tų pokalbių klausiausi ir aš. Vieną vakarą Rugienė savo laužyta lietuvių kalba pasakojo apie savo vargus, kurie prasidėjo, jai ištekėjus. Visą gyvenimą reikėjo sunkiai dirbti ūkyje ir namuose, vienai auginti vaikus. O gimdžiusi “kožną mėtą, kožną mėtą – kap kalikė!” Nežinau, kiek ji pagimdė, kiek išaugino vaikų, bet sūnums paaugus (dukterų, rodos, neturėjo), buvę ne lengviau: pavalgydinti, apsiūti, aplopyti tokią šeimyną reikėjo ir jėgų, ir laiko. O drabužiai prie lauko darbų plyšę greitai, juo labiau, kad vyrai jų ir netausoję. Vien tik rankšluostį, žiūrėk, kad paims trinti nusiprausę į krūtinę, nugarą – po mėnesio, antro jau ir sutrintas. Tik dabar ji iki valios pailsinti, nors ir neramus metas, nors kankina nežinia apie dingusius vyrą ir sūnus.

Ir tikrai, nelikus namuose nė vieno gyvulio ar gyvūno, kuriais būtų reikėjo rūpintis, liko tik apsišluoti trobą, pasikurti krosnį, išsivirti valgį. Ir tuos darbus Rugienei dažnai padarydavo teta Basė, Naujokams – mama. Maisto atsargų – miltų, kruopų, bulvių - šiek tiek apdairiai buvo susikaupę iš anksčiau. Tiek Rugienė, tiek Naujokai turėjo ir po keletą kibirų lydyto sviesto, tad mėsos nelabai ir reikėjo, juo labiau, kad Naujokas dažnai pagaudavo žuvies. Kartą ar du Naujokai vaišino ir rūkyta žąsiena, tačiau ši kieta, juodai aprūkusi mėsa man visai nepatiko. Lydyto sviesto atsargas dar papildydavo ir mama, nes Naujokų karvutės duodamo pieno, kad ir įvairiausiais pavidalais, suvartoti neįstengdavome. Be to, lydytas sviestas geriausiai tiko kepti žuvį, blynus, kugelį.

Sviestą mušdavome mediniame muštuve, kokie buvo naudojami ir Žemaitijoje, iš per kelias dienas sukauptos grietinės. Šviežias pienas beveik visas tuoj buvo separuojamas virtuvėje stovinčiu separatoriumi-*centrifūga*. Patikdavo sukti *centrifūgos* rankeną ir žiūrėti, kaip iš vieno vamzdelio plačia srove teka melsvas skystas pienas, o iš kito – plona tiršta srovele – gelsva grietinė.

Pakankamai turėjome ir kuro – durpių. Čionykštės durpės buvo rudos, lengvos, su gerai įžiūrimomis šakelių, augalų liekanomis ir smarkiai skyrėsi nuo juodų ir sunkių durpių, kurias kažkada mačiau kasant prie Ryklės kalno. Jos praktiškai neturėjo žemių priemaišų, tad iškasus, belikdavo išdžiovinti. Durpių storis Aukštumalės durpyne buvo 2 ir daugiau metrų. Tačiau rudosios durpės buvo mažiau kaitrios už juodąsias.

Artinantis žiemai, Rugienė išbaigė malkas, reikalingas durpių prakurams. Paprašė mudviejų supjaustyti ir sukapoti malkinėje sukrautas metrines beržines pliauskas. Pjovėme ir skaldėme tas malkas visą dieną, o vakare Rugienė pavaišino specialiai mudviem iškeptais bulviniais blynais. Blynai tiesiog varvėjo sviestu ir su uogiene buvo nuostabūs.

Šitaip, atskirti nuo viso pasaulio ir beveik nieko apie jį nežinodami, pragyvenome veik visą žiemą. Apie vykstančius mūšius galėjome spręsti vien iš pasiekiančių mus frontų garsų, kurie iš pietų pusės, nuo Nemuno, greit silpnėjo. Tik Klaipėdos pusėje, iki kurios apsupties žiedo tiesia linija buvo apie 30 km, dundesys nesiliovė iki pat sausio pabaigos. Giedriomis naktimis ir vakarais, ypač kai nebuvo mėnulio, labai aiškiai matydavome virš Klaipėdos kabančias “liktarnų” girliandas (“liktarnomis” vadinome iš lėktuvų su parašiuotais išmestus ir labai ryškia šviesa degančius “žibintus”, skirtus apšviesti bombarduojamiems objektams). Puikiai matėsi iš apačios dangų raižantys prožektorių spinduliai, zenitinių patrankų šviečiančios sviedinių trasos.

Užšalus užkanalės ežerui, kitoje jo pusėje vienoje daržinėje radome visą jos galą iki viršaus prikrautą dar nekultų rugių. Šiaip jau visur iki spalio javai buvo iškulti, bet grūdų ar miltų rasti neteko – Raudonosios armijos tiekėjai, matyt, buvo greitesni už mus. Rugiai sudomino mamą, nes Naujokų turima miltų atsarga nebuvo didelė, o ir nepatogu buvo juos skriausti. Mama dar jaunystėje buvo mačiusi, kaip ūkininkai, jau iki pjūties išbaigę grūdų likučius arba norėdami greičiau paragauti naujojo derliaus duonos, tuoj po pjūties prasiblokšdavo nors vienam kepinui grūdų. Pasiėmę Naujoko rogutes, kuriomis jis veždavosi venterius ir kitus reikmenis poledinei žūklei, pasiėmę porą maišų ir didelę drobulę, iškeliavome trise: mama, aš ir Zenis.

Diena buvo graži, saulėta, ledas padengtas 4-5 cm sniego sluoksneliu, eiti buvo malonu. Iki tikslo – 2-2,5 km, pakeliui pasitaiko vienas kitas krūmokšnis, aplink juos ir tarp jų kryžiuojasi kiškių, varnų ir kitokių tyro gyventojų pėdsakai, tik šio pėdsakų rašto nemokėjome skaityti.

Daržinėje radome vežimo gardes (aukštaičiai jas vadina “drobynomis”), pasikėlėme jas ant ožių, o po gardėmis patiesėme drobulę. Su Zeniu nuo viršaus ėmėme mėtyti sveikesnius rugių pėdus, o mama – juos daužyti – “blokšti” į gardę. Grūdai kartu su pelais, šiaudgaliais byrėjo ant drobulės. Šiauduose pelės jau buvo spėjusios susisukti daugybę lizdų, atsivesti vaikų, ir mums dirbant lakstė ir cypė. Prisipylę maišus, iškeliavome. Kartu pasiėmėme ir name rastą knygutę “Miškinis”, atspausdintą Kaune. Vadinasi, ir tos sodybos šeimininkas buvo lietuvininkas.

Grūdus išsivalėme Rugienės arpu (ar fuchteliu), tačiau juose liko beveik visi pelšūdžiai, kurių joks arpas nepajėgė atskirti. Tad jau apyšvarius grūdus teko perrinkti rankomis. Rinkome visa šeimyna, po sauželę pasipildami ant stalo Rugienės didžiajame kambaryje. Tarp grūdų buvo ir daug pelių apgraužtų, sukapotų. Bet tai – menkniekis.

Grūdus malėme rankinėmis senoviškomis girmomis, kurias, pasirodo, nežinia iš kurių laikų buvo išsaugojęs, gal dar retkarčiais ir naudojęs, Naujokas. Jos stovėjo atskiroje kamaraitėje tvarto-daržinės pastate ir buvo visiškai paruoštos darbui. “Malūnininkų” vaidmuo teko mudviem su Zeniu. Darbas monotoniškas, ilgas ir ne toks jau lengvas, kaip iš pradžių pasirodė. Tad sukamąją lazda-rankeną, vienu galu pritvirtintą prie viršutinės girnapišės, o kitu – prie lubų, sukome abu, kartu. Kad būtų lengviau ir geriau sutartume, ėmėme niūniuoti nesudėtingą melodiją į taktą girmoms, kuri greit įgavo žodžius, kažkodėl vokiškus: “*Das ist der Bertein ja so schwer*”. Šį sakinį dainavome po du kartus: pirmą kartą aukštesniu balsu, antrą – žemesniu. Ir vėl iš pradžių. Žodžiai turėjo išreikšti mūsų sunkų darbą, bet ar vokiečių kalboje yra žodis “Bertein” – nežinojome. Tik girdėjome, kad bertainiu Naujokai vadino daržinės dalį – galą ar ketvirtį (“Pilns bertainis šėno”). Nors tokia žodžio prasmė visai netiko mūsų “dainai”, nesukome dėl to galvos.

Malėme kelias dienas. Pagaliau mama iškepė duoną. (Beje, klaipėdietės duonos raugą laikė moliniuose puoduose, ir jis buvo tirštos tyrės pavidalo, o ne kietokos tešlos, kaip Žemaitijoje). Duona išėjo gera ir skani, tik joje pasitaikydavo ir sveikų grūdų, netyčia patekusių į miltus, saujomis beriant juos į girtas. Tačiau visi nusprendė, kad nuo to duona ne blogesnė ir netgi įdomesnė. Kažkodėl kito malimo miltuose tokių grūdų jau buvo gerokai daugiau...

Vasario mėnesį Naujokas pradėjo poledinę *kvapių* žvejybą. Kvapėmis čia vadintos vėgėlės. Eidavome su juo kartais ir mes su Zeniu, padėdami nuvežti rogutes su venteriais ir kitais reikmenimis. Naujoko venteris – apvalus tinklas, visiškai susiaurėjantis į galą, apie 4 m ilgio ir maždaug metro skersmens žiotyse. Venteris turėjo dvi ar tris smaigalio pusėn pasidavusias pertvaras su skylėmis centre. Prie žiočių iš abiejų pusių dar buvo pritvirtinami tokio pat tinklo kelių metrų sparnai, vos ne užtveriantys upės vagą. Pakėlus ir atrišus venterio galą, žuvis buvo iškratoma ant ledo. Nemačiau, kaip jis tokį nemažą įrenginį, prakirtęs keletą ekečių, nuleisdavo į vandenį, bet laimikiai buvo geri.

Vasaris – kvapių neršto ir migracijos metas, tad į venterį pakliūdavo išimtinai jos. Kvapės – skani žuvis, svarbiausia – neturinti smulkiųjų ašakų. Mama jas ir kepė, ir virė, ir darė *klopsus*, prieš tai senu papročiu jas nulupdama. Tačiau Naujokienė sakė, kad lupti jų nereikia, kad iškepta “skūra – pats skanums!” Mama jos neklausė...

Beje, Naujokai pavalgyti mėgo ir valgė daug, nors nutukę nebuvo. Per Pirmąjį pasaulinį karą Adomas buvo patekęs į nelaisvę kažkur Lenkijoje ar Ukrainoje, kur gerai įsiminė vieną žodį – “*niema*”. Jo manymu, tai buvo rusiškas žodis ir kartais, kai užklydę rusų kareiviai ko nors prašydavo ar reikalavdavo, jis kartodavo: “*Niema, niema!*” Pasakojo jis, koks sulysęs ir nuskuręs grįžo namo, kiek nelaisvėje vargęs, kokį blogą maistą gavęs.

-Pamisyk tik, - pridėdavo Naujokienė, - nė po literį zupės, kad ir ganc šlektos (visai blogos) nedodavo!

Neprisimenu, greičiausiai ir nežinojau Naujokienės vardo, kaip nežinojau, ir kiek jie turėjo vaikų. O kad turėjo ir anūkų, galima spėti iš to, kad vienas kitą dažnai vadino “*oma*”, “*opa*” – sutrumpintai iš vokiško “*Omama*”, “*Opapa*”, pakeičiančius oficialius “*Grossmutter*”, “*Grossvater*” (senelis, senelė).

Naujokas mėgo pajuokauti, kartais tie pajuokavimai buvo riebokai. Pavasariop rinkome pas kaimynus iš kapčiaus morkas. Naujokas, išrinkęs stambesnę, mestelėjo apyjaunei kaimynei, kurios vyras, kaip visų jaunų moterų, kažkur kariavo, o gal ir nebe:

-Pasiimk namo!

-Kam man anos reik?

-Vyro tai neturi...

Tabako nerūkė, bet uostė. Atlaužia, būdavo, savo gyslotos rankos nykštį, pripila į tarp sausgyslių susidariusią giloką duobutę smulkaus tabako, tiesiog dulkių, pašniaukia nosimi, pakreipdamas galvą kairėn dešinėn, po to pasiraukęs, pažiopčiojęs sykį ar du skaniai nusičiaudi ir su pasigardžiovimu nutęsia: “Aaa!”

Žiemai baigiantis, kiek aptirpus sniegui, teta Basė, Zenis ir Janina Meilytė išėjo “į Lietuvą”. Reikėjo išsiaiškinti, kas ten dedasi, pasižvalgyti, kur galėtume nors laikinai prisiglausti, jei pasisektų ištrūkti iš Aukštumalės. Grįžo jie maždaug po savaitės, aplankę gimines Gargžduose, Vėžaičiuose ir jų apylinkėse. Sienos, pasirodo, tarp Lietuvos ir buvusios Vokietijos nebėra, niekas jos nesaugo, galima laisvai eiti ar važiuoti ten ir atgal. Tik kažin, kaip ten priims naujoji valdžia žmones, bėgusius nuo savo “išvaduotojų”? Kol kas galima buvo apie tai tik kalbėti, nes išvažiuoti visvien nebuvo kuo.

Žiemą Aukštumalėje atsirado nežinia kieno rinktas ar paskirtas žmogus, kurį ėmėme vadinti – gal jis pats taip pasivadino? – seniūnu. Buvo tai per pusamžį persiritęs žmogelis, kalbėjęs keista Rytų aukštaičių šneka, matyt, iš tokių pat pabėgėlių, kaip ir mes. Jis ėmė užeidinėti, pranešdamas valdžios parėdymus, kada ir keliems reikės eiti “bulbių” rinkti, kada prie kitų darbų. Kartais užnešdavo ir kokį laikraštį, kurį Naujokas godžiai skaitydavo.

Gal per tą seniūną, o gal ir ne, teta buvo pasiūsta į netoli Saugų esantį kaimą Kukoraičius (dabartiniam žemėlapy – Kukorai), kur ėmė dirbti kariniam daliny virėja ar jo padėjėja. Šiame kaime buvo skerdžiami iš apylinkių ir toliau rekvizuoti gyvuliai, buvo panašu į armijos užnugario tiekimo bazę. Gyvulius atvežti ir kitiems darbams būdavo pavaromi su savo vežimais ir arkliais ūkininkai iš Žemaitijos, kai kurie čia įstrigdavo ir ilgeniam laikui. Basė ten ir nakvodavo. Zenis, aplankęs ją, pasakojo apie visą kalną gyvulių vidurių, suverstų šalia namo.

Nuo vasario nebegirdėjome sprogimų Klaipėdoje, naktimis nebematėme “fejerverkų” virš jos. “Tiesa” ir “Tarybų Lietuva” rašė apie paskutinį išvaduotą Lietuvos miestą. Naujokas, skaitydamas laikraštį, užkliuvo už nežinomo žodžio.

-Kas ta Suomija? – paklausė jis mamos, kirčiuodamas antrąjį skiemenį.

Mamai nespėjus atsakyti, nors vargu ar ji būtų mokėjusi paaiškinti, įsikišau aš.

-Finland, - sakau.

-A, Finlandija! – nudžiugo Naujokas, o dar labiau aš, pamatęs, kad nustebusi ir lyg didžiuodamasi mama nužvelgė savo “mokyta” sūnų.

Laikraštis, matyt, rašė apie Suomijos kapituliavimą. Karas ėjo prie pabaigos, mūšiai vyko toli Vokietijoje, nors Karaliaučius ir net Kuršas tebebuvo vokiečių rankose.

Aukštumalėje prasidėjo didysis pavasario potvynis. Rodos, nei smarkiai lijo, nei labai saulė kaitino, o pakilęs vanduo kažkur išnešė ledus ir ėmė artintis prie mūsų kiemo. Vėl pasidarbavo *Alaukis*, ir visas kiemas atsidūrė vandeny per pusmetrį, o nuo kanalo pusės – ir giliau. Nuo pat namo durų iki tvarto Naujokas nutiesė lieptą iš turimų tam reikalui plytų ir lentų. Į šulinį eiti nebereikėjo – vandenį sėmėme tiesiog per stubos langą. Ir nors tas vanduo buvo apiplovęs ir įklimpusiąją karvę, ir kelius su pabėgėlių mantos likučiais, ir gal dar ne vieną gyvulio ar žmogaus lavoną, vargu jis buvo blogesnis už rudąjį mūsų “šulinio, jei taip jį galima pavadinti, vandenį. Žinoma, nevirintas vanduo buvo duodamas tik gyvuliams, o žmonėms virtuvėje ir ne potvynių metu visą laiką stovėjo kavinukas su *kafija*. Mes, vaikai, šio kartoko rudo skysčio paragaudavome tik labai ištroškę.

Kiemas buvo apsemtas apie savaitę, po to vanduo atslūgo, tačiau už kanalo ežeras tyvuliavo dar ilgai. Giedriomis, saulėtomis pavasario dienomis, užsilipęs ant stogo iki pat čiukuro, mėgau gėrėtis atsiveriančiu vaizdu: virš galvos – skaisčiai mėlynas dangus su baltomis debesėlių skiautėmis, apačioje – dar mėlynėsniai, banguojantys, judantys vandenys iki pat tamsaus miško Užtenenyje ir iki vos įžiūrimų *šasijos* medžių. Ten toli baltais taškeliais spindi gulbių pulkelis (anksčiau jų ir matęs nebuvau!), arčiau – antys, narai ir dar kažkokie paukščiai nardo, juda, pakyla ir vėl leidžiasi.

Į mūsų kiemą vandenys atplukdė, o gal ir patys atplaukė iki tol nematyti didžiausi Lietuvos vabalai – kurkliai, gero nykščio dydžio, iki pusės visai panašūs į vėžius.

Laikinasis ežeras nebuvo gilus, tačiau išraižytas “grabių” – griovių, ir tomis grabėmis ėmė traukti nerštan lydekų. Jokių inspektorių ar gamtosaugininkų saugotis nereikėjo, ir Naujokas nežiopsojo: lydekų keliuose ėmė statyti nedidelius venterius. Ant mūsų stalo lydekų nebetrūko. Akyse tebestovi vaizdas: ateina Naujokas nuo kanalo, ką tik pririšęs valtį, dešine ranka už žiaunų neša lydeką, jos uodega velkasi žeme, o iš pilvo varva ikrai...

Tetai pradėjus dirbti Kukoraičiuose, atsirado viltis, kad galbūt pavyks išprašyti iš tenyškčių viršininkų kokį vežimą grįžimui į Žemaitiją. Tačiau mama abejojo, ar taip, be jokio dokumento ar vietinės valdžios leidimo, kuri jau buvo atsiradusi Šilutėje, galime išvažiuoti. Tad vieną dieną mudu su mama išsiruošėme prisistatyti tai valdžiai ir galbūt gauti leidimą kelionei namo. Galėjo būti balandžio pradžia, grantinė patežusi ir sunkvežimių išmaujota, bet pašalas dar neišėjęs, pakrūmėse nyko sniego likučiai. Iki Šilutės - apie 12 km.

Ties Traksėdžiais išėjome į asfaltuotąjį plentą ir čia pamatėme, kaip “gražiai” rudenį buvo pasidarbavę rusų tankai: iš abiejų pusių ištisine juosta iki pat Šilutės tarp tirpstančio sniego tęsėsi vežimų, skudurų, popierių, kažkokių rakandų dalys. Tarp to laužo kairėje plento pusėje, vos per trejetą metrų nuo jo pamatėme žmogaus lavoną. Gulėjo jis aukštieknikas, beveik nuogas, pilku beformiu veidu ir keistai į viršų styrančiu vyriškumo atributu. Laimei, mes tą atmintiną rudens dieną buvome toliau nuo tankų kelio.

Šilutė mus pasitiko namais-neregiais, stiklo šukėmis, popieriais ir kitokiu šlamštu nusėtais šaligatviais, tačiau bombardavimų ar gaisrų pėdsakų nesimatė. Beveik nesimatė ir žmonių, vis dėlto, kažkas paklaustas paaiškino, kur rasti “valdžią”. Praėjome turgaus aikštę, įsukome į centrinę gatvę. Ir aikštėje ir gatvėje būta daug parduotuvių, visų vitrinų išdaužytos, ir kraupu buvo žiūrėti į besimėtančius manekenų iš papjė mašės torsus, kojas, rankas, lyg tai būtų žmonių kūnų dalys...

Jei neklystu, valdžia buvo įsikūrusi dviaukščiame name, maždaug priešais dabartinį muziejų. Ko gero, tai buvo vienintelis mūsų matytas namas, turėjęs sveikus langus ir duris. “Vyriausiasis”, o gal ir ne visai, priėmė mus ankštokame pirmojo aukšto kambarėlyje. Mama paaiškino, kad, bėgdami nuo fronto, atsidūrėme čia, Klaipėdos krašte, ir dabar nežinome, ar galime laisvai ir neturėdami leidimų grįžti atgal. Vyriškis gan maloniai atsakė, kad jokių specialių dokumentų nereikia ir kad laisvai galime važiuoti, iš kur atvykę. Atsisveikinę ir džiaugdamiesi, kad niekas nesiteiravo kas mes, iš kur ir kodėl čia atsidūrėme, išskubėjome namo.

GRĮŽTAME “LIETUVON”!

Apie balandžio vidurį į kiemą įvažiavo porinis kaimiškas vežimas, jame sėdėjo teta Basė ir pusamžis niūrus vyras. Pasirodo, Basės viršininkai išleido šį žmogų, jau savaitę ar daugiau paimtą aptarnauti Kukoraičių “skerdyklą”, su sąlyga, kad jis parves ir mūsų šeimą. Suprantamas jo nepasitenkinimas, kai reikėjo per kažkokius tyrлаukius papildomai belstis keliolika kilometrų, tad jis skubino mus kuo greičiau pasikrauti ir važiuoti.

Ir ką čia krauti? Viskas, kas sunkiai tilpo į brikelę, įskaitant ir mus pačius, neužėmė nė pusės vežimo. Per valandą spėjome sukrauti menką savo turtą, užkasti ir atsisveikinti su nuoširdžiais ir svetingais, nors gal ir ne visai savo noru, šeiminkais. Sudie, Naujokai, sudie, *Frau Rock*-Rugiene, sudie neįprastasis ir įdomusis Aukštumalės krašte! Pusė čia praleistų metų mums, vaikams, atrodė ilgas ir įdomus laiko tarpas, palikęs ryškų pėdsaką visam gyvenimui.

Diena saulėta, pavasariškai šilta. Pravažiavome Saugas, Vilkyčius, Vanagus (kokie pavadinimai!), Pėžaičius. Štai ir Žemaitija! Keletą kilometrų pavažiavus rubežkelio Gargždų link – Gudavo kaimas. Jame prie pat kelio dar geltonais sienojais šviečia Juozo Lukausko, mamos dėdės, norgėliško Lukausko brolio, namas. Pas jį ir apsistojome.

Vietos ne kažkiek, nes namas dar ne visai įrengtas, o Lukauskų šeimyna irgi nemaža: be tėvų, kartu gyvena ir suaugę ar beveik suaugę vaikai – Kaziūnė, Petras, Vytautas ir maždaug mudviejų su Zeniu amžiaus Irena ir Janina. Buvau matęs ir prisiminiau tik mamos dėdę Juozą, linksmą, garsiai šnekantį, sužalota ar iš prigimties nesveika viena akim.

Pas Lukauskus išbuvome apie dvi savaites, kol persikėlėme pas mamos pusseserę ar tetą Vilkiene į už keleto kilometrų esantį Ežaičių kaimą. Šiame senoviniame, kadaise gatviniame kaime po jo išskirstymo į vienkiemius buvo abipus “ulyčios” išlikusios kelios sodybos, vienoje iš jų – pačiame gale, kur “ulyčia” šakojosi į kelius link Vėžaičių ir Girininkų – gyveno Vilgai. Nežinau, ar ūkį jie paveldėjo, ar nusipirko grįžę iš Amerikos, kurion buvo išvažiavę, rodos, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Iš ten parsivežė ir vienintelę dukrą, vadinamą neįprastu vardu – Merė. Merė “prie Smetonos” buvo ištėkėjusi už policininko, susilaukusi dukters Danutės, tačiau vyrui pasitraukus į Vakarus, dabar gyvena netoliese, dideliame išvežtųjų Rusijon ūkyje, “susidėjusi” su Pakamore.

Tiek namas, tiek tvartas, atrodo, buvo statyti dar caro laikais – žemi, ilgi, šiaudiniais stogais, tik daržinės lentinės sienos ir skiedrų stogas dar nebuvo papilkavę, nauji. Vilgai (jų vardų neprisimenu, tikslų giminystės ryšių nežinau, tad vadinu pavardėmis. Šitaip – pavardėmis – dažniausiai juos vadino ir mama) dabar gyvena vieni ir užėmė pusę namo su dviem kambariais ir didoka virtuve. Namą per pusę skyrė koridorius su pereinamu kaminu viduryje, su gonkomis į pietus, į nedidelį sodelį. Už koridoriaus pietinėje namo pusėje buvo įrengtas kambarys ir virtuvėlė – tokios patalpos dažnai būdavo skirtos senuose žemaičių namuose tėvams karšiniams. Dabar jas užėmė mūsų atrupėjusi šeima.

Virtuvės ir kambario sienos dar neseniai buvo ištinkuotos molio skiediniu su šiaudų priemaiša ir dar tebeskleidė molio kvapą. Likusią namo dalį sudarė kambaras ir podėliai. Pietrytinėje namo pusėje esančioje belangėje kamaroje stovėjo lova, ir ši kamara tapo mudviejų su Zeniu miegamuoju.

Teta Basė dar iš Gudavo išvažiavo pas kitus gimines, o mama iš karto ėmė talkinti Vilkienei ūkio darbuose. Gavome darbo ir mudu: išpjaustyti kitoje kelio į Girininkus pusėje jau sudygusio vasarojaus lauke usnis. Tam gavome specialius įrankius-lazdas su prikaltomis kregždės uodegos pavidalo skardomis galuose. Šiais įnagiais reikėjo kuo giliau žemėje nupjauti usnių šaknis. Kitas darbas – sukasti priešais mūsų naujojo buto langus klombas gėlėms. Šią darbą padarėme “išradingai”: sukasėme dvi klombas, vieną – Gedimino stulpų, kitą – Vyties kryžiaus pavidalo. Mat, kažką panašaus buvau matęs “tolimoje” vaikystėje. Nežinau, ką būtų sakę čia užklydę stribai dėl tokio mūsų “patriotizmo”, bet nei šeiminkams, nei kaimynams klombos neužkliuvo, o, gėlėms paaugus ir sužydėjus, nelabai mūsų išmonė ir besimatė.

Kiek tolėliau už namo galo buvo nedidelė maurais padengta kūdra, labai pamėgta didelių žalių varlių. Jų “koncertai” vakarais dabar “džiugino” mus. Šalia tos kūdros Vilkas mums pasodino pusmaišį bulvių. Už kambaros esančiame aptvertame daržo plotelyje Vilkiene paskiepijo trejetą obelaičių, o aš su pasididžiavimu jai

padėjau: laikiau skiepus, tepalą ir pakulas, kuriomis ji aprišo skiepus. Tokį atsakingą, primenantį chirurgo, darbą mačiau pirmą kartą.

Isikūrus Ežaičiuose, po kelių dienų mama apsižiūrėjo, kad Kęstučio ir Rūtos paltukai per tą skubą liko Aukštumalėje. Tokio brangaus daikto išsižadėti negalėjome, ir mudu su Zeniu pasišovėme ten nueiti. Tuo labiau, kad Zenis iš ten ir atgal jau buvo vaikščiojęs.

Išėjome gražų ir ganėtinai šiltą gegužės 8-sios rytą. Praėjome Gudavą, Pėžaičius, Vanagus ir tada susiginčijome, kuria kryptim toliau eiti. Zenis norėjo sukti dešinėn, kur greičiau galėjo išeiti į asfaltuotąjį plentą, aš gi maniau, kad reikia eiti tiesiai, nukertant tokiu būdu nemažą alkūnę. Kadangi abu buvome užsispyrę ir kietai laikėmės savo nuomonės, susipykę nuėjome kiekvienas “savo” keliu. Likau vienas, o tuo keliu niekada nebuvau ėjęs nei važiuavęs. Pro šalį pralėkė lengvas vežimas, jame kvatojosi du vyrai su šautuvais ir mergina. Eidamas iš paskos, ėmiau rinkti, mano manymu, jų išmėtytus daiktus: veidrodėlį, pieštuko galą, šukas. Pagaliau ties Vilkyčiais pasiekiau plentą, ir mano pasirinktas kelias pasirodė teisingas: Zenis plentą pasiekė kažkur arčiau Priekulės. Saulei kryptant vakarop, tiesioje plento atkarpoje labai toli pamačiau žmogų, tai galėjo būti Zenis, bet greit jis išnyko.

Nueita apie 30 km, jaučiu, kad reikia sukti iš plento į vakarus, bet temstant eiti per tyro krūmynus nerizikavau. Tad pasibeldžiau į prie pat plento stovinčią baltą trobelę, kurioje mačiau žmones esant. Pasiprašiau nakvynės. Gyveno trobelėje vieni iš negausių dar didžialietuvių naujakurių, besikuriančių tuščiuose, vietinių paliktuose ūkiuose. Paklausinėję, kas aš, iš kur ir kodėl, pavaišinę pieniška kankolyne, paklojo man guolį ant grindų tame pačiame kambaryje.

Miegojau kietai ir pabudau, jau saulei gerokai pakilus. Padėkojęs už prieglobstį ir nelaukdamas pusryčių, išskubėjau toliau. Lengvai radau keliuką, kuriuo rūstusis vežėjas mus vežė iš čia, o toliau jau susiorientavau, kaip tiesiausiu keliu pasiekti Aukštumalę. Tad už geros valandos jau sėdėjau Naujokų virtuvėje ir šveičiau keptą lydeką. Naujokai apsidžiaugę mano pasirodymu ir vis klausinėjo, kaip ten, Lietuvoje? Labiausiai jiems rūpėjo, ar dar turi ten žmonės gyvulių, kiaulių, ar galima būtų gauti kur nors vieną du paršelius?

Pasakojau, kad tų gyvulių yra, turi žmonės ir kiaulių, vadinasi, turėtų būti ir paršelių, tik neįsivaizdavau, kokių būdu jie galėtų atsidurti Naujokų kūtėje. Pasakojau ir apie tai, kaip čia atsidūriau, kaip išsiskyrėme su broliu. Sakiau, kad va va turi ir jisai pasirodyti. Tuo tarpu Zenis maždaug tuo pačiu laiku valgė bulvinius blynus pas Rugienę ir apie mane kalbėjo tą patį, ką ir aš apie jį...Pagaliau kažkuri moteris sumanė pasigirti savo svečiu kaimynei, ir išaiškėjo, kad girtis gali abi.

Ilgai svečiuotis nebuvo kada – laukė kelias atgal. Pasistiprinę, nušvietę, kiek mūsų menkos žinios ir interesai leido, “ekonominę” padėtį Žemaitijoje, leidomės atgal. Naujokai atsisveikindami neužmiršo vis priminti apie paršelius, prašė sužinoti, kur jų gauti, bet kaip apie tai pranešti Naujokams, nežinojome nei vieni, nei kiti – vis dėlto, “pasivaikščiojimas” į Aukštumalę buvo mažumėlę per ilgas.

Į plentą patraukėme tiesesniu keliu – palei Tenenį. Diena vėl išaušo šilta ir skaisti, pievų platybės žaliavo sodria žaluma, palei grabes, upelius, kai kur dar čiurlenančius ir per kelią, geltonai švietė purienos, krūmai ir žolė – pilni paukščių balsų ir bruzdesio – eiti buvo vienas malonumas. Prie šonų mums kabaldavo per petį pakabinti žali kareiviški krepšiai – “patrontašės”, juose – Naujokienės įdėti sumuštiniai, prie krepšių buvome prisitvirtinę ir parnešamus mažųjų paltukus. Šiandien, kaip ir vakar, nuo Prūsų pusės kažkaip linksmai, nardydami aukštyn žemyn zujo pavieniai lėktuvai, ir, žinodami, kad maždaug prieš savaitę buvo paimtas Berlynas, ėmėme spėlioti, kad gal baigėsi karas. Taip iš tikrųjų ir buvo – štai kodėl taip tiksliai galiau pasakyti mūsų kelionės datą.

Vienoje vietoje, kur per smėlėtą keliuką iš pievų tekėjo skaidrus upeliūkštis, aptikome krūvą žalių medinių dėžių. Jos buvo pilnos šautuvų šovinių – paprastų, su juodais galiukais, su raudonomis juostelėmis. Buvome girdėję, kad taip žymimi sprogstamieji ir padegamieji šoviniai. Tai buvo laimikis! Nedelsdami pasikrovėme į pustuščias terbas po keliasdešimt šovinių ir patraukėme toliau.

Gudavą pasiekėme jau visai temstant, tad pasiprašėme pas Lukauskus į nakvynę – nors iki Ežaičių bebuvo likę 5-6 km, bet nuovargis šį kartą jautėsi labiau, negu išvakarėse, o ir krepšiai prieš vakarą gerokai pasunkėjo...Dėl visa ko krepšius su šoviniais palikome žolėje prie namo, o vidun, lyg įrodymą, kur ir ko ėjome, pasiėmėme tik paltukus. Iš ryto be nuotykių pasiekėme namus.

Šovinių, žinoma, nerodėme niekam. Šiokią tokią patirtį kaip juos panaudoti turėjome dar iš Kretingos laikų, kai rusams pasitraukus, vaikigalių rankose atsidūrė įvairių sprogmenų. Tad nekantravome greičiau išbandyti ir savuosius.

Visai netoli – geras šimtas metrų nuo namų, už Girininkų kelio – tekėjo Skinija, panašus į Šatą upelis. Palei jį tęsėsi Vilkų žemės. Artimiausioje negilios daubos vietoje palei Skiniją buvo graži pievelė, o joje – didokas plokščias akmuo. Ant to akmens pirmai pradžiai padėjome du šovinius, prieš juos ant briaunos pastatėme lentgalį – į jį turėjo lįsti kulkos – ir užkūrėme virš šovinių laužą. Patys sugulėme už kokių 20m. Po keliolikos minučių – pokštelėjimas, bet nesupratome, kur nulėkė kulka, po to vėl – pokšt, ir šviečianti kulka, tikriausiai – padegamoji, nubrėžusi aukštą lanką virš mūsų, nukrito už keliasdešimties metrų.

Va, šitą “žiežirbą” ir pamatė Vilkienė, girdėjusi, be to, ir “šūvis”. Mums benagrinėjant, kliudė ar nekliudė kulkos lentą, pasirodė jinai. Buvo bepykstanti už gadinamą pievą, bet, pamačiusi, kad laužas sukurtas ant akmens, apibarė mus už žaidimą su degančiomis anglimis ir liepė užgesinti laužą.

–Šitaip akis dar išsideginsite! – pasakė nueidama.

Papasakojo apie mūsų “šaudymą” ir mamai. Girdi, laužą susikūrę protingai, ant akmens – pievos neišgadinę. Bet žaidžia ne vaikišką žaidimą: pasidėję ant akmens žėruojančią anglį, kitu akmeniu tvoja per ją ir tada pasigirstas “šūvis”, o žiežirbos lekiančios į šalis. Ar toli iki nelaimės? Viena žiežirba iškilusi taip aukštai, kad net iš kiemo ją pamačiusi...Neginčijome tetos pastebėjimų, nors pirmą kartą išgirdome, kad šitaip anglimis galima “šaudyti”, bet savo šaudmenų, taip sunkiai ir iš toli neštų, nebepanaudojome ir nė nebežinau, kur juos padėjome.

Vokietijai kapituljavus, nebekilo lėktuvai ir iš visai arti, Girininkų kryptimi esančio laikino aerodromo. Dar prieš keletą dienų šie dvimotoriai, turėję po du vertikalius stabilizatorius uodegos galuose, vienas po kito kilo nuo miško pusės rytuose, ir virš Vilkų sodybos sunkiai bombomis pakrauti praskrisdavo taip žemai, kad pasiutęs motorų riaumojimas tiesiog drebino visą kūną, jį, rodos, jautei fiziškai. Skraidė jie, matyt, bombarduoti vis dar Kurše tebesilaikančios vokiečių grupuotės, nors gal jų tikslas buvo ir taikiniai jūroje. Bombonešius, tikriausiai, lydėjo naikintuvai, pakildavę iš kitų netoliese įrengtų aerodromų. Vieną tokį, grįždami iš Aukštumalės, pravažiavome kažkur už Pėžaičių. Įrengtas jis buvo visai šalia plento, ir stovėjo jame apie 20 ar daugiau vienmotorių nedidukų naikintuvų.

Beje, vienas dvimotoris rusų bombonešis numuštas gulėjo visai netoli Ežaičių, prie kelio į Vėžaičius. Greitai jo aliumines skardas nurengė aplinkiniai gyventojai. Kitą rusų vienmotorį mačiau nukritusį tuoj už Gargždų, prie pat plento, tada dar neužbaigto, kur jį kirtो laikinoji Vokietijos ir Lietuvos siena. Kaip tik tame lauke raišiodavo karvę mamos sesuo Liucija Mažonienė. Lėktuvo priekis buvo įsmigęs į žemę, o uodega su dalimi liemens nulėkusi už keliasdešimt metrų.

Tarp kitko, numuštų vokiečių lėktuvų neteko matyti, nors vienas mano akyse nusileido labai nesėkmingai. Tai buvo dar rudenį, Aukštumalėje, rusams jau apsupus Klaipėdą. Stovėjome už kanalo ant keliuko, kai į rusų “kukurūzniką” panašus lėktuvėlis gana žemai ėmė sukti ratus virš užkanalės pievos. Aiškiai matėsi jo kryžiai, atrodo, kad kažkas jam buvo sugedę, ir jis ieškojo vietos nutūpti. Pagaliau nutolo už Tenenio, tolimo miško link. Aš nukreipiau žvilgsnį kitur, o kai vėl pažvelgiau į tą pusę, pamačiau aukščiau už mišką iškilusius žemių ar purvo purslus ir tuoj pat duslų smūgio garsą. Lėktuvėlio nebesimatė, užesio nebesigirdėjo...

KELIONĖ Į ŠATES

Atvažiavome pas Vilkus visiškai skurdžiai. Visas mūsų turtas – kas ant mūsų ir kas paklota lovose. Mama turėjo vilties, kad šis tas išliko Šatėse. Bent jau siuvamąją mašiną Bašėlė gal išsaugojo. O jei dar pavyktų rasti karvutę, būtų tikra laimė. Gauti arklį ir vežimą pavasario darbų įkarštyje buvo sunku, nes sugaišti kelionei reikėjo mažiausiai tris dienas, o atsilyginti neturėjome kuo. Liko pasikliauti tik savo kojomis, nors iki Šačių buvo, ko gero, 60 km su trupučiu. Mama su teta Base nutarė, kad eiti turi Basė, kartu eisime mudu su Zeniu – “patyrę” keliauninkai.

Sutartą dieną – tai buvo antroji gegužės pusė – su Zeniu patraukėme į Vėžaičius, kur pas brolių Joną buvo apsistojusi teta, o iš čia jau trise iškeliavome Kulių kryptimi. Jau kelios dienos gražius šiltus orus buvo pakeitęs šaltas ir lietingas. Ir mūsų išsirinktoji diena buvo apsiniaukusi, vėjuota ir šalta, nors lijo tik protarpiais ir negausiai. Teko eiti apsiavus mūsų puikiaisiais medinpadžiais, iš kurių jau seniai buvo išsilupinęjusios paduose sukaltos vokiškos vinys. Kelio vidurys išmaltas, purvinas,ėjome pačiu pakraščiu.

Už kelių kilometrų nuo Vėžaičių – maža miško laukymė su eigulio nameliu, tvartu, apsupta aukšta tamsių eglių siena. Čia, pasirodo, gyvena mamos ir tetos brolis Stasys su gausia šeimyna. Pavaišinti pienu, visos šeimos, įskaitant ir mažiuką ant dėdienės rankų, buvome palydėti į tolimesnį kelią.

Nuo Kulių patraukėme kito orientyro – didelio Aleksandravo kaimo link. Kelias čia dar blogesnis, siauresnis, nors mums, pėstiems, didelio skirtumo nebuvo. Visą kelią nepasivijo nė vienas vežimas, važiuojęs ta pačia kryptimi. Jei ir pasitaikė koks – suko čia pat į savo lauką. Tad pailsėti galėjome tik prisėdę kur po medžių. Aleksandrave ties sankryža – dviaukštė medinė mokykla, kažkodėl be langų ir durų, tad užėjome pasislėpti nuo prasidėjusio įkyresnio lietaus, tuo pačiu ir pailsinti jau gerokai pavargusias kojas – mūsų apavas toli gražu ne ilgiems pasivaikščiavimams buvo skirtas. Čia užkandome ir su savim turėtų sumuštinų, nors priešerkštas mokyklos vidus nelabai kėlė apetitą. Iki Šateikių, iki bočių namų – dar apie 10 km.

Jie buvo nelengvi. Nelankstūs apavo padai, nors, rodos, buvome prie jų pripratę, žingsnių nelengvino. Pas bočius atsidūrėme jau temstant, tadien ne puikiausiu oru sukorę 40 km.

Mūsų pasirodymas jiems buvo nelauktas, netikėtas, jie nežinojo, ar mes gyvi ir kur mes. Deja, apie tėtę į jų klausimus ir mes nieko atsakyti negalėjome.

Malonu buvo vėl sėdėti prie seno ir įprasto kadaise virtuvės stalo, jausti babūnės verdamos *zacirkos* kvapą ir nuo viryklės sklindančią šilumą. Po sočios vakarienės pajutau, kad vos begaliu atsikelti, kad skauda blauzdų raumenys, nesilanksto keliai. Lyg medinėmis kojomis suvaikščiojau į už tvarto esantį tualetą ir kritau į lovą.

Iš ryto atsikėliau visiškai pailsėjęs, lyg vakarykščių kilometrų nė nebūta. Laukė jau tik 20 km kelias iki Šačių. Tačiau Zenis iš ryto jautėsi dar blogiau ir eiti toliau atsisakė. Išėjome dviese su teta. Babūnė man davė lengvutes, iš dirželių pasiūtas savo basutes, tad eiti buvo kur kas geriau, negu su mano medinpadžiais, juo labiau, kad ir diena pasitaikė šilta, saulėta. Be vargo apie pietus pasiekėme Šates. Ir Bašelei su Raze mūsų pasirodymas buvo staigmena, jos manė, kad esame kur nors Vokietijoje, jeigu, žinoma, nežuvome kelyje.

Siuvamąją mašiną jos išsaugojo, visa kita išgrobstė žmonės ar paėmė naujoji valdžia. Karvė atsidūrė pas vieną mažąžemį ar bežemį kaime už 5-6 km. Vilties ją atgauti maža, bet teta nutarė pabandyti. Susižinoję naujojo karvės šeimininko pavardę ir kaip jį surasti, kitą rytą išėjome pas jį.

Misija buvo ne iš maloniųjų, juo labiau, kad moterys, siekdamos nors kiek sugraudinti karvės šeimininką, nutarė sakyti, kad abu mūsų tėvai žuvo, o likę keturi našlaičiai be jokio pragyvenimo šaltinio glaudžiasi pas gimines. Tad pokalbio metu jaučiausi labai nejaukiai ir tylėjau. Į tetos pagraudenimus ir prašymus grąžinti karvę tikriesiems savininkams, žmogus atsakė trumpai:

-Karvę man davė valdžia, daugiau nieko nežinau ir žinoti nenoriu!

Grįžome nieko nepešę. Tačiau mūsų kelionė nebuvo beprasmė: siuvamoji yra! Tik pargabenti šiuo metu nebuvo kaip.

Geru oru vėl pasiekti Šateikius vargo nebuvo, o penktąją mūsų kelionės dieną pasukome namo. Po trijų gražių dienų vėl, lyg tyčia, buvo vėsu, protarpiais lynojo. Likus 10-15 km iki namų, ėmė jaustis nuovargis. Atsigulę aukštiełniki, su Zeniu iškeldavome aukštyn į medį ar sieną atremtas kojas, kaip tai buvome matę “Skautų Aide”. Kojos šiek tiek atsigaudavo. Tik teta mūsų pavyzdžiu nesekė. Vis dėlto, atstumą iki namų vėl įveikėme per vieną dieną. Iš viso per tas penkias dienas mudu su teta sukorėme apie 140 km.

SUNKI DARBŲ VASARA

Iki šiol pagrindinė mano ir Zenio pareiga buvo mokytis. O vasaros atostogos atostogoms ir buvo skirtos. Žinoma, smulkių pavedimų turėjome: prižiūrėti mažuosius, nuvesti, parvesti, perkelti gyvulius, susitvarkyti

kambarį, nuvalyti savo, o kartais ir tėvų batus, juos išblizginti – bet visa tai buvo smulkmenos, kartais netgi malonumas. Ši vasara buvo kitokia.

Nuo ryto iki vakaro Vilkai plušo savo ūkyje. Kiek galėjome ar sugebėjome padėjome ir mes, vaikai, nekalbant apie mamą.

Už lauko, kuriame su Zeniu naikinome usnis, ir kur jos vėl gražiai vešėjo, buvo pushektaris ar daugiau jau gerokai paaugusių bulvių. Jas reikėjo vagoti antrą kartą. Arklių pavedžioti Vilkas pasiėmė mane. Pasirodė, kad tarp aukštų bulvienojų vedžioti galvą nuo uodų ir bimbalų muistantį arklių ne taip jau lengva. Vilkas patarė sėsti ant arklio raitam. Iš pradžių buvo visai malonu, bet po pusvalandžio, valandos darbo karštyje, arklys suprakaitavo, prakaitu permirko ir mano kelnės, ėmė graužti basas kojas ir ne tik jas...Ant plačios arklio nugaros išskėstos kojos pavargo, užtirpo labiau, negu nuėjus iki Šateikių. Žodžiu, raitelis pasirodžiau prastas, ir baigus darbą vos nukėblinau iki upelio nuplauti nuo savęs savo ir arklio prakaito.

Tuoj ir šienapjūtė. Ėjome vartyti šieno, krauti į kupetas. Tik grėbti nereikėjo – Vilkas turėjo arklinę grėbiamąją (“grėbarnę”) – ar tik ne vienintelį sudėtingesnį mechanizmą savo ūkyje. Taip ir norėjosi pasisupti ant tos gražiai lenktos metalinės sėdynės, kurioje išdidžiai sėdėjo ir suposi Vilkas, grėbdamas šieną į volus ir mums šio darbo nepatikėdamas.

-Kam tos skylės sėdynėje? – paklausė Zenis Vilko, rodydamas į apvalias skyles joje.

-Kad lengviau būtų nusipersti! – nusikvatojo šis.

Atėjo laikas šieną vežti. Mes su Zeniu buvome paskirti priimti jį ant tvarto. Šieną nuo vežimo pro angą sienoje padavinėjo Vilkas. Padavinėjo greitai, didžiuliais, visą angą užkemšančiais glėbiais. Mudviem iš to glėbio išeidavo du trys, juos reikėjo talpia iškamšyti po pastoges. Pirmas vežimas lyg ir nieko. Bet jų buvo, rodos, trys. Šieną reikėjo užkelti vis aukščiau, jėgos ėmė sekti, ir tuščia šakė darėsi sunki. Tačiau susidorojome be kitų pagalbos. Tik labiau nuvargęs iki tol tikrai nebuvo. Neturėjau ramybės ir naktį: vos tik sumerkiu akis, pro kameros duris ima virsti šienas. Kemšu jį į visas pakampes, po lova, o jis vis virsta ir virsta, jei sustosiu – visai užspaus mane... Bandau kažkam aiškinti, kad dabar naktis, kad čia šieno krauti negalima, bandau ramiai pagulėti lovoje, bet vėl turiu keltis, priimti per duris ant viršaus griūvantį šieną...Rytą atsikėliau lyg sudaužytas, visai nepailsėjęs.

Rugiams pjauti Vilkas pasiskolino ar nusišamdė arklinę javapjovę. Dviejų arklių traukiama mašina gražiai mosavo rankomis-grėbliais, su kiekvienu mostu numesdama kuokštą rugių. Tuos kuokštus rišome į pėdus ir statėme gubas. Gražiai ir iškilmingai atrodydavo tiesios, tvarkingos gubų eilės gelsvose ražienose.

Po javų kūlės Vilkas pasiėmė mane su savim, veždamas į Samališkės bandymų stotį sėklinius grūdus valymui. Stotis, įkurta prieškary netoli Vėžaičių prie pat Veiviržėnų kelio, turėjo visą kompleksą grūdų valymo mašinų. Bene svarbiausia ir sudėtingiausia iš jų – *trijeris* – ilgas, iš perforuotų cilindų sudarytas agregatas, varomas arklinio maniežo. Trijeris atskyrė nuo grūdų visas stambesnes ir smulkesnes priemaišas, bet panašaus diametro apvalios piktžolių sėklos išliko. Tad grūdus dar pervarėme per vadinamąjį gyvatuką – sraigto pavidalo vertikalų įrenginį, kuriame apvalios piktžolių sėklos žemyn slinko, teisingiau – riedėjo kur kas greičiau už pailgus grūdus ir, išcentrinės jėgos veikiamos, atsiskirdavo nuo grūdų masės. Visa tai mačiau pirmą kartą ir man buvo labai įdomu. Gražiai atrodė ir pavyzdinai sutvarkyta stoties aplinka, trobesiai. Vėliau bandymų stotis išsiplėtė ir jos centras buvo perkeltas į Vėžaičius.

Dažną sekmadienį ėjome į Vėžaičių bažnyčią (iki ten, kaip ir į Gargždus pėsčiųjų takais, buvo apie 3 km). Po pamaldų užsukdavome pas dėdę Joną Gudauską, teisingiau – pas pusbrolių Feliksą. Porą metų už mane vyresnis Feliksas buvo labai draugiškas ir man atrodė labai protingas, daug ką mokantis. Pagalvoti tik – jis net lituodavo (“cinuodavo”) prakiurusius bažnytikaimio moterėlių puodus ar kibirus! Kartu apvaikščiojome dvaro parką. O kartą Skinijoje ties dvaro arklidėmis (vėliau ten įsikūrė “kultūros namai”) davė tokią “niurką”, kad malonu buvo žiūrėti! Kai dabar pasižiūriu į nusekusią, beveik niekur kelių nesiekiančią Skiniją, negaliu suprasti, kur jis taip galėjo panerti. O kiek žuvų, kiek vėžių jis upelyje pagaudavo!

Šalia šventoriaus, Skinijos atslaitėje buvo dvaro savininkų laidojimo koplyčia. Į vidų eiti ar pažiūrėti nedrįsime, tačiau vėžaitiškiai pasakojo, kad per karą raudonarmiečiai koplyčią apiplėšę, beieškodami brangenybių mirusiųjų palaikus išvertę ant grindų. Negirdėtas iki tol dalykas! Visi buvome pratę į mirusiųjų amžinos ramybės vietą žiūrėti su pagarba, netgi su baime, mirusiojo kapas buvo šventa, neliečiama vieta, tabu. O čia...

Už Feliksą dar porą metų vyresnė pusseserė Bronė jau buvo graži panelė ir, nors labai maloni, draugauti su ja buvo kažkaip nebedrašu. Beveik visą vasarą mūsų Kęstutis išbuvo pas Gudauskus, ir Bronė vis prisimindavo, kaip jis, prisirinkęs dovanotų kapeikų, atsisėdęs prie plento (pro pat namus ėjo Žemaičių plentas) laukdavo, gal sustos kokia mašina, o tada jau jis ją nupirksias...

Vėžaičiuose dėdienė porą kartų vaišino ir šviežiomis bulvėmis, užpiltomis spirgučiais, su nepaprastai skaniu *kildintu* ir šviežia grietine pagardintu rūgusiu pienu. Pienas buvo “kildinamas”, jį truputį pašildant, kol dalis susitraukdavo į varškę. Tokį atšaldytą ir šviežia grietinėlę užpiltą pienu, dar su šviežiomis bulvėmis valgydamas, galėjai pirštus aplaizyti!

Į Gargždus užsukdavome kur kas rečiau, nors čia gyveno mamos sesuo Liucė Mažonienė. Mažonas, kadaise į Veiviržėnus vežiojęs baronkas, vokiečių laikais, jei neklustu, dirbo skerdykloje, gal kurį laiką ten dirbo ir po karo. Tačiau šeima su trimis dukterimis – Janina, Adele ir Onute (Ane) – vertėsi, kaip ir daugelis gargždiškių, gana sunkiai. Gargždai, tiek ateinant, tiek atsitraukiant vokiečiams, labai nukentėjo, liko tik miesto pakraščiai. Sudegė bažnyčia, jos vietoje iki pat nepriklausomybės atgavimo stovėjo vokiečių laikais statytas medinis barakas. Vokiečiai traukdamiesi susprogdino ir tiltą per Miniją, dabar viena jo pusė buvo medinė.

Skirtingai, negu Kretingoje, Gargžduose vokiečiams, atrodo, buvo labiau pasipriešinta, labiau nukentėjo ir miestas. Kalbėjo, kad jau vokiečiams užėmus miestą, kažkas juos apšaudęs iš namų rūšių, rodos, keli vokiečiai ir žuvę, tad greitai visi miestelio vyrai buvę suvaryti į miesto aikštę. Buvo pakliuvęs tarp jų ir Mažonas. Vokiečiai lyg tai jau rengėsi juos, ar bent dalį jų sušaudyti, tačiau pavykę viską kažkaip išsiaiškinti ir vyrai buvę paleisti.

Apie vidurvasarį, atsiradus šiočiai tokiai pertraukai tarp ūkio darbų, mamai pavyko prisišnekinti Pakamorę, kad nuvežtų ją į Šates. Grįžo trečią dieną su siuвамaja mašina vežime. Iš karto pastebėjau, kad abu grįžusieji kažkokie labai jau rimti, be įprastinių tokia proga šypsenų. Beveik nebuvo kalbama ir iškraunant siuвамają. Tik vėliau netyčia nugirdau mamą Vilkieniui pasakojant, kaip jos vežėjas pasiūlęs mamai paėjėti į krūmus ir atsilyginti už paslaugą...Kai mama nesutikusi, šis baisiai užsirūstinęs ir visą kelią beveik nuo Šačių grįžę tylėdami.

Parvežtoji puiki “vyriškinė” “Singer” (tai buvo tėtės, būsimo siuvejėjo, “kraitis”, o mamos turėtoji ištekęjus buvo parduota) tarnavo mamai iki mirties, ir pirmaisiais pokario metais labai gelbėjo šeimą nuo tikro bado, nors užsakymų ir trūko – ne daug kam rūpėjo tada nauji apdarai, juo labiau, kad ir medžiagų buvo sunku gauti. Beje, mama siuvo tik lengvus moteriškus ar vaikiškus drabužius – sukneles, sijonus, bliuskutes ir pan.

Iš Ežaičių pirmą kartą pokary aplankiau ir Klaipėdą. Važiuodamas į turgų, dėdė Asnauskas kažkokia proga pasiėmė ir mane. Nebežinau, kokiais keliais važiovome, tik į Klaipėdą įvažiovome nuo Rimkų. Šalia Rimkų stoties abipus plento ant žemės buvo pamėtyti pabėgiai, ant jų šiaip taip pritvirtinti bėgiai, ir ant tokio “kelio” stovėjo keliasdešimt trofėjinių vagonų.

Dauguma paplentės medžių maždaug per metrą nuo žemės buvo įpjauti apie 10-15 cm ir patašyti, padarant lentynėlę sprogmeniui. Tačiau neteko nei šiame, nei kituose plentuose matyti šitaip susprogdintų medžių. Gerai įsižiūrėjus, dar ir dabar galima pastebėti ant kai kurių medžių buvusių randų pėdsakus.

Apie pusė Klaipėdos namų ir visos bažnyčios, turėjusios bokštus, buvo virtę griuvėsiais. Dauguma išlikusių namų žvelgė juodomis langų angomis. Vienur kitur nuošalesnėse gatvėse, mažesniuose namuose nedrąsiai buvo pradėję kurtis žmonės. Veikė kelios krautuvėlės, veikė milicija, buvo daug kareivių ir jūrininkų. Pastarieji, visų vadinami rusiškai – *mariakais*, jau buvo spėję pagarsėti savo plėšimais, vagystėmis ir įžūliu sukčiavimu turguje, siūlydami pirkti ar mainyti į produktus rastus ar pavogtus indus, medžiagas, baldus. Žmonės pasakojo apie apgautus turguje kaimiečius, kai, paėmęs užmokestį, *mariakas* nurūkdavo su savo preke arba kaip, vienam derantis, kitas gražiai apšvarindavo vežimą.

Turgus tuo metu buvo įsikūręs šalia dabartinės Pilies gatvės, kurios tada nebuvo, maždaug ten, kur dabar yra laivų remonto įmonės lentpjūvė. Negrįstas plotas, vienu galu besiribojantis su įlanka šalia piliavietės, buvo apsuptas kelių ar keliolikos prekybinių būdelių. Netoli vandens buvo ir žalia būdelė, kurioje savo postą turėjo milicija.

Siauromis, griuvėsių apsuptomis gatvelėmis įvažiovome į turgų ir sustojome arti krašto, iš kur gerai matėsi griuvėsiais iš dešinės užverstas įlankos krantas. Pardavęs atsivežtus produktus, dėdė nupirko man bandelę, o pats nuėjo, palikęs mane pasaugoti vežimą.

Sėdžiu, dairausi. Štai du milicininkai už parankių veda, matyt, prasikaltusį *mariaką*, visi trys dingsta žaliojoje būdelėje. Staiga matau, kaip po kelių minučių iš kitos būdelės pusės išsoka *mariakas*, bėgdamas nusimeta striukę ir įsibėgėjęs neria į vandenį. Išskyla už kokių 15 m, išpuolę lauk milicininkai paleidžia jo pusėn keletą šūvių, šis vėl paneria. Milicininkai bėga pakrante, bet jiems kelią pastoja griuvėsiai, jie turi daryti didelį vingį. Bėglys tuo tarpu, protarpiais iškildamas ir vėl panerdamas, pasiekia aukštą krantinę ties dabartine upių priepilauka. Matau, kaip ten jam ranką paduoda ir padeda išlipti jūreiviška uniforma vilkintis žmogus, ir abu dingsta. Milicininkai, atrodo, liko su nosimi.

Šilta vasara ne kartą traukė į Skiniją pasimaudyti, bet taip nė karto ir nenusimaudžiau. Priežastis – dar rudenį Šatėse papildvėje apčiuopiau keletą želmenėlių, o šią vasarą nepageidautina augmenija visai sugadino mano gražią išvaizdą. Gėdinausi toks pasirodyti Zeniui ir kaimynų vaikams, nuogiems besitaškantiems vandenį. Maudymosi kelnaičių ir apskritai trumpų normalių apatinių neturėjau. Tad teko vaizduoti, kad man čia nėra ko nusirenginėti, nes Skinijoje vos keliose vietose ties Ežaičiais buvo šiek tiek aukščiau kelių. Tenkinausi pabraidymu...

VĖL KEIČIAME VIETĄ

Artėjo rugsėjo 1-ji. Reikėjo pagalvoti apie tolimesnį mokymąsi. Kęstučiui irgi laikas mokyklon – spalio 16-ją sueis septyneri. Artimiausios mokyklos buvo Gargžduose ir Vėžaičiuose, pirmuosiuose jau veikė ir nepilna gimnazija. Mama iš paskutiniųjų nutarė leisti mus mokyklon, nors ir susilaukė kai kurių giminių ir pažįstamų priekaištų. Kartą jinai mums prisitarė:

-Mokykitės, vaikai, reikia mokytis – kitaip, nieko neturėdami, taip ir liksite amžiniais bernais ir pastumdėliais!

Mes ir patys kitaip neįsivaizdavome savo ateities, juo labiau, kad iki šiol mokslus krintome gana lengvai.

Jau buvo įsibėgėjęs Klaipėdos krašto apgyvendinimas tuščiuose klaipėdiečių ūkiuose. Daugumą naujakurių sudarė artimiausių Žemaitijos rajonų mažžemiai ir bežemiai. Čia jie gavo gerus, nors kiek ir apipešiotus trobesius, sutvarkytus laukus, dažnas rado ar suspėjo iš dar neapgyvendintų ūkių susirankioti ir gerus žemės ūkio padargus. Toks buvo ir Pranas Srėbalius, prieš keletą metų vedęs mamos giminaitę Bronę Andrijauskaitę (jos mama Andrijauskienė, jei neklystu buvo viena iš daugelio mamos pusseserių, ne su viena iš jų dar nuo mergautinių laikų Gargžduose palaikė ne tik giminiškus, bet ir tikrai draugiškus santykius).

Srėbalius buvo užėmęs keliolikos hektarų ūkį Laugalių kaime, vos 2 km nuo Gargždų. Sodyba stovėjo prie pat Gargždų-Klaipėdos plento, šalia tuometinės Laugalių mokyklos (dabar čia – Gargždų laidojimo biuras ir mirusiųjų šarvojimo patalpos). Srėbaliai su keturiais vaikais (vyriausioji – apie 5 metų – Bronė, pametinukai Antanas ir Pranas ir dar nevaikščiojantis mažukas, kurio vardo neprisimenu) buvo užėmę medinio namo pietvakarinę pusę, o kita pusė, atskirta namą skersai kertančio koridoriaus, buvo tuščia. Va, šitos pusės pusė, trim langais išeinančios į plentą, Srėbaliai leido užimti mums, nuomos už tai nereikalaudami.

Butą sudarė apie 16-18 m² kambarys ir kiek mažesnė virtuvė. Du kambario langai buvo išdaužyti, apgadinti ir rėmai, normaliai sutvarkyti pavyko tik virtuvės langą. Už poros šimtų metrų kitoje plento pusėje stovėjo vadinamasis “beprotnamis” – keturaukštė kažkada buvusi psichiatrinė ligoninė ar prieglauda (dabar – Laugalių senelių namai). Nuėjome langų ieškoti ten.

Klaipėdos apsupties metu čia buvo apsistojęs šlovingosios išvaduotojų armijos dalinys. Sveikų langų pastate beveik nebebuvo, trečiojo aukšto viename kambaryje kūrentas laužas – vidury grindų žiojėjo išdegusi skylė. Ketvirtas aukštas ir palėpė paversti tualetais. Gerai paieškoję, radome keturias sveikas langų puses, jas ir parsinešėme. Tačiau šie langai skyrėsi ne tik balta rėmų spalva nuo mūsų rudų, bet buvo ir žymiai didesni. Tad juos paprasčiausiai prikalėme iš išorės ir, apkamšę plyšius, bent nuo vėjų apsigynėme.

Virtuvėje viryklės nebuvo. Kampe būta nedidelės krosnies, bet dabar tik liko skylė į dūmtraukį. Mama kažkur surado viryklės viršų – “rinkius”, dureles ir, prisirinkusi plytų, užsimaišiusi molio, ėmėsi viryklę mūryti pati. Per dieną viryklė buvo baigta, tuo pačiu molio rankomis aptinkuota, aptapšnota. Grotelių, kur turėtų subirti

pelenai, pakura neturėjo, tad prieš ją buvo padarytas sprindžio pločio laiptelis. Užkūrus, trauka pasirodė visai gera, ir mama negalėjo atsidžiaugti pavykusi darbu, nors iki tol supratimo apie jį neturėjo.

Kambaryje stovėjo žalių koklių krosnis, tačiau pečių aukštyje jos priekyje buvo išmušta skylė ir šios krosnies niekada nekūrenome, nors miegojome čia ištisus metus.

Virtuvėje šalia viryklės buvo dangtis į nedidelį rūšį, į jį supylėme bulves. Beje, Vilko mums pasodintos bulvės užderėjo labai gerai – buvo stambios ir daug, tad bent bulvėmis žiemai buvome apsirūpinę.

Virtuvėje praleidome daugiausiai laiko: joje prausėmės, valgėme, ruošėme pamokas ir skaitėme prie mažos namų darbo spingsulės, joje prie lango stovėjo mamos siuvamoji mašina, čia ji siuvo, virė, skalbė. Šaltame didžiajame kambaryje nuo rudens iki pavasario tik miegojome.

Be gyvenamojo namo (apmūrytas baltomis silikatinėmis plytomis jis tebestovi), sodybą sudarė: molinis tinkuotas tvartas, stovintis galu į plentą, priešais namą – daržinė, šalia jos iš dešinės – didelis žemėmis apkastas rūšys, dengtas dvišlaičiu stogu, dar dešiniau – mūrinė kalvė. Visi pastatai buvo dengti čerpėmis. Iš dešinės kiemas perėjo į kelių arų sodą, iš dviejų pusių apsodintą eglėmis, o nuo plento – alyvomis. Už tvarto buvo nedidelis daržas, tvora atskirtas nuo mokyklos kiemo.

Iš čia nuo rugsėjo mėnesio su Zeniu kasdien pradėjome žingsniuoti į Gargždų progimnaziją, o Kęstutis – į greta stovinčią mokyklą. Mama bandė prikalbinti direktorių Jurgulį priimti mus į trečiąją klasę, bet šis nepasidavė: per didelis skirtumas esąs tarp mūsų išeitos šešių skyrių ir gimnazijos pirmųjų dviejų klasių programų. Kadangi, be to, dar visus metus buvome visai praleidę, jis netgi siūlė pradėti nuo pirmosios klasės, bet pagaliau nusileido iki antros. Tad praradome po dvejus metus.

Progimnazija buvo įsikūrusi viename iš nedaugelio Gargžduose išlikusių namų, Klaipėdos gatvėje. Pastate dabar yra poliklinika (2000 m.). Tai buvo ne per didelis dviaukštis raudonų plytų pastatas, matyt, nespėtas nutinkuoti prieš karą. Šalia į centro pusę buvo tokių pat plytų namelis, jame gyveno direktorius.

Mūsų klasėje buvo virš 50 mokinių, tad užėmėme didžiausią, ilgą ir siaurą – greta išsitemko tik dvi eilės suolų – patalpą, tarnavusią mokyklai bei miestui ir sale – už mūsų nugarų buvo nedidelė scena.

Iš tuometinių mokytojų, be Jurgulio, dėsciusio lietuvių kalbą, prisimenu rusų ir vokiečių kalbų mokytoją, mūsų auklėtoją Kiulkaitienę, istorijos - Jucienę, algebros, geometrijos, piešimo – Baipšį ir Ilginį (pastarasis, atrodo – dėl politinių motyvų, Gargždus turėjo apleisti). Karinį parengimą dėstė neseniai iš armijos grįžęs stalius, o muziką - Gargždų bažnyčios vargonininkas. Jų pavardžių nepamenu.

Įsilieti į klasės kolektyvą problemų nebuvo. Ir savo žiniomis neatsilikome, o kartais ir lenkėme bendraklasius. Sunkiau buvo su rusų kalba. Pradžioje netgi nepažinojome visų raidžių, ką ten kalbėti apie skaitymą. Po poros savaitžių klasėje rusiškai teko skaityti apsakymėlių apie mokyklą, klasę, mokytojus. Raidės jau pažinojau beveik visas (vadovėlio joms išmokti neturėjome), tačiau žodžiai atrodė labai keisti, svetimi, raidės labai sunkiai jungėsi į tuos nieko man nesakančius žodžius, šie – į sakinius. Vietoje “klas” – “klase”, skaitau “klias”. Mokytoja pataiso vieną, antrą kartą – vis tiek man išeina “klias”.

-“Klias, klias”! Čia tau ne vokiečių kalba! – netekusi kantrybės supyko mokytoja.

Vadovėlių beveik neturėjome, trūko sąsiuviniių, rašymo priemonių – visko. Vedėme istorijos, geografijos, kitų dalykų užrašus, ir pusę pamokos mokytojai sugaišdavo, diktduodami užduoties tekstus. Kadangi klausinėti laiko likdavo mažai, o klasė didelė, per trimestrą daugiau dviejų kartų iš dalyko atsakinėti beveik netekdavo, dažnai pakakdavo ir vieno.

Šioje mokykloje, skirtingai nuo anksčiau lankytų, jau buvo krepšinio aikštelė, lygiagretės, skersinis (“turnikas”). Tiesa, krepšinio lankai tinklelių neturėjo, jie buvo prikalti prie paprastų nedažytų lentų, o aikštelė – žvyruotas mokyklos kiemas. Griūti ant tokios dangos buvo ne itin malonu. Abu gimnastikos prietaisai irgi buvo kieme.

Krepšinį žaisti mėgome visi berniukai, žaidėme jį vos ne per visas pertraukas, fizinio lavinimo pamokas ir pasilikę po pamokų, jei tik turėjome kokį kamuolį. Mat, progimnazija turėjo tik vieną tikrą kamuolį, su pripučiaama kamera, užvarstomą odos virvute, kuris buvo naudojamas ir visiems kitiems kamuolio reikalaujantiems žaidimams. Nors klasėje buvo ir aukštesnių berniukų, bet krepšinis greitai ėmė sektis visai neblogai, ko negalėjau pasakyti apie kokį nors, kad ir menkiausią, pratimą ant skersinio ar lygiagrečių. Nebuvau iki tol iš arti jų ir matęs.

Suradę su Zeniu plieninį vamzdį, įtaisėme jį pastogėje virš rūsio ir ėmėme treniruotis. Nors vamzdis kabojo tik šiek tiek aukščiau bambos, bet ir ant tokio iš pradžių nesisekė užsiversti, nekalbant apie tokį “sudėtingą” pratimą, kaip “išlaužti mešką”. Bet po keleto mėnesių jau visai lengvai atlikinėjau šiuos ir kitus pratimus ir tapau vienu iš klasės gimnastikos “asų”. Nusileidau tik bene mažiausiajam klaseje Viskantui, turėjusiam labai stiprias rankas, nors ir aš prisitraukdavau prie skersinio iki 14 kartų, tuo gerokai lenkdamas daugumą klasės draugų.

Namuose gyvenome ir valgėme daugiau, negu kukliai. Kad pamaitintų, aprengtų, apautų penkias burnas tais ir šiaip jau vargingais laikais, mama sukosi, lyg voverė rate. Pasisekė įsitaisyti paršelį, šėrėme jį “kiaulinėmis” (mažomis) bulvėmis, maisto atliekomis, o daugiausiai, kol šilta, - žolėmis, burokėliais iš Srėbalių daržo. Labiausiai jis mėgo balandas ir didžiąsias vešlias kiaulpienes, augančias daržuose, tad jų ieškodami su Zeniu apravėdavome ir kaimynų daržus. Pieno, kartais ir dar šio to, gaudavome iš Srėbalių, už tai padėjome jiems ūkio darbuose.

Kartais mama išeidavo diena dviem kur pas gimines, tada Zenis tapdavo pagrindiniu virėju. Jam padėdavau, nuskusdamas bulves, nes tai užimdavo daug mažiau laiko, be to, virimą laikiau “nevyrišku” darbu. Iš kelionių mama grįždavo, tempdama duonos kepalą, lašinių puspalnę ar sviesto gniužulą. Tose išvykose ar sekmadienį bažnyčioje sutikti giminės neretai pasiūlydavo mamai atsiųsti jiems kurį savo vaiką – įduosią maisto. Esu vienas pats ėjęs į Gribžinius (apie 9 km) pas Lengvinus, iš kur grįžau, nešdamas sunkų duonos kepalą ir dar kažką. Buvau sykį pasiūstas ir pas tolimesnius giminaičius Šatkus, turėjusius gražų ūkį Maciūčių kaime už Gargždų. Nebuvau ten buvęs ir ūkį suradau iš nupasakojimo. Imponavo dideli ūkiniai pastatai, erdvus kiemas, avilių pristatytas sodas. Mama gyrė Šatkaus, kaip ūkininko, gabumą, jis, esą, net pats gaminąs fermentinius sūrius ir vežąs į Klaipėdą. Tačiau aš, ten nuėjęs, pasijutau kaip nelabai laukiamas vargšas giminaitis. Neprisimenu, ir ką iš ten parsinešiau, nors tuščias negrįžau. Tai buvo užmokestis už mamos pasiūtą siuvinį. Vėliau Šatai buvo ištremti į Sibirą.

Rudenį maišą rugių ar kviečių, kaip pagalbą daugiavaikei vienišai našlei, atvežė Dauparų seniūnas ar apylinkės pirmininkas – Laugaliai priklausė Dauparų apylinkei. Dauparus tada dar pavadindavo ir Gubergiške, toks užrašas – *Gobergischken* – tebesipuikavo ant Dauparų parduotuvės – buvusios užiegos – sienos. Tą ar dar kitą žiemą iš apylinkės gavome ir vežimą malkų. Daugiau jokios paramos iš valdžios neteko sulaukti.

Malkomis apsirūpindavome patys, ir tai buvo viena iš pagrindinių mudviejų su Zeniu pareigų. Sykį ar du su Srėbaliumi važiovome ardyti rusų kareivių bunkerį. Jie stovėjo palei siaurojo geležinkelio, jungiančio Laugalius su Dovilais, atšaką, pušyne sukančią į žvyro karjerą. Dabar karjerą yra užėmęs ir neatpažįstamai pakeitęs vienas iš Gargždų kolektyvinių sodų. Gelžkeliukas ties ta vieta, kur vėliau buvo pastatytas statybinių medžiagų kombinatas, turėjo stotelę, o toliau iki Dovilų ėjo gražiu pušynu. Menki to pušyno likučiai yra išlikę tik prie pat Dovilų. Šalia siauruko, arčiau Dovilų, tada tebestovėjo ir plytinė. Jos raudonas kaminas buvo iškilęs virš visų miško pušų. Minėtoji atšaka kirta pušyną skersai, ir šalia jos Klaipėdos apsupties metu rusų kariai buvo įsirengę gyvenamas žemines-bunkerus. Visai šalia gerų rąstų netrūko, ir kariai jų netaupė. Dabar žeminės buvo apleistos. O stori nužievinti perdenginių rąstai sausame smėlyje buvo gerai išdžiūvę. Mums beliko tik nukasti pusmetrį smėlio ir krauti juos į vežimą.

Išbaigę šias malkas, su Zeniu nedideliu savimi traukiamu vežimėliu, pasiskolintu iš Mažono, ėmėme važinėti į netolimą beržyną prie dabartinių kapinių. Nuleidę beržą ir supjaustę 1,5-2 m rąstigaliais, per keletą kartų parsiveždavome jį namo. Juose laukė sunkokas ir nuobodus darbas – malkų pjaustymas. O štai skalias beržines kalades skaldyti buvo netgi malonu, šioje srityje buvome pasidarę neblogi “specai”.

Iš pradžių nupjovėme beržą ir tuoj už mokyklos buvusiame kelių arų beržynėly, kurio dabar nelikę nė ženklų. Bet pasirodė, kad jisai priklauso artimiausiam kaimynui Rudgalviui, nors jo sodyba buvo kitapus plento, prie Dovilų kelio. Jis piktai mudu išbarė, tad prisiejo kraustyti toliau.

Teko dalyvauti ir kūlimo talkoje pas Srėbalienės tėvus Andrijauskus, įsikūrusius prie pat Dovilų į Klaipėdos pusę. Iš ten irgi grįžome netuščiomis. Žodžiu, nors geresnis valgis buvo nedažnas svečias, tačiau duonos ir bulvių, rodos, netrūkome.

Dėvėjome siūtus ir persiūtus apdarus dar iš senųjų išteklių, tačiau nudėvėto apavo nepersiūsi, juo labiau – nepadidinsi. Už nuvertėjusius pokario rublius Klaipėdoje man pavyko nupirkti panešiotus ir naujai guma pakaltus batelius, bet juos reikėjo saugoti šventadieniams. Mamai pasisekė gauti ožkos odos atraizą, ploną ir

minkštą, tinkančią nebent pirštinėms siūti. Vis dėlto, iš jos, dvilinkos, klumpdirbys padarė mudviem su Zeniu medpadžius, bet nešiojome juos vos keletą mėnesių – per skystą odą greitai išlindo kojų pirštai. Beje, tokiais medpadžiais, gražiai juos nublizginusi, į pamokas ateidavo ir istorijos mokytoja Jucienė.

Po dviejų trijų mėnesių su Zeniu pasidarėme klasės pirmūnai. Kadangi ir piešti sekėsi pusėtinai, tekdavo iliustruoti, teisingiau – apipavidalinti, dažnai – ir perrašinėti klasės ar mokyklos sienlaikraštį, piešti agituojančius, “mobilizuojančius” plakatus tipo “*Tarybinė mokykla – pažangiausia mokykla pasaulyje!*” arba “*Mokyti, mokyti ir dar kartą mokyti!* V. I. Leninas”. Keletas tokių šūkių būtinai kabojo kiekvienoje klasėje.

Kartą, - tai buvo, rodos jau trečioje klasėje, – apipavidalindami mokyklos sienlaikraštį, lapų kraštus apipiešėme tulpių ornamentu: žiedas – lapelis, žiedas – lapelis. Iš keleto mūsų spalvotų pieštukų didelio spalvų pasirinkimo nebuvo, tad žiedus nuspalvinome raudonai ir geltonai, lapelius – žaliai. Sienlaikraštis ramiai prakabojo koridoriuje keletą dienų, kol į jį neužmetė akį direktorius. Užmetė – ir iš karto suprato: juk čia buržuazinės Lietuvos vėliavos spalvos! Sienlaikraštis bemat buvo nukabintas, o mudviem paliepta pakeisti kurią nors spalvą. Kadangi daugiau spalvų neturėjome, geltonąsias tulpes paprastu pieštuku pavertėme pilkomis.

Karinio parengimo mus mokė, kaip minėjau, vietinis stalius, netoliese turėjęs ir savo *meistarinę*. Mokslą sudarė marširavimas ir sukinių mokymasis. Vėliau savo dirbtuvėje jis pats iš lentų išpjovė šautuvų kontūrus, kuriuos apdrožė, apdailinę turėjome visai į tikruosius panašius šautuvus. Keletas mokinių juos netgi nusidažė. Su šiais šautuvais ne tik mokėmės per pamokas (“Ginklu gerbk!” “Ant peties!” ir t.t.), bet visokius “karus” žaidėme ir po pamokų. Kartą du gražiai dažytais šautuvais “ginkluoti” klasiokai staigiai išsoko iš po Minijos tilto priešais atvažiuojantį sunkvežimį ir jį sustabdė. Išsigandęs vairuotojas ne iš karto suprato, kas čia per “stribai” ar “miškiniai”, o kai suprato, “užpuolikams” teko pasipustyti padus.

Muzikos mokytojas-vargonininkas – žmogus, persirites į antrąją amžiaus pusę, - klasėn, paprastai, ateidavo įraudęs, šiek tiek, o kai kada ir gerokai, paėmęs “ant šilumos”. Jokių teorijų jis mūsų nemokino, visas jo pamokas praleisdavome dainuodami. Ir kai atėjęs klausdavo, ką šiandien dainuosime, choru šaukdavome:

- “Vilkas vijo voveraitę”!

Mat šios dainos priedainį “Olia dri, olia dra, olia drica o-pa-pa!” dainuodavome (išskyrus keletą mergaičių) “Olia dri, olia dra, *palendrica* o-pa-pa!” Ir tai mums atrodė labai juokinga. Mūsų mokytojas, rodos, nieko nepastebėdavo, bent jau to neparodydavo. Deja, gan greit jis buvo atleistas.

Visi kiti mokytojai buvo geri pedagogai, mokslus baigę dar prieš karą. Dauguma jų neapsiribodavo dėstomuoju dalyku, bet nevengdavo pakalbėti ir atsietomis nuo dalyko temomis, paauglėti, pamokyti elgesio kultūros, mandagumo. Prisimenu vaizdingą auklėtojos Kiulkaitienės išsireiškimą, kai ji mums aiškino, jog neder, nors ir lauke, spjaudyti kur pakliuvus, - ant tako, ant šaligatvio, pavyzdžiui, - kad paskui tie spjaudalai “nespigintų praeiviams į akis”. Iki tol apie tokią “smulkmeną” nesusimastydavau, - kur dar spjaudytis, jeigu ne lauke? – bet nuo tol tas “spiginimas” įstrigo visam laikui.

Artinantis religinėms šventėms, ypač Velykoms, Kalėdoms, mokytojai bandydavo aiškinti, kad tai jokios šventės, kad būtina ateiti į pamokas. Veltui. Per šv. Kalėdas ir Velykų antrąją dieną į mokyklą ateidavo vos vienas kitas tarnautojo ar pačių mokytojų vaikas ir pamokų vis tiek tą dieną nebūdavo. Nebuvo, kiek prisimenu, Gargždų progimnazijoje, bent jau pirmaisiais metais, ir komjaunuolių.

Ar tik ne vienintelis ir uoliausias tarybinės santvarkos gynėjas ir jos idėjų saugotojas mokykloje buvo direktorius. Prisimenu dar ir tokį jo “budrumo” pavyzdį. Ruošiamam mokyklos vakarui mokytojas - rodos, tai buvo Ilginis – pasiūlė dar jo gimnazistavimo laikais vaidintą intermediją: policininkai, t.y. - milicininkai, atveda į teismą vagį-nebylį, kuris į teisėjo klausimus atsakinėja, pašvilpaudamas kurios nors žinomos dainos melodiją. Teisėjas iš dainelės žodžių supranta atsakymą. Pagaliau į teisėjo klausimą, kodėl jis taip pasielgęs, teisiame taip graudžiai ima švilpauti dainą “Sunku gyventi žmogui ant svieto”, kad galiausiai susigraudinęs teisėjas paleidžia vagį. “Nebylys” sušunka: “Ačiū, ponas (ar draugas) teisėjau!” ir dingsta.

Repertuarą reikėjo suderinti su direktoriumi. Ir čia paaiškėjo, kad intermedija jokių būdu negali būti panaudota, nes “tarybiniam žmogui gyventi nėra sunku”...Nors ir vagiui...

Per mokymosi Gargžduose metus buvo pastatytas ir rimtas veikalas – Čiurlionienės-Kymantaitės “Pinigėliai”. Vaidino jame vyresniųjų klasių moksleiviai ir mokytojai.

Antroje klasėje artistu pabūti teko ir man: gavau vieną iš svarbesnių vaidmenų vaikiškoje pjesėje – buvau nykštukų karalius. Nebeprireikė nei pjesės pavadinimo, nei jos turinio, žinau tik, kad man tam tikroje

vietoje reikėjo išsitraukti laikrodį ir nubausti nepaklusnų nykštuką trimis šimtams metų kalėjimo ar darbų. Vaidinimui atsinešiau išsaugotą tėtės kišeninį laikrodį. Prieš vaidinimą mums vadovavusiai mokytojai pasirodė, kad mano balsas, ir šiaip jau nelabai skardus, dabar visai prikimęs. Kažkas sulakstė namo ir atnešė porą kiaušinių. Buvau priverstas juos išgerti. Balsas lyg ir pasitaisė. Tačiau prieš pat einant į sceną pasirodė, kad nebeturiu laikrodžio... Tai buvo netikėta tiek “artistams”, tiek mokytojai, tiek man pačiam. Teko suvaidinti be laikrodžio. Ir su koku palengvėjimu visi atsiduso, o aš raudau iš gėdos, kai po vaidinimo radau tą laikrodį pakabinto savo švarko kišenėje...

Tą rudenį bent keletą kartų su Zeniu buvome nukakę į Klaipėdą. Dažniausiai eidavome pėsti, bet kartais paveždavo ir koks sunkvežimis. Autobusai tada dar nekursavo, lengvųjų mašinų beveik nebuvo. Žemaičių plentu važiuojantys tušti ar pusiau tušti sunkvežimiai dar nuo Laukuvos, Rietavo ar Endriejavo surinkdavo moterėles su krepšiais, maišais, prikrautais kiaušinių, sviesto, sūrių, lašinių ir panašių gėrybių. Sėdynių, kaip taisyklė, nebūdavo, ir keleiviai įsitaisydavo ant kėbulo grindų ar kokio krovinio dėžių. Kad į vietą atvežtos moterėlės neišsilakstytų, kai kurie vairuotojai (beveik visi jie kalbėdavo rusiškai) sustodavo dar prieš Sendvarį ir surinkdavo pinigus. Po to kartais toliau ir nebeveždavo. Dėl to tarp vairuotojų ir keleivių neretai kildavo ginčai. Taip pat ir dėl kainos, nors ji nebuvo didelė.

Klaipėda tuo metu buvo užversta griuvėsiais, beveik visi likę sveiki namai, parduotuvės smarkiai nuniokoti. Basė tada jau dirbo ir gyveno Smeltėje (dabar – žvejybos uosto rajonas), Nemuno gatvėje. Dirbo buvusios “Maisto” bendrovės pastatuose įkurtoje valgykloje. Jinai su bendradarbe Elena, panašaus amžiaus ir taip pat netekėjusia, buvo užėmusios porą kambarėlių dviaukščio namo mansardoje, beveik priešais savo darbovietę. Atėję į Klaipėdą, būtinai aplankydavome ir tetą, kur pavalgydavome, kartais ir pernaktodavome. Teta kiek galėdama stengėsi padėti mūsų šeimai, ypatingai savo krikšto dukrai Rūtai. Su bendradarbiais valydamą “Maisto” sandėlių griuvėsius, rado dirbtinio medaus, dalį jo atidavė mums.

Į Klaipėdą eidavome ar važiuodavome, norėdami ko nors nusipirkti, nes Gargžduose ir duonos gauti buvo sunku. Tiesa, ne visada jos, mums tokios neįprastos – rūgščios, forminės, galima buvo rasti ir Klaipėdoje. Mus su Zeniu traukė pats miestas, tušti namai, buvusios parduotuvės ar įstaigos, kuriuose dar rasdavome ir mums reikalingų menkniekių. Negausūs dar civiliai gyventojai ir kariškiai jau gražiai buvo apšvarinę visus namus, ten rastus baldus, indus ir kita mainydami turguje į produktus. Dažnas žemaitis iš Klaipėdos grįždavo, įsivertęs vežiman sofą, spintą ar kitą rakandą.

Per pirmąją savarankišką mudviejų apsilankymą mieste ant daugelio namų kabojo lentelės su rusišku užrašu: “*Дом разминирован*” (“Namas išminuotas”). Tada pažinojome vos keletą rusiškų raidžių, o žodžių supratome gal dar mažiau, tačiau sumojome, kad užrašai kalba apie minas. Vadinas, į tuos namus eiti pavojinga. Ėjome, kur lentelių nebuvo...

Traukė mus ne tik miestas, bet ir jūra, laivai. Daug kur buvo išlikusios lietuviškos ir vokiškos baltos emaliuotos lentelės su mėlynais gatvių pavadinimais. Skaitėme keistus pavadinimus: Kulių Vartų, Malūnų Vartų, Stepono, Laukininkų. Pastaroji dabar vadinasi Tiltų, o Turgaus – vienintelė asfaltuota – išlaikė savo pavadinimą iki šiol (tiesa, sovietmečiu ji buvo virtusi P.Cvirkos). Laukininkų (Tiltų) gatvės šaligatvis ties dabartine sporto prekių parduotuve buvo užverstas metriniais Reformatų bažnyčios sienų luitais, o priešais, kur vėliau buvo pastatytas liūdnei pagarsėjęs “Neptūno” restoranas, tebestovėjo beveik sveika lietuvininkų, jų pačių vadinta dar ir “laukininkų” bažnyčia (iš čia gal ir gatvės pavadinimas? Ar atvirkščiai?). Stogas buvo įgriuvęs, langai išdaužyti, tačiau ant švarutėlių sienų pro langus dar buvo matyti gotiškėmis raidėmis lietuviškai užrašytos ištraukos iš Šventraščio. Už Biržos tilto tebestovėjo išilgai pusiau nuskeltas miesto biržos bokštas. Dalis biržos pastato tebebuvo, ir jo pusrūsyje radome daug popierių, kurių švari viena pusė puikiai tiko juodraščiams.

Ant Laukininkų ir Turgaus gatvių kampo tebestovėjo dar iš reklaminių paveikslėlių *kalendrose* pažįstami Laso prekybos namai (“Lass & Co”), vėliau sudarkyti nevykusios rekonstrukcijos. Turgaus gatvės parduotuvėje (dabar ten biblioteka) prisirinkome tuščių čekių ar sąskaitų knygučių. Tose knygutėse vedžiau istorijos užrašus. Ant raudonai ir juodai išgrafuotų knygutės lapų, kaip ir ant pastato, buvo užrašas: “*Bruno Garmeister*”.

Eidami pas tetą, užėjome į medinį neišvaizdų namą priešais celiuliozės ir popieriaus fabriką, kurio viename kambaryje nustebino puošni gelsvai žalių koklių krosnis. Ji buvo apvali, vazos pavidalo, siaurėjanti į

apačią ir su visais papuošimais galėjo turėti beveik porą metrų aukščio ir apie metrą skersmens. Tai buvo tikrai meniška krosnis, papuošta glazūruotomis vynuogių kekėmis, viršuje užsibaigianti pailgu saktu, lyg liepsnos liežuvis, bumbulu. Deja, nežinomo meno “mėgėjo” krosnies priekis buvo pramuštas, kokliai suskaldyti.

Beveik visada, atkakęs į Klaipėdą, stengiausi pabūti prie jūros ar marių. Ten, kur dabar Baltijos laivų statykla, riogsojo didžiulis, rudas nuo rūdžių, o gal apdegęs garlaivis. Buvusio Žiemos uosto akvatorijoje stovėjo keletas rusų karinių laivų, didesnių ir visai mažų – gal torpedinių ar pakrančių apsaugos. Susižavėjęs stebėjau, kaip ant didoko laivo denio išėjęs jūreivis ėmė signalizuoti raudonomis vėliavėlėmis, o jo signalus priiminėjo už šimtinės metrų stovinčio katerio jūreivis. Abu taip gražiai ir mikliai dirbo vėliavėlėmis, kad malonu buvo žiūrėti. Matyt, signalais gavęs nurodymą, kateris po kelių minučių išplaukė.

Į uostą, kuriame prekinių laivų dar nesimatė, galima buvo pakliūti, einant šalia dabartinės laivų remonto įmonės (“Laivitės”). Uosto teritorija taip pat buvo pilna griuvėsių, palei krantinę ėjusio geležinkelio bėgiai susiraitę. Geležinkelis baigėsi specialiu mechanizmu garvežiams apgręžti, dabar iš jo belikusi duobė su metalo laužu.

Radome ir Vokietijon važiuojant Zenio matytą žymųjį šešiamotorį lėktuvą. Jis stovėjo šalia Tilžės gatvės, kur vėliau buvo įsikūrusios transporto organizacijos. Tiesą sakant, iš jo bebuvo likę vien rėmai, su kai kur tebekabančiais dėmėto rudai žalio brezentu gabalais. Pasirodo, šis “Gigantas” buvo aptrauktas, bent jau liemuo, paprasčiausiu brezentu, lyg koks sunkvežimis! Turėjome malonumą pereiti išilgai visą lėktuvą.

Gyvenome, galima sakyti, prie svarbiausio Lietuvos plento. Kasdien pro šalį pravažiuodavo apie pusšimtį automobilių, turgaus dienomis maždaug tiek ir vežimų. Plentas buvo plūktos skaldos, pakankamai gerai išsilaikęs, tik kur ne kur buvo išmuštos nedidelės duobės. Ties “beprotnamiu”, saugant jį nuo triukšmo, buvo išasfaltuota 200-300 m atkarpa. Plentas, tiesia linija per puskilometrį nepasiekęs Gargždų, darė posūkį kairėn į Laugalių centrą. Čia buvo “siauruko” (šišioniškių vadinamo *kleinbone*) galinė stotelė, muitinės pastatas, parduotuvė-karčiama. Visa tai dabar nebeveikė, nors pastatai buvo išlikę, geležinkeliuko bėgiai neišardyti. Už centro plentas darė 90⁰ posūkį dešinėn ir už puskilometro ar mažiau įsiliejo į Gargždų Klaipėdos gatvę.

Posūkis buvo toks staigus, kad jame, laiku nepristabdęs, apvirto sunkvežimis, pakrautas sūdytos žuvies statinėmis. Dauguma statinių sudužo, vairuotojas, rodos, atsidūrė ligoninėje. O jau kitą dieną Gargžduose prekeiviai pardavinėjo nežinia iš kur gautas sūdytas menkes...

Nukentėjo ir kelių mėnesių Srėbalių paršelis, išbėgęs į plentą ir pakliuvęs po mašina. Ratai jo nepervaziavo, tačiau mašinos dugnas gražiai nuvožė nugaros lašinius. Buvo neplanuotos skerstuvės.

Dar buvo šilta, kai pro šalį iš Vokietijos keletą kartų pravarė šimtines karvių bandas. Varovai varė jas į Rusiją ar Baltarusiją. Visos buvo juodmargės, stambios, tik kažin kaip jos beatrodė kelionės pabaigoje.

Dar mokytojas Petraitis mums teigė, kad Latvija ir Estija - labiau išsivysčiusios, kultūringesnės šalys. Ir tai netiesiogiai patvirtino toks faktas. Ėjome paplente netoli namų, kai šalia sustojo keleto kariškų sunkvežimių kolona. Sutrikęs šoferis mūsų paklausė:

-Ar čia Lietuva? – Atsakėme, kad Lietuva.

-Ar tikrai Lietuva? Ne Latvija? Ar ten Klaipėda? – nepasitikėdamas mūsų atsakymais ir rusų kalbos žiniomis keletą kartų kartojo vairuotojas. Jis rodė į pravažiuotą “beprotnamį”, plačiu mostu aplinkui ir niekaip nenorėjo patikėti, kad čia ta pati Lietuva, kuria važiavo iki Gargždų. O štai, jeigu būtume patvirtinę, kad jis vėl atsidūrė Latvijoje, būtų, matyt, lengviau patikėjęs.

Gyvenant prie plento, retsykiais užsukdavo ir elgetos, kuriems nors mažą duonos kriaukšlę ar sriubos lėkštę mama visada stengdavosi duoti. Jie nė iš tolo nebuvo panašūs į daugelį dabartinių prasigėrusių valkatėlių, o tikri invalidai. Kartą, lazdele pasiramsčiuodamas, nešinas smuikeliu, užsuko pusamžis žmogelis. Jo akys buvo geltonos, drumstos, tačiau sakėsi dienos metu atskirias medžių ar trobesių šešėlius. Pavalgydintas mūsų virtuvėje, kur kažką atnešė Srėbalienė kartu su besisvečiuojančia savo mama, vargšas uždainavo, pritardamas savo smuikeliu. Neitin garsiu balsu jis dainavo labai jausmingai, pavirpindamas akomponuojančio smuiko stygas. O kai, dainuodamas apie stepėje mirštantį kareivį, priėjo iki posmo:

Mielai pasakyk, kad neverktų ji,

O motinėlei – kad būtų rami –

mamos ir Andrijauskienės veidais liejosi ašaros. Ši blogai išverstą senovinį rusų romansą dainininkas gavo kartoti. Po to užtraukė ir kupletus apie daugelio aplinkinių miestelių merginas. Pats jis sakėsi esąs plungiškis, tad pradėjo:

Tos plungiškės man patinka

Čiū dra, dra-la-la!

Prie jų man širdelė linko,

Vai ku-kū, vai ly-lia!

Įsidėmėjau ir dar vieną posmą:

Tauragiškę mergužėlę

Apgavau, apgavau:

Zuikio spirą už pipirą

Pardaviau, pardaviau!

Kartą užklydo ir neprašytas svečias. Į kiemą vieninkiu vežimu įvažiavo smarkiai įkaušęs *mariakas* ir, pasičiupęs automatą, ėmė švaistytis po kiemą. Iš Srėbaliaus pareikalavo tuoj atnešti degtinės ar samagono ir užkandžių. Savo reikalavimus patvirtino automato papliūpa į orą. Pagaliau, automatą užmiršęs vežime, puolė į trobą, nes Srėbalius sakėsi samagono neturįs. Tuo metu mama čiupo automatą ir greit paslėpė daržinėje. Nieko nepešęs viduje, *mariakas* vėl nubėgo prie vežimo, grasindamas visus iššaudyti, ir čia pamatė, kad ginklo nebėra.

-Kur automatas? – subliuvo, tačiau niekas nieko nematė, nieko nežinojo...*Mariako* drąsa staiga išgaravo. Matyt, išsigandęs, kad tarp tų “lietuviškų banditų” gali prarasti ir galvą, skubiai išlėkė iš kiemo. Tolimesnio to automato likimo nežinau, rodos, jį atidavė valdžiai. Po daugelio metų prisiminęs šį įvykį, Srėbalius sakė, kad “velniškai drąsi moteris ta Būdienė buvo!”

Dar vienas 45-jų įvykis. Vienas iš Srėbalienės, rodos, ir mamos tolimų giminaičių (Gailius?), vengdamas kariuomenės, įstojo milicijon. Čia kažkuo prasikalto ir atsidūrė Klaipėdos kalėjime. Tačiau po kelių dienų vieną pavakarę netikėtai atsirado pas mus. Sakėsi, kad jam pasisekė ištrūkti per kanalizacijos vamzdį. Iki mūsų atėjęs pėsčias, laukais ir šunkeliais. Anglimi jo panosėje išpiešti ūsiukai prieblandoje atrodė beveik tikri. Jis planuojęs nusigauti iki Lenkijos sienos ir bėgti iš Lietuvos. Dabar jam reikėjo šiokių tokių drabužių ir maisto. Visa tai jis dėstė pas Srėbalius, ten buvo ir mama. Staiga susirinkusieji išgirdo, kad kažkas įvažiavo į kiemą. Mama su juo puolė į mūsų virtuvę, atidarė rūsio dangtį ir vyrukas skubiai dingo jame. Mama ant dangčio pasistatė taburetę, pasidėjo šalia bulvių krepšį ir ėmė atsisdusi skusti bulves. Aš, gal ir Zenis, prie stalo ruošėme pamokas. Po kelių minučių pora sribų ar milicininkų įėjo pas mus, apžvelgė virtuvę, kambarį ir, nieko nesakę, išėjo. Ko jie ieškojo, nesakė ir Srėbaliams, tačiau jų apsilankymas, be abejo, nebuvo atsitiktinis.

Atsisveikindamas Srėbalius sakėsi įdavęs pabėgėliui šautuvą, seniai rastą ir slėptą daržinės šiauduose. Po metų ar daugiau mus pasiekė gandas, kad vyrukas parašęs giminėms iš Austrijos. Kaip pasakojo mamos pusseserės Žutautienės (buvusios Gailiūtės) dukra Brigita (vėliau – Kiauleikienė), po kurio laiko Gailius atsidūręs Kanadoje.

DRAUGAI

Be klasės draugų, su kuriais draugavome beveik tik mokykloje, nes dauguma buvo gargždiškiai ar tolimesnių kaimų vaikai, ryškiausias, be abejo, buvo Ignas Lūža. Nežinau, ar jo tėvai buvo vietiniai, ar išeiviai iš Didžiosios Lietuvos, tačiau jis gerai kalbėjo ir lietuviškai, ir vokiškai, nors buvo apie dvejetą metų jaunesnis už mane. Tėvų jis nebeturėjo, gyveno su teta ar tolimesne giminaitė netolimoje sodyboje, name su gerokai apdraskytu stogu ir visai gerais ūkiniais pastatais. Būdamas mūsų kompanijoje jauniausias, jis tačiau buvo daugelio mūsų “žygių” iniciatorius. Su juoėjome grybauti į artimiausią mišką (miške jis parodė mažyčius plonom kojytėm grybukus, kuriuos, esą, vokiečių kareiviai dėdavę į sriubą vietoje česnakų ir kuriuos galima valgyti žalius. Paragavome, tikrai - neaštrus česnako skonis ir kvapas. Vėliau žinynuose radau, kad tai – *česnakinis mažūnis*), maudytis į Miniją už trejeto kilometrų, kartu deginome žolę. Žolės iki tol Lietuvoje niekas nedegino, bent aš to nebuvau matęs nei girdėjęs, nes net visos pakrūmės, pagrioviai, miško aikštelės būdavo švariai nušienaujamos. Tačiau Klaipėdos krašte 1945-siais metais liko daugybė nenušienautų plotų, tad imta

seną žolę deginti. Mums tai buvo vienas iš malonesnių užsiėmimų, nes šiaip jau žaidimai su ugnimi nebuvo toleruojami.

Didžiausias Igno pomėgis ar silpnybė buvo įvairūs sprogmenys. Ir jų, tų sprogmenų, jis kažkaip sugebėdavo rasti. Kartą pasigyrė radęs vos ne visą dėžę sprogdiklių granatoms. Keletą jų atsinešė ir pasiūlė man pabandyti kartu su juo pasprogdinti žuvis “beprotnamio” tvenkinyje. Viliojantis pasiūlymas! Prieš tai mane instruktavo: štai taip reikia prispausti metalinę plunksną, šitaip ištraukti žiedą, o po to jau mesti.

Susimeistravę iš aplaužytų durų ir lentgalių šiokių tokį plaustą, išsiyrėme į tvenkinį, nors ir nuo kranto būtume permetę sprogdiklį į kitą pusę. Mėtėme juos į visas puses, vandeny jie silpnai pliaukštelėdavo, tačiau ar tvenkinyje žuvies nebuvo, ar mūsų sprogmenys buvo per silpni, bet neiškilo nė mažiausia žuvytė.

46-ųjų pavasarį Ignas atsinešė tualetinio muilo pavidalo ir dydžio geltoną briketą.

-Tai tolas! Su tokiais vokiečiai rengėsi sprogdinti pakelės medžius. Einam į Miniją sprogdinti žuvų! – pasiūlė jis.

Su savimi turėjo ir sprogdiklį – pieštuko storio kelių centimetrų ilgio aliuminio vamzdelį atviru galu ir pusmetrį Bikfordo virvutės. Su tokiu pasiūlymu negalima buvo nesutikti.

Išėjome keturiose: Ignas, aš, Zenis ir mokytojo Urbonavičiaus Alis – metais ar daugiau už mane vyresnis vaikinai. Nusileidome prie Minijos tarp Gargždų ir Dvilų, buvusios “Vokietijos” pusėje. Ignas siūlais priišo sprogdiklį prie tolo, įstatė Bikfordo virvutę. Nežinau, kur jis to išmoko, bet darė viską, lyg seniai įprastą darbą.

Švietė saulė, žydėjo “kačiukai”, skleidėsi pirmoji žaluma, bet vanduo Minijoje dar nebuvo visai nuslūgęs, tekėjo sraunus ir šaltas. Susiradome gilesnį duburį, Ignas uždegė virvutę ir įmetė užtaisą upės vidurin. Atsitraukė keliolika žingsnių ir ėmė laukti. Praslinko dešimt, dvidešimt sekundžių – nieko! Pradėjome galvoti, kad virvutė užgeso, nieko nebebus. Tik staiga kelių metrų diametru vanduo pakilo vos ne pusmetrį, ir nugriaudėjo stiprus sprogimas. Vandens paviršius pabalo, ir ne iš karto supratome, kad tai – aukštyn pilvus išvertusios žuvys. Srovė bemat jas ėmė nešti tolyn. Išaiškėjo, kad tokiai “žvejybai” visai nebuvo pasiruošę. Pulti į sraunų šaltą vandenį nė vienas nesiryžome, tad bandėme pro šalį plaukiančias žuvis užgriebti paskubom išsilaužtom šakom. Tačiau šitaip pasisekė ištraukti vos po vieną dvi. Kitas nunešė srovė arba, atsigavusios ir vikstelėjusios uodega, pačios nėrė gelmėn.

Savo laimikius Alis ir Ignas kilniaširdiškai atidavė mudviem, tad, visas sudėjęs, išėjo normali vakarienė visai šeimai. Tik kaip jas “sumeškeriojome”, mamai nesakėme...

Su Aliu Urbonavičiumi, jo seserimis Zose ir Aldona (pastaroji jau padėjo tėvui mokytojauti) ne sykį organizavome “spiritizmo” seansus, kurie tada buvo populiarūs tarp Gargždų gimnazistų. Sužinoję, kaip visa tai daroma, panorome ir mes išbandyti. Tam reikėjo didoko lapo popieriaus ir plonos persišviečiančios porceliano lėkštutės ar nors puoduko.

Viską susiradę, ant lapo nubrėžėme didelį apskritimą ir padalijome jį į keturias dalis. Viename ketvirtyje užrašėme “Taip”, kitame – “Ne”, trečiame nupiešėme kaukolę, o ketvirtame, rodos, - kryžių. Aplink visą apskritimą išdėstėme abėcėlės raides, palikdami tarpą skaitmenims nuo 0 iki 9. Ant lėkštutės krašto užbrėžėme brūkšnį – juo “dvasia”, atsakinėdama į mūsų klausimus, turėjo nurodinėti raides, skaitmenis arba iš karto atsakyti “Taip” ar “Ne”.

Pirmą kartą mūsų virtuvėje susirinkome didokas būrelis. Sudėję vienos rankos pirštų galus ant lėkštutės, truputį jaudindamiesi, ėmėme laukti “dvasios” atėjimo. Ir iš tikrųjų, po minutės kitos lėkštutė “savaime” ėmė judėti. kažkas paklausė:

-Kas tu?

“Dvasia” judėdama ėmė stabčioti prie raidžių, o mes įsitempę skaitėme jos rašomus žodžius. Jau neprisimenu, ką ji mums tada atsakė, ko dar klausinėjome, tačiau vėliau taip įpratome bendrauti su “dvasiomis”, kad neįtikusią paprasčiausiai išpūsdavome iš lėkštutės ir kviesdavomės kitą arba įsakydavome pirmajai pakviesti konkrečią “dvasią”. Taip esame sulaukę ir “Vytauto Didžiojo”, tik nieko protingo mums jis nesugebėjo paaiškinti. Lėkštutė, be abejo, judėjo mūsų pačių stumdoma, tačiau tai darėme tikrai nevalingai, jokių pastangų, rodos, tam nedarėme. Kartą mums su Aldona netgi dviese “pavyko” išjudinti puoduką, ir abu galėjome prisiekti, kad patys jo nestumdėme.

Šiuose ir kituose žaidimuose dalyvaudavo ir Žilaičiai – brolis ir sesuo, kurių vardų, deja, neprisimenu. Gyveno jie su mama kuklioje trobelėje prie Dvilų kelio. Jų tėvas ar mama, kiek prisimenu, buvo kilę iš

Didžiosios Lietuvos, tad namuose šeima buvo įpratusi kalbėti vien lietuviškai. Tačiau po aneksijos mokykloje reikalauta kalbėti tik vokiškai ir Žilaičiukai kartą net buvę nubausti už tai, kad per pertrauką tarp savęs prakalbę gimtąja kalba. Pačių Žilaičių kalba buvo grynai klaipėdiška, kaip mes sakydavome – “būriška”. Kartą radome tūbelę su į klijus panašiu turiniu, tačiau vokiško užrašo ant jos nesugebėjome išversti. Parodėme Žilaičiui.

-Na, čė kur viskan klej, - paaiškino jis mums.

Mūsų kompanijoje dalyvaudavo ir Jurkus (jo vardo atmintis taip pat neišsaugojo), gyvenęs prie plento tuoj už “beprotnamio”. Tai jis surado mums taip reikalingą mažą remontininkų vagonėlį. Mat, iš prie pat Gargždų, bet jau Klaipėdos krašte buvusios žvyrdubės žvyras buvo išvežamas “siauruko” vagonais. Tam, kaip minėjau, į žvyrdubę buvo nutiesta gelžkeliuko atšaka, kelias leidosi į pačią žvyrdubę ir supo ją iš abiejų šonų. Čia buvo puiki vieta pasivažinėjimui pakalnėn, bet išlikę keli raudoni pusvagoniai buvo per sunkūs stumdyti į kalną. Verkiant reikėjo lengvesnio transporto. Tada Jurkus ir pasakė, kad Laugalių stotyje, pačiame gale matęs vagonėlį, kurį gelžinkeliečiai naudodavę į remonto vietą nusivežti pabėgius ar įrankius. Tik bėda – geležinkelio galas, kur stovėjo vagonėlis, buvo atitvertas tvora, suramstyta iš visokių virbų, stagarų. Mat, šalia esančiame mažame fachverkiniame pastatėlyje buvo apsigyvenusi vieniša moteris, ir ši tvora turėjo saugoti jos vištas. Buvo aišku, kad operaciją “Vagonas” teks vykdyti slapta.

Pagaliau vieną sekmadienio rytą nustatėme, kad moteris išėjo į bažnyčią, o kitoje gatvės pusėje stovėjusioje karčemoje, nors ir apgyvendintoje, taip pat nieko nesimatė. Keturiese ar penkiese bemat atsidūrėme prie vagonėlio. Riedėjo jis labai lengvai ir menkutė tvora nė nepristabdė jo eigos. Sutvarkyti tvorą nebuvo kada – skubėjome dingti iš pavoingos zonos. Atsikvėpėme už puskilometro. Čia pasijutome tikrais geležinkeliečiais: tarpustotėje pasitaikę iešmai veikė gerai, vieni važiovome, kiti lengvai stūmėme vagonėlį. Netrukę ir valandos, atsidūrėme karjere. Tačiau pasirodė, kad pati kelionė iki tikslo buvo, ko gero, įdomesnė, negu betikslis važinėjimas pirmyn atgal, tad, palikę vagonėlį žvyrdubėje, grįžome atgal. Daugiau aš juo lyg ir nebesinaudojau.

Buvo dar vienas mūsų žygių objektas. Paėjus puskilometrį Dovilų keliu ir maždaug tiek pat, pasukus į dešinę, stūksojo gan reta šiame lygumų krašte kalva. Ant jos stovėjo dar visai naujas trianguliacijos bokštas, žmonių vadinamas “majakas”. Jo aukštis, manau, buvo ne mažiau 20 m, ir bokštas tiesiog vilioje viliojo užkopti į viršų. Tačiau tai nebuvo taip jau paprasta: pirmosios kopėčios, sudurtos iš dviejų dalių, vertikaliai šovė į viršų 10 ar daugiau metrų, o nuo sudūrimo buvo atsilošusios netgi atgal ir paskutinius metrus iki pirmos aikštelės reikėjo kopti vos ne aukštiekninkam. Po to – daug trumpesnės ir normalaus nuolydžio kopėčios iki antrosios aikštelės ir tokios pat trečiosios. Tada jau atsiduri aptvertame bokšto viršuje, jo viduryje ant kyšančio rąsto buvo lyg ir staliukas.

Pirmąkart kopiant buvo baugoka, bet vėliau įpratome ir per pusvalandį įlipdavome po du tris kartus. Laipiojome ne apylinkėmis pasigrožėti. Mat, greit sumojome, kad iš tokio aukščio galima “bombarduoti” taikinius ant žemės beveik kaip iš lėktuvo. Tad greit bokšto papėdėje išaugo smėlio “miestas”, o du trys “lakūnai”, prisikrovę kišenės šovinių, lipdavome aukšty. Sakydamas “šovinių”, neapsirikau: kalvos rytiniu pakraščiu vingiavo smėlėti apkasai ir juose šautuvų ar kulkosvaidžių šovinių rasti buvo lengviau, negu akmenų. Be to, šoviniai geriau ir tiko. Bet kiek jų gali vienu kartu paimti? Keletas minučių – ir kišenės tuščios, o taikinys sveikas arba apačioje likusiųjų atstatytas. Nori pratęsti malonumą – lipk žemyn ir vėl su pūpsančiom kišenėm atgal. Taip ir darėme.

Kartą mums ten besikarstant, užklydo keletas sribų (Klaipėdos krašte jie jautėsi pakankamai saugūs, nes partizanų čia, bent tuo metu, nebuvo). Buvo bebandą ir jie lipti viršun, bet, pamatę atgal užlinkusias kopėčias, gėdingai pasitraukė.

Visas mūsų laikas buvo kažkuo užimtas: paruošę pamokas, atlikę mamos užduotis (paruošti malkų, prirauti paršeliui žolės, kur nors pasiūstam nueiti, kartais – išvirti valgyti), jei nežaidėme, nesportavome su draugais ar neturėjome ką skaityti, susirasdavome kitų užsiėmimų. Kažkur buvau radęs kelis brėžinius darbeliams iš faneros. Ten buvo ir labai painaus rašto, su visokiais išraitymais dviejų lentynėlių brėžiniai. Pasisekė gauti ar pasiskolinti ir specialų pjūkliuką su lanku, tik vis niekur negalėjau rasti faneros. Pagaliau kažkur nutvėriau porą gerokai aplamdytų, įtrūkinėjusių gabalų. Ant jų jau tilpo didžiausiųjų dalių vinguriais raitiniai, prie kurių turėjo būti pritvirtintos lentynėlių dėžutės, taip pat išpjauštos kiaurapjūviu. Po savaitės ar

daugiau lentynėlės buvo baigtos, dėžutę suklijavau klėjais “kur viskan klej” ir netgi nutepiau žaliais dažais. Tų dažų vos ne visai sukietėjusius likučius buvau radęs numestoje skardinėje, tad, pasidaręs mentelę, kaip sviestą užtepiau ant savo kūrinį. Darbu buvau labai patenkintas ir didžiudamasis lentynėlės pakabinau ant sienos.

Dauparų parduotuvėn užvežė didokų popierinių maišų. Kainavo jie po 15 ar 20 kapeikų, tačiau nelabai kam buvo reikalingi. Su Zeniu išardę vieną maišą ir jį sulankstę, gavome puikų, net 16 lapų normalaus formato sąsiuvinį. Tad suskubome nusipirkti visus parduotuvėje likusius maišus (gaila tik, kad jų bebuvo vos keliolika) ir ėmėme “kepti” sąsiuvinius. Susegę lapus viela ir gražiai apipjaustę, turėjome netgi geresnius sąsiuvinius, negu sunkiai gaunami pirktiniai, kurių popierius dažnai skleisdavo rašalą. Mūsiškių – ne! Vienintelis trūkumas – lapus patiems reikėjo susiliniuoti. Kai aprūpinę save, likusius sąsiuvinius po rublį pasiūlėme bendraklasiams, nuo klientų negalėjome atsiginti. Teko daryti išimtį tik artimiausiems draugams.

Mūsų klasėje mokėsi Aurimas Sadauskas. Jo tėvas, Vėžaičių mokyklos mokytojas, turėjo didelę biblioteką. Visos knygos buvo gražiai jo paties įrištos ir saugomos. Keletą knygų Aurimas atnešė paskaityti man ir kai kuriems artimesniems bičiuliams. Dabar sužinojau, kad yra ne tik puikieji Karl May ir “Tarzano” autoriai, bet neblogiau už juos rašo ir Kuperis, ir Main Ridas, ir Valteris Skotas, ir Žiulis Vernas, kad yra dar ir detektyvinė (vien kokie pavadinimai: “Veidas tamsoje”, “Raudonasis ratas”, “Kaukolė žalsvame čemodane”), ir fantastinė literatūra. Visos Aurimo atneštos knygos buvo spausdintos dar “smetoninėje” Lietuvoje, jų nė lyginti nebuvo galima su mokykloje persama tarybine literatūra. Bet tėvas Aurimui greit uždraudė nešioti iš namų ir dalinti kam pakliuvo jo brangiąsias knygas.

Tačiau man pasisekė. Kažkur radau ar gavau seną popierinį penklitį. Atsinešiau jį mokyklon. Pamatė Aurimas ir ėmė klausinėti, ką už tą banknotą norėčiau. Mat jo tėvas renkas senus pinigus ir tokio banknoto neturįs. Čia jau, mano manymu, išsiderėjau gerą kainą: už tą suglamžytą pinigą Aurimas, tėvo atsiklausęs, sutiko atnešti net dešimt knygų! Tarp jų buvo ir visi šeši “Vinetū” tomai – seniai mano trokšamas perskaityti veikalas. Įdomiausio skaitymo turėjau daugiau, nei mėnesį.

Baigiantis mokslo metams, kūno kultūros mokytojas ėmė atrinkinėti geriausius sportininkus – metų pabaigoje turėjo įvykti progimnazijos spartakiada, o jos nugalėtojams netgi nusišypsos laimė dalyvauti rajono mokyklų spartakiadoje Kretingoje.

Pasirodė, kad aš lenkiu klasės draugus šuoliuose į tolį ir aukštį, gerai bėgu 60 m. Ypač išsiskyriau, šokdamas į aukštį, mat kažkur buvau nusižiūrėjęs, o gal pats atradęs šokimo stilių “žirklys”, kurį tada naudojo ir žymūs sportininkai. Padėjo turbūt ir tėtės kadaise kur nors paupy organizuotos šuolių varžybos per vytelę, pakeltą ant dviejų įsmeigtų šakotų alksniukų. Vėliau ir patys mėgome šitaip šokinėti.

Išmėgino mokytojas mūsų jėgas ir ilgesnėje distancijoje. Nuėjome į priešais parką buvusią sporto aikštę, kurios didelė dalis dabar buvo užkrauta malkų rietuvėmis. Turėjome bėgti pusę kilometro, tad pagal aikštės perimetrą apie tas malkas reikėjo apibėgti du ar tris kartus. Pasirodė, kad aš, kaip ilgų distancijų bėgikas, esu visai skystas: atbėgau paskutinis, gerokai atsilikęs ir visai uždusęs. Su tuo nenorėjau taikytis, ir ėjimą kur nors su reikalu ėmiau keisti bėgimu. Bėgdavau, kol visai uždusdavau, bet rezultatų pagerėjimo nepastebėjau. Tik kažin, ar tos mano treniruotės nepakenkė jau ir taip bręstančio organizmo pakankamai apkrautai širdžiai? Vėliau tai lyg ir pasitvirtino.

Atėjo spartakiados diena. Kartu su keliais kitų klasių moksleiviais turėjau varžytis šuoliuose į aukštį. Sportinės aprangos neturėjome, šokinėjome basi. Mano aprangą sudarė berankoviai marškinėliai ir tos pačios, berods – vienintelės, mano kelnės, su kuriomis vaikščiojau į mokyklą ir visur kitur. Tiesa, jos buvo trumpos.

Greitai šokinėti likome dviese su Grimaliu (ar Grausliu?), šiek tiek aukštesniu, gal ir vyresniu trečiuoku. Žiūrovai, kurių tą sekmadienio popietę netrūko, glaudžia siena apstojo mūsų įsibėgėjimo takus, daugelis, kaip mažesnį, ragino ir palaikė mane. Grimalis šuoliui atsispiria kairiąja, aš gi – dešiniąja koja. Tad įsibėgėjame iš priešingų kraštų. Girdžiu žiūrovų aiškinimą, kad aš – kairys. Pagaliau įveikiu paskutinį aukštį – 130 ar 135 cm. Dabartiniais akceleratams, dar ir specialiai pasitreniravusiems, šis aukštis įspūdžio nepadarys. Tačiau aš pats ir žiūrovai liko patenkinti – iššokti sau iki pažastų ne kiekvienas sugebėjo. Į spartakiadą Kretingoje nevažiavau – varžovas iššoko 5 cm aukščiau.

Tą pavasarį pirmą kartą teko dalyvauti Gegužės pirmosios demonstracijoje, tiksliau – mitinge, nes, suvaryti į miesto aikštę, stovėjome ir klausėme oratorių. Diena buvo labai šilta, saulė tiesiog kepino ir,

neatlaikiusi ilgų kalbų, mūsų rikiuotėje nualpo mergaitė. Ją greit pakėlė ir nunešė į pavėsį, o mes toliau klausėme kalbų apie pasaulinį proletariatą ir jo išsvajotąją laimės šalį – Tarybų Sąjungą. Joje dabar turime laimės gyventi ir mes.

Pagrindinę auditorijos dalį sudarėme mes, mokiniai. Pakraštyje stovėjo kareivių ir sribų pulkelis, mokytojai, įstaigų tarnautojai. Mitingui vadovavo rusas. Jo žodžių mes nesupratome, tik buvo baisiai juokinga, kai jis, suteikdamas žodį lietuviui, prie jo pavardės prikerdavo rusišką galūnę: “Žodis suteikiamas (tai jis sakė rusiškai, prasmę nesunku buvo atspėti) tovarišču Jurgulisū!”

ATOSTOGOS

Sėkmingai baigėme mokslo metus. Mano pažymėjimo negadino nė vienas ketvertas. Taip pat, berods, baigė savo pirmąjį skyrių Laugalių mokykloje ir Kęstutis. Reikėjo pagalvoti, kaip gyvensime vasarą, kaip sumažinti burnų skaičių prie stalo.

Buvo nutarta, kad aš važiuosiu pas bočius, o Kęstutis pabus Vėžaičiuose pas dėdę Joną Gudauską. Tą pačią vasarą, jei neklystu, mama ar teta Basė, nuvykusios su Rūta į Šates, paliko ją visai vasarai pas Bašelę. Mažiesiems, juo labiau man, palikti mamą, namus problemų nebuvo: pavalgyti ten buvo galima geriau ir gausiau, o ir važiovome ne pas svetimus. Tik Zenis, rodos, didesnę vasaros dalį praleido namuose.

Vienintelė susisiekimo priemonė iki Šateikių – traukinys. Klaipėdos stotyje atsidūriau dar gerokai prieš pietus. Traukinys Vilniaus kryptimi turėjo išvažiuoti pavakary. Tačiau bilietą gauti, bent jau man, pasirodė neįmanoma. Pardavinėjo juos kariškiams, dar kai kam, bet man priėjus prie langelio ir į kasininkės klausimą atsakius, kad neturiu jokios komandiruotės ar kokios ten “*spravkos*” (kasininkė kalbėjo rusiškai), daugiau ji su manim į kalbas nesileido. Pamačiau ir kitą panašaus amžiaus vaikinuką, bergždžiai prašiusį bilieto iki Šateikių. Susipažinome. Pasirodo, iš Šateikių jis dar turėsiąs pasiekti Platelius, kur ir gyvenąs. Nežinojome, ką toliau daryti.

Mudviejų nesėkmę matė, gal ir pokalbį nugirdo laukiamąją salę valiusi valytoja.

-Eikite, - sako, - judu iki Girulių, iki jų geležinkelio tik kokie 7 km, o ten bilietus tikrai turėtumėt gauti.

Kas beliko? Paklausėme geranoriško patarimo. Ir tikrai, Giruliuose bilietus nusipirkome be vargo. Beliko sulaukti traukinio.

Nustatytu laiku pasirodė ir jis. Vagonų laipteliai (jie tada buvo išorėje), buferiai buvo aplipę įvairiausio plauko žmogystomis, beveik visos jos turėjo nemažus maišus. Nė vieno vagono durys, deja, neatsidarė...Nebuvo nei išlipančių, nei įlipančių, išskyrus mudu. Belstis ar kitaip kelti triukšmą nė nepagalvojome, vargu kas būtų ir paklauses, nes mūsų amžius maždaug atitiko daugumos tų, sėdinčių ant laiptukų. Traukinys pradėjo judėti... Beliko tik ir mudviem kuo greičiau susirasti laisvą vietą ant laiptukų, ką ir padarėme.

Laimingai nuvažiovome iki Kretingos, ir čia mūsų margą kompaniją ėmė vaikyti milicija. Teko apleisti savo “vietas”, tačiau niekas toliau nuo traukinio nesitraukė. Su naujuoju draugu dėl visa ko pažėjome iki garvežio: traukiniui pajudėjus, nuo čia vis daugiau šansų bus kur nors užsikabinti. Pasisekė atsisėsti jau ant pirmojo ar antrojo vagono laiptelių Tiesa, “sėdėjimu” to negalima buvo pavadinti: reikėjo stipriai laikytis už abipus durų esančių turėklų ir žiūrėti, kad neužkliūtum už kokio šviesoforo stulpo, kurie prašvilpdavo baigiai arti.

Kūlupėnuose milicijos nebuvo, ramiai tęsėme kelionę tolyn. Pasiekę Šateikius supratome, kad buvome įsitaisę perdaug arti garvežio: aprūkę buvome kaip reikiant, suodžių buvo patekę ir į akis.

Bočių duris pravėriau, babūnei verdant tradicinę bočiaus taip mėgstamą pieniską sriubą. Apsiprausiau, vakarienės metu apsakiau savo kelionės nuotykius ir – į lovą.

Vienam Šateikiuose buvo nuobodoka, nes draugų čia neturėjau, o veikti beveik nebuvo ką. Porą kartų nueiti perkelti arklių ar karvę, kurie ganėsi nuomojamoje žemėje už buvusių Šaulių namų, padėti babūnei parnešti pamelžtą pieną, dar vienas kitas smulkus darbelis – štai ir visi mano dienos užsiėmimai. Porą kartų su bočiu buvome išėję grybauti, tačiau ilgai vaikščioti jam buvo sunku – imdavo skaudėti išvaržą, turėdavo kur

nors prisėsti. Šią išvaržą jis turėjo seniai, tačiau, pats būdamas medikas, tokiai gana nesudėtingai operacijai nesiryžo.

Parėjus iš miško, sutiktas kaimynas ėmė pasakoti, kad vienas grybautojas vakar miške radęs gimnazistės Būdaitės lavoną. Ją dar pavasarį ar pernai rudenį, grįžtančią su drauge namo iš Salantų, miške užpuolę du vyrai ir nusivedę su savim. Daugiau niekas jos nematęs. Dabar jos apiręs lavonas su prievartavimo ir smaugimo žymėmis pagaliau surastas.

Buvo šiurpu. Prie tokių naujienų dar nebuvo įpratę. Bendrapavardis, bet ne giminė, Būda gyveno maždaug pusiaukelėje tarp Šateikių ir Salantų. Žuvusioji galėjo būti dabar žinomo mokslininko ir vertėjo Vytauto Būdos sesuo.

Mėgau žiūrėti, kaip bočius priiminėja ligonius, kurie nors ne kasdien, tačiau ateidavo ar atvažiuodavo gana dažnai. Kartais pas sunkesnę ligonį jis buvo ir išvežamas. Stebėjau, kaip senoviniu mediniu stetoskopu vamzdeliu bočius klauso ligonio širdį ar plaučius, pirštais stuksena krūtinę arba, paguldęs ant savo lovos, stato taures (joms pakaitinti naudojo uždegtą medinę balaną). Po to aiškina, kaip gydytis, išrašo vaistų. Bočius tebeturėjo ir savo dar caro laikais naudotą antspaudą, tačiau oficialiai nei gydyti, nei vaistus, t.y. receptus išrašinėti teisės nebeturėjo. Jau porą metų vėliau, man papasakojus, kad mama pradėjo skūstis širdimi, jis pasakė išrašysiąs gerų vaistų. Ant popieriaus lapelio savo gražia rašysena surašė keletą lotyniškų vaistų komponentų ir atidavė man. Su lapeliu nuėjau į Veiviržėnų vaistinę. Vaistininkas, ilgai vartęs lapelį, paklausė, kas jį išrašė. Paaškiniau.

-Šį kartą tuos vaistus aš pagaminsiu. Bet tik šį kartą! Tokių receptų priiminėti aš neturiu teisės, - pasakė vaistininkas.

Trumpino laiką ir begaliniai bočiaus pasakojimai apie savo jaunystę, ypač apie gyvenimą Kaukaze. Kaukazas – jo mėgstamiausia tema. Gyvenimas ten buvęs puikus, kaukaziečiai jį gerbė, net norėję apvedinti su armėne. Mat, kartą jis buvęs iškviestas pas ligonį ar ligonę ir ten ant sienos pamatęs švč. Marijos paveikslą, visai tokį, kaip pas mus. Atkreipusiam į paveikslą dėmesį, šeimininkai paaškinę, kad ir jie yra katalikai, beveik tokie pat kaip lietuviai. Sėkmingai išgydžius ligonį, šeimininkai primygtinai ėmę piršti jam savo dukterį. Vos pavykę, neižeidžiant jų pačių, atsikalbėti.

Parvažiavęs į savo kraštą, vedė netolimą kaimynę Anastaziją Klenauskytę. Po to vėl išvažiavę į Šiaurės Kaukazą, Stavropolio kraštą, kur gyvenę labai gerai, nieko netrūkę, turėję savo vaistinę. Tik va – babūnė negalėjusi be juodos duonos ir savos bažnyčios apsiprasti. Ta juoda ruginė duona bočiaus buvo pateikiama kaip pagrindinė priežastis, dėl kurios turėję palikti svetingą ir turtingą kraštą. Manau, ta duona buvo tapusi tik savo krašto ilgesio, savo žmonių ir papročių įvaizdis. Beje, atsikėlusį nuo pietų stalo, babūnė beveik visada “užsigardžiavimui” pasiimdavo dar sausos duonos kriaukšlę ir kramtydavo, besisukinėdama apie puodus.

Savo pasakojimus bočius pajvairindavo rusiškais posakiais ir anekdotais, nors ne visus žodžius aš suprasdavau. Kartą gerokai įsipjoviau į pirštą, tai pamatęs, bočius išsitraukė iš šėpo savo juodą odinį *kuparą* ir sukomandavo:

-*Čeloviek s ranoj, ko mnie!*

Iš karto nieko nesupratau, tačiau tuoj sumojau, kad “ranoj” turbūt reiškia žmonių tebevartojamą “roną” – žaizdą, vadinasi, kreiptasi į mane. Priėjau, o bočius apsidžiaugė:

-Oho! Supratai!

Bočiaus pasakojimai kitais metais kartodavosi, daugelį jų jau mokėjau mintinai, tačiau po šitiek metų atminty liko tik jų nuotrupos.

Netoli namų augo apie ketvirčio hektaro kviečių laukas. Liepos pabaigoje ar rugpjūčio pradžioje atėjo laikas juos nuimti. Kviečius kirsti ėmėsi pats bočius ir per porą dienų pailsėdamas su jais susidorojo. Su babūne rišome kviečius į pėdus ir statėme gubas. Norėjau ir aš išbandyti save kaip pjovėjas, tačiau dalgio, netgi trumpam, bočius man nepatikėjo – sulaužysiu! Taip niekada ir neišmokau naudotis dalgiu, nes daugiau tam progos neturėjau.

Namo grįžti sekėsi geriau, į traukinį Šateikiuose patekau nesunkiai, nors atsisėsti ir nebuvo kur. Paslampinėjęs po Klaipėdą, nutariau prieš tolimesnę kelionę užkasti babūnės įdėtų sumuštinų. Prigulęs ant vadinamojo “Čigonų kalniuko”, kurio dabar nebėra, o jo vietoje prasideda Taikos prospektas, pasikišęs po pažasčia savo vos ne antikvarinį portfeliuką, išsitraukiau sumuštinį. Nespėjau dar jo ir atsikąsti – prisistatė dvi čigonės.

-Gražuolėli, duok rankutę, mes tau ateitį atspėsime, visą tiesą pasakysim!

-Nereikia, - sakau, - man jūsų spėjimų, keliaukit toliau!

Čigonės neatstoja. Susinervinęs įkišau atgal sumuštinį ir, dar kiek su jomis pasiginčijęs (viena atsidūrė man už nugaros), atsistojau ir nuėjau.

Greit pasitaikė Gargždų kryptimi važiuojančių sunkvežimius, tad netrukus atsidūriau namuose. Mažieji ėmė teirautis, ką parvežiau.

-Ten, portfely, - sakau, - yra sumuštinų su skaniaja babūnės duona. Išsiimkit!

-Tai kad ta duona visai kaip Klaipėdos! – netrukus išgirdau nusivylusį Rūtos balsą.

-Ką tu čia šneki? Argi Klaipėdoje kas kepa duoną ant kopūstlapių?

-Nėra čia jokių kopūstlapių! – nenusileidžia Rūta. Pasižiūriu – tikrai – forminė rūgšti Klaipėdoje kepama duona, sutepta sviestu! Kur babūnės dešra, kur “palendricas”? Liko vienintelis paaiškinimas – mane apšvarino čigonės, nors, šonu išsitiesęs ant žolės, portfelį buvau beveik prigulęs po pažasčia. Puikios “specialistės”!

TREČIOJI BERNIUKŲ

Mokslo metus pradėjome naujoje klasėje ir jau be mergaičių. Iš gausių buvusių antroklų buvo sudarytos dvi normalios klasės: viena – mergaičių, kita – berniukų. Mūsų klasės langai žvelgė į kiemą, t.y. – į pietus.

Mokykloje turėjo veikti kokie nors būreliai, ir lietuvių kalbos mokytojo iniciatyva buvo įkurtas bene pirmasis, rodos, ir vienintelis tais metais literatų būrelis. Tam būreliui mokytojas priskyrė bent šiek tiek geriau rašančius ar geriau atsakinėjančius mokinius, o kadangi aš iš rašto darbų beveik visada gaudavau penketus, buvau išrinktas, ką ten išrinktas – paskirtas! – būrelio pirmininku. Mokytojas išaiškino, kad būrelio narių tikslas - aptarinėti, nagrinėti savo narių ir žymių rašytojų kūrybą, skaityti referatus. Susirinkimai turėtų vykti kas mėnesį ar bent kas du.

Kad turėtume ką nagrinėti, reikėjo, kad kas nors ką nors parašytų. Mūsų klasėje buvo linksmas aštrialiežuvis Antanas Staponas, kažkada parašęs ir feljetoną į sienlaikraštį. Tad feljetono autorius aiškus, nuo šito jis neišsisuks. Prisiminiau ir mokyklos sienlaikrašty matęs antrokės Danutės Gudauskaitės rašinėlį. Nieko nelaukęs, įpareigojau ją ateinančiam susirinkimui parašyti apsakymą. Gražutė ilgakasė mano pusseserė, su kuria iki Gargždų progimnazijos nebuvome ir matęsi, nustebusi, tylėdama ir lyg su pagarba “vyresnybei” išklause mano pavedimą ir nedrįso prieštarauti.

Po savaitės kitos mama grįžo, aplankiusi savo brolienę, Danutės mamą Gerduvenų kaime (dėdė Antanas buvo miręs dar prieš karą, jo matyti neteko). Apsakiusi, kur buvusi, mama kreipėsi į mane:

-Kodėl skriaudi savo pusseserę? Jinai vos ne su ašaromis skundėsi, kad nemokanti ir nežinanti, kaip įvykdyti tavo užduotį! Ką tu jai tokio sunkaus pavedei?

-Nieko ten sunkaus nėra! Be to, kas nors turi parašyti! O Danutė – moka, - bandžiau teisintis.

-Na, palik tu ją ramybėje! Gal kam kitam tuos rašymus gali pavesi? – neatlyžo mama.

Niekas mano užduočių neįvykdė, ir jokių susirinkimų tais metais daugiau nebuvo. Gal dėl to buvo kaltas mano susirgimas tą rudenį, gal šiaip jau viskas užsimiršo, o gal to būrelio reikėjo tik mokytojo (tai buvo direktorius Jurgulis) ar mokyklos ataskaitoms? Gal ataskaitose būrelis gražiai gyvavo ir “dirbo”?

Kurį laiką Jurgulis, rodos, mokė mus ir piešimo. Jo paliepimu, gal kokį rašinį iliustruodami, turėjome nupiešti bulviakasį. Nupiešiau lauką su gale stūksančiais trobesių stogais ir medžiais, pirmame plane – kelias susikūpinusias kasėjas, maišus bulvių ir užrašiau: “Bulviakasis”. Nustebau, kai pamačiau gražinto piešinio užrašė nubrauktą pirmąją “i”. Nujaučiau, kad mokytojas neteisis, kad taip kalba tik žemaičiai, tačiau savo teismo pagrįsti nemokėjau ir kažin, ar būčiau buvęs išklauskas.

Piešimo pagrindų trečioje klasėje mus puikiai mokė mokytojas Baipšys. Tai jis išaiškino, kas tai yra perspektyva, kas tai pirmas, antras, trečias planai, kiek jiems piešinyje skirti vietos. Išmokė “paguldyti” ant žemės kvadratą, pastatyti stačiakampį, nupiešti namą taip, kad tolimas jo kampas iš tikro atrodytų tolimas ir t.t. Jo pavedimu iš natūros piešime laisvai pasirinktą namą, tiltą. Beje, abu su Zeniu nupiešėme Laugalių mokyklą, tik man kažkodėl jinai išėjo aukštesnė ir trumpesnė, negu tikroji, o Zeniui, atvirkščiai, - žemesnė ir ilgesnė.

Matyt, ir čia pasireiškė mūsų charakterių skirtumai... Tarp kitko, mokykla buvo “vokiško” stiliaus, laužtu stogu, ir mokytojas, pamatęs mūsų darbus, iš karto pastebėjo:

-O, Vokietija kvepia!

LIGOS

Tais sunkiais laikais ligų išvengti nepasisekė.

Gal mokykloje, gal dar kur su Zeniu užsikrėtėme niežais. Šia liga, žmonių vadinta *suskiu*, anksčiau sirgo tik visiškai higienos normų nesilaikantys vargšai, elgetos ir pan., ji buvo reta. Žodis “suskis”, kaip ir “rupūžė”, “gyvatė”, “žaltys” buvo naudojamas kaip keiksmazodis (“Eik tu, suski!”). Dabar ta liga smarkiai išplito. Su Zeniu pradėjome jausti, kad vis smarkiau niežti nugara, krūtinė, kitos kūno dalys. Pasirodė nedidelis išbėrimas. Diagnozė tapo aiški.

Tais laikais *suskį* namuose gydė paprastai ir efektingai: sieros ir taukų tepalu. Geltoni sieros milteliai, vadinamieji “sieros žiedai” (gal tai nebuvo gryna siera) buvo pardavinėjami turguje ir turėjo gerą paklausą. Parnešusi iš turgaus šių “žiedų”, mama sutaisė tepalą, ir, du tris kartus vakarais juo išsitepus visą kūną, *suskis* buvo nugalėtas. Nesu tikras, kad šie vaistai visai nekenkė ir gydomajam.

Tuoj po karo gydytojo Gargžduose nebuvo, jį kartais pavaduodavo klebonas. Nežinau, ar jis buvo ragavęs medicinos mokslų ar šiaip šia sritimi domėjosi, tačiau neatsisakydavo vykti pas ligonį ne kaip dvasiškis, o būtent tikėdamasis suteikti medicininę pagalbą. Ir neretai jam pasisekdavo. Buvo tai pusamžis stambus ir aukštas vyras, savo pamokslais kartais šokiruodavęs davatkėles, nevengęs aštrių temų. Prisimenu jo pamokslą apie abortus (rodos, tada ir sužinojau, ką tas žodis reiškia), kuriame jis pliekė prieškarinio Kauno poniutes, šitaip išžudžiusias daugybę nekaltų vaikų, minėjo konkrečius skaičius.

Sykį sukarščiausiai atgulė ir nenuvargstančioji mūsų mama. Grįžęs iš mokyklos, sužinojau, kad Srėbalius išvažiavo jai parvežti kleboną. Netekau žado. Nejaugi jai taip blogai, kad jau vežamas kunigas, kuris, žinojau, pas ligonį, paprastai, važiuoja suteikti tik *paskutinį patepimą*... Kas bus su mumis, jei mama mirs? Sudie mokslai, sudie ateities viltys. Teks išsiskirstyti kam pas gimines, kam ir visai pas svetimus.

Nežinojau, kur dingti ir pats save smerkiau už tai, kad štai mama guli mirties patale, o aš lyg niekur nieko dar bėgu į tualetą ir tupiu ten, nors turėčiau kažką daryti.

Srėbalius grįžo vienas. Klebonas buvo išvažiavęs kitur. Man staiga prašvito akys: važiuota juk buvo ne klebono-kunigo, o klebono-daktaro! Kitaip jis būtų atvežęs kitą kunigą!

Po kelių dienų mama atsikėlė ir be daktarų pagalbos.

Vos nuskambėdavo skambutis, jei nebūdavo sniego ar nelydavo, lėkdavome į kiemą žaisti krepšinį. Žinoma, jei turėdavome kamuolį, o taip būdavo ne visada. Tuomet tekdavo tenkintis pasivartaliojimu ant skersinio. Kartais prie jo susidarydavo netgi eilutė. Žiūrovų irgi netrūkdavo.

Tą vėlyvo rudens dieną žemę buvo sukaustęs gruodas, pūtė žvarbus vėjas, bet sniego nebuvo, o mes turėjome “kamuolį”. Tai buvo iš pamušto tanko guminių amortizatorių išpjautas apvalus rutulys, tiesa, ne visai lygus ir kiek mažesnis už tinklinio kamuolį, tačiau pakankamai šoklus. Atsinešė jį kažkuris iš klasiokų ir prieš pamokas jau buvome jį, sveriantį turbūt gerokai virš kilogramo, išbandę. Per pertrauką tęsėme žaidimą. Berods, su Stelingiu, nepasižymėjusiu, kaip ir aš, ūgiu, buvome taip susižaidę, kad pasuodamiesi perbėgdavome visą aikštelę ir beveik visada iš po krepšio įmesdavome į jį. Tą patį darėme ir dabar. Tik kai aš bėgdamas atsisukau eilinį kartą priimti pasą, sunkusis kamuolys jau buvo atsidūręs ties mano nosimi ir tėsėsi į ją...

Rodos, skaudėjo nelabai, bet kraujo sulaikyti nesisekė. Prasidėjo pamoka, o aš, atsirėmęs į sieną, vis tebevarvinau nosį. Pagaliau nosis “užkleko”, ir, visas sušalęs, grįžau klasėn. Jau neprisimenu: kitą ar dar kitą dieną teko atgulti. Pakilo temperatūra, o dar po kelių dienų prisidėjo nesulaikomas viduriavimas. Gydomas buvau naminėmis priemonėmis: gėriau džiovintų mėlynių arbatą, valgiau sausą kavą, dar kažką. Temperatūra nukrito gan greit, o viduriavimas praėjo tik po dviejų trijų savaičių. Nusilpau. Vieną dieną atsikėliau nusišlapinti į virtuvės kampe stovėjusį kibirą, staiga aptemo akys ir nugriuvau. Išgirdau atbėgančios mamos žingsnius,

išsigandau, kad ji mane pamatys štai tokį bejėgį, apsinuoginusį ir, lyg spyruoklės pamėtėtas, pašokau ir svyruodamas nubėgau į lovą.

Po mėnesio ar daugiau atsikėliau. Nuvažiavome su mama pas daktarus į Klaipėdą. Dabartinės vaikų ligoninės vietoje buvo išlikusi ir veikė kažkokia gydymo įstaiga. Pusė pastato žiojėjo bestikliais langais, bet dalis patalpų buvo sveikos. Čia paaiškėjo, kad mums reikia eiti į ambulatoriją šalia malūno Tilžės gatvėje (vėliau ten ilgai veikė odos ir venerinių ligų dispanseris). Kalbi seselė, išsinekusi su mama, pasiūlė pirkti jos turimų “labai sūnui reikalingų” vaistų – kalcio chlorido ampulių. Šitaip nusirgusiam man būtina stiprinti plaučius, ir tos ampulės – pirmas vaistas! Mama nupirko visą dėžutę šių, “nebrangiai” parduotų, bet gerokai palengvinusių mamos kišenę, vaistų.

Tą dieną pas gydytoją patekti nebepavyko. Po dienos kitos nuvažiavau vienas. Patekau pas žydą gydytoją Maizelį (vėliau ilgametį ir gerą šlovę pelniusį Klaipėdos gydytoją, mirusį prieš keletą metų). Gydytojas, atrodo, neseniai buvo nusivilkęs karinę uniformą, lietuviškai nesuprato. Vertėjavo seselė. Jis ilgai mane čiupinėjo, klausė, kažką rodė ir aiškino seselei, kur pro lengvai skaičiuojamus mano šonkaulius, kairėje, beveik po pažasčia, ne tik girdėjosi, bet ir matėsi mano širdies tvinksniai. Išrašė vitaminų, dar kažko ir pasakė, kad su sportu kol kas teks skirtis. Parašė ir pažymą, atleidžiančią nuo fizinio lavinimo pamokų.

Išeidamas išsitraukiau su savim atsivežtą kalcio chlorido ampulę ir paprašiau, kad kas nors ją suleistų. Pamatęs ampulę, Maizelis piktai paklausė:

-Kas tau tuos vaistus prirašė?

-Gydytojas, - atsakiau, nenorėdamas prisipažinti dėl jų nelegalaus įsigijimo.

-Koks gydytojas? Kur?

Buvau girdėjęs, kad Gargžduose atsirado nelabai žmonių pasitikėjimą keliantis gydytojas latvis, tad melavau toliau.

-Gargžduose, - sakau, - latvis, pavardės nežinau.

Išgirdau seselę kelis kartus kartojant “latyš, latyš”, - negi tai galėjo reikšti latvi? – o Maizelis kraipė galvą. Pagaliau, ilgokai pasvarstęs, jis leido seselei suleisti “kolegos” prirašytus vaistus.

Dvi jaunutės seselės kitame kabinete ilgai ieškojo mano rankoje venos, tarėsi ir galop įdūrė šalia venos. Iš antro karto, jau kitoje rankoje, pataikė, ėmiau jausti po kūną sklindančią šilumą, apsvaigo galva. Atsipeikėjęs susiruošiau namo. Jau bedarant lauko duris, iš kito vestibulio galo pašaukė Maizelio seselė: kažką jinai ar aš buvome užmiršę. Ristele pasileidau prie jos.

-Stok! Tau negalima bėgioti! – sudraudė mane seselė. Iš jos tono pagaliau supratau, kad su mano širdele tikrai reikalai neokie.

Grįžus namo, ėmė skaudėti nesėkmingo dūrio vieta alkūnės įlinkyje, po dienos atsirado raudonai mėlyna dėmė, ranka kiek patino. Po poros savačių skausmas ir patinimas praėjo, tačiau nedidelė mėlynė ir iškilimas išliko keliolika metų.

Namuose paaiškinau apie daktaro draudimą sportuoti, bėgioti, nuo savęs pridurdamas “ir sunkiai dirbti”, nes tai, mano manymu, buvo savaime suprantama. Tačiau po kelių dienų su Zeniu pabandėme pjauti malkas – per mano sirgimą jos visai išsibaigė. Deja, keletą minučių patraukęs pjūklą, uždusau, lyg būčiau vėl bėgęs pusę kilometro. Tapau tikras skystablauzdis. Ėmiau miegoti tik ant dešiniojo šono, nes atsigulus ant kairiojo, imdavau just širdies tvinksnus. Šis įprotis išliko ilgus metus, nors širdis lyg ir susitvarkė. Tikriausiai dėl to ir dešinysis petys tapo žemesnis, ką iš karto pastebėdavo siuvėjai, o ir svarioji mano nosytė nusviro į dešinę.

Beje, po daugelio metų, man pasiskundus nuolatine sloga, gydytojas, apžiūrėjęs mano nosį, rado jos pertvarą išsikraipiusią kiek tik begali būti. Jo paklaustas, ar nesu kada stipriai gavęs į nosį, tvirtai atsakiau, kad ne. Ir tik dabar, prisiminęs tą “tankinį” kamuolį, pradedu manyti, kad jo susidūrimas su mano nosimi galbūt paliko pėdsaką visam gyvenimui.

Per du Laugaliuose praleistus metus sirgau ne tik aš. Bėdų turėjo mažieji, vos ne visi persirgome *kiaulytėmis* – vienu metu gana paplitusia liga. Zeniui dažnai iškildavo votys ant kojų, ant sprando.

Sirgome galbūt dėl nepilnaverčio maisto, bet didžia dalimi – ir dėl bendro skurdo, higienos normų nesilaikymo, medicininės priežiūros nebuvimo. Žiemą nematėme jokių vaisių ar šviežių daržovių, mėsa toli gražu nebuvo kasdieninis patiekalas, trūko cukraus, riebalų.

Džiaugėmės, kur nors gavę cukrinių runkelių krepšį. Iš jų sulčių, ilgai virinant, galima buvo pasidaryti saldaus tiršto sirupo, naudoto vietoj cukraus. Tačiau cukraus fabrikų arti nebuvo, ir saldžiuosius runkelius

augino vos vienas kitas. Kartą mama išeidama paliko virti tokį sirupą mums su Zeniu. Virėme ir džiaugėmės, kad jau tirštėja, kad pradeda lyg karamelė stingti ant pagaliuko. Kai pagaliau nukėlėme puodą nuo ugnies, jame sustingo kieta juoda masė, atsiduodanti svilėsiams, nors dar šiek tiek saldi. Mama turėjo vargo, kol atmirkė, atgramdė ir išmetė ją lauk.

Kasmet užsiaugindavome po paršelių, bet jo mėsos penkioms burnoms turėjo užtekti visus metus, tad jos iki soties prisikirsdavome nebent per skerstuves. Kiaulę papjauti ateidavo didžiausias tos srities specialistas – dėdė Mažonas. Jis vienas be jokių pagalbininkų susitvarkydavo taip, kad kiaulė nė necypteldavo, per porą valandų ją nuskusdavo, apipylęs geldoje verdančiu vandeniu, išdarydavo, sukapodavo ir išrūšiuodavo mėsą.

Zenį visi laikė būsimu daktaru, nes labai jau tuo metu buvo susidomėjęs gydymo reikalais. Iš kažkur buvo gavęs knygą apie ligas ir gydymą namuose, dar iš Aukštumalės laikų buvo prisirinkęs visokių buteliukų su vaistais ar jų likučiais, tas atsargas vis papildydavo, saugodavo, rūšiuodavo. Apskritai, prie savo daiktų kam nors lišti jis neleisdavo ir jų nešvaistydavo. Tuo tarpu mano turtas vis kažkaip “išgaruodavo”, jo netaupydavau ar išdalydavau. Tad ne kartą tekdavo kreiptis į Zenį, pavyzdžiui, akvarelinių dažų, kurių jis, paprastai, daugiau ar mažiau turėdavo. Atsakymas ne visada būdavo teigiamas. Ko, girdi, pats savo negali turėti? Gal jis ir buvo teisus – galimybes abu turėjome vienodas.

Sirgdamas ir gulėdamas kitame kambaryje prie pat virtuvės sienos, girdėdavau viską, kas joje buvo kalbama. Dažnai pas Srėbalienę ateidavo jos mama Andrijauskienė, didesnę laiko dalį praleisdavusi mūsų virtuvėje, kartu su mama prisimindamos savo jaunas dienas, draugus, drauges ir gimines. Pakalbėdavo ir apie tai, ko man, bent jau tuo metu, mama nebūtų pasakojusi.

Vieną dieną jos įsikalbėjo ir apie Stasį Būdą, jauną Gargždų policininką. Netrukus po pažinties ponas Stasys pradėjęs lankytis pas panelę Grasę labai dažnai. Prasidėjusi draugystė peraugo į meilę. Tačiau greit Stasys gavo paskyrimą į Skuodą ir Gargždus turėjo palikti. Jau nėsčia pasijutusi, mama išvažiavo kartu. Po kurio laiko jaunieji be jokių iškilnių priėmė šliubą Skuodo bažnyčioje.

Jaunoji gėdijosi savo nėštumo, tad stengėsi kuo ilgiau jį nusišlėpti, smarkiai susiverždama liemenį.

(Andrijauskienė: “O ar tu žinotai, kada pastojai?” Mama: “Ką tu! Ir valandą galėčiau pasakyti!”).

Pagaliau, kaimynių nuostabai, jaunoji Būdienė “iš nieko” pagimdė sūnų. Tai buvau aš.

-Gal dėl to jis dabar taip serga? – klausė mama pašnekovės.

Sužinojau, kad esu lyg ir “neteisėtos” meilės vaisius...

GRĮŽTU KASDIENYBĖN

Mokyklon grįžau daugiau, nei po mėnesio, gal ir po dviejų. Kurį laiką dar jaučiau silpnumą, netgi kartą, einant į mokyklą, pajutau, kad matau vien tik siaurą plotelį po kojomis, aplink – tamsa. Bet trumpalaikis silpnumas greit praėjo. Ėmiau sparčiai taisyti.

Mokykloje greit pasivijau bendraklasius, ir dienos vėl ėmė tekėti įprasta vaga. Netgi su Zeniu vėl retkarčiais apsistumdydavome, nors tai jau atsitikdavo kur kas rečiau, negu Šatėse – darėmės protingesni. Atminty išliko tik atvejis, kai kažko smarkiai supykęs Zenis paleido į mane savo medinį sandalą su tokia jėga, kad, man išsisukus, sandalas prakirto fanerinį siuvamosios mašinos gaubtą. Mamai teko kažką sumeluoti. Šiaip jau rankas į darbą beveik nebepaleisdavome, užtekdamo apsižodžiavimo.

Nejučia atėjo pavasaris. Zenis iš kažkur įsitaisė didelį padidinamąjį stiklą, juo prieš saulę labai lengvai galima buvo uždegti popierių ar medį. Stiklo fokusas buvo nuo jo nutolęs per gerą sprindį, tad greit sugalvojome, kaip tai išnaudoti. Beje, pasirodė, kad, norint pajusti skaudų dygtelėjimą odoje, pakako sufokusuoti kišeninio veidrodėlio atspindimą šviesą.

Sniegas jau buvo nutirpęs, tačiau mokyklos kiemo žvyras dar pažliugęs. Trečiosios mergaičių klasės panelės per pertrauką džiaugėsi pirmąja saulės šiluma, atsirėmusios į mokyklos sieną ir mūsų klasės palanges. Langai buvo žemi, ir kai kurių mergaičių ant nugaros sunertos rankos atsidūrė visai arti lango stiklo. Klasėje Zenis kaip tik demonstravo savo puikiąją lupą. Čia kažkam šovė į galvą geniali mintis – išbandyti lupos veikimą

per lango stiklą, panaudojant veidrodėlį. Ir koks buvo visų “eksperimentatorių” džiaugsmas, kai netrukus viena mergaitė staigiai pašoko, griebdamasi už “įgeltos” rankos! Atsisukusi į langą, ji matė mūsų linksmus veidus, bet prikišti negalėjo: langas buvo sandariai uždarytas. Deja, “eksperimentą” pakartoti pavyko vos vieną ar du kartus, nes mergaitės greit išaiškino jo veikimą ir ėmė laikytis nuo palangės pagarbaus atstumo.

Nejučia atėjo mokslo metų pabaiga, dėl ligos praleistos pamokos trečios klasės baigimo pažymėjimo nesugadino. Rodos, atgavau ir jėgas, nors toliau ar ilgiau bėgioti vengiau.

Kęstutis su Rūta irgi puikiai užbaigė vienas – antrąjį, kita – pirmąjį skyrius. Bepigu jiems – mokykla čia pat, už tvarto.

Neprisimenu, kad mama mus būtų gyrusi už gerą mokymąsi, tačiau džiaugdamasi papasakodavo, jei mus jai pagirdavo mokytojas ar kokia giminaitė nusistebėdavo:

-Ir iš kur tie tavo vaikai tokie mokslūs?

Tuos “mokslus” ir greit augančius vaikus išlaikyti darėsi vis sunkiau. Aplink kilometro spinduliu esančias sodybas suskaičiuoti būtų užtekę vos ne vienos rankos pirštų. Gargždai buvo toli, tad užsakymų siuviniams buvo mažai, juos gaudavo daugiausiai iš giminių, bet to buvo mažai. Didelių mamos pastangų dėka apiplūšę nebuvome, tačiau mūsų apranga ir apavas, švelniai tariant, buvo kuklūs. O mums su Zeniu, keturiolikos penkiolikos metų “kavalieriams”, jau ir mados pradėjo rūpėti. Tiesa, iš klasės draugų nelabai išsiskyrėme, “frantų” joje nebuvo, nes daugumos tėvai irgi vertėsi sunkiai, o ir turint iš ko, ne kažin ką galėjai rasti parduotuvėse ar turguje.

Su mergaitėmis, kaip ir dauguma bendraamžių nedraugavau, bet jau metai ar daugiau ėmiau sapnuoti, kad bučiuoju ar mane bučiuoja, glamonėja kokia graži panelė, staiga nubusdavau keistam svaiguly, o apatinėse atsirasdavo kažkas glitaus... Stengdavausi tuos pėdsakus panaikinti, ištrinti, bet paslėpti nuo mamos turbūt nesugebėjau.

Vis labiau ėmė dominti meilės linija skaitomose knygose, nors skaičiau ar teisingiau – man pakliūdavo dažniausiai nuotykių, kelionės, detektyvai. Iš Vėžaičių parsinešėme 1930-jų ar 31-jų metų “Naujojo žodžio” žurnalo komplektą. Ten buvo pora “drąsesnių” nuotraukų, tarp jų ir nuogos žymiosios šokėjos Isidoros Dunkan. Mama, tai pamačiusi, žurnalą įvertino nelabai teigiamai, tačiau mums nieko nesakė. Buvo ten ir tęstinis romanas su viena drąsia, tiesiog “nepadoria” scena. Skaičiau ją šiek tiek jaudindamasis ir ne vieną kartą, nors dabar ir dvylikametis gal nesuprastų, kas čia tokio įdomaus... O rašoma buvo maždaug taip: “...stovėjome ir žiūrėjome pro viešbučio langą į siaučiančią audrą, į žaibų nušviečiamas snieguotas Alpių viršūnes, o mano ranka laikė jos standžią krūtį ir jautė neramius širdies tvinksnius...” Va, ir viskas, ir nieko daugiau. O kaip veikė paauglio vaizduotę, nes nieko panašaus nebuvo nei skaitytose knygose, nei juo labiau patriotiškuose tarybinuose filmuose!

Žurnalas dvelkė tuo senu senu prieškarinio laikų kvapu, dvelkė gyvenimu, nevaržomu jokių “mobilizuojančių” šūkių, melžėjų ar stachanoviečių “žygdarbių” aprašymų. Visuotinio stygiaus ir skurdo metu buvo įdomu skaityti netgi reklamas, siūlančias “geriausią pasaulį” “Vanhouten” kakavą, “Boro-Timolo” muilą, “Nivea” kremą ir t.t. Čia buvo Kretingos, Rokiškio ar kokio Balbieriškio “grožio karalienių” nuotraukų, vyko gražiausių akių, gražiausių lūpų, gražiausių vaikų konkursai, spausdinamos kino žvaigždžių nuotraukos. Sužinojau, kad bene žymiausia kino žvaigždė – Greta Garbo. Prisimenu ir Antano Vienuolio feljetoną, kuriame šmaikščiai piešė, kaip jam tais pasaulinės krizės laikais, atvykus į redakciją atsiimti honoraro, redaktorius pasiūlęs jį atseikėti avižomis... Koks skirtumas tarp rimtos, “idėjiškos”, “auklėjančios” tarybinės literatūros ir šio “buržuazinio skaitalo”!

Tą vasarą pas bočius nebevažiavau, ten buvau nuvykęs, berods, per pavasario atostogas. Tą kartą, norint gauti bilietą į traukinį, reikėjo pristatyti pažymą iš pirties (!). Prie kasos langelio tai išgirdę, su kažkuo dviese nukulniavome į pirtį. Pirtis tada buvo apgriuvusiuose pastatuose Vytauto gatvėje, ten, kur vėliau šalia buvo įsikūrę gimdymo namai, o dabar yra “Sodros” būstinė. Pasirodė, kad pirtyje vandens nėra, o ir ne maudyti, matyt, buvome atsiųsti. Kažkoks baltachalatis vyras, žvilgtelėjęs mums už apykaklių, greit ant popieriaus skiaučių kažką brūkštelėjo ir patraukėme atgal.

Rusakalbei kasininkei kyštelėjau pirties “spravkę” ir, ant lentos perskaitęs, kad yra kieti ir minkšti vagonai, “puikia” rusų kalba pridūriau:

-Žiestkij! (kietą!)

Kasininkė į mano prašymą nesureagavo. Gal neišgirdo? Neduok, Dieve, dar teks mokėti už brangų minkštąjį vagoną! Pakartočiau savo „žiestkij“ dar kartą.

– *Žostkij, žostkij! Ja tiebie i ne dam miagkij!* (Kieta, kieta! Aš tau ir neduosiu minkštą!) – prapliupo kasininkė.

Giliai įsižeidžiau. Ko dabar jinai čia mane pašiepia su tuo „žostkij“, juk aš sakiau ne taip, o tiksliai ir teisingai, kaip parašyta: „žiestkij“ (*«Жесткий»*). Tik daug daug vėliau sužinojau, kad kaip tik taip – „žostkij“ – tą žodį rusai taria.

Tarp kitko, pirtis buvo pirmoji ar bent viena iš pirmųjų miesto pokario statybų. Statė ją vokiečių belaisviai iš griuvėsiuose surankiotų plytų dabartinėje Simono Daukanto gatvėje ir veikė ji ten beveik iki pat nepriklausomybės atgavimo. Daug vokiečių belaisvių pirmaisiais pokario metais ardė mieste griuvėsius, statė ir remontavo pastatus. Kiek vėliau jie jau nebuvo griežtai saugomi, tad vienas kitas išeidavo ant plento ties Jakų kaimu, siūlydami iš turgaus grįžtantiems kokį žiedą, griuvėsiuose rastą niekutį ar savo darbo medinį žaisliuką. Pasitenkindavo, paprastai, keliais rubliais, maisto trupučiu ar tabako sauja.

Vasaros pradžioje mama sumanė aplankyti veivirženiškius gimines. Aš buvau palydovas. Ėjome pėsčiomis, basi. Iš pradžių užsukome į Gudavą pas mamos dėdę Lukauską, čia prie mūsų prisijungė vyriausioji jo duktė Kaziūnė – apie 20 metų mergina. Veiviržėnuosna pasukome tiesiai, laukų ir pievų takais. Eiti šiltą, bet ne karštą vasaros dieną tokiais takais, kai šalia viskas žydi ir žaliuoja, zvimbia bitės, čiulba paukščiai, jausti nuogais padais lygiai nutapšnotą šiltą arba drėgną ir vėsią žemę, kai kur dar padengtą švelnios žolytės, – vienas malonumas. Nepajutau, kai iš už kalvelės pasirodė ir Veiviržėnai, kuriuose nebūta nuo pat 1939-ųjų metų – visą pusę mano amžiaus.

Užsukome pas norgėliškę Kaziūnę Lukauskaitę (Šlepetienę), gyvenusią prie pat lentpjūvės. Lentpjūvė anksčiau priklausė jos vyrui Povilui Šlepečiiui, dabar jis buvo joje vedėjas, mechanikas ir darbininkas, nes kito, išmanančio lentpjūvės mechanizmus, naujoji valdžia nesurado. Prieš tai jam metus ar dvejus „savanoriškai“ teko padirbėti prie „Bielomorkanalo“. Augino Šlepečiai apie ketverių metų dukrytę Danutę ir jaunesnį Vidmantą. Dviejų kambarių su virtuve butą, užėmusio pusę nedidelio namo, nuomojo iš siuvėjo Vaitkaus, senyvo, neprisigirdinčio viengungio. Už poros dešimčių metų geltonavo dar nespėję patamsėti vokiečių laikais Šlepečių pradėto namo sienojai ir gegnės. Apie namo užbaigimą savininkai nebesvajėjo, stovėjo jis apleistas, apsuptas vešlių kiečių ir dilgėlių.

Kaziūnė atidžiai nužvelgė mane, ūgiu susilyginusį su ja, kadaise laikyta „aukšta“ pana (mamą jau buvau praaugęs).

– Oho, koks vyras jau! O kokios storos kojos! – lyg girdama, lyg stebėdamasi pridūrė, žiūrėdama į kyšančias iš po trumpų kelnų iš tikrųjų storokas mano kojas.

Kitą dieną prieš eidami į Norgėlus (kartu ėjo ir Šlepetienė) užsukome pas Šlepetienės seserį Bronisę Baužienę, gyvenusią toje pačioje gatvėje. Pavaišinti namine duona su sviestu ir pienu, išėjome.

Po pusvalandžio pasigailėjau, kad, nenorėdamas rodyti „kaprizų“, stiklinę pieno išgėriau ir aš. Ėmė raižyti ir pūsti vidurius, nebežinojau, kur dingti. Devynis kilometrus iki Lukauskų ūkio nuėjome, netrukę ir poros valandų. Skausmai nepraejo. Per vakarienę valgių beveik nepaliečiau, jaučiau, kad ir taip pilvas darosi panašus į būgną. Nelaukęs vakarienės pabaigos, išslinkau į lauką ir žiogrių tvorų suspaustu keliuku pasukau tolyn, pakalnėn. Ilgos tykios vasaros sutemos jau buvo bepereinančios į naktį, niekas manęs čia negalėjo pastebėti, tad pabandžiau atsikratyti mane kankinančio „balasto“. Netrukus pasigirdo dūdų orkestro verti garsai. „Dūdavau“ keliolika minučių, kol subliuškau lyg pradurtas balionas. Pasaulis vėl buvo gražus ir gyventi gera... Dar kartą įsitikinau, kad ne be reikalo pieno nemėgau ir negėriau.

Nakčiai mansardos kambarėly lovą užleido kažkuris iš jaunesniųjų Lukauskų. Ant šiurkštokų namų audimo lino paklodžių jau buvo miegota, matyt, ne vieną naktį. Dar nespėjau užmigti, kai supratau, jog šio kambarėlio blusos buvo vos ne badu marinamos. O gal skubėjo pasinaudoti reta proga paragauti šviežienos. Tie šoklūs padarėliai tais laikais beveik niekur nebuvo retenybė, bet tokios jų atakos daugiau niekur nebeteko patirti. Jų „pabučiavimų“ pėdsakai iš ryto matėsi ant viso kūno, ypač ant kojų.

Kitą dieną moterys kažkur išėjo, o aš nuobodžiavau didokame kambaryje, iš kurio trejos durys vedė į virtuvę, alkierių ir turbūt į šeimininkų miegamąjį. Alkieriuje kaip garbingi svečiai vakar vakarieniavome, jame

buvo balta staltiese užtiestas stalas, kelios kėdės, spinta, kampe kabojo veidrodis su užkištomis popierinėmis gėlėmis, ant sienų – kelios įrėmintos fotografijos, ant langų – užuolaidos.

Kambarys, kuriame dabar sėdėjau, buvo beveik tuščias, tuščios buvo ir baltintos sienos. Vieninteliu baldus sudarė didokas stalas ir pora suolų – čia, matyt, buvo šeimos valgomas. Šiuo metu ant medinių nedažytų grindų lakstė ir cypsėjo pora dešimčių keliadienių viščiukų, ant kartono jiems buvo paberta kapotų trynių, dar kažko. Ant stalo stovėjo senoviška stiklinė mūsų gaudyklė, jos į vidų užriestuose kraštuose su vandeniu buvo pilna mūsų. Netrūko jų ir kambaryje. Pagavau vieną ir spustelėjęs numečiau viščiukui, tas su malonumu ją pačiupo, sulesė. Kol atėjo pietūs, savo laiką ir viščiukų racioną įvairinau mūsų gaudymu.

Popiet pasižiūrėjau, kaip vyrai tolimiausioje kiaulininko kamaroje, skirtoje, atrodo, jovalui virti, varė naminę. Naminės degtinės virimas “savo reikalams” buvo įprastas, kaime jos reikėjo talkininkams, reikėjo sribams ir valdininkams kad labai nesikabinėtų. Kai kada ne pro šalį buvo ir sužvarbusiems partizanams, o tokie pas Lukauskus – viena ausim buvau girdėjęs – užsukdavo.

Naminės prasivirdavo ir Srėbalius, visą įrangą susimontavęs sodo pakraštyje stovinčioje nebenaudojamoje kalvėje. Kartą jis pakvietė:

-Ateik, pažiūrėk, ką parodysiu!

Kalvės kampe stovėjo aukštas medinis kubilas. Srėbalius atkimšo jo dangtyje medinį kamštį.

-Pauostyk!

Prikišau nosį, o jis tuo tarpu pro kitą skylę smarkiai papūtė. Spirito garai ir dar kažkoks aštrus tvaikas kirtu į nosį, žiopčiodamas atšokau, ištryško ašaros, o Srėbalius smagiai kvatojosi. Ant šio “triuko”, rodos, pakliuvo ir Zenis.

VĖL VAIKYSTĖS VEIVIRŽĖNUOSE

Mūsų kelionės metu mama apsisprendė keltis į Veiviržėnus. Miestelis per karus visiškai nenukentėjo, čia galima buvo tikėtis lengviau, negu išdegusiuose Gargžduose rasti kokį kampą, gauti daugiau užsakymų siuviniams, negu keliolika gyventojų turinčiuose Laugaliuose. Jau veikė čia ir progimnazija, o vaikščioti į ją bus daug arčiau. Atrodo, kad mūsų apsilankymo metu susitarė su Šlepetiene, jog ji laikinai priglaus mus pas save.

Po poros savaitių dar kažko buvau pasiūstas į Veiviržėnus, o man kompaniją palaikė trim ar ketveriais metais jaunesnė pusseserė Onutė (Anė) Mažonaitė – daili simpatiška mergytė, rodos, nelabai drąsiai besijaučianti su vos ne suaugusiu – šešioliktus bebaigiančiu! – pusbroliu. Aš irgi nesugalvojau, kokia tema čia užšnekinti savo jaunąją bendrakeleivę, tad tik retkarčiais persimesdavome vienu kitu žodžiu.

Trumpindami kelią, iš Gargždų pasukome takais per Ežaičius ir į Vėžaičių – Veiviržėnų kelią išėjome ties Girininkų kaimu. Tuos dvidešimt kilometrų mano bendrakeleivė, kaip ir aš, įveikė be vargo, lygiai kaip be vargo kitą dieną grįžome atgal.

Apie rugpjūčio pradžią jau visa šeima atsidūrėme Veiviržėnuose, viename iš maloniai Šlepečių mums užleistame kambaryje. Jiems liko netgi kiek mažesnis kambarys. Virtuve naudojomės bendrai, dažnai ir valgėme kartu.

Mamai pasisekė nusipirkti ar gauti ožką, jos pieną su malonumu gėrė Kęstutis su Rūta. Mudu, vyresnieji, teikėmės valgyti tik tuo pienu užbalintas sriubas.

Ožką raišiojome čia pat patvoriais, pakiemiais. Ožka – keistas padaras: geros žolės jai nereikia, paduok tokią, į kurią arklys ar karvė tik nusispjaus. Tad, pasiėmęs maišą, eidavau į paveviržius, kur prikimšdavau jį gervuogių, alksnių lapų ir panašių ožkos skanėstų. Maišo užtekdamas dviem trim dienom.

Kuriam laikui “įsidarbinau” dar ir pas Baužienę. Nebežinau, koks buvo pagrindinis Baužos užsiėmimas, tačiau užmiestyje, Trepkalnio kaimo link, gal jau ir to kaimo ribose, jie turėjo keletą hektarų žemės. Dalį sklypo – apie hektarą ar daugiau – užėmė beržais ir krūmais apaugęs plotas, visas aptvertas spygliuota viela. Mano pareiga buvo iš ryto paimti karvę, nuvaryti į tą beržyną, paganyti iki vakaro ir parvaryti atgal. Rytais ir vakarais pas Baužus ir pavalgydavau, o pietums gaudavau sumuštinį su sviestu ir sūriu, butelį arbatos (pieno daugiau nebegėriau!).

Tiesą sakant, tai buvo greičiau dykinėjimas, o ne ganymas, nes iš aptvaro karvė išeiti negalėjo, man net girdyti jos nereikėjo: ant ribos su dideliu kaimynų burokų lauku buvo kūdra, o tvora iš abiejų pusių buvo į ją įbridusi per keletą metrų.

Buvo nuobodoka, ko nors skaitomo neturėjau, tad po keleto dienų sumaniau iš šakų pasidaryti palapinę. Šalia gražios aikštelės radau keturis beržus, sudarančius beveik taisyklingą nedidelį stačiakampį, jie turėjo laikyti palapinės kampus. Prie beržų pritvirtinau kelias karteles ir iš karklų ėmiau pinti sienas. Palapinė turėjo būti vos ne mano ūgio, “kapitališka”, tik dar nebuvau sugalvojęs, kaip padaryti stogą.

Kažkelintą dieną man šitaip besidarbuojant, burokų lauke išgirdau triukšmą. Lyg paršą kas skerstų, lyg moteris ką ūdytų. Paėjėjau ton pusėn ir nustėrau: per burokyną pasišokinėdama, nepaleisdama iš nasrų burokapių, neria mano Mūzė, o iš paskos, baisiausiai rėkdama, ilga žalga taikydamosi užvožti jai per šonus, bet vis nepasiekdama, vejasi apkūni boba.

-Nežiūri...nerūpi...po svetimus burokus! – iš jos riksmo išskyriau atskirus žodžius.

Puoliau burokų savininkei į pagalbą. Pamačiusi mane, moteris pasuko mano pusėn.

-Ak štai ir piemuo! Jis, matai, parpia pakrūmėj, o karvė po svetimus burokus ganosi! Aš tau! – ir užsimoję ilgą žalga.

Buvau greitesnis už ją, ir žalga nusileido už gero pusmetrio nuo mano kupros. Nusivijau savo globotinę ir ne be vargo parvariau ją atgal į aptvarą.

Pradėjau žiūrėti, pro kur ta nelaboji išėjo iš aptvaro ir iš karto tapo aišku: per nusekusią kūdrą gerai matėsi raguotosios smaližės pėdsakai. Pikoji moteris (matyt, ji visai tokia nebuvo) pas mane nepasirodė, Baužams, rodos irgi nepasiskundė. Likusias kelias savo “tarnybos” dienas kūdros iš akių nebeišleidau.

O palapinės taip ir nebaigiau.

Artėjo rugsėjo pirmoji. Nunešėme savo trijų klasių baigimo pažymėjimus į Veiviržėnų progimnaziją, įkurtą čia po karo ir užėmusią tą patį nedidelį namą prie Šaulių aikštės, kur kadaise mane, pirmokėlį, mokytoja vaišino skaniaisiais ledinukais. Čia su Zeniu dabar turėjome lankyti jau paskutinįją klasę.

Nors kokių nors sveikatos sutrikimų lyg ir nebejaučiau, nuėjau į Veiviržėnų medpunktą ir paaiškinau, kad mano širdis nesveika, kad sportuoti man uždrausta. Paprašiau pažymos, atleidžiančios mane nuo fizinio lavinimo pamokų. Medpunktas, jei neklystu, tada buvo senojo “manipolio” patalpose, jame dirbo vienintelis paburkusio raudono veido senyvas felčeris. Išklauses mano pageidavimo, seniokas, nė pulso nepaklauses, išrašė pažymą.

Iš karto klasėje tapau privilegijuotas ir tuo naudojausi: jeigu per fizinio lavinimo pamokas žaidžiamas krepšinis, tinklinis ar futbolas – dalyvauju ir aš, jei reikia šiaip bėgioti ar atlikinėti kokius nors pratimus – man “negalima”! Beje, Veiviržėnų progimnazijoje jokių gimnastikos prietaisų nebuvo, buvusioje Šaulių aikštėje stovėjo tik krepšinio ir tinklinio stovai. Krepšinio aikštei buvo toli iki idealaus lygumo, didesnė jos dalis buvo apaugusi žole, tik ties krepšiais ir per vidurį žolė buvo nutrypta. Tačiau lakstyti joje buvo maloniau, negu žvyruotoje Gargždų aikštelėje.

Į naują klasės kolektyvą įsiliejome lengvai ir be problemų, naujieji klasiokai pasirodė draugiški, geranoriški. Daugiau problemų kėlė čia dėstoma prancūzų kalba: reikėjo pradėti, kaip sakoma nuo “a”. Tačiau jau po mėnesio ar dviejų mudviejų prancūzų kalbos žinios praktiškai nesiskyrė nuo klasės draugų ir tam ypatingų pastangų nereikėjo. Pakako žodyno pagalba išsiversti užduotą tekstą, įsiminti jo turinį ir, per pamoką jį paskaičius, “išversti”. Toks greitas svetimos kalbos “įsisavinimas” puikiai rodo, koks tuometinėse mokyklose (nesakau, kad visose) buvo užsienio kalbų dėstymo lygis. Dėstė prancūzų kalbą jaunas malonus mokytojas Račkus, tos kalbos mokėsis Švėkšnos gimnazijoje. Dėstė jis mums ir dar du dalykus: algebrą ir fizinį lavinimą.

Ir kiti negausūs progimnazijos dėstytojai turėjo po du tris dėstomus dalykus, išskyrus direktorių Sabalį, mokiusį mus tik geometrijos. Kalbėjo, kad Sabalys prieš karą buvęs visai ne mokytojas, o inžinierius, medžio apdirbimo specialistas.

Klasės auklėtojas – pagyvenęs viengungis Ruškys – mokė gamtos mokslų, geografijos ir piešimo. Tai buvo gana spalvinga asmenybė. Dėstomą medžiagą jis stengdavosi pateikti vaizdingai, palydėdamas tai mimika ir išraiškinga balso intonacija, kartais užmiršdamas, kad prieš jį ne kokie pradinukai, o į paneles ir kavalierius pretenduojantys jaunuoliai (“Prieina negriukas prie Nilo, o čia krokodilas tik – aaam! – ir nėra negriuko!”). Kalbos pertraukų metu jis juokingai judindavo apatinį žandikaulį į šalis, be to, gerokai padėvėtas jo kostiumas

lygintuvą matydavo ne dažnai, tad klasės pašaipūnams medžiagos jis suteikdavo. Tačiau pašaipos nebuvo piktos – mes, kaimo ir mažų miestelių vaikai, buvome įpratę gerbti vyresnius, juo labiau – mokytojus. Prisimenu tik vieną piktesnę auklėtojų iškrėstą išdaigą. Pamokos metu jis kažką demonstravo ant stalo. Visa klasė buvo apspitusi jį ratu. Auklėtojas abiem alkūnėm buvo užsikvėpęs ant stalo, viena koja pusiau atsiklaupęs ant kėdės. Ir čia Jurjonas, žodžio kišenėj neieškantis ir vienas iš linksmiausių klasiokų, pamatė, kad auklėtojo nuo kėdės atkištas kerzinis suvarstomas pusbatis yra gražiai per siūlę išsižiojęs. Ir kaip sykis Jurjono kišenėje atsirado žirnių. Tad nieko kito neliko, kaip tik pamaitinti jais alkaną batą. Vienas po kito bato gerklėn nuriedėjo vos ne visa sauja žirnių. Suskambo skambutis, auklėtojas atsistojo, išėjo. Laukėme jo reakcijos, pykčio. Tačiau nieko nebuvo. Nei tuoj, nei vėliau. Pasidarė truputį nesmagu...

Lietuvių kalbos ir istorijos mokė mokytoja Misiūnienė, pusamžė inteligentiška moteris. Jos vyras buvo ne tai miręs, ne tai žuvęs ar kare dingęs. Savo dalykus ji dėstė labai įtaigiai, įsijausdama. Kalbėdama, pavyzdžiui, apie Liublino uniją, įsijautė taip, kad skruostais ėmė tekėti ašaros. Buvo ji ne vietinė, todėl kai kurie mums, žemaičiams, įprasti žodžiai jai atrodė reti ir mažai žinomi. Taip vieną kartą jinai visos klasės paprašė atsakyti, kas tai yra *menturis*. Iš jos žvilgsnio ir klausimo pateikimo matėsi, kad ji nelabai tikėjosi sulaukti teisingo atsakymo. Rado klausimą! Juk *menturis* kabo kiekvienos čionykštės trobos virtuvėje! Kuo gi košei bulves sugrūsi? Staigi, kiek stačiokiška Valė Jokšaitė net neatsistodama tuoj išpyškino:

-No, kor bolviems krioštė!

Mokytoja kiek patylėjo.

-Teisingai, - pagaliau pasakė. – Bet geriau to paskutinio žodžio nevartokite – Aukštaitijoje galite būti visai kitaip suprasti.

Dabar jau mus nustebino mokytojos žodžiai. Ką čia tokio Valė negerai pasakė? Per pertrauką svarstėme, ką tuo žodžiu aukštaičiai įvardija. Atrodo, priėjome prie teisingos išvados...

Mažiausiai man įsiminė rusų kalbos mokytoja. Ji, kaip ir direktorius, dėstė tik tą vieną dalyką. Tai buvo pagyvenusi moteris, tačiau dabar atminty niekaip nebegaliu atkurti nei jos veido, nei prisiminti ją nors vienoje pamokoje. Atrodo, kad tik ji, jei ir nepritarė, tai bent buvo lojali tarybinei valdžiai, ką vargu galėčiau pasakyti apie kitus mokytojus.

Dauguma mokyklos mokinių taip pat buvome nusistatę prieš šią valdžią ir to nelabai slėpėme. Privengėme tik vienintelio klasės komjaunuolio Gečo. Antrasis mokyklos komjaunuolis buvo jo brolis, mokėsis trečiojoje klasėje. Tiesa, pusmetį ar daugiau klasėje pasirodydavo ir valsčiaus komjaunimo sekretorius, vadinamasis komsorgas, tačiau pavasarį egzaminų su mumis jis nebelaikė. Tai ir visi 1947/48-jų metų Veiviržėnų progimnazijos komjaunuoliai. Mokytojai, netgi direktorius, kiek žinau, tuomet irgi dar nebuvo “šlovingosios” partijos nariai.

Žiemai baigiantis, abu komjaunuoliai Gečai buvo partizanų nušauti. Tai įvyko kaime, jų pačių namuose. Dar išvakarėse, prisimenu, jaunesnysis Gečas rodė aptvarstytą pirštą ir sakėsi atsiprašęs iš pamokų – eisias į medpunktą. Ką žinai, kas čia tam pirštui: gal rožė, gal lelija? – juokavo jis. Kitą rytą sužinojome apie abiejų brolių mirtį.

Dabar galvoju, kad tie jaunuoliai, tikriausiai, nebuvo nusipelnę tokios bausmės, tačiau tada aplink vyko tikras partizaninis karas ir kiekvienas, stovintis kitoje barikadų pusėje ir aiškiai pareiškęs, ką jis palaiko – toks viešas “pareiškimas” buvo ir stojimas komjauniman – buvo priešas. Tad bendramokslių, gan linksmy ir sąmojingų vyrų, likimas mus sukrėtė, bet nenustebino.

Laidotuvėse dalyvavo visa progimnazija, pradžios mokykla, mokytojai ir miestelio “aktyvistai” – sribai ir valdžios bei partijos atstovai. Šį įvykį man gyvai priminė jau Gorbačiovo laikais perskaitytos Justino Marcinkevičiaus eilės:

...grįžom į klasę draugą užkasę.

Laikas per pusę, lyg juodą lentą,

Perbraukė mūsų širdis ir klasę.

Tik tos “pusės” tada dar buvo labai ir labai nelygios.

Besniegę žemę buvo sukaustęs stiprus gruodas, kai į milicijos kiemą (buvo jinai vadinamajame “Šarkaitės name”, kuriame kadaise žaidėme dar jį statant) atvežė ir nudrėbė trijų ar keturių partizanų kūnus. Kiemas buvo atviras, partizanai gerai matėsi iš gatvės. Buvome priėję ir visai arti, bet įsidėmėjau tik basas baltas baltas žuvusiųjų kojas, ir atrodė, kad dėl to jiems gulėti ant sustingusios žemės dar šalčiau...

Jau gegužės mėnesį, eidamas į gegužines pamaldas Ožkų gatvele, milicijos kieme pamačiau į ūkinio pastato sieną atremtą sustingusį partizaną. Jis stovėjo kaip gyvas su prieškarine Lietuvos karininko uniforma ir kepure. Atskirtas nuo savo būrio ir apsuptas, jis ilgai atsisąūdęs, atsisakydamas pasiūlymų pasiduoti, o paskutinę kulką paleidęs į save.

Apie šį ir kitus susisąūdymus ir mūšius kažkaip gerai buvo informuotas klasės draugas Paulius Venckus, sūnus buvusio Veiviržėnų bažnyčios zakristijono, su kurio šeima tėvai palaikė draugiškus santykius dar prieškarį. Venckai turėjo ūkį per gerą kilometrą nuo miestelio Klaipėdos kryptimi. Nors sodyba stovėjo gana atviroje vietoje, tačiau netoli buvo Veiviržo slėnis, o tuoj už namo – giloka, krūmų prižėlusi griova, toliau įsiliejanti į upės slėnį. Pas Venckus, kaip jau Atgimimo laikais pasakojo Pauliaus brolis Alis (Aloyzas), kartu su mumis lankęs progimnazijos trečiąją klasę, partizanai buvę dažni svečiai. Štai iš kur Pauliaus žinios!

Pauliaus pažiūros man buvo žinomos, su juo, kaip ir su Aliu, draugavome ne tik mokykloje. Ir kai jis paprašė manęs ką nors įrašyti atminčiai į jo “Poezijos” albumą, ilgai galvos nesukau. Beje, “poezijomis”, paprastai, užsiimdavo mergaitės, ir taip būdavo vadinami dažniausiai iš skersai pusiau perpjautų sąsiuvinų padaryti albumėliai, į kuriuos draugų būdavo prašoma parašyti “atmintis”. Visose “poezijose” galėjai sutikti tuos pačius naivius ar banalius palinkėjimus, o jei kam teko laimė į tokį albumą rašyti pirmam, tai tam būdavo lengviausia - visuomet ant paskutinio lapo galėjai įrašyti:

Rašau ant paskutinio lapo –

Prisimink mane iki kapo!

Paulius šiam reikalui buvo paskyręs neperpjautą storoką sąsiuvinį, jame jau buvo ne vienas įrašas ar piešinys. Kiek padvejojęs, nupiešiau per visą puslapį lietuvišką trispalvę ir įrašiau Maironio posmą:

Mainos rūbai margo svieto:

Silpnas kelias, tvirtas griūva.

Nebijokim vargo kieta –

Juk be jo galingi pūva!

Maniau, kad jam nekils abejonių, kas tas “silpnas” ir kas tas turėsiantis sugriūti “tvirtas”. Tik nežinau, ar po to jis drįso dar kam nors tą sąsiuvinį duoti.

Griūiu prie partizanų temos. Tais laikais Veiviržėnų apylinkėse jų veikė daug ir sribams jie nelikdavo skolingi. Tačiau nesisekė sumedžioti, matyt, už akių nuteistą aršų aktyvistą Taujenį. Nežinau, kokią vietą jis užėmė valsčiaus valdžios hierarchijoje, tačiau buvo kalbama, kad “suėdęs” ne vieną žmogų. Apšaudė jį partizanai, kai su sribais buvo kažko išvažiavęs į kaimą, tačiau pavyko ištrūkti. Po to naktį prie Taujenio buto sienos, ten, kur buvo jo lova, iš išorės buvo pritvirtinta ir susprogdinta granata ar mina, tačiau ir vėl jis liko gyvas: kaip tyčia tuo momentu buvo išėjęs į virtuvę atsigerti.

Vieną turgaus dieną, kai miestelis buvo pilnas žmonių, parbėgo namo Rūta ir susijaudinusi pranešė:

-Jenę nušovė!

Pradėjus aiškintis kokią Jenę ar Janę ir kas nušovė, sužinojome, kad nušautas Taujenis. Jo žūtį dar ilgai aptarinėjo miestelėnai, stebėdamiesi nuosprendį įvykdžiusio partizano drąsa. Turgaus dieną, be abejo, lengviau buvo išlikti nepastebėtam, bet rizika buvo didelė: miestely netrūko sribų ir milicijos, be to, buvo ir rusų enkavedistų.

Taujenis apie vidudienį užėjo į vienintelę miestelio kirpyklą, buvusią centrinėje Laisvės gatvėje. Netrukus kirpyklon užėjęs kaimietis, nešinas krepšį, kokiuose gospadinės turgun atveža kiaušinius, sūrius ar sviestą. Tuo metu Taujenis sėdėjęs prieš langą, kirpėjas kirpęs ar skutęs jį. Žmogus kažko lyg paklausęs ir tuoj išėjęs lauk. Čia staiga iš krepšio išsitraukęs ginklą ir per langą iššovęs keletą šūvių į sėdėjusįjį. Taujenis mirė vietoje, o “kaimietis” nukūrė daržais į už poros šimtų metrų esantį Veiviržo slėnį. Staigiai sukilusios visos miestelio ginkluotosios pajėgos bėglio nesurado.

Bet plačiausiai nuskambėjo miestelio užėmimo operacija. Tai buvo 1948-jų metų pavasarį. Prieš kurį laiką į sribų būrį įstojo naujokas, kaip vėliau paaiškėjo – partizanų žmogus. Tą naktį sribų būstinės sargyboje, pasiprašęs kažką pakeisti, stovėjo kaip tik jis. Sutartu laiku buvo nukirptos visos iš miestelio einančios telefono linijos. Apie vidurnaktį mus pažadino stiprūs iš visų pusių sklindantys šautuvų ir automatinių ginklų šūviai (tuo metu iš Šlepečių jau buvome išsikraustę ir gyvenome toje pačioje gatvėje netoli turgaus). Tratėjimas buvo beveik toks pat, kaip tada, kai lindėjome rūsyje, vokiečiams užimant Kretingą. Tik šį kartą nesislapstėme,

nakties tamsoje stengėmės įžiūrėti ką nors pro langus. Jautėmės palyginti saugiai, bet šiurpuliukai bėgiojo per nugarą – nežinai kur kokia kulka paklydėlė pasuks. Po kurio laiko milicijos kieme kažkas suliepsnojo, bet ugnis nebuvo didelė – degė, matyt, ne pastatas. Šaudymas tai pritildamas, tai vėl sustiprėdamas, tai vienoje, tai kitoje pusėje, kartais ir visai arti, truko apie porą valandų.

Rytą sužinojome, kad nušauti keli milicijoje buvę sribai, kad sudegintos joje rastos bylos, kad lyg tai paimti pašte ir kooperatyve buvę pinigai. Daugiau niekas nesudeginta, nesugriauta, tik apšaudyti daugumos aktyvistų namai, tarp jų ir mūsų “draugo” komsorgo. Kalbėjo, kad keliems milicijoje užkluptiems rusų kareiviams nieko nedaryta, kad po tos nakties dingęs sargyboje buvęs naujokas.

Apie tą naktį, nors ir slepiamas, gandas pasklido po visą Žemaitiją. Jau rudenį, kai nuvežiau dokumentus stojimui į Telšių mokytojų seminariją, raštinėje buvusi moteris (tuo metu ten buvome dviese) ėmė teirautis, ar tiesa, kad Veiviržėnus buvę užėmę “miškiniai”, kiek jie ten išbuvę?

Pas Šlepečius išgyvenome iki vėlyvo rudens.

Lentpjūvėje šeiminkui padėdavo vienintelis “etatinis” darbininkas – Šlepetienės brolis Kazimieras – kadaise pas mus Kretingoje gyvenęs gaisrinės šoferis. Padėdavo ir atvežtų rąstų savininkai. Ne vieną popietę, turėdamas užsakymą išpjauti stogams skiedrų, Šlepetis talkon kviesdavosi ir mane. Skiedrų drožimo staklės, atrodo, nusavintos nebuvo, tad visas atlyginimas, greičiausiai, ėjo į savininko kišenę. Drožiant dalyvaudavo, nors ne visada, ir užsakovas. Už pagalbą Šlepetis man išmesdavo net po du tris červoncus – baisiai gerus pinigus, kokių man dar niekur neteko uždirbti. Tad visada laukdavau jo pakvietimo, juolab, kad ir šiaip lentpjūvėje buvo įdomu.

Juodas, karštas ir šnypščiantis lokomotyvas lentų pertvara buvo atskirtas nuo gaterio patalpos ir stovėjo nuo jos per metrą žemiau. Šlepetis netgi parodė, kurį šturvaliuką reikia pasukti, kad padidinčiau arba sumažinčiau garą, t.y. – pakeisčiau apsisukimus. Maloniausia būdavo, kai, dalyvaujant kokiam kaimiečiui, kuriam lokomotyvas, matyt, atrodydavo super sudėtinga mašina (kaip, beje, ir man!), Šlepetis man mesteldavo:

-Pridėk garo!

Stengdamasis vaizduoti abejingą ir stebėdamas mane nulydintį kaimiečio žvilgsnį, sakyte sakantį, kad, matai, – piemuo, o moka valdyti tokią techniką! – nusileisdavau prie lokomotyvo ir sukdavau vienintelį man žinomą šturvaliuką, kol išgirsdavau:

-Užteks!

Smarkiau įsisukdavo didžiulis smagratis-švankratis, kartais įmesdavau dar pakuron keletą kastuvų pjuvenų ir orus grįždavau atgal, jausdamas savo – ne eilinio darbininko! – vertę.

Vieną saulėtą popietę grįžau iš mokyklos ir, prieš eidamas vidun, užmečiau žvilgsnį lentpjūvės pusėn, iš kur girdėjosi ritmingas, garvežio pūškavimą primenantis, pjūklų darbas. Iš aukšto betoninio kamino kilo dūmelis. Staiga ant žemesniojo stogo, po kuriuo buvo lokomotyvas, pamačiau ugnies liežuvelius. Perdžiūvusios stogo skiedros degė be dūmų ir ryškioje saulėje liepsnelės vos matėsi. Nudrėbęs portfelių su knygomis, puoliau lentpjūvėn. Iki jos – apie 40-50 m.

-Stogas dega! – surikau, pamatęs Šlepetį.

Šiam aiškinti nieko daugiau nereikėjo. Nė žodžio netaręs, net nepaklausęs kur, puolė prie statinės su vandeniu ir akimirksniu su pilnu kibiru atsидūrė ant stogo. Antrą, gal ir trečią kibirą padaviau jam aš, ir to užteko, kad vos prasidėjęs gaisras būtų užgesintas. O jei būčiau iš mokyklos grįžęs keletą minučių vėliau arba nežvilgtelėjęs į savo uždarbių šaltinį?..

Tą rudenį teko dalyvauti ir dvejose kūlimo talkose pas Venckus ir pas direktorių Sabalį. Mokytojai, kaip ir kiti tarnautojai iš tų kelių šimtų Beverčių pokario rublių vertėsi sunkiai. Tad daugelis, kaip ir Sabalys, turėjo “pagalbinį” ūkį, laikė karvę, augino kiaules. Rugius ar kviečius iškulti savo direktoriui padėjome ir mes, keli jo mokiniai. Už tai buvome pavaišinti kiaušiniene su spirgučiais.

Buvome sykį išvaryti talkon ir tais metais įsteigtam pirmajam Veiviržėnų apylinkėse kolchozui ar sovchozui, plytėjusiam pakeliui į Švėkšną. Tada tai buvo nauja, o vėliau moksleivių, studentų ir daugelio dirbančių miestiečių pagalba “klestintiems” kolchozams tapo įprasta prievole.

Iš to rudens įvykių atminty liko ir pinigų reforma. Be išankstinio išpėjimo staiga buvo paskelbta, kad senieji rubliai nebegalioja, kad jie keičiami į naujus santykiu vienas už dešimtį, nors kainos ir atlyginimai lieka

tie patys. Reikia, mat, sumažinti karo metu “spekulantų” sukauptas “nedarbines” pinigų atsargas. Mūsų šeimos “atsargos” tuo metu sudarė apie 30 rublių. Likome su trim...Beje, metalinės kapeikos, iki tol visų niekintos ir beveik nenaudojamos, liko kursuoti. Nors kainos parduotuvėse nepasikeitė (bent artimiausiu metu), turguje viskas gerokai atpigo: visi staiga pasijuto beturį tik dešimtąją turėtų pinigų dalį.

Naudodamasi laikinu pigumu, netrukus mama mums, visiems vaikams, nupirko medines klumpes. Be to, iš senos medvilninės antklodės – “*adijalo*”- pasiuvo mums su Zeniu “treningines” kelnes. Tai buvo, berods, pirmosios mudviejų ilgos kelnės, ir per žiemą jas nešiojome namie ir mokykloje, nes kitokių ir neturėjome - trumposios buvo išaugtos, o ir amžius tokioms nebetiko. Kelnų pliusas – jų nereikėjo lyginti, buvo storos, šiltos, minkštos. Tik greit išsišovė keliai ir labai jau buvo linkusios visur užsikabinti.

Išvažiavome žiemą su Venckiukais į mišką malkų. Vilkėjau tas nepakeičiamas ir vienintele savo kelnes. Užkliuvau už šakos ir perplėšiau savo brangiųjų kelnų kišką nuo šakumo iki pat apačios. Parvažiavome pas Venckus, ir Zita ar Paulė Venckutės, Švėkšnos gimnazijos gimnazistės (turbūt buvo žiemos atostogos), pasisiūlė jas susiūti. Bet kaip aš, kavalierius, pasirodysiu prieš gimnazistes, prieš kurias ir šiaip jau nedrąsu, po baltųjų? Nenusivilkdamas šiaip taip susiuvau viršų pats, o toliau jau leidau darbą užbaigti pasisiūliusiajai. Medžiaga buvo tokia puri ir minkšta, kad siūlės siūlai visiškai pasislėpė joje ir mano kelnės vėl buvo “kaip naujos”.

Jau vėlyvą rudenį Šlepetienė gavo keistą laišką iš užsienio. Kažkoks Stasys teiraujasi, ar nežinanti ko nors apie jo šeimą, likusią Lietuvoje, gal galėtų parašyti, kur dabar gyvena jo žmona ir vaikai Stasys, Vytas, Jonas ir Irena? Kaziūnė nieko nesupranta: tokios šeimos, tokiais vardais vaikų ji nepažįsta. Skaito abi su mama. Perskaito, ir mama, nieko netarusi, atpuola su tuo laišku labai susijaudinusi į mūsų kambarį.

-Vaikai, žiūrėkit, ar ne papa čia rašo? Juk čia jūsų antrieji vardai suminėti! Ir braižas panašus! – mama lyg tiki, lyg dar ir netiki savo spėjimu, laukia mūsų patvirtinimo.

Skaitome. Viena, antrą, trečią kartą... Ir vis labiau įsitikiname, kad čia tėvo laiškas. Ir sutapk tu man taip, kad kaip tik dabar gyvename pas laiško adresatę! Būtume tebegyvenę Laugaliuose ar kitur, laiškas galbūt nebūtų patekęs į mamos rankas ir būtų likęs neiššifruotas. Juk mūsų antruosius, teisingiau – pirmuosius, “šventus” (išskyrus Zenoną), vardus žinojome tik mes patys, mūsų šeima. Be abejo, tokios konspiracijos tėvas ėmėsi, nenorėdamas adresatei ar mums netyčia pakenkti.

Tas tėtės laiškas neišliko. Neprisimenu, koks ten buvo nurodytas atgalinis adresas, kokia pavardė.

Atsakymą diktavo mama, man rašant ir “literatūriškai” apdorojant, o Zeniui aktyviai dalyvaujant. Trumpai parašėme, kad visi esame sveiki gyvi ir kad kaip tik dabar gyvename pas Kaziūnę Šlepetienę. Vos ne pusę voko apklijavę dideliais pašto ženklais su garsiaisiais rusų naikintuvais “*Jak’ais*”, išsiuntėme.

Prieš šv. Kalėdas atėjo laiškas jau mūsų vardu. Voke buvo dvigubas kalėdinis atvirukas, o jame – ar tik ne penkių dolerių banknotas – paštininkai svetimus laiškus tikrinti dar nebuvo išmokę, o cenzūra, jei ir tikrino, galbūt dėl tokios smulkmenos nenorėjo išsiduoti. Apie save, kaip ir mes, tėtė rašė šykščiai: gyvas, sveikas, pasiilgęs. Po to gavome dar vieną ar du laiškus, ir susirašinėjimas nutrūko beveik dešimčiai metų – “išmintingoji” partija teisingai nusprendė, kad tarybinių žmonių ryšys su “pūvančiu” kapitalizmu jiems tik pakenks...

Mokykloje repetavome vienaveiksmę Dauguviečio pjesę apie vokiečių okupacijos laikus. Vadinosi ji, berods, “Į laimę” ar panašiai. Režisavo mokytoja Misiūnienė. Pjesėje figūravo ir vokiečiai, atsivarę į pirkią žmogelį, gal partizaną, ir turėjęs pasakyti porą vokiškų frazių, jei neklystu, su “*Donner Wetter*” ir “*Verfluchter*” (vokiški keiksmazodžiai, maždaug atitinkantys lietuviškus “po perkūnais” ir “prakeiktasis”), o taip pat gerokai niuktėli vidun varomą suimtąjį. Kadangi buvau ragavęs vokiečių kalbos ir netgi supratau turimų ištarti sakinių prasmę, vokiečių vaidinti pasiūlė man. Pasistengiau sugargaliuoti tikrai “vokiškai” ir režisierė buvo patenkinta:

-Vokiečiai idealūs!

Vaidinome senosios mokyklos salėje sekmadienio vakarą. Kažkas atnešė vokišką milinę, kažkas – tikrą šalną, o mūsų komsorgas tam vakarui netgi paskolino tikrą šautuvą, tiesa, iš spynos, rodos, kažką išėmė. Žodžiu, panėšėjau į tikrą vokiečių, nors ir gana skystablauzdį.

Žiemą ėmėmės naujos pjesės. Tai buvo dar prieškary išleistas veikaliukas, dėl to nelabai atitinkantis “socialistinio realizmo” reikalavimus, pavadintas, jei neklystu, “Varnalėšos”. Pastatymui vadovavo mokytojas

Račkus, o man teko pagrindinis – jaunikio – vaidmuo. Mano partnerė – mylimoji, būsima jaunoji – buvo klasiokė Gražina Gedminaitė, kuri iš tikrųjų man atrodė jei ne gražiausia, tai bent simpatiškesnė iš pažįstamų merginų. O kadangi taip, tai vaidindamas stengiausi atrodyti kuo abejingesnis “mylimosios” atžvilgiu, kad niekam net nekiltų mintis, kad ji man iš tikrųjų patinka. Panašiai vaidino ir “mylimoji”. Niekas iš mūsų jausmų ir nereikalavo, svarbu buvo laiku susakyti išmoktas frazes, o veiksmą pirmyn stūmė mūsų meilei ir vestuvėms pinkles statę intrigantai – kiti personažai.

Prisimenu scenos dekoracijas: vidury - stalas su keliom kėdėm, kampe – ant popieriaus lakšto mūsų pačių anglimi nupiešta krosnis, gilumoje – du tikri į mokyklos sodą žvelgiantys langai, papuošti užuolaidomis, - štai ir viskas.

Salė prisirinko pilna – buvo dėl ko jaudintis mažame kambarėlyje šalia scenos besiruošiantiems “artistams”. Sukaupęs visą drąsą, priėjau prie “jaunosios” ir raudonu pieštuku, duodamas jai paseilioti, nurausvinau jai skruostus. Lūpoms dažų niekas nenaudojo, o ir neturėjo. Viskas vyko sklandžiai! Ypač puikiai, linksmi nuskambėjo “artistų” dainuojama daina:

*Tėvas veselę jautė –
Ketino jautį pjauti,
Oi lylia, lylia, lylia
Ketino jautį pjauti!*

Savo vaidinimu buvome patenkinti mes, atrodo, patenkinti skirstėsi ir žiūrovai.

Po mėnesio antro ir Veiviržėnuose pasidariau klasės pirmūnas. Ir tam mano pastangų visai nereikėjo. Manau, padėjo gera regimoji atmintis – perskaitęs (bet nepasiklausęs!) galėjau beveik žodis žodin atpilti puslapį, sakysim, istorijos teksto, tarsi matydamas kuriose puslapio vietose yra datos ar pavadinimai. Gal labiau logiškai už draugus sugebėjau ir mąstyti, kas ypač padėdavo sprendžiant sąlyginius uždavinius. Juos, galima sakyti, mėgau, kaip ir galvosūkius, bet nekenčiau sausų daugiaaukščių pratimų, gramatikos taisyklių.

Kartą direktorius įrodinėjo teoremą, braižydamas ant lentos linijas ir figūras. Staiga lyg užsikirto ir sutrikęs pasakė teoremos išvadą. Aiškiai matėsi – kažką praleido, įrodymui pasakymo nepakako. “Čia juk reikėjo pasiremti neseniai mūsų išeita teorema!” – pagalvojau. Direktorius paklausė, ar supratome, ir kaip tyčia liepė eiti man prie lentos pakartoti įrodymą. Iki direktoriaus “užsikirtimo” kartočiau jo žodžius, o toliau, lyg jis pats taip būtų aiškinęs, įterpia: “...o iš tokios ir tokios teoremos žinome, kad taip ir taip, o todėl ir...” Ir pakartočiau išvadą. Klasė abejingai klausėsi ir nepastebėjo nei direktoriaus klaidos, nei mano pataisymo. Direktorius labai įdėmiai nužvelgė mane ir, paprašęs sėstis, dienynan įraitė penketą, ko, paprastai, tokiais atvejais nedarydavo. Klasei nieko nesakiau.

Mokytoja Misiūnienė per pamoką uždavė parašyti rašinėlį tema “Mano Tėvynė”. Apie kokią tėvynę rašyti buvo tarsi aišku – didžioji, nenugalimoji, laiminga laimingiausių žmonių šalis ir t.t. Nekilo ranka šitaip rašyti. Tad pradėjau maždaug taip: “Neturi Tu nei aukso, nei sidabro, nėra Tavo gelmėse geležies nei vario, nėra ir dangų remiančių kalnų, debesis siekiančių fabrikų kaminų, bet Tu graži man savo žaliais kloniais ir šilais, mėlynais ežerais, brangi savo kalba, žmonėmis...” ir pan. Išvardijau, ko ta mano tėvynė neturi ir dar daugiau – ką turi ir dėl ko man brangi. Išėjo kiek didesnis už puslapį nuoširdus ir gana sklandus, nors nelabai originalus rašinėlis. Panašias mintis buvau lyg ir skaitęs ar girdėjęs.

Mokytojai rašinys patiko, buvo perskaitytas prieš klasę, o vėliau liepta patalpinti į mokyklos sienlaikraštį. Bet čia pagaliau susiprasta, kad tai “tėvynei” kažko lyg trūksta, kažkas ne taip...Tik kai pavadinime buvo įterptas žodis “tarybinė”, iš karto rašinys nušvito kita šviesa. Tapo aišku, kad tai – Tarybų Lietuva, “gintarėlis ant delno”, ir jau niekas negalėjo prisikabinti, nors tekste “tarybomis” nė nekvepėjo.

Po savaitės kitos mūsų progimnazijoje turėjo įvykti aplinkinių mokyklų mokytojų konferencija. Jai iš anksto ruošiasi, direktorius mokyklos sargo virtuvėje užraugė porą statinačių aukštaitiško alaus. Tiesa, viena statinaitė konferencijos išvakarėse sprogo, ir jos dalyviams teko pasitenkinti likusiaja.

Buvo konferencijoje skirtas vaidmuo ir man: prieš keliolika ar daugiau jos dalyvių turėjau perskaityti Misiūnienei taip patikusį savo kūrinį apie “tarybinę” tėvynę. Tuo po pamokų buvau pakviestas į mokytojų kambarį ir, nieko aplink nematydamas, perskaičiau savo opusą. Klausytojų reakcijos neprisimenu. Tik manau, kad skaitovo vaizdas buvo vertas dailininko teptuko: plikai kirpti plaukai, ankštas išaugtas švarkelis, į šarvarus

panašios, išsišovusiais keliais ir gumom apačioje sutrauktos kelnės ir - gražios riestanosės žemaitiškos klumpės...

Dar keletas prisiminimų iš Veiviržėnų progimnazijos.

Stalius ar ūkvedys pagamino didžiulį fanerinį lankmatį ir medinį skriestuvą. Į jo galą galima buvo įstatyti kreidą. Direktorius duoda man abu įrankius, liepia neštis namo, padaryti ant matlankio padalas, užrašyti skaitmenis. Dėkingas už mano sugebėjimų įvertinimą, padarau, atnešu atgal. Direktorius paduoda man porą popieriaus lapų ir liepia pasirašyti. Skaitau – lyg sutartis, lyg paskyra, kurioje parašyta, kad toks ir toks, t.y. aš, pagamino matlankį, o progimnazijos atstovas – direktorius - privalo sumokėti gamintojui 100 rublių. Kitame lape, pasirodo, aš pagaminęs ir skriestuvą, nors piršto prie jo neprikišau. Pasirašau, ir direktorius man įteikia 20 červonų!

Iki šiol su dėkingumu prisimenu šį kilnų mokytojo Sabalio gestą, šitaip radusį būdą padėti ne tiek man, kiek mūsų šeimai, kurios ištekliai mokytojams nebuvo paslaptis.

Pavasaris. Pradžiūvo, sužaliavo žemė.

Jau galima lauke žaisti krepšinį, tinklinį. Dalyvaujant mokytojui Račkui, išbandėme ir futbolą. Tik bėda, kad visiems žaidimams mokykla turi vieną vienintelį kamuolį. Pagal dydį turbūt jis skirtas futbolui, o gal ir tinkliniui. Ne kartą lopyta, klijuota guminė jo kamera laiks nuo laiko išleidžia “dviasią”. Taisome, burna pripučiams, stropiai užrišame kameros žarnelę. Tą žarnelę reikia paslėpti taip, kad, odiniu raišteliu suvarsčius apvalkalą, neliktų guzo. Vis tiek ties užvarstymu nedidelis nelygumas lieka.

Ilgiau bėgioti, žaisti rimtesnį krepšinį vengiu, nors pamėtyti į krepšį mėgstu. Geriausiai sekasi tinklinis. Tiesa, iki tikro tinklinio mums toli: paprasčiausiai atmušinėjame kamuolį vieni kitiems, beveik nenaudojame jokių kombinacijų, kirtimų ar blokų. Bet ir tai ne visiems gerai sekasi. Tad pasijutome vos ne meistras, kai vieną dieną dviese su Vale Jokšaite (ta, kuri paaiškino, kas tai yra menturis) įveikėme kitoje tinklo pusėje susispietusių visą būrį varžovų.

Gal dėl tos “pergalės” buvau įtrauktas į progimnazijos tinklinio komandą ir netrukus dalyvavau Priekulėje įvykusioje rajono progimnazijų spartakiadoje (jų, berods, buvo trys: mūsų, Gargždų ir Priekulės). Niekas jai specialiai nesiruošė, neturėjome ir bent kiek išsiskiriančių sportininkų, sportuodavome savo malonumui. Beveik visas pirmąsias vietas nusinešė gargždiškiai, mums su priekuliškiais palikdami pasidalinti likusiomis. Tiesa, buvo atsiradusi viltis, kad 1,5 km bėgime būsimė nugalėtojai, kai mūsų Vytautas Grašys – aukščiausias ir stambiausias klasiokas – iš karto smarkiai rovė iš vietos ir toli užpakaly paliko varžovus. Deja, nubėgus puskilometrį, varžovai jį pavijo, finišą mūsų Vytautas pasiekė paskutinis... Ir nenuostabu: tokią distanciją, pasirodo, jis bėgo pirmą kartą ir neįsivaizdavo, kokio tempo reikėtų laikytis.

Jau neprisimenu, kokias vietas užėmėme tinklinyje, krepšinyje, kitose rungtyse. Tai buvo nelabai svarbu. Svarbu, kad važiuojame, dalyvaujame ir prie viso to dar gavome pagal tuos laikus skanius pietus Priekulės valgykloje: po lėkštę barščių, po kotletą, stiklinę kompoto ir priedo netgi po porą sausainiukų!

Kažkam kilo mintis suruošti sporto šventę ir Veiviržėnuose. Pagrindinis jos numeris – krepšinio rungtynės tarp progimnazijos ir miestelio komandų. Prieš jas – visų mokyklos mokinių atliekami masiniai gimnastikos pratimai (rankas pirmyn, aukštyn, į šonus, pritūpti, atsistoti ir pan.), po jų – gegužinė.

Mums su Zeniu pavesta nupiešti skelbimus. Gavau didoką popieriaus lapą, bet rašymui turėjau tik spalvotus pieštukus. Tad per visą lapą nupiešiau nelabai ryškų krepšininį, dedantį kamuolį į krepšį, kokį buvau matęs ant prieškarinio pašto ženklo, ant to fono užrašiau tekstą. Dėmesio! Tokią ir tokią dieną, tokią valandą, ten ir ten įvyks sporto šventė-gegužinė. Programoje trys punktai. Kviečiame visus dalyvauti!

Nors labai stengiausi, bet iš tolo pieštukais užrašytas tekstas atrodė gana blankus. Tuo tarpu Zeniui, piešusiam akvareliniais dažais ant mažesnio lapo, pasisekė gražiai išryškinti pagrindinius teksto žodžius, jie gerai matėsi iš tolo. Net sulaukė direktoriaus, priėmusio mūsų darbą, komplimento:

-Oho, galėtum būti plakatistas!

Mano skelbimas buvo iškabintas ant namo priešais bažnyčią, (šventė turėjo vykti sekmadienį po pamaldų), o Zenio – ant kooperatyvo, netoli turgavietės.

Mums labiausiai rūpėjo krepšinis. Mat, miestelio komandą sudarę bernai atvirai reiškė savo panieką vaikėzams gimnazistams ir neabejojo savo pergale. Tačiau pasirodė, kad vien jėgos krepšiniui neužtenka. Nors ir stumdoma, nors ir įžeidinėjama, mūsų komanda nugalėjo! Ir gana ryškiai.

Mūsų ambicijos buvo patenkintos, bet, išžiūrėję dėl miesčionių grubumo, nutarėme apie rungtynes parašyti dar ir į rajono laikraštį „Švyturys“. Padedant keliems draugams, tekstą surašiau aš. Apie gražią sporto šventę, apie krepšinio rungtynes, kurias prieš labai grubiai ir nekorektiškai žaidusią miestelio komandą laimėjo gimnazistai. Prirašėme visą puslapį. Pasirašėme aktyviausieji teksto autoriai – aš ir Alis Venckus. Kadangi buvome du, išsirinkome nelabai vykusį slapyvardį – „Dviedraugis“. Išsiuntėme ir ėmėme laukti laikraščio su mūsų straipsniu, o gal ir honoraro... Ir kaip nusivylėme, kai pagaliau laikraštyje perskaitėme maždaug tokias dvi ar tris eilutes: „Veiviržėnuose įvyko krepšinio rungtynės tarp miestelio ir progimnazijos komandų. Jas rezultatu... laimėjo gimnazistai. Draugelis“.

Nors nieko įžeidžiančio žinutėje nebuvo, tačiau varžovai užpyko ir bandė sužinoti, kas per Draugelis ten pasigyrė, norėdami su juo „pasikalbėti“. Nesužinojo.

Artėjo egzaminai. „Mažoji abitūra“. Jaučiausi galėsiąs apsieiti be jokių kombinacijų ar *špargalkų*, tačiau klasė nutarė, kad su Zeniu, kaip geriausiai besimokantys, turime tapti vos ne pagrindiniais *špargalkų* kūrėjais. Tai buvo gana varginantis ir kruopštus darbas. Į siaurą juostelę, sulankstytą dūdele, turėjo sutilpti vieno bilieto atsakymų į klausimus esmė, reikėjo daryti jų santraukas. Į mažiau, nei centimetro pločio „dūdėlės“ klostę labai aštriu pieštuku rašėme po dvi teksto eilutes. „Dūdėlė“ laisvai tilpo delne, klasės strategai buvo sugalvoję, kaip perduoti reikiamą „dūdėlę“ ištraukusiajam bilietą.

Mokytoja Misiūnienė ėmė raginti padovanoti vienas kitam ką nors atminčiai. Mergaitės, pavyzdžiui, galėtų išsiuvinėti ir padovanoti berniukams nosinaites-*fantazijas* ar *fanaberijas*, kokias tada nešiodavo viršutinėje švarko kišenėje taip, kad matytųsi apsiuvinėti jos kraštai. O auklėtoji reikėtų įteikti atminimo adresą. Kas jį pieš, kas užrašys? Vėl visų žvilgsnai ir pirštai bedė į mane.

Kopijuoti piešinius sugebėjau pusėtinai, tad pirmiausiai nutariau susirasti kokią atvirutę ar piešinėlį ir jį nukopijuoti. Tačiau nieko tinkamo tokiai progai surasti nesisekė. Tad pagaliau ant viršelio nupiešiau kūdrą ar ežero kampą su keliais švendrų bumbulais, prie kranto – lieptelį, nuo jo – per kalvą vingiuojantį takelį į raudonstogę sodybą, o šalia kūdros – didelį dvikamienį beržą. Piešinio viršuje, apipintas vynuogių lapais ir kekėmis, geltonavo užrašas: „Adresas“. Į viršelį turėjo būti įsegtas mažesnis lapas su tekstu, ant vienos jo pusės nupiešiau iš knygos nužiūrėtą šakelių ornamentą su pora paukščiukų. Prieš pat išleistuves, derinant tekstą su mokytoja Misiūniene, ši prisiminė, kad reikėtų adreso ir direktoriui. Laiko nebebuvo, tad iš auklėtoji skirtu adreso išsegėme vidinius lapus ir padarėme antrąjį adresą.

Paskutinėmis mokslo metų dienomis išsikvietėme fotografą ir prie sporto aikštės pakraštyje augančių krūmų nusifotografavome visa klasė kartu su auklėtoju. Kadangi daugelis buvome basi, priekyje sėdinčiųjų kojas pridengėme alyvų šakelėmis. Tiesa, nuotraukoje jų beveik nesimato, fotografas jas „nupjovė“. Aš nuotraukoje jau puikuojuosi nauju švarku ir kelnėmis, mamos persiūtais iš tėtės munduro ir jo vizitinio kostiumo.

Apie gegužės 20-ją buvome paleisti ruošti egzaminams. Gegužės 23-ją susirinkome lietuvių kalbos konsultacijai. Jau žinojome: naktį prasidėjo žmonių trėmimas. Kažkas pasakė, kad išvežti ir mūsų mėgstamiausio mokytojo Račkaus tėvai. Jam lyg tai pavykę pasislėpti.

Diena darganota, paniurusi, pro mokyklą einantis kelias nuo neseniai praėjusio lietaus patežęs. Su auklėtoju stovime koridoriuje prie lango, kalbame, rodos, apie egzaminus ir išleistuves. Nuo miestelio Vėžaičių link ima važiuoti vežimai, lydimi ginkluotų kareivių ir sribų. Vežimuose – moterys, vaikai, suaugę vyrai, patalynės, drabužių ryšuliai. Žiūriu, kaip drebančiomis rankomis auklėtojas pila į laikraščio skiautę tabaką ir bando susukti suktinę, bet beveik pusė tabako išbyra ant grindų.

-Kas darosi! Matai, kas darosi! – pasikeitusiu dusliu balsu sako jis tarsi man, tarsi pats sau. Šie žodžiai, keli pro šalį pravažiuojantys nelaimingųjų vežimai ir drebančios, tirtančios auklėtojo rankos, kurioms pagaliau pasisekė uždegti skystą suktinę, įsirėžė atmintin, tarsi fotografija.

Išlaikėme lietuvių, rusų kalbų egzaminus, po jų turime laikyti Račkaus dėstytą algebrą. Prieš tai dar numatyta jo konsultacija. Kas ją praves, kas priims egzaminą? Gal jų nebus, svarstome savo tarpe. Tačiau liepta susirinkti tvarkaraštyje numatytu laiku.

Konsultacijos dieną susirenkame gerokai anksčiau, spėliojame, kas ją praves. Ir štai matome: nuo Veiviržo pusės, lydimas, rodos, klasioko Pauliaus, ateina mokytojas Račkus! Eina jis tiesiai į klasę ir pradeda konsultaciją. Po jos vėl iš karto dingsta ta pačia kryptimi. Lygiai taip pat pasirodo ir per egzaminą, neužsibūdamas po jo. Dalyvavo mokytojas Račkus ir per išleistuves, bet tolimesnis jo likimas man nežinomas.

Egzaminus išlaikėme visi. Po jų - išleistuvės. Tėvų komitetas, padedamas labiau išgalinčių tėvelių, suruošė vaišes. Prieš jas mane ir dar vieną klasioką auklėtojas pasiuntė pieninėn – ten esą jo užsakymu kai kas paruošta. Nuėjome ir parnešėme visą ketvirtį bidono – apie 10 kg - ledų! Tokio skanėsto dauguma nebuvome ragavę dar nuo prieškario laikų.

Vaišės buvo puikios: kiaušininė su spirgučiais, duona, arbata ir viską vainikuojantys ledai! Valgėmė juos, kol visiškai atšalo gerklės, kol nebejautėme skonio.

Gretimoje patalpoje akordeonu užgrojo muzikantas. Nors šokius lankė tik vienas kitas, daugelis nuėjo šokti. Klasėje su vaisių likučiais likau aš ir dar keletas draugų. Kalbėjome apie ateitį, apie tai, kas kur žada mokytis, ką veiks toliau. Aš jau žinojau, kad rudenį tęsiu mokslus Telšiuose, gyvensiu pas dėdę Vladą. Mokysiuos, greičiausiai, mokytojų seminarijoje, nes ir ten įgyjamas vidurinis išsilavinimas, o be to, dar mokama ir stipendija.

Mano ateities planais kažkodėl labiausiai domėjosi Valė, ta puikioji mano tinklinio partnerė. Ir netgi, šiaip jau triukšminga, pritilo ir lyg nusiminė, kai sužinojo, jog išvažiuoju taip toli. Regis, tikrai ji man neabejinga...Gal draugai jau seniau tai buvo pastebėję, kai su tam tikrom užuominom ir pašaipėlėm ėmė man kalbėti apie ją po mūsų “žymiosios” pergalės? Nusijuokiau tada. Visai ji ne mano skonio ir jei pasvajodavau kada apie kurią, tai tik ne apie Valę. Tačiau malonu buvo jausti merginos dėmesį, galvoti, kad štai jinai mane supranta, vertina...

Laiks nuo laiko šokėjai, mokytojai, o ir Valė kvietė, ragino šokti. Aš – ne! Buvau nusistatęs prieš šokius. Ir kaip čia dabar – apsikabina vaikinai su mergina – ir stripinėja! Juk be muzikos to niekas nedaro! Lyg ta muzika suteiktų teisę apsikabinti kad ir su visai svetima mergina! Agitacijai nepasidaviau. Nešoko ir Valė. Sutemo. Žiburys degė tik ten, kur buvo šokama. Buvo gera prietemoje kalbėti, svajoti, laiks nuo laiko prie mūsų prisijungdavo įsilę šokėjai. Pagaliau paryčiais į ratelius buvome įtraukti ir šokių priešininkai.

Saulei tekant, išėjome būriu kartu su auklėtoju. Dabar jis atrodė toks paprastas, geras, nebekeistos ir jo “keistenybės”. Buvo gera – visas gyvenimas prieš akis, viskas įveikiama! – ir šiek tiek graudu...

Perėję ilgąją Mokyklos gatvę, išsiskirstėme.

Po kelių dienų nuėjau pas fotografą pasiimti prieš išleistuvių balių darytų nuotraukų. Tarpdury sutikau išeinančią Valę (ir kaip ji pataikė tuo pačiu laiku čia ateiti?). Ji labai skubėdama pratiesė man dvi šilkinės gražiai apmegztas nosinaites – raudoną ir žalią.

-Čia jums su Zeniu atminčiai!

Kiek sutrikusi, paraudusi, jau nubėgdama pridūrė:

- Tau raudonoji!

Daugiau niekada jos nebemačiau.

NAMUOSE IR KITUR

Dar rudenį persikėlėme į naują butą toje pačioje gatvėje. Butas, jei taip jį galima pavadinti, buvo sename sukiužusiame name, prieš karą, atrodo, priklausiusiame žydams. Užėmėme pusę į gatvę galu atsukto namo. Kitame gale gyveno Kazimieras Lukauskas su žmona Maryte, siuvėja. Vaikų jie neturėjo, lyginant su mumis, buvo turčiai.

Turėjome palyginti šiltą normalią virtuvę ir didoką vėjų perpučiamą kambarį bei dvi kamaraites. Vienoje iš jų tilpo mudviejų su Zeniu lova. Mama su mažaisiais miegojo didžiajame kambaryje. Kambario langai ir sienos su kadaise išklijuotų laikraščių likučiais buvo gerokai papuvę, kai kur teko užkamšyti plyšius tarp sienų. Kadangi žemės paviršius nuo gatvės palengva kilo aukštyn, tai namo galas prie jos buvo iškeltas vos ne ant dvimetrinių pamatų. Plyšiai tarp pamato akmenų padėjo ventiliuoti didįjį kambarį dar ir iš apačios. Vasarą tai buvo didelis privalumas.

1947-ųjų rugsėjį man suėjo 16 metų. Reikėjo pasirūpinti pasu. Tuo reikalu keletą kartų prisiėjo važinėti į Klaipėdą, tuometinį rajono centrą. Iš Veiviržėnų nustatytu laiku jau važinėdavo paprastas nedengtas sunkvežimis, kelionė nebuvo brangi.

Namo neskubėdavau, visada aplankydavau tetą Basę Nemuno gatvėje. Šia gatve iki pat Smiltelės tada vyko pagrindinis judėjimas, atsišakojanti nuo jos Minijos gatvė buvo daug trumpesnė ir nyko kažkur laukuose. Iki šio išsišakojimo ties Celiuliozės popieriaus kombinate nuo geležinkelio stoties jau kursavo ir keletas mažų žalių autobusėlių, turėjusių apie 20 ar šiek tiek daugiau sėdimų vietų. Tuose sausakimšuose autobusėliuose kiekvieną pasitikdavo konduktorė, dažniausiai rusė, su ant pilvo kabančiu krepšiu-pinigine ir virš jos ant virvutės suvertais bilietų ritinėliais. Nuvažiuoti vieną tarpustotį kainavo 15 kapeikų. Važiuoji toliau – moki daugiau.

Autobusėliais naudojausi retai – nuo paskutinės stotelės vis tiek dar reikėdavo kulniuoti virš dviejų kilometrų. Pas tetą pavalgydavau, kartais ir pernakvodavau, o išeidamas dar prisikišdavau kišenes baltų džiovėsių arba nešdavausi kokią dovaną tetos *podei* Rūtai. Jei turėdavau vieną antrą rublį, nepraleisdavau progos užsukti į kiną, kur seanso metu nesivaržydamas triauškinau tetos džiovėsius, apturėdamas dvigubą malonumą. Tiesa, retas tuometinis filmas sužavėdavo: vis apie karą, apie partizanų didvyriškumą, apie žiaurius, tačiau visiškai kvailus ir bailius vokiečius. Ir negalėdavau suprasti, kodėl afišose būdavo rašoma “meninis filmas”, nes, mano supratimu, meniniai turėtų būti visai kitokie. Tik vieną kartą pasisekė: “Capitol” kinoteatre pamačiau vokiečių trofėjinį filmą “Kaučiuko medžiotojai”, vaizduojančiame, kaip XIX amžiuje vienas reporteris po įvairiausių nuotykių slapta išgabena iš Brazilijos griežtai draudžiamas išvežti kaučiukmedžio sėklas. Buvo filme ir indėnų, krokodilų, neįžengiamų Amazonės džiunglių.

Nuo tada žinojome: jei filmas trofėjinis - eik, neapsiriksi. Tokie buvo “Indų kapas”, filmai apie Tarzaną ir daugelis muzikinių filmų, kurių pavadinimų neprisimenu. Visi jie prasidėdavo rusišku užrašu: “Šis filmas paimtas kaip trofėjus, sutriuškinus vokiečių armiją prie Berlyno”.

Atsidūręs Klaipėdoje, nepraleisdavau progos, kaip jau minėjau, pasižiūrėti į laivus, pabūti pajūryje. Sykį senuoju Girulių keliu nuėjau iki Melnragės, užlipau ant molo ir pamariu patraukiau atgal. Einu didžiuliais pakrantėje suverstais akmenimis, dairausi. Tolumoje matosi keletas laivų, o iš kairės, tarp medžių – žalias šarvuotas traukinys, pasišiaušęs į jūrą nukreiptais pabūklų vamzdžiais. Pagaliau atsiduriu prieš metalinius vartus, šalia jų – sargybinis su šautuvu. Šautuvas nukrypsta į mane.

-Stoj! *Ot kuda ty zdiesj?* (Stok! Iš kur tu čia?)

-Iš ten, - rodau, iš kur atėjęs. Iš man žinomų keliasdešimt rusiškų žodžių, rodos, nė vienas daugiau netinka, tad stoviu, tyliu. Sargybinis aiškiai sutrikęs, galvoja. Pagaliau apsidairo, atrakina vartus.

-*A nu, umatyvaj ot siuda!* (Nešdinkis iš čia!) – surinka. Neri pro vartus ir vėl atsiduriu Girulių plente.

Kitą kartą atsisėdau ant susprogdinto Karolio (Pilies) tilto griuvėsių ir dairausi į Danėje ties senąja prieplauka stovinčius laivus. Tuo pačiu, išsitraukęs iš portfeliuko sumuštinį, užkandžiauju. Prie portfelio turiu prisirišęs turguje pirktus naujus kerzinius batus su auliukais – panaudojau gautus pinigus už mano “pagamintus” matlankį ir skriestuvą. Tolėliau ant kranto stovi žalia sargybinio būdelė, matau, kaip iš jos išeina moteris ir vyras su šautuvu. Jie eina mano pusėn, kažkodėl labai įdėmiai ir piktai žiūri į mane.

-Ką čia užrašinėji? – griežtai klausia priėję.

Nesuprantu, apie kokią užrašinėją jie kalba. Rodau laikraštį, į kurį buvo suvyniota duona, sakau, kad paprasčiausiai ilsiuosi ir užkandžiauju.

-O ko čia dairaisi? Ko šniukštinėji? Einam!

Nusiveda mane į būdelę, iškrato portfelį, kur be laikraščio ir duonos likučių nieko neranda. Neturiu net pieštuko. Ką jie man padarys! Bijau tik, kad neatimtų mano naujųjų batų. Išklausinėję, kas aš, iš kur ir ko čia atvykęs, parodė nepaprastą budrumą, sargai pagaliau mane paleidžia. Kalbėjome lietuviškai...

Po gegužės mėnesio trėmimų vėl pasklido kalbos, kad tuoj bus pakartotinis represijų etapas. Vieną pavakarę žmonės ėmė šnibždėti, kad trėmimas galės prasidėti jau ateinančią naktį. Gal toms kalboms pagrindo davė papildomai į miestelį atsiųsti kareiviai. Mama visą laiką bijo, kad tarp tremiamųjų gali patekti ir mūsų šeima, nes dėl tėvo, tikriausiai, esame laikomi “liaudies priešais” ir mes.

-Jeigu jau veš – ką padarysi. Bet gal nors judviem pasisektų to išvengti. Savam krašte, tarp giminių vis būtų geriau, neprapultute. O kas laukia Sibire – nežinia, - kalba mums su Zeniu mama.

Nutarėme, kad mudu namuose nenakvosime. Temstant abu išėjome į kaimą pas Venckus. Jų namas, kurio viename gale buvo tvartas, stovėjo, kaip minėjau, ant pat nedidelės daubos ar griovos krašto. Gyvenamojoje pusėje iš galo – dvi ar trys kamaraitės. Vienoje iš jų apsinakvojome. Nebuvo garantijos, kad tarp tremiamųjų nepateks ir Venckai. Tad nutarėme, kad, pajutę pavojų, bandysime nerti į vos už kelių metrų nuo durų prasidedančią daubą, o jos dugnu – link paveviršių lazdynų ir krūmų.

Tačiau naktis praėjo ramiai, tais metais masinių trėmimų nebebuvo.

ATOSTOGŲ VASARA

Birželio pabaigoje išvažiavau į Šateikius. Buvau pasipuošęs naujuoju savo kostiumu, kuriuo vilkėjau jau per egzaminus ir išleistuves. Šateikiuose kasdien nešiojau bočiaus kelnės ir baltus lininius marškinius – ūgiu jau buvau jį pasivijęs. Jei lyjant tekdamo eiti prie gyvulių, apsivilkdavau ir seną jo skrandą, užsidėdavau aukštą aplamdytą, panašią į skautų, skrybėlę.

Netrukus čia pasirodė ir pusbrolis Zenius. Iki tol su juo mažai buvome bendravę, galima sakyti, iš naujo dabar susipažinome ir susidraugavome. Gyvenimas pasidarė įdomesnis, įvairesnis. Greit aš, beveik kaimietis, pajutau giminaičio pranašumą: gyvenęs didesniuose miestuose, netgi Kaune ir Vilniuje, rudenį turėsiantis lankyti jau priešpaskutinę gimnazijos klasę, be to, pusantrų metų vyresnis, - jis buvo kur kas labiau apsitrynęs. Net su bočiais, kuriuos jis vadino dziedūnėliu ir babūnėle, bendravo daug laisviau, negu aš. Ir pavalgęs, ne taip, kaip aš, sumurmantis ačiū (namuose po valgio iš viso nebuvo įpratę dėkoti), laisvai nusilenkdavo ir sakydavo:

-Ačiū labai!

Ir tas žodžių sukeitimas vietoj man įprasto “labai ačiū” atrodė kur kas “mandresnis”, neįprastas, nors ir abejoju dėl jo teisingumo.

Artimiausią sekmadienį iš Telšių atvažiavo Zeniaus klasiokas Evaristas Benikas, aukštas ir labai išvaizdus vaikinąs, Evas arba Evukas, kaip jį vadino Zenius. Tuoj po pusryčių (vilniškis traukinys, kuriuo atvažiavo Evas, ateidavo labai anksti) išėjome visi trys lyg ir bažnyčion. Tačiau patraukėme Platelių keliu ir įsitaisėme ant žolės dvaro sodo gale po tankiai susodintomis liepomis, saugančiomis sodą nuo šiaurės vėjų.

Ir prasidėjo šnekos! Evukas pasirodė labai linksmas, jumorą mėgstantis vaikinąs, nestokojo sąmojo ir Zenius. Kalbėta apie gimnazijos reikalus, bendrus draugus, knygas ir filmus, tad aš į tas kalbas mažai ką galėjau įterpti. Galiausiai kalba nukrypo apie merginas apskritai ir apie jų moksladrauges, apie panelių intymiąsias drabužių dalis, buvo sukritikuotos tos, kurių šie drabužėliai turėjo senoviškas, “atgyvenusias” “aptavones” ar mezginius. Kadangi šioje srityje patirties neturėjau, liko tik klausyti “išmanančiųjų” kalbos, nors atrodo, kad ir pašnekovų kalbos rėmėsi tik “teoriniais” išvedžiojimais, galbūt dar pakurstomais noro pasipuikuoti prieš šalia gulintį “provincialą”.

Nebuvau labai religingas, kaip ir dauguma tokio amžiaus jaunuolių, vis dėlto jaučiau šią tokį sąžinės graužimą, kad va, ši šventą sumos metą esame ne tik ne bažnyčioje, bet dar ir blevyzgojame. O juk bočiai galvoja, kad jų vaikaičiai nuoširdžiai meldžiasi...

Rodos, tą patį vakarą palydėjome Evuką į stotį.

Vieną dieną Zenius užvedė kalbą apie rimtesnius dalykus. Jis, būdamas gimnazijos istorijos būrelio pirmininkas, besirausdamas mokyklos archyve, radęs šapirografą. Tai esąs įtaisas, kurio pagrindinę dalį, kaip supratau, sudaranti į guminę panaši juosta. Ant tos juostos perkėlus specialiu rašalu parašytą tekstą, galima po to atspausdinti keliolika ar keliasdešimt teksto egzempliorių. Tai štai, jis su draugais tą juostą “priglaudę” ir maną panaudoti antisovietinių tekstų, gal proklamacijų spausdinimui. Jie su keliais draugais jau įkūrę ar žadą įkurti ir slaptą antisovietinę organizaciją. Kadangi rudenį aš atvyksiu į Telšius, tai ar nenorėčiau prie jų prisidėti?

Koks klausimas! Net nesvarstęs, sutikau, nors buvau girdėjęs, kad ne vienoje gimnazijoje panašūs būreliai atsidūrė už groty. Šiek tiek netgi didžiavausi, kad ir aš pagaliau prisidėsiu prie pasipriešinimo krašto okupantams, nors ir ne su ginklu rankose, nors ir ne itin žymiai. Svarbu juk išreikšti savo nuostatas, žadinti žmonėse laisvės viltį! Be to, juk ši valdžia vis tiek ilgai neišsilaikys – Anglija, Amerika, kitos demokratinės šalys neleis įsigalėti bolševizmui, užgrobusiam vos ne pusę Europos!

Rugpjūčio pradžioje Zenius susiruošė namo, pakvietė į Telšius ir mane. Nesiraginau. Apsistojau pas dėdę Vladą, pas kurį po keleto savaitių turėjau apsigyventi ilgesniam laikui. Dėdė tuo metu turėjo užsiauginęs vešlią barzdą – nenorėjo, kad koks nors atsitiktinai sutiktas kretingiškis atpažintų jį, buvusį Kretingos apskrities viršininko sekretorių. Šiuo metu jis dirbo Telšių žvejybos rajono direktoriumi ir dar buhalterio kinoteatre. Dėdienė Gina dėstė biologiją gimnazijoje. Nuomavo jie trijų kambarių butą Birutės gatvėje, netoli cerkvės, Goštautams anksčiau priklausiusiame name. Namas dabar buvo nacionalizuotas, o patys šeiminkai nuomininkų teisėmis gyveno kitame namo gale. Mansardą buvo užėmusi dar viena mokytojų šeima.

Trejetą ar ketvertą viešnagės dienų daugiausiai leidau pas Jaškus, gyvenusius prie pat tuometinio turgaus, Šviesos ir Daukanto gatvių kampe. Dalis to mūrinio namo turėjo antrąjį aukštą, jame ir gyveno tetos šeima.

Iš tų keleto dienų man įsiminė linksmos ir “nekaltos”, kaip man tada atrodė išdaigos. Mat Zenius iš gimnazijos turėjo parsinešęs pneumatinių šautuvėlių, o žemesniosios pastato dalies palėpėje buvo puikiausios sąlygos šaudymui į taikinį. Šaudė šautuvėlis gerai ir taikliai: užtaisę jį suspaustu popieriaus rutuliuku, iš 2-3 m taškėme kambarį ant sienos tupinčias muses. Tačiau rimtesniems taikiniams reikėjo tikrų šovinių, o jų nebuvo. Tad Zenius gamino juos pats: susukęs ant vinies popieriaus vamzdelį ir įstatęs jį į išgremžtą bulvės pusę, pylė į jį šaukšte išlydytą šviną. Švinas vamzdelyje bemat sustingdavo, ir gautą strypelį supjaustęs kelių milimetrų ilgio gabalėliais, Zenius turėdavo visai gerai šautuvo kalibrą atitinkančių kulku. Su tokiom jau galima buvo pataikyti ir į tolimesnius taikinius.

Po pat Jaškų langais vyko turgūs. Iš Daukanto gatvės pusės statmenai į namą tęsėsi dvi ar trys eilės prekystalių, ant kurių moterėlės pardavinėjo uogas ir daržoves, o už kampo stovėjo valstiečių vežimai su grūdais, bulvėmis, paršeliais ir pan. Tad štai, pasirodė, kad nuostabus dalykas yra šaudyti į tarp prekystalių žmonių spūstyje besisukinėjančius šunis! Ir turėdavome gardaus juoko, kai mūsų kliudytas šunėkas staiga nei iš šio, nei iš to sucypdavo ir tarp daugybės žmonių kojų nerdavo tolyn, o išgąsdinti žmonės pradėdavo dairytis ir aiškintis, kas čia jam ant uodegos ar letenos užmynė. Ir mums nė motais, kad vietoje šuns, galėjome pataikyti žmogui į veidą ar akį – juk buvome tokie puikūs šauliai!

Šunų neužteko. Štai apytušte gatve eina porėlė. Iš palėpės langelio kažkuris paleidžiamas šūvį merginai į kojas. Ši suspiegia, pašoka ir negali suprasti bei paaiškinti, kas jai atsitiko. Abu suglumę dairosi aplinkui, bet nieko įtartino nesimato. Ar ne juokinga? Mums žaidimas atrodo paprastas pajuokavimas, juk kulkos, rodos, nė odos neprakerta!

Įsidrąsinęs nusitaikau į ant vežimo saulėje užmigusį berną. Storu baltu megztiniu apsivilkęs bernas guli aukštiekninkas, galva į mus, iki jo 20 ar daugiau metrų. Taikausi į megztinio pridengtą pilvą. Gal šūvį nelabai ir pajus, bet pabusti turėtų. Ir netveriamė juoku, kai po šūvio bernas pašoka, lyg įgeltas, su pikta ir kartu nustebusia išraiška ima dairytis aplinkui, delnu vis pabraukdamas per pakaušį. Braukia ir vis žiūri į delną, braukia ir žiūri. Pasirodo, neįvertinęs atstumo, taikiausi kiek per žemai...

Bernas įtariai nužiūri kiekvieną pro šalį einantį žmogų, vis dar paglostydamas pakaušį ir pasižiūrėdamas į delną. Kiek galime įžiūrėti, delnas švarus, jis jo nešluosto. Pagaliau žvilgsnį pakelia aukščiau ir už retos užuolaidos pamato mūsų linksmus veidus (į mudviejų “vyriškus” juokus žiūri ir pussėsutė Irutė su Aldona). Atrodo, kad jis vis rimčiau įtaria mus dėl tokios šunybės, nes vis atidžiau žvelgia į langą. Bet ką tiems miesčioniukams padarysi? Dėl visa ko atsitraukiame toliau ir žaidimą su šautuvu baigiame.

12. Veiviržėnų progimnazijos „abiturientai“. Sėdi (iš kairės): brolis Zenonas, Laimutė Čeledinaitė, auklėtojas Benediktas Ruškys, aš, Vanda Pakalniškytė. Stovi: Zenonas Daugėla, Birutė Stirbytė, Modesta Ūselytė, Paulius Venckus, Janina Špyčiutė, Gražina Gedminaitė, Jovita Butkutė, Vytautas Grašys, Basė Norvilaitė, Valė Jokšaitė, Jadzė Česnaitė, Antanas Ulba, Petras Kubilius. 1948 05 02.

13. Ant Telšių mokytojų seminarijos stogo. Su Broniumi Dobrovolskiu ir Broniumi Butkumi. 1949m. pavasaris

14. Veiviržėnų progimnazijos 1948-ųjų metų „mažųjų abiturientų“ išleistuvės

TELŠIAI. MOKYTOJŲ SEMINARIJA

Grįžęs namo, ėmiau ruoštis labai svarbiam savo gyvenime posūkiui: nuo šiol gyvensiu toli nuo namų, nuo brolių, sesers, rūpestingosios mamos. Ką gi – aš jau suaugęs, greit sueis septyniolika.

Namuose laukė vienas keblus darbas – reikėjo gauti pažymą iš valsčiaus apie socialinę kilmę. Tai buvo bene svarbiausias dokumentas tarp mokslo baigimo pažymėjimo, biografijos, pareiškimo. Jame turėjo būti parašyta, kad aš kilęs iš darbininkų, amatininkų ar bent mažžemių valstiečių, nes labai nepageidautina, kad smetoninio policininko sūnus dar ir mokslo siektų.

Nuėjau pas valsčiaus sekretorių ar raštininką, senyvą žmogų, panašų darbą galbūt dirbusį ir „buržuazinėje“ Lietuvoje. Nors mačiau jį, rodos, tik tą vieną kartą, pavardę atsimenu – Kiunas. Žmogus,

išgirdęs mano pageidavimą, - raštinėje buvome vienu du, - ilgai kažką svarstė, galvojo. Jam, be abejo, nebuvo paslaptis, kas buvo mano tėvas – Veiviržėnai buvo per maži ką nors nuslėpti. Sovietų valdžiai aš buvau įtartinas vien dėl savo kilmės, o tokie kuo mažiau žinos ir mokės – tuo geriau. Mačiau, kaip raštininkas dvejojo, kaip drebėjo jo ranka, išrašant pažymą. Ir supratau jį – atrodo, jis pats nelabai tvirtai laikėsi savo kėdėje. Tačiau rizikavo, ir aš tapau darbininku ar valstiečių sūnus (vėliau savo biografijose, pamiršęs, ką rašiau anksčiau, aš iš darbininkų vaiko virsdavau amatininko, valstiečio ar atvirkščiai). Ir šiandien jaučiu pagarbą tam žmogui, dėl jam visai svetimo vaikėzo rizikavusio savo padėtim.

Telšiuose apsigyvenau karališkai: dėdės paskyrė atskirą kambariuką, kuriame stovėjo lova, stalas ir sofa, kampe – etažerė knygoms. Platus langas žiūrėjo į vakarus, priešais jį – durys į koridoriuką, kitame jo gale durys į priemenę, į lauką. Einant į lauką, kairėje koridoriaus pusėje buvo virtuvė, dešinėje – salonas, iš jo – durys į dėdžių miegamąjį.

Nors name, kaip ir daugumoje tuometinių namų, nebuvo nei vandentiekio, nei kanalizacijos, tačiau pagal tuometinius standartus butas buvo vienas iš geresniųjų. Svarbiausia – buvo elektra, kuria nebesinaudojau nuo pat gyvenimo Kretingoje laikų. Tiesa, elektra Telšiuose tuo metu buvo tiekama tik po keletą valandų iš ryto ir vakarais iki dvyliktos ar pirmos.

Čia nebereikėjo rūpintis pašaru ožkai ar paršeliui, nebereikėjo pjauti ir skaldyti malkų, skusti bulvių, liko viena pareiga – mokyti. Pietūs kasdien buvo verdami ateinančios moters, ji aptvarkydavo kambarius, pirkdavo produktus, padėdavo dėdienei skalbti. Pietus, paprastai, sudarydavo sriuba, mėsos ar žuvies patiekalas ir kompotas – šitaip pas mamą jau seniai seniai nebevalgiau...Kadangi dėdės žinioje buvo bene visos Žemaitijos ežerų žvejai-profesionalai, tad namuose žuvis buvo gana dažnas valgis. Ypač mėgau tos moters paruoštą lydeką drebučiuose. Rytais ir vakarais dažniausiai gėrėme arbatą su sumuštiniais. Tiesa, arbatos esencija ant tų pačių arbatžolių būdavo užplikoma po du, gal ir po tris kartus. Kadangi išeidavome ir grįždavome namo, paprastai, skirtingu laiku, tai prie stalo kartu susėsdavome retokai. Visuomet tuo pačiu laiku pietų grįždavo tik dėdė.

Rugsėjo pirmąją pradėjau mokslus mokytojų seminarijoje. Pedagogo ateitis manęs netraukė, mieliau būčiau tęsęs mokslą gimnazijoje, o vėliau – universitete ar institute, bet čia mokėjo šokią tokią stipendiją – 120 rb per mėnesį. Aukštesniuose kursuose, kurių buvo keturi, stipendija turėjo kasmet paaugti dar po 20 rb. Tiesa, už mokslą per metus reikėjo mokėti 150 rb. Tikėjausi, gerai mokydamasis, seminariją baigęs išsisukti nuo privalomo įdarbinimo mokytoju ir patekti į aukštąją.

Čia ir vėl, kaip Gargžduose, mokėmės atskirai nuo merginų. Mūsų kursas – I^b – turėjo virš 20 vaikinių, maždaug tiek pat buvo ir merginų I^a kurse. Kadangi Veiviržėnuose mokiausi prancūzų kalbos, teko ir čia ją pasirinkti, nors seminarijoje buvo dėstoma ir vokiečių kalba. Kalbą dėstė prancūzų kalbos specialistė, jos tartis gerokai skyrėsi nuo mokytojo Račkaus. Tačiau ir kiti naujokai, mokyti ilgiau ir galbūt labiau išmanančių mokytojų, savo žiniomis pasigirti labai negalėjo.

Jau per pirmą ar antrą pamoką lietuvių kalbos dėstytojas Jurkonis suruošė mūsų žinių patikrinimą – turėjome parašyti atpasakojimą. Atnešęs rašomuosius, tarp kitų įvertino ir mano darbą: girdi, parašytas visai neblogai, tačiau nesuprantas, kaip galima šitaip gailėti, taupyti popierių, šitaip grūsti raidę prie raidės, žodį prie žodžio. Jis, rodos, buvo tiesiog pasipiktinęs mano rašymo maniera. Aš iš tikrųjų buvau pratęs taupyti popierių, o čia dar stengiausi surašyti viską į vieną sąsiuvinio lapą, išnaudodamas kiekvieną jo centimetrą. Atrodo, kad toks mano taupymas dėstytojo akyse nuvertino ir patį rašinį. Gražintame lape žiūriu – žodžių junginyje “senas medinis namas” po žodžio “senas” padėtas raudonas kablelis. Jaučiau, kad, ko gero, teisuus aš, bet įrodyti tai nebūčiau sugebėjęs. Daugiau klaidų nebuvo, ir už atpasakojimą gavau ketvertą. Tai buvo pirmas ir paskutinis lietuvių kalbos ketvertas per keletą ankstyvesnių ir vėlesnių mano mokymosi metų.

Seminarijoje buvo ruošiami pradinių klasių mokytojai, ir būsimuosius mokinius jie turėjo mokyti visko. Todėl čia vėl buvo dėstoma aritmetika, piešimas, muzikos teorija, visi buvome mokomi groti koku nors muzikos instrumentu, dainuoti. Buvau nustebintas, kai muzikos dėstytojas ir choro vadovas, tikrindamas mūsų balsus, pareiškė, kad aš – geras bosas. Tiesa, po kelių choro repeticijų paaikškėjo, kad mano bosas traukia melodiją, gerokai besiskiriančią nuo tikrosios. Tad greit buvau pervestas į vadinamąjį “žuvų chorą”, kuriame dainavome, jei tai galima pavadinti dainavimu, 20 ar 30 visos seminarijos kursantų, neturinčių muzikinės

klausos ar balso. Maždaug kartą per savaitę susirinkdavome į atskirą klasę ir, to paties mokytojo vadovaujami, plėšdavome įvairias dainas. Kiek pastebėjau, klausytojų nei po langais, nei prie durų nesusirinkdavo...

Tas pats dėstytojas po kurio laiko, užmiršęs apie mano pervedimą į žemesnio rango choristus, gerokai sugadino man nuotaiką. Mat po pamokų su antroku Rimkumi – būsimu Klaipėdos antruoju ar trečiuoju kompartijos sekretoriumi ir LTSR švietimo ministru, o tuomet vienu iš šešių seminarijos komjaunuolių – žaidėme turnyrinę šachmatų partiją. Ir jau, rodos, nedaug reikėjo, kad būčiau savo varžovą (o tokių buvo nedaug!) įveikęs. Bet čia pasirodė įpykęs choro vadovas, kuriam tądien nelabai sekėsi suvartyti choristus į repeticiją. Pamatęs mane prie šachmatų lentos, be ceremonijų nubraukė figūras.

-Chore trūksta bosų, o jis, matai, prie šachmatų sėdi! Marš į repeticiją! – ir nelaukdamas mano reakcijos, nuskubėjo tolyn.

Niekur nėjau. Tik vėliau priminiau apie jo paties mano “gabumą” įvertinimą. O dabar buvo pikta, kad reikės perlošti beveik laimėtą partiją, nes to, suprantama, pareikalavo varžovas.

Reiktų paminėti tuometinę mano, kaip šachmatininko, patirtį. Šachmatų figūrų ėjimus dar pavasarį buvo parodęs mokytojas Račkus. Žaidimas pasirodė toks įdomus, kad namuose su Zeniu tuoj iš kartono pasidarėme figūras, į jų kontūrus apačioje įsprausdami kryžmes, ant kartono lapo nusibraižėme lentą. Ir ėmėme žaisti. Tiesa, mūsų figūros nuo menkiausio dvelksmo ar neatsargaus judesio griūdavo. Kadangi, be Račkaus, nepažinojome nieko, kas nors šiek tiek būtų mokėjęs šio žaidimo, pasimokyti nebuvo iš ko. Tad mudviejų partijose susidarydavo tokių pozicijų, kokių nė didmeistrai nesukurtų.

Atvykęs į seminariją, tarp kitų steigiamų būrelių perskaičiau ir skelbimą apie kuriamą ar jau egzistuojantį šachmatų būrelį. Nedelsdamas užsirašiau. Maniau: nagrinėsime partijas, labiau patyrusieji mokys kombinacijų ir kitų gudrybių. Ir labai nustebau, kai po kelių dienų pamačiau skelbimą apie organizuojamą turnyrą, o šalia – dalyvių lentelę su visais arti 20 būrelio nariais... Nors daugumą narių sudarė gan silpni žaidėjai, bet visi bent jau buvo matę, kaip šis žaidimas žaidžiamas. Tad aš labai sėkmingai rinkau nulį po nulio. Ir vis dėlto, turnyro pabaigoje pavyko aplošti mano lygio partnerį, tad užėmiau “garbingą” antrąją vietą nuo galo.

Minėtoji partija su Rimkumi, taip beatodairiškai nutraukta, vyko jau per antrąjį turnyrą (vykdavo jie vos ne kas mėnesį), kuriame man pavyko pakilti beveik iki lentelės vidurio. Tam, matyt, padėjo ir pas dėdę Vladą rastas senas Vlado Mikėno šachmatų vadovėlis. Išmokau bent jau pagrindinių žaidimo principų. Ir galiu pasigirti, kad paskutiniame ar priešpaskutiniame tų metų turnyre pasidalinau pirma, antra ir trečia vietomis su ligtoliniu seminarijos čempionu, ketvirtakursiu, ir savo kurso draugu Broniumi Butkumi.

Bronius, dviem trim metais vyresnis už mane, rimtas ir protingas vyras, tapo bene artimiausiu mano draugu. Po persirgtos kaulų džiovos liko šiek tiek šlubas ir nedidelio ūgio, tačiau, bendraujant su juo, nesijautė, kad jis skųstųsi likimu, kad dėl to pergyventų. Nuomavo jis nedidelį kambarėlį Respublikos gatvėje, dažnai čia susirinkę diskutavome įvairiomis temomis, kartais ir politinėmis. Kartą šaltoku oru vaikščiojant mudviem gatve, jis paklausė, ką aš manęs daryti ateityje? Jis žinojo mano pažiūras, - vienas nuo kito nieko neslėpėme, - tad norėjo sužinoti, ar aš, sakysim, dėl karjeros kada nors stočiau į komjaunimą, o gal ir į komunistų partiją. Mano planai taip toli dar nesiekė, tačiau atsakiau, kad sunkiai įsivaizduoju situaciją, dėl kurios turėčiau, kad ir dėl akių, išsižadėti savo principų.

-O aš ateity žadu siekti karjeros, - prisipažino jis. – Jau penkti metai, kai karas baigėsi, ir nesimato, kad galėtų kas nuversti šitą valdžią. Tad nori nenori teks su tuo susitaikyti, o jei nenorėsi, kad tave stumdytų visokie mažaraščiai komsorgai ar partorgai, gali tekti ir komjauniman ar partijon stoti. Jei matysiu, kad tai padės mano karjerai – stosiu.

Aš dėl to buvau kategoriškesnis ir net tolimoj ateity negalėjau save įsivaizduoti ne tik “pažangiausios” partijos, bet ir komjaunimo gretose. Be to, tikėjau, kad ši valdžia vis tiek žlugs, nors gal ir praeis dar keletas metų. Tačiau labai nesmerčiau ir Broniaus.

Bronius, kaip ir aš, buvo penketukininkas, jam, kaip ir man, neblogai sekėsi rašyti lietuvių kalbos rašinius. Dėstytojas Jurkonis netgi pareiškė, kad mudu turį jau susiformavusį savitą stilių, ko neturįs taip pat taisyklingai ir be klaidų rašantis Bronius Dobrovolskis – trečiasis kurso penketukininkas (retas atvejis!). Dobrovolskis buvo gražus augalotas vaikinys, vešliais banguotais plaukais, su savo naminio milo, tačiau pagal tuometinę madą pasiūtu pilkai dryžuotu kostiumu atrodęs visai šauniai. Iš kurso draugų daugiausiai su abiem Broniais ir draugavau.

Dar apie muziką. Kadangi visi privalėjome mokytis groti koku nors instrumentu, tai, kaip ir dauguma, pasirinkau pianiną – juo, man atrodė, skambinti lengviausia, be to, vienas iš dviejų seminarijos pianinų buvo skirtas pradedančiųjų mokymui, tad nereikėjo rūpintis instrumentu. Mokė mokytoja Lauciuvienė. Iš karto ėmėme iš natų skambinti paprasčiausius pratimus viena ranka. Virš natų pratimuose būdavo užrašyti skaičiai, reiškiantys pirštų numerius, juodųjų klavišų kol kas nelietėme.

Prie pianino, paprastai, susidarydavo eilutė, tad nebuvo laiko geriau išmokti tuos nuobodžius pratimus, o ir didelio noro neturėjau. Vis dėlto, po poros mėnesių mokytoja pasakė, kad man neblogai sekasi, kad netgi turiu pianisto ranką – platų delną ir trumpus pirštus. Tad turįs būsimam seminarijos vakarui išmokti kokią nors rimtesnę melodiją. Parinko liaudišką suktinį “*Suk, tėveli, suktinį, tėvužėli, suktinį*”. Nors ir čia nereikėjo naudoti juodųjų klavišų, bet skambinti jau reikėjo abiem rankom, ir tai buvo sunkiausia. Per dvi tris savaites melodiją išmokau, teisingiau – ne pačią melodiją, kiek ištreniravau savo pirštus reikiamu momentu paspausti reikiamą klavišą. Kadangi taktą jaučiau neblogai, tad ir melodija išeidavo pusėtinai.

Per mokyklos vakarą dainavo choras, buvo suvaidintas kažkoks veikaliukas, o tarp jų turėjau pasirodyti ir aš – sėkmingo mokytojos Lauciuvienės darbo įrodymas. Žinoma, jaudinausi, delnai suprakaitavo, o salėje buvusio pianino klavišai pasirodė kur kas “kietesni”, slidūs. Tad, įpusėjus melodiją, ją skambinantys pirštai susipynė, paspaudžiau dvi tris natas šalia reikiamų, vieną net praleidau. Tačiau kairiąja ranka akomponuoti nesustojau ir greit vėl įstojau į vėžes. Antrą kartą melodiją pakartočiau be klaidų. Po mano numerio mokytoja nuramino: tą mano riktą ji, žinoma, pastebėjusi, bet salė nieko nė nesupratusi. Gerai, kad aš nesutrikęs ir “nepaleidęs” akompanimento.

Mūsų auklėtoja buvo Sofija Bernotienė, dėsčiusi mums geografiją ir fizinį lavinimą. Šį kartą į medikus pažymos dėl sveikatos nebesikreipiau, tad fizinio lavinimo pamokose dalyvavau kartu su visais. Kadangi šiose pamokose dažniausiai darėme įvairius mankštos pratimus, gimnastikavome, tai sekėsi visai neblogai.

Rusų kalbą dėstė mokytoja Morkūnas, tokią pavardę gavusi ištekdama Rusijoje už lietuvio Morkūno. Vadino ją Morkūniene. Kalbėjo, kad Rusijon ji patekusi dar Pirmojo pasaulinio karo ar revoliucijos laikais, ten ir pasilikusi. Atrodo, kad tarybinis jos patriotizmas nebuvo dirbtinis, ko negalima buvo pasakyti apie ne vieną kitą mokytoją.

Kitų mokytojų pavardžių tiksliai nebeprisimenu. Spalvingiausias iš jų, be abejo, buvo piešimo mokytojas. Žemas, su barzdele, turbūt jau ketvirtą dešimtį bebaigęs ar perkopęs viengungis, nešiojęs vos blauzdas siekiančias golfo kelnes ir ilgas raštuotas kojines, jis turėjo įprotį keistai čepsėti lūpomis, lyg norėtų išspjauti kokį trupinį ar plauką, o dažnai lankomuose vakarėliuose, kur mėgo asistuoti jaunoms gimnazistėms, prisistatydavo “laisvu menininku”. Tad pamatę jį ir pamėgdžiodami jo kalbėseną sakydavome:

-Tfu tfu tfu, laisvas menininkas eina!

Kaip minėjau, 1948-jų metų rudenį mokytojų seminarijoje buvo tik šeši komjaunuoliai, iš jų vienas – mūsų kurse. Toks skaičius buvo tiesiog gėdingas kalvei būsimųjų pedagogų, turėsiančių auklėti savo mokinius tarybinio patriotizmo dvasia. Gal todėl, nežiūrint mažo narių skaičiaus, mūsų komjaunuoliai turėjo etatinį sekretorių, vadinamąjį komsorgą, rodos, prieš metus seminariją baigusį Bagdoną.

Bagdonas ne vieną, ypač iš pažangesniųjų, aktyvesniųjų mokinių, stengėsi įtraukti į savo organizaciją. Po poros mėnesių pasikvietė savo kabinetan ir mane. Tu, girdi, užsirekomendavai kaip geras mokinyš, tad visiškai nusipelnei garbingo komjaunuolio vardo, žodžiu, galiu rašyti pareiškimą – būsiu priimtas be kliūčių. Aš, žinoma, “apsidžiaugiau” tokiu pasiūlymu, tačiau prisipažinau esąs bailys – mama gyvena tuose banditais pagarsėjusiuose Veiviržėnuose, aš bijosiu su komjaunuolio ženkliu ten ir pasirodyti. Apgailestaudamas dėl mano silpnadvasiškumo ir siūlydamas apsigalvoti, komsorgas tam kartui atstojo.

Kiek žinau, dauguma bendramokslių, “nusipelnę” šio garbingo vardo, atsikalbinėjo panašiai: bijo “banditų”. Visi buvome apgailėtini bailiai...

Apie mūsų komjaunuolių veiklą prisimenu tik tiek, kad dažnas kuris, nuėjęs bažnyčion, pamatydavo kamputy stovintį ir ką nors iš komjaunuolių. Vėliau šie religiniais “prietaisais” tikintys moksleiviai buvo auklėjami kurso susirinkimuose. Ir tai visai suprantama: kaip gi žmogus, pats neatsikratęs “prietaisų”, auklės jaunąją kartą?

Toks mūsų “auklėjimas” kartais iššaukdavo ir atvirkštinę reakciją. Kartą, kiek ilgiau užtrukę seminarijoje po panašaus susirinkimo, su kursioku Borusevičiumi, eidami pro bažnyčią, išgirdome vargonus ir tyčia pasukome į ją, tiesa, apsidairę, ar nėra arti nereikalingų akių. Bažnyčioje vyko spalinės rožančiaus pamaldos, į kurias šiaip jau niekada neidavome.

Apskritai, Telšiuose į bažnyčią, galima sakyti nebevaikščiojau, nors dėdei gal tai ir nepatiko. Mat jis ne tik nepraleisdavo mišių sekmadieniais, bet dar ir giedojo katedros chore. Mano sąjungininke buvo dėdienė, nes jai, mokytojai, bažnyčioje lankytis buvo per daug rizikinga, o ir jos įsitikinimai buvo gana laisvamaniški. Tačiau konfliktų dėl savo pažiūrų tarp jų nekildavo.

Be bažnytinio choro, dėdė, turėjęs gražų, skambų balsą, dainavo ir kultūros namų vyrų oktete. Viename koncerte okteto dainavimą teko išgirsti ir man, mane jis sužavėjo.

Kultūriniu požiūriu miestelių, kuriuose teko gyventi, negalima buvo nė lyginti su Telšiais: čia ir turtinga biblioteka su išsaugotais daugeliu prieškarinių leidinių, ir kinoteatras, koncertai, sportinės varžybos, ir netgi profesionalus dramos teatras, kur gastrolių atvykdavo ir Klaipėdos, Šiaulių teatrai. Kinoteatre viena iš paskutinių eilių buvo rezervuota “saviems”. Kadangi dėdė čia buhalterio, o pats į kiną beveik nevaikščiojo, tai jo vietą užimdavo dėdienė, beveik nepraleisdavusi nė vieno filmo. Kartu su savim dažnai pasiimdavo ir mane. Aš, žinoma, nesiraginau, tad veltui pažiūrėjau ne vieną filmą. Tada stebėjomės ir pirmą kartą matomais retais spalvotais filmais.

Filmų ir spektaklių per metus pamačiau tiek, kiek per savo gyvenimą nebuvo matęs. Labai patiko klaipėdiečių atvežta operetė “Marica” ir Šilerio “Klasta ir meilė”, rodos, Kauno teatro.

Teatre vyko ir pirmą kartą mano matytos bokso varžybos tarp Telšių ir Mažeikių komandų. Varžybos buvo atkaklios, pora dvikovų pasibaigė nokautais, tačiau bendras rezultatas, atrodė, bus lygus. Tada telšiečiai, žinodami, kad mažeikiškiai neatsivežė sunkiasvorio, į ringą išvedė stambų drimbą, boksa, ko gero, pažinojusį tik iš matymo. Namiškiams taškas ir komandinė pergalė turėjo atitekti be kovos. Tačiau svečiai, matyt, telšikiams sutikus, prieš drimbą išstatė žymiai mažesnio svorio boksininką. Na, ir prasidėjo! Drimba mojavo rankomis lyg malūnas, tačiau pataikyti varžovui nesisekė. Po keleto praleistų smūgių pykčiu užsidegęs “malūnas” ėmė malti dar smarkiau, matėsi, kad jis nori su tuo “piemengaliu” susidoroti kuo greičiau. Tačiau po keleto manevrų, gavęs smūgį į paširdžius, “sunkiasvoris” lėtai susmuko ir jau pats neatsikėlė – buvo išneštas ant neštuvų.

Užsidegę po matytų kovų ir mes, keli draugai, nutarėme išbandyti šį “tikrų vyrų” sportą. Buvusių vyskupų rūmų pusrūsyje (viršuje buvo įsikūrusi miesto valdžia) treniruodavosi miesto boksininkai. Nuėjome ten ir, gavę pirštines, pabandėme parodyti sugebėjimus vienas prieš kitą. Nežinau, kiek kliuvo mano varžovui, tik greit pajutau, rodos, visai neskaudų smūgį į smilkinį, po kurio ėmė suktis sienos. Nenugriuvau, tačiau to užteko suprasti, jog tai – ne mano sportas...

Žemę sukaustė gruodas. Aš tebevaikščiojau su savo mėlynuoju švarkeliu. Kaklą, tiesa, apsimūturiodavau šaliku. Kepurės neturėjau, jos ir nereikėjo. Panašiai vaikščiojo ir bent pusė kursiojų. Šalta nebuvo. Pasikišęs savo ilgaamžiškąjį portfeliuką po pažasčia (“fasonas” reikalavo nešioti jį būtent taip, o ne už rankenos), nubėgdavau iki senminarijos ir atgal, nueidavau pas draugus ir maniau šitaip pralakstyti visą žiemą. Tačiau dėdienė susirūpino mano sveikata ir pasiūdino šiltą, vata pamuštą puspaltį. Pilkai melsva medžiaga buvo skystoka, tačiau puspaltis gerai atitiko mano figūrą ir buvo iš tikrųjų šiltas. Gavęs tokią dovaną, aš, kaimietis, iš visų pusių apžiūrinėjamas dėdės ir dėdienės, netgi nesusipratau pasakyti dėdienei bent ačiū, kol dėdė neiškentęs neprikišo:

-Nors padėkotum dėdienei...

Susigėdęs pramurmėjau padėką.

Per rudens atostogas, prieš “Didžiojo Spalio” revoliucijos metines, išvažiavau namo. Į Klaipėdą atvykau jau temstant, ir Veiviržėnų link važiuojančio sunkvežimio pagauti nebepavyko. Pasidarė visai tamsu, protarpiais dulksnojo lietus, iki tetos Basės – geri keturi kilometrai, tad tokiu vėlu laiku nutariau jos netrukdyti. Čia pat turgus, įlįsiu, manau, į kokią prekybininkų būdelę ir prasnausiu ant suolo ar prekystalio – su naujuoju šiltuoju vatinuku šalta nebus.

Turgūs jau vykdavo dabartinio Senojo turgaus aikštėje, halės dar nebuvo, o pakraščiais stovėjo lentinės tamsiai žalios prekybininkų būdelės. Menkai apšviestoje aikštėje apžiūrėjau vieną, antrą būdelę – jokių suolų ar ko nors panašaus jose nebuvo. Bet nuo lietaus ir iš trijų pusių nuo vėjo apsaugoti – galėjo. Visas būdelių priekis virš prekystalių atviras, tačiau aikštėje nesimatė nė gyvos dvasios, aplinkiniai namai, iš kurių daugelį sudarė tik sienos, buvo tušti – niekas man netrukdytų. Įsitaisiau ant nuošalesnės būdelės prekystalio ir pabandžiau užmigti. Deja, po pusvalandžio pasirodė, kad labai nepatogu galvai, o pro atvirą “langą” vis įsisuka drėgnas, žvarbus vėjas. Pasidarė šalta.

Atsikėliau ir per visą miestą, beveik nesutikdamas žmonių, nuėjau į geležinkelio stotį. Šalutiniame kelyje pamačiau prekių vagonų eilę, daugumos durys – atidarytos, ir tolimų prožektorių šviesoje įžiūrėjau, kad kai kuriuose yra, rodos, šiaudų. Štai kur bus geras ir minkštas guolis!

Vagonų vidaus prožektorių šviesa nesiekė. Įlipau į vieną, ir, kojomis jausdamas ploną šiaudų sluoksnį, pabandžiau pajėgti tolyn. Kojos pajuto kažką minkšto, nosis užuodė tvarto kvapą... Šiais vagonais vežti gūžvuliai! Ne, nakvoti ir čia neteks...

Neliko nieko kita, kaip eiti į stoties laukiamąjį. Ant suolų sėdėjo ir snaudė dvi trys žmogystos. Pasiruošiau snustelėti ir aš. Čia buvo bent jau šilta, švaru, ramu. Pasirodė milicininkas ir griežtai papurtė užsnūdusį žmogelį – miegoti čia negalima! Paklausė, kur važiuojas, žmogus kažką atsakė, ir milicininkas paliko jį ramybėje. Supratau, kad sėdėti salėje gali tik keleiviai, salė – ne benamių prieglauda.

Milicininkas priėjo prie manęs.

-Kur važiuoji?

Priešais kabojo traukinių tvarkaraštis, tad pasakiau laukias greičiausiai turėsiančio išvykti Šilutėn ar Kretingon traukinio. Dvi tris valandas galėjau ramiai “laukti” traukinio, tačiau laiks nuo laiko pasirodantis tvarkos saugotojas miegoti niekam neleido. Paryčiais dar su tamsa ėmė rinktis keleiviai, ir milicininkas nebeklausinėjo, kas kur važiuoja.

Brėkstant išėjau iš stoties ir prie Sendvario ėmiau laukti sunkvežimio. Po kurio laiko pasirodė pažįstama nedengta mašina, jau pilna prisėdusi keleivių. Šiaip taip įsitaisiau kėbulo kampe prie pat užpakalinio borto. Diena apsiniaukusi, protarpiais dulsnoja lietutis. Nuo Vėžaičių pasukus žvyrkeliu, pajutau, kaip ratų taškomas purvas vis dažniau pasiekia mano nugarą. Namuose mano naujasis puspaltis atrodė apgailėtina: visa nugara buvo tarsi nutinkuota storu purvo sluoksniu...

Zenis, paskutiniaisiais metais kiek atsilikęs nuo manęs ūgiu, per vasarą ir rudenį ne tik pasivijęs, bet ir pralenkęs mane. Išaugęs visai gražus jaunikaitis su vešlia banguota šėveliūra. Be to, dabar jis – Veiviržėnų skaityklos vedėjas, iš savo kuklios algos jau spėjęs pasisiūdinti naujas plačias, pagal tų metų “frantų” madą batų galus dengiančias kelnės ir “treninę”.

Skaityklai buvo atiduotas vienas Maušo namo kambarys, atrodo, kaip tik tas, kur kadaise buvo mūsų “salonas”. Jame stovėjo pora stalų su išdėstytais ant jų laikraščiais ir žurnalais, kampe – pianinas. Radęs “Jaunimo gretų” ar “Švyturio” žurnale kažkokią dainą su natom, bandžiau pademonstruoti savo muzikinius sugebėjimus, tačiau nieko iš to neišėjo: kol sugalvodavau kokį čia klavišą paspausti, jau seniai buvo praėjęs laikas dar dviem trim natom. Melodijos neišgavau.

Už tai, pjaudamas su Zeniu malkas, nepraleidau progos pasipuikuoti naujai išmokta Dunajevskio daina, prasidedančia žodžiais “*Daug dainų jau prie Volgos skambėjo*”. Ją dainavo (kol nebuvau išvartytas – ir aš) seminarijos choras. Pjūklui akomponuojant, atrodė, bent jau man, kad dainuoju visai neblogai. Apskritai tuo metu labai žavėjausi šio ir kitų rusų kompozitorių trankiomis dainomis, prieš kurias mūsų liaudies dainos atrodė tokios nuobodžios, liūdnos, neįdomios.

Kęstutis su Rūta, pasirodo, puikiai mokėsi Veiviržėnų pradinėje, vaidino ten statomuose veikaliukuose. Prisimenu, Kęstučiui netgi teko bene pagrindinis – vyriausiojo brolio – vaidmuo Čiurlionienės-Kymantaitės pjesėje-pasakoje “*Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių*”.

Grižęs Telšiuosna, vėl pasinėriau į kasdieninį gyvenimą. Seminarija, draugai, knygos – kiekviena minutė buvo kuo nors užimta.

Dar prieš žiemos atostogas buvau įtrauktas į seminarijos sienlaikraščio leidimą. Gal iki tol tokio sienlaikraščio nė nebuvo, tačiau tą rudenį buvo pagaminta nauja lenta, pasiūlytas pavadinimas (“Tarybinis mokytojas” – didele įvairove tų laikų pavadinimai nepasižymėjo), reikėjo apipavidalinti pačią lentą ir pirmąjį

numerį. Tas darbas kažkodėl buvo pavestas man ir geriausiam seminarijos “dailininkui”, trečiakursiui. Be pavadinimo viršuje, pasiūliau šone nupiešti plačią tautinę juostą, o jos viršuje padaryti dvi įpjovas, už kurių būtų galima užkisti iš vatmano iškirpto skritulio su numeriu ir data ausytes. Mano pasiūlymas buvo priimtas, bet dėl to man atiteko ir beveik visi darbai.

Dirbome iki sutemų, nebuvau parėjęs nė pietų. Grįžau jau dėdei parėjus iš darbo.

-Ką taip ilgai toje seminarijoje veikiat? Ne gi iki šiol buvo užsiėmimai? – paklausė dėdė.

-Naują sienlaikraštį leidom. Teko apipavidalinti.

-Na, ir kokį pavadinimą tam savo sienlaikraščiui davėt?

“-Tarybinis mokytojas”.

“-Tarybinis mokytojas”! Tarybinis artojas, tarybinis kiaulininkas, tarybinė melžėja – į beprotnamį tuos visus tarybinius reikėtų suvaryti – nieko kito be savo tarybinių tarybų ir nebežino!

-Ir ten jie pradėtų leisti “Tarybinį beprotį”!

-Cha cha cha, gražiai pasakyta! – nusikvatojo dėdė. – Prie visų tų “tarybinių” tik “Tarybinio bepročio” ir betruksta!

Apie gruodžio vidurį Zenius Jaška priminė mūsų pokalbį Šateikiuose. Vasario 16-jai reikėtų atspausdinti ir išplatinti atsišaukimus. O popieriaus esą galėčiau parūpinti aš. Mat dėdės svetainės kampe stovėjo gal puscentnerinis rulonas gero rašomojo popieriaus. Nuvyniojus kad ir dešimtinę vijų – nė žymės neliks.

Po kurio laiko popierių Zeniui perdaviau, o prieš Vasario 16-ją jis man į namus atnešė pluoštelį (apie 30 vnt.) gan mažo formato proklamacijų. Blankokas violetiniu rašalu atspausťas poros sakinių tekstas buvo gana naivus, bet tada mums atrodė visai solidus. Po tekstu užrašas: “Jaunosios Lietuvos būrys” ar “JLB” (kuris buvo tą kartą neprisimenu).

Įdėjau pluoštelį į knygą, o ją – į etažerę tarp vadovėlių. Čia jie pragulėjo keletą dienų, o vasario 15 ar 16 naktį, palaukęs, kol visi sumigs, įsikišęs lapelius į kišenę, tyliai pravėriau kambario langą ir išlipau laukan. Mano veiklos rajonas – Birutės gatvė. 36-asis tos gatvės namas, kuriame buvo dėdės butas, stovėjo per gerą šimtą metrų nuo pačios gatvės, netoli stačiatikių cerkvės. Pasiėkiau gatvę ir dairydamasis nuėjau link centro. Iki pat gatvės pradžios nesutikau nė gyvos dvasios. Grįždamas pradėjau mėtyti lapelius į namų prieangius, kai kur į atvirus koridorius. Pastebėjęs gan žemai atvirą orlaidę, ėmečiau lapelį ir ten. Mano “operacija” netruko ir valandos, tad greit, nieko nesutikęs, vėl atsidūriau savo kambary.

Antrą kartą tą patį pakartojome gegužės 3-sios naktį.

Apie mūsų veiklos rezultatus sužinoti ką nors tada neteko.

Beje, apie patį “Jaunosios Lietuvos būrį” žinojau mažai, tiek, kiek prasitardavo Zenius, daugiau ir neklausinėjau. Apie konspiraciją šioji tokį supratimą turėjome, teko skaityti ir vieną kitą knygą apie pagrindinę revoliucionierių, “narodovolcų” veiklą caro Rusijoje, tad laikiausi nuomonės: kuo mažiau žinosi – tuo geriau. Tiesa, žinojau, kad būreliui priklauso Evukas ir mūsų seminarijos trečiakursis Juozas Kučinskas, kartą manęs paprašęs perduoti kažkokį raštelį Jaškai, tačiau kitų nė nepažinojau.

Pripratau prie gyvenimo “didmiesty”. Turbūt kassavaite pažiūrėdavau jei ne kino filmą, tai teatro spektaklį, koncertą, sporto varžybas.

Tarp gastrolierių buvo ir visai žemo lygio pasipinigautojų, kaip pavyzdžiui vienas “Rusijos galiūnas”, surengęs pasirodymą ir mūsų seminarijoje. Tai buvo praplikęs pusamžis žmogus, dar išsaugojęs nors ir apvytusius raumenis bei jėgą. Sumokėję po rublį ar du ir jo prašomi atnešę į salę porą plytų, laukėme kažko nepaprasto. Iki pusės išsirengęs stipruolis ilgokai kalbėjo apie buvusias pergales, vis pademonstruodamas bicepsus ir raumenis ant krūtinės ir nugaros. Juos trūkčioti jis mokėjo gerai. Po to per petį persvėręs ir pūksdamas šiaip taip nutraukė metalinę grandinę ir, apsvyniojęs ranką rankšluosčiu, ėmė skaldyti plytas. Šios skilo ne iš karto, tad sulaukėme priekaištų, kad specialiai parinkome labai stiprias. Pasirodymą baigė, keletą metrų ant pečių panešėdamas kartį, prie kurios prisikabino šešetas stambesnių mūsų merginų.

Eidavome ir į futbolo rungtynes. Stadionas, tiksliau – futbolo aikštė tada buvo prie geležinkelio, šalia į Mastį įtekančio upelio (rodos, Durbino). Jau tada už Telšių “Masčio” futbolo komandą žaidė Zeniaus klasiokas, vėliau pagarsėjęs krepšininkas Stasys Stonkus. Prisimenu rungtynes su Mažeikių futbolininkais. Fiziškai labai stiprus gynėju žaidęs Stonkus smarkiai spyrė kamuolį nuo savo vartų. Vienas iš varžovų iš už 10-15 m pabandė

jį atmušti galva. Tai jam pasisekė, tačiau pats lyg vilkūtis išskėtęs rankas ėmė suktis suktis ir apsvaigęs griuvo žemėn.

Iš esmės Stonkaus dėka ir jam vadovaujant 1948 ar 1949 metais Telšių gimnazijos krepšininkai mokyklų spartakiadoje užėmė antrąją vietą. Stebėjau kartą ir jo pravedamą treniruotę gimnazijos merginų krepšinio komandai, vykusiai aikštelėje šalia mūsų seminarijos. Stankus man pasirodė net per daug griežtas, stebėjausi, kaip galima šitaip rėkti ant savo vienmečių merginų, klasės draugių.

Tais laikais mokiniai buvo agituojami išlaikyti ir tam tikrus sportinius normatyvus BPDG ar PDG (“Būk pasiruošęs darbui ir gynybai” ir “Pasiruošęs darbui ir gynybai”). Pastarasis turėjo, rodos tris sudėtingumo laipsnius ar pakopas). Privalėjome ir mes išlaikyti bent žemiausio PDG laipsnio normatyvus. Į normatyvą įėjo kelios sportinės rungtys, prisimenu ėjimą ir plaukimą. Reikėjo nueiti 20 ar 25 km ir nuplaukti 100 m. Ėjimui laikas buvo nustatytas, o plaukimui – neribotas.

Ėjimui išpuolė nešalta žiemos diena, reikėjo nueiti šiek tiek už Lieplaukės ir atgal. Kadangi tokio krūvio mano batai galėjo neatlaikyti, dėdė paskolino savuosius, bent pora numerių didesnius. Buvo atodėris, ir eiti patįzusi sniegu buvo sunkoka, batai slidinėjo. Ėjome grupelėmis, labai neskubėdami ir tuoj už Lieplaukės radome stalą, ant kurio į žurnalą buvo žymimi atėjusieji. Registratoriai pasisakė kilniaširdiškai atkėlę stalą čia, nors turėję laukti va ten, prie už gero km dunksančio miško. Šis “kilniaširdiškumas” buvo suprantamas: nelabai jaukiai tuometiniai veikėjai jausdavosi arti miško...

Plaukti susiruošėme mokslo metų pabaigoje, gegužės ar birželio mėn. Šį kartą buvo tik mūsų pirmasis b kursas, lydimas auklėtojos Bernotienės. Kadangi Masčio ežeras jau tada buvo smarkiai užterštas ir net žuvies iš jo miestiečiai nevalgė, nuėjome į už geležinkelio stoties buvusį nebenaudojamą durpyną. Čia buvo kelios stačiais šlaitais ir gilios duobės-baseinai, pilnos, palyginti, švaraus, tačiau tamsaus, lyg kava, vandens. Čia dar balandžio pabaigoje su keliais draugais tą šiltą pavasarį jau buvome maudęsi.

Viena duobė galėjo turėti 100 ar daugiau metrų, reikėjo bet koku stiliumi ir laiku perplaukti ją išilgai.

Vienas iš draugų šnibžtelėjo: pavaizduosiąs skęstantį, pagąsdinsiąs auklėtoją. Ir tikrai: staigiai šokęs į vandenį, jis taip natūraliai ėmė vartytis, žiopčioti ir gaudyti orą, kad auklėtoja išsigando nejuokais. Mes tuo tarpu, slėpdami juoką, stebėjome spektaklį toliau. Tačiau greit pamatėme, kad vaidyba labai jau tikroviška, o ir tęsiasi gal per ilgai. Tad keletas draugų puolė į vandenį ir greit ištraukė jau visai kvapo nebeatgaunantį ir vandens gerokai gurkštelėjusį “artistą”. Pasirodo, mėšlungis jam sutraukė koją, ir “vaidyba” tapo tikrai puiki.

Ir ėjimo, ir plaukimo normatyvus išlaikėme visi.

Turėjome visi priklausyti ir LDAALR – Laisvanoriškai draugijai armijai, aviacijai ir laivynui remti (rus. DOSAAF). Tos draugijos nariai turėjo lavintis lyg ir kariškuose dalykuose, techninėse sporto šakose, tačiau mūsų mokykloje jos veikla apsiribojo nario mokesčio surinkimu – po rublį ar du metams.

Priklausiau ir Raudonojo kryžiaus draugijai, išlaikiau egzaminą pirmajai pagalbai suteikti, turėjau nario knygutę ir gavau ženkliuką – mažytį emaliuotą baltą skrituliuką su raudonu kryžiumi, kokius nešiodavo ir gailėstingosios seserys. Tai buvo bene vienintelis ženkliukas, neturėjęs jokių sovietinių atributų, jį kartais įsisegdavau į švarko atlapą.

Buvau ir šachmatininkų draugijos narys, turėjau knygutę, patvirtinančią, kad esu penkto (žemiausio) atskyrio šachmatininkas. Metams baigiantis, pakilau iki ketvirtojo ar trečiojo atskyrio.

Seminarijoje buvo ruošiamas Naujųjų metų sutikimas. Kažkas turėjo būti suvaidinta, pasirodyti choras, bet pagrindinę vakaro dalį turėjo užimti šokiai. Nors prieš juos, rodos, ir nebebuvau taip griežtai nusistatęs, bet į šokius nevaikščiojau, šokti visiškai nemokėjau ir nerodžiau noro išmokti. Tad, prasidėjus šokiams, kiek pasitrynęs ir nelabai prie besilinksminančiųjų pritapdamas, išėjau. Iki Naujųjų dar buvo dvi trys valandos, namo eiti buvo nepatogu: ten, be abejo, paklaus, kodėl nesutikau Naujųjų metų su draugais, o prisipažinti, kad nemoku šokti, varžiausi. Pavaikščiosiu, manau, porą valandų po miestą, o tada jau grįšiu.

Miestas buvo tuštutėlis. Perėjau vieną gatvę, kitą, nuėjau iki geležinkelio stoties. Šaltis nebuvo stiprus, tačiau pūtė žvarbus drėgnas vėjas. Pamažu vaikstant, greit jis persmelkė mane iki kaulų. Pagaliau visiškai sužvarbęs pasukau namo. Buvo gal tik 11 val.

Prie užkandžiais ir vynu nukrauto stalo sėdėjo dėdė, dėdienė ir ketvertas jų draugų. Matyt, mano nosies spalva mažai skyrėsi nuo raudonojo vyno, o ir visa išvaizda sukėlė dėdžių susirūpinimą. Į jų klausimą, kodėl taip anksti išėjau iš vakarėlio, atsakiau, kad batas nuspaudė koją, tad teko eiti namo, nes vis tiek šokti

nebegalėjau (iš tikrųjų, bevaikštant vienas batas lyg ir pradėjo spausti). Vargu mano paaiškinimas įtikino dėdę, tik, nieko nesakęs, jis pripylė didoką taurę vyno ir liepė išgerti. Tai buvo pirmas mano išgertas alkoholis, nors degtinės skonį įsivaizdavau iš kadaise palaižytos vyresniųjų paliktos taurelės.

Tą žiemą gan dažnai susirinkdavome pas du kursiuokius (vienas – Viktoravičius, būsimasis Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas, antrojo pavardės neprisimenu), nuomojusių palėpės kambarį name ant dabartinių Žemaitės ir Kalno gatvių kampo. Nekūrenamą, vėjų perpučiamą kambarį ar bent lovą draugai bandydavo sušildyti didelio galingumo lempa. O elektrą jie naudojo per langą užmesdami laidus ant čia pat praeinančios oro linijos. Bešildydami savo guolį, buvo pradeginę ir paklodę. Vandenį užsivirindavo taip pat originaliu būdu: pritvirtinę laidus prie dviejų skutimosi peiliukų, išspraudę tarp jų degtukų dėžutės dangtelį, tokį “virintuvą” kišdavo į stiklinę su vandeniu, ir vanduo bemat užvirdavo.

Pamatęs jų įtaisą ir prisiminęs iš chemijos ar fizikos, kad elektra galima suskaidyti vandenį, pasiūliau tokį eksperimentą atlikti ir čia, naudojant nemokamą energiją. Į didoką dubenį pripylėme vandens, prie dviejų aliuminių šaukštų prijungėme laidus, virš jų dubenyje įtaisėme du pilnus stiklainius. Į vieną turėjo rinktis deguonis, į kitą – vandenilis. Po to laidų galus užkabinome ant linijos, nuo ko šviesos visoje gatvėje pritemo, o virš šaukštų ėmė kilti burbuliukai. Tačiau priešingai, negu buvo teigiama vadovėlyje, burbuliukų į abu stiklainius rinkosi vienodai. Kol sprendėme, kodėl taip yra, labai užkaičio laidai, ir eksperimentą turėjome nutraukti. Apie tai, kad bandymui reikalinga nuolatinė srovė, o mūsų laidais teka kitokia, nė nenutuokėme.

Kas dvi savaites su draugais eidavome į pirtį, ir tai buvo didelė pažanga, lyginant su anksčiau mano gyventais miesteliais. Čia stropiai vienas kitam trynėme nugaras, per dvi savaites pasidengiančias apčiuopiamu riebalų ir druskų sluoksniu. Iš pradžių į pirtį buvau pradėjęs neštis tik tualetinį muilą, tačiau sudraustas dėdienės (“Jis, matai, užpakalį plaus muilu, kuriuo burną prausiam!”) šį muilą benaudojau tik galvai trinkti. Kūnui užtekdamo ir ūkiškojo. Rodos, ekonomija visai menka, bet iš seno buvo laikoma, kad tualetinis muilas – tik veido, “burnos” muilas. Po pirties dvi tris dienas negalėdavau suvaldyti šerius primenančius savo plaukus.

Ant skruostų, o ypač panosėje atsirado pastebimas pūkelis. Atrodė tai, mano manymu, nelabai estetiškai. Tačiau eiti į kirpyklą ar pačiam viešai imti skustis varžiausi – dar išjuoks, lieps didinamąjį stiklą atsinešti. Tad nučiupęs dėdės panaudotus peiliukus, retkarčiais ėmiau grandyti šią augmeniją, darydamas tai, kai nieko nebūdavo namuose. Muilo nenaudojau, bet skruostų pūkelį nuskusdavau nesunkiai. Tačiau kol nupešdavau panosę, ir ašaros ištrykdavo.

Beje, suaugusieji tais laikais skusdavosi dažniausiai kartą per savaitę. Tėtė tai darydavo, paprastai, sekmadienio rytą, tam naudojo skustuvą. Šis darbas man atrodydavo labai rimtas ir netgi pavojingas: tuo metu mums, vaikams buvo griežtai draudžiama aplink bėginėti, netgi prisiartinti. Pirmiausiai tėtė pasikabindavo savo uniforminį platų diržą ant vinies sienoje ir ilgokai, atidžiai pustydavo į jį skustuvą. Po to specialia indelyje pasidarydavo muilo putų. Šalia ant stalo pasidėdavo laikraščio skiautę, į kurią šluostydavo nuo skustuvo muilo putas su juodais plaukų taškeliiais. Baigęs darbą, laikraščio skiautę visuomet įmesdavo į besikūrenančią viryklę. Dar Šatėse kažkur perskaičiau, kad anglai džentelmenai skutasi kasdien ir negalėjau tuo patikėti. Tai man atrodė tiesiog maivymasis ar neturėjimas ką veikti – juk per dieną vis tiek niekas neužauga!

Dėdė buvo medžiotojų būrelio narys, retkarčiais vykdavo į medžiokles. Su malonumu padėdavau jam namuose šratais ir paraku užtaisinėti šovinius. Po medžioklės jis leisdavo man išvalyti šautuvą, ir tokiu pasitikėjimu buvau labai patenkintas: ardyti, surinkinėti ginklus – juk tai tikras vyriškas darbas!

Kartą, pritrūkę bedūmio parako, šovinius užtaisėme vadinamuoju dūminiu. Tokio dėdė anksčiau nebuvo naudojęs. Grįžęs vakare iš medžioklės, rodos, tą kartą be trofėjų, atidavė šautuvą išvalyti man. Nors iššauta buvo tik keletas šūvių, tačiau vamzdžiai kad pritrūkę, kad prikepę! Pradėjau juos virtuvėje valyti, ir kad jau pasklido kvapelis! Tuo metu įėjęs dėdė ėmė įtariai žiūrėti į mane. Pagaliau susiorientavęs iš kur tie “kvapai”, tarė:

-Na, žinai, pamaniau, kad čia tau “nelaimė” atsitiko!

Per tų metų sezoną didesnių laimikių dėdė neparnešė, tačiau keletą kiškių nušovė. Juos dviem trim dienom, kartais ir ilgiau pakabindavo malkinėje, po to jau lupdavo ir išdarinėdavo. Dėdienė mokėjo juos ypatingu būdu paruošti ir tamsi jų mėsa būdavo labai skani.

15. Veiviržėnai, 1949m. vasara. Idzelevičiaus malūno tvenkiny.

16. Dalis Telšių mokytojų seminarijos antrųjų kursų kursantų linarūtės talkoje viename iš naujų kolchozų. Vidury – auklėtoja Sofija Bernotienė, aš – už jos. 1949m. ruduo

1949-jų vasara, ruduo

Atėjo mokslo metų pabaiga. Egzaminų iš pirmojo kurso neturėjo būti, neabejojau, kad užbaigsiu juos sėkmingai.

Gegužės pabaigoje Bronius Butkus pasakė, kad pažįstami abiturientai iš antrosios vidurinės, esančios Žarėnų gatvės rajone, prašą jo pagalbos per lietuvių kalbos rašto egzaminą. Jis pasiūlė eiti drauge. Egzamino metu mes turį pabūti kur nors mokyklos kieme ar arti jos, o jo pažįstamas tikėjosi kokia nors dingstimi išeiti lauk ir perduoti egzamino temas. Vėliau panašiai, tik jau išėjus kitam, pasiimti rašinį ar bent jo apmatų.

Nustebau. Pirmiausia, abiturientų ir mūsų “mokslių” lygį skyrė bent treji metai, abejoju, ar žinosime, ar mokėsime ką nors parašyti apie mūsų dar “neišeitą”, gal ir nežinomą rašytoją ar kūrinį. Antra, rodos, be mokslo draugų ir mokytojo Jurkonio niekas negalėjo žinoti, kad neblogai sekasi rašyti mokyklinius rašinius. Iš kur toks jų pasitikėjimas mūsų sugebėjimais?

Pagaliau nusprendėme, kad tarp trijų duotų bus ir vadinamoji “laisva” tema, sakysim, apie mūsų “didžiąją ir nenugalimąją” tėvynę ar apie tarybinio žmogaus didvyriškumą ir aukštą jo moralę. O apie tai tikrai ką nors priskiesime, bent jau nepadarydami gramatikos ar stiliaus klaidų. Tad nuėjome.

Rytas buvo gražus, paslaminėjome apie mokyklą porą valandų, bet užsakovų, deja, nesulaukėme...

Baigiantis mokslo metams, kai kurie mokytojai mane ir abu Bronius (Butkų ir Dobrovolskį) ėmė raginti per vasarą pasimokyti ir laikyti egzaminus iš karto į III-į kursą. Tai, girdi, pagal jūsų jėgas ir nesą reikalo veltui leisti laiką.

Tikėjau, kad per tuos du su viršum atostogų mėnesius, gerokai prisėdęs prie vadovėlių, tokius egzaminus bent jau trejetais tikrai išlaikysiu. Bet tokia atostogų perspektyva visai neviliojo. O ir sėdėti prie vadovėlių nebuvau pratęs: visus atminties reikalaujančius dalykus įsikaldavau per pamokas, kartais pridurdamas dalį pertraukų. O ir kur dabar susirasti reikiamus vadovėlius, kiek jie kainuos? Bet svarbiausia, be kai kurių dalykų konsultacijų kažin ar apsieisiu, tad per vasarą tektų likti Telšiuose. O tai jau būtų mano “kiaulystė” dėdžių atžvilgiu – argi negana, kad per žiemą buvau jų išlaikomas?

Tad, nors ir smerkdamas save už tingumą, valios stoką, sulaukęs atostogų, išvažiavau namo. Pakeliui keletui dienų užsukau į Šateikius.

Šateikių parduotuvėlėje savo džiaugsmui aptikau kostiuminės medžiagos atraižą, savo spalva – pilka su tamsesniais pilkais rusvais dryžiais – atitinkančią mano skonį ir tuometinę madą. Medžiaga buvo pigi, šiuurkščios vilnos, nedaug besiskirianti nuo naminio milo, bet atitiko mano išgales. Tik nerimą kėlė viena smulkmena: žinojau, kad vidutinio ūgio vyro kostiumui reikia bent 2,1 m dvigubo pločio audinio, o čia ir iki 2 m trūko bent 5 cm. Bet juk aš neaukštas, o svarbiausia – plonas. Siuvėjas Vaitkus, pas kurį Veiviržėnuose kartu su Šlepečiais keletą mėnesių gyvenome, sugebės, maniau, ir iš tokios atraižos sukombinuoti man kostiumą. Atraižą nupirkau.

Penkis ar šešis šimtus rublių buvau susitaupęs iš kuklios stipendijos. Nelabai korektiškai, žinoma, pasielgiau dėdžių atžvilgiu: gaudamas iš jų visą išlaikymą, turėjau jiems pasiūlyti jei ne visą, tai bent didesnę dalį savo stipendijos. Greičiausiai šių menkų pinigų jie būtų atsisakę. Bet aš nesusipratau parodyti nors mandagumo žestą. Tad visus gautus pinigus valdžiau pats.

Iš gaunamos stipendijos du kartus per metus buvo išskaičiuota po 75 rb – mokestis už mokslą. 25 ar 30 rb teko išleisti obligacijoms – “paskolinti” valstybei. Tai buvo dar pusė bėdos – tarnautojai “su džiaugsmu” ir “savo noru” pasirašydavo “skoliną” valstybei vieną mėnesinį atlyginimą, kuris dalimis jiems būdavo išskaičiuojamas visus metus. Niekas šių pinigėlių nebesitikėjo kada nors atgauti.

Visus likusius pinigus leidau labai taupiai. Vadovėliai, sąsiuviniai nebuvo labai brangūs, į kiną, kaip taisyklė, eidavau veltui, nusipirkti kokį skanėstą neateidavo ir į galvą (nelabai jų ir buvo), nerūčiau, negėriau net alaus, į kavines vaikščioti, kurių, tiesą sakant, Telšiuose nė nebuvo, dar mada neatėjo, tad vieną kitą rublį išleisdavau tik kelionei į namus, retkarčiais dar kokiam koncertui ar teatrui, kirpyklai. Visus likusius pinigus kaupiau rimtesniam pirkiniiui ir dabar didesnę jų dalį išleidau būsimam kostiumui.

Tiesa, keletą kartų seminarijoje pertraukos metu nusipirkau bandelę, kurių po krepšį buvo pradėjęs atnešti, rodos, ūkvedys. Kainavo jos po 15 ar 20 kapeikų. Kažkam šovė į galvą, kad seminaristai, būsimieji jaunosios kartos auklėtojai, nesusigundys tomis menkomis kapeikomis, tad prie bandelių pardavėjui stovėti

nebūtina. Krepšys su jomis buvo padėtas ant stalo tuščioje niūrokoje patalpoje, jungiančioje bažnyčią-katedrą su mūsų mokslo įstaiga, buvusią kunigų seminariją. Šalia krepšio buvo padėta lėkštutė kapeikoms. Deja, po kelių dienų paaiškėjo, kad vienas ar keli būsimieji auklėtojai, pasiėmę bandelę, pinigų lėkštutėn padėti “pamiršta”. Dar daugiau – per “išsiblašymą” dalis lėkštutės turinio atsiduria “išsiblaškęlių” kišenėje...Po to bandelės išvis nustota pardavinėti.

Babūnei mano pirkinys patiko, ji pagyrė mano skonį, tuo pačiu ir mano paties išvaizdą. Iki tol ji su mumis, anūkais, per daug į kalbas nesileido.

Tą pačią ar kitą dieną, išgirdusi apie šokiuose susimušusius girtus bernus, ji rado dingstį apšviesti mane dar vienu klausimu. Jau anksčiau panašiais atvejais iš jos buvau girdėjęs: “Ir vėl tie muzikai prisigėrė!” “Vėl muzikai susimušė!” Iš jos žodžių galima buvo suprasti, kad savęs ji “muzikams” nepriskiria, o aš maniau, kad šitaip ji vadina kaimiečius, pati būdama lyg ir ne kaimietė. Nesukau dėl to galvos: juk Šateikiai, vis dėlto, bažnytkaimis – ne visai kaimas.

Šį kartą ji man ėmė pasakoti apie Nojaus sūnus Semą, Jafetą ir Chamą, apie tai, kaip negražiai Chamas pasielgęs, pasišaipydamas iš miegančio girto ir apsinuoginusio tėvo. Iš to Chamo vėliau kilę visi muzikai, kurie dažnai ir elgiasi chamiškai. Tuo tarpu kitų dviejų brolių palikuonys esą kilnūs ir garbingi, niekada chamiškai nesielgia. Iš jos pasakojimo tada nesupratau, kokį ryšį kuris Nojaus sūnus turi su bočiais ar su manim. Tik po daugelio daugelio metų supratau, kad ji šitaip norėjo man paaiškinti savo, t.y. ir mano bajorišką kilmę. Tuo tarpu tėtė apie savo kilmingus protėvius niekada nė neužsiminė, galbūt apie juos ir nežinojo.

Likusią atostogų dalį praleidau namuose. Ir pagrindinis rūpestis čia buvo kostiumo siūdinimasis. Su mamos ir siuvėjo pagalba buvo supirkti visi reikalingi priedai, apie kuriuos nelabai ir nusimaniau: pamušalas, medžiaga kišenėms, ašutinė, klijuotė, bent trijų rūšių sagos, kabliukai, dar kažkas. Visa tai buvo lengviau gauti, negu pagrindinę medžiagą. Tik bėda: siuvėjas Vaitkus, išmatavęs mane ir bent keletą kartų – medžiagą, pareiškė, jog medžiagos neužteks. Juo labiau, kad tie madingieji dabar švarkai “plumpiai”, kokio aš būtinai norėjau, yra ilgi, turi dengti visą užpakalį. Ir mano plonumas medžiagos nesutaupys: prie švarko ar kelnų galo neprisidursi. Bet vis dėlto, mano ir mamos įkalbinėjamas, vėl matavęs ir permatavęs mane ir medžiagą, bambėdamas ir dūšaudamas, taupydamas kiekvieną milimetrą, Vaitkus ėmėsi darbo.

Po kelių dienų nuėjau prisimatuoti sudygsniuoto, dar be rankovių švarko. Siuvėjas ilgai nepatenkintas krenkštė, tapė švarką, bet siuvinys viename šone vis metė raukšlę. Pagaliau išaiškėjo, ko aš ir pats nežinojau: dešinysis mano petys žemesnis už kairįjį. Pakišus po juo daugiau vatos, raukšlė išsilygino. Dar po vienos ar dviejų “primierkų” kostiumas buvo baigtas. Nors blogai prigirdintis Vaitkus buvo tik “kaimo” siuvėjas, anksčiau po kaimus, lyg Palangos Juzė, ir važinėjęs, darbu buvau patenkintas. Pagaliau turiu kostiumą, su kuriuo, maniau, ne gėda bet kur pasirodyti! Tiesa, medžiaga buvo viena iš pigiausių, o priekabesnė akis galėjo pastebėti, kad švarkas galėtų būti bent per porą trejetą pirštų ilgesnis. Bet nei aš, nei draugai per daug priekabūs nebuvo.

O draugų per vasarą miestely buvo likę nedaug: Paulius ir Alis Venckai, Zigmis Liaudanskis, Jurjonas – va, rodos, ir visi. Likusieji, su kuriais mokytasi vos vienerius metus progimnazijoje, gyveno artimesniuose ar tolimesniuose kaimuose ir sutikti juos galėjau nebent sekmadieniais.

Neblogą iškylą į Idzelevičiaus malūną padarėme su Jurjonu ir mūsų Zeniu. Irstėmės po malūno tvenkinį valtimi, Zenis fotografavo. Mat, be šiokių tokių drapanų, iš savo algos jis buvo įsigijęs ir patį pigiausią fotoaparata, rodos, “Liubitelj”. Aparatas buvo užtaisomas plačia juosta, joje tilpo, jei neklystu, 6x6 cm formato 16 kadru. Kamaraitėje, kurioje mudu miegojome, jis buvo įsirengęs ir foto “laboratoriją” – iš kartono ir faneros lapų atsivėręs kampe būdelę, joje ir “kepė” nuotraukas. Kadangi didintuvo neturėjo, o ir elektros nebuvo, tai nuotraukas spausdino, iškišdamas sekundei iš būdelės ranką su prie fotopopieriaus prispaustu juostelės kadru. Formatas, žinoma, buvo mažas, tačiau nuotraukos išeidavo pakankamai ryškios, ir Zenis netgi vieną kitą rublį uždirbdavo.

Vieną popietę mama pasiuntė mane į Dūdinalių (Dūdinėlių) kaimą – tenykštis ūkininkas už kažkokį siuvinį buvo žadėjęs pusmaišį bulvių. Pasiėmęs maišą, išėjau. Saulė jau krypo vakarop, buvo šilta ir nepaprastai tylu. Dūdinalių kaimo žemės prasidėjo kitapus Veiviržo slėnio, eiti reikėjo šimtą kartų lakstytais takais per šventorių, lieptą, pro piliakalnį. Ėjau ir slapta vyliausi, kad gal sutiksiu šiame kaime gyvenančią Valę Jokšaitę,

savo raudonąja nosinaite, savo žodžiais kažką užkabinusią mano viduje...Būtų malonu dabar vėl pajusti jos dėmesį, papasakoti apie savo gyvenimą tolimame dideliame mieste, pasigirti...

Nesunkiai surastas mamos skolininkas atvilko didžiulį krepšį bulvių, supyliau jas į savo maišą ir, užsimetęs ant kupros, pasukau atgal. Senos, medžių apsuptos sodybos buvo išsimėčiusios kas du trys šimtai metrų, vienoje iš jų – gal matomoje, gal ir ne – gyveno Jokšai. Skambioje vakaro tyloje girdėjosi iš vienos sodybos atsklindantis stiprus, grubokas moteriškas balsas:

*Saulė nusileido už aukštų kalnų,
Kodėl neatjoji, berneli mano?*

Gal tai Valė? Galėjo ir jinai taip dainuoti. Bet negi eisiu dabar su savo maišu pasitikrinti? Patraukiau toliau. Krūmų ir daubos šlaito užstota, nutilo, gal pasibaigė ir daina.

Grįždamas pro piliakalnį, prisiminiau, kaip pernai rudenį, trumpam grįžęs namo, bandžiau čia savo drąsą. Nusprendžiau tada pasitikrinti, kinkadrebys esu ar ne: ar prisiversiu visiškoje tamsoje nueiti ant piliakalnio. Save laikiau pažangiu žmogumi, netikinčiu jokiais prietaisais ar vaiduokliais, bet viena buvo netikėti, o kas kita naktį nueiti vienam į kapines ar į tokią mistinę vietą kaip ši.

Išėjau tamsų vakarą, dangų gaubiant tiršties debesims. Nesimatė nė žvaigždėlės. Perėjus šventorių, dingo iš akių ir viena kita languose žibanti menka švieselė (elektros, o tuo pačiu gatvių apšvietimo, Veiviržėnai dar neturėjo). Vis dėlto, medžių viršūnės šiek tiek išsiskyrė šviesėlesnio dangaus fone, pagal jas ir orientavausi. Gerai pažįstamu taku nusileidau į apačią, pasukęs į dešinę po trumpos paieškos apčiuopiau liepto turėklą (dabar lieptas yra bent pora šimtų metrų žemiau palei tėkmę). Laikydamasis jo ir koja pasitikrindamas, ar teisingai žengiu, perėjau upę. Toliau – pora šimtų metrų atvira pieva. Iš tako neleido išklysti abipus jo auganti žolė. Štai kairėje suošė ir piliakalnio medžiai, apačioje prie tako į viršų turi augti senas skroblas. Suradau jį ir taką, apčiuopom, vos ne visom ketveriom užkopiau į viršų, čia, aikštelėje, vėl galėjau atskirti aplink augančių ažuolų ir liepų viršūnes. Prisiverčiau kokią minutę pastovėti vietoje, nors jaučiausi labai nejaukiai. Pro medžius toluoj sušmėžavo žiburėlis, tikriausiai, klebonijos. Pasukau švieselės pusėn ir nėriau žemyn jau ne taku, o stačiu vakariniu šlaitu. Medžiai ir krūmai neleido nuslysti, rankomis prisilaikiau už šakų. Pasiekęs apačią, pajutau, kad koja pakibo ties duobe, ir staiga prisiminiau, kad čia yra kapo dydžio įdubimas, apie kurį dar vasarą Zigmis buvo prasitaręs, jog čia galīs būti sribų užkastas partizanas (atrodo, tai nebuvo tiesa). Instinktyviai peršokau duobę, pasidarė dar nejaukiau, ir tai tik pagreitino mano žingsnius.

Grįžęs kažką numykiau į mamos klausimą, kur taip ilgai buvęs? O pats jaučiausi ko ne pasakų slibino buveinę aplankęs. Kitą savo žygį žadėjau surengti į kapines, bet taip jo ir neįvykdžiau.

Nebežinau, kada ir kaip buvo tartasi, tik į Telšius prieš rugsėjo pirmąją išvažiavome kartu su Zeniu. Tad, metus pagyvenę atskirai, vėl su broliu pradėjome gyventi viename kambaryje, tik mokėmės skirtingose mokyklose. Čia jis, numojęs ranka į menką seminarijos stipendiją, pradėjo lankyti Telšių Žemaitės vardo vidurinės mokyklos aštuntąją klasę. Kaip tik tais metais gimnazijos buvo sujungtos su pradinėmis mokyklomis, jų vietoje atsirado vienuolikos klasių vidurinės. Progimnazijos baigimas buvo prilygintas septynių naujosios mokyklos klasių baigimui.

Rugsėjo pirmąją nuėjęs į seminariją sužinojau, kad artimiausi mano draugai – abu Broniai – per vasarą, kaip aš, netinginiavo ir dabar mokysis jau III-jame kurse. Truputį pavydėjau draugams ir buvo šiek tiek liūdna, nes tą patį būčiau galėjęs padaryti ir aš. O kas kaltas?

Jau pirmosiomis dienomis, kaip ir pernai, teko padirbėti kolūkyje. Pernai kelis kartus važiavome kulti javų, kasti bulvių Anulėnų tarybiniame ūkyje, o šiemet teko rauti linus kolūkyje (tada šio naujadaro dar niekas nevartojo, o sakydavo kolektyvinis ūkis arba kolchozas). Buvo tas naujas kolchozas kažkur netoli miesto Žarėnų link, tik valgyti, kaip Anulėnuose, čia niekas nedavė.

Nauja šiais metais seminarijoje buvo tai, kad trečiadieniais, 15 min. iki pamokų vykdavo “informacinės valandėlės”. Kas kartą kuris nors iš kurso turėjome paruošti trumpą informaciją apie tarptautinę padėtį, žymesnius “didžiosios tėvynės” įvykius. Kai atėjo mano eilė, laikraščiai mirgėjo pranešimais apie Kinijos liaudies pergalę prieš “nekenčiamą” Čan Kai Ši režimą, apie Graikijos “liaudies” kovą prieš “juoduosius pulkininkus”. Pastarąją savo pranešime ir akcentavau, užbaigdamas įprastiniu štapu, kad Graikijoje, kaip ir Kinijoje, liaudis nugalės, nes jos pusėje – tiesa, jos pusėje – masės. Visa tai sutalpinau į vieną sąsiuvinio

puslapį, o grįžęs iš seminarijos numečiau savo kūrinį prie viryklės, kad “karšta liaudies kova” padėtų įsidegti malkoms.

Atsitiktinai šį lapelį pakėlė dėdė ir perskaitęs gerokai pasipiktino.

-Apie kokias “liaudies tiesas” tu čia klieidi? Nemaniau, kad tu šitaip gali galvoti ir rašyti!

Buvau bepradedas teisintis, bet, mano laimei, įsikišo čia pat buvusi dėdienė:

-Vladelī, negi nesupranti, kad kitaip jis ir negalėjo rašyti! Nei aš, nei kiti mokykloje nedirbtų, o mokiniai nesimokytų, jei kalbėtų ką galvoja, o ne tai, ką “reikia” kalbėti!

Man patvirtinus dėdienės žodžius, dėdės pyktis atslūgo, bet vis dar bambėjo apie tai, kad nesuprantas, kaip galima kalbėti prieš savo įsitikinimus ir kaip žmonės esą prievartaujami veidmainiauti.

I vieną Telšių parduotuvę užvežė čekiškų batelių. Tai buvo garsiosios “Bata” firmos produkcija, kokybiška, bet gana brangi. Rodos, buvau gavęs stipendiją už rugsėjo mėn. ir galbūt už dalį atostogų, tad sukrapščiau 280 rb. ir spėjau įsigyti batelius-svajonę: raudonai rudos spalvos odinis viršus ir ryškiai raudonos gumos stori, giliai rantyti padai. Pagaliau turiu ne tik padorų kostiumą, bet ir iš tolo į akis krintantį apavą! Kadangi senieji mano bateliai vos laikėsi, teko juos išmesti, tad naujasis mano apavas tapo kasdieniniu ir vieninteliu. O mėlynąjį švarkelį iš tėtės munduro ir iš jo kostiumo persiūtas kelnės tebedėvėjau toliau, naująjį kostiumą saugodamas ypatingoms progoms. Beje, kieti batelių užkulniai jau antrą dieną iki kraujo nugraužė kojas, bet nešiojau juos toliau – kitų nebeturėjau. Ant kulnų užsidėjo šašai, bet po truputį bateliai prisitaikė prie kojų, žaizdos ėmė gyti.

Brolis Zenis jau antrąją mokslų savaitę patyrė gana nemalonų nuotykį. Mokykloms tada būdavo “nuleidžiamos” užduotys surinkti tam tikrą kiekį vaistažolių. Turėjo bet kokių vaistažolių atnešti ir kiekvienas aštuntokas. Naujasis Zenio suolo draugas Ivaškevičius (vardo nepamenu) pasisakė žinąs kur auga valerijonai ir pasiūlė eiti jų kartu. Su savimi jis turėjo ir gana solidų peilį.

Bet štai geležinkelio stoties rajone juos sulaikė milicija, su ja kartu buvusi moteris, rodydama į Ivaškevičių, patvirtino, kad tai – “jis”. Nedelsiant abu buvo iškratyti, atimtas peilis, tarsi patvirtinantis, kokius kėslus puoselėjo draugužiai. Nuvarius į miliciją, Zeniui ilgai teko aiškinti kur ir ko ėjo, rodos, teko rašyti pasiaiškinimą, po kurio buvo paleistas. Bet bendraklasis namo nebegrižo.

Pasirodo, šis simpatiškas vaikinukas ir neblogas mokinys metų bėgyje buvo išžaginęs kelias moteris, o vieną net nužudęs (tuo pačiu peiliu, kurį nešėsi valerijonams kasti!). Apie tai dar pernai Telšiuose sklاندė gandai, bet žudikas liko nesurastas. Ir štai dabar jį atpažino viena iš ištrūkusių ar paleistų jo aukų.

Bedarant kratą Ivaškevičių namuose, tarp suimtojo brolio Danieliaus daiktų kratytojai rado antisovietinių eilėraščių, sąrašų su slapyvardžiais, keletą slaptaraščio pavyzdžių. Tad rugsėjo 10 d. KGB areštavo ir Danielių Ivaškevičių, labai artimą Zeniaus Jaškos klasės draugą.

Danieliaus nepažinojau, tad į jo areštą dėmesio neatkreipiau. Zenius apie tai, rodos, irgi nekalbėjo, tad tik vėliau sužinojau, kad jis, Danielius, taip pat buvo mūsų pagrindinės grupelės narys. Ši atsitiktinė KGB sėkmė buvo kabliukas, padėjęs sužlugdyti visą grupę.

AREŠTAI

Gyvenimas tuo tarpu slinko įprasta vaga: pamokos, užklasinė veikla, draugai. Beje, apie “Jaunosios Lietuvos būrį” nuo pavasario su Zeniu nekalbėjome, kol kas nieko neveikėme, apie savo pagrindinę veiklą, galima sakyti, buvau net primiršęs.

Be rudeninių talkų kolchoze, prisimenu ir seminaristų pagalbą, iškraustant gausią Telšių katedros biblioteką. Rugsėjo pabaigoje, o gal spalio pradžioje katedros (vyskupijos) biblioteka buvo nacionalizuota, knygos sunkvežimiu vežamos, kaip sakė, į Vilnių. Mes buvome pavaryti tų knygų krauti. Biblioteka buvo katedros bokšte, jas glėbiais tempėme ir krovėme į atvirą sunkvežimį. Gaila buvo žiūrėti į netvarkingai suverstas knygas, kurių daugelis buvo gražiai įrištos. Lietuviškos, atrodo, sudarė mažesnę dalį, likusios, bent iš mano pavartytų, buvo prancūziškos, itališkos, lotyniškos. Tarp man patekusių pamačiau ir du storus neįrištus

“Don Kichoto” tomas, vokiečių okupacijos laikų leidinį. Neiškenčiau ir slapčia įsigrūdau abi knygas į savo portfelį. Maniau, kad dauguma išvežamų knygų nebus išsaugotos, tad sąžinės graužimo nejaučiau. Su didžiausiu malonumu per porą savačių šį veikalą perskaičiau ir daviau paskaityti kažkuriam iš draugų. Atsiimti nebeteko...

Spalio 20-ją trenkė perkūnas: suėmė Zenių Jašką, o kitą dieną dar penkis jaunuolius: Evaristą Beniką, Juozą Kučinską, Vitolį Martinavičių, Vacį Norkų ir Jurgį Bubelę. Pažinojau tik pirmuosius du. Išskyrus Jurgį Bubelę, dirbusį radijo mazge, ir Juozą Kučinską, mokytojų seminarijos paskutinio kurso kursantą, visi vienuoliktosios klasės moksleiviai, visi gabūs ir daug vilčių teikiantys jaunuoliai. Suėmė ne milicija, o MGB, saugumiečiai, tad suėmimo priežastis visiems buvo aiški: “antitarybinė” veikla.

Perkūnas, žinoma, trenkė tik vaikinių artimiesiems ir mokytojams, o šiaip jau tokie dalykai nebuvo naujiena – retoje vidurinėje ar aukštojoje mokykloje nebuvo “demaskuotos” ir suimtos tokių “kenkėjų” grupelės, vienos kažką rimtesnio nuveikusios, kitos paprasčiausiai reiškusios pasipiktinimą Lietuvos okupacija, protestavusios prieš ją. MGB specams nepatyrusių, karštų ir kartais per daug savimi pasitikinčių jaunuolių demaskavimas nebuvo pats sunkiausias uždavinys.

Aš kol kas dėl savęs labai nesijaudinau: apie mano veiklą, tiesa, gan kuklią, žinojo ne visi, tikėjausi, kad debesis manęs nekliudys.

Po trejeto dienų aš – į seminariją, dėdė – į darbą išėjome kartu, ko anksčiau lyg ir nepasitaikydavo. Dėdė užvedė kalbą apie suimtuosius, pagaliau paklausė (atsimenu žodis žodin):

-Algeli, ar tu ten nagų neprikišai?

-Ne, dėdė, - gan tvirtai atsakiau. O ir ką kita galėjau sakyti? Jau ir dėl vieno sūnėno – “nusikaltėlio” vargu pavyks išvengti nemalonumų, ypač dėdėnei, mokytojavusiai toje pačioje mokykloje, kurioje mokėsi dauguma suimtųjų. Atidžiai pažvelgęs į mane, dėdė lyg ir patikėjo. Išsiskyrėme.

Tą pačią ar kitą dieną seminarijoje turėjome pasmerkti poną Čerčilį, naujoje savo kalboje vėl pradėjusį “žvanginti ginklais”, “kurstantį” karą prieš “taikingąją” Sovietų Sąjungą. Gamyklose, mokslo įstaigose, kolchozuose vyko “pasipiktinusios tarybinės liaudies” protesto mitingai. Prie tokių mitingų buvome pripratę, prisimenu, kaip pernai vieningai pasmerkėme kompozitoriaus Muradelio operą “Didžioji draugystė” ir dar kažkokius kūrinius, pamėgdžiojusius buržuazinį dekadentinį meną, nors dauguma ne tik šios, bet išvis jokios operos nebuvome matę. Mums užteko didžiulio demaskuojančio politbiuro nario Ždanovo straipsnio “Pravdoje”, perspausdinto “Tiesoje”. Kaip moksleivių atstovas, būsimame susirinkime tarti žodį buvau įpareigotas aš. Tokio pasitikėjimo ir garbės atsisakyti negalėjau. Išvakarėse laikraštį perskaičiau to “reakcionieriaus” kalbos komentarus (pačios kalbos niekas nespausdino – pasipiktinusi tarybinė liaudis vis tiek “nebūtų skaičiusi”). Ką kalbėti buvo aišku, ant lapelio užrašiau būsimą kalbą (“Tuo metu, kai visa tarybinė liaudis pasiaukojančiai dirba ir gydo karo žaizdas...” “Imperialistai vėl nori įtraukti pasaulį...” “Mes, būsimos taikingiausios pasaulio profesijos atstovai, negalime nesipiktinti...” ir pan.). Pats nustebau, kaip sklandžiai tą popietę pakalbėjau, nors gerokai nukrypau nuo susirašyto teksto.

Buvo spalio 25 ar 26-ji.

ATĖJO MANO EILĖ

Spalio 27-ji išaušo šalta, vėjuota. Stiprus vėjas ginė sunkius debesis ir plėšė paskutinius aplink seminariją ir bažnyčią augusių medžių lapus.

Bendrakursis Savickas ėmė agituoti pasipriešinti auklėtojai Bernotienei, jei ši ir vėl fizinio lavinimo pamoką sugalvotų vesti lauke ir pareikalautų išsirengti iki marškinėlių. Visi jo minčiai pritarėme.

Tuo tarpu per pirmą ar antrą pertrauką, išėjęs į lauką, bandžiau perskaityti užduotą istorijos tekstą, nes namuose, kaip paprastai, vadovėlinė nežvilgtelėjau. Pakėlęs akis nuo knygos, pamačiau nuo vartų ateinančius du kariškius, kurie pranyko pagrindiniame seminarijos įėjime. Nors nelabai domėjausi kariškių uniformomis ir jų spalvomis, bet iš kepurų atpažinau: saugumiečiai. “Gal manęs”, - dingtelėjo mintis. Bet vis dar nenorėjau tuo tikėti.

Prasidėjo pamoka. Po kelių minučių prasivėrė klasės durys, kažkas pasakė, kad komsorgas kviečia Būdą pas save. Pakilęs į antrą aukštą ir pravėręs kabineto duris, pamačiau už stalo stovintį komsorgą Bagdoną, šalia sėdėjo mano matytieji saugumiečiai.

Nespėjus man ką nors pratarsti, vienas iš jų atsistojo ir rusiškai paklausė:

-Pavardė? Vardas?

Išgirdęs atsakymą, pridėjo:

-Paėjėsime su mumis!

Išėjome. Atsidūrus gatvėje, vienas perėjo į kitą gatvės pusę, kitasėjo greta ir bandė užmegzti pokalbį. Tačiau, nors rusų kalbą buvau mokėsis jau ketverius metus, naudotis ja beveik neteko, visiškai neturėjau kalbinių įgūdžių. Tad pokalbis neišėjo. Tik žinau, kad į jo klausimą kiek gaunu stipendijos, atsakiau:

-*Sot sorok!* (Šimtų keturiasdešimt!) – Mat niekaip negalėjau prisiminti, kada reikia sakyti “sto” (šimtas), o kada “sot” (šimtų).

Eiti netoli – MGB Telšių skyrius buvo Respublikos gatvėje, kur šiuo metu įsikūrusi Telšių policija.

Pakilus į antrą aukštą, buvau perduotas budinčiam ar prižiūrėtoji, kuris, rakindamas pirmas po kairei nuo laiptinės duris, su užuojauta, kaip man pasirodė, tarstelėjo:

-Ech, vaikinai, vaikinai, ką jūs prikrėtėt!

Atsidūriau tuščiam kambaryje cementinėmis grindimis, su normalaus dydžio grotuotu langu į kiemo pusę. Kambary buvo tik taburetė, o kampe prie durų – du trys nedideli ritiniai kažkokių laidų. Pirmą mintis: štai čia būsiu tardomas, o tie laidai galbūt naudojami kankinimams, nes pakankamai buvau prisiklausęs, kad be jų šiuose “svetinguose” namuose neapsieinama.

Praslinko valanda, dvi, trys. Sėdėjau ir mąščiau, ką apie mane gali žinoti saugumiečiai. Vargu kuris iš mane pažinusių suimtųjų ką prasitarė. Greičiausiai, jie apklaus mane kaip Zenono Jaškos pusbrolių ir kai kurių suimtųjų pažįstamą, spėdami, kad ir aš galėjau prie jų prisidėti. Aš, žinoma, nieko “nežinosiu”, apie jokią nelegalią suimtųjų veiklą nebūsiu “girdėjęs”.

Jau buvo pradėję temti, kai vėl atsidarė durys, jose pasirodė vienas iš mane suėmusiųjų karininkų – leitenantas Okunevas (mane suėmusiųjų, tardžiusių ir kitų MGB tarnautojų laipsnius ir pavardes pateikiu iš savo bylos medžiagos, su kuria susipažinau 2000-jų spalį. Aprašomuoju metu man visiškai nerūpėjo tokie dalykai, ne visada ir suprasdavau jų rusiškai pramurmėtą prisistatymą, kai tokie kartais būdavo. Pagal ranka rašytą sulaikymo protokolą mane, pasirodo, areštavo jau minėtas leitenantas Okunevas (vardų ar inicialų jie nerašė) ir operatyvinio skyriaus viršininkas majoras Kozlovas). Rankoje leitenantas turėjo kratos protokolą ar aktą, pasakė, kad namuose buvo padaryta krata, kad nieko neleistino nerasta ir pasiūlė popierių pasirašyti. Nesigilindamas permečiau raštą akimis ir atkreipiau dėmesį tik į tai, kad kratos metu namuose buvusi dėdienė prisistatė mergautine Sakalauskaitės pavarde, o iš jos parašo aiškiai matėsi, kaip drebėjo ir šokinėjo jos ranka. Po raštu buvo ir brolio Zenio, kratos liudininko, parašas.

Netrukus Okunevas nusivedė į kitą kabinetą su rašomuoju stalu ir kėde už jo bei pora taburečių. Buvau pasodintas priešais stalą ant taburetės ir kai pamėginau ją truputį patraukti į patogesnę vietą, pajutau, kad ji “prilipusi”. Prasidėjo ramus ir, rodos, visai geranoriškas pokalbis. Pirmiausiai buvau paklaustas, ar sugebėsiu kalbėti rusiškai. Atsakius neigiamai, pasirodė vertėjas, atrodo, Lietuvos rusas, dar visai jaunas vyras (vėliau sužinojau – Korniejėvas). Po to nekalti klausimai: vardas? pavardė? gimęs Skuode ar Veiviržėnuose? kas tėvai? (Atsakymas: amatininkai-siuvėjai. Taip vėliau byloje ir figūravo – “iz kustarej”, nors baigus tardymus išaiškėjo, kad jiems buvo žinoma kas ir kada rašė laiškus iš užsienio). Kodėl turi du vardus? Kokiu vardu buvai vadinamas?

Staiga klausimas: kiek kartų platinai antisovietines proklamacijas? Atsakiau, kad nieko apie jas nežinau. Po to vėl: nuo kada dalyvauji pagrindinėje organizacijoje, kas užverbavo ir panašiai. Atsakymai buvo: nedalyvauju, nežinau, negirdėjau, ne, ne. Tardytojas ramiai, rodos, net abejingai užrašinėjo klausimus ir atsakymus, po to perskaitė protokolą ir, paklausęs, ar reikia išversti (pasakiau, kad ne), liepė pasirašyti po kiekvienu lapu, ką ir padariau.

Tiksliai neprisimenu, prieš ar po apklausos buvau iškratytas to paties Okunevo, dalyvaujant Korniejėvui ir vienam iš prižiūrėtojų. Visą kišenių turinį sudėjau prieš tardytoją ant stalo, kuris apžiūrėjo ir suregistravo paimamus daiktus ar dokumentus. Štai kas buvo paimta (pagal “Asmens apieškos protokolą”):

1. Laikinas pažymėjimas Nr. 1142, išduotas vietoj paso 1948 09 24 Klaipėdos milicijoje.

2. Moksleivio bilietas Nr. 24, išduotas Telšių mokytojų seminarijoje 1948 09 24.

3. Priregistravimo pažyma.

4. Kvalifikacinis šachmatininko bilietas.

5. Raudonojo kryžiaus draugijos nario bilietas.

6. Raudonojo kryžiaus d-jos nario pažymėjimas apie išlaikytą pirmosios pagalbos egzaminą.

7. 86 rubliai.

8. "Ketvirtosios valstybinės paskolos SSRS liaudies ūkiui atstatyti ir išvystyti" 25 rb. vertės obligacija.

Per namuose darytą kratą ir mano "turtui" buvo uždėtas areštas. Jį sudarė:

1. Vilnonis kostiumas, pilkos spalvos, naudotas, vienas;

2. Vyriški apatiniai baltiniai – apatinės kelnės ir marškiniai, naudoti – trys vnt.

Likusį "turtą" turėjau ant savęs.

Po kišenių kraustymo buvau apčiupinėtas, aptapšnotas, tačiau nusirengti nereikėjo. Pasirašiau, kad pretenzijų dėl apieškos neturiu ir buvau perduotas prižiūrėtojui. Šis dar išvėrė ir paėmė kelnų diržą, batraiščius ir išpjaustė metalinius kelnų kabliukus. Iš kišenių turinio buvo grąžintos tik nosinė ir šukos.

Tas pats prižiūrėtojas paliepė eiti kartu, ir pirmąsyk išgirdau komandas: "Rankas už nugaros!" "Nesidairyti!" Nusileidome į apytamsį pusrūsį, kur buvau įvestas į pirmą po kairei nuo laiptinės kambarą.

Atsidūriau silpnai apšviestoje maždaug 2x3,5m dydžio patalpoje. Apie du trečdalius patalpos užėmė ištisinis nedažytų lentų gultas, galinėje sienoje - nedidelis grotuotas langas, tačiau pro jį nieko nesimatė. Sienos ir lubos tinkuotos, baltos, grindys medinės, nedažytos. Dešiniajame nuo durų kampe – taip pat tinkuotas ir baltas apie 15x50cm iškyšulys, kaip supratau, krosnis. Kairiajame kampe – medinis mediniu dangčiu uždengtas kubilas. Tai žymioji *paraškė* (rus. "*paraša*") – būtinas visų vėliau matytų kalėjimų ir net lagerių atributas, kurio paskirtį nesunku buvo įspėti iš kvapo. Tarp gultų ir krosnies dešinėje stovėjo maža rudai dažyta spintelė. Va, ir visas naujojo būsto "apstatymas". Tiesa, ant gultų palei kairiąją sieną gulėjo šiaudų ar šieno prikimštas čiužinys, nuo ilgo tarnavimo savo kadaise baltą spalvą pakeitęs į pilką. Apartamentą apšvietė palubėje, nišoje virš durų įtaisyta ir pynučiais apsaugota blausi elektros lemputė.

Kameroje buvau vienas. Atsisėdau ant gulto priešais duris (jų vidury matėsi atidaromas kvadratinis langelis, o virš jo – į kameros pusę plėtėjanti "akis", iš išorės pridengta pasukamu dangteliu) ir bandžiau įvertinti savo padėtį. Dėl savęs labai nesijaudinau, bet dėdėms iškrečiau tikrai nemalonų pokštą. Jeigu mane pasodins, be pėdsakų jiems, ypač dėdienei, "tarybinio jaunimo auklėtojai", tai be pėdsakų nepraeis. O koks smūgis bus mamai, dėjusiai tiek vilčių į mane ir mano mokslus! Įdomu, kaip reagavo, ką kalbėjo apie mano dingimą draugai, kas parnešė mano portfelį, knygas? Mano "išėjimą" matė tik komsorgas, vyko pamokos, pažįstamų nesutikau ar nemačiau. Bet komsorgas, žinoma, praneš ar jau pranešė mokytojams, o šie – mokiniams kas aš per paukštis, prisidengęs lojalaus ir doro tarybinio piliečio vardu!

O gal ryt poryt mane paleis? Dar galbūt paklausinės, kaip šiandien, ir, nieko naujo nesužinoję, atsiprašę pasakys – gali eiti... Taip, žinojau, būna retai. Ir į tokius iš čekistų nagų ištrūkusius ar paleistus dažniausiai žiūrima su įtarimu, kaip į čekistų užverbuotus. Jau geriau atsidurti kur nors Vorkutoj, negu būti tuo įtarinėjamam! Kita vertus, jeigu nuteis, - o "liaudies priešams" dabar dažniausiai atseikėja po 25 metus, - vis tiek ilgai nesėdėsime – Vakarų valstybės neleis Stalinui toliau taip savivaliauti, konfrontacija tarp Sovietų Sąjungos ir demokratinių Vakarų valstybių vis labiau aštrėja. Ne be reikalo Čerčilis "žvangina ginklais", miškuose kovoja partizanai. Nesitikėdami palankios baigties, jie tikrai nutrauktų nelygią kovą. Tad po kokių metelių, gal ir anksčiau, grįšime su muzika, beveik kaip didvyriai. Žinoma, jeigu nežūsime... Bet kas jaunystėje galvoja apie žūtį?

Besėdėdamas pajutau, kad nuo lango traukia šaltis, kamera nebuvo šildoma. Pamaniau, kad langas praviras, bet palipęs ant gultų pamačiau, kad kampe išmušta nedidelė šukė. Pabandžiau užkišti skylę nosine, bet ji buvo mažoka. Už lango iš plytų išmūryta "dėžutė" dengė jį per sprindį aukščiau lango. Tad dangų galėjau matyti tik beveik visai padėjęs galvą ant palangės. Tiesa, dabar jis buvo visai juodas. 4

Apsirengęs buvau įprastu savo kasdieniniu apdaru: švarkas, kelnės, marškiniai, berankoviai marškinėliai, trumpikės. Kad apšilčiau, pradėjau vaikščioti po kambarą. Tarp gultų ir durų buvo apie 2x2m

plotas, dalį kurio užėmė *paraškė*, spintelė ir krosnis, bet įstrižai, žengiant pėda prie pėdos, galima buvo padaryti penkis žingsnelius. Pradėjau energingai žingsniuoti, daužyti rankas į pečius.

Apžiūrėjau spintelę – joje buvo molinis dubenėlis, kokius buvau matęs daug kur kaime, ir medinis samtuko pavidalo rusiškas šaukštas su išpieštom gėlėm, lakuotas.

Išgirdau koridoriuje skimčiojant indus, darinėjant durų langelius – matyt buvo dalijama vakarienė. Bet man į dubenėlį tą vakarą buvo įpilta tik šilto vandens. Gerti nenorėjau. Nesinorėjo ir valgyti.

Po valandos ar daugiau išgirdau:

-*Otboj!* – (dar ir dabar nežinau, kaip reikėtų tiksliau šį žodį išversti – jis reiškia bet kokios veiklos, o taip pat pavojaus atšaukimą). – Gult!

Nusimečiau batelius, nors nuo jų čiuzinys ir nebūtų pasidaręs murzinesnis. Atsiguliau. Galvūgaly buvo taip pat šieno prikimšta ir švarumu nuo čiuzinio neatsilieianti pagalvė be užvalkalo. Nei pasikloti nei užsikloti nebuvo kuo. Neatsimenu, prieš ar jau po *otbojaus* pro langelį buvo paduota iš mažo kalibro patrankėlės gilzės padaryta spingsulė – kadangi naktį elektros Telšiuose nebuvo, ji turėjo apšviesti mano būstą bent tiek, kad pro “akį” duryse visada būčiau matomas.

Užsnūdau, bet greit nuo šalčio pabudau. Atsikėlęs pradėjau daužyti rankas į šonus, daryti pritūpimus. Spragtelėjo “akies” dangtelis, o po to langely pasirodė piktas prižiūrėtojo veidas.

-*A nu, prekratitj zariadku!* (Nutraukt mankštą!) – užriko jis. – Gult!

Teko vėl atsigulti ir, protarpiais užsnūstant, prasivartyti iki ryto. Šeštą ar septintą valandą išgirdau komandą keltis (“*Podjom!*”). Užsidedė elektros lemputė, pro langelį atidaviau smilkstančią spingsulę.

Gal po valandos gavau gabalą juodos forminės duonos, gabalėlį cukraus, į dubenėlį įpylė karšto rusvo skysčio – miežinės ar panašios kavos. Duonos buvo apie 500g. Tai man pasirodė gana daug – namuose, valgydamas įvairų maistą, šitiek duonos per dieną niekada nesuvalgydavau. Po pusryčių į dubenėlį buvo šliūkštelta šilto vandens jo paskalavimui, o po to dar – jei norėčiau gerti.

Turėjau iškelti ir koridoriuje prie durų pastatyti *paraškę*. Jas išnešdavo ir plaudavo, tikriausiai, kaliniai, bet mano kamerasi per visą joje buvimo laiką šios “laimės” neteko.

Netrukus pasirodė prižiūrėtojas su plaukų kirpimo mašinėle rankoje. Buvau pasodintas ant atsineštos taburetės ir atsisveikinau su savo šukuosena. Matyt, ne veltui tėtė kadaise skūsdavosi mudviejų su Zeniu plaukais, kad net dabartinis “kirpėjas” kirpdamas vis kartojo:

-Na, ir plaukai! Na, ir plaukai! (*Nu, i volos!*).

Po šios procedūros tapo aišku, kad mano likimas nuspręstas. Tuo labiau, kad greitai buvau nuvestas į viršų (“Rankas už nugaros!” “Nesidairyti!”), kur padarė visų mano 10 pirštų atspaudus ir užrašė “žodinį portretą”: ūgis vidutinis, liesas, pečiai nuolaidūs, kaklas ilgas, plaukai šviesūs, akys žydros, veidas ovalus, kakta aukšta, antakiai lenkti, nosis didelė, burna maža, lūpos plonos, smakras skeltas, ausys didelės, ypatingų žymių ir įpročių neturi (laisvas išrašas iš bylos).

PRADEDU KALINIO GYVENIMĄ

Neprisimenu, kuo buvau “pavaišintas” tą dieną per pietus, bet dažniausiai tai būdavo labai rūgšti kopūstienė, kurioje kartais rasdavome ir mėsos pėdsakų. Be kopūstienės, dažna būdavo ir nemaloniai kvepianti, keistai pilkos spalvos žuvinė, kurioje kažkodėl minkštokų suvirusių ašakų būdavo daug, o pačios žuvies – tik pavienės skaidulos. Be šių populiarių sriubų, retkarčiais pasitaikydavo barščiai ar bulvienė. Po pirmojo patiekalo į dubenėlį įkrėsdavo porą šaukštų kokių nors kruopų košės. Vakare – vėl arbata arba kava, duonos reikėjo turėti nuo ryto. Rodos, kad ir cukraus davinį gaudavome iš ryto visai dienai.

Po vakarienės jau galvojau apie *otbojį*, kai atsidarė durys ir buvau nuvestas pas savo vakarykštį tardytoją. Pirmieji jo žodžiai buvo:

-Molodoj, a vrios, kak staryj! (jaunas, o meluoja, kaip senis!) – šiuos žodžius supratau ir be vertėjo.

O toliau – kodėl vakar nepasakei, kad tada ir tada su tuo ir su tuo turėjai pokalbį apie organizaciją, tada ir tada išplatintai proklamacijas po Birutės gatvę ir pan.?

Matydamas, kad dalis mano veiklos tardytojui žinoma (kai kurie klausimai ar tardytojo žinios galbūt buvo jo provokacija, spėjimas, bet man atrodė, kad viską jis sužinojo iš anksčiau suimtųjų), sutikau su tais jam “žinomais” dalykais, kurie buvo arti tiesos, bet kategoriškai neigiau man primetamą dalyvavimą organizacijos susirinkimuose ar pasitarimuose, taip pat, kad žinau apie kitų narių, išskyrus Jaškos (prisipažinau, kad iš jo gavau proklamacijas), veiklą.

Supratau, kad laisvės man prie šios valdžios artimiausiu metu nematyti, tad labai nesispyriojau dėl to, kas man inkriminuojama, tik džiaugiausi, kad ir norėdamas negalėsiu prasitarti apie galbūt dar nesuimtus organizacijos narius, nes ši tą, be Jaškos, žinojau tik apie Kučinską ir Beniką, bet jie jau buvo suimti prieš savaitę.

Grįžau į kamerą po *otbojaus*.

Langas dieną buvo užtaisytas, bet šilčiau nepasidarė. Išlaužiau iš nebereikalingų šukų kelis dantis (nedaug jų ir bebuvo – mano šukos vis turėjo įprotį greit juos prarasti), atverčiau neužsiūtojo čiužinio galo palą ir prismeigiau jais prie likusios dalies – padariau maišą kojoms. Įkišau kojas į ją su visu apavu, o švarku nusivilkęs apsiklojau – šitaip įsitaisiau šiek tiek šilčiau, negu vakar, bet užmigti sekėsi sunkiai.

Dabar, vartydamas bylos medžiagą, matau, kad tardytojas abiejų dienų apklausą sujungė į vieną, surašydamas bendrą tariamai spalio 27 d. protokolą. Pagal jį į pirmą (po formalių klausimų) prašymą papasakoti apie organizaciją, aš labai “nuoširdžiai”, lyg niekur nieko imu kloti viską, ką žinau. O juk iki tol buvo daug mano “ne”, daug išsisukinėjimų ir tik po tardytojo tikrų ar tariamų įrodymų sutikdavau su juo.

Vartydamas bendrąbylių tardymų protokolus, radau tą patį: beveik visi labai “geranoriškai” klojo viską, ką žino, jau po pirmųjų tardytojo klausimų. Vadinasi, savo “juodo darbo”, kol šiuos atsakymus išgaudavo, tardytojai nefiksavo. O kad tas “darbas” buvo išties sunkus, matyti kad ir iš to, jog pavyzdžiui, Zeniaus Jaškos pirmoji apklausa tęsėsi (pagal apklausos protokolą) nuo suėmimo dienos 15 val. iki kitos dienos 9-os ar 10-os val. (rašau iš atminties). Nesunku įsivaizduoti, kiek tai pareikalavo fizinių ir dvasinių jėgų iš suimtojo. Teko kai kuriems draugams paragauti ir “rimtesnių” poveikio priemonių, nors dauguma, kaip ir aš, jų išvengė.

Daugiausiai iškentėjo Danielius Ivaškevičius. Vos ne pusantro mėnesio plūkėsi tardytojai, kol pagaliau išsiaiškino artimiausius Danieliaus draugus ir apytikriai užčiuopė mūsų organizacijos siūlo galą. Priverstas pasiaiškinti, kas slepiasi už pas jį surastų slapyvardžių, Danielius “prisipažino”, kad yra “Jaunosios Lietuvos” organizacijos narys, kad jį užverbavęs jos vadas Jurgis Buivydas–Sakalas, kad Sakalo pavaduotojas esąs Teofilis Andrijauskas–Kalavijas – abu partizanai, t.y. “nacionalistiniai banditai”. Iš jų, Danieliaus išgalvotų “banditų”, jis gaudavęs nurodymus – sugaukit juos, pasitikrinkit!

Nežinau ir nenoriu žinoti, kas ir kiek prasitarė per tardymus apie organizaciją ir jos narius. Čekistai sugebėdavo prakalbinti kur kas rimtesnius pogrindininkus, palaužti specialiai apmokytus ir kovose užgrūdintus vyrus, - ką ten kalbėti apie tokius geltonsnapius kaip mes! Nereiškėme vienas kitam pretenzijų ir mes, kai po visų tardymų pagaliau visi dvylika atsidūrėme vienoje kameroje. Išskyrus vieną... Ir tai daug daug vėliau.

Mano tardymai praėjo, palyginti, lengvai, nors kažkoks nervinis drebulys jų metu krėsdavo – aš net manydavau, kad tai dėl šalto kabineto. Vykdamas jie, paprastai, vakare, užsitęsdavo iki vidurnakčio ir ilgiau, buvo jų daugiau, negu byloje užprotokoluota. Vėlesnėse apklausose kartodavosi beveik tie patys klausimai, kaip ir pirmojoje, kartodavosi ir mano atsakymai. Džiaugiausi, kaip sakiau, kad negaliu ir neturiu ką išduoti, o apie save pasakydavau tiek, kiek tardytojas, kaip man atrodė, jau ir taip žino.

Tardymui liko nežinoma, kad apie organizaciją su Jaška kalbėjomės dar Šateikiuose, kad lapelius mėčiau ne vieną, o du kartus, kad buvau pagrindinis popieriaus “tiekėjas”. Žodžiu, mano indėlis buvo lyg ir minimalus, bet, kaip iš anksto galiu pasakyti, tai nebuvo “įvertinta” – Maskvos “Ypatingasis pasitarimas” (“*Osoboje soviesčkanije*” – OSO) atseikėjo visiems vienodai.

Grįšiu į pirmąsias naujo gyvenimo dienas.

Rytą po antrosios nakties, po pusryčių išvedė pasivaikščioti. Kieme netoli durų buvo iš lentų sukaltas kokių trijų metrų aukščio gardas, mane įleido į jį ir užrakino. Gardo duryse irgi buvo “akis”, pro ją gan tankiai žvilgčiojo prižiūrėtojas. Po šį trigubai ar keturgubai didesnę už mano kamerą gardą reikėjo vaikščioti ratu. Pasivaikščiavimui buvo skirta nedaugiau 15-20 min.- per porą trejetą valandų gryo oro pasisemti turėjo visos 8 kameros – tiek jų, jei neklystu, buvo mūsų “bendrabytyje”. Rytmečio tamsoje spėjau įsižiūrėti, kad tik mano langas, esantis arčiausiai išėjimo, buvo užmūrytas taip aukštai.

Po pusryčių ir pasivaikščiojimo 8-joje, t.y. mano kameroje (grįždamas spėjau įsidėmėti numerį virš durų), prasidėdavo tamsusis periodas: dirbtinės šviesos nebebuvo, o pro siaurą plyšį virš lango apniukusios rudens dienos šviesos pažerdavo labai šykščiai, juolab, kad langas buvo šiaurinėje pusėje ir dar užstotas tamsios pasivaikščiojimų gardo tvoros.

Veikti nebuvo kas. Apie radiją, knygas ar laikraštį galėjau tik pasvajoti, nors ir turėdamas juos, dienos metu nieko nebūčiau įžiūrėjęs. Tad sėdėjau arba vaikščiojau, begalę kartų matuodamas atstumą įstrižai nuo krosnies iki gulto, kur buvo čiužinys. Ant jo daugiausiai ir sėdėdavau, atrėmęs petį ir galvą į sieną. Tą patį, matyt, darydavo ir mano pirmtakai, nes ant sienos, kur priglausdavau galvą, buvo tamsi riebi dėmė, kokią galėjo palikti ilgai neplauti plaukai. Gulėti, juo labiau – miegoti, nuo *podjomo* iki *otbojaus* buvo griežtai draudžiama.

Jokio tualetų, jokių prausyklų. Rytais, viena ranka pildamas iš dubenėlio vakarykščio vandens likučius į kitos saują, virš *paraškės* praplaudavau akis, šlapia ranka aprindavau veidą, ausis, kaklą. Rankšluostį atstojo nosinė. Be nosinės neturėjau jokio skudurėlio, nė mažiausios skiautelės popieriaus.

Pradėjau galvoti, kaip susisiekti su likimo draugais. Gal greta, už sienos, sėdi kas nors iš pažįstamų? Ir šiuo atžvilgiu kameros padėtis buvo nedėkinga: kaimynų galėjau tikėtis tik iš vienos pusės, iš kitos buvo laiptinė.

Buvau skaitęs, kad kaliniai kalėjimuose palaiko ryšį, naudodami Morzės abėcėlę. Kadaise buvau ją išmokęs ir dabar prisiminiau didesnę raidžių dalį. Tačiau kaip tuo pasinaudoti? Kaip staksenu perduoti ne tik taškus, bet ir brūkšnelius? Sumaniau parašyti laišką. Atlaupiau nuo duonos davinio apatinę lygią plutą, nugramdžiau minkštimą, pirštais išlyginau, suspaudžiau vidinę jos pusę ir šukų dantim parašiau maždaug tokią tekstą: esu tas ir tas, sėdžiu 8-je kameroje, Zeniau, Juozai ar Evuk, jei kuriam paklius šis laiškas, parašykite apie save.

“Laišką” pasivaikščiojimo metu išmečiau garde, ten, kur neužmatė prižiūrėtojo “akis”. Gal kas atkreips dėmesį į ne vietoje gulinčią dailią plutą, gal kas pakels? Nors vilties, žinoma, maža. Kitą dieną pluta tebegulėjo savo vietoje, merkiama lietaus ir mažai besiskirianti nuo žvyro po kojomis. Dar kitą rytą plutos nebemačiau. Gal kas pakėlė, gal paukščiai sulesė. Atsakymo nebuvo.

Spalio 30-ją sulaukiau siurprizo: dar prieš pietus atsidarė durys ir pasirodė prižiūrėtojas su gan solidžiu ryšuliu rankoje.

-*Peredača!* – pasakė, numesdamas jį ant gultų. – Patikrink ir pasirašyk! – pridūrė, pratesdamas lapelį ir pieštuką. Pats išėjo.

Ryšulyje radau kailinukus-skrebučius, kareivišką antklodę ir maisto: kepaliuką duonos, dešros, sviesto, lašinių bryzelį. Nusinęs lapelį ant palangės, šiaip taip perskaičiau perduodamų daiktų ir produktų sąrašą, pasirašiau, kad gavau, pavardę pratesdamas žodžiu “Ačiū!” Siuntinys buvo nuo dėdės, kas atnešė, nežinojau. Pasirodo, perduoti maisto kaliniams (kuriems tai buvo leista) galima buvo kas 10 dienų. Kiekvieno mėnesio 10-ji, 20-ji, ir 30-ji buvo priėmimo dienos. Vėliau reguliariai per beveik tris Telšių kalėjime praleistus mėnesius kas 10 dienų gaudavau maisto siuntinukus. Dėka jų alkio nepatyriau ir amžinai likau dėkingas ir jaučiausi skolingas dėdei Vladui ir dėdienei.

Ypač pravertė puikūs rudo avikailio kailinukai, rodos, lyg man siūti. Nežinau, iš kur juos dėdė gavo, tokių tikrai neturėjo. Gal išmainė į pernai dėdienės man pasiūdintą puspaltį, nes aprašyto mano turto sąraše jo nebuvo. Turėjau dabar ir kuo nakčiai apsikloti.

Nors atneštieji duona, dešra, lašiniai, tikrinant ar nepaslėpta juose kas draudžiamo, buvo supjaustyti, bet peilis dabar būtų labai pravertęs. Nebuvau pratęs duoną laužyti (valdiškoji nebuvo suraikyta), o užsitepti sviesto iš vis buvo keblu. Nutariau peilį pasidaryti iš dabar nebereikalingų šukų nugarėlės. Išlaužęs paskutinius jų dantis, nugarėlę visą dieną zulinau į krosnies kampą, kol išėjo kažkas panašaus į knygų ar žurnalų lapams išpjaustyti skirtą peilį. Šiuo “peiliu” šiaip taip galėjau atriukti apylygę duonos riekę, o sviestui užtepti jis ir visai gerai tiko.

Pirmajam mano duonos laišku dingus be žinios, ėmiausi rašyti naują. Kadaisė buvau skaitęs kaip cariniame Šliselburgo kalėjime politiniai kaliniai *narodovolcai* ar socialdemokratai susibeldžia pagal tam tikrą sistemą. Jos pagrindas – langeliais suskirstytas kvadratas su juose įrašytais raidėmis. Norint perduoti kurią nors raidę, reikėdavo išstuksenti eilutės ir stulpelio, kurių susikirtime yra raidė, numerius. Pavyzdžiui “a” – pirmoji raidė – būtų tuk ir tuk, o “b” – tuk ir tuk-tuk (pirmoji eilutė, antrasis stulpelis).

Be abejo, sistema buvo nepatogi, bet, nežinodamas kaip panaudoti Morzės abėcėlę, nutariau “Šliselburginės sistemos” pamokyti būsimus mano naujojo laiško skaitytojus. Ir dabar nepuoselėjau didelių vilčių, kad mano pastangos duos laukiamą rezultatą, bet vis buvo šioks toks užsiėmimas – nieko neveikimas, negalėjimas su niekuo bent žodeliu persimesti nėra labai malonus dalykas.

Tad vieną rytą, apsilvilkęs naujuosius kailinukus, laukiau, kada būsiu išvestas pasivaikščiojimui, kailinių kišenėje turėdamas antrąjį savo “duonlaiškį”. Šį kartą, be savo “adreso” ir vardo, pavardės, buvau gražiai išbraižęs lentelę su 22 raidėmis (praleidau nosines, ilgąsias, č,š,ž,ė) ir “instrukcija”, kaip ja naudotis.

Deja, tą rytą vietoj laukto kasdieninio “Į pasivaikščiojimą!” išgirdau:

-Nusirengti! Krata! (*Rasdietsia! Šmon!*).

Įėję du prižiūrėtojai apvertė, apčiupinėjo patalynę, apžiūrėjo gultų plyšius, palindo po jais, po to ėmėsi mano drabužių. Ir, žinoma, tuoj ištraukė plutą.

-Kas čia? – rodydami į aptiktus rašmenis paklausė manęs.

-Nieko! Šiaip sau žaidžiu, - bandžiau aiškinti, žinodamas, kad lietuviškai jie nesupranta ir galbūt sveiką ar sumaigytą plutą paliks man. Kur tau! Pluta buvo paimta, o aš tą dieną likau be pasivaikščiojimo.

Pavakary buvau nuvestas pas tardytoją. Ant stalo priešais jį gulėjo mano “laiškas”.

-Ko siekei, norėdamas užmegzti ryšį su kitais? Ką norėjai jiems perduoti? – buvo pagrindiniai ne kartą pakartoti klausimai.

Teisinausi, kad paprasčiausiai norėjau sužinoti, ar sveikas gyvas ir kaip laikosi mano pusbrolis Jaška, su kuriuo draugavome anksčiau, kad neketinau, o ir neturiu nieko slapto jam perduoti.

-Žinai, kad už tokį kalėjimo tvarkos pažeidimą galiu duoti tau 7 paras karcerio? Kai pasėdėsi šaltyje ant duonos ir vandens, praeis noras duoną mėtyti!

Sakiau, kad nieko blogo negalvojau ir tokių laiškų daugiau nebersysiu. Dar kiek papamokslavęs ir pagrasinęs, kad kitą kartą tokie dalykai man lengvai nepraeis, tardytojas šį sykį vis dėlto bausmės neskyrė.

SULAUKIU LIKIMO DRAUGŲ

Neįprastu laiku – valandą ar dvi po pietų – sužvangėjo durų užraktas. Buvo lapkričio 4-jį – suėjo 8-nios mano buvimo 8-joje kameroje dienos, per tą laiką jau neblogai buvau įsisavinęs kalėjimo tvarką, jo gyvenimo ritmą. Tokiu metu, paprastai, niekas netrukdydavo, kameros prietemoje galėjai ramiai mąstyti, žingsniuoti iš kampo į kampą ar snūduriuoti atsisėdęs ant gultų.

Šį kartą vietoje prižiūrėtojo tarpdury pasirodė aukštokas lieknas vaikinąs, gan susirūpinusia, kiek galėjau įžiūrėti, ar, greičiau, apmaudžia veido išraiška. Susipažinome. Tai buvo Povilas Katinas, metais už mane vyresnis Telšių gimnazijos (vis dar nebuvo įpratę vadinti ją vidurine mokykla) paskutinės klasės mokinys, tos pačios klasės, iš kurios penki jo draugai, pradedant Ivaškevičiumi ir Jaška, jau buvo areštuoti.

Po to, kai bendrais bruožais papasakojau kaip ir kodėl aš čia, atsivėrė ir jis. Pasakojo, apmaudaudamas dėl to, kad buvęs kvailys, jog dar pokary rastą šautuvą ir dar kažką iš ginklų ar šaudmenų neišmetęs, o išlaikęs paslėptus iki šiol. Jo turėtas arsenalas nebuvo paslaptis draugams, kadaisė jį galvoję net panaudoti. Bet jau seniai apie juos pamiršęs. O dabar čekistai viską suradę. Jį esą kaltina ne tik nelegaliu ginklų laikymu, bet ir tuo, kad laukęs progos ir tikėjęsis juos panaudoti prieš tarybų valdžią. Ir štai dabar jis, kvailelis, - neslėpė savo apmaudo Povilas, - tikriausiai būsiąs nuteistas dėl savo žioplumo. Neatsižvelgta nė į tai, kad jis – komjaunuolis (įstojęs, tiesa, tik dėl to, kad buvę prižadėta komjaunuolius atleisti nuo mokesčio už mokslą, nes šeima gyvenanti labai vargingai), kad yra aktyvus sportininkas, gimnazijos krepšinio rinktinės, kuri su savo kylančia žvaigžde klasioku Stasiu Stonkumi iškovojo II-ją vietą respublikoje, narys.

Apsirengęs Povilas buvo kaip ir aš pirmomis dienomis: tik pilku naminio milo švarku ir panašiomis kelnėmis. Bet kameroje šalta nebebuvo: jau kelios dienos, kai pradėta kūrenti krosnis. Tik čiužinio Povilas negavo.

Mano vienatvė baigėsi. Dabar bent buvo su kuo pasikalbėti, išsipasakoti, apsvarstyti savo padėtį ir paspėlioti, kas mūsų laukia ateity. Abu buvome tos nuomonės, kad jeigu jau esame įvardyti kaip liaudies ir tarybų valdžios priešai, be 25 metų neišsiseksime. Rodos, tik vagys ir plėšikai gauna mažiau. Gera dar, kad mirties bausmė lyg ir panaikinta...

Kitą dieną papasakojau Povilui apie savo nesėkmingus bandymus “išsiųsti” duoninius laiškus. Ir apie tai, kad būtų įdomu susirišti su kaimynais, tik nežinau, kaip tą Morzės abėcėlę perduoti.

-Nagi tai visai paprasta! – pasakė Povilas. – Taškas – vienas stuktėlėjimas, o brūkšnys – du greiti beveik susiliejęntys bilstelėjimai. Klasėje kadaise per fizikos pamoką visi įdomumo dėlei buvome išmokę išbelsti savo pavardes. Ir dabar tai prisimenu.

Deja, be savo pavardę sudarančių raidžių, daugiau nė vienos jis neprisiminė, o ir anksčiau nemokėjo. Bet svarbiausia buvo tai, kad dabar žinojau, kaip tas raides perduoti. Pasiūliau iš mums žinomų raidžių pabandyti ką nors išbelsti kaimynams. Neprisimenu, aš ar Povilas atsargiai pabarbenome į sieną, o po to išbeldėme porą žodžių. Ir staiga po trumpos pauzės išgirdome smulkų atsakomąjį beldimą, o po to raiškiai, lėtai – raides.

“As jaska”, - iššifravau aš, nes Povilui buvo nežinoma raidė “j”.

Valio! Ir pasitaikyk tu man taip – už sienos sėdi Zenius! Tuoj perdavėme savo pavardes ir surezgėme kažkokį klausimą, nors abejoju, ar nepainioju raidę u su d. Netrukus iš už sienos išgirdome kartojant tą patį: “As jaska, as jaska”. Po trumpos pertraukos – vėl tas pats. Tapo aišku, kad, be savo pavardės, ir Zenius nieko daugiau nemoka, o sėdi ten arba vienas, arba su tokiu pat mokovu. Vadinasi, jis net nesuprato, ką jam beldėme. Daugiau pabendrauti, matyt, neteks.

Staiga man toptelėjo mintis: didesnę dalį abėcėlės mokame, kelias likusias raides galime sugalvoti, tik reikia kaip nors tokią pusiau Morzės, pusiau Katino-Būdo abėcėlę perduoti Zeniui.

Kitą rytą tokią “pataisytą” Morzės abėcėlę jau mano išbandytu metodu susirašėme ant plutos ir greit išmokome ją mintinai. Po pietų, tuo, palyginti, ramiu laiku, labai lėtai, kiekvieną raidę kartodami po tris sykius, ėmėme perdavinėti visą abėcėlę. Raidžių kartojimas, tikėjimės, padės Zeniui suprasti, ką perduodame. Užbaigę, po trumpos pertraukos vėl pradėjome iš pradžių. Šį kartą po kiekvienos raidės išgirdome smulkų atsakomąjį beldimą – atseit – “supratau!”. Pakartojome viską dar ir dar kartą.

Ir tikslą pasiekėme! Smulkmenų neprisimenu, bet, rodos, jau tą patį vakarą, o gal kitą rytą įvyko pirmasis abipusis “ryšių seansas”. Dabar jau Zenius žinojo, su kuo kalba, pasipasakojome kas su kuo sėdi, kaip jaučiasi ir pan. Vėliau jis pasakojo, kaip karštligiškai ėmė ieškoti ant ko rašyti, kai suprato, kad perduodama abėcėlė. Pagaliau prisiminė turįs muilo gabalą, ant jo ir ėmė braižyti perduodamus ženklus. Beje, tik po daugelio metų, prisiminus mūsų “telegrafą”, Zenius nustebo sužinojęs, kad naudojome ne tikrą, o “patobulintą” sistemą.

Bijojome, kad mūsų beldimą gali išgirsti prižiūrėtojai, todėl vienas kuris nors energingai ir kuo garsiau vaikščiojome po kamerą, o kitas, atsisėdęs ant gulto nugara į sieną, dirbo ta ranka, kurios pro “akį” nesimatė. Kitos dienos vakare abiejų krumpliai buvo numušti vos ne iki kraujo: belsti į tinką, tai ne į medinę lentą. Pradėję ieškoti, kuo galėtume pakeisti pirštus, aptikome, kad vienos gultų lentos galas yra įskilęs, tad padėjome jam atskilti visiškai ir apturėjome gero sprindžio ilgio ir kiek storesnį už nykštį “telegrafo raktą”. Dabar galėjome belsti nors visą dieną. Po “seanso” atplaišą vėl įstatydavome į seną vietą. Prižiūrėtojai nė karto neatkreipė į ją dėmesio, nors kratas darė gana reguliariai, o mūsų “rakto” galas ilgainiui ėmė gerokai skirtis nuo gretimos lentos.

Po savaitės kitos mūsų įgūdžiai taip išstobulėjo, kad pliekėme, ko gero, neblogiau už patyrusį telegrafistą. Žodžių pabaigą pažymėdavome smulkiu greitu barbenimu, sakiniui pasibaigus šis barbenimas būdavo ilgesnis.

Praėjus keletui dienų po Povilo pasirodymo, vieną rytą išgirdome:

-Pirtis! Nusirengt ir drabužius iškelt į koridorių iškaitinimui (“na prožarku”)!

Nusirengėme ir kai bandėme likti su glaudėmis, buvo liepta atiduoti ir jas. Drabužius išnešė, o mes nuogutėliai ėmėme laukti. Mūsų sparne, kuriame, atrodo, buvo keturios kameros, girdėjome tas pačias komandas ir kitiems. Išlaukėme gal visą valandą, kol išgirdome tolimiausios kameros durų trinksėjimą, po to kelios poros basų kojų, palydimos raginimų “Greičiau, greičiau!” prašlepsėjo koridoriais. Dar po 15-20 minučių išgirdome triukšmą prie artimesnės kameros. Ten, pasirodo, sėdėjo moterys ir, išrengtos, kaip ir mes, niekaip nenorėjo išeiti. Pagaliau, nusileidusios grasinimams, gal ir fizinei jėgai, verkdamos, rypaudamos, nulydėtos prižiūrėtojų juoko ir šūksnių, prabėgo pro mūsų kamerą į kitą rūšio sparną.

Buvome pradėję gerokai žvarbti, kai atėjo ir mūsų eilė. “Pirtis” buvo koridoriaus, statmeno mūsiškiui, gale. Atsidūrėme kiek didesnėje už kamerą patalpoje, skendinčioje tokioje pat prieblandoje. Vidury patalpos riogsojo didžiulis – man beveik iki pečių – medinis kubilas su karštu vandeniu, šalia ant cementinių grindų stovėjo šalto vandens kibiras. Parodęs į karštą ir šaltą vandenį, prižiūrėtojas užrakino duris. Ant šlapio suolo – trys ar keturios cinkuotos skardos vonelės. “Pirty” buvo gerokai vėsiau, negu kameroje, grindys ir visai šaltos.

Vanduo kubile pasirodė labai karštas, tad kol atsiskiedėme vonelėje iki iškenčiamos temperatūros, pusę šalto vandens sunaudojome. Pasidaliję šalto vandens likutį ir papildę jį karštuoju, vos ne nusitvilkydami, nusiplovėme muilą. Daugiau mums įkertamo vandens nebebuvo, maudynė baigėsi.

Kameroje atgavome drabužius, kurie kažkur buvo lyg ir kaitinami. Sakau “lyg”, nes po dienos kitos pajutome niežtint kūną, kažkas juo pradėjo rėplinėti. Pasirodo, *prožarka* ne tik neišnaikino jokių gyvių, bet leido jiems patogiai praplėsti savo gyvenamąją erdvę. Dabar jau kas vakarą prieš gulant rengėme utėlių, šių lėtų balkšvų padarėlių, medžioklę, o glindas bandėme spirginti ant spingsulės. Tačiau kitą vakarą medžioklė vėl buvo nemažiau sėkminga. Ir per visą likusį Telšių kalėjime išbūtą laiką utėlių nebeatsikratėme, nors kas 10 dienų gaudavome iš namų švarių baltinių pamainą. “Pirties” malonumų daugiau, rodos, nebesulaukėme.

Po eilinės kratos sumanėme ir mudu nuodugniau apžiūrėti savo būstą. Pasirodo, kad tai daryti mokame geriau už prižiūrėtojus: virš skersinio, ant kurio buvo prikaltos gulto lentos, iščiupinėję kiekvieną plyšelį, radome apie 4 cm pieštuko nuograužą su maža popieriaus skiautele – laikraščio parašte ir pasagos grifą (žinau, kad tą daiktą, žiemą įsukamą į pasagas kad neslystų, šitaip vadino tėvas ir veivirženiškiai, tačiau tokios šio žodžio reikšmės neradau nei enciklopedijoje nei žodynuose). Grifas matyt, kalvėje buvo suplotas, pleišto pavidalo, tačiau smailioji jo briauna dar turėjo apie milimetrą storio.

Nutariau iš to pleišto pasidaryti šiokią tokį pjaunamąjį įnagį. Tamsiuoju paros metu, t.y. dieną, kai kameroje nedegdavo žiburys, atsistojęs prie krosnies ėmiau zulinti grifą į jos šoną. Plienai pasirodė labai kietas, bet ir laiko turėjau sočiai, tad gal po savaitės, visai prazulinęs krosnies kampo tinką, savo paties nuostabai išgalandau grifą taip, kad jis nesunkiai skuto rankos gyvaplaukius. Dabar jau gražiai galėjome susipjaustyti iš namų atneštus lašinius ar dešrą.

Savo brangiuosius radinius kaskart vėl slėpėme ten, kur radome.

Pasidaliję rastą popieriaus skiautelę, abu su Povilu parašėme namiškiams po miniatiūrinį laiškėlį. Manojo turinys buvo maždaug toks: “Ačiū už pagalbą. Esu sveikas gyvas. Kada grįšiu nežinau. Algis”. Panašiai rašė ir Povilas. Tas trumpas apie 2 cm pločio juosteles susukome į plonus ritinėlius ir užkišome už dvigubų marškinių siūlių. Juos, nešvarius, turėjome gražinti po eilinės maisto ir baltinių siuntos iš namų. Dar po 10 dienų abu atidžiai iščiupinėjome iš namų gautus skalbinius – gal rasime panašų atsakymą. Deja...

Per porą bendro buvimo su Povilu savaičių tardymui jis buvo išvestas apie du kartus, aš – gal tik vieną. Grįžęs kameron, Povilas vis krimsdavosi, kad negali įrodyti, jog slėptus ginklus jis nė nemanė panaudoti, kad čia patekęs per savo nerūpestingumą ir kvailumą. Be abejo, tiek jam, tiek man kiekvienas pasimatymas su tardytoju džiaugsmo neteikė ir kainavo nemažai nervų, nors fizinių “poveikio” priemonių mudviem neteko patirti.

Laikas slinko lėtai. Išsipasakojome savo gyvenimus ir svajones, prisiminėme labiausiai įstrigusias atmintin knygas, kinofilmus, anekdotus, net pasakas. Buvau net tris kartus skaitęs Main Rido “Skalpų medžiotojus”, tad pasakojau šią knygą vos ne su visomis smulkmenomis bene dvi dienas.

Povilas pasisakė taip pat žaidęs šachmatais, tad pabandžiau iš duonos nulipdyti šachmatų figūras. Pasirodė, kad ta drėgnoka rūgšti kalėjimo duona lipdiniais tinka neblogiau už plastiliną ir netgi dar geresnė – sudžiūvusi pasidarė panaši į kaulą. Neprisimenu, kuo juodosios figūros skyrėsi nuo baltųjų, - lempos suodžių,

rodos, dar nebuvo sugalvoję panaudoti, - bet nesikuklindamas galiu pasakyti, kad buvo visai neblogos, net gana “meniškos”. Lentą žaidimui peiliu-grifu išraižėme ant rudo spintelės viršaus. Nelabai žymiai, kad paklausti galėtume įtikinti, jog tai padarėme plastmasiniu šukų peiliu.

Dabar, užsidedus šviesai, nebereikėjo galvoti, ką prisiminus, ką dar papasakojus. Vienas atsisėdėdavome ant gulto, kitas – ant prisitrauktos *paraškės*, puikiai atstojusios taburetę, ir imdavome žaisti. Bet išlošti Povilui nelabai sekėsi, tad greitai perėjome prie paprastesnių žaidimų. O kadangi ir juos žaidžiant (paprastas ir “japoniškas” šaškes) nelabai norėjosi galvoti, greit populiariausiu žaidimu tapo “kirstukas” – laimi tas, kuris greičiau sugeba pakišti priešininkui savo šaškes. Ir gerokai šiame žaidime išstobulėjome.

Lapkričiui įpusėjus, sulaukėme ir trečio kameros draugo, maždaug ketvirtą dešimtį einančio ūkininko Antano Každailio, nors dabar negaliu garantuoti dėl tikslios jo pavardės ir vardo. Apie save ir suėmimo priežastį jis pasakojo mažai. Labai ir nesmalsavome: kuo mažiau čia žinoti, tuo geriau. Prasitarė tik, kad kaltinamas ryšiais su “banditais”, kad ši kamera jam ne pirmoji, kad prieš mane kameroje sėdėjusi moteris ar mergina ilgom vešliom kasom (štai iš kur ta tamsi riebaluota dėmė ant sienos!). Išvedamam ar parvedamam tardyti jam tekę su ja susidurti koridoriuje. Beje, man, išvedamam iš tardytojo kabineto, irgi teko sutikti likimo draugą, vedamą priešais. Nespėjus jo nė įsidėmėti, išgirdau palydovo komandą: “Prie sienos!” ir pamačiau tik nusišukusio žmogaus nugarą.

Antanas išmokė mus ir naujo žaidimo, tapusio populiariausiu už “kirstuką”, kurį galėjome žaisti iš karto visi trys. Žaidimui reikėjo pilnos degtukų dėžutės. Degtukus supildavome į viršutinę gaubiamąją dėžutės dalį, delnais užėmę galus pakratydavome ir, pastatę dėžutę ant spintelės, ją pakeldavome. Degtukai suvirsdavo į netvarkingą krūvelę. Dabar iš tos krūvelės reikėdavo atskirti po vieną kuo daugiau degtukų taip, kad nesujudėtų nė vienas kitas. Tam turėjome specialiai pasidarytus įnagius – pasmailintus, nukramtytu užsirietusiu galu degtukus. Kiekvienas nuo krūvelės atskirtas degtukas – penki taškai. Tarp degtukų buvo trys paženklinėti (apdeginti), kurių vertė – 10, 25 ir 50 taškų. Sujudinus krūvelėje ne vieną degtuką, darbo imdavosi varžovas. Laimėdavo greičiausiai surinkęs 1000 taškų. Geriausiai sekėsi Povilui.

Ryši su Jaška palaikėme kasdien, nors ypatingų naujienų vieni kitiems ir neturėjome. Kartais apsiribodavome tik tuo, kad pranešdavome, jog niekas nepasikeitė, ir ryšys baigdavosi.

Mūsų kamera vis dėlto buvo kur kas linksmesnė, negu Zeniaus. Mes su Povilu, beveik vienmečiai jauni vaikinai, galėjome pergyventi nebent dėl savęs ir šiek tiek dėl namiškių – nei ūkių, nei mylimųjų, nei žmonių ar vaikų laisvėje palikę nebuvo, tardymai nebuvo dažni ir sunkūs, o geresnės baigties viltis niekada nepaliko. Vyresnis ir santūresnis Antanas taip pat neblogai įsijungė į mudviejų kompaniją.

Blogiau sekėsi Zeniui. Visą laiką jis sėdėjo dviese su daug vyresniais, sunkiai bendraujančiais, galbūt tardymų ir aplinkos palaužtais žmonėmis. Neprisimenu, kiek jų pasikeitė, tik vieną dieną Zenius “telegrafu” pasiskundė, kad su savo draugu net apsistumdęs. Mat šis, be ir šiaip jau keistoko savo elgesio, sumanęs išdžiovinti iš namų gautus lašinius ant krosnies. Turiu pasakyti, kad, pradėjus kūrenti, bendra abiem kameroms mūsų krosnis kartais įkaisdavo tiek, kad užspjovus čirkšdavo. Greitai per krosnį ėmę žliaugti taukai, o į Zeniaus reikalavimą juos nuimti ir nesmardinti kameros, draugas nereagavęs. Tekę panaudoti jėgą.

Po vakarienės per langelį būdavo paduodamas šepetys grindims išsišluoti. Vieną vakarą šepetys pas mus atkeliaudavo iš vienos pusės, kitą – iš kitos. Kartą Zenius pranešė, kad jo draugas kankinasi, pabaigęs rūkalus (buvo tai, atrodo, jau ne “lašinių džiovintojas”). Každailis tuo metu rūkalų netrūko ir kažkuris iš mūsų pasiūlė įkišti tarp šepetio šerių porą cigarečių ir šitaip pasiūsti jas kaimynams, nes tą vakarą šepetys keliavo jų kryptimi. Siuntinys tikslą pasiekė, tad šiuo “paštu” naudojomės dar ne sykį, gaudami panašių smulkių dovanų ir iš kaimynų.

Beje, mūsų “paštas” pradėjo veikti, kai senas nusitrynęs šepetys buvo pakeistas nauju su tankiais ir ilgais arklio uodegos ašutais. Ruošdamas siuntą kaimynams, pastebėjau, kad, patraukus ašutą, jis nesunkiai išsitraukia, nes dvigubai sulenkti jų galai įtvirtinti gan laisvai. Tokio ištraukto ašuto ilgis siekė vos ne 30 cm – buvo pakankamas, kad galima būtų pabandyti ką nors iš jų padaryti.

Dar Šatėse mačiau ir pats bandžiau iš ašutų pinti laikrodžiams (kišeniniams) grandinėles arba, teisingiau, pakabukus, vadintus “dieviskomis”. Jau seniai laikrodžių nebenešiota liemenių kišenėse su skersai pilvo kabančia grandine. Dabar jiems buvo skirta speciali kelnų kišenėlė prie diržo, o kad patogiau būtų laikrodį

išimti, jis būdavo pakabinamas ant “dieviskos”. Dažniausiai pakabukai buvo metaliniai, kartais iš tauresnių metalų, tad tarnavo ir kaip papuošalas, tuo pačiu rodė, kad prieš jus ne koks nusmurgėlis, o laikrodžio savininkas.

Šatėse matyti pakabukai buvo tikrai meniškai padaryti iš įvairaus atspalvio ašutų, juos sudarė didesni ir mažesni rombai, tarp savęs sujungti ašutinėmis grandinėėmis. Tokias grandinėles buvau išmokęs pinti ir aš, tik neišmaniau, kaip išpinti ir sujungti rombus. Tad tenkinausi, jungdamas ir kombinuodamas įvairaus dydžio žiedus. Kadangi mūsų Bėrio uodega “tiekė” tikrai juodus ašutus, tekdavo jų pasipešti iš į bažnyčią savininkus atvežusių ir prie buomo miestalio centre pririštų arklių. Jie dėl to labai neprotestuodavo.

Dabar, turėdamas tokią žaliavą ir marias laiko, vėl pabandžiau ką nors panašaus padaryti. Iš vieno šepčio ašuto išeidavo 5-6 mm skersmens žiedelis, kuriuos jungiau į grandinėles, šias – prie didesnių žiedų, kol padariau kažką, ką iš bėdos galima buvo pavadinti “dieviska”. Žaliava apsirūpindavau, kiekvieną vakarą iš šepčio ištraukdamas po keliolika ašutų. Tik gaila, kad beveik visi buvo juodi.

Ir malonu buvo, kai per eilinę kratą prižiūrėtojas nusistebėjo, iš ko ir kaip padariau šį daiktą, neįtardamas, kad dėl to gerokai praretėjo šepčio šeriai.

Kraipė galvą jisai ir pamatęs mūsų šachmatus. Tada jau turėjome ir patobulintą lentą, suodžių ir sviesto mišiniu išpieštą ant didokos nosinės. Dažų gamybos technologijos pamokė Každailis. Suodžių pasidarydavome anksti rytą, kol kameroje tebedegdavo žibalinė spingsulė, virš jos palaikę molinį dubenėlį. Per keletą minučių jo dugnas pasidengdavo suodžiais, kuriuos, sumaišę su trupučiu sviesto, turėdavome puikius juodus dažus. Labai stropiai šiais dažais išpaišėme nosinę kvadratais ir net galima buvo pamanyti, kad tam naudojome liniuotę. Į medžiagą susigėrę ir kiek padžiūvę, šie dažai visai nebesitėpė. Po lošimo dabar į “lentą” labai patogiai surišdavome ir pačias figūras.

KETVIRTASIS KAMEROS GYVENTOJAS

Vieną tamsią gruodžio dieną, sužvangėjus užraktams, tarpdury pasirodė neišvaizdus ir gerokai pagyvenęs, kaip man atrodė, žmogus (gimęs jis buvo, neseniai sužinojau, 1900 08 27 Platelių valsčiaus Mačiukų kaimo Pamedžių vienkiemyje). Sutrikęs jis nedrąsiai dairėsi po tamsią patalpą, viena ranka prilaikydamas diržo ir metalinių “ablikų” netekusias kelnes. Viršuje jis jau buvo palikęs plaukus ir visa, kas nereikalinga ir “pavojinga”, įskaitant pinigus ir batraiščius.

Pasisakė esąs Juozas Mickevičius, Telšių vyskupo kurijos ūkvedys, iki kunigų seminarijos uždarymo dėsęs joje istoriją. Šeimos neturįs, už ką suimtas nežinąs ir nesuprantąs.

Pradėjome gyventi keturiese, naktį susispaudę užimdami gultą nuo sienos iki sienos – penktas žmogus būtų įsispraudęs nebent pasisukus visiems šonu. Aš, kaip kameros senbuvis, vis dar naudojaisi čia rastu čiužiniu, visi kiti pasiklodavo ir apsiklodavo kas ką turėjo.

Supažindinome naują su “namų” tvarka, išmokėme rytais praustis pasilenkus ant “paraškės”, pasisriaubiant iš dubenėlių vakare gauto vandens ir taupiai leidžiant jį iš burnos ant rankų. Įtraukėme jį ir į kasdieninį pasivaikščiojimą po kamerą, kuris buvo labai organizuotas ir tikslus: kiekvienas darėme po penkis mažyčius žingsnelius įstrižai iš kampo į kampą, ir tuo metu, kai du prasilenkdavo ties viduriu, kiti du turėjo atsidurti kitos įstrižainės galuose. Ir atvirkščiai. Po kelių dienų naujokas nebesivaržė ir prisėsti ant “paraškės” krašto, likusiems sėdint vos per pusmetrį... Nors naujasis gyventojas iš karto mums sukėlė tam tikrą pagarbą, deja, popieriaus, juo labiau tualetinio, pasiūlyti negalėjome... Beje, kameros oras, matyt, buvo toks “aromatingas” (prie to prisidėjo ir Antano rūkymas), kad “paraškė” mums jokio kvapo nebeskleidė. Juo labiau, manau, neužuodė jo Juozas, nes skundėsi, kad jo nosis ne visai sveika, neišskirianti jokio sekreto, dėl to be specialaus tepaliuko džiūstanti ir trūkinėjanti. O tas tepaliukas iš jo buvo atimtas ir dabar, kiekvieną kartą, atsidarius durims ar tik jų langeliui, jis jo reikalavo, bandydamas tarp lietuviškų įterpti ir kokį rusišką žodį – šia kalba kalbėti jam sekėsi dar blogiau, negu man. Po kelių dienų tepaliuką jam vis dėlto grąžino.

Tardyti per mūsų kartu išbūtą laiką (dvi tris savaites) buvo vedamas gal tik porą kartų, tardymas, atrodo, nebuvo paremtas fizinėmis poveikio priemonėmis, grįžęs sakėsi nesuprantąs, ko iš jo norima, kuo kaltas.

Tamsiuoju paros laiku, t.y. dienomis, kai nebeįžiūrėjome nei šachmatų, nei degtukų, kai buvome jau viską iškrapštę iš pačių minties užkaborių, Juozo Mickevičiaus pasirodymas buvo mums tikra dovana. Gal jau antros dienos popietę jis paskaitė mums puikią paskaitą apie archeologiją, apie savo dalyvavimą kasinėjimuose, apie senienas. Po šios improvizuotos paskaitos, o ir vėliau, Juozas atsiprašinėjo, kad kalbą nepasiruošęs, be aiškaus plano. Duok, Dieve, kiekvienam pasiruošusiam šitaip įdomiai ir sklandžiai kalbėti!

Per keliolika ar kiek daugiau mūsų bendravimo dienų papasakojo apie Platelių dvaro archyvų tyrinėjimus, apie dvaro ir miestelio praeitį, pasakojo istoriją Telšių, kurie, kaip ir Roma, esą stovį ant septynių kalvų. Užsiminė apie polemiką prieškario spaudoje su žymiuoju hidrologu profesoriumi Steponu Kolupaila dėl Platelių ežero vardo kilmės – anas teigęs, kad vardą ežerui davęs miestelis, o Mickevičius įrodinėjęs, kad yra atvirkščiai, nes hidronimai beveik visada senesni už gyvenviečių pavadinimus.

Apie Platelių ežero ir žodžio kilmę jis papasakojo tokį padavimą:

Senų senovėje ežero vietoje buvusios plačios pievos, sodrios žolės prižėlusios lankos. Žmonės gyvulus jose ganę, žolę šienavę. Ir užslinkęs vieną dieną virš tų lankų didžiausias juodas debesis. Išėjęs iš šalia lankų stovėjusios trobelės senelis, pasidairęs į dangų ir prataręs: "Platee lis!"

Ir tuoj, kaip visada būna, kai įspėjamas ar ištariamas debesies vardas, debesis su didžiu triukšmu užtelėjęs ant žaliųjų pievų ir lankų, ir nuo tada čia tyvuliuoja didelis ir gilus ežeras Platelis.

Didžiausią įspūdį man padarė bene emocionaliausias ir vaizdingiausias jo pasakojimas apie Bizantijos žlugimą, paskutines klestinčio ir turtingo Konstantinopolio dienas, apie tai, kaip turkų sultonas po pergalės atidavė miestą plėšti kareiviams tris dienas ir naktis.

Kalbėjo Juozas ir apie senus žemaičių papročius, apeigas, jo surinktą tautosaką. Dabar, žinoma, daug kas atminty išblėso, nusitrynė smulkmenos, tačiau liko įdomaus bendravimo prisiminimas. Atminties kampely vis dėlto užstrigo ir toks jo pasakojimas:

Vėly rudenį užėjo pas ūkininką gudas (taip Žemaičiuose vadinti visi rytų lietuviai) ir prašosi nakvynėn. Ūkininkas sako, kad troboj vietos neturįs, o daržinėj ant šieno dabar galįs žvarbis suimti (t.y. sužvarbti, sušalti). Gudas patikino, kad sutinkąs miegoti ir ant šieno ir kad jokio Žvarbio nebijąs.

Gaspadorius nuvedė svečią į daržinę, ir šis, dėl visa ko pasiėmęs šakę, įsitaisė ant šieno. Tuščiajame daržinės gale, kad bet kada galėtų prieiti prie šieno, buvo laisvai paleista kumelė, neseniai atsivedusi kumeliuką.

Naktį prabudęs gudas girdi: kažkas artinasi, dunksi sunkūs žingsniai, jau visai arti šnopoja...Štai jau peša iš po jo šieną... Tad nieko nelaukęs smeigė ton pusėn šake. Rytą dar su tamsa gaspadorius eina daržinėn, klausia gudo, kaip miegojęs, ar nesuėmęs žvarbis.

-Nieko! – atsako tasai. – Mėgino suimti, bet aš tą Žvarbį nudūriau, o Žvarbiukas pats pabėgo!
Šiaip jau kiek žemaičiuodamas, "gudo" žodžius Juozas tarė pabrėžtinai aukštaičiuodamas.

Apie savo mėgstamą darbą – tyrinėjimus, tautosakos rinkimą – Mickevičius kalbėjo noriai, įsijausdamas, tai buvo jo didžiausias ir galbūt vienintelis pomėgis. Kas su tuo pomėgiu nebuvo susiję, atrodo, nelabai jį ir domino. Stebino, kad nemokėjo svetimų kalbų, bent jau seniesiems inteligentams įprastų rusų ir lenkų. Platelių dvaro archyvų dokumentus, inventorines knygas, parašytas šiomis kalbomis, sakėsi skaitęs naudodamasis žodynais. Man, jaunam, buvo keista, kad, grįžęs iš pasivaikščiojimo, nusileidęs laiptais ir padaręs du posūkius kairėn, nebesiorientavo, kurioje pusėje yra kiemas.

Kol kameroje buvome trise, tarp savęs elgėmės gana familiariai, ypač mudu su Povilu. Kadangi dieną naktį buvome ankštoje erdvėje surišti tarsi nematoma virvele, o gamtinius poreikius tenkinti reikėjo, tad nebesidrovėjome kuo garsiau paleisti ir tokius garsus, kuriems apsieiti peno teikė kalėjimo maistas, ypač juoda rūgšti duona ir dar rūgštesnė kopūstienė. Tačiau pasirodžius Mickevičiui, ėmėme elgtis kur kas santūriau, ir ne dėl amžiaus skirtumo, o jausdami pagarbą jam kaip asmenybei.

Gruodžio 20-ją visi gavome siuntinukus iš namų (aš, kaip ir anksčiau – iš dėdžių). Iš kurijos Juozui perduotasis buvo turtingiausias: gražiai su prieskoniais išrūkyti lašinukai, kokių kaime nedarų, dešros, net mandarinai. Buvo ir kalėdaičių. Tad Kūčių vakarą, nors ir pažeisdami pasninką, suruošėme vakarienę iš 12 patiekalų. Tiesa, atskirai priskaičiavome cukrų arbatoje, vandenį, rodos, ir druską. Tas vakaras buvo gera proga išklausti mums dar vieną paskaitą apie Kūčių papročius, burtus ir stebuklus.

Per vakarienę kažkuris suvalgėme ir mano bei Povilo namiškiams rašytus laiškus... O buvo taip. Du tris kartus pabandę pasiųsti laiškėlius, paslėptus skalbiniuose, nutarėme, kad tikslo jie nepasiekė (taip ir buvo). Šį kartą sugalvojome, mūsų manymu, garantuotą būdą. Mat, nebeįstengdami suvalgyti atnešamos ir valdiškos duonos, sykį grąžinome jos dalį atgal, ir prižiūrėtojas be kalbų paėmė kepaliuką. Tą patį žadėjome padaryti ir dabar, tik duonoje jau turėjo būti ir mūsų laiškėliai. O duonos juk namiškiai neišmes, ir valgydami būtinai laiškus ras! Tada jau ne sau adresuotąjį dėdė perduos Povilo mamai arba atvirkščiai.

Gruodžio 20-ją, kaip tyčia per visus keturis tik aš gavau baltos duonos kepaliuką. Jis labai būtų pravertęs Kūčių stalui, tačiau teko aukoti svarbesniam reikalui. Kepaliukas, paprastai, būdavo įpjaustomas daugelyje vietų iki pat apatinės plutos, bet forma išlikdavo. Grąžindamas pasirašytą lydraštį, pareiškiau, kad duonos nereikia, grąžinu atgal. Bet prižiūrėtojas šį kartą ją priimti atsisakė... Tą dieną gerai paslėptų laiškėlių nebeieškojome, o Kūčių vakarą apie juos prisiminėme, kai duona jau buvo suvalgyta. Ir niekam tie laiškai neužkliuvo, niekas neužspringo...

Jau neprisimenu, prieš ar po 1950-jų Naujųjų metų vėl dienos metu sužvangėjo durys. Įėjęs prižiūrėtojas pusbalsiu pratarė:

-Iš M raidės...- taip, paprastai, vengdami per apsirikimą ištarti ne tą pavardę, pradėdavo prižiūrėtojai.

Iš M buvo tik Mickevičius.

-Su daiktais! – trumpai pridūrė prižiūrėtojas, išsiaiškinęs kalinio tapatybę.

Žinojome: “su daiktais” (“s vieščiama”) reiškia – atgal negrįši. Skubiai, trumpai atsisveikinome.

Likę svarstėme: tikriausiai jį išleido laisvėn. Žinoma, taip – juk toks žmogus niekuo nenusikalto, tiesiog negalėjo nusikalsti.

Kaip daug vėliau sužinojau, pasirodo – “nusikalto”. Ir kaip aš, kaip tūkstančiai kitų, atliko “pelnytą” bausmę. Ir Lietuvon grįžo 1956 m. Tuo “atšilimo” laikotarpiu jam pasisekė gauti ir mėgstamą darbą: ėmė dirbti skurdoko Kretingos muziejaus vyresniuoju moksliniu bendradarbiu, o nuo 1960 iki 1975-jų – direktoriumi. Sužinojau apie tai iš telšiškio likimo draugo Prano Paulausko jau septintojo dešimtmečio pabaigoje. Pranas siūlė jį aplankyti, bet vis nebuvo progos ar laiko, be to, abejoju, ar aš, lagerininkas, savo apsilankymu nepakenksiu tarybinės įstaigos vadovui. Kita vertus, po tiek metų ar beprisimins tą geltonsnapį, su kuriuo bendravo vos keliolika dienų? Taip ir nebesusitikome. Mirė Juozas Mickevičius 1984 11 10 Šarnelėje ir amžinai ilsisi senose Beržoro kapinėse netoli Platielių.

Kaip 2001 sausio 6d. “Klaipėdos” priede “Vakarai” straipsnyje “Muziejininkas Juozas Mickevičius” rašė dabartinio Kretingos muziejaus istorinio skyriaus vedėjas Julius Kanarskas, Juozas labai ir labai nusipelnė šiam muziejui, tvarkydamas ir turtindamas jo fondus, perkeldamas jį į naujas patalpas, ruošdamas daugybę mokslinių kraštotyrynų ir archeologinių ekspedicijų, rinkdamas tautosakinę medžiagą.

Perskaitęs J.Kanarsko straipsnį, žiupsnelį prisiminimų apie J.Mickevičių laikraščiu pasiunčiau ir aš. Pavadinimu “Prisiminimai apie Juozą Mickevičių” jie buvo išspausdinti tame pačiame “Klaipėdos” priede 2001 02 03. Didesnę to straipsnio dalį šiam skirsnii ir panaudojau.

TARDYMO PABAIGA. VIZITAS PAS “DUSIĄ”

Dar prieš Kalėdas aš ir Povilas buvome iškviesti pas tardymo skyriaus viršininką kapitoną Kiselevą. Pareiškęs, kad tardymas baigtas, kad pagal tardymo medžiagą mano nusikalstama veika atitinka nusikaltimus, numatytus RSFSR Baudžiamojo kodekso 58 straipsnio papunkčius 1a, 10 ir 11 (“tėvynės išdavimas”, “antisovietinė agitacija”, “dalyvavimas antisovietinėje organizacijoje”), paklausė, ar turiu ką pridurti prie tardymo medžiagos ir ar kreipsiuos dėl kaltinimo panaikinimo. Gavęs neigiamą atsakymą, pareiškė, kad byla perduodama teismui ir pasiūlė pasirašyti tardymo baigties protokolą, ką ir padariau.

Vadinasi, po savaitės kitos bus teismas. O juose juk visada duodamas žodis ir teisiamajam. Tad mintyse ėmiau kurti savo kalbą. Joje pripažinsiu, kad veikiau prieš sovietų valdžią, kad platinau antisovietinius lapelius, bet išdidžiai atmesiu kaltinimus tėvynės išdavimu, nes mano Tėvynė ne Rusijos federacija, kurios baudžiamasis

kodeksas čia pritaikytas, ir ne Sovietų sąjunga, mano Tėvynė – Lietuva, o prieš ją aš nenusikaltau, vardan jos laisvės veikiau.

Toks maždaug turėjo būti mano kalbos teisme leitmotyvas. Ten, žinoma, bus ir artimieji, gal ateis ir mokslo draugų, tad jų akyse pasirodysiu ne kaip koks atgailaujantis nusikaltėlis, o drąsus kovotojas už Lietuvos laisvę...

Deja, mano “ugninga” kalba taip mintyse ir liko...

Viskas jau buvo nuspręsta ir nulemta telšiškių mano tardytojų ir viršininkų. Kaltinamojoje išvadoje, surašytoje jau minėtojo Kiselevo ir suderintoje su Lietuvos SSR MGB Telšių skyriaus viršininku pulkininku Dusj (vadinome jį “Dusia”) bei LSSR MGB tardymo skyriaus viršininku pulkininku Soloidu, buvo siūloma visų 12-os kaltinamųjų bylas nukreipti į vadinamąjį “OSO” – Osoboje sovietščianoje pri Ministerstve Gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR (Ypatingąjį pasitarimą prie SSSR Valstybės saugumo ministerijos) ir skirti kiekvienam po 10 metų pataisos darbų lageriuose. Toks siūlymas buvo pagrįstas pridedamoje pažymoje su grifu “Visiškai slapta”, pasirašytoje Lietuvos SSR Valstybės saugumo ministro pavaduotojo pulkininko Leonovo:

“Atsižvelgiant į tai, kad prie bylos kaip daiktiniai įrodymai pridunami antisovietiniai dokumentai, kurių paviešinimas Karinio Tribunolo teismo posėdyje netikslingas, -

Tardymo byla Nr. 16867 dėl Ivaškevičiaus D.P. ir kitų apkaltinimo siunčiama išnagrinėti Ypatingajam pasitarimui prie SSSR Valstybės saugumo ministerijos”.

(Išrašas iš bylos, vertimas iš rusų k. mano)

Tuoj po Naujųjų metų turėjau garbės susitikti ir su pačiu Telšių saugumiečių vadu Dusiu ar Dusia, kaip mes jį vadinome. Rašau “saugumiečių”, nors šios represinės institucijos, skirtos kovai su sovietų valdžios priešais, atstovai buvo vadinami ir čekistais (iš santrumpos ČK – *Črezvyščainaja komisija* – Ypatingoji komisija), ir enkavedistais (NKVD – *Narodnyj komisariat vnutrennych del* – Vidaus reikalų liaudies komisariatas), ir kagebistais (KGB – *Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti* – Valstybės saugumo komitetas). Retas iš lietuvių galėjo iššifruoti raidžių derinius ČK ar NKVD, bet kokia veikla užsiima čekistai ar enkavedistai, puikiai žinojo.

Dusj keletą kartų buvo minimas ir per mano tardymus, mat tardytojas stengėsi iškvosti, kas per langą į jo viršininko Dusios butą įmetė vieną ar kelias proklamacijas. Įtarimas krito man, nes Dusia gyveno Birutės gatvėje – “mano” rajone. Neprisipažinau, nors tai galėjo būti ir mano rankų darbas. Tik kažin, ar būčiau drįsęs taip “akiplėšiškai” pasielgti, jei iš tikrųjų būčiau žinojęs kur jis gyvena.

Į didelių langų apšviestą ir erdvą Dusios kabinetą buvau atvestas tuoj po rytinio pasivaikščiojimo, ir giedra žiemos diena stiprino tą šviesos įspūdį. Apytuščio kabineto gale stovėjo tik rašomasis stalas, už kurio sėdėjo pats apkūnus viršininkas, o nuo durų iki stalo kokius 4-5 m driekėsi raudonas kiliminis takas. Kabinete buvo ir mano tardytojas, tačiau vertėjo šį sykį nesimatė. Man įėjus, tarp jų tebesitęsė pokalbis, iš kurio supratau, kad kalba eina apie dėdę Vladą, nes Dusia gyvai ir lyg nustebeš dar pasitiksino:

-Ar tai tas, su barzda? Jis dar dainuoja kultūros namų oktete? Gerai dainuoja!

-Tas pats, - patvirtino pašnekovas.

Dusia kreipėsi į mane: kas man tas Būdas Vladas, kodėl mane išlaiko, ar seniai pas jį gyvenu? Nors sunkiai, bet šiaip taip atsakinėjau rusiškai. Pokalbis (ar tardymas) nebuvo protokoluojamas.

Po to klausimas:

-Ar dažnai dėdė klausosi “Amerikos balso”?

-Nesiklauso. Tik Vilnius ir Maskva žinios klauso, - atsakinėjau vos ne Dersu Uzalos kalba iš Arsenjevo knygos.

-O ką jis kalba apie karą?

-Kalba: “Neduok, Dieve, karas!” – specialiai įpyniau Dievą, kad tiksliau perduočiau dėdės žodžius (nors niekada jų nebuvau girdėjęs), nes, maniau, jiems ne paslaptis, jog dėdė lanko bažnyčią, yra pamaldus.

Dar po vieno antro nereikšmingo klausimo buvau paleistas. Grįžau kameron labai susijaudinęs. To dar betrūko, kad per mane ir dėdė patektų į čekistų nagus! Tam daug nereikia: jau vien tai, kad maitino ir išlaikė giminaitį nusikaltėlį, buvo gana svarus įkaltis, o labiau pasidomėję atseks ir jo, smetoninio valdininko, praeitį, ir kur nors neatsargiai pasakytus žodžius, ir tai, kad klausėsi “Amerikos balso”, ką jis iš tikrųjų anksčiau dažnai ir darė. Neabejojau, kad po mano ir Zeniaus suėmimų jis Amerikos nebesiklausė, o ir šiaip pasidarė atsargesnis,

bet gal čekistai jau turi kokios nors jį kompromituojančios medžiagos? Kur dingtų dėdienė, dėdė suėmus, nes darbą mokykloje prarastų be jokių kalbų? Gal jau ir prarado?

Žodžiu, keletą dienų po “malonaus” vizito pas Dusią krimtausi kur kas daugiau, negu po savo paties arešto. Raminausi bent tuo, kad, berods, to vizito metu niekuo jam nepakenkiau, kad tai buvo galbūt tik čekistų įtarimų pazondavimas.

Vis dėlto, dėdės tada nelietė, nors dėdienei mokyklą, vadovaujamą aršaus ateisto ekskunigo Markonio, teko keisti.

KEIČIAME “GYVENAMĄJĄ” VIETĄ

Vieną rytą apie sausio vidurį buvome pakelti neįprastai anksti. Šį kartą “su daiktais” teko susiruošti mudviem su Povilu. Abu turėjome po medžiaginį maišą, - matyt, namiškiams buvo pasakyta, kad toks daiktas bus reikalingas, - tad per keletą minučių susimetėme į juos savo turtą: trejetą porų apatinių, kai ką iš viršutinių drabužių, antklodes, maisto likučių, apsirengėme patys. Atsisveikinę ir palikę gan liūdnai nusiteikusį Každailį, atsидūrėme lauke prie dengto sunkvežimio, kažkodėl kalinių, o ir ne kalinių, vadinamo *voronoku*. *Voronokai* buvo visai panašūs į maisto produktus vežiojančius sunkvežimius, ant kai kurių šonų, sako, netgi būdavo užrašai “Duona” ar “Mėsa”. Man tokių užrašų matyti neteko, gal dėl to, kad nemačiau ir pačių šonų - *voronokai* visuomet į įsodinimo ar išsodinimo vietą būdavo paduodami galu.

Kėbulo tamsoje išgirdome, kad ten jau kažkas yra, iš paskos lipo dar ir dar, greitai buvome suspausti, lyg silkės statinėje. Iš balsų Povilas tuoj atpažino savo klasiokus, išgirdau ir Zenono balsą. Greit išsiaiškinome, kad esame visi 12 bendrabylių. Dar tiek ar daugiau buvo “svetimų”.

Netrukus atsидūrėme geležinkelio stotyje. Atsidarė durys, ir po vieną, lydimi šūksnių “*Skorej, skorej!*” (“Greičiau!”) buvome pervaryti į vagoną. Kokių dešimties metrų tarpas tarp sunkvežimio ir vagono (arčiau privažiuoti trukdė bėgiai) buvo ryškiai apšviestas, iš šalių, atkišę šautuvus, stovėjo kailiniuoti kareiviai, vienas laikė vilkšunį. Spėjau įsidėmėti, kad lipame lyg ir į pašto vagoną – iš išorės jis, rodos, niekuo nesiskyrė ir turėjo tokius pat smulkiais pinučiais apsaugotus langus. Turbūt ne kartą tokius “pašto” vagonus mačiau, bet nė neįtariau, kokios “siuntos” jais vežiojamos!

Šie vagonai buvo vadinami *stolypiniais*, nes pasirodė caro ministro Stolypino laikais ar jo iniciatyva. Vagonas beveik nesiskyrė nuo kieto kupe vagono, tik visos “kupe” nuo koridoriaus buvo atskirtos ne siena, o grotomis, ir langų į kitą pusę neturėjo. Tiesa, virš ištisinio perdenginio-gulto, įrengto tokiam pat aukštyje, kaip atverčiamos lentynos normaliuose vagonuose, buvo mažytis grotuotas langelis. Užlipti ant šio perdenginio galima buvo pro priekyje paliktą angą.

Pajudėjome vakarų link. Kol pasiekėme Klaipėdą, kol sąstatą, keleiviams išlipus, nutempė toliau nuo perono, visai išaušo. Išlaipinti ir išrikiuoti po keturis ar penkis gretoje, patraukėme Salomėjos Nėries gatve. Ištiesta betoninio Lenino ranka stoties aikštėje tiksliai rodė kryptį. Žingsniavome su savo maišais ant pečių pažliugusiu sniegu gatvės viduriu, apie pusšimčio žmonių mūsų koloną lydėjo nemažiau dešimties, gal ir daugiau kareivių, buvo ir vienas ar du šunys. Reti praeiviai nesustodami nužvelgdavo eiseną. Ne vienas turbūt pagalvodavo, kad varomi vagys ar plėšikai, gal ir tikrai tokių kolonoje buvo. Jaučiausi labai nejaukiai ir nenorėjau, kad kas iš pažįstamų ar giminių mane dabar pamatytų, kad sukelčiau jiems gailestį ar užuojautą.

Priėjome Danės gatvę, abipus jos teberiogsojo griuvėsiai ar pusiau apgriauti namai. Štai ir raudonas dar kaizerio laikų kalėjimo mūras. Keista: čia pat uostas, aplink viskas išdaužyta, o kalėjimas – sveikutėlis!

Suvarė į gan erdvią patalpą pusrūsyje, prieš tai, tiesa, iškratė. Liepta visus drabužius sukabinti ant vagonėlio, kuris geležiniais bėgiais pranyko už geležinių durų – *prožarkon*. Po to – pirtis. Buvo ji čia pat, pusrūsyje, ir vandens – nei karšto, nei šalto – šį kartą netrūko. Išsipėrėme iš širdies, o po to atidavėme visus plaukus, kokius tik turėjome, dviem su kirpimo mašinėlėmis besidarbuojantiems kaliniams-kirpėjams.

Prožarka čia atitiko savo paskirtį, drabužius gavome dar karštus, kai kurios plastmasinės sagos net apsilydė. Neatlaikė karščio ir mūsų kas vakarinių “medžioklių” Telšiuose objektai. Nuo to laiko pagaliau atsikratėme tų nemalonių gyvių.

Labai apsidžiaugėme, kai visi 12 patekome į vieną kamerą. Be mūsų, kameroje dar buvo 12-13 senbuvų. Nežiūrint tokio skaičiaus, ankšta nebuvo, nes patalpa buvo iš tikrųjų erdvi, aukšta. Pagal visą belangę pietinę sieną glaudžiai rikiavosi gultai-dėžės, panašūs į stačiakampius karstus, su paaukštinimu galvūgaly. Jų aukštis buvo apie 30-35 cm, plotis – 50 cm ar kiek daugiau. Pagal gultų skaičių išeitų, kad kamera buvo apie 13-14m ilgio. Jos plotis galėjo siekti 5m, aukštis – virš 3m. Dviejų didelių į vakarus, t.y. į gatvę, žvelgiančių langų palangės buvo mano viršugalvio lygy. Be sienose įmūrytų storų grotų, langai iš vidaus dar buvo pridengti atidaromomis tankiomis grotomis, užrakinamomis užraktu.

Senasis Klaipėdos kalėjimas turėjo du triaukščius korpusus, galais išeinančius į Uosto gatvę, juos palei šią gatvę jungė dviaukštė dalis. Mes patekome į šiaurinio korpuso pietvakariniame kampe esančią trečiojo aukšto kamerą, turinčią dvi lauko sienas, trečią – besiribojančią su išilgai korpuso einančiu koridoriumi, ir ketvirtą, rytinę, – su laiptine. Tokiu būdu už sienų kaimynų neturėjome ir savo “telegrafinių” įgūdžių panaudoti negalėjome. Durys į koridorių išėjo arti laiptinės, o ties tos sienos viduriu stovėjo didelė krosnis. Kadangi per durų “akį” matėsi tik dalis kameros, už krosnies storoje sienoje buvo įrengta antroji, platėjanti, lyg piltuvėlis, į vidaus pusę. Tačiau ir per ją prižiūrėtojai visos kameros apžvelgti negalėjo: liko nematomas vienas kampas ir net dalis arčiau jo esančio lango, o atsisėdus palei krosnį ant grindų, ir visai saugiai galėjai jaustis. Tuo vėliau ir naudojomės.

Kameros “baldus”, be gultų, sudarė ilgas masyvus, grubiai iš lentų sukaltas stalas su lentynomis po apačia, kelios taburetės, na ir, žinoma, *paraškė*. Tačiau naudojomės ja tik didelio reikalo spiriami, nes kas rytą būdavome nuvedami į kitame koridoriaus gale esančią prausyklą-tualetą. Turėjome kameroje ir čiužinius, užpildytus vatos ir susiraizgiusių siūlų gniužulais – siūlų fabriko, galbūt “Trinyčių”, broko. Rytais atsikėlus čiužinius reikėdavo susukti į ritinius ir sustumti prie sienos. Miegoti ar gulėti dienos metu ir čia buvo griežtai draudžiama.

Buvo kameroje ir domino komplektas, ir tikri šachmatai, tad savo duoninius, patikusius Evukui, jam ir padovanojau. Retkarčiais moteris atnešdavo knygų, bet pasirinkimas, ypač lietuviškų, buvo labai skurdus, o rusiškos man dar buvo neįkandamos. Tiesa, kartą, nesant jokių lietuviškų, pasiėmiau ploną knygutę “*Tajožnyj volk*” (“Taigos vilkas”) ir prisiverčiau ją perskaityti, nors supratau kas trečią ketvirtą žodį. Supratau, kad kalba eina apie vienišą taigoje gyvenantį medžiotoją, bet taip ir liko neaišku, kaip versti žodį “*tajožnyj*”, nes, mano manymu, žodį “taigos” turėjo atitikti rusiškas “*taigovyy*” (juk *berioza* – *beriozovyyj*, *lipa* – *lipovyyj* ir pan.).

Greit visi dvylika tapome lyg vienos šeimos nariai ir tikrai neliūdėjome. Buvo čia ir pokštų, anekdotų, pasakojome kas ką prisiminėme iš knygų, filmų ir t.t. Nepralenkiamas pasakorius buvo Vitolis Martinavičius, tik auditorija buvo per didelė ir per marga, kad galima būtų išlaikyti visų dėmesį. Aistringiausias jo klausytojas buvo Jurgis Bubelė, mažiausiai iš mūsų mokslų ragavęs ir mažiausiai knygų skaitęs. Nulįsdavo jiedu už krosnies, atsisėdavo ant grindų, ir Vitolis išsisas valandas pasakodavo Jurgiui “Tris muškietininkus”, “Grafą Montekristą” ir panašias knygas. Negalėjau atsistebėti, kaip gi šitaip smulkiai galima atsiminti tuos ir ne tik tuos veikalus.

Jurgis buvo spalvinga asmenybė. Aukštas, gražiai naukęs, per karą netekęs tėvų, patyręs daug vargo ir nuotykių Rytprūsioose (gal Rytų Vokietijoje – rašau iš atminties), optimistas, geraširdis. Jo tėvai dabartiniame Mažeikių rajone buvo įsigiję Žemalės dvaro centrą, turėjo virš 120 ha žemės. Pirmą kartą užėjus bolševikams, jų dvare įsikūrė raudonarmiečių dalinys, namuose gyveno karininkai, ir, bendraudamas su jais, devynmetis Jurgis per keletą mėnesių pramoko rusškai. Vienas iš Jurgio tėvų turėjo vokiško kraujo, ir, naudodamasi tuo, šeima kartu su daugeliu vokiečių kilmės Lietuvos gyventojų repatrijo į Vokietiją. Gavę kompensaciją už dvarą, kažkur Šiaurės Vokietijoje nusipirko ūkį, pradėjo ūkininkauti, o Jurgis – lankyti mokyklą. Pradžioje buvę sunku, vokiečiai pašiepė davę jį dėl blogos kalbos, bet greit pramokęs ir jos. Vokiečiams užėmus Lietuvą, Bubeliai grįžo į savo ūkį, bet 1944 m. rudenį, artėjant Raudonajai armijai, vėl patraukė Vokietijon. Nebežinau, koku būdu trylikametis Jurgis pasimetė su tėvais, gal jų ir neteko, tačiau, atsidūrus rusų užimtoje teritorijoje, teko paragauti rusų karininko tarno-pasiuntinuko duonos, ir tada labai jam pravertė ne tik vokiečių, bet ir šiokios tokios rusų kalbos žinios. Tad dažnai tekdavo ir vertėjauti. Suėmimo metu jis jau dirbo monteriu Telšių

radijo mazge. Bendroje kaltinamojoje išvadoje kitų bendrabylių socialinė kilmė (išskyrus Katiną) nebebuvo minima, o apie Jurgį pabrėžta: „...kaip dvarininko sūnus, būdamas priešiška nusiteikęs Sovietų valdžios atžvilgiu...“ ir t.t. Beje, Jurgis, vienintelis iš mūsų būrio galėjo pasigirti savo meilės nuotykiams, nes dauguma dar buvome, anot J. Marcinkevičiaus, „dar nemylėję, dar nebučiavę“.

Ryškiausias, mano akimis, mūsų grupėje buvo Evaristas Benikas – Evukas, kaip visi jį vadinome. Savo išvaizda galėjęs būti filmų herojumi, jis turėjo subtilų humoro jausmą, mokėjo labai taikliai, tačiau neužgauliai „patraukti per dantį“, turėjo gražų balsą ir mokėjo juo naudotis, buvo apsiskaitęs. Prisimenu ir dabar jo puikiai solo sudainuotą dainą „Nurimk, sesut, gana raudoti“. Dainavo pusbalsiu, nes dainuoti kameroje buvo draudžiama, bet atrodė, kad dėl to daina tik dar labiau „griebia už širdies“. Prisimenu ir jo padeklamuotą Bernardo Brazdžionio eilėraštį, kurio pirmąjį posmelį

*Baltas baltas, lyg vyšnios viršūnė,
Žydro veido, lyg žydras dangus,
Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
Per pasaulį keliauja žmogus*

tada įsiminiau ir ne kartą vėliau mintyse kartojau, nes tas poeto sukurtas vaizdas, tas žodžių skambesys mane veikė, rodos, tiesiog fiziškai. Gailėjausi, kad buvau skaitęs tik Vytės Nemunėlio slapyvardžiu pasirašytas Brazdžionio knygutes, nes iki tol, gyvendamas beveik kaime, skaitydavau ne ką norėdavau ar ką būtų reikėję skaityti, o ką nugriebdavau. O ir vėliau gražiausiais jaunystės metais, kada protas ir atmintis imliausi, teko tenkintis tik atsitiktiniu skaitalu, nors retkarčiais tarp jo pasitaikydavo ir vertingų knygų.

Nesiruošiu čia dabar, o ir nesugebėčiau visų draugų charakterizuoti: visi kažkuo skyrėmės, tačiau visi buvome idealistai, bendrų ar bent panašių pažiūrų ir visi tikėjome sulauksią geresnių laikų. Jau po savaitės ar dviejų gavome siuntinukus iš namų, tardymai nebekamavo, tad nuotaiką drumstė nebent tai, kad per mus namiškiečiai turi rūpesčių ir nemalonumų, kad mums perduotas maistas daugumos tėvams yra atitrauktas kąsnis nuo jų pačių burnos. Bet jaunystė ilgai liūdėti nemoka, tad juokas ir pokštai tarp mūsų skambėjo dažniau, negu rimtos kalbos.

Aš radau rimtą ir aistringą šachmatų partnerį – Danielių Ivaškevičių. Prie šio žaidimo mudu praleisdavome ištisas valandas.

Be mūsų dvyliktuko, kartu sėdėjo, kaip sakiau, dar 10-12 vyrų, laukdami teismo. Tačiau šiek tiek prisimenu iš jų tik trejetą, nors nebėgiu pasakyti nei vardų, nei pavardžių. Prisimenu mokytoją iš Jurbarko ar Jurbarko rajono, kuris domėjosi, gal ir dėstė psichologiją. Dvi tris savaites stebėjęs mus, telšiškį, jis pabandė nusakyti mūsų charakterius ir įvertinti, kuris kuriai veiklai tiktume. Algis Česnauskas ir Algimantas Chmieliauskas, pavyzdžiui, turį ryškiai išreikštus temperamento tipus: pirmasis esąs sangvinikas, antrasis – flegmatikas. Kiti turį tarpinių tipų bruožų. Aš esąs flegmatikas-melancholikas ir turįs duomenų tapti kokios nors srities mokslininku-žinovu. O Alfonsas Kabalinskas ateity galėtų tapti generolu...

Buvo kameroje senukas iš kaimo, avėjęs medines klumpes, galbūt kaimo štukorius ir pasakorius (pavardė lyg ir Račkauskas). Jis mokėjo visaip „išlaužyti“ rankų pirštus, visiškai atlauždavo nykštį prie riešo ir tuo buvo panašus į Telšių „įžymybę“ Kikilą (tokia pavardė). Girdėjau, kad rusų šaukiamas į karinę komisiją, Kikilas nuėjo su per kelį išnarinta koja. Išbrokuotas ir išėjęs lauk, stuktelėjęs delnu į kelį, koja atsistačiusi ir „invalidas“ ramiai nužingsniavęs namo. Kikilą dažnai galima buvo matyti kur nors Telšių centre pardavinėjant adatas ir panašias smulkmenas. Privati prekyba buvo draudžiama ir vadinama spekuliacija, bet į tą keistuosį ir milicija žiūrėjo pro pirštus. O kad Kikilas nekenčia tuomet dar retų kelnes dėvinčių moterų, žinojo visos telšietės ir apylinkių moterys. Jei tokia pasitaikydavo, iš tolo lengdavosi šio žmogaus, nes bijojo būti aprėkta ir iškoneveikta vos ne kaip pasileidėlė. Man kartą teko matyti tokį jo „fokusą“: pakramtęs mažytę popieriaus skiautėlę ir surutuliojęs į rutuliuką, užsikiojo jį už apatinio akies voko. Po to ėmė tampytis, vartyti akis, ploti sau delnais per plikę, kol pagaliau ant liežuvio galo iškišo tą patį rutuliuką. Tai jis darė, stebint keliolikai žiūrovų.

Račkauskas pasakodavo įvairius nuotykius, susitikimus su vaiduokliais, anekdotus, tiksliau – linksmas pasakėles, kuriose dažnai figūruodavo popai, klebonai, caro generolai ir pan. Štai vienas iš jo pasakojimų:

Susiginčijo kartą klebonas su rabinu, kuris iš jų mokytesnis ir sutarė rytojaus dieną susitikti moksliniam ginčui. Tačiau kitą rytą klebonas suprato pasikarščiavęs: vargu jis nuginčys labai mokyta

rabiną. Turėjo jis labai gudrų berną, tad kreipėsi į jį, klausdamas, ką daryti: nueisi – pralaimėsi, nenuėisi – dar blogiau. Bernas pasisiūlė eiti už kleboną, ir šis mielai sutiko.

Bernui prisistačius, rabinas paklausė, kokia kalba jis norįs ginčytis.

-O man vis tiek! Nors ir visai nekalbėkim!

-Gerai, susirodykim nebyliškai! – sutiko rabinas.

Susėdo jie vienas prieš kitą, ir rabinas atkišo pirštą. Bernas jam – du pirštus. Rabinas pradėjo nykščiu rodyti į viršų, bernas – į viršų ir į apačią. Tada rabinas berno pusėn ėmė kaišioti delną, o bernas atsivėdėjęs trenkė rabinui per ausį ir išėjo.

Grįžusį klebonas klausia, kaip sekėsi.

-Tai kad nežinau! – sako bernas. – Sutarėm ginčytis nebyliškai, o jis mane ėmė gąsdinti: atkišo pirštą, rodo, kad man akį išdurs. Tai aš atsakiau, kad išdursiu jam abi. Pradėjo rodyti, kad mane pakars. Atsakiau, kad jį patį pakarsiu ir žemėn užkasiu. Po to atkišęs delną ėmė mane erzinti, tad skėliau antausį ir išėjau.

Nusiminęs klebonas nusprendė nueiti pas rabiną atsiprašyti.

-Tikrai protingas tas tavo bernas! – sutiko kleboną rabinas. – Neįveikiau jo!

-O apie ką kalbėjot?

-Matai, sutarėm kalbėti nebyliškai. Tai aš jam ir sakau, kad Dievas sutvėrė Adomą, o jis pataisė: Adomą ir Ievą. Aš jam sakau, kad Dievas yra danguje, o jis – danguje ir ant žemės! Aš jam: “Dievas yra dosnus!” o jis: “Bet kartais ir nubaudžia!” Taip ir pralaimėjau!

Prisimenu ir putlaus bei labai balto kūno apyjaunį vyrą, kuris dažnai, naktį atsisėdęs ir braižydamas degtukus, bandė gaudyti jį puolančias blakes. Tačiau tai jam nesisekė. Kiti kažkodėl blakėmis nesiskundė ir bent manęs jos nelietė – buvau “neskanus”. Tas vyrukas pasižymėjo ir azartišku “akies” lošimu. Kortų neturėjome, tačiau jas atstojo domino kaladėlės, o pinigų – degtukai. Tame lošime mūsiškiai beveik nedalyvaudavo. Kaladėlės būdavo supilamos į maišelį ir, lyg kortos iš malkos, po vieną traukiamos. “Banke” nuo kelių degtukų kartais išaugdavo krūva iki kelių šimtų. Su įdomumu stebėdavau, kaip tada jaudindavosi, kaip drebėdavo rankos “blakių gaudytojui”, lyg ant stalo gulėtų ne degtukai, o tikri pinigai.

Kameros vyrai gaudavo iš namų ne tik tabako ir degtukų, bet ir skiautelėmis supjaustytų laikraščių, kartais po kelis numerius. Turėdavau malonaus užsiėmimo surinkti iš sumaišytų skiaučių visą trečiąją “Tiesos” puslapį, skirtą užsienio politikai ir tarptautiniams įvykiams. Surinktą puslapį iš kitos pusės suključdavome duona ir mažesnėmis skiautelėmis. Su įdomumu skaitėme kiekvieną straipsnelį apie vis blogėjančius buvusių sąjungininkų santykius. Ir kuo labiau straipsnis pliekė kapitalistinius “išnaudotojiškus” Vakarus, tuo labiau džiaugėmės. Atrodė, kad galų gale bus prieita prie rimtesnio konflikto, to visi laukėme ir tikėjomės.

Apžiūrinėdamas iš kailinukų besiruošiančią ištrūkti sagą, pastebėjau, kad ji visai ne plastmasinė, o tik iš išorės ja aptraukta. Sagų buvo dvi eilės, jų skersmuo siekė apie 4cm. Jų apačią sudarė storoka ir kieta juodai dažyta skarda, tik viršus apgaubtas minkšta pilka skarda, o jau ji – plastmase. Laimė, to nebuvo pastebėję prižiūrėtojai. Ar ne pabandžius iš storosios skardos pasidaryti peilį, kurio kameroje neturėjome?

Iš visų metalinių daiktų turėjome tik nedidelę vinį. Dabar - jau ir mano šešias ar aštuonias sagas. Vinies pagalba išardžiau sagą, bet storosios skardos užriesti kraštai ištiesinti nesidavė. Nusinešiau ją prie lango ir ten ant grotų užrakto, kur buvo masyvesnis metalas, dviese su kažkuriuo iš mūsiškių pradėjome tiesinti skardą grindų šepetio kotu. Mano pagalbininkas tvojo šepetiu, o aš laikiau. Mūsų darbo vietos pro “akį” nesimatė, tačiau grotos ėmė gausti kaip reikiant. Po keleto smūgių išgirdome žvangant durų užraktą ir puolėme prie durų, kur visada turėjome išsirikiuoti įėjus bet kokiam “viršininkui” arba per vakarinį patikrinimą (prižiūrėtojas irgi buvo “viršininkas”, taip į jį ir kreipdavomės). Stovėdavom trim ar keturiom eilėm, sudėję rankas už nugarų.

Per keletą sekundžių, dar nespėjus atsidaryti durims, jau stovėjome rikiuotėje. Aš ir mano pagalbininkas, spėjęs numesti šepetį, atsidūrėme rikiuotės prieky. Mano rankoje tebebuvo būsimojo peilio ruošinys. Vidun įpuolęs prižiūrėtojas iškart pribėgo prie manęs – pasirodo, kai pirmasis žvangino durų užraktą, kitas žiūrėjo pro arčiau lango esančią “akį” ir spėjo mane pro ją bėgantį įsidėmėti.

-Ką ten darei? Ką laužei? – suriko.

-Nieko. Šepetį taisiau – kotas blogai laikosi, - pasakiau pirmą galvon atėjusį pasiteisinimą.

Nelaukdamas mano atsakymo, prižiūrėtojas nubėgo prie lango. Ilgai apžiūrinėjo grotas, iščiupinėjo užraktą, po to tai pakartojo jau dviese ir vėl grįžo prie manęs. Aš tuo tarpu padaviau skardelę už manęs stovėjusiam Vaclovui Norkui ir jau ramiai laukiau galimos kratos.

-Sakyk, ką darei? Ką čia paistai apie šepetį? Nelaikyk mus kvailiais!

Aš tvirtinau tą patį, nors prižiūrėtojai ir suprato, kad meluoju. Vis dėlto, manęs kratyti neėmė ir, dar kartą apžiūrėję langą, pagrasinę karceriu, išėjo.

Karcerio negavau, o peilį užbaigiau. Jis labai pravertė visai kamerai, ypač dalijantis maistą, nes duoti atsikąsti, sakysim, lašinių nelabai patogu.

Keletą kartų mama su teta Base man atnešė visą bidonėlį tirštos bulvienės su pupelėmis ir kiauliena. Atsipildavau jos sau į dubenėlį, o likusią bemat sudorodavo draugai.

Kalėjimo maistas buvo panašus į gautą Telšiuose. Tik košės gal buvo įvairesnės. Gan dažnai gaudavome grikių košės. Niekada nebuvo jos valgęs, nei pačių grikių matęs. Neįprastas jos skonis ir kvapas man labai nepatiko, tad atiduodavau ją jos mėgėjams. Kitą ar dar kitą dieną mainais pasiimdavau avižinės, kuri man buvo skaniausia.

Karcerio paragauti teko Algiui Česnauskui ir Jurgiui. Pirmajam – už dainavimą, antrajam – už miegojimą dienos metu.

Algis, šis linksmas ir niekad nuotaikos neprarandantis vyras, ne pagal metus gražiai želiančia barzda (jis su Chmieliausku buvo jauniausi mūsų grupėje), išbuvęs karcery 5 paras ar visą savaitę, grįžo vos ne švytėdamas ir iš karto pareiškė, kad ten sukūrė scenarijų kino filmui. Filmas būsiąs apie pagrindinę moksleivių organizaciją, panašią į mūsų ir veikusią Telšiuose. Pastatytas jis, žinoma, bus ne prie sovietų valdžios. Prasidės filmas romantiškais Telšių ir Masčio ežero vaizdais, skambant dainai “Telšiai, Telšiai, ežeras toks puikus, taip vilioja jis mus...” Šiuos žodžius jis padainavo, bet tolimesnius dar teks sukurti. Filmo kulminacija, patys efektyviausi kadrai būsią, kai suimti organizacijos nariai atsidsursią teisme, o tuo metu jų draugams bus įteikiniai atestatai. Štai kadras: gimnazijos aktų salė, direktorius įteikia atestatą ir sveikina vieną iš draugų, geriausiai – iš draugių, po to – teismo salė, jos draugui skaitomas nuosprendis: 25 metai! Ir vėl: atestatas, rankos paspaudimas, nuosprendis kitam, 25 metai. Smulkmenas dar reikisą sugalvoti.

Už langų jau buvo beprasidedąs pavasaris, ir toks atestatų teikimo ir mūsų teismo laiko sutapimas atrodė visai galimas.

Dar Telšiuose iš stambesnės žuvies ašakos bandžiau pasidaryti adatą, bet jos buvo per daug suvirusios ir visai minkštos. Dabar pasisekė atsiskelti labai kieto žąsies blauzdukaulio apie 4 cm atplaišą. Vos ne visą dieną trukau, kol vinimi padariau joje skylutę, po to dar kelias dienas ją zulinau, šlifavau ir svidinau, kol gavau tikrai puikią adatą. Į audinį ir net į kailį ji smigo neblogiau už plieninę.

Mano kailinių apykaklė buvo pasiūta iš dvigubo kailio. Nusprendžiau, kad man pakaks ir viengubo, o gauta atraiža apsiuvus vilnionių kojinių apačią, turėsiu puikų apavą nešiojimui kameroje. Mat po kamerą vaikščiojome vienomis kojinėmis, o jos greitai plyšo.

Jau anksčiau buvome išsiaiškinę, kad iš čiuziniuose esančių raizgalų galima pakankamai prisipešti tiek juodų, tiek baltų siūlų. Tad dabar, turėdamas puikią adatą ir peilį, netrukau pasidaryti šiltą ir patogų apavą. Laiko turėdamas, gražiai išsisiuvinėjau ir monogramą ant rankšluosčio, susiadžiau kojines, susiuvau irstančias siūles. Tik mano adata netiko siūti sagoms: jos storgalys nelindo pro skylutes.

Adata naudojosi ir kiti. Kažkas netgi pamokė, kaip labai gražiai užadyti vilnones kojines, kad adymas beveik nesiskirtų nuo mezgimo rašto. Siūlų tam išsiardydavome iš nebetaisytinų kojinių, pirštinių ar pan.

Nepastebimai atėjo pavasaris. Mėgau, kaip ir kiti, žiūrėti į gatvę, atsistojęs ant taburetės prie lango krašto, kurio neužmatė prižiūrėtojai. Pusmetris ar kiek daugiau lango buvo “mūsų”. Stovėdavome ant vienos taburetės po du ir po tris. Kadangi dėl vidinių grotų tarp mūsų ir stiklo likdavo nemažas tarpas, o dar kliudė ir storos sienos, tai matydavome tik priešingos gatvės pusės šaligatvį. Siuntinių gavimo dieną ne vienas budėdavome prie lango, vildamiesi pamatyti ką nors iš artimųjų. Nežinojome, kad siuntiniai priiminėjami iš kitos kalėjimo pusės, iš tuometinės Malkų gatvės (dabar – Jūros).

Kitoje gatvės pusėje priešais kalėjimą buvo dviaukštis jūrininkų bendrabutis ar kareivinės (pastatas tebestovi), iš ten dažnai girdėdavome muziką, atrodo kieme ar tolėliau vykdavo šokiai. Į dešinę nuo bendrabučio matėme dalį Žiemos uosto (taip jis vadinosi prieš karą) su keletu karinių laivų ir katerių, už jų – mėlyna marių juosta ir žalias nerijos krantas. Daugėjo saulėtų dienų, giedrioje padangėje ir mėlynuose marių vandenyse skraidė ir nardė baltos žuvėdros, praplaukdavo reti dar tuomet laivai. Visa tai stebėti pro kalėjimo grotas nebuvo itin malonu.

Gegužės 9-ją pamatėme mariomis plaukiančią margaspalvėmis signalinėmis vėliavėlėmis pasipuošusią nedidelių karinių laivų flotiliją – vyko jūrinis paradas, skirtas Pergalės dienai. Vaizdas buvo įdomus, tad prie lango, statydami nors po vieną koją, sulipome kiek tik galėjome tilpti ant taburetės. Taburetė subiro į šipulius. Prižiūrėtojai į bildesį nesureagavo, o vėliau paaiškinome, kad sulūžo jinai “besėdint”.

“TEISMAS”

Praėjus maždaug savaitei po taburetės sulaužymo visi 12 bendrabylių gavome komandą ruošti “su daiktais”. Greit buvome nuvesti į dviaukštį korpusą, į foje ar išplatėjusį koridorių pirmajame aukšte. Viename jo šone buvo dvi ar trys durys į kameras ar kabinetus. Svarstėme, kad galbūt būsim vežami į teismą arba bent paskelbs jo datą. Buvome jau girdėję ir apie tai, kad “laisvojoje” Sąjungoje gali būti nuteistas, visai tų teismų ir teisėjų nematydamas, jau mano minėtame OSO.

Į vieną iš kabinetų nuvedė Zenių. Po kelių minučių jis išėjo ir, vedamas tolyn, pirštais parodė: “Dešimt!” Pasirodo, velnias baltesnis, negu galvojome! Jeigu jau mūsų vadas gavo tik dešimt, tai kiti, žinoma, gausime mažiau, na o aš, tikriausiai, kokius tris, daugiausiai – penkis metelius...

Vienas po kito pro tas pačias duris įeidavo ir išeidavo draugai, ir visiems gautai bausmei nusakyti prireikdavo visų abiejų rankų pirštų... Pasirodo, niekam ten, kažkur aukštai, mūsų kaltės laipsnis nerūpėjo ir niekas dėl to nesismulkino.

Atėjo mano eilė. Mažyčiame kabinete už stalo sėdėjo uniformuotas žmogus, kuris nedelsdamas perskaitė Ypatingojo pasitarimo 1950 metų kovo 22 d. (nuo to laiko buvo praėję beveik du mėnesiai) protokolo išrašą: išklausyta tokio ir tokio tai byla, kaltinamo pagal RSFSR BK straipsnį 58-1a, 58-11, 58-10; nuspręsta: įkalinti dešimčiai metų pataisos darbų lageryje. (Ant byloje esančio šio protokolo išrašo uždėtas stampas, datuotas 1950 04 28: “*Išduoti paskyrą į MVD Ypatingąjį lagerį Nr.4 Intos gyvenvietėje, Komi ASSR*”. Kažkodėl vėliau paskyra buvo pakeista).

Perskaitęs išrašą, žmogus paklausė, ar supratau, ir liepė pasirašyti. Va, ir visas teismas! Po trijų keturių minučių išėjau ir buvau nuvestas į erdvią patalpą pusrūsyje, kur jau laukė draugai ir buvo daugiau kalinių. Čia nebuvo nei gultų, nei kitokių “baldų”, tik keli langeliai palubėje.

Pamažu patalpa prisipildė kalinių, gana ankštai stovėjome keliasdešimt, o gal ir visas šimtas vyrų. Visi buvome gavę savo “porcijas”, buvo aišku, kad ruošiamasi mus išvežti, tad bandėme spėlioti maršrutą. Lagerio nebijojome, nes dar kameroje vienas, ragavęs jų duonos, aiškino, kad, girdi, kastuvo ar kirtiklio į rankas imti jums neteks: skaitote, rašote, suprantate rusiškai – būsite kokiais sąskaitininkais, brigadininkais ar šiaip galite tikėtis lengvesnio darbo.

Tačiau ne visi buvo ramūs. Prisimenu vieną, iš pažiūros gana netašytą kaimo berną, gavusį 25 metus. Baimės, beveik panikos kupinomis akimis jis tiesiog nerado sau vietos ir vis kalbėjo, kad dabar tai jau gali mus sušaudyti, dėl to čia visus ir suvarė. Bandžiau jį raminti, sakydamas, kad mirties bausmė dabar panaikinta, bet tai jį nelabai veikė: esą Sovietų sąjungai tikėti negalima, ji visur ir visada meluoja ir apie mirties bausmės panaikinimą paskelbė tik dėl akių.

Vakare, nuodugniai iškratyti, atsidūrėme stotyje ir užėmėme vietas jau pažįstamame “pašto” vagonė (“peilis” liko kameroje, o kur pradanginau savo brangiąją adatą, neprisimenu). Vagonas buvo prikabinas prie keleivinio Klaipėda-Vilnius traukinio.

Nežinau, ar buvau kiek užsnūdęs, bet nuo Kėdainių, kada pradėjo aušti ankstyvas gegužės rytas, tikrai nebemiegojau. Toliau Telšių niekada nebuvau buvęs, tad dabar smalsiai dairiausi pro langą, kiek leido siauras

regėjimo laukas, ribojamas dvejų grotų. Pravažiavome tada dar veikusį Panerių tunelį ir netrukus atsidūrėme Vilniaus stoty.

Vėl rikiuotė, sargybiniai, šunys. Keliolikos ar daugiau minučių kelionė pėsčiomis, ir štai ant kalno, buvusiam vienuolyne, žymusis persiuntimo kalėjimas – *peresylka* (“*peresyljnaja tiurjma*”), kuriame teko pabuvoti vos ne visiems Lietuvos politkaliniams, siunčiamiems į “plačiąją tėvynę”.

VILNIAUS “PERESYLKOJE”

Krata, pirtis, *prožarka* – ir mes jau kameroje, antrajame aukšte. Plotu ji panaši į mūsų klaipėdiškę, tik siauresnė ir ilgesnė. Pagal belangę ir priešais duris esančią sieną – ištisiniai dvejų aukštų gultai. Jokių čiužinių ar antklodžių – plikos pilkos lentos. Už tai vaizdas pro langus puikus: netoliese žemai gerai matosi geležinkelio stotis, toliau – senamiesčio stogai, Gedimino kalnas su bokštu, dešiniau aukštai boluoja žymieji Trys kryžiai. Seniai svajojau pamatyti senąją Lietuvos sostinę ir štai dabar iki soties galiu gėrėtis jos vaizdu, atvežtas visai veltui ir netgi nemokėdamas nei už maistą, nei už pastogę...

Ant gultų yra tuščių vietų, galima pasirinkti. Aš ir dar keli draugai įsitaisome ant viršutinių gultų prie galinės sienos. Mano kailiniai dabar atstoja čiužinį, maišelis su apatinių pamaina ir šiokiais tokiais drabužiais – pagalvę, o antklodę turiu visai neblogą.

Kameros gyventojai vis keičiasi: kas savaitę, kartais dažniau, kartais rečiau dalį išveža, jų vietą užima kiti. Kai kurie čia gyvena jau visas mėnuo. Dauguma – lietuviai, yra rusų, vienas latvis – cirko artistas. Visi – “pagal 58-jį straipsnį” (vėliau traukiniuose ar *peresylkose*, sutikties kaliniams paklausus, už ką nuteistas, pakakdavo pasakyti, kad pagal 58-jį straipsnį, ir nieko aiškinti nebereikėdavo. Tik daugelis nusistebėdavo dėl jauno amžiaus ir išvaizdos, nors dėl *malalietkų* (nepilnamečių), nuteistų už kriminalinius nusikaltimus, niekas nesistebėdavo).

Kelios dienos prieš mus čia dar sėdėjo poetas Antanas Miškinis. Buvo likęs kameroje ir jo čia ant sąsiuvinio lapo parašytas gana ilgas eilėraštis. Turinio neprisimenu, bet vien jo būtų pakakę užsidirbti keletą metelių ne per šilčiausiuose kraštuose.

Visi dar turėjome šiokias tokias atsargas lašinių, bet tikėtis naujų siuntinių nebegalėjome: buvome per toli ir kiekvieną dieną galėjome atsidurti dar toliau. Tačiau šiame kalėjime galima buvo turėti nedideles sumas pinigų ir už juos šio to nusipirkti kalėjimo krautuvėlėje. Nebežinau, koku būdu namiškiai sužinojo apie mūsų buvimo vietą, tik greit gavau – neprisimenu, iš mamos ar dėdės – 100 rb. Gavo pinigų ir draugai.

“Peresylkoje” teko išbūti visą mėnesį. Ir pasidariau čia vos ne dievdirbys. Mat vienas kitas kameros lietuvis buvo iš geltono dantų šepetėlio išsipjaustęs mažus kryželius, kai kurie netgi prisitvirtinę prie jų miniatiūrines “Dievo mūkas” – pilko metalo figūrėles, primenančias žmogų. Nešiojo juos ant kaklo. Darbas buvo grubokas, ir aš prasitariau, kad galbūt padaryčiau ir dailesnį kryželį.

Kažkas paaukojo savo skaidrų ir geltoną kaip gintaras šepetėlį, ir per trejetą dienų išrančiau ir nušlifavau kiek stilizuotą, su platėjančiais į galus spinduliais kryželį. Pritvirtinau ir Kristaus figūrėlę, išpjaustytą iš dantų pastos tūbelės viršaus – gana minkšto metalo lydinio.

Ir tuoj gavau kelis naujus užsakymus. Kamera turėjo aštrų iš geležėlės padarytą peiliuką ir didelę adomąją adatą. Šiais įrankiais ir naudojausi. O “technologiją” perdavė senbuviai. Peiliu išpjaustyto kryželio šonai buvo matiniai ir ne visai lygūs. Ant medžiagos skiautės užpylus drėgnų dantų miltelių, tekdavo kryželį šlifuoti dieną dvi, kol pagaliau nelikdavo jame nė mažiausio įbrėžimo, kryželis tapdavo skaidrus, tarsi išlietas. Kristaus figūrą detalizavau kiek daugiau, negu pirmtakai: galima buvo šioje 10-12 mm figūrėlėje išskirti klubų raištį, krūtinės iškilumą, dvi sukryžiuotas kojas, tik veidą atstojo lygus ovalas. Per plaštakas ir pėdas adata praurbindavau skylutes, atitinkamas negilias skylutes pragrėždavau ir kryželyje. Turėjome ir varinio iš plonų vielyčių susukto laido galą. Degtuku pakaitinus vielytę ir įstačius į skylutę, ji apsilydydavo ir įkibdavo labai stipriai. Belikdavo tik, uždėjus “mūką”, užplakti, užkniedyti ir nulyginti vielos galus. Lygiai taip pat įlydydavau ir kilpą kryželio viršuje siūlui įverti. Užsakovai buvo patenkinti, tik “gamyba” sustojo, pritrūkus žaliavos.

Ant savo skaidraus bespalvio dantų šepetėlio pradėjau graviruoti visų miestų, kuriuose kalėta, pavadinimus su atvykimo ir išvykimo datomis. Jau buvo įrašyti Telšiai, Klaipėda, Vilnius, tik prie pastarojo trūko išvykimo datos.

Vieną rytą pamatėme, kad kryžiai ant Trijų kryžių kalno pasvirę į šoną. Žiūrėjome, ir nesupratome, kas jiems atsitiko. Greit jie visai išnyko. Buvo 1950-jų gegužės pabaiga ar birželio pradžia.

Sakiau, kad kartu sėdėjo ir cirko artistas latvis. Jo amplua, kiek supratau, buvo iliuzionistas ar fakyras. Vieną dieną jis sutiko parodyti keletą savo numerių, kuriems nereikėjo specialaus rekvizito.

Pirmiausiai adata persismeigė sau vieną žandą, kitą, po to – liežuvį. Ir jokio kraujo! Tiesa, prieš tai jis šiek tiek atbukino adatos smaigalį, nes taip, vėliau paaiškino, ji nepažeidžianti kraujo kapiliarų ir raumenų, o tarsi praskirianti juos.

Po to parodė dažną fokusininkų numerį: ėmė traukti iš oro, iš sienos, žiūrovams iš ausų ar apykaklių degančias cigaretes ir, patraukęs porą dūmų, mėtyti jas ant grindų. Prieš tai 10 cigarečių surinko iš rūkorių. Vaidinimui pasibaigus, parodė, kaip devynias jau uždegtas cigaretes laiko prispaudęs dviem pirštais delne, o dešimtoji – matoma žiūrovams – smilksta tarp smiliaus ir didžiojo piršto. Reikia ilgai lavinti pirštus, kad, numetus matomąją cigaretę ir mostelėjus ranka, jos vietoje atsirastų kita. Dabar jam sunkoka buvę numerį atlikti, nes pirštai nebe tokie vikrūs.

Maždaug po trijų mūsų buvimo Vilniuje savaičių etapan buvo išvesti Zenonas Jaška, Danielius Ivaškevičius, Vitolis Martinavičius, Juozas Kučinskas ir Vaclovas Norkus. O jau beveik tikėjome, kad iki paskyrimo vietos važiuosime vienu būriu, gal kartu ar netoliese ir dirbsime. Nors likome septyniese – didesnioji dalis, - bet neaišku, ar ir mūsų neišskaidys, gal išvis išmėtys po vieną didžiosios “tėvynės” platybėse? Ar besusikirs mūsų keliai, ar grįšime kada tikrojon Tėvynėn?

Atsisveikinimas, bent jau man, buvo gaudokas. Vienam iš išvykstančiųjų – Vitoliui – savojo krašto matyti nebeteko...

SUDIE, LIETUVA!

Dar po savaitės pajudėjome ir likusioji septyniukė.

Su daiktais buvome išvaryti į kiemą ir nuodugniai iškratyti. Dalį etapuojamųjų, gal net didesniąją, sudarė *batavikai* – šitaip, dažniausiai, buvo vadinami visi, nuteistieji pagal įvairiausius Baudžiamojo kodekso straipsnius, išskyrus 58-jį. Buvo tarp jų ir rimtų nusikaltėlių, “įstatyminių vagių” (“*Ja - vor v zakone!*” – “Aš – įstatyminis vagis!” – išdidžiai pasigyrė vienas) ir smulkių *šestiorkų* – žemiausio rango vagių. Apie juos buvome prisiklausę iš tų, kuriems jau teko su kriminaliniais susidurti etapuose ar lageriuose. Aukščiausio rango vagys (“įstatyminiai”) ir jų *šestiorkos* laikėsi savotiškų įstatymų, pavyzdžiui, vagis “*v zakone*” laikė žeminančiu daiktu dirbti bet kokią darbą, to tiesiog reikalavo jų “garbės kodeksas”. Lageriuose jie, paprastai, užimdavo privilegijuotą padėtį, apvaginėjo arba tiesiog apiplėšinėjo kitus kalinius. Jei lagerio vyresnybei pavykdavo priversti tokį vagį dirbti, jis buvo laikomas įstatymo pažeidėju ir vadinamas *suka* (“kale”). Už išdavystę *sukos*, paprastai, tapdavo brigadininkais ar kitokiais lagerio valdininkais (vadinamais *pridurkais*) ir jau patys buvusius sėbrus varydavo į darbą. Tarp vagių ir *sukų*, kaip taisyklė, kildavo kruvinos pjautynės, pasibaigdavusios ir mirtimis.

Didesnę būsimų bendrakeleivių-*batavikų* dalį vis dėlto sudarė smulkūs pažeidėjai, naminės varytojai, valdiškų pinigų ar prekių “priglobėjai” ir pan.

Dar prieš kratą buvo leista apsipirkti kalėjimo krautuvėlėje, kurioje tačiau beveik nebuvo ko rinktis. Apsidžiaugiau radęs man iki tol nematytų lydytų sūrelių po pusanatro rublio (atsimenu pavadinimą – “Naujas”), tad pasiėmiau jų visą dešimtį. Dalį atsiųstų pinigų buvau išleidęs anksčiau, bet man dar liko didžiulis ikireforminis 50-ies rublių banknotas. Pasilikau jį juodai dienai. Turėjau maiše dar iš Klaipėdos atsivežtų rūkytų lašinių tris keturis šimtus gramų ir apie porą šimtų gramų cukraus.

Kelionei gavome po dvigubą dienos normą duonos ir po gabalą sūdytos, į menkę panašios žuvies. Neįsivaizdavau, kad galima valgyti žalią, nors ir sūdytą žuvį, išskyrus, žinoma, silkę, tad savo dalį iš karto kažkam atidaviau.

Surikiuoti į koloną, skaičiuoti ir perskaičiuoti pagaliau patraukėme į geležinkelio stotį. Kartu su mumis keliavo ir mūsų bylos ar išrašai iš jų. Pagal juos ir buvome tikrinami, prieš tai painstruktuoti, ką turime atsakyti, pašaukus kurį pavarde. Vėliau per daugelį tikrinimų, išgirdęs "Būdas!" kaip žirnius išberdavau: "Stasys Algimantas, Stasio, 1931 m. gimimo, straipsnis 58-1a-10-11, dešimt metų!"

Mūsų septyniukė atsidūrė arti kolonos priekio, vieni iš pirmųjų pradėjome lipti ir į vagoną. Viduje prižiūrėtojas skaičiavo užpildančius "kupė", žiūrėdamas, kad visos vietos būtų užimtos. Užpildęs vieną, ją užrakindavo ir atrakindavo kitą. Einame kartu visa septyniukė, už manęs – *batavikai*. Štai jau vienoje kupe dingo penktas, šeštas mūsų grupės narys, iš paskos einu ir aš, tik staiga girdžiu: "Stok!" ir kupė durys prieš mano nosį užsidaro. Man paslaugiai atrakinamos gretimos durys.

Užimu vietą prie pat durų: iš čia beveik ranka pasiekiamas tik pinučiais dengiamas langas – bent galėsiu gėrėtis pravažiuojamomis vietovėmis. Juk važiuoju į užsienį, į svetimus kraštus, apie kuriuos tiek svajoju!

Paskui mane įpuolė trys keturi į *šestiorkas* panašūs tipeliai ir tuoj pranyko liuke ant viršutinių gultų: jie, be abejo, turėjo tokių kelionių patirties, tad skubėjo užimti gulimas vietas. Likusias vietas apačioje užėmė iš pažiūros ramūs ir taikūs žmogeliai.

Važiuojame parą ar daugiau, o vaizdai pro langą buvo nykūs: krūmynai, balos, tušti ir apleisti laukai. Daug kur matėsi praėjusio karo pėdsakai. Įsidėmėjau sustojimą Oršos stoty, nes prisiminiau filmą apie šiame mieste veikusią geležinkeliečių pogrindininkų grupę, kuri akmens anglies gabaluose įtaisydavo sprogmenis ir įmaišydavo į garvežiams skirtą kurą. Tokias "dovanėles" gavusių garvežių mašinistų ir kūrikų, kaip ir pačių sąstatų, likimas būdavo liūdnas.

Naktį prasnaudžiau sėdėdamas. Iš ryto, kaip ir vakare, po vieną buvome išleidžiami į tualetą, ten galima buvo apsiprausti. Matydamas su koku apetitu mano bendrakeleiviai šveičia man vos ne šleikštulį keliančią žuvį, nenorėjau pasirodyti, kad turiu šio to geresnio. Tad pasitenkinau, užkąsdamas duonos su cukrumi, juo labiau, kad vagone buvo tvanku ir karšta, labiau norėjosi gerti, ne valgyti.

Šalia manęs sėdėjo dar visai jaunas vaikinukas, galima sakyti, paauglys, apsirengęs gerokai didesne, negu jam tiko "šimtasiūle", nešvaria ir apibrizgusia, neaiškios spalvos ir fasono kelnėmis. Kalbėjo jis lietuviškai ir pasipasakojo, jog, pabėgęs iš tremties, sugebėjo iš Sibiro nusigauti iki tėviškės, tačiau ten buvęs suimtas ir dabar vėl siunčiamas atgal, kur likusi jo šeima.

Iš ryto sulaukėme ir "svečio": iš viršaus nusileido gana bloznas, tačiau įžūlaus spuoguoto veido vaikėzas, galbūt mano vienmetis. Jis be ceremonijų ėmė tyrinėti mus, ypač atidžiai nužvelgdamas maišus, kuriuos, tiesą sakant, ne visi ir turėjo. Savo maišą aš buvau pasidėjęs ant suolo prie grotų ir sėdėjau alkūne pasirėmęs į jį, o vieną koją, nusiavęs batelį, užsikėlęs ant suolo: buvo karšta, kojos prakaitavo, nuo ilgo sėdėjimo išbrinko.

Staiga vaikėzas užmatė raudonpadžius mano batelius. Griebęs nusiautąjį ir pastūmęs toliau vaikinuką tremtinį, įsispraudė tarp mūsų.

-*Machniom* (mainom)! Gausi štai mano pusbačius! Nieko jie nebijo! Kombinuoti! – parodė į savo nudrengtus nukreivotus kerzinius pusbačius, kurių tik pati nosis ir siauros juostelės palei padą buvo odinės.

-Ne! – pasakiau. – Nereikia man tavo "*batinkų*"!

-Tu ką? Kam tau tokie "*tufliai*"? Lagery su jais nevaikščiosi! Sumušam rankom!- pagriebė jis mano dešinę.

Kai nesutikau, lyg ir bandė parodyti jėgą – iš šonų suspausti rankos riešą, bet tai jam nesisėkė – trūko sveikatytės. Ištraukiau ranką ir nusiukau į langą. Buvo pikta: važiuojome kaip tik pro Smolenską, vaizdas buvo įdomus, o čia tas valkatėlė trukdo! Nors ir neteko muštis (išskyrus vaikiškus apsistumdymus su broliu Zeniu), tačiau jaučiausi už jį stipresnis ir, manau, būčiau galėjęs jį pamokyti. Bet tokiu atveju, tikriausiai, įsikištų jo draugai viršuje, o iš kaimynų pagalbos tikėtis negalėjau: visi sėdėjo susigūžę, matėsi, jog labiausiai jiems rūpi, kad tik jų niekas neužkabintų.

Bet ką jis man padarys? Antrojo batelio nenuaus, o vienas jam nereikalingas. Nebekreipdamas dėmesio į vaikėzo įtikinėjimus ir grasinimus, žiūrėjau pro langą, kur žemiau matėsi upė, – neplatus čia dar Dniepras, - o

už jo - miestas. Tiesą sakant, iš to miesto, kiek akis užmato, buvo likę vien griuvėsiai, o iš jų kyšojo dviejų ar trijų cerkvių mūrai su charakteringais “svogūnais”. Iš tolo cerkvės atrodė sveikos ir keistai kontrastavo su jas supančiais griuvėsiais.

Mainikautojas nutilo, aš toliau su įdomumu žvelgiau pro langą. Staiga išgirdau vaikėzo piktdžiugišką “chi chi chi” ir pamačiau tik liuke pradingstančias kojas. Jo rankose laikytas batelis stovėjo ant grindų, bet jame teliuskavo gelsvas skystis... Mano mieliems kaimynams tylint, dėl neįvykusių mainų chuliganas atsilygino, prišlapindamas batą. Ir, reikia pasakyti, jo pūslės talpa nebuvo menka.

Ką daryti? Tualetan ves negreit – neseniai iš jo grįžome. O leisti bateliui įmirkti negalėjau, tad ištraukiau iš maišo dar Telšiuose su maistu gautą dailų aštuonkampį fajansinį dubenėlį ir išpyliau į jį batelio turinį. Pakišau jį po suolu ir palikau ten visiems laikams. O batelį tualete vėliau ilgai ploviau.

Pradėjo rodytis artėjančios Maskvos ženklai. Vis daugiau nedidelių medinių namukų su neįprastos žalios spalvos skardiniais stogais. Pagaliau traukinys sustojo. Aplink – bėgių bėgiai, besikryžiuojantys keliai, o už jų - kažkokios lūšnos, gal sandėliai ar tarnybinės patalpos. Nemaniau, kad garsiojoje “pasaulio proletariato sostinėje” egzistuoja ir tokie pastatai.

Padavė *voronokus*, iki jų perėjome kelias geležinkelio atšakas. Ir iš karto pradėjome pažintį su maskviečių sargybinių itin “vaizdingu” leksikonu, vos ne po kiekvieno žodžio pajvairinamo triaukščiais “matais”. Nors ir ankstesni sargai dideliu mandagumu nepasižymėjo, bet taip grubiai, palydimi keiksmų, į mašinas sodinami nei anksčiau, nei vėliau nebuvo. Į ją sukimšo tiesiog vieną ant kito, paskutiniuosius “įpresavo” kelių pagalba. Negalėjome pajudinti nei rankų, nei kojų, pusiau sėdėjome vienas ant kito (atsistoti mašina buvo per žema), buvo visiškai tamsu, nes vienintelį langelį duryse užstojo kažkieno nugara. Darėsi tvanku.

Važiavome apie pusvalandį. Sustojome, pasigirdo komanda: “Išlipt!” Mašina stovėjo kieme, iš visų pusių apsuptame keturaukščio ar penkiaaukščio raudonų plytų mūro. Į mus žvelgė grotuoti langai, daugelis jų turėjo skardinius “antsnukius” (gaubtus).

Po įprastinių procedūrų (kratos, sutikrinimo pagal bylas) atsidūrėme ilgame ir plačiame trečio ar ketvirto aukšto koridoriuje su durimis iš abiejų pusių. Apie vidurį koridoriaus matėsi atviros kameros durys, ten pusiau bėgte pasileido vagišių ir panašių į juos kompanija, skubėdama užsiimti patogesnes vietas. Jų bėgimo nesunkino jokia manta.

Iš paskos neskubėdami ėjome visi, turėję didesnius ar mažesnius nešmenis. Staiga, paskutiniam benešmeniui dingus už durų, išgirdome iš paskos ėjusio prižiūrėtojo balsą:

-Su maišais, stok!

Ir priėjęs uždarė ir užrakino atvirą duris, o mums atrakino gretimas. Buvome dėkingi prižiūrėtojui, šitaip paprastai išsprendusiam problemą dėl galimų susidūrimų tarp kažką turinčiųjų ir visada jų turtu pasiruošusių “pasidalinti” vagišių.

Kamera buvo tuščia, prie trijų jos sienų stovėjo ištisiniai dviaukščiai gultai. Įsikūrus, apie pusę jų liko laisvi.

Ne visi čia buvome “58-sis”, tačiau likusiuosius sudarė gana ramūs ir iš pažiūros visai padorūs žmonės. Šalia manęs, pavyzdžiui, gulėjo rusas buhalteris, nuteistas lyg už išėikvojimą ar ataskaitų “pagražinimą”. Jo maišo turinys buvo kur kas turtingesnis už manojo.

Beje, iš mano maišo kelionėje “išgaravo” turėtas lašinių gabaliukas ir cukrus. Tai pastebėjau tik dabar. Matyt, man išėjus į tualetą, maišelyje reviziją atliko batų mainikautojas, o gal kas ir iš ramiųjų kaimynų. Tad dabar galimas hipotetinės mano maisto atsargas besudarė tik kišenėje laikoma penkiasdešimtinė.

Maskvoje prabuvome penkias gana nuobodžias paras. Pro langus matėme tik dangų, tas pats buvo ir išėjus pasivaikščioti: pasivaikščiojimui buvo skirtas plokščias kalėjimo stogas, aptvertas aukšta mūro siena. Iš čia nesimatė net medžių viršūnių, jei tokių arti ir buvo.

Šiame kalėjime galėjome pagirti nebent maskvietišką duoną: ji buvo puri, minkšta, ne tokia rūgšti ir drėgna, kaip iki tol gauta kitur.

Aš ar kažkuris iš draugų tarp gultų lentų aptikome metalo pjūkliuką. Jo galas buvo nulaužtas, bet likusi dalis turėjo gerą sprindį. Iš pjūkliuko galima pasidaryti puikų aštrų peilį, bet kur tokį paslėpsi, pasiėmęs į etapą?

Dar Telšiuose buvau nuspyręs vieno batelio pado priekį iki pirmojo gilaus ranto. Klaipėdoje atidaviau jį į kalėjimo batų taisyklą, ir ten puikiai jį sutaisė. Tačiau Vilniuje toks pat likimas ištiko antrąjį, tik sutaisyti jį nebebuvo kur. Dabar pabandžiau į plyšį virš pado įkišti rastąją geležtę. Ir jį puikiai ten sulindo. Nutariau šia slėptuve pasinaudoti ir brangiojo radinio nepalikti.

KUIBYŠEVO KARŠČIAI

Vėl dundame į rytus. Teisingiau – į pietryčius. Šį kartą visi septyni vienoje “kupė”. Laimingai praėjęs krata, bate vežuosi būsimą peilį.

Stengiuosi kuo daugiau pamatyti. Vietovės už Maskvos karo nenusiaubtos, bet didesnių miestų pakeliui neprisimenu. Vis mažiau miškų, daugiau dirbamos žemės. Viename neaprėpiamame lauke matome: keturios moterys, įsikinkiusios į akėčias, sunkiai tempia jas, lyg Volgos burliokai laivą. Tokios “technikos”, tokio kolchozinės “gerovės” demonstravimo dar nebuvo matę.

Prasideda stepė – banguota žalia lyguma su joje išmėtytomis didelių kaimų krūvomis. Sakau “krūvomis”, nes namai jose išmėtyti be jokios matomos tvarkos, tarp jų geltonuoja išvažinėti ar ištrypti, takai, kai kur po du tris greta. Dažname kaime ant kalvelės, atokiau nuo namų stūkso vienišos cerkvės. Namai mediniai, cerkvės – mūrinės. Prie jų nematau nei medelių, nei tvorų, daugelis apgriautos, be stogų.

Trečią kelionės dieną pravažiuojame labai ilgą Volgos tiltą ir po valandos kitos atsiduriame Kuibyševe – priešrevoliucinėje Samaroje, dabar vėl susigražinusioje senąjį vardą.

Diena saulėta, karšta. Mus išlaipina stoties pakrašty. Iki savo “limuzinų” per bėgių raizgalynę einame porą šimtų metrų. Nuo stoties pastato iš garsiakalbių sklinda linksma melodija: “*A Samara-gorodok, nespokoinaja ja, nespokoinaja ja - uspokoj že ty menia!*” – senasis miesto vardas neužmirštas!

Nukreipęs žvilgsnį po kojom, išsigandęs pamatau: iš dešiniojo mano batelio per visą pussprindį kyšo ir išdavikiškai blizga pjūkliukas! “Užkliūvu” už bėgio, įvarau jį atgal, bet po kelių žingsnių jis vėl išlenda! Spardau pabėgius, pasitaikančius akmenis, visas mano dėmesys dabar sutelktas į batą, atrodo, kad ir sargybiniai tik į jį žiūri. Vis dėlto laimingai pasiekiu *voronoką*.

Ilgokai važiuojame miesto gatvėmis, pro langelį kartais įžiūriu grindinio asfaltą, šaligatvio kraštą. Štai ir *peresylka* – dideliame nuolaidžiam plote išmėtyti žemi, tačiau ilgi ir platūs mediniai barakai, dar keli mažesni pastatai. Įprastinis patikrinimas, krata, per kurią prižiūrėtojas tik abejingai žvilgteli į batelių vidų. Visa tai vyksta lauke, kaitriai saulei kepinant. Po to – pirtis, drabužius atiduodame į *prožarką*, paliekamas tik apavas.

Suabejojau, kur dėti savo penkiasdešimtines: ar nepatikrins kas kišenių, ar neteks su ja atsisveikinti? Gali apsilydyti ir brangusis dantų šepetukas su išgraviruotais jau keturių miestų pavadinimais ir datomis. Ir pasirinku blogiausią variantą: šepetuką ir banknotą įkišu į batelį ir palieku juos po suolu priepirtį, kur išsirikiuoja ir kitų bendrakeleivių avalynė.

Pirtis didelė, palubėje išvedžioti vamzdžiai su keliomis dešimtimis dušo galvučių, iš jų teka pusėtinai karštas vanduo. Gavome po cukraus gabaliuko dydžio muilo kšniuką, stengiamės atgaivinti prakaituotus kūnus. Garas, karštis, trys paros vagone, mažai ir nepatogiai miegant, menkas maistas, matyt, paveikė: pajutau, kad ima svaigti galva, tad paskubėjau į vėsesnį priepirtį. Atsisėdęs ant suolo atsipeikėjau ir čiupau savo batelius. Deja, jie buvo tušti... Nuo šiol teks tenkintis vien valdiška duona...

Prieš išskirstant į kameras, susėdame lauke ant žemės bene aukščiausioje zonos dalyje. Žemiau už tvoros matosi elektrinė su keliais rūkstančiais kaminais, šalia – milžiniškas, aukščiau prilygstantis penkiaauščiui namui, akmenų kalnas, kairėliau – neplačios upės atkarpa. Gal tai į Volgą įtekanti Samara, davusi vardą ir miestui? Netoliese sėdi kalinys, matyt, privilegijuotas kalinys-dailininkas, ir tapo priešais matomą vaizdą. Pasižiūrėjau iš arčiau į nesudėtingą jo paveikslą ir pagalvojau, kad, ko gero, panašiai sugebėčiau ir aš.

Sėdime būreliais: lietuviai, latviai, ukrainiečiai. Netoliese aiškiai galima atskirti jaunų vagišiukų būrį. Jaunas kresnas lietuvis pasakoja, kad atvažiuojant vienas patekęs tarp tokių vagilių-malalietų ir tekę rimtai su jais susiremti. Nors jų buvę daug, bet vieną kitą taip pamokęs, kad praėjęs noras ir jo maišą tikrinti. Tiesa, jam pačiam irgi gerokai kliuvę.

Į vagišių kompaniją kikendamas parbėga jų draugas, nešinas meduolių maišiuku, matyt, pirktu zonoje esančioje krautuvėlėje. Visi linksmi ima taršyti maišiuko turinį. Beveik neabejoju, kad ši puota vyksta už mano pinigų, tačiau kam ir kaip tai įrodysi?

Pagaliau mus išskirsto po kameras. Plataus barako viename šone – koridorius, su eile durų iš vienos pusės. Kameros apie 12 m ilgio, iš abiejų šonų dviaukščiai mediniai gultai. Gerai, kad “pavojingas” 58-asis gauname atskirą kamerą. Jos gale – aukštas langas, šiuo metu ne tik be stiklų, bet ir be rėmų, apsaugotas grotomis. Už keleto metrų – aukšta zonos siena. Prie durų, kaip ir kitur, - *paraškė*, šalia stovi ir šalta dabar krosnis.

Birželio pabaiga. Karšta. Dauguma įsitaisome ant apatinių gultų. Čiužiniu man tarnauja nepamainomieji kailinukai. Vyrų kameroje apie 30, didesnė viršutinių gultų dalis laisva.

Vos parodau pjūkliuką, mane apspinta keli rusai ir ukrainiečiai, įsitaisę prie lango. Čia toks plienas! Iš jo galima padaryti puikų skustuva! Atiduodu. Ir tikrai, po kelių dienų jau skuta barzdas vienas kitam puikiai išgaląsta geležte. Aš ir draugai tenkinamės tuo, kad pirtyje kirpimo mašinėlė yra apkerpamos ir mūsų ne itin dar pastebimos barzdos, tad kameros “kirpyklos” paslaugomis, rodos, niekas taip ir nepasinaudojome.

O ir prieš ką čia gražintis? Tačiau keletas ukrainiečių ir rusų buvo kitos nuomonės. Ir štai dėl ko. Pasivaikščiavimui būdavome išvedami į kiemą, bet specialios aptvertos aikštelės tam nebuvo. Tad rikiuotėje po tris keturis greta sukome ratus tarp dviejų barakų, o iš vieno barako keleto langų žvelgė į mus įvairiaspalvės gražuolės. Negalėjome prisiartinti prie tų langų arčiau 4-5 m, negalėjome ir sustoti, tačiau mūsų frantai pūtė krūtines prieš tuos langus kaip gaidžiai ir keitėsi su žiūrovėmis reikšmingais žvilgsniais, kartais ir vienu kitu žodžiu. Parėję ginčijosi, kuri gražesnė, kuri tam ar anam pasiuntė meilesnį žvilgsnį. Ir ruošėsi kitam pasimatymui: iki veidrodinio blizgesio šveitė kai kurių turėtus aulinius batus, traukė iš maišų siuvinėtus ukrainietiškus marškinius, gražiai ant aulų užleisdavo plačias, šarvarus primenančias kelnės...

Galbūt tarp moterų buvo ir lietuvių, bet lietuviškų žodžių iš gražuolių negirdėjome, gal joms, kuklesnėms, sunkiau buvo prasibrauti ir prie langų. Be to, atrodo, kad tai nebuvo 58-sis straipsnis.

“Pasimatymai” baigėsi po kokios savaitės, kai pasivaikščiavimui paskyrė kitą vietą.

Vaikščiodami dažnai matydavome aukštai padebesiais praūžiančius nematytus lėktuvus, jų ūžesys daugiau panėšėjo į šniokštimą. Tai buvo pirmieji ar vieni iš pirmųjų sovietinių reaktyvinių lėktuvų, gaminamų ir bandomų Kuibyševio aviacijos gamykloje. Kalbėta, kad jie statomi, pasinaudojant vokiečių konstruktorių projektais, dabar jie tobulinami.

Be mūsų, septynių telšiškių, kameroje buvo ir daugiau lietuvių, visi buvome užsiėmę gultus šalia viens kito apačioje, kiek toliau nuo lango, nes ten gulėjo kameros senbuviai. Kai kurie čia leido jau antrąjį mėnesį. Turėjome ir gerų dainininkų, bet pagrindinis buvo Evukas. Dainuoti čia nedraudė, tad vyrai savo gražiais balsais užtraukdavo dainą, kad net lubos kilnodavosi. Ypač gerai skambėdavo daina “Siuntė mane motinėle”. Trečią kartą kartojant “siuntė mane”, balsai tiesiog gauste užgausdavo, įgaudami beveik metalinį skambesį. Aš, ir ne tik aš, gėrėjomės šiuo dainavimu, o vienas rusas sužavėtas kartojo:

-Vot eto piesnia!

Evukas buvo išsaugojęs mano duoninius šachmatus, kartais juos pastumdavome, tačiau man labai trūko Danieliaus. Vienas rusas, pamatęs figūras, ėmė prašyti ir jam tokias padaryti. Kitas pamokė, kaip iš duonos pasidaryti geresnę, kietesnę lipdymo tešlą.

Technologija kalėjimo sąlygomis buvo gana kebli: duoną reikėjo išmirkyti, išspausti per tankią medžiagą (tam naudojau nosinę), o po to labai skystą švelnią tyrelę iki reikiamos kondicijos džiovinti, apsitempus ja rankas. Taip jinai džiūvo geriausiai. Duoną čia gaudavome tik kvietinę, vadinamą “pilkąja” (*sieryj chlieb*), ji šiek tiek priminė lietuvišką ragaišį. Išspausa per nosinę, tyrelė buvo visai balta ir sutirštėjusi labai patogi lipdymui. Sudžiūvusi masė buvo kaulo kietumo.

Žaliava aprūpino užsakovas, jis padarė ir juodų dažų: padegino kažkur rastą guminį puspadį. Figūros išėjo gražesnės ir tvirtesnės už telšiškes, spalvos daug ryškesnės, baltosios figūros tikrai buvo baltos. Nežinodamas, iš ko jos padarytos, niekas neįtarė, kad tai duona. Per čia išbūtą mėnesį padariau dar vieną komplektą. Kartą neapskaiciavau laiko, ir teko eiti į vakarinę ruošą, rankas apsitempus dar per skysta tyrele.

Vadinamon ruošon arba į prausyklą vesdavo rytais ir vakarais. Prausykla buvo atskirame pastate. Prie sienos priešais įėjimą betoninėse grindyse žiojėjo keliolika skylių, prie šoninės sienos – keli praustuvai su šalto vandens čiaupais, prie kitos – skardinis lovys, besileidžiantis į skylę kampe. Liepos karščiai taip įkaitindavo barako stogą, kad visą laiką jautėmės lyg pirtyje, dėvėjome tik glaudes, kartais dar marškinėlius. Taip vaikščiojome ir į prausyklą, kur apsipildavome šaltu vandeniu nuo galvos iki kojų. Nesišluostę grįždavome į kamerą ir, kol neišdžiūdavo glaudės ir marškinėliai, jausdavomės kiek vėsiau.

Vienas iš prie lango įsikūrusių kavalierių, pamatęs “puspadinius” dažus, sumanė pasidaryti tatuiruotę. Paprašė nupiešti moters galvutę. Nebuvau tokių piešinių paišęs, bet pabandžiau ant popieriaus skiautės kažką panašaus pakeverzoti, ir išėjo visai simpatiškas piešinukas. Toliau jau “meistras” pats padarė kopiją ant kliento rankos prie peties ir ėmėsi darbo. Adatą dezinfekavo, pakaitindamas ją degtuku, o paskui mirkė ją į paruoštą juodą košelę ir apibadė piešinio kontūrus. Procedūra skausminga, petys paraudo ir ištino, bet po kelių dienų viskas praėjo.

Netrukus po atvykimo vienas iš kameros draugų kažkaip nugirdo, kad prasidėjęs karas. Karo veiksmai vyksta Karelijoje. Pagaliau! Pagaliau konfrontacija tarp Sovietų sąjungos ir Vakarų peraugo į rimtą konfliktą! Gal geroji mūsų “vaduotoja” galų gale bus priversta išeiti iš Rytų Europos, tuo pačiu ir iš Pabaltijo! Bet kodėl kariaujama Karelijoje ir tik Karelijoje? Gal sąjungininkai pasinaudojo Suomijos teritorija ir pradžia pačiais suomiais? Visai svarstėme naujieną ir vis labiau abejojome jos tikrumu. Tik antrą ar trečią dieną sužinojome, kad karas vyksta tarp Šiaurės ir Pietų Korėjų... Tad vargu tas karas pakeis mūsų padėtį.

Į kamerą įleido keistokai apsirengusį tamsaus gymio vyruką: beformės kelnės, balti marškiniai, juoda berankovė, ant galvos cilindrinė besnapė kepuraitė. Jokio nešmens jis neturėjo. Labai laužyta rusų kalba paaikšino, kad esąs Afganistano tadžikas, kad per sieną atėjęs aplankyti giminių, ką vieni ir kiti ir anksčiau dažnai darė, tačiau ši sykį buvęs sulaikytas, apkaltintas šnipinėjimu ir gavęs už tai ar tik ne 25 metus.

Vieną popietę sulaukėme dar vieno “žymaus” svečio. Įleistas į kamerą, netaręs nei labas, nei sudiev, jis greitai žingsniu pražygiavo iki lango, užmetė savo mantą ant viršutinio gulto, kur tuo metu gulėjo pusamžis rusas, ir be ceremonijų pareiškė:

-Nešdinkis! Čia gulėsiu aš!

Gulinčiojo atsakymas buvo greitas ir aiškus: pasisukęs šonu ir pasirėmęs alkūne jis kiek pritraukė vieną koją ir staigiai spyrė ateiviui į nosį. Šis vėl čiupo savo maišą, karštligiškai bandė jį atrišti, spiegiančiai rėkdamas:

-Kur mano peilis? Kur mano peilis? Papjausiu!

Pjaušimasis nelaukė: nušokdamas nuo gulto, dar vienu spyriu pavaišino ateivį, nubėgo prie *paraškės*, griebė jos medinį dangtį ir šiuo gan svarių ginklų labai sėkmingai ėmė vanoti oponento šonus. Vietoje grasinimų dabar išgirdome verksmingą riksmą:

-Brolyčiai, gelbėkit! Fašistai muša!

Iš gretimos kameros pasigirdo bildesys, triukšmas, riksmas ir grasinimai. Nejistiklėtų abiejų kamerų langus skyrė kokie 4 m, tad vieni kitus girdėjome puikiai. Mušamasis rėkdamas, prisidengdamas rankomis, ėmė bėgti prie durų, o “vaišingasis” šeimininkas tylėdamas ir labai dalykiškai vis nuleisdavo dangtį ant bėgančiojo galvos, pečių, nugaros. Keisčiausia, kad keletas ir iš mūsų kameros (tarp jų buvo vienas lietuvis), pašokę ant gultų viršaus, bėgo iš paskos, mosuodami rankomis ir spiegdami, lyg patys ką muštų ar būtų mušami.

Greit sužvangėjo durys, ir du prižiūrėtojai, leidę mušamajam išsmukti lauk, nieko nesakę uždarė duris. Triukšmas pas mus ir kaimynus nutilo. Atrodo, kad prižiūrėtojai kuo nors įsipykusį *blatniaką* (“*blatnoj*” – dar vienas aukštesnės kastos vagių pavadinimas) įleido mums tyčia, norėdami jį pamokyti.

Atėjo viena iš liūdniausių dienų: etapan įsakyta ruošti keturiems iš mūsų septyniukės: Benikui, Bubelei, Česnauskui ir Kabalinskui. Pirmieji trys buvo mūsų būrelio siela: linksmiausi, draugiškiausi, labai geranoriški. Labiausiai gaila buvo skirtis su Evuku: nuolat jaučiau – ir, matyt, ne aš vienas – jo globą, sklindančią nuo jo šilumą.

Liūdnei atsibučiavome.

Likome trise su Katinu ir Chmieliausku. Ar ilgam?
Iki šiol kartu keliavo tarsi dalelė Lietuvos. Dar daugiau – tarsi dalelė mokyklos, dalelė namų. Kas bus toliau?
Po keleto dienų dundėjome rytuosna ir mes.

SVEIKA, AZIJA, SVEIKA...

...ne pro grotuotą langą tikėjau si tave pamatyti...
Šį kartą visi trys įsitaisėme ant viršutinės lentynos. Miegoti buvo patogiu, bet gulščioje padėtyje reikėjo būti visą laiką, atsisėsti galėjai tik smarkiai susikūprinęs.
Antrą kelionės dieną privažiavome Pietų Uralo priekalnes, ėmiau laukti, kada čia pamatysiu tikruosius aukštus kalnus, stačias uolas. Jaučiasi, kad kelias pamažu kyla, darosi labiau vingiuotas, bet mano laukiamų “tikrų” kalnų vis nėra, vis tik aptakios mišku apžėlusios kalvos, tarp kurių dažnai matosi gamyklos.
Kažkurioje stotelėje sąstatą tempusį garvežį pakeičia elektrovezis. Sveikatyts jis turi kur kas daugiau: greičiau įsibėgėja, lengviau ima įkalnes ir posūkius.
Baškirija. Keisti, nerusiški stotelių pavadinimai. Vienas net prajuokino – Ai. Atrodo, yra ir upė Ai. Pradeda lyti, langai aprasoja. Pro mažąjį langelį aklinijoje vagono pusėje, jau ir taip apdulkėjusio, beveik nieko nebesimato. Atsisuku į fasadinę pusę, bet ir pro didįjį langą matosi tik migloti vaizdo kontūrai.

Etapo pabaiga, Čeliabinskas. Šis miestas, atrodo, jau Azijos pusėje. Tinkuoto mūro keliaaukštė *peresylka*, palyginti, nauja, pirtis normali.

Po kratos, pirties ir *prožarkos* ilgai laukiame erdviame priepirtyje. Vienas rusas išsitraukia tikrus šachmatus ir bemat sutvarko du ar tris priešininkus. Dairosi naujų aukų. Povilas ima įkalbinėti išbandyti su juo jėgas ir man. Susėdame. Iš atsainaus į mane mesto žvilgsnio, pabrėžtinai nerūpestingo figūrų sumėtymo ant lentos, matau, kad varžovas manęs, vaikėjo, visai nevertina. Tad stengiuosi lošti kuo atidžiau ir po geros valandos, sirgalių džiaugsmui, pasipūtėlį įveikiu. Revanšui laiko nebebuvo.

Kamerą gauname ketvirtame aukšte. Ji mažesnė, negu iki šiol gyventos (išskyrus Telšius), prie trijų sienų įprasti dviaukščiai gultai.

Visi trys įsitaisome kairiajame kampe prie lango, antrame aukšte. Trijų langų palangės beveik sutampa su gultų viršumi, tad iš čia atsigulus ar atsisėdus patogiu žiūrėti pro juos. Už tai apatinius gultus gaubia prietema. Juos užsiėmė baikštūs ir gana ramūs žmogeliai, atrodo, buvę kolūkiečiai. Be mūsų ir kitame kampe įsikūrusio smulkaus sudžiūvusio žmogelio, viršuje daugiau nieko nėra.

Tačiau tas neišvaizdus pusamžis žmogelis, pasirodo, yra labai svarbi asmenybė, ko gero – tikras įstatyminis vagis. Visų pirma – apsirengęs jis daug geriau už bet kurį kitą kameroje. Antra – guli ne kokį švarką pasitiesęs, o gerą vatinį čiužinį. Turi jis ir paklodes, ir antklodę. Bet svarbiausia – nevaikšto prie durų pasiimti dalijamo maisto – jį aptarnauja ir viską atneša *šestiorka*, galbūt mano amžiaus ir panašaus ūgio vaikinai.

Kažkaip pražiopsojau ar prasnaučiau epizodą, kai, Algimanto pasakojimu, *šestiorka* surinko duoklę iš apačioje esančiųjų. Nedaug ką jis ten rado, nors visi paklusniai parodė savo maišų turinį.

Jau po pirmojo pasivaikščiojimo grįžtant į vidų, išgirdome rėkiant pro viršutinio aukšto langą:

-Vasia, žinai, kas su tavim sėdi? *Čiornomorec*, suka!

Iš visko sprendžiant, žodžiai buvo skirti mūsų “aristokratui”, nes kaip tik jis stabtelėjo ir linktelėjo galva. Einant į kamerą, prižiūrėtojas sustabdė ir paliko už durų kresną vyrioką odine striuke, į kurią nebuvo atkreipęs dėmesio. Tai, matyt, ir buvo vagių įstatymus pažeidęs Čiornomorcas, ir prižiūrėtojas iš karto atskyrė demaskuotą *suką* (kalę).

Per pasivaikščiojimą įsikalbėjau su visai jaunu vaikinuku baškyru. Niekada nebuvo tekę bendrauti su kitos rasės atstovu, tad su įdomumu užkalbinau apvaliaveidį ir siauraakį kameros draugą. Savo juokinga rusų kalba (po devynių kalėjimuose praleistų mėnesių aš jau visai pakenčiamai šia kalba kalbėjau) jis papasakojo, kad dar prieš porą metų kolchoze pavogęs kibirą bulvių, nes šeimoje nebeturėję ką valgyti. Už tai gavęs penketą

metų ir dalį bausmės atsėdėjęs nepilnamečių kolonijoje. Pasirodė jis man gana draugiškas ir geranoriškas, gal dėl to, jog iki šiol mažai buvo sulaukęs dėmesio ir užuojautos.

Antrą ar trečią dieną, pusiau gulom atsirėmęs į savo maišą, kuriame jau senokai nieko valgomo nebebuvo, žiūrėjau pro langą. Povilas su Algimantu gulėjo ir snūduriavo už poros metrų. Žemai už lango buvo kalėjimo tvora, už jos – lyg ir sandėliai, toli kairėje matėsi krūvelė aukštų namų, pagal architektūrą netgi primenančių dangoraižius, o tiesiai toli už sandėlių pamačiau šokinėjančius parašiutininkus. Su įdomumu stebėjau jų šuolius, kai šalia atsirado *šestiorka*.

-Atrišk maišą! – be jokios įžangos įsakė man.

-Eik tu...- ir pasiunčiau jį ten, kur dažnai vienas kitą siunčia rusai, pirmą kartą panaudodamas itin populiarių rusišką keiksmą iš trijų raidžių.

Šestiorka akimirksniu nusitraukė savo pusbatį ir bandė trinkelėti juo man per galvą. Kryptelėjau, batas nuslydo pečiu, beveik nepaliesdamas manęs. Antrą kartą užsimoti nebespėjo. Nė nepamačiau, kaip Povilas katinišku šuoliu (vėliau dažnai juokėmės iš jo tikrai katiniško vikrumo, visiškai pateisinančio pavardę) atsідūrė šalia ir abiem rankom nutvėrė užpuoliką už gerklės. Būtent nemušė ir nieko daugiau nedarė, tik, stovėdamas iš užpakalio, tarsi replėmis laikė suspaudęs *šestiorkos* kaklą. Šis ėmė rėkti lyg skerdžiamas. Pašoko ir atbėgo jo šeimininkas.

-Vaikiniai, nereikia! Nereikia! Viskas! Baigiam! – ėmė raminti jis mus.

Povilas atleido gniaužtus, šeimininkas su tarnu grįžo į savo kampą. Šventėme pergalę. Tačiau miegojome neramiai ir atidžiai klausėmės kiekvieno garso: buvome girdėję, kad tokie žmonės įžaidimo neatleidžia, kad miegančiam įžaidėjui prisėlinę skutimosi peiliuku perbraukia per akis, kad baksteli peiliu ar kitaip keršija. Dūris dviem praskėstais pirštais į akis pasipriešinusiajam yra jų mėgstamas numeris. Grasinančius dviejų pirštų mostus link akių jau teko matyti. Tad stengėmės būti budrūs. Bet viskas tuo incidentu ir baigėsi, vagis kitą dieną netgi visai pagarbiai mus užkalbino.

Po penkių Čeliabinske praleistų dienų vėl po mumis trinksi vagono ratai.

Praslinkus parai, atsiduriame Petropavlovsko *peresyloje*. Tai pati blogiausia iš visų, kuriose teko iki šiol “svečiuotis”: žemi sukiužę pastatai daugiau panašūs į sandėlius. Bet mūsų čia nelaiko: davę karšto maisto ir aprūpinę sausu daviniu, tą pačią dieną pakrovė į kitą traukinį. O prieš traukinį susitikome su beveik dviem savaitėm anksčiau išvežtais savo draugais Beniku, Bubele ir Kabalinsku. Nebuvo tarp jų tik Česnausko. Nuotaika beveik puiki.

Petropavlovskas ir jo kalėjimas vos ne visiškai skendi atminties miglose, tačiau vienas dalykas rėžte įsirėžė: sausą davinį sudarė kepalukas kvietinės duonos ir – apie tai, rodos, galėjome tik pasvajoti – visa rinkė, gal net pusė kilogramo, pusiau rūkytos dešros! Iš duonos kiekio galėjome spėti, kad šį kartą etapas bus ilgiausias iš visų turėtų anksčiau. Ir neapsirikome.

Išsukę iš Transsibiro magistralės, nuo Petropavlovsko važiavome beveik tiesiai į pietus.

Suolai ir pertvaros vagone – iš siaurų medinių lentelių, kokie būna kietuose priemiestiniuose traukiniuose. Sėdėjome susigrūdę po keturis ar penkis ant suolo, lentynų vagone nebuvo. O jeigu ir būtų buvusios, ant jų gulintieji būtų tiesiog iškepę, nes ir taip vagonas kasdien darėsi vis labiau panašus į *prožarką*. Šioje *prožarkoje* gerai jautėsi tik daugybė blakių, puikiai įsitaisiusių už lentelių ir pro jų plyšius naktimis atakavusių mus. Jos nebuvo išrankios. Jau nebesigyriau, kad esu joms neskanus, kad manęs jos nepuola: blauzdos, ypač ten, kur lietėsi su suolo kraštu, ir pakaušis buvo sėte nusėti guzais. Naktimis snaudėme sėdėdami ir, žinoma, galvas atremdavome į pertvarą, tad toms kraugerėms maistą patiekdavome prie “namų durų”, jos puotavo, tiesiog eilutėmis sustojusios ant “namų” slenksčių.

Pirmą kelionės dieną pro šalį slinko pelkėtos lygumos, beržynėliai, krūmynai. Vėliau juos pakeitė žalia stepė, greit perėjusi į visiškai rudą išdegusią pusdykumą be galo ir krašto, pajvairinamą nuolaidžių kalvų. Buvo ji visiškai tuščia, tik kas keliasdešimt kilometrų galėjai pamatyti kelių molinių ar moliu apdrėbtų plokščiastogių namukų krūvelę, savo spalva mažai besiskiriančių nuo aplinkos. Jie stovėjo taip ankštai, kad rodos, lietė vienas kitą, o aplink – nei krūmelio, nei žolelės, nei tvorelės. Šalia stovintis vienas kitas trobelių gyventojas šiuo karščių metu buvo apsivilkęs šiltu chalatu ar paltu, užsimaukšlinęs kepurę.

Susidomėję vienas kitam rodėme pamatytus du kupranugarius, nedidelių juodų ožkų didžiulę bandą, kuriai einant, dulkės kilo iki debesų.

“SVETINGASIS” STEPLAGAS

Po keturių ilgiausios ir vargingiausios kelionės dienų, traukiniui sustojus ankstų rytą, pagaliau išgirdome komandą: “*Vychodi!*” Buvo 1950 metų rugpjūčio 8-jį.

Išlipome visi, buvę vagone, – 24 žmonės. Jokio stoties pastato nesimatė, tolumoje dunksojo šachtos bokštas su terikono kūgiu, iš tolo panašiu į piramidę. Po keliolikos ėjimo minučių priėjome aukštus aklinus vartus, į abi puses nuo jų tęsėsi nubaltinta siena su spygliuota viela viršuje ir sargybinių bokšteliais. Vartai atsidarė – įžengėme į namus, kurių “svetingame” prieglobstyje teks praleisti keletą metų.

Už vartų ant žemės sėdėjo būrelis kalinių, matyt, laukiančių, kada bus išvesti į darbą. Iš ten išgirdome linksną balsą:

-Priviet novomu popolneniju! (Sveikiname naują papildymą)

Po to, nužvelgęs ant pečių nešamus mūsų maišus, tas pats balsas pridūrė:

-Bacilla jiestj? (vagių žargonu “lašinių turit?”).

Mus nuvedė į čia pat dešinėje esantį neišvaizdų žemą pastatą. Po įprastinio patikrinimo, šaukiant pavardėmis, o mums vardijant savo vardus ir “nuopelnus”, po kratos, pirties ir “kirpyklos”, kurioje neklausiama, kokio, gerbiamasis, fasono pageidautumėt, išklausėme instruktažą apie lagerio tvarką.

Visa ta diena buvo kažkuo užimta, bet dabar sunku atminti viską nuosekliai atkurti. Jau tuoj po pirties buvome “sunumeruoti”: gavome ant delno dydžio baltų skiaučių juodai užrašytus numerius. Juos reikėjo prisisiūti ant švarko nugaros ir kelnų virš kairiojo kelio. Po kurio laiko, griežtinant režimą, numerius jau nešiojome ir ant kairiosios rankovės bei ant kepurės.

Numerį sudarė dvi arba trys raidės ir skaitmuo. Man teko SVV-3 (rus. CBB-3), Evukui – SVV-2. Raidė S buvo bendra visame Steplage, o kiekviena nauja raidė pradėjo naują kalinių tūkstantinę. Kadangi tokiu būdu visa abėcėlė jau buvo išnaudota, raides pradėta dvigubinti. Žinant, kad rusiška abėcėlė, atmetus kietinamąjį ir minkštinamąjį ženklus, turi 31 raidę, o V (B) yra trečioji, nesunku paskaičiuoti, kad mūsų etapas pradėjo 34-ją lagerio gyventojų tūkstantinę. Žinoma, vienas kitas iš to skaičiaus buvo perkeltas į kitus lagerius, ne vienas atgulė amžinam poilsui, gal kas nors buvo paleistas ir į laisvę, nors tokių atvejų negirdėjau bent trejetą metų, bet per visus šio plačiai išsimėčiusio lagerio punktus tuo metu buvo, manau, apie 28-30 tūkstančių kalinių.

Patekome į pirmąjį Steplago punktą. Už tvoros buvo trečiasis, pats didžiausias, už kitos – lagerio ligoninė, o įstrižai – antrasis lagpunktas. Visas trijų punktų ir ligoninės kompleksas buvo aptvertas bendra mūro siena ir sudarė kvadratą ar stačiakampį su maždaug 200-250 m ilgio kraštinėmis. Kiekvienas lagpunktas turėjo savo vartus ir iki mūsų atvykimo tarp jų buvo tik spygliuotų vielų tvoros. Tačiau mums atvykus, tarp kaimyninių punktų jau buvo įpusėtos mūryti akmens mūro sienos. Trijuose lagpunktuose buvo 6-7 tūkstančiai kalinių. Pirmasis mažiausias – turėjo apie tūkstantį su trupučiu.

Ne iš karto pavyko išsiaiškinti teisingą vietovės pavadinimą. Vieni sakė Džezkazgan-Rudnik (Rūdynas), kiti – tiesiog Džezkazgan, neretai šį keistą pavadinimą savaip iškraipydami. Vėliau išsiaiškinau, kad tikrasis Džezkazganas yra gal už 40 km, o mūsų gyvenvietė, apsupta vario rūdos šachtų ir karjerų, dažniausiai vadinama tiesiog Rudnik. Kartu šis kompleksas būdavo pavadinamas ir Didžiuoju Džezkazganu (*Bolšoj Džezkazgan*). Iki srities centro šiaurėje, Karagandos, - apie 400 km (Vėliau buvo įkurta Džezkazgano sritis).

Tą pačią dieną sužinojome, kad mūsų lageris – griežto režimo. Dėl to ir esame papuošti numeriais, o vakare po patikrinimo ir *otbojaus* būsimie saugiai uždaryti savo sekcijose (gyvenamosios patalpos čia jau vadinamos ne kameromis, o sekcijomis). Tad naktimis neteks skirtis ir su įprastomis *paraškėmis* (vienas visam lagpunktui “daugiapostis” tualetas buvo atskiram pastatėly).

Pranešta, kad galime parašyti laišką namiškiams (vieną!) ir atiduoti vadovybei. Atgalinis adresas: Kazachstanas, Karagandos sritis, Džezkazganas, pašto dėžutė numeris toks ir toks. Per metus maloniai bus leista parašyti du laiškus. Ir nebandyk juos siųsti nelegaliai ar be cenzūros!

Išeinant iš pirties, laukė malonus siurprizas – pamatėme iki ausų išsišiepusį ir rankas išskėtusį Algį Česnauską. Dabar kartu ar bent netoliese vėl būsime visi septyni! Šis nepataisomas optimistas ėmė kelti ir mūsų ūpą: nieko, gyventi galima, štai šjryt supyliau į save dvi porcijas sriubos (patapšnojo sau per pilvą), nes kažkas iš brigados susirgęs ar jos atsisakęs. Kol kas tebesąs vadinamajame karantine, bet medicininė komisija jam nustačiusi pirmąją šachtininko kategoriją (*piervuju šachtiorskiju*), tad teksią dirbti šachtoje, o šachtininko *pajokas* (daviny) esąs didesnis, negu paviršiuje dirbančiųjų. Tiesa, paklaustas apie specialybę, prisistatęs dažytoju (mes beveik visi dar Klaipėdoje buvome “išsirinę” šią specialybę, nes įsivaizdavome lengvai sugebėsią mirkyti teptuką į dažus ir tepti juo sienas). Bet kai paprašytas papasakoti kaip padaryti medžio lentų imitaciją jis pradėjęs aiškinti, kaip gražiai išpieš kiekvieną rievę ir šaką, to užtekę. Pasirodo, sieną reikią iš pradžių nudažyti šviesiais dažais, šiems išdžiūvus – tamsesniais, ir tada rantyta guma braukiant išgauti medžio faktūrą (taip iki pusės buvo išdažytos valgyklos sienos). Na, nieko, beveik nė vienas čia nedirba pagal specialybę!

Dabar jis gaunąs mažiausiąjį, karantininį, davinį ir varinėjamas tai šen tai ten, o šiandien padedąs mūrininkams zonoje.

Maišus ir visa kita, kas nereikalinga, atidavėme į saugojimo kamerą, lagerio žargonu – *kaptiorką*. Pasilikome tik tai, ką turėjome ant savęs.

Per pietus gavome paragauti ir lagerio maisto. Apvaliais kepaliukais lagerio kepykloje kepama duona pasirodė rūgšti ir drėgna, o patiektos sriubos paragavau tik keletą šaukštų – tokios blogos, nemaloniai žuvimi dvokiančios sriubos dar neteko ragauti. Be žuvies pėdsakų, joje plaukiojo ir žali kieti kopūstlapiai – tie, kurie, paprastai, nulaužomi ir paliekami darže arba sušeriami gyvuliams. Suvalgiau tik košę. Kol kas tokį išrankumą galėjau rodyti, nes, nors ir blogai maitinami, ilgoje kelionėje nusišėdėję, mažai miegoję ir vis dar kankinami karščių, didelio apetito neturėjome.

Tą pačią dieną praėjome ir medicininę komisiją. Visi, išskyrus mane su Kabalinsku, gavusius pirmąją paviršiaus kategoriją, gavo pirmąją šachtininko. Kol kas tris savaites turėjome išbūti karantine ir į brigadas išskirstyti nebuvo. Visa darbo jėga šiame lageryje, atsižvelgiant į sveikatą, buvo skirstoma į keturias kategorijas: jau minėtas dvi pirmąsias, antrąją ir ketvirtąją. Trečios nebuvo. Antroji, paprastai, dirbo kartu su turinčiais pirmąją paviršiaus kategoriją, išskyrus gal tik sunkaus fizinio darbo reikalaujančius objektus, pavyzdžiui, akmens karjerus. Ketvirtąją kategoriją sudarė invalidai ir, kaip sakytų Balys Sruoga, klipatos. Tikrų invalidų – bekojų, berankių ar pan, - mūsų lagery nebuvo, ketvirtąją kategoriją gaudavo jau čia nusibaigę, išsekę ar susirgę rimtesne lėtine liga, dažniausiai - pagyvenę kaliniai. Kurių neišveždavo, dirbdavo įvairius pagalbinius darbus zonoje: buvo sekcijų tvarkiniai (prižiūrėtojai), padėdavo valgykloje ir pan. Nors ir čia darbo pakako, pavyzdžiui, sekcijos tvarkinys turėjo kasdien išplauti grindis, rytą ir vakare atnešti po keletą kibirų karšto virinto vandens, išnešti, išplauti *paraškę*, žiemą iškūrenti krosnį, tačiau darbas nebuvo alinantis, viskas čia pat, be to buvo daugiau galimybių susimedžioti papildomą kąsnį. Tad toks darbas buvo ne vieno svajonė.

Pirmajame lagpunkte buvo keturi gyvenamieji barakai. Kadangi nuo vartų žemės paviršius šiek tiek leidosi žemyn, tai arčiau vartų stovintys barakai iš vieno galo turėjo po du aukštus. Kairiajame nuo vartų buvo įrengta valgykla, virtuvė, duonos pjaustykla (*“chlieboriezka”*), turėjo kabinetą karininkas operatyviniam darbui, vadinamas *“operu”*, o dar dažniau – *“kūmu”*. Kūmo žinioje buvo informatoriai-šnipeliai ar tiesiog skundikai, vadinamieji *“beldikai”* ar *“stuksentojai”* (rus.*“stukači”*). Tame barake dar tilpo ir lagerio kontorėlė bei dvi gyvenamosios sekcijos. Dešiniajame barake buvo keturios sekcijos, o po dviejų sekcijų apačia – saugojimo kamera. Joje, be *“civilinių”* rūbų, galima buvo pasidėti ir siuntiny gautą maistą.

Lygiojoje zonos dalyje, toliau nuo vartų, buvo dar du barakai, turėję po keturias sekcijas. Dešiniojo tolimajame gale buvo vadinamoji sanitarinė dalis (*sančastj*), joje dirbo gydytojas kalinys ir vienas ar du sanitarai. Ateidavo čia ir gydytoja *“iš laisvės”*. Iš ten ateidavo ir pagrindinis medicininės komisijos gydytojas vyras.

Jau tą pačią dieną po pietų buvome pristatyti prie darbo: padavinėti mūrininkams, mūrijantiems sieną tarp mūsų ir trečiojo lagpunktų, skiedinį ir akmenis.

Tą vakarą turėjo būti rodomas kinas – ši svarbiausioji, anot Lenino, menų rūšis ir viena iš pagrindinių piliečių auklėjimo priemonių nebuvo užmiršta ir čia. Rodomas jis buvo ant baltos dviaukštės barako sienos. Sutekus (temo vasarą čia pastebimai anksčiau ir greičiau, negu Lietuvoje, o skirtumas tarp dienos ir nakties metų bėgyje nebuvo toks ryškus) draugai, nors ir pavargę po kelionės ir darbų, jau 10 mėnesių nematytos pramogos nenorėjo atsisakyti.

Aš gi traukinį, ko gero, miegojau mažiausiai už visus (ir dabar sėdėdamas nemoku miegoti). Tad, sulaukus vakaro, akys tiesiog merkėsi, buvau mirtinai išvargęs. Ištuštėjusioje sekcijoje, daugumai išėjus į kiną, ėmiau dairytis, kur čia atsigulus. Ilgokos patalpos šonuose buvo išrikiuota po 10 ar 12 keturviečių dviaukščių gultų, tarp jų įspraustos nedidelės spintelės. Ant gultų laisvų vietų nebuvo. Kad niekas netrukdytų nei man, nei aš kitiems, pabandžiau palįsti po gultu, bet pasirodė, kad medinės grindys buvo tik ten, kur vaikstoma, o po gultu – suplūktas ir dar nubaltintas molis. Radęs prie durų šluotą, prasišlaviau plotelį arti sekcijos galo (grindys pačiam gale jau buvo užimtos) ir atsiguliau. Švarką pasiklojau po šonu, o iš batelių ir ant jų sulankstytų kelnų pasidariau pagalvę. Beje, į ryškiuosius mano batelius dar dieną ne vienas atkreipė dėmesį ir siūlė juos parduoti arba mainyti. Nesutikau. Dabar, turėdamas juos po galva, apsidraudžiau ir nuo galimos vagystės.

Ir nugrimzdau tarsi į nebūtį, vos prigludžiau galvą prie “pagalvės”.

DIENOS KARANTINE

Pabudau išsimiegojęs geriau, negu minkščiausiose duknose. Buvo jau išaušę. Besirąžydamas pajutau, kad galva atsidūrė labai jau žemai. Gal batai prasiskyrė? Čiupt čiupt – nėra batų! Pašokęs pakeliu kelnes – tuščia...Kam pasiskūsi?

Dvi ar tris dienas pravaikščiojau basas, kol gavau keistą apavą – *čiūnes* (rus. čuni). Tai buvo laivelių pavidalo užriestomis nosimis kalošai, išlieti iš kietos gumos ir neturintys jokio pamušalo. Šonuose ir gale laiveliai turėjo skylutes virvutei praverti, ir bet kuris tiko tiek vienai, tiek kitai kojai. Kadangi su batais buvo dingusios ir paskutinės kojinės, tai ėmiau nešioti šį apavą basnirčia. Jau po pusvalandžio rugpjūčio karštyje *čiūnės* būdavo pilnos prakaito, kojos po jas imdavo nemaloniai slidinėti, vaikščioti buvo labai nepatogu. Bet basam dar blogiau: žemė visur nusėta akmenukais ir aštriais skaldos trupiniais. Išmokytam ir įpratusiam taupyti kiekvieną drabužėlį, man nė į galvą neatėjo mintis, kad galiu suplėšyti kokias apatines kelnes ar marškinius, padėtus *kaptiorkoje*, ir pasidaryti autus.

Pirmomis dienomis teko dirbti prie tvoros statybos. Ji, kaip ir visi pastatai lageryje ir pačioje gyvenvietėje, buvo sukrauta iš akmenų. Sakau “sukrauta”, nes vargu tai galima pavadinti įprastiniu mūrijimu: plokšti akmenys buvo kraunami vienas ant kito, tarpus užpildant čia pat pasikasta ir vandeniui atskiesta molinga žeme. Po to toks mūras aptinkuojamas arba apdrebiamas tuo pačiu moliu. Tokių sienų storis siekė apie 60 cm. Mūsų barakai buvo nutinkuoti lygiai ir gražiai, galbūt su cemento ar kalkių priemaiša, nubaltinti.

Lagerio teritorijoje kai kur ištisinis akmens masyvas siekė paviršių, bet žemojoje dalyje rudai raudonos žemės buvo daugiau nei per metrą, tad vapną minkėme čia pat šalia tvoros kasamose duobėse.

Nė mažiausio krūmelio ar medelio punkte nebuvo, vargu tuo metų laiku būtum kur radęs ir žolytę, nes ir stepėję dabar matėsi vien išdžiūvę sausi stagarai.

Lagerio maistas atrodė labai neskanus, duona sprangi. Rytais visi jos gaudavome po 500g gabalą. Prie jo pagaliuku beveik visuomet būdavo prismeigtas trūkstamų gramų gabaliukas. Vakarinis duonos davinyš priklausydavo nuo brigados užduočių įvykdymo, bet mes kol kas gavome minimumą – 250g. Dauguma valgykloje duonos nevalgė – paskubom supylę į save skystos sriubos aliuminį dubenėlį ir košę, ant kurios šliūkšteldavo šaukštelį aliejaus (košės kiekis taip pat priklausė nuo brigados darbo rezultatų), duoną pasilikdavo užsigardžiavimui. Retas, labai retas turėdavo valios jos gabaliuką pasilikti pietums. Darbovietėse, paprastai, pietų neduodavo, nebuvo kur jų ir virti.

Baigus tvorą, galutinai nutraukusią susisiekimą tarp lagpunktų, keletą dienų buvome išvaryti į sandėlius už zonos. Tvarkėmė juos rudeninio derliaus priėmimui. Stebino kelios didžiulės išbetonuotos duobės-baseinai, kuriose bus raugiami kopūstai – vienas iš pagrindinių kalinių maisto šaltinių.

Atskiroje patalpoje radome kalną druskos, tad įsipylėme jos į kišenes – mirkysime į ją duoną, su druska ji turėtų būti skanesnė. Taip keletą dienų ir darėme, užsigirdami miežine ar panašia kava, kuri kasdien būdavo užplikoma keliais kibirais karšto vandens kiekvienos sekcijos bakelyje. Tik cukraus neturėjome. Cukrus, kaip vėliau patyriau, čia būdavo atiduodamas tada, kai jo atveždavo, už mėnesį ar du iš karto. Tada turėdavom šventę.

O duonos ir kito maisto skonis kasdien stebėtinai gerėjo! Po geros savaitės ši sprangi anksčiau duona ėmė tiesiog tirpti tirpti burnoje be jokių priedų, net kavos nebeprireikdavo. Kad tik daugiau jos būtų!

Valgyti norėjosi vis labiau, likdavau alkanas tiek po pusryčių, tiek po vakarienės.

Kol kas aš ir dar keletas naujųjų kalinių tebegulėjome ant grindų, pasikloję kas ką turi arba ir visai be nieko. Savo kailinukų ar antklodės čia atsinešti negalėjau – būtų greit “išėję” paskui batus.

Mums atvykus, lagery dar buvo vadinamųjų *blatnyų* arba *blatniakų*, nors gal ir pagal 58-jį straipsnį teistų. Tačiau greit juos išvežė. Bet ir tarp likusiųjų, “tikrų” politinių kalinių, ilgapirščių pasitaikydavo. Tai dažniausiai buvo apie jokią politiką negalvojęs buvęs vokiečių belaisviai, vlasovininkai ir pan. Visi, pasidavę vokiečiams, o po karo, prievarta ar su džiaugsmu grįžę tėvynėn, buvo, žinoma, “tėvynės išdavikai”, ir visiems arba beveik visiems buvo atskaičiuota po 25 metus griežtojo režimo lagerių, o po jų – 5 metus teisių atėmimo, paprasčiau sakant – tremties (rusai sakydavo “*dvadcatj piatj i piatj po rogam*”. “Vlasovininkai” – raudonarmiečiai, su generolu A.Vlasovu 1942 metais perėję į vokiečių pusę arba vėliau prie jo prisidėję ir kovoję prieš bolševikus).

Antrą ar trečią naktį ant viršutinio gulto netoliese išgirdau keistą švokštimą, palydimą pusbalsiu košiamų žodžių:

-Aš tau, *pederaste*, parodysiu! Pasmaugsiu!

Prismaugtasis nešaukė, nesigirdėjo grumtynių bildesio, tarpais atrodė, kad jis atiduoda paskutinį kvapą. Nežinojau už ką tas žmogus smaugiamas, ką reiškia tas pirmąkart girdimas žodis, rodos, reikėjo pulti gelbėti nelaimingąjį. Tačiau likusiąją patalpos dalį gaubė mirtina tyla, niekas nekrustelėjo. Jau girdėjęs taisyklę: “Nesikišk į konfliktus!” tylėjau ir aš.

Po kiek laiko triukšmas nurimo. Iš ryto negyvėlių nebuvo.

Negyvėlis už dienos ar dviejų atsirado gretimoje sekcijoje už sienos. Ta sekcija turėjo atskirą įėjimą iš lauko ir buvo atitverta spygliuotos vielos tvora. Tai buvo vadinamasis *bur’as* – trumpinys iš “*barak usilennogo režima*” (“sustiprinto režimo barakas”). Ten kalėjo nusikaltę lagerio tvarkai ar valdžiai. Grįžę iš darbo ir valgyklos, jie iš karto būdavo užrakinami, nebūdavo išleidžiami ir sekmadieniais.

Kalbėjo, kad užmuštasis buvęs demaskuotas kaip “beldikas” ir už tai sumokėjęs gyvybę. Kitą vakarą visi, nedarbdami naktinėje pamainoje, buvome suvaryti į lauką priešais kino “ekraną” ir išklausėme *kūmo* ir lagerio viršininko auklėjamąsias kalbas. Kaip gi šitaip galima nusiristi, kalbėjo viršininkas, kad jūsų akyse užmušamas žmogus, o jūs piršto nepajudinate jam išgelbėti! Ir ne staiga, ne netikėtai užmušamas: jam suduota taburete tiek ir tiek smūgių, sulaužyta pati taburetė, o jūs ir dabar tylite ir slepiate žudiką! Jie, matai, miegoję ir nieko negirdėję!

Jau neprisimenu, o gal ir nebesužinojau, ar pavyko išaiškinti kaltuosius.

1950 metais didelę valdžią lagery dar tebeturėjo brigadininkai ir į šiltesnes vietas, lengvesnius darbus pralindę vadinamieji *pridurkai* (“*pridurok*” – priekvailis arba apsimetantis tokiu). Jie sudarė lagerio “aristokratiją”, ir retas kuris pats vaikščiojo į valgyklą, pagerinto valgio porciją jam iš ten atnešdavo jo parankinis, padėjęs ir pan. Nežinau, pagal kokius kriterijus buvo skiriami brigadininkai, bet mano sutiktieji I-jame lagpункte išimtinai buvo stambūs ir fiziškai stiprūs rusai. Tad, kilus konfliktui tarp jo ir kokio brigados eilinio (“*rabotiagos*”), pastarasis, amžinai alkanas ir darbų nualintas, labai galėjo pasipriešinti.

Nors karantine pagal nustatytą tvarką turėjome būti izoliuoti tris savaites, bet jau nuo pirmos dienos duonos veltui nevalgėme, o ir su seniau atvykusiais likimo draugais laisvai bendravome. Karantinas buvo tarsi koks darbo jėgos rezervas lagerio vadovybei, tad iš jo pagal reikalą būdavo atsirenkama po kelis ar keliolika kalinių įvairiems nenuolatiniams darbams.

Pripratome ir prie “žygio” tvarkos. Pro vartus išeidavome, išsirikiavę po penkis gretoje, sargyba priimdavo ir skaičiuodavo *zekus* taip pat penkiukėmis (“*zek*” – santrumpa iš rusiško “*zakliučionyj*” – “kalinys”, rašomo, paprastai, dar trumpiau: “z/k”). Prieš suskaičiuotą ir išrikiuotą koloną sargybos vyresnysis visuomet paskaitydavo, kaip mes vadinome, maldelę:

-Einant kelyje nekalbėti, nesidairyti, neatsilikti! Žingsnis į kairę, žingsnis į dešinę laikomas pabėgimu, konvojus panaudos ginklą be įspėjimo! Susiimt už parankių! Žengte marš!

Beveik be jokių variacijų ši “maldelė” lydėjo keletą metų tiek išeinant į darbą, tiek grįžtant.

Per dvi savaites atsimeinu dar du objektus, neskaitant to, kur apsirūpinome druska. Vienas buvo didelėje sandėlių ir dirbtuvių zonoje, turėjusioje savo geležinkelio atšaką. Nebežinau, ką ten veikėme, tačiau prisimenu, kad kažkuriam apsukresniam pavyko nugvelbti didoką ir kietą kaip kaulas žuvį, baltą nuo sudžiūvusios ant jos druskos. Kliuvo ir man pora kąsnių, šį kartą nosies į šalį nebesukau.

Mums ten būnant, į vieno sandėlio talpas buvo pumpuojamas aliejus iš didžiulės geležinkelio cisternos. Net neįsivaizdavau, kad šitaip ir tokiais kiekiais jis gali būti vežamas. Mūsų prie cisternos neprileido, matėme tik užrašą ant jos “*Maslo*” (“Aliejus”). Žiūrėjau ir varvinau seilę, įsivaizduodamas, kad pripuolęs dabar išgerčiau šio sotaus gintarinio skysčio visą litrą. Pasekmės turbūt būtų buvusios liūdnos, bet tikrai tokio gardėsio tuomet nebūčiau atsisakęs.

Grįžęs kartą iš tos pačios zonos Česnauskas mums, ten nebuvusiems, linksmai, kaip įpratęs, pareiškė:

-Spėkit, ką šiandien turėjau malonumą gerti?

Paminėjom kavą, arbatą, netgi pieną, bet vis ne tai.

-Na, kas maloniausia gerti karštą vasaros dieną? – bandė padėti mums Algis.

-Negi limonadą ar net alų?

-Ne! Vandenį su ledu! Gėriau, kiek norėjau, ledo buvo visas kalnas!

Antras objektas anaip tol malonių prisiminimų nepaliko. Būrelis *zekų* buvome išvaryti iškrauti visai netoli zonos paduoto didžiulio vagono (“*pulmano*”) su akmens anglimi. Rugpjūčio saulė kepino negailestingai, aplink – jokio pavėsio, tik kieta molinga žemė. Nebuvo čia ir aptvaro, sargybiniai stovėjo saulėkaitoje, kaip ir mes, kas keli metrai aplink. Jie ir nieko neveikdami, nuolat šluostėsi srūvantį prakaitą iš po savo minkštų skrybėlių, kurias nešiodavo tik pietuose tarnaujantys kareiviai.

Mums gi, atidarius liukus viename šone, reikėjo anglį permesti keletą metrų ir atvalyti kelią po vagonu. Po poros valandų buvome aplipę su prakaitu sumišusiomis dulkėmis, tarpais ėmė žaliuoti akyse. Vienas pusamžis lietuvis, buvęs agronomas, bandęs galvą apsaugoti nosine su kampuose surištais mazgeliais, pradėjo griuvinėti. Apie jo smilkinius ir už ausų susidarę lyg skysčio pritvinkęs ištinimas. Pagaliau vienas sargybinis jį, svyruojantį lyg girtą, nuvedė lagerin. Daugiau jo nemačiau.

Darbą baigėme jau saulei leidžiantis. Taip nusikamavęs nebuvau nė šieną kraudamas pas Vilkus. Žinau tik, kad vėl visą naktį ant manęs griuvo ir virto anglis, aš ją stumdžiau, mėčiau rankomis ir kastuvu, vis kažkam bandydamas paaiškinti, kad čia ją krauti negalima, kad aš jau atidirbau. Veltui. “Dirbau” visą naktį, atsikėliau skaudančiais raumenimis, sunkia galva. Tuo metu, beje, aš jau turėjau vietą ant gultų.

Jau po savaitės gyvenimo lagery, gana intensyviai dirbant ir gaunant maistą netgi blogesni, negu *peresylkose*, ėmė jo smarkiai trūkti. Ir viskas pasidarė skanu. Vienas jaunas lietuvis, dirbęs duonos pjaustykloje ar virtuvėje, pasiūlė už mano mėlynąją švarką penkias *paikes* duonos (“*paika*” – tai vienkartinis duonos davinyš. Mainams, paprastai, ėjo rytinė penkiašimtgraminė paikė, atstojusi čia tvirčiausią piniginių vienetą). Sutikau, ir kas antrą ar trečią dieną jis sąžiningai su manim atsiskaitinėjo. Kartą dar atnešė keletą saujų ruginių miltų. Vandeny suminkę iš jų kukulius, už barako susikūrę lauželį, litrinėje konservų skardinėje išsivirėme kankolynės. Druskos jau nebeturėjome, tad šis patiekalas net ir alkaniems nebuvo labai skanus.

Vis dėlto aš, nedidelio ūgio ir smulkaus sudėjimo, turėjau pranašumą prieš augalotus ir stambius vyrus. Gaudami tą patį davinį, savo organizmą jie aprūpindavo kur kas blogiau. Nebežinau, karantine ar jau paskirtas į brigadą, bet greit krito ir pateko į ligoninę Algis Chmieliauskas, pats stambiausias iš mūsų grupės. Nors tiesioginė priežastis buvo, rodos, plaučių uždegimas ar kažkas panašaus, bet ligai, be abejo, padėjo maisto stygius. Lagery mūsų keliai daugiau nebesusikirto.

Beje, į mano kompleksijos ir amžiaus, kartais ir į vyresnius, čia buvo įprasta kreiptis žodžiu *pacan* (“*pacanu*” rusai pavadina ir berniuką, ir paauglį, ir jaunuolį). Pirmą kartą išgirdęs šitaip į mane besikreipiantį rusą, vos neįsiseidžiau – kokių “pacuku” jis čia dabar mane vadina? Tačiau kreipinyje nebuvo nieko įžeidžiančio, netgi atvirkščiai. Greit prie jo pripratau ir beveik visą lagerio laiką mano vardo nežinanties likau *pacanas*.

Dar vienas prisiminimas iš karantino. Dienos metu (gal tai buvo sekmadienis) zonoje pasipainiojau priešais ateinančiam prižiūrėtojui. Įsižiūrėjo jis į mano “neuniformines” gan padorias kelnes ir sustabdė.

–A nu, parodyk, kaip tu ten numerį prisisiuvai? – ir praardė mano baltąjį papuošalą. – Tu ką, nežinai, kad po numeriu turi būti skylė? – ir, išsitraukęs peilį, išpjovė apvalų lopą. Mano kelių prekinė vertė smarkiai nukrito.

PEREINU Į BRIGADĄ

Pagaliau mūsų etapą išskirstė į brigadas. Dauguma atsidūrė šachtose, 3-jame lagpunkte. Ryšys su jais nutrūko. Aš patekau į brigadą, dirbančią akmens laužykloje (karjere). Toje pačioje laužykloje, tik kitoje brigadoje atsidūrė ir Kabalinskas.

Iš brigados kiek geriau atsimenu tik buvusį kleboną Kazlauską, daugiau lietuvių, rodos, nė nebuvo. Pirmieji mėnuo du atminty išliko beveik tik kaip alinančio darbo ir neapleidžiančio alkio mėnesiai. Iki karjero buvo apie trys kilometrai, eidavome per rūdino gyvenvietę – netvarkingą krūvą plokščiastogių moliu drėbtų namukų. Sunku šioje krūvoje buvo įžvelgti kokią nors tvarką ar gatves, niekur nebuvo nei grindinio, nei šaligatvių. Už šio “miesto”, pakilę į nuolaidžią kalvą, patekdavom į keliom eilėm spygliuota viela aptvertą keletos ha karjero teritoriją. Dirbo čia apie 400 kalinių, tai buvo pati didžiausia lagpunkto darbovietė.

Pamėginsiu atkurti, gal ir ne visai tiksliai, brigados dienotvarkę (tai puikiai aprašė A.Solženycinas knygoje “Viena Ivano Denisovičiaus diena”. Skaitant atrodė, jog aprašomas būtent mūsų lageris, netgi brigada).

Keldavomės 6-tą val. Apsiprausę lauke prie pečių lygyje iškelto vandens lovio su keliolika vožtuvų-spenių, kuriuos kilstelėjus labai šykščiai varvėjo vanduo, apsitvarkę, nekantriai laukdavome ženklo eiti valgyklon. Valgykla buvo nedidelė, joje eilės tvarka valgydavo po dvi ar tris brigadas (mūsiškėje buvo arti 30 *zėkų*). Pirmas į valgyklą eidavo brigadininko pavaduotojas. Atsiradus vietos, kviesdavo brigadą. Jis paimdavo duoną, prie virtuvės langelio skaičiuodavo sriubos ir košės porcijas. Sriubos ir košės įvairove nepasižymėjo: jei sriuba – tai kopūstų, burokėlių ar žuvies, kurioje retkarčiais pavykdavo aptikti kąsnelį žuvies, jei košė – tai avižų, sorų, rečiau miežių ar grikių. Žodžiu, maistas buvo “sveikas”, jei neskaitytume žuvies kvapo, beveik vegetariškas.

Iki *razvodo* (išvedimo ar išvedžiojimo, tiksliau – išleidimo į darbą) likdavo keliolika minučių, per jas gardžiudavomės pagrindiniu dienos kalorijų šaltiniu – puskilogramine *paike*. Malonumas būdavo trumpas, sutirpdavo jį labai greitai.

Apie 7-tą brigadomis, po penkis gretoje jau rikiavomės prie vartų. Čia stovėdavo ir keli prižiūrėtojai bei *nariadčikas* – vienas iš aukščiausias pareigas užimančių kalinių, stropiai sekantis, kad darban išeitų visi darbingi brigados žmonės. Jo rankose – fanerinė lentelė su pieštuku surašytais skaičiais kiek kurioje brigadoje yra žmonių, kiek tą dieną serga ir yra atleisti nuo darbo. Kitą dieną, įrašus nuskutus, buvo rašomi nauji skaičiai – paprasta ir patogu. Kaip tą *nariadčiko* pareigybę reiktų įvardyti lietuviškai nežinau. Susidurdavome su juo beveik tik prie vartų. Tuo metu juo dirbo Algis Šoris, vienas iš nedaugelio šiltesnes vietas užimančių lietuvių. Kadangi dauguma manėme, jog tokios pareigos skiriamos tik “nusipelnusiems”, ypač *kūmui*, lietuviai Šorio privengė.

Už vartų mus vėl skaičiuodavo konvojaus vyresnysis, ir, išklausę jau minėtą “maldele”, pajudėdavome. Lydintys kareiviai eidavo per penketą šešetą metrų iš šalių, paruoštus šautuvus laikė rankose. Vienas vedėsi šunį. Einant tai iš vieno, tai iš kito šono nuolat girdėdavome: “Penki šimtai devintas, baigt kalbas! Aštuoni šimtai trisdešimtas, pasiimt už parankių! Pasitemt! Neatsilik!” ir pan. Ypač uoliai “amsėdavo”, kaip sakydavome, naujokai, savo žinion gavę “ypatingai pavojingus valstybei” nusikaltėlius. Vėliau jų uolumas tolydžio blėsdavo.

Darbą pradėdavome apie aštuntą, po penkių valandų gaudavome skystos tyrelės, vadinamos koše, su šaukšteliu aliejaus (kadangi objektas buvo didelis, tai čia akmeninėje pašiūrėje buvo ir virtuvė su mažyte valgykla. Vasarą beveik visi savo dubenėlį išsinešdavome į lauką). Pietūs trukdavo valandą, ir vėl slinkdavo penkios jau daug ilgesnės darbo valandos. Tada vėl rikiuodavomės prie vartų, sargyba suskaičiuodavo, kartais, apsirikusi ir po keletą kartų, kol išgirdavome komandą: “*Šagom marš!*”

Prie lagerio vartų laukdavo penki prižiūrėtojai ir imdavo krėsti kiekvienas savo eilę. Turėdavome atsisagstyti švarkus ar šimtasiūles, kartais pareikalaudavo nusiauti. Dažniausiai tai būdavo “meilus” apkabinimas, perbraukiant rankomis nugarą ir šonus, procedūra baigdavosi per 10-15 min. Bet laiks nuo laiko tikrinimas būdavo nuodugnesnis, apžiūrėdavo batus ar veltinius, tad žiemą tekdavo pašalti ir po pusvalandį, o jei iš karto sugrįždavo kelios kolonos, tai ir ilgiau. Prieš atidarant vartus, vėl būdavome skaičiuojami.

Grižę, dažnai net nesiprausę, - vandens tam ne visada ir būdavo, - visa brigada skubėdavome į valgyklą, o po to – palaimingos valandos savo guoly, kada neskubėdamas gali čiulpti lyg medus burnoje tirpstančią vakarinę *paikę*, persimesti vienu kitu žodžiu su kaimynais šalia ar apačioje (kaip jauniausias, *pacanas*, paprastai, gulėdavau viršuje), kol vėl reikėdavo rikiotis lauke vakariniam patikrinimui. Suskaičiavę išrikiuotus kieme, prižiūrėtojai eidavo į virtuvę, duonos pjaustyklą ir kt. Dažną vakarą, kur nors apsirikę, skaičiuodavo vėl ir vėl, užtęsdami patikrinimą po valandą ir daugiau. Žiemą tikrindavo, kiekvienam gulint ant savo gulto. *Otbojus* būdavo skelbiamas, berods 10-tą vakaro, po jo sekcijos būdavo užrakinamos. Greit visi 80 jos gyventojų nugrimzdavo į gilų miegą, kol 6-tą ryto sužvangėdavo atrakinamos durys ir išgirdavome per sekciją einančio prižiūrėtojo “*Podjom!*”

Ir vėl kartojo vakarykštę dieną...

Mūsų brigada dirbo išsimėčiusi po karjerą nedidelėmis grandimis. Patekau į trijulę, kur, be manęs, buvo Kazlauskas ir dar vienas ukrainietis. Pastarasis, galima sakyti, mudviem ir vadovavo, nes abu fizinio darbo patirties turėjome nedaug. Dienos užduotis – išlaužti ir suštabeliuoti 6m³ akmenis.

Nukasę plonytį žemės sluoksnį iš pradžių nesunkiai laužtuvais atskirdavome didokas 5-6cm storio akmenis plokštes. Bet toliau tai darėsi vis sudėtingiau, akmenis sluoksniai storėjo, vienas su kitu jie buvo lyg suklįjuoti. Teko naudoti kirtiklius, pleištus, kūjus. Šiuos darbus dirbo klebonas su ukrainiečiu, aš gi karučiu siauru vienos lentos taku vežiau jų atskeltus akmenis arčiau bėgių, nutiestų už kokių 20m. Važiuoti reikėdavo aukšty, lentos tarsi lieptas buvo padėtos skersai duobių, iš kur akmuo buvo imtas, tad “vairuoti” buvo gana sudėtinga, o ir pačiam išlaikyti lygsvarą nebuvo lengva. Tad, ypač iš pradžių, buvo ir “avarijų”.

Nuvežęs keletą karučių, pradėdavau štabelio statybą. Metriniu lazda atsimatavęs 2x3m plotą, pradėdavau krauti sienas. Joms naudočiau storesnius, bet siaurus akmenis. O viduje stengiausi palikti kuo daugiau tuštumų. Tam geriausiai tiko plonos ir plačios paviršinės plokštės, stačiau jas kortų namelio principu. Tačiau tokių plokščių turėdavome anaipol ne kasdien. Didesnes tuštumas reikėdavo greit užmaskuoti, kad nepamatytų retkarčiais pasirodantis karjero meistras, laisvasis. Darbo dienai baigiantis, jis su savo lazda apmatuodavo ir priimdavo mano statinį.

Kas penkios šešios dienos į karjerą paduodavo geležinkelio platformų sąstatą. Geležinkelio atšaka buvo pakalnėje, per 1,5-2m įgilintame akmenis lovyje. Krovėjai savivarčiais vagonėliais imdavo vežti susikaupusius akmenis štabelius. Tada visi trys kibdavome jiems į pagalbą. Tik akmenis mesdavome ne į vagonėlį, o prie savo naujai pradėto štabelio. Taip pavykdavo pavogti iki pusės mums tą dieną reikalingų akmenų, ir, seniesiems štabeliams išnykus, nesunkiai pastatydavome naują. Manau, kad apie tokias kombinacijas žinojo arba bent nujautė ir meistrai, tačiau niekada tokios operacijos metu pas mus jie nebuvo pasirodę, nė karto neįkliuvome. Be abejo, išvežamų akmenų kubatūra negalėjo atitikti karjere užpajamuoto kiekio, bet tai jau buvo ne mūsų rūpestis. Tik suvestinėse mūsų brigada planus visada viršydavo.

Nuo brigados darbo ir brigadininko sugebėjimų priklausė plano įvykdymo procentai, o nuo jų – ir duonos bei košės priedai prie pagrindinio davinio. Paprastai, vakare gaudavome jau ne po 200g, o po 400g duonos ir po dvigubą porciją košės. Bet to toli gražu neužteko.

Keturis sekmadienius per mėnesį turėjome laisvus. Penktąjį, jei kurį mėnesį tiek pasitaikydavo, tekdavo dirbti.

Laisvą dieną galėjome pabendrauti su kraštiečiais, nueiti į kitus barakus. Bet didesnę laiko dalį pradrybsodavome savo guolyje. Aš nepraleisdavau progos nueiti už kraštinio barako prie pat vielomis apipintos draudžiamosios zonos, iš kur neblogai girdėjosi garsiakalbiu perduodamos žinios greta esančiame kariniame miestelyje. Jų klausytis skatindavo ir klebonas Kazlauskas, nes pats kiek geriau suprato tik kasdienę šnekamąją rusų kalbą su keliadesimčia žodžių, pakankamą darbą. Tad sugrįžęs referuodavau jam pasaulio naujienas, ypatingą dėmesį kreipdamas į buvusių sąjungininkų ir “pūvančio” kapitalizmo plūdimą. Kuo piktesnė buvo Vakarų kritika, tuo labiau vylėmės, kad kada nors besiplūstantieji pagaliau kibs į atlapus, o tuomet, kaip ir po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvai, Pabaltijui gal pasiseks būti tuo trečiuoju laiminguoju tarp dviejų besipešančiųjų.

Per 10 kalėjimuose praleistų mėnesių rusiškai kalbėti ėmiau visai neblogai, jau laisvai galėjau suprasti bei reikšti ir sudėtingesnes mintis. Mokykloje, mokėdamas atmintinai ne vieną Puškino, Nekrasovo, Krylovo, Maršako ir kitų autorių eilėraščių ar pasakėčią, nesugebėjau dažnukart suregzti paprasčiausio sakinio. Dabar tie buvę svetimi, negyvi ir keisti žodžiai atgijo, atrodo, netgi skambėti pradėjo kitaip.

Pravalgiau švarką. Kažkas pasiūlė mainyti mano antklodę į valdišką. Išmainiau, bet priedo gavau tik 3 ar 4 paikes, po vieną kas antrą dieną. Jos netruko pradingti mano labai talpiu pasidariusiame skrandyje, tačiau alkį apmalšino tik kol valgiau. Alkis stiprėjo su kiekviena nauja diena. Kažin, ar tiesą sako tie, kurie aiškina, kad alkanas žmogus svajoja apie kadaise valgytus ar matytus įmantrius valgius. Bent jau aš, visą dieną kraudamas akmenis, stumdydamas karutį, o ypač grįždamas “namo”, svajoju apie tą tokia malonia rūgštele kvepiantį duonos gabalą, kurį gausiu grįžęs. Kitur mintys nukrypavo tik labai trumpam, tą gabalą – rudą, pusapvalų, šiek tiek paklepusį, tačiau nuostabiai skanų – aš tiesiog matyte matydavau. Ir nuolat rijau ir rijau nuo to vaizdo plūstančias seiles. Kažkodėl nematydavau vakare laukiančios buizos ar košės – tik duoną.

Kazlauskas gavo siuntinį. Darbo metu kieto sūrio gabaliuku pavaišino ir mane. Stengiausi pratęsti valgymo malonumą, tačiau sūrio trupiniai ištirpo burnoje, rodos, nė nekramtant.

Matydamas mano vargą su čiūnėmis, iš kurių kartais tiesiog pilte išpildavau prakaitą, sūrio savininkas atidavė man lininį maišiuką, į kurį buvo įvilkta siuntinio dėžutė. Pasidariau autus, ir iš karto vaikščioti tapo lengviau. Tiesa, netrukus gavau panešiotus kerzinius pusbačius ir visą lagerio “uniformą”, tačiau autai pravertė ir toliau. “Uniformą” sudarė juodos medvilninės kelnės, tos pačios medžiagos švarkas be pamušalo ir beformė kepurė. Po apačia vilkėjome juodas trumpikes ir mėlynus ar žalius marškinėlius. Tai buvo vasarinė apranga. Tos vietos, kur turėjo būti numeriai, buvo išpjautos – net ir su tokiu kostiumu pabėgus, niekam neturėjo kilti abejonų kas tu per paukštis.

O pabėgimų, nors ir labai retai, pasitaikydavo. Žinau tris, įvykusius per trejetą ar ketvertą metų. Visais atvejais bėgo po du ar tris žmones. Vienas pabėgimas jau pirmą mano darbo mėnesį buvo iš karjero.

Kas kelintą savaitę vienai ar dviem brigadoms tekdavo dirbti naktinėje pamainoje. Kraudavome vagonus, prižiūrėjome kalkių degimo krosnį ir pan. Tą naktį buvo paduotas ilgas platformų sąstatas, garvežys pūškavo jau už vartų. Dar neišaušus, nepasibaigus pamainai, išgirdome riksmus rinktis prie vartų. Kažką įtarę, sargybiniai ėmė skaičiuoti susirinkusius. Vieną, antrą, trečią kartą. Trūko dviejų. Vos ne ristelevome išvaryti į zoną.

Bėgliai, galbūt iš anksto tam ruošęsi, pasinaudojo tamsa, atidarytais vartais, vagonų priedanga ir sargybos žioplumu.

Gal po savaitės vėl buvome sukviesti į “centrinę aikštę”. Lagerio viršininkas pranešė, kad bėgliai, teisingiau – bėglys sugautas, kad ir pabėgus iš lagerio šioje stepėje toli nenukeliausi, mirsi iš troškulio. Štai ir šis bėglys buvęs rastas kažkokioje oloje, kai nebegalėdamas kęsti troškulio, užmušęs savo draugą ir gėręs jo kraują. Taigi, bėgti nėra prasmės. O tas kraugerys kanibalas gausias pagal nuopelnus.

Senesnieji kaliniai sakė panašias pasakas jau girdėję. Ir iš tikrųjų, kai vėliau iš šachtos pabėgo trise, vėl mums buvo aiškinama, kad, pritrūkę vandens ir maisto, du bėgliai užmušę trečiąjį...

Įpusėjo trečias gyvenimo lagery mėnuo. Dienos darėsi vėsesnės, nebekamavo karščiai.

Tačiau dirbti darėsi vis sunkiau. Sulysau iki kaulų ir odos, veide styrojo tik ir šiaip jau didelė nosis, pamauta ant ilgo plono kaklo. Rankų pirštai nuo akmenų švitro pradilę beveik kiaurai, kartais pasirodo kraujo lašeliai. Be to, jie lyg ir sutinę – paspaudi piršto galą, o duobutė neišnyksta kelias minutes.

Dirbu, vaikštau lyg automatas, prieš akis vis matydamas manęs laukiančią duonos *paikę*. Daug netrūksta – tapsiu visiškai klipata. Į patikrinimą vakare vos ne ristele prabėga brigados draugas. Pagaunu save mąstant: juk man dar tik 19! Tokiame amžiuje tik ir lakstyti, o štai dabar nė neįsivaizduoju, kad galėčiau pabėgėti nors keletą metrų lėta ristele!

Pardaviau ir savo šiltuosius kailinukus – čia jų vis tiek nevilkėsiu, o kitur – kam jie man? Sulygau 10 ar 12 *paikių*. Pirkėjas atiduos jas po vieną kasdien, tačiau kartais laikiu dvi ir tris dienas – tai neturįs, tai negavęs, tai dar kas.

Atrodo, kad persišaldžiau, pradėjau kosėti. Gal man pasirodė, o gal iš tikrųjų, bet seilėse pamačiau lyg ir kraujo lašelių. Gal kokia džiova prikibo? Kažkada girdėjau, kad džiovininkai dažniausiai miršta pavasarį. Dabar tik ruduo. Gal iki pavasario pratempsiu? Daugiau vargu...

Keista, bet mąstau apie tai labai ramiai, tiesiog abejingai. Lyg tai liestų visai svetimą žmogų. Ir beveik jo nė negaila. Kur kas daugiau gailiuosi namiškių, kurie dėl tokios mano baigties, tikriausiai, pergyvens, ypač mama.

Sriuboje, jei ji “daržovių”, visada rasi ir kokį pajuodusį kopūstlapį, burokėlio galą ar bulvę, rodos visiškai netinkamus valgyti (bulves virtuvė, paprastai, gaudavo džiovintas). Po valgyklą sukinėdavosi kelios nepaprastai išpampusiais pilvais žmogystos, kurios supildavo į save viską, ką rasdavo ant stalų. Gal aš dar nebuvau toks alkanas, kad nė mintis nekildavo pasekti jų pavyzdžių?

Spalio pradžioje ar apie vidurį visus karjere dirbančiuosius vėl patikrino lyg ir medicininė komisija-nekomisija, nes ją sudarė tik vienas gydytojas vyriškis.

Nužvelgęs mane nuo kojų iki galvos, perbraukęs per šonkaulių skalbimo lentą ir, kažko suabejojęs, liepė pasisukti. Pajutau žnybtelėjimą į smarkiai išdžiūvusį savo užpakalį, ir dvejonė nuo daktaro veido išnyko: įžnybti dar galima – darbui tinkamas! Plykstelėjusi maža viltis patekti į klipatų kategoriją dingo...

Pasirodo, kad tikrinta prieš naują etapą: rytojaus dieną sužinojome, kad mūsų karjeras su visais dirbančiaisiais perduodamas kitam lagpunktui. Tik vienas kitas, atrodo, atrinktas į šachtas ar “nurašymui”. Tarp pirmųjų, matyt, pateko ir Kazlauskas, dėka gaunamų siuntinių visai neblogai išsilaikęs, nes vėliau jo nebemačiau.

Jau keletas dienų, kai mūsų virtuvė pritrūko druskos. Ir ne tik jos. Tą rytą vietoj sriubos gavome po dvi bedruskiame vandeny virtas bulves (šįkart nedžiovinatas!) su tuo pačiu vandeniu. Suvalgėme jas ir išgėrėme tą skaidrų žalsvai gelsvą skystį, nors patiekalas džiaugsmo nesukėlė. Avižinė košė, nors ir be druskos, vis dėlto skanesnė. Tik duonai, matyt, druskos pataupyta: skonis nepasikeitęs.

Po pusryčių lauke šalia valgyklos buvome nuodugnai iškratyti. Valdišką patalynę palikome, į savo maišą įsigrūdau tik išmainytąją antklodę. Ir, žinoma, prižiūrėtojas ją, paženklintą lagerio stampu, iš karto atidėjo į šalį. Nelabai jos buvo ir gaila – maišas bus lengvesnis. Kur kas labiau gaila prapuolančių kelių neišmokėtų *paikių* už kailinius.

Išrikiuoti, suskaičiuoti, išklausę “maldele”, patraukėme įprastu keliu. Tik vietoje kaimyno parankės kiekvienas ant pečių nešėme didesnį ar mažesnį maišą. Priėjus gyvenvietę, pajutome, kad ilgiau savyje to bulvių nuoviro nebeišlaikysime. Už poros dešimčių metrų rudavo beveik belangės trobelių sienos, tačiau sargybiniai sustabdė koloną, ir beveik visi nedelsdami palaistėme kelio dulkes. Praeivių lyg ir nebuvo, o gal nepastebėjau.

Pakilome į kalvą, praėjome karjerą ir už poros kilometrų kelio tuščia stepe atsидūrėme prieš lagerio vartus.

4-sis STEPLAGO PUNKTAS

Šis lagpunktas, lyginant su ankštu pirmuoju, buvo daug erdvesnis, pastatai plačiau išsimėtę. Vietoj akmeninės sienos jį supo kelių eilių spygliuotos vielos tvora. Nebuvo greta ir kitų lagpunktų, tik iš vienos pusės zona ribojosi su vadinamuoju “*širpotriebru*” – sandėliais ir dirbtuvėmis, aptarnaujančiomis lagerį ir kariškius.

Tas objektas viliojo daugelį kalinių ne tik dėl, palyginti, lengvesnio darbo, bet ir galimybės retkarčiais nudžiauti kokią bulvę ar miltų saują.

Kalbėjo, kad lagpunkte yra virš 3000 “gyventojų”.

Sekcija ir jos “apstatymas” nesiskyrė nuo įprastų, brigada (išskyrus Kazlauską) ir darbo objektas liko tie patys. Net atstumas iki karjero liko panašus, tik ėjome į jį neišsitypta, retais pelynų stagarais padengta stepe. Negalėjau suprasti, kaip tuos nurudusius sumedėjusius stagarus ėda kartais tolumoje pasirodanti ir dulkių debesis kelianti ožkų ar avių banda. Tie stagarai, per juos einant, net apsnigę skleidė aštroką pelynų kvapą. Ir gana malonų.

Alfonso Kabalinsko brigada buvo patalpinta kitame barake. Susitikdavome retkarčiais per vakarinius patikrinimus, sekmadieniais aplankydavome vienas kitą ir “namuose”. Laikėsi jis ne geriau, gal net blogiau už mane, nes dar ir rūkė. O rūkalų galėjai gauti tik už pinigus ar duoną. Už pagrindinio, galima sakyti – vienintelio, kalinių, iš dalies ir kareivių rūkalo – *machorkos* – pakelį reikėjo mokėti rublį arba *paikę* (“*machorka*” – tabako lapkočių ir stiebų susmulkintos kruopos; šiurkštaus rusvo popieriaus jos pakelis buvo tualetinio muilo gabaliuko dydžio, svėrė gal apie 50g). Rublių, kaip ir aš, Alfa neturėjo, o duoną reikėjo atimti iš savęs. Tą maždaug kartą per savaitę jis ir darė. Į mano priekaištus atsakydavo, kad užsirūkęs mažiau ir alkį jaučias.

Nors darbas ir maistas čia buvo panašūs, bet bendra lagerio atmosfera buvo giedresnė. Čia negirdėjau, kad brigadininkai kiek labiau būtų naudojęsi savo valdžia, apstumdę ar kitaip pavartoję prievartą prieš brigados nari. Čia netgi buvo – neįsivaizduojamas ankstyvesniame lagpunkte dalykas! – apie 30 “*otkazčikų*”, t.y. atsisakančių eiti į darbą! Ir niekas jų į *burą* nesodino, tik nebeskirdavo papildomo maisto davinio.

Buvo čia ir “turgus”. Vieno barako koridoriuje, turėjusio įėjimus iš abiejų pastato šonų, rinkdavosi visi, kas turėjo ką parduoti, mainyti ar norėjo pirkti. Pinigų turėti mums nebuvo leidžiama, bet jie cirkuliavo. “Valiutos” vienetas buvo rublis = *paikė* = *machorkos* pakelis. Turėdamas vieną kurį vienetą, visada galėjai jį “konvertuoti” į bet kurį kitą. Valdžia šio turgaus netoleravo, ir kartais du ar daugiau prižiūrėtojų iš abiejų pusių įsiverždavo į jį, siekdami atimti nelegalius pinigus arba parduodamus civilius daiktus. Tačiau šalia barako per keliasdešimt metrų jokios priedangos nebuvo, užpuolikus, paprastai, pamatydavo iš anksto, ir prekyautojai spėdavo išsislapstyti sekcijose, kurių po dvi duris buvo abiejose koridoriaus pusėse. Čia jie ramiai užimdavo tuščias vietas ant gultų arba vaizduodavo atėję aplankyti draugus.

Viename barake netgi buvo biblioteka ir skaitykla, kurioje galėdavai rasti kelių dienų senumo laikraščius “*Kazachstanskaja pravda*”, “*Socialističeskaja Karaganda*”, kartais – “*Trud*” arba “*Pravda*”. Vakara, sekmadieniais pradėjau čia lankytis ir aš. Geresnę knygą aptikti buvo sunku. Dažniausiai tekdavo tenkintis “Mokslo populiarinimo bibliotekos” knygelėmis ir brošiūromis arba sovietine “klasika”, tipo “Aukso žvaigždės kavalierius”. Tačiau per čia praleistus metus pakliuvo į rankas ir senųjų rusų klasikų kūrinių: Tolstojaus, Čechovo, Korolenkos, Gončiarovo ir ypač Turgenevo.

Pirmąsias savaites dar buvo visai šilta. Vakariniai patikrinimai tebevyko lauke, kartais jie užtrukdavo ir po porą valandų, skaičiuotojai, lakstydami po plačiai išsimėčiusius pastatus, retai kurį vakarą neapsirikdavo, tad būdavome rikiuojami ir perskaičiuojami po keletą kartų. Tarp tų skaičiavimų susėsdavome būreliais ar pavieniui ant žemės (žolės nė su žiburiu nebūtum radęs), paprastai, pagal tautybes. Užsimegzdavo kalbos, prisiminimai, kai kur pasigirsdavo daina. Daugiausiai savo gražias, melodingas ir gausias dainas dainuodavo ukrainiečiai. Mažai nuo jų atsilikdavo lietuviai. Dainuodavo ir kitos tautybės, bet neprisimenu rusų dainavimo. Chorinių dainų nedainuodavo Vidurinės Azijos žmonės, nebent retkarčiais koks uzbekas ar tadžikas solo užtraukdavo savo begalinę verksmingą ir monotonišką melodiją.

Kartais koks kaukazietis sušokdavo ir savo temperamentingą šokį, kitiems dainuojant ir plojant delnais. Akyse tebestovi vienas, rodos, uzbekas, saulės ir prigimties nurudintas iki šokolado spalvos, šokantis moterišką šokį. Prietemoje šviesdamas baltais dantimis, jis mažyčiais žingsneliais plaukė ratu tai į vieną, tai į kitą pusę, gracingai pakeldamas rankas, o jo galva tarsi ant ratukų “važinėjosi” nuo vieno peties prie kito.

Kai kurie azijiečiai turėjo *dombras*, o smuikus čirpino, pasistatę juos ant kelių.

Vieną šiltą ramų vakarą po pirmojo perskaičiavimo išvargęs atsisėdau, kur stovėjau, nieškodamas kompanijos. Už trejeto metrų keturi gruzinai ar armėnai, pasitiesę laikraštį, ėmė pjaustyti duoną ir puskilograminį rūkytų lašinių gabalą. Iš pažiūros ir iš pabrėžtinai atsainaus elgesio su valgiu valgantieji galėjo

priklausyti lagerio *pridurkams*. Lašinių kvapas kuteno nosį, mano žvilgsnis vis kryo į jų pusę. Jie šnekėjo labai garsiai, juokėsi, o pjaustytojas visiškai juodą odėlę nupjaudavo kartu su storoku lašinių sluoksnėliu. Baigę valgyti, suglamžė laikraštį su visomis odėlėmis ir sviedė į šalį.

Gniužulas atriedėjo, beveik atsitrenkė į mane. Buvo jau visai tamsu, mus silpnai apšvietė tolumoj esančios elektros lemputės ir barakų langai. Niekas to gniužulo nematė, niekas į jį nepretendavo. Neiškenčiau. Pratiesiau ranką ir ištraukiau vieną odėlę. Ji buvo minkštutėlė! Tokias ir nealkanas aš kadaise valgiau mieliau už pačius lašinius. Greit gniužulo turinys dingo mano skrandyje.

Visa tai gerai įsiminiau, nes po to buvo gėda pačiam prieš save: valgau kažkieno išėdas! Per lagery išbūtą laiką tai buvo pirmas ir paskutinis toks kartas.

Lapkričio mėnesį pradėjo stipriau šalventi. Gavome žieminius drabužius: vatines kelnes, *tielogreikas* ir *bušlatus*. Dar – vatinės kepurės, vatinės pirštinės. Ne vatiniai tik veltiniai. Dauguma jų kareivių ar kitų kalinių dėvėti, išdilę, užlopyti. Vienam kitam teko ir nauji.

Vargina nuolatiniai vėjai. Kartais jie sustiprėja tiek, kad sukelia tikras dulkių pūgas. Senbuviai šneka, kad yra buvę ir tokių smėlio ar dulkių pūgų (*“buranų”*), kad nebevarydavo į darbą, nes sargybiniai iš savo postų nebegalėję matyti vienas kito. Laukiu tokios ir aš, bet iki gero *burano* vis šiek tiek pritrūksta.

Vieną dieną pradėjo lyg ir šaltis krėsti, darosi silpna. Einu į *sančastę* – yra viltis būti atleistam nuo darbo! Ten pamatuoja temperatūrą – 37 ir trys dalys. Atleidimui reikia keturių...Gaunu kažkokių tablečių ir sliūkinu į baraką. Rytojaus dieną ta prakeikta temperatūra, užuot kilusi, visai nukrenta. Nesiseka...

Lapkričiui įpusėjus, vieną vakarą brigadininkas pranešė:

-*Pacan*, tau siuntinys! Sąrašas bibliotekoj!

Nubėgu į biblioteką – taip, tarp trejeto dešimčių pavardžių, beveik vien pabaltijietišų, sąrašė yra ir mano! Nulekiu į *kaptiorką* – ten siuntinius išduodavo, ten juos priimdavo ir saugoti. Pristatatau, sakau, ko atėjęs. Malonus senukas *kaptiorščikas* atneša drobe aptrauktą dėžutę, užrašas atsuktas į jo pusę, nematau. Šalia stovi prižiūrėtojas.

-Kas atsuntė? – klausia senukas.

Gal dėdė? Sakau pavardę. Ne. Mama? Ne. Gal teta Basė? Irgi ne. Brolio pavardė tokia pat kaip dėdės, vadinasi ir ne jo vardu siuntinys siųstas. Nebežinau, ką sakyti. Senukas bando padėti:

-Iš raidės S.

S, s... Tokio giminaičio neturiu... Staiga topteli: Sakalauskaitė! Juk taip dėdienė pasirašė ir kratos protokole! Pataikiau.

Dėžutę atidaro. Lašiniai, dešra, cukrus. 6 ar 7kg. Visas turtas! Prižiūrėtojas supjausto dešrą į kelias dalis, perpjauna, apžiūri lašinius, išpila ir vėl supila į maišuką cukrų. Viskas tvarkoj. Galiu neštis, galiu palikti. Pasiimu po nedidelį gabaliuką lašinių, dešros, truputį cukraus, kitką palieku.

Grįžęs muilo didumo gabaliuką lašinių, galiuką dešros nunešu brigadininkui. Šis, kaip man pasirodė, net nustebo – matyt, nebuvo tuo lepinamas. O ir aš nebuvau pastebėjęs, kad kas nors, be klebono, brigadoje būtų gavęs siuntinį.

Buvo jau vėloka, duonos nebeturėjau, o dar nuo pokario laikų buvau įsisąmoninęs, kad dešra ar lašiniai yra tik nedidelis priedas prie duonos. Gal dar prie bulvių. Nėra jų – nevalgomi ir lašiniai, mėsa. Kaip, sakysim, pipirai. Tą vakarą atsikandau tik kąsnelį dešros, atsigėriau saldaus *kipiatoko* (virinto vandens).

(Reikia pasakyti, kad lagery, kalbėdami lietuviškai, vartojome ne vieną rusišką žodį ar sąvoką, su kuriais anksčiau neteko susidurti, kuriems neturėjome ar nebuvo girdėję lietuviškų atitikmenų arba kuriuos nebuvo patogu vartoti. Tad dažniausiai tokių žodžių ir nevertėme, pvz., *paraškė*, *padjomas*, *atbojus*, *razvodas*, *nariačikas*, *kaptiorka*, *sančastė*, *zabojus*, *paikė*, *fufaikė*, *bušlatas*, *kirka*, *kuvalda* ir kt. Šiek tiek iškraipyti, aplietuvinti, jie buvo vartojami visų, atrodė kad toje aplinkoje tik tokie ir tinka).

Kitą rytą, gavęs didžiąją puskilograminę *paikę*, pavalgiau karališkus pusryčius, nors duonos teuztekau tik nedideliame gabalėliui lašinių ir dešros.

Sniego dar nebuvo, bet tą rytą, kaip ir keletą dienų anksčiau, spaudė 10-15° šaltukas, pūtė žvarbus vėjas. Tuo metu didesnė brigados dalis dirbome viename dideliame *zabojuje* (kirtavietėje) prie 4-5m aukščio staus akmens masyvo. Nuėjus į vietą, brigadininkas kreipėsi į mane:

-*Pacan*, atnešk įrankius!

Anksčiau tuos įrankius, iš vakaro suneštus į vieną vietą, pasiimdavome patys. Atnešiau glėbį kastuvu, šiūpelių, po to – laužtuvus, kirtiklius, kūjus ir išgirdau:

-Eik, *pacan*, šildykis!

Karjero vidury buvo iš akmenų sukrauta trobelė su stogu, durimis ir langeliu, joje kūrenosi iš geležinio boso padaryta krosnelė. Šaltu metu joje, vadinamoje *abagrievalkoje* (rašybą, kaip ir kitur, lietuvinu pagal tarimą), nuolat po keletą minučių šildydavosi 3-4 *rabotiajos* (eiliniai darbininkėliai). “Aukštuomenė” šildėsi kažkur prie kalkių degimo krosnies ar virtuvėje. Įsitačiau trobelėje ir aš, tik ne keletui minučių, o iki pietų. Per pietus valgykloje susipylęs kruopų tyrelę – vėl čia. Darbo pabaigoje surinkau ir nunešiau įrankius. Ir taip – gal dvi savaites!

Brigados atžvilgiu tai nebuvo labai sąžininga, bet apie tai tuomet negalvojau. O ir priekaištingų smerkiančių žvilgsnių nemačiau. Dauguma netgi užjautė gerokai nusibaigusį *pacaną*.

Maždaug po savaitės, bibliotekoje permetęs akimis naują siuntinius gaunančiųjų sąrašą, atkreipiau dėmesį į keistą “pavardę” – Algimantas (vardų užrašytos tik pirmosios raidės). O aukščiau, beveik šone, matyt, suabejojus kuri čia pavardė, smulkutėmis raidėmis pridėta: Būdas. Vėl man siuntinys! Šį kartą į tokią “pavardę” dėmesio neatkreipė ir brigadininkas.

Siuntinys buvo iš mamos, turinys panašus į pirmojo. Kaip ir anksčiau, pasiėmiau dienos normą, nes tokius dalykus sekcijoje laikyti buvo rizikinga, o visa kita palikau *kaptiorkoje*. Niekas brigadoje nė nesuprato, kad pasidariau dar turtingesnis. Apie tai žinojo tik Alfa, su kuriuo abu kartus iškėlėme nedideles vaišes. Tuo pačiu metu siuntinį gavo ir jis, tad turėjome dar vienas bendras vaišes.

Pavilgo turėjau, bet duonos trūko.

Pastebėjau, kad “turguje” kartais parduodami ir visai menkaverčiai daiktai, svarbu tik, kad jie būtų civiliai, be antspaudų (*graždanskije*). Turėjau dar tris poras apatinių baltinių ir už kiekvieną daiktą gavau po *paikę*. Pardaviau ir gerokai padėvėtą dėdės treninginę striukę – dar keturios ar penkios *paikės*, t.y. rubliai, per keletą dienų virtę duona. Paskutinė mano prekė buvo smarkiai nusitrynusi žieminė kepurė. Nors to nesitikėjau, bet už ją gavau net 8 rb! Mat, čia ypatingą vertę turėjo odiniai daiktai. O dar tas neįprastas, “užsieninis”, rusų akimis žiūrint, fasonas su snapeliu!

Gavęs “atostogų” ir taupiai papildydamas savo meniu riebalais, ėmiau taisyti tiesiog kasdien. Jau po poros savaitžių, šalčiui spiginant ir vėjui pučiant, norėjosi iš karjero ir į jį vos ne bėgte nubėgti, nors neseniai vos spėdavau paskui preky einančiuosius. Nei duonos, nei kito valgio į darbą nesinešdavau, bet alkis nebekankino, gyvenimas pasidarė šviesesnis. Užmiršau ir apie savo tariamą džiovą.

Riebalų ar dešros kasdien atsinešdavau tiek, kiek suvalgydavau, teisingiau tiek, kiek turėjau duonos jiems “padengti”. Tačiau puskilograminį maišiuką cukraus laikiau po pagalve. Vieną naktį pabudęs pamačiau lyg į mane ištiestą kaimyno ranką, kuri, man sujudėjus, akimirksniu dingo po antklode. Ranka priklausė Karpatų gyventojui hucului, nelabai simpatiškam ir gana tamsiam žmogui. Tamsų to žmogaus gymį dar labiau tamsino labai jau didelis jo “taupumas” vandens atžvilgiu. Mūsų guolius skyrė pusmetrio tarpas, bet beveik nebendravome. Čiuptelėjau po pagalve – maišiukas vietoje. Gal man prisisapnavo? Tačiau dar kitą rytą maišiukas su kokiais 300g cukraus buvo išgaravęs. Neabejojau, kas tai padarė, bet dėl šventos ramybės niekam nieko nesakiau.

Darbas dabar nebeatrodė sunkus. Dirbant didesniame būryje, gal lengvesnis ir tekdavo. Štabelius dabar statėme arčiau kirtavietės, karučių nebereikėjo. Kai darbo vietą tekdavo nuvalyti nuo sniego ar susikaupusios skaldos, tai būdavo mano darbas. Skaldai kasti turėjome smailias nukirstais kampais (patys ir nusikirsdavome) šiūpeles, nes tik tokias galima buvo lengviau į ją įbesti. Gale šiūpelės koto prisitačiau skersinuką, kaip tai buvo daroma Lietuvoje, tačiau bendradarbiai, pripažindami tokios racionalizacijos patogumą, mano pavyzdžių nepasėkė.

Vieną viduržiemio dieną, trumpai atsipūtę per pietus valgykloje, grįžome į kirtavietę. Iki jos – apie pora šimtų metrų. Šaltukas siekė apie 30°, o vėjas tiesiog košė visus mūsų *bušlatus* ir *fufaiques*. Atėjus į vietą, kartu dirbęs vengras žvilgterėjo į mane ir sako:

-Tavo nosis balta!

Tikrai, nosis popieriaus spalvos, bet keista – visai nešąla. Ėmiau trinti rankomis, ir greit ji atgavo spalvą. Grįžtant visą kelią ją vis tryniau, stebėdamasis, kad štai kokia jautri ji dabar pasidarė, nors iš tikrųjų ne taip jau ir šalta: skruostai jokio šalčio nė nejaučia! Sustojus prie vartų kratai, prieky ėjęs atsisuko į mane ir sušuko:

-Tavo skruostai balti!

Tai štai, kodėl jie “nešalo”! Laimei apšalo tik oda, po kiek laiko ji parudavo ir nusilupo, pašalimo pėdsakų neliko.

Užsiminiau apie vengrą. Jų mūsų brigadoje buvo du. Vienas – buvęs vengrų armijos majoras, kitas – jaunas smulkus vaikinukas, visų šaukiamas vardu ar pravarde Mundi. Majoras buvo vidutinio ūgio ir amžiaus gerokai suvargęs žmogus. Su brigados nariais, kaip ir jie su juo, bendravo mažai, tykiai, kantriai dirbo jam pavestą darbą. Mano atminty užsifiksavo tarsi nuotrauka: šaltoka rudens diena, majoras, apsilkęs nudriskusią šimtasiūlę, iš priekio ir šonų suplyšusių siaurais plėvesuojančiais kaspinais, neša iš *zabojaus* abiem rankom apsikabinęs ir prie pilvo prispaudęs didoką akmenį. Liesas, nurudęs, barzda apšepęs veidas. Žiūrėjau aš tada į jį, lėtai ir atsargiai žengiantį per nelygų akmenyną, nuoširdžiai gailėjausi ir bandžiau įsivaizduoti jį karininko uniforma. Nesisekė. Greit jis iš mūsų brigados dingo, greičiausiai atsidūrė ligoninėje.

Mundi, atvirkščiai, buvo net labai šnekus, landus, pasiruošęs padėti bet kam ir bet kur, jei tik galėdavo tikėtis kokio kąsnio. Ir neretai tų kąsnių virtuvėje ar iš kokio *pridurko* jis susilaukdavo. Žodžiu, ir negaudamas jokios paramos, prie lagerio gyvenimo sugebėjo prisitaikyti. Jį pažinojo ne tik mūsų brigadoje.

Be vengrų, 1950-51 metais lagery teko sutikti vokiečių, austrų, japonų, korėjiečių, buvusių baltagvardiečių ar jų palikuonių (turiu galvoje kitų valstybių piliečius, o ne, sakysim, Pavolgio vokiečius).

Dauguma jų buvo patekę į nelaisvę ir ten kuo nors “prasikaltę”, kiti buvo kaltinami “antisovietine” ar “antikomunistine” veikla. Su buvusiu japonų karininku Macumoto Kasijoti (nežinau, kuri čia pavardė) susipažinau vakarinių patikrinimų metu ir dažnai tarp skaičiavimų susėdė ar vaikščiodami pasikalbėdavome. Savo juokingu akcentu jis pasakojo, kad dirbęs Mandžūrijoje, gamykloje, kūrusioje slaptą ginklą, rodos, bakteriologinį. Jo amžių, kaip ir kitų japonų, buvo sunku nustatyti: nedidelio ūgio, smulkus, beveik bebarzdžiame veide – nė raukšlėlės. Tad visi atrodė jaunesni, negu iš tikrųjų.

Japonai, bene vieninteliai lagery, tebenešiojo savo uniformines chaki spalvos žieminės kepurės su kailiu ir su mažais atverčiamais “vožtuvais” ausinėse ties ausimis.

NAUJOS DARBOVIETĖS

Jau buvo visai šilta, kai mane perkėlė į kitą brigadą, dirbusią vadinamajame Karpinskio karjere. Šiame karjere atviru būdu buvo kasama vario rūda – kietas cemento spalvos su žalsvu atspalviu akmuo. Karjerą sudarė pakopomis gilėjanti piltuvo formos duobė apie 200-300m skersmens ir 50-60m gylis (šie matmenys, praėjus pusei amžiaus, žinoma, į didelį tikslumą nepretenduoja, bet duobė man tada atrodė ištis įspūdinga).

Ankstyvesnėje brigadoje, išėjus Kazlauskui, lietuvis buvau likęs tik aš vienas, o naujojoje brigadoje jų buvo net keli. Gaila, bet dabar neprisimenu nė vieno vardo ar pavardės. Atmosfera brigadoje buvo kur kas draugiškesnė, giedresnė, o ir darbas lengvesnis: statėme vieną iš pagalbinių pastatų karjero viršuje. Man, kaip dideliame “specialistui”, tekdavo tą paduoti, aną atnešti. Nevengdavo vyrai čia ir pasimuliuoti, rūkaliai įtartinais dažnai ilgam susėdavo parūkyti. Nors nerūkiau, bet kompaniją visada palaikiau.

Karjeras buvo už kelių kilometrų nuo lagerio, ten mus, susodintus ant kėbulo grindų, veždavo sunkvežimiu, trys ar keturi kareiviai stovėdavo prieky, atsirėmę į kabiną. Man, žemdirbių krašto berneliui, nemačiusiam rimtesnės technikos, didelį įspūdį darė galingi trikubiai ir penkiakubiai ekskavatoriai, vienu kaušu iki viršaus užpildantys didelį savivartį, akmens gręžimo mašinos ir pats karjero vaizdas. Kasdien tarp dviejų pamainų rūdą sprogdindavo.

Šalia mūsų statinio ant pat karjero krašto, nuleidęs kaušą, stovėjo sugedęs ekskavatorius. Per vidudienio karščius aš ir dar du tėvynainiai patogiai išsitiesdavome visu ūgiu šiame “samtyje” ir atsiduodavome prisiminimams. Kiek pakėlus galvą, žemai žemai matėsi spirale į kalną kylantys sunkvežimiai, kaušu

mosuojantis ekskavatorius, o lygus, nušveistas, patogiai išlenktas kaušo dugnas maloniai vėsino nugaras, viršus teikė pavėsi.

Nespėjau apšilti kojų Karpinskio karjere (ten važinėčiau kiek daugiau, nei savaitę), kai vėl atsidūriau kitoje brigadoje. Perkėlimo priežasties nežinau, mano norų nei pirmu, nei antru atveju niekas nesiteiravo. Naujoje brigadoje sužinojau, kad dirbsime naktinėje pamainoje, vario rūdos karjere Raimund-4. Dirba ten tik viena apie 20 žmonių brigada, iki jo – 9km, važiuosime sunkvežimiu.

Išvažiavome jau sutemus, tad, atvykus į vietą, nakties tamsoje mačiau tik tiek, kiek apšvietė keli ant stulpų pakabinti prožektoriai. Senieji brigados nariai išsivaikščijo po savo darbo vietas, o aš brigadininko buvau nuvestas į kirtavietę (*zaboju*). Prieš mane iškilo prožektorių apšviesta 5-6m aukščio ryškiai žalia siena. Po sprogdinimo ji buvo nubyrėjusi žalios skaldos ir miltelių mišiniu. Spalva buvo ryški, tiesiog pavasarinės žolės žalumo.

Nuo bunkerio karjero gilumoje iki *zabojaus* ėjo kaliasdešimties metrų ilgio bėgių kelias, *zabojuje* ant jo stovėjo vagonetė. Brigadininkas parodė savotišką beketę šiūpelę – skardos gabalą su į viršų iš trijų pusių užlenktais kraštais ir dviem rankenom iš šonų bei visai į bulvių kaseklį panašų įrankį, tik vietoje trijų ar keturių dantų gale turintį trikampį kaplį. Štai į tą šiūpelę, vadinamą *sovok*, kapliu-*skrebok* reikės kasti gražiąją rūdą ir pilti į vagonėlį. Pripylus pilną (į vagonėlį tilpo 1 tona), nustumti iki bunkerio, pakelti štai šitą rankeną, išpilti rūdą ir grįžti naujos porcijos. Norma esanti 10 vagonėlių.

Brigadininkas pasišalino, visą naktį nebemačiau nei jo, nei kitų brigados narių. Prieš mane buvo tik gražiai žaliuojanti, į abi puses besitęsianti ir nakties tamsoje nykstanti siena. Vėliau patekęs mėnulis dar labiau paryškino nerealų, lyg būčiau svetimoje planetoje, vaizdą.

Pradėjau darbą. Pasilenkus prikrapštyti į *sovoką* rūdos nebuvo sudėtinga. Nesudėtinga ir iškėlus jį virš pečių išpilti vagonėlin. Tačiau vagonėlis pildėsi lėčiau, negu norėjosi. 10-15kg sveriantis *sovokas* darėsi vis sunkesnis. Vis dėlto, per naktį pripyliau ir nuvežiau, rodos, 8 vagonėlius.

Grįžome visiškai išaušus. Mano pusbačių verstos odos nosys buvo gražiai pažaliavusios. Tokios pat spalvos buvo ir draugų apavas. Karjere Raimund-4, bene vieninteliame visame Rūdyne, buvo kasama ne sulfitinė, kaip Karpinskyje ir, kiek žinau, visose šachtose, o oksidinė rūda. Joje vario procentas esąs didesnis, bet išskirti jį sunkiau, gal ir dėl to, kad tokios rūdos išgaunama mažai ir dėl to neištobulinta sodrinimo technologija. Ir vežama ji ne į Balchašo sodrinimo kombinatą, kaip visa kita, o kažkur toliau.

Antrą naktį mano darbo našumas nepadidėjo. Tebemaudė rankų raumenis po vakarykštės nakties, norėjosi miego. Labai ir nesistengiau. Nusprendžiau trečią naktį čia nebvažiuoti.

Kitą vakarą į *razvodą* nebenuėjau. Nebežinau, ar aš apie tai buvau įspėjęs brigadininką, ar manęs kas ieškojo, bet ramiai grįžau ant savo gulto ir saldžiai miegojau iki ryto. Jau iš ryto nebegavau papildomo košės davinio, o vakare beveik perpus sumažėjo ir duonos *paikė*. Be didelio triukšmo buvau įtrauktas į *otkazčikų* grupę, gaunančią karantininę normą ir dienas leidžiančią zonoje.

Per žiemą buvau atsiganęs, dar kažką turėjau *kaptiorkoje*, tad, nieko nedarbant, pakako ir gaunamo davinio.

Daug laiko praleidau skaitykloje-bibliotekoje, dabar galėjau patykoti ir geresnės knygos. Nors vietiniai laikraščiai beveik išimtinai rašė vien apie “socialistinio ūkio laimėjimus”, bet būdavo ir medžiagos, charakterizuojančios vietos specifiką, žmonių papročius. Rodos, laikraštyje “*Kazachstanskaja pravda*” bent kelis kartus skaičiau feljetonus apie islamo “prietarų” neatsikračiusius kolchozų ir sovchozų pirmininkus (direktorius), turinčius po dvi tris žmonas, ir to neslepiančius nuo savo pavaldinių.

Jau anksčiau bibliotekoje buvau susipažinęs su nuolatinio jos lankytoju Pranu Paulausku, o dabar labai artimai su juo susidraugavome. Jis jau bent porą savaitių valgė *otkazčiko* duoną, berods jam pritariant, jos paragauti aš nusprendžiau ir aš. Apskritai, šiame lagpunkte ne iš vieno girdėjau, kad esame čia prievarta atvežti ne socializmo statyti, o atlikti užkrautą bausmę. Tad jei gali – nedirbk, jei ne – nepersistenk!

Pranas, buvęs Telšių gimnazistas, jau pirmaisiais pokario metais, vos 16-os ar 17-os sulaukęs, išėjo partizanauti. Dėl jauno amžiaus partizanai nusprendė jį legalizuoti ir panaudoti kaip ryšininką. Su viena užduotimi nuvykus į Vilnių, miesto gatvėje ir buvo suimtas. Tai įvyko 1947 ar 48 metais.

Pranas, kaip ir aš, buvo didelis skaitymo mėgėjas, be to, meniškos prigimties ir didelis svajotojas. Tad susiėjus, kalbos ir temų mudviem netrūko. Tiksliai nežinau, ar pradedanti tuomet savo kūrybinį kelią jaunoji poetė Teklė Kryževičiūtė buvo jo klasiokė ar šiaip ją kaip kaimynas ir telšietis pažinojo, tačiau jiedu susirašinėjo, Teklė atsiųsdavo jam savo kūrybos. Prisimenu vieną Prano rodytą jos laišką su keliais eilėraščiais, tarp kurių buvo ir religinio turinio. Juose (gal ne visuose) ne kartą buvo minimas kūdikėlis Jėzus. Tiesą sakant, man, ne itin pamaldžiam, tada tie eilėraščiai pasirodė dirbtinoki, naivūs.

Po dviejų trijų savaitių, taip ir nenubaustas, netgi neiškvieštas “pokalbiui” pas valdžią, buvau paskirtas į brigadą, dirbančią *širpotriebe* – bene geriausiame iš visų objektų. Nieko geresnio ir tikėtis negalėjau!

Brigadoje dirbo keletas lietuvių. Ir čia atmosfera gerokai skyrėsi nuo buvusios akmens karjere, nesijautė to užsidarymo tik savo kiaute. Brigados nariai lietuviai iš karto priėmė mane į savo šeimą. Gaila, kad dabar geriau prisimenu tik vieną, ir to tik vardą – Stepas. Neaukštas, labai plačios burnos ir nosies, su šalia jos pūpsančia žirnio dydžio karpa, į gražuolius jis nepretendavo, bet išsiskyrė savo linksmu charakteriu, judrumu, geraširdiškumu. Ir – sugebėjimu ką nors “sumedžioti”. O tam galimybių *širpotriebe* buvo.

Patekau į grandį, aptarnaujančią lentpjūvę. Padavinėjome rąstus į gaterį, krovėme lentas. Darbas nebuvo sunkus, juolab, kad jaučiausi visiškai atgavęs jėgas. Pakeiksnodavome tik, kai pasitaikydavo storų ir sunkių maumedžio rąstų partija. Dėl sunkumo, sako, jų neplukdo ir upėmis – skęsta.

Dienos buvo šiltos, teisingiau – karštos, lietaus neprisimenu. Kiekviena proga susėdavome ant rąstų “parūkyti”, per pietus, įlindę kur į pavėsį, ir nusnausdavome. Bent porą kartų teko dalyvauti iškraunant vagonus su miltais ir bulvėmis, nors prie jų, paprastai, dirbo kiti brigados nariai. Darbas ten buvo sunkesnis, tačiau labai dažnai “netyčia” praplyšdavo koks miltų ar kruopų maišas, prairdavo dėžė, ir buvo galimybė jų turiniu prisipildyti kišenes, maišelius ar užančius. Tad dažną dieną, susikūrę laužą už dirbtuvių, išsivirdavome košės ar bulvių. Kartais miltinius kukulius virdavome ir zonoje.

Vieną karštą dieną, besėdėdami ant rąstų, pamatėme atbėgantį ir keistai bešokinėjantį Stepą. Pribėgęs iš už marškinėlių ištraukė didoką apšarmojusią žuvį ir, pakėlęs marškinėlius, ėmė prieš saulę šildyti atšalusį pilvą. Tą dieną valgėme bulvienę su žuvimi.

Viename iš siuntinių buvau gavęs puslitrinį butelį žuvies taukų. Tad rytais ir vakarais šį šleikštų skystį sąžiningai pradėjau gerti po šaukštą. Kol pamatė Stepas.

-Tu ką čia dabar? Gerą daiktą gadini! Juk ant jų blynų galime išsikepti!

Suabejojau, kad ant tos šlykštyinės pakepti blynai bus geresni už vandenį virtus kukulius. Tačiau Stepas greit užmaišė teslą iš neseniai vagonus iškraunant “nubyrėjusių” ruginių miltų. Ir netrukus sekcijoje pasklido nepaprastai malonus kepmos žuvies kvapas (kepė jis, susikūręs lauželį krosnyje, keptuvę turėjo beveik “tikrą”). Po pusvalandžio šveitėme kepta žuvis kvepiančius puikius blynus, atrodė, kad juos tiesiog užsikandame žuvimi. Butelio turinio užteko dar vienam ar dviem kartams.

Po mėnesio ar kiek daugiau nuo mano darbo pradžios šiame puikiam objektu ir dar puikesnėje draugijoje, tiesiog į darbovietę atvyko medicininė komisija. Nuogai išsirengę viename kontoros kambarėlyje, ėjome po vieną į kitą, kur prie stalo sėdėjo vyras baltu chalatu. Šalia stovėjo prižiūrėtojas ar aukštesnio rango kariškis. Nužvelgęs mane nuo galvos iki kojų, liepęs apsisukti, baltachalatis lyg sau, lyg bendrai pratarė:

-Figūra nieko sau... - Ir jau garsiau man: - Atnešk kelnes!

Ne iš karto sumojau, kuo čia dėtos mano kelnės, bet kai baltachalatis užsirašė ant jų prisiūtą numerį, supratau, kad “nieko sau” figūrą turėti ne visuomet yra gera... Patikra buvo baigta, pasiėmęs kelnes, galėjau eiti. Liko laukti rezultatų, kurie, jaučiau, nieko gero nežadėjo.

Po kelių dienų išgirdau komandą ruošti “su daiktais”.

AŠ - ŠACHTININKAS

Sunkvežimiu keliolika *zekų* buvome nuvežti į 3-jį, patį didžiausią iš trijų besiribojančių punktų.

Tą pačią dieną gavau vatines kelnės, šimtasiūlę ir šachtininko šalną (*kasķę*). Žiemą vasarą šachtos gilumoje temperatūra beveik vienoda – keli laipsniai šilumos, tad šilta apranga nešiojama visus metus. Vakare su nauja brigada išėjau į naktinę pamainą 31-joje šachtoje.

Dar dieną sutikau Evuką, dirbantį toje pačioje šachtoje ir pamainoje, tik kitoje – transporto – brigadoje. Mano gi brigadoje dirbo gręžėjai (*burilščikai*), skreperininkai ir pagalbiniai darbininkai – rūdos kasėjai ar krovėjai.

Žinojau, kad darbu šachtoje niekas nesidžiaugia, bet buvo įdomu pamatyti tą požeminį pasaulį, apie kurį Lietuvoje galėjau tik pasiskaityti. 31-ji buvo bene arčiausiai lagerio esanti šachta ir viena iš seniausių. Netoli aukšto jos terikono, supilto iš nerūdingo, “tuščio” grunto, praeidavome eidami į karjerą. Juodas jos bokštas (*kopior*) buvo kiek žemesnis ir plonesnis už toliau matomus naujų ir modernesnių šachtų bokštus. Ventiliacinių šachtų bokštai buvo dar mažesni, mediniai, prie jų nebuvo rūdos išpylimo estakadų. Mūsų šachtos ventiliacinis bokštas matėsi už 300-400m, žiemos metu iš jo kilo garas.

Visa šachtos teritorija kartu su terikonu, mašinų skyriumi ir pagalbiniais pastatais buvo apjuosta tvora su sargybos bokšteliais ir sargybinių nameliu – *vachta* prie vartų. Nuo bokšto iš abiejų pusių apie 10m aukštyje ėjo bėgių kelias, kairėje sueinantis į vieną keliasdešimties metrų ilgio estakadą. Virš bokšto – du dideli ratai-blokai, per juos permesti lynai, iš vienos pusės nuožulniai besileidžiantys į mašinų skyrių, iš kitos – į šachtos šulinį (rus. *stvol*). Tuo pačiu metu viena keltuvo kabina-narvas (*klietj*) buvo keliama, kita – leidžiama.

Visa tai, žinoma, aš sužinojau vėliau, padirbėjęs savaitę kitą. Tą tamsų vakarą stengiausi tik neatsilikti nuo brigados.

Laiptais užlipome ant estakados, kur ką tik tamsioje gelmėje pranyko kabina su 10 *zekų*. Po minutės greta iškilo tuščia. Kažkas atidarė ir, suėjus į vidų, vėl uždarė pečius siekiančias metalines dureles. Kabina šoktelėjo aukštyn ir staigiai ėmė leistis. Krūtinėje kažkas kilstelėjo, pirmą sekundę pasirodė, kad krintame, bet greit vėl pajutau pagrindą po kojomis (girdėjau, kad kai kuriuos nuo to kritimo ima pykinti). Leidomės apie minutę ar kiek trumpiau (šulinio gylis – 90m).

Apačioje į tolį tęsėsi blankiai apšviestas *štrekas* – raudonai rudoje, beveik šokoladinėje uolienoje iškirstas tunelis. Iš pradžių platesnis, su dviem bėgių keliais, toliau susiaurėjantis, su vienu keliu. Plotis – apie 3m, aukštis – iki 2,5-3m. Sienos ir lubos nelygios, uoliena neatrodo šiurkšti, greičiau švelni, iš pažiūros neturėtų būti labai kieta (vėliau patyriau, kad ore ir saulėje ji, čia vadinama tiesiog *poroda*, ima skilinėti, luptis pusapvalėmis, lyg kaštono lukštas, plokštelėmis, kol po metų kitų virsta raudonu moliu). Palube nutiestas nuogas varinis laidas – *trolėja*, ant vienos sienos – pluoštas kabelių. Šviestuvai, tiksliau – elektros lemputės, be jokios apsaugos – kas 15-20 metrų, vadinasi, degių ar sprogių dujų šachtoje nėra.

Už gero šimto metrų sukame kairėliau. Į dešinę atsisakoja ir tamsoje nyksta neapšviestas štrekas. Dar už poros šimtų metrų bėgių kelias vėl išsišakoja į du, ant kairiojo stovi pora dešimčių tuščių vagonėlių. Tokių pat, kokius kroviau Raimund-4. Aplenkiamo juos iš kairės ir nelygiu nuožulniu tuneliu imame leistis žemyn. Vėliau sužinojau: nuolydžio ilgis – 100m, aukščių skirtumas – 30m.

Neprisimenu, kiek ėjome ir vingiavome apatiniu *štreku*, bet pagaliau priėjome šiokią tokią nišą, nuo apačios iki viršaus užverstą išsprogdinta rūda. *Štrekas* tęsiasi tolyn, čia pat ant bėgių stovi virtinė tuščių vagonėlių. Va, čia aš su porininku baltarusiu, apie ketvirtą dešimtį perkopusiu vyru, paliekamas krauti išsprogdintąją rūdą. Čia pat ir pažįstamos jau kasybos priemonės – *sovok-skrebok*. Ir norma žinoma: 10 vagonėlių “nosiai”. Dirbsime, kaip ir dieninėje pamainoje, “tik” 9 valandas, pietų pertraukos nebus.

Porininkas iš karto kimba į darbą. Atsilikti nepatogu, tad tuoj suskamba sudunda tuščias vagonėlis nuo kraunamos rūdos. Rūda čia ta pati, pilkoji, kaip ir Karpinskio karjere, kieta, sunki. Nors daug ir smulkios skaldos, bet į miltus ji nesubyra, kaip “Raimundo” žalioji.

Pripildome vieną, antrą, penktą vagonėlį – mano draugas apie poilsį negalvoja. Normą įvykdyti būtina: už tai ir *paikė* bus didesnė, ir košės vos ne pilnas dubenėlis! Mano apmaudui jis, kaip ir aš, dar ir nerūkorius! Rodos, neprisėdome visą naktį, bet paryčiui, pamainai baigiantis, normą įvykdėme.

Paskutiniu laiku nuo sunkaus darbo buvau atpratęs. Maudė nugarą, rankų, kojų raumenis. Ilgai, sunkiai kopėme vėl į kalną. Viršutiniame *štreke* sutikome priešais ateinančius sprogdintojus, apsikrovusius *amonalo* paketais. Pagal saugumo technikos taisykles jie, tikriausiai, turėtų šachton leistis visiems “banditams” ir “fašistams” ją apleidus, bet, atrodo, sprogdintojai, o ir šachtos valdžia mus tokiais nelaiko.

Saulei tekant ir miegui lenkiant, traukiame atgal. Valgykloje dieninė pamaina baigia pusryčiauti, užimame jų vietą. Davinys didesnis, negu gaudavau *širpotriebe*, bet ir ne toks, kad pasakyčiau: “Gana, nebenoriu!”

Kitą naktį su naujuoju draugu dirbame pradedamoje eksploatuoti kameroje. Tai tuštuma rūdos “kūne”, kelių metrų pločio, 10-12 ilgio ir nuo 2 iki 3-4m aukščio. Viename jos gale šulinys-bunkeris, uždengtas retomis iš bėgių suvirintomis grotomis, kitame – rūdos kalnas. Tarp jų – keli metrai bėgių, ant jų stovi vagonėlis. Yra ir “mielieji” *sovokai skrebokai*. Priedo – kūjis. Juo smulkinsime pro grotas nepralendančius gabalus. Kažkur po mumis *štrekas*. Rūda iš bunkerio leidžiama tiesiog į vagonėlius. Ši gana daug jėgos reikalaujanti darbą dirba Evukas. Jėga reikalinga ir atidarant bunkerio liuką, ir laužtuvu išstumiant dažnai užstringančius gabalus, ir ypač reikiamu momentu jį uždarant. Užsižiopsosi – rūda išbirs ant kelio, krausi rankomis. Po 12 vagonėlių elektrovežis veža prie įkalnės, ten po 4, tuo pačiu metu gretimu keliu leidžiant tuščius, didžiule gerve užtempiami į viršų, ir vėl po 12 keliauja prie keltuvo. Viso to proceso dar nemačiau, nežinau.

Šiąnakt matau tik šią keistą, lyg sapne, vienos lemputės apšviestą patalpą su dar nevisiškai po sprogdinimo išsisklaidžiusiais dūmais ir dulkėmis. Ir savo porininką, neleidžiantį per daug užsisvajoti. Vėl dirbame neatsipūsdami, vėl normą, rodos, įvykdome

Ne, prie tokio darbo su šiuo darbštuoliu greit ir kojas pakratysiu. Reikia kažką daryti.

Vakare, brigadai išeinant į *razvodą*, nežymiai pasuku už barako, kur auga bene vieninteliai per visus lagpunktus stropiai laistomi keli krūmeliai. Barakas kraštinis, už keliolikos metrų prasideda draudžiamoji zona, iki vartų – keliasdešimt metrų. Girdžiu, kaip pradedamos pro vartus leisti pirmosios brigados. Atsigulu ant žemės po krūmu, dengiamas šakų ir šešėlių. Mane galima būtų pastebėti nebent visai arti priėjus ar kojomis užkliuvus.

Po kelių ar keliolikos minučių išgirstu padidėjusį šurmulį prie vartų ir garsiai šaukiamą savo pavardę. Atrodo, tai brigadininko balsas. Įsijungia dar pora balsų. Žingsniai ir šūksniai “Būdas, Būdas! *Na razvod!*” nutolsta barakų link. Vakaro tyloje tie šūksniai, tikriausiai, girdėti po visą zoną nuo tvoros iki tvoros. Girdžiu juos ir sekcijoje, kurioje gyvenu. Ji tame pačiame barake, už kurio aš dabar taip patogiai guliu, tik įėjimas iš kitos pusės.

Vėl garsesni balsai prie vartų, po to girdžiu jau įprastinį ramų balsų gaudesį, kojų trepsenimą – toliau vyksta *razvodas*, išėjo, matyt, ir mano brigada. Pagaliau viskas nurimsta.

Guliu dar penketą, dešimt minučių. Po dienos karščių žemė maloniai šilta, galėčiau čia ir užmigti, bet miegas neima. Prie pat ausies kažkas lyg sušnara. Pakeliu galvą – rupūžė! Didelė, stambi. Iš kur tu, gražuolėle, ir kur keliauji šia sausa žeme be želmenėlio, kokį gyvį, kokį vabalėlį tikiesi čia sumedžioti? Vis dėlto, tavo draugija nelabai maloni. Grįžtu į baraką, atsigulu ant savo gulto.

Žinau, kad čia tau, broleli, ne demokratiškasis 4-sis lagpunktas, ramiai miegoti neteks. Tikrai: po poros minučių pasirodo prižiūrėtojas, jis, matyt, žino, kur mano guolis, eina tiesiai prie manęs. O ir spėlioti nereikia: sekcijoje esame tik aš ir tvarkinys. Pribėga ir, neklausdamas pavardės, rikteli:

-Kelkis! Eisi su manim!

Einame įstrižai zonos. Maždaug ties lagerio vakarinės sienos viduriu, prie pat vielų užtvaros stovi gal 4x4m ar kiek didesnis žemas plokščiastogis pastatėlis iš moliu apdrėbtų akmenų, nubaltintas. Iš priekio ir kairiojo šono atitvertas kelių metrų pločio “kiemas”. Prižiūrėtojas atrakina vartelius, kažką pasako, įleidžia mane ir užrakinęs nueina.

Einu vidun. Durų nėra, grindys – kiemo žemės tęsinys. Iš vidaus lyg ir mažytis tamburas, bet toliau žengti neįmanoma: grindys, t.y. žemė, nuklota miegančiųjų kūnais. Silpnoje nuo lauko žibintų atsklindančioje tamsoje matau: laisvos vietos nėra. Išsitiesiu beveik tarpdury ir greit užmingu: jau trečia para, kai miegojau visai mažai. Nešalta: ant manęs vatinė šachtininko “uniforma”, be to, dar tik prasideda rugpjūtis.

Linksmos mano gyvenimo lagery metinės...

Rytą mane ėmė globoti ir mokyti vienas iš likimo draugų, rusas. Iš keliolikos ar daugiau *bure* uždarytųjų, lietuvis buvau aš vienas, dauguma – rusai. Didesnė pusė – *otkazikai*.

Naujasis mano draugas, liesas, vidutinio ūgio trisdešimtmetis, ėmė aiškinti, kas laukia manęs vakare ir kaip turėčiau elgtis.

-Vakare prieš *razvodą* prižiūrėtojai – mažiausiai du, o gal ir daugiau – ateis varyti tave į darbą. Kadangi jau čia atsidūrei, manau esi apsisprendęs ir eiti atsisakysi. Tada nusives tave į tą antai savo būstinę. Jeigu spyriosies, uždės antrankius. Ne šiaip sau rankas surakinančius, o smarkiai spaudžiančius rankų riešus. Ir ims tempti prie vartų. Tada, išėjus į lauką, krisk ant žemės ir kiek galėdamas garsiau rėk. Tai išgirdę, einantieji į darbą ims šaukti ant prižiūrėtojų, eiti artyn. To prižiūrėtojai nemėgsta, jėgą naudoti vengs. O kai už tų antrankių netempia, skausmas pakenčiamas. Svarbu iškęsti, kol brigada išeis į darbą – šachtos dėl tavęs nestabdys. Vis dėlto, pakentėti teks, - “mokytojas” parodė savo riešus, ant kurių aplink buvo užsidėjusi beveik ištisinė jau begyjančių žaizdų luobelė. – Prieš keletą dienų du rytus ir mane bandė ištempti į darbą. Iškenčiau, nepasidaviau, prisiminimui liko tik šios “apyrankės”!

Ne viską prisimenu, ką jis aiškino, ne visai tiksliai perduodu ir jo žodžius, bet esmė buvo tokia. Svarbiausia – nepasiduoti, kęsti ir garsiai rėkti.

Popiet prie aptvaro pasirodė jau pramiegojęs Evukas, atnešė duonos, gerti, dar kažko. Sakė, jog bandysias pakalbėti su savo brigadininku, kad priimtų į savo brigadą, nes transporto brigadoje darbas esąs daug lengvesnis. Atsakiau, kad išvis nebenoriu tos šachtos matyti, kad žadu bandyti dar pakovoti.

Po poros valandų vėl pasirodė Evukas, su juo – brigadininkas. Abu sakė, kad jau susitarta su kuo reikia dėl mano pervedimo į jų brigadą, kad aš būsiąs paskirtas dirbti prie kažkokio “*uklono*”, darbas ten esąs nesunkus. Kiek padvejojęs, pasidaviau jų įkalbinėjimams. Žinoma, jų argumentus labai sustiprino ir laukiantys manęs vakaro “malonumai”.

Prieš vakarinį *razvodą* iš buro buvau išleistas ir persikėliau į transporto brigadą. Ir išbuvau joje 3 metus.

ŠACHTOS KASDIENYBĖ

Tą patį vakarą vėl atsidūriau 31-joje šachtoje. Bet šį kartąėjau tik iki minėtos nuokalnės ar nuolydžio, visų vadinamo rusiškai – *uklonu*. Koks 100m prieš *ukloną* bėgių kelias šakojasi į du, dar labiau išplatėjusioje ir paaukštėjusioje *štrepo* dalyje abu keliai persikryžiuoja ir leidžiasi žemyn. Į dešinę nuo šios kelių sankirtos, plačiausioje vietoje – galinga gervė. Du daugiau nei metro skersmens jos būgnai vynioja ir išvynioja ant savęs keliamų ir leidžiamų vienu metu keturių vagonėlių lynus. Visą šį ūkį aptarnauja trys *zekai* ir laisvoji moteris, stambi, derli balzakinio amžiaus Liuba.

Iš trijų šachtoje praleistų metų gal tik pusmetį dirbau prie šachtos šulinio (rus. *stvol*) apačioje ir savaite ar dvi viršuje, o visą kitą laiką – čia, *uklono* viršuje. Ir perėjau visas tris darbų pakopas. Pradėjau, žinoma, nuo sunkiausios. Fizinė prasme ji nebuvo sunki, bet, jei taip galima išsireikšti, kebliausia, beveik visą laiką jautei tam tikrą įtampą.

Atėję į vietą, gerą pusvalandį laukėme, kol apačioje buvo pakrauti ir prie *uklono* atvežti pirmieji 12 vagonėlių. Tuo metu mano pirmtakas aiškino manęs laukiančio darbo esmę. Pagrindinis mano darbo įrankis bus plokščiai nutašyta ir skarda apkalta kaladė su rankena, visai panaši į plačią kultuvę. Šia kultuve turėsiu stabdyti atriėdančius pilnus vagonėlius ir sukabinti juos į 12-os vagonėlių sąstatą. Iš apačios ištraukti ir atkabinti vagonėliai rieda nedidele nuokalne, po to yra horizontalus kelio ruožas, kuriame kaip tik ir telpa formuojamas sąstatas. Toliau kelias vėl nežymiai žemėja ir išnyksta už posūkio. Pirmąją partiją ištraukusi, Liuba ją gerokai trūkteli, po to staigiai atleidžia gervės lyną, kad galima būtų ją atkabinti, o vagonai bilda tolyn. Va tada reikia nei per anksti, nei per vėlai pakišti kultuvę po trečiojo vagonėlio užpakaliniu ratu, kad jie sustotų kaip tik ten, kur reikia. Ir stabdyti reikia būtent trečiąją, o ne, sakysim, pirmąją ar ketvirtąją, nes pirmuoju atveju kiti vagonai, atsitrenkę į stabdomąją, gali nušokti nuo bėgių, o tai ir apvirsti, antruoju – ratas, neprilaikomas paskutiniojo vagono, peršoks kultuvę ir, greičiausiai, ant bėgio nebepataikys arba visa partija nubildės štreku tolyn. Antrąją ir trečiąją partijas Liuba traukia vis lėčiau, tada atitinkamai stabdyti reikia antrąją ir pirmąją vagonus.

Tarp vagonėlių ir štreko sienos – “*cieliko*” – 60-70cm (*cielik* – nejudinta uoliena, jos masyvas. Posakiuose “Kaip galva į sieną” arba “Galva sienos nepramuši” šachtininkai žodį “siena” keisdavo žodžiu “*cielik*”). Kiekvienas stabdymas susijęs su šiokia tokia rizika: gal nepataikysi tiksliai pakišti kaladę, gal ji, ypač nauja, neprisitrynusi, iššoks atgal, gal netiksliai įvertinsi vagonėlių greitį – ir visa tai baigsis didesniais ar

mažesniais nemalonumais. Blogiausiu atveju, vagonui smarkiai krestelėjus, gali atšokti jį prilaikanti rankena ir vagono turinys atsidurs ant žemės ar net ant tavo kupros – atšokti į šalį nėra kur.

Mano mokytojas suformavo kelis sąstatus, o po to tą pačią naktį pradėjau savarankišką darbą. Gana neįprastu buvo lenktis po atidundančią vagoną, bet su darbu susidorojau. Į mano pareigas įėjo ir priimti bei prikabinti elektrovezio stumiamus tuščius vagonėlius. Vagonėliai buvo sukabinami trijų pailgų žiedų grandine iš piršto storio metalo.

Tuo metu, kai atėjau į šachtą, per pamainą pakeldavome iki 300 vagonėlių, dieną kiek daugiau, naktį mažiau. Mūsų galimybės buvo gerokai didesnės, tad susidarydavo nemaži laisvo laiko tarpai, per kuriuos naktį net nusenūdavo. Tačiau, nors dėvėjome šimtasiūles ir vatines kelnės, greit pasidarydavo šalta, tekdavo keltis.

“Aukštesnės” pareigas, t.y. paprastesnę, lengvesnę darbą turėjo ukrainietis Vasko, šiek tiek stambesnis už mane ir gana pasipūtęs vaikiną. Juokingai atrodė jo pastangos save sureikšminti, pritapti prie lagerio ukrainiečių “aukštuomenės”, įsiteikti vienam iš jų vadų ar atamanų Stepanui, dirbusiam mūsų brigadoje “nukenksmintojų” (“*obezopasčik*”). Bet apie Stepaną vėliau. Vaskos pareiga buvo, pravažiuoti pilnų vagonėlių partijai, prikabinti lyną prie tuščių virtinės, kiek ją patraukus trečiojo bendradarbio valdoma gerve, atkabinti keturis ir, šiems atsidūrus prie *uklono* krašto, prikabinti iš kito galo storą didžiosios gervės lyną. Vieniems vagonams leidžiantis, kitiems kylant, Vasko pamažu tempdavo ploną lyną atgal prie tuščių, po to permesdavo iešmą reikiama kryptimi pilniems vagonams. Dar vienas jo darbas, reikalaujantis vikrumo: kas antrą pakėlimą, kai pilnieji vagonai turėjo pravažiuoti po tuščiuosius nuleidžiančiuoju lynu, Vaskai reikėjo sugriebti vis dar tebejudantį, bet jau laisvėjantį lyną ir užmesti jį ant specialaus kablio, įtaisyto ant stulpo šalia iešmo. Žodžiu, operacijų Vaska atlikinėjo lyg ir daugiau, bet jos nebuvo rizikingos.

Mažąją gervę valdė neoficialus mūsų trijulės grandinis, jaunas vyrukas lietuvis, labai greit perkeltas kitur. Jį pakeitė tadžikas Mamedas ar Machmudas, visų vadintas Miša. Jo darbas lengviausias: įjungti gervę – ir stovi, kol vagonėliai atsidurs ties nuokalnės kraštu. Atkabina juos nuo savo gervės, išgirdęs signalą – du skambučius - stumtelėjai pirmąjį pakalnėn – ir vėl stovi, gervę įjungęs į kitą pusę. Va, tik ištrauktus vagonėlius atkabinti, šiems nemažu greičiu riedant, reikėjo vikrumo, ir tai tikrai buvo pavojinga. Paskutiniui pasirodžius iš pakalnės, reikėdavo pasilenkus viena ranka čiupti už juos tempiančio lino, kita – už lyną laikančio kaiščio ir, nutaikius momentą, kada lynas atlaisvės, kaištį ištraukti. Tokiu būdu vagonėlių prieky tekdavo riste nubėgti 2-3 metrus, saugantis, kad neužkliūtum už pabėgių ar bėgių. Bet tai trukdavo vos vieną kitą sekundę, o tada vėl grįžti stovėti prie gervės.

Taigi, visos trys darbo vietos fizinio darbo reikalavo mažai. Už tai, kad čia pakliuvau, likau dėkingas Evukui.

Buvo, žinoma, atveju, kai reikėdavo padirbėti iš peties, nuvažiuoti kuriam vagonėliui nuo bėgių arba jam išsipylus. Šalia bėgių atsidūrusį vagonėlį keldavome dviese, nugaromis įsiremę ir rankomis įsitvėrę jo rėmo. Trečiasis, paprastai, atsistodavo kitoje pusėje ant buferio, tuo šiek tiek atsverdamas keliantiesiems tenkantį svorį. Blogiau būdavo, kai tekdavo išsipylusią vieno ar daugiau vagonėlių rūdą supilti atgal. Bet tai atsitikdavo ne kiekvieną savaitę.

Prie elektrovezio prikabinėtoju dirbo Antanas Pečiūra (dėl vardo negarantuojau), vidutinio ūgio, tačiau labai stiprus kresnas apie 30 metų vyras. Kilęs jis buvo kažkur iš Šiaurės Lietuvos. Šachtoje jis garsėjo tuo, kad nuo bėgių nuriedėjusius pilnus vagonėlius atgal užkeldavo be kieno nors pagalbos. O tokių atvejų, važinėjant išklypusiais bėgiais, vagonėliams šokinėjant per sandūras, atsitikdavo, galima sakyti, kasdien.

BENDRADARbiai

Vasią-Vasko šiek tiek apibūdinau. Pridėsiu dar keletą štrichų. Kaip minėjau, man reikėjo priiminėti ir prikabinti paduodamus tuščius vagonėlius. Elektrovezio mašinistui šūksniais arba rankų mostais parodydavau sustoti arba dar kiek pastumti sąstatą. Kartais, kada reikėdavo priimti ir stabdyti pilnus vagonus, mašinistui tekdavo palaukti (dirbo juo irgi ukrainietis, bet vardo neprisimenu). Tačiau kartą, man pasirusus stabdyti

pilnus vagonus, mašinistas, nelaukdamas signalo, pastūmė į priekį visą jų virtinę (galo už posūkio jis nematė). Pastūmė iki pat iešmo tuo momentu, kai ties juo atsidūrė pilnieji vagonai. Du pirmieji visai apvirto, kiti nušoko nuo bėgių.

Atbėgęs iki posūkio ėmiau šaukti ant mašinisto, kai pamačiau atpuolantį Vasią.

-Ach, tu, žąsine, kur žiūrėjai? Ko nestabdei elektrovezio?

Buvo pikta dėl laukiančio beprasmio darbo, nemažiau ir dėl pavadinimo “žąsinu”, nors ilgu plonu kaklu tuomet gal ir panėšėjau į jį. Bet visai užviriau, kai pribėgęs Vasko pabandė kumščiu trenkti man į nosį. Linktelėjęs smūgio išvengiau ir tada įsirdęs užsimojau rankoje turėta svara vagonėlių sukabinimo grandine. Nustebau, kai tas smarkuolis, gerokai už mane stambesnis, leidosi į kojas. Jis pabandė prasmukti tarp tuščiųjų vagonėlių, bet kaip tik ties ta vieta jie beveik lietė *cieliką*. Tad Vasia liko įsispraudęs tarp dviejų vagonėlių, stovėdamas ant buferių, o aš grandine vis taikiausi jam užvožti. Man nesisekė: Vasia buvo gerokai aukščiau, siauras tarpas kliudė patogiai užsimoti, tad jis sėkmingai atmušinėjo mano smūgius, kol mudviejų neišskyrė pribėgęs Miša. Kraujo nebuvo. Tylėdami ėmėme likviduoti avarijos pasekmes.

Tai buvo vienintelis rimtesnis incidentas per visą buvimo lagery laiką.

Vasia mėgo puoštis. Būtent puošti, o ne šiaip geriau, gražiau rengtis, kas nesvetima turbūt niekam. Gal klystu, bet, mano akimis, tarp ukrainiečių (beveik visi jie buvo iš Vakarų Ukrainos), bent jau lagery tokių puošėivų buvo daugiau, negu tarp kitų tautybių. Ypatingai jie mėgo aulinius batus. Tokią svajonę turėjo ir Vasia. Pagaliau jam pasisekė gauti gabalą brezento iš išardyto suvirintojams skirto speckostiumo. Lagery buvo tikrų auksarankių siuvėjų, batsiuvių ir kitokių specialistų. Batsiuviai iš tokio brezento, padams panaudodami konvejerio juostą, siuvo aulinius batus. Greit ir Vasia į darbą atėjo su naujais batais. Bet tai buvo tik pusfabrikatis. Tad Vasia ėmėsi darbo: sudegino gabalą gumos, jos suodžius sumaišė su solidolu ir šiuo tepalu ištepė batus. Kiek palaukęs, skuduru ėmė juos blizginti. Tai kartojo keletą dienų po du tris kartus. Pagaliau jo batai ėmė blizgėti, nebesimatė brezento nelygumų, iš šalies net galėjai palaikyti juos odiniais. Dabar liko tik sukištas į aulus ir gerokai išplatintas lagerio kelnų kiškas gražiai užleisti ant viršaus, pačius aulus sustumti į “armoniką” ir pasijusti tikru kazoku. Ir vaikščiojo Vasko labai oriai, dideliais žingsniais, krypuodamas į šalis.

Miša laisvai ir be akcento kalbėjo rusiškai, ko negalima pasakyti apie daugumą jo tautiečių ir kitų Vidurinės Azijos gyventojų. Nors buvo krikštytas pagal islamo tikybos reikalavimus, t.y. netekęs tam tikros savo kūno dalelės, bet religijai gana abejingas. Tuo tarpu ne vienas vyresnis ar vidutinio amžiaus musulmonas, nekreipdamas dėmesio į pašaipius kartais žvilgsnius, meldavosi atsiklaupęs ant savo gulto. Tiksliau – ne atsiklaupęs, o pusiau sėdėdamas ant pariestų kojų. Su įdomumu stebėdavau jų maldą: kaip jie lenkiasi iki žemės, laiko už ausų užkištus nykščius su į priekį atkištais delnais, braukia delnais per veidą lyg norėtų nuo jo nubraukti voratinklį. Dabar visi tai ne kartą matėme per televiziją ar kine, o man tada tai buvo įdomi egzotika. Darydavo jie ir ritualinius apsiplovimus užlindę ir atsitūpę kur už barako. Tam dažnas turėjo arbatinuką ar panašų indą.

Miša viso šito nedarė. Bet buvo didelis savo tautos patriotas, netgi šiek tiek iš aukšto žiūrėjo į kaimynines tautas, priklausančias tiurkų kalbų grupei. Tadžikų kalba, skirtingai nuo uzbekų, kirgizų, turkmėnų, kazachų ir kt., priklausanči persų arba iranėnų kalboms, anksčiau naudojusi arabų raštą. Tik rusai jėga primetė savo rašmenis. Prieš tai trumpai buvusi įvesta lotynų abėcėlė.

Neprišimenu, kiek ir už ką Miša buvo nuteistas, bet jam tekę pasėdėti Kengyro žemės ūkio lagery, kurį dažnai minėdavo. Ten tai buvęs gyvenimėlis: galėję susitikti su moterimis, turėjęs ir jis ne tai Dusią, ne tai Mašą, labai karštą, labai jį mylėjusią. Tai buvo viena iš jo mėgstamiausių pokalbio temų. Apskritai, Miša buvo linksmas, geraširdis, jumorą mėgstantis ir suprantantis vaikiną.

Didžiąją uklono gervę valdyti kaliniams nepatikėdavo. Kai aš čia patekau, prie jos dirbo, kaip minėjau, rusė Liuba. Apie ją nuolat sparną rėžė taip pat minėtas Stepanas. Naktimis, kada susidarydavo ilgos pertraukos tarp paduodamų vagonėlių, Liuba su Stepanu dingdavo šalia esančiose didžiulėse nebenaudojamose ir tamsiose kameroose. Stepanas turėjo bene prestižiškiausią darbą šachtoje, beveik nuo nieko nepriklausė, turėjo daug laisvo laiko. Jo, *obezopasčiko*, pareiga buvo apeiti kameras ir štrekus, nukenksminant, t.y. numušant pavojingai virš galvų kabančius, įtrūkusius po sprogdinimų uolienos gabalus. Su savimi jis nešiojosi ilgą bet lengvą diuraliuminio vamzdį su užaštrintais plieniniais galais, vienas iš jų buvo lenktas. Nešiojosi ir į kavinuką panašią

karbidinę lempą, iš kurios snapelio gana ryškia balta liepsna degė lemposje išsiskiriančios dujos. Tokias lempas turėjo tik laisvieji meistrai ir markšeideriai. Vienas kitas turėjo ir akumulatorines lempas, pritvirtintas prie šalmų.

Per valandą dvi, apėjęs kameras, nukrapštęs vieną kitą atplaišą, Stepanas būdavo laisvas ir daug laiko praleisdavo flirtuodamas su Liuba. Vidutinio ūgio, bet labai kresnas ir stiprus, jis buvo vienas iš svarbiausių ukrainiečių vadų lagery. Mūsų brigadoje, mūsų sekcijoje buvo lyg ir ukrainiečių štabas. Ukrainiečių bendruomenė (turiu galvoje vakarinius ukrainiečius, gyvenusius prieškarinėje Lenkijoje) lagery buvo bene gausiausia, jų kalbą girdėdavau kasdien tiek darbe, tiek sekcijoje. Iš pradžių atrodžiusi kiek juokinga, tarsi parodijuojanti rusų, vėliau ji pasirodė visai graži, „švelnesnė“ už rusų kalbą. Ypač gražios jų dainos. Ir jei lietuviai vis kartodavo tas pačias 10-15 dainų (ypač dažnai, bent jau 4-me lagpunkte būdavo dainuojama „Oi neverk, motušėle“ pagal Maironio žodžius), tai ukrainiečių „repertuaras“ buvo gerokai platesnis. Ir gerų balsingų dainininkų jie netrūko. Su malonumu, gulėdamas antrame „aukšte“, klausydavauši apačioje susirinkusių *chocholy* darnaus dainavimo. Ne paskutiniu balsu dainas traukdavo ir Stepanas, gulėjęs ant to paties gulto apačioje. Dar dabar prisimenu ne vieną jų dainų posmą ir melodijas.

Juokais pavadintas *chocholu*, ukrainietis neišsižeidavo, vartodavo šį žodį ir savo tarpe. Savo ruožtu rusus, šiaip jau vadinamus *maskoliais* (*moskali*), pašiepdami pavadindavo *kacapais*. Kildino šį žodį dar iš tų tolimų laikų, kai visi *maskoliai*, kaip ožiai, nešiojo barzdas („*jak cap*“ – „kaip ožys“).

Turėjo pravardes, nors turbūt tik lageriuose sugalvotas, ir kitos tautos. Jos kartais buvo užgaulios. Lietuviai, pavyzdžiui, rusus dažnai pavadindavo „skeltanagiais“, nors sunku įsivaizduoti kam ir kuo tokias asociacijas jie sukeldavo. Šį žodį savo tarpe naudodavo ir tada, kai nenorėdavo atkreipti kaimynų dėmesį visiems suprantamu žodžiu „rusas“. Rusai savo ruožtu nuo dažnai girdimo žodžio „labas“ lietuvius pavadindavo „labusais“.

Nežinojau iš pradžių (ir ne tik aš), kad labai dažnas gruzinų „vardas“ Gogi ar Gogija iš tikrųjų reiškia „žmogus“. Buvo vienas Gogi ir mūsų brigadoje, jaunas, simpatiškas ir draugiškas vyrukas. Ne sykį kuris nors brigados narys, globėjiškai tapšnodamas jam per petį, pagirdavo: „*Gogi – čeloviek!*“ („Gogi – žmogus!“), net nepagalvodamas, kad abu žodžiai reiškia tą patį. Apskritai, pasakymas „Jis - žmogus!“ arba „Tu – žmogus!“ reiškė pagyrimą, ir gan reikšmingą.

Su Gogi (tikro vardo ir pavardės neprisimenu, rodos, ir nežinojau) ėmėme artimiau bendrauti, kai ėmiau domėtis turtinga Gruzijos istorija, ypač po to, kai perskaičiau vieną jų klasiko Iljos Čavčavadzės kūrinių rinktinę. Buvo ten įdomi nuotykių apysaka, buvo ir poezijos. Vieną ištrauką, pavadintą „*Mušī*“ (gruz. nešikas, juodadarbis) iš Čavčavadzės poemos, labai atliepusią tuometinei mano nuotaikai, prisimenu ir dabar („Taip, drauguži mano, kančiose, varguos, neragavęs laimės, nugyvensi tu“, - tai ištraukos pradžia, ne visai pažodžiui mano išversta iš rusų kalbos).

Sudomino tos tautos papročiai, kalba, raštas. Gogi ėmė mane mokyti gruzinų abėcėlės. Greit pažinojau ir galėjau parašyti beveik visas raides, tik niekaip nesugebėjau ištarti ir pagauti skirtumą tarp dvejopai ar net trejopai tariamų ir rašomų priebalsių k, p, t, kai kurių kitų garsų. Tuo metu Gogi dirbo ant estakados *otkatčiku* (nustumdavo ir išversdavo iškeltą paviršiun vagonėlį), aš – prie *uklono*. Sumaniau pasiūsti jam sveikinimą, kurio kiti nesuprastų: kreida ant pilno vagonėlio šono gruziškom raidėm užrašiau: „*Gogi – priviet!*“ („Gogi – sveikinimas!“). Gogi sveikinimą perskaitė. Tik labai dėl to supyko ir išsižeidė, o aš iki šiol nesuprantu, kodėl. Gruziški mano mokslai nutrūko.

Pusmetį padirbėjus prie *uklono*, buvau perkeltas prie *stvolo* – taip, per daug nesukdami galvos dėl kalbos grynumo, vadinome šachtos šulinį. Čia perėjau bent kelias pareigas tiek apačioje, tiek viršuje.

Ant estakados, gryname ore *otkatčiku* dirbau vos vieną savaitę, žiemos metu, naktinėje pamainoje. Priimdavau jau iš narvo-kabinos ištrauktą ir keliolika metrų atstumtą vagonėlį, nustumdavau jį dengta estakada 40-50m, išpildavau ir grąžindavau atgal jau kitu keliu, iš kitos bokšto pusės. Šalia estakados – didžiojo geležinkelio bėgiai, kai yra vagonų, rūdą į juos krauna ekskavatorius.

Dirbome viršuje trys *zekai* ir laisvasis. Pastarojo pareiga buvo tik duoti signalą į mašinų skyrių, kad narvas su kroviniu – vagonėliu ar žmonėm – paruoštas, galima leisti. Tokį pat signalą mašinistas gaudavo ir iš apačios.

Ant estakados prie pat bokšto turėjome iš įvairių skardos lakštų suręstą mažytį prieglobstį nuo šalčio ir vėjų. Nutrūkus vagonų srautui, lįsdavome tenai. Plusinę temperatūrą pasiūrėje palaikė didelė elektros lempa, įkišta į skardinę dėželę. Tokia “krosnelė” įkaisdavo iki čirškimo. Vos tik išpuldavo pusvalandis laisvo laiko, mūsų grandininkas ukrainietis (jų brigadoje buvo 40-50%) imdavosi meistrystės – darė puodelius arbatai. Medžiaga – diuraliuminio skarda. O pasidarydavo jos iš *obezopasčiko* ilgosios lazdos. Perpjovęs ją išilgai, gaudavo apie 10cm pločio juostą, kaip tik tinkamą puodelio aukščiui. Dugną ir šono siūlę, o taip pat ąsą prikniėdavo varinėmis kniedėmis. Visa tai darė pačiomis primityviausiomis priemonėmis, tačiau puodeliai išeidavo puikūs, tokį padarė ir man.

Apačioje prie keltuvo teko dirbti keletą mėnesių. Mūsų grandį ir čia sudarė trys kaliniai bei sena totorė, laisvoji. Kada “eidavo” rūda, užimti čia buvome daugiau, negu prie *uklono*. Vienas iš mūsų dirbo kitoje *stvolo* pusėje. Jis ištraukdavo nuleistą tuščią vagonėlį ir, keliolika metrų pavežęs lanku sukančiu *štreku*, sukabindavo juos į sąstatą. Tas *štrekas*, nubrėžęs beveik pilną apskritimą, už kokių 50m jungėsi su pagrindiniu *štreku*. Pilnus vagonėlius į narvą stumdavo Antanas Jucys (ar Jocys), šiame poste pradirbęs ilgiau už visus kitus. Trečiasis – tai buvau aš – padėdavau išstumti tuščiąjį vagonėlį ir dar keletą metrų pastumti jį nedidelėn įkalnėn. Vagonėlis narve būdavo užfiksuojamas dviem išriestom kabėm, šarnyriškai pritvirtintom prie narvo bėgio. Ištraukiantysis vagonėlį iš pradžių koja atversdavo šią į bananą panašią kabę, vadinamą *bašmaku*. Aš taip pat, vagonėlį išstumdamas, dešine koja atversdavau *bašmaką* atvažiuojančiam pilnam, o išeidamas iš narvo kita koja užversdavau įstrižai ant kito bėgio stovintįjį. Grįždavau šalia šulinio iškirsta siaura žema landa, kurioje net man tekdavo palenkti galvą. Darbas lyg ir nebuvo sunkus ar sudėtingas, bet kai per pamainą šitaip apsukdavau 4-5 šimtus ratų, - o po tiek, man šachtoje padirbėjus apie metus, buvo tapę norma, - nuovargis jausdavosi.

Pertraukų metu susėsdavome poros metrų gylio ir pločio nišoje šalia lenktojo štreko, atitvertoje nuo jo skardomis ir apšildomoje lempine “krosnele”.

Man atėjus į šachtą, per pamainą retai kada pakeldavome virš 300 vagonėlių. Tačiau našumas nuolat augo. Buvo įvykis, pasiekus 400 ribą. Po to viršytas ir tas lygis. Buvo padidinta vagonėlių talpa nuo skaičiuojamos 1,2t iki 1,4t, paaukštinant vagonėlių bortus visu sprindžiu. Ir vėl pakelti į viršų, - “*na gorá*”, kaip sako rusai, - 400 vagonėlių nebebuvo retenybė. Tada valdžia sumanė pasiekti rekordą - 600 vagonėlių per pamainą. Tai buvo beveik teorinė riba, nes keltuvas, įskaitant narvo pakrovimą ir iškrovimą, negalėjo sugaišti daugiau kaip 50s.

Rekordo siekti turėjo naktinė pamaina, kada netrukdo nusileidžiantys ar kylantys meistrai, inžinieriai ar kitokia valdžia. Aš tuomet vėl dirbau prie *uklono*, užėmiau antrąjį pagal “rangą” postą.

Rekordui pradėta ruošti dar dieną. Tiek prie keltuvo, tiek *uklono* apačioje liko stovėti eilė pilnų vagonėlių, bunkeriai kameroje irgi nebuvo tušti. Į šachtą atvažiavo lagerio valdžia, nemiegojo ir šachtos vadovybė. Ir nuo pirmos minutės užvirė darbas. Visą naktį be pertraukos kilo ir kilo iš apačios, lyg iš peklos, vagonėliai, nebuvo prisėdę nė sekunde. Šachtos ir lagerio vadovybės džiaugsmui rekordas buvo pasiektas. Neprisimenu, ar tas vadovybės džiaugsmas padidino nors šaukštu košės davinį, bet šioks toks pasitenkinimas – galime, mokame! – liko. Laimei, nuolat tokių rekordų siekti šachta nebuvo pajėgi, daugiau jo nebepakartojome.

Grįžus prie *uklono*, Liuba čia nebedirbo. Buvo pašalintos ir kitos šachtoje dirbusios moterys, motyvuojant tuo, kad darbas jose – ne moterims. Bet kalbėta, kad tai padaryta, saugant jų pačių “dorovę”, o kalinius – nuo pagundų.

Liubos vietoje dirbo jaunas malonus vaikinys Ivanas. Tikrasis jo vardas Hansas, jis, kaip ir daugelis “laisvųjų” rūdyne, buvo tremtinys, Pavolgio vokiečių. Taigi ir jo laisvė buvo tik tokia, kad iš paskos nevaikščiojo sargybiniai. Išvykti iš Džezkazgano jis negalėjo. Be vokiečių, rūdyne teko sutikti tremtinių iš Vakarų Ukrainos, Čėčėnijos.

Hansas visuomet paimdavo išsiųsti mano rašytus laiškus, nors tai buvo griežtai draudžiama. Kai pradėjome šiek tiek gauti pinigų, po vatinuku paslėpęs atnešdavo ir gniužulą *kombinžiro* (kulinariųjų riebalų) – kažką, iš tolo primenantį margariną. Sviestą ar margariną šiame užkampyje ir laisvieji matė retai.

Kartą Hanso paklausiau, kur jis prarado savo dantį, nes vietoje iltinio viršuje blizgėjo auksinis.

-Tai *fiksas*! – atsakė jis. – Tai tik aukso karūnėlė apmautas sveikas dantis!

-O kam? – nesupratau.

-Dėl gražumo!

Vario kasyklos neatrodė pavojingos, o jų kenksmingumo nejutome. Bent jau tie, kurie dirbome viršutiniuose *štrekuose*. Dulkių čia nesimatė, ventiliacija buvo neblogo, – visą laiką jautėsi dvelksmas iš *stvolo* pusės, - sprogių dujų nebuvo, negrėsė griūtis. Niekur nebuvo naudojami tvirtinimai, nevarvėjo vanduo. Nelabai stipriai jis varvėjo tik šachtos šulinio sienomis. Šalia šulinio buvo siurblinė, pumpuojanti vandenį į paviršių.

Rūdosi dulkių daugiausiai tekdavo dirbantiems kamerose – gręžėjams (*burilščikams*), skreperininkams ir dirbantiems, kaip Evukas, prie vagonėlių pakrovimo. Turėdamas laiko, keletą kartų buvau nuėjęs pažiūrėti, kaip dirbama kamerose. Rūdosi masyvas, siekiantis 10-15m storio, prasidėjo dar prieš *ukloną*, ir mūsų darbo vieta buvo iškirsta jau rūdosi sluoksnyje. Tad kameros buvo beveik tame pačiame lygyje, kaip viršutinė *uklono* dalis. Į dešinę, einant nuo keltuvo, buvo anga į jau išnaudotą, tamsoje skendinčią kamerą. Ji mums tarnavo tualetu (išmatos po dienos dviejų pasidengdavo baltu, ilgu ir puriu pelėsiu, apaugdavo lyg vilna ir greit sunykdavo). Atrodo, kad už “tualetą” buvo ir daugiau kamerų, bet dėl tamsos to nesimatė.

Į kairę tęsėsi dvi ar trys išnaudotos kameros, šiek tiek apšviestos, nes pro jas buvo vaikščiojama į tebeeksplatuojamasias. Kamerą nuo kameros skyrė kelių metrų storio sienos su 3-4m skersmens angomis tarp jų. Artimiausia eksplatuojama kamera jau buvo pasiekusi vidutinės trinavės bažnyčios dydį.

Viename jos gale, nišoje už bunkerio prie didokos gervės (*lebiodkos*) dirbo skreperininkas. Nuo gervės tiesėsi trys lynai. Du kraštiniai buvo pervirti per skryščius, įtvirtintus kito kameros galo priešinguose kampuose, ir pritvirtintus prie didžiulio dantyto plieno kaušo – skreperio. Vidurinysis lynas tempė skreperį į priekį. Daugiau ar mažiau įtempdamas vieną ar kitą kraštinius lynus, skreperininkas “vedžiojo” kaušą beveik po visą kamerą. Kartais, įtempdamas visus tris lynus ir staigiai juos atleisdamas, jis šokdino kaušą į viršų, smulkindamas pro bunkerio sietą nepratelpančius gabalus.

Prie galinės sienos, aukščiau ir žemiau ant uolų atbrailų dirbo du trys gręžėjai. Jų darbas buvo laikomas sunkiausiu, pradėjus mokėti pinigų – geriausiai apmokamas. Be abejo, išlaikyti visą pamainą rankose tarškantį drebantį sunkų plaktuką, nors kartais ir paremtą iš apačios atrama, buvo pragariškas darbas. Laimei, mums atėjus į šachtą, per gręžiamąją štangą-grąžtą į gręžinio dugną jau būdavo paduodamas ne suspaustas oras, o vanduo. Priešingu atveju išvengti senųjų šachtininkų ligos – silikozės – nebuvo galima jau po metų kitų. O Povilas Katinas šį darbą dirbo “nuo skambučio iki skambučio” ir net keletą metų, išleistas laisvėn – iš viso 11 su puse metų! Stebėtina sveikata! Ir vis dėlto šiuo metu ir jis kankinasi dėl lėtinio bronchito, kurio priežastis gydytojams visai aiški.

Vaizdas kameroje darbo metu man atrodė nerealus, fantastinis. Kelios lempos pro dulkes silpnai apšvietė didelę erdvę, apsuptą iš visų pusių žalsvai pilkų uolų, apačioje, lyg didžiulis krabas, rėplinėjo, džeržgė ir šokinėjo skreperis, visą kamerą buvo užpildęs kulkosvaidiškas plaktukų tratėjimas, gervės ir skreperio žviegimas. Ne, transporto brigadoje dirbti nepalyginamai geriau!

Nelaimingų atsitikimų buvo, ir ne taip jau retai. Prisimenu tris, nors nebuvo jų įvykių liudininkas.

Vieną kartą iš apačios atėjo jaunas vyras lietuvis, pažįstamas, nors vardo ir pavardės neprisimenu. Viena ranka jis laikė kitą, bejėgiškai nusvirusią ir persikreipusią. Mane stebino jo ramus tonas, pasakojant, kaip jis tą ranką susilaužė. Pasodinome jį ant elektrovežio, vežusio rūdą prie keltuvo.

Prisimenu ir pagyvenusį lietuvį, atėjusį iš kameros su ranka pridengta viena akim, iš kurios tekėjo nelabai panašus į ašaras skystis. Kūju skaldant rūdą, atskilęs jos gabaliukas pataikė jam į akį. Prie keltuvo jis prasėdėjo iki pamainos pabaigos, kartu grįžome į zoną. Sanitarinėj daly jam pasakė, kad akis visai išvarvėjusi ir prarasta visam laikui.

Kitą kartą iš kamerų (vis iš jų!) atėjo žmogus, vietoj nykščio atkišęs baltą pirmojo sąnario kaulą. Keista, bet kraujas visai nebėgo. Nykštį nutraukė skilęs galandymo staklių akmuo jam kažką begalandant. Nuėję prie tų staklių, radome ir nykštį.

Šiokią tokią traumą buvau gavęs ir aš. Kartą, dar tebedirbant su “kultuve”, pasilenkiau prikabinti prie jau stovinčiųjų naujos tuščių vagonėlių partijos. Kažko nesupratęs, elektrovežio mašinistas stumtelėjo visą sąstatą, ir mano kairioji pėda atsidadė po vagonėliu. Ne po ratais, o tiesiog pėda vertikaliaj padėty buvo sugniuždyta tarp vagonėlio rėmo ir bėgio. Nesmarkiai, niekas nelūžo, nelabai ir skaudėjo. Grįžęs iš darbo, savo džiaugsmui

pamačiau, kad visa čiurna ištinusi! Ir *sančastėje* gavau atleidimą nuo darbo net trims dienoms. Apie tokias atostogas svajojome kiekvienas!

Kitą kartą panašioje situacijoje prikabinėjau vagonėlius iš vidinės posūkio pusės, kur vagonų rėmai labai suartėja. Ir kai vėl vagonai netikėtai pajudėjo, tarp rėmų atsидūrė galva, t.y. galvą spėjau ištraukti, suspaudė tik šalmą.

Patirti lengvą sužeidimą, susirgti koku gripu buvo daugelio noras. Kartą apsidžiaugiau, kai ant rankos tarp riešo ir alkūnės iškilo votis. Paauginau ją iki, mano manymu, reikiamos kondicijos ir su viltimi nuėjau į *sančastę*. Gydytojas kalinys, apžiūrėjęs mano ranką, pasakė, kad dar dieną teksią palaukti, o tada votį pjausiąs, ir aš galįs tikėtis net poros laisvų dienų. O dabar, girdi, eik pas sanitarą, tegul jis ją perriša. Sanitaras, žvilgtelėjęs į votį ir nė žodžio netaręs, paėmė skalpelį ir, man nespėjus susiorientuoti, – maniau, kad tuo peiliu užteps kokio tepalo, – perrižė votį. Išspaudė turinį, kažkuo patepė, aprišo. Kitą dieną voties beveik nebesimatė, poilsio viltys žlugo. Tad nelabai gražiais žodžiais minėjau uolųjį sanitarą, turėjusį, berods, felčerio išsilavinimą.

Bent du kartus, nutrūkus elektros tiekimui ar sugedus keltuvui, iš šachtos lipome kopėčiomis, įrengtomis šalia narvų kelio. (Narvai-kabinos judėjo šulinio šonuose įtaisytomis medinėmis sijomis, apgaubdamos jas loviniu metaliniu profiliu. Kabinos viršuje buvo “dantys”, turėję įsirižti į medines sijas nutrūkus lynui, tokiu būdu sulaikydami kabinos kritimą). Kopėčios buvo medinės, beveik vertikalios, ant jų tiško vanduo nuo sienų. Maždaug kas 4m – aikštelės. Kopimas buvo didelis išbandymas vyresnio amžiaus žmonėms, tad užtrukdavo daugiau, nei valandą.

Didesnę ar mažesnę kenksmingų dulkių dozę gavome visi, dirbę šachtose. Tai jos, be abejo kaltos, kad jau keletą metų nebeturime linksmojo Evuko (mirė 1994m.), dar anksčiau atsisveikinome su Algiu Česnausku. Daktarai Evuko organizme buvo nustatę neįprastai didelį vario kiekį...

Prieš keletą metų įsigytą lėtinį obstrukcinį bronchitą gydytojai irgi sieja su darbu šachtoje. O juk, rodos, dirbau, palyginti, švarų darbą!

KAI NE ŠACHTOJE

Trečiajame lagpunkte išbuvau neilgai. Greit dalį šachtininkų, tarp jų ir mūsų šachtą, perkėlė į pirmąjį. Nebeprišimenu kaip ir kodėl, bet Evukas liko trečiajame. Nors mus skyrė tik siena, sumūryta pirmosiomis mūsų atvykimo dienomis, tačiau ryšys su visais bendrabyliais nutrūko.

Brigadoje buvome keletas lietuvių. Be minėtų Jucio ir Pečiūros, prisimenu Palubinską, kitų vardai ir pavardės išblėso. Su Antanu Juciu gulėjome šalia ant to paties gulto viršaus, tad dalijomės ir viskuo, ką turėjome. Antanas buvo nedidukas tipiškąs valstietis, baigęs tik pradinę mokyklą. Berods, Raseinių apskrity turėjo keliolikos hektarų ūkį, jame liko jauna žmona. Jam pačiam galėjo būti 30 ar kiek daugiau metų, vaikų, kiek prisimenu, neturėjo. Pasodintas buvo už ryšius su partizanais.

Rusiškai Antanas kalbėjo su ryškiu akcentu, nepripažino to, kad tas pats lietuvių kalbos žodis rusų kalboje gali turėti kitą giminę, beveik nebuvo jo kalboje ir garsų h, f. Pavyzdžiui, duona (*chlieb*) jam buvo “klieba”, saulė (*solnce*) – “solnca” ir pan.

Dirbdami šachtoje, dažniausiai gaudavome maksimalų davinį – iki 1400g duonos ir gal dvigubą porciją košės. Fiziškai nepervargstant, man šio davinio beveik ir užteko. Parašiau namiškiams, kad maisto užtenka, kad neskriaustų savęs, nes žinojau, kad kiekvieną kąsnį mama nutraukia nuo savo burnos.

Kai pradėjome valgyti išvien su Antanu, mano iš namų gautos atsargos baigė tirpti, o Antanas netrukus gavo siuntinį. Valgėme taupiai, tik vakarais užkirsdami ką nors esmingesnio, nes ir duonos tada turėjome daugiausiai. Pietų pertraukos, kaip minėjau, šachtoje nebuvo, tad organizmas prisitaikė prie dukartinio maitinimo, ir alkio darbe nejausdavau. Už tai vakare atsigriebdavome! Valgykloje suvalgyta sriuba ir košė buvo tik užkandėlė. Didžiausias malonumas buvo doroti parsineštą duoną – dažnai net 900g – atsigulus ant gultų. Ir sutirpdavo ji, kartais pamirkoma į cukrų ar palydima lašinių gabalėliu, lyg nebūta!

Baigiantis 1951m. rudeniiui, Antano siuntinį sutvarkėme, o valdiškas davinys kažkodėl sumažėjo. Ir ne dėl to, kad ėmėme neįvykdyti normų. Jau minėjau, kad Steplagas pritrūkdavo šio ar to, netgi druskos, kažkas

panašaus buvo ir dabar. O dar vasarą trečiajame lagpunkte visą savaitę ar daugiau nebeįstengėme suvalgyti košės, jos net likdavo – kas patikės? – ant stalų! Dorojome tada, tikriausiai, neišnaudotus limitus. O dabar ir vėl alkome.

Tuo metu išgirdau, kad man yra siuntinys. Pagaliau galėsiu atsidėkoti Antanui! Nubėgau atsiimti. Ir gavau pilną dėžę gražių raudonšonių obuolių...Puikus dalykas, kai esi sotus. Bet alkanam obuolys alkio nemalšina.

Pabandė Antanas obuolius pasiūlyti vienam iš virėjų, tikėdamasis kurį laiką gauti papildomą samtį košės, bet šis pasiūlė juokingai mažai. Obuolius, kas vakarą po vieną, du, suvalgėme patys. Ko gero, nepralošėme, nekeisdami jų į keletą košės šaukštų.

Per tris šachtoje praleistus metus teko pabūti visuose trijuose lagpunktuose. Visuose sąlygos buvo panašios. 2-sis skyrėsi nebent tuo, kad turėjo didelę ir aukštą valgyklą, kurios galinę sieną puošė didžiulė Šiškino paveikslų kopija. Ji užėmė beveik visą laisvą sienos plotą virš maisto išdavimo langelių ir galėjo turėti 2,5-3m aukščio ir 4-5 ilgio. Kopija buvo nutapyta labai profesionaliai. Visada stengdavosi atsisėsti veidu į tą paveikslą, vaizduojantį skaidraus upelio vingį, su paplautu smėlėtu krantu ties išlakių pušų šilu. Žydras dangus, balti debesėliai, nematomos saulės apšviesti auksiniai pušų kamienai, žalia žolė, smėlis tiesiog alsavo vasaros vidudienio kaitra ir ramybe. Lyg per stebuklingą langą žiūrėdavau ir žiūrėdavau į šį tėviškės gamtą primenantį vaizdą, taip ryškiai kontrastuojantį su žmogaus subjaurota, iškasinėta ir taip jau skurdžia Džezkazgano gamta.

Nors dirbome “tik” po 9val., laisvo laiko grįžus likdavo ne daugiau 2-3val. Daug laiko surydavuo ruošimasis, rikiavimasis ir ėjimas į darbą, leidimasis ir kėlimasis iš šachtos, vakariniai patikrinimai. Beveik visus tuos metus nakčiai tebebuvo rakinami. Tačiau vidinė tvarka tarp kalinių, kitaip sakant, psichologinis klimatas palengva keitėsi gerojone pusėn. Jau nebebuvo girdėti, kad koks *pridurkas* ar brigadininkas pakeltų ranką prieš eilinį darbininką, neliko vagysčių. Ne vienam dėl to buvo aplaužyti kaulai, kai kam teko atsisveikinti ir su šiuo pasauliu. Ypač negailestingai buvo elgiama su išaiškintais “bildukais”. Nors man asmeniškai to neteko matyti, tačiau ne kartą išgirdavome, kad viename ar kitame barake iš ryto rastas amžinu miegu “užmigęs” kalinys, kuo nors prisikaulinęs. Kas tuos teismus ir nuosprendžius vykdė didžioji dauguma nežinojome, bet buvome patenkinti įvesta tvarka. Jau nuo 1952-53-jų metų brigadininkai pasidarė kur kas mandagesni, o tarp gultų stovinčioje spintelėje galėjai laikyti bet ką ir nebijoti, kad kas nors dings.

Lietuviai dažnai rinkdavomės grupelėmis ir leisdavomės į prisiminimus. Kartais ir pasiginčydavome, kokia turėtų būti Lietuva, atgavus nepriklausomybę. Vis dažnesnės darėsi temos “apie mergas”, kaimo donžuanų nuotykius. O juk dar prieš metus kitus mintys ir kalbos vis sukosi vien apie duoną, ir, kaip buvo mėgstama sakyti, ne vienam “nors ant nosies putę kabink – nesureaguos”.

Kur gyveno daugiau lietuvių, atėdavo kunigas Tamošauskas, aukodavo mišias, klausydavo išpažinčių. Vienok norinčių tokioje aplinkoje patikėti savo nuodėmes kad ir kunigui, buvo nedaug.

Kas dešimt dienų eidavome į pirtį, joje keisdavo apatinius baltinius, paklodes. Kaskart gaudavome išskalbtus, tačiau nežinia kieno dėvėtus anksčiau. Jei pirtis veidavo, vandens užtekėdavo, tačiau muilo gaudavome maždaug cukraus gabalėlio dydžio kąsnelį. Tuoj po pirties kirpėjai švariai nukirpdavo plaukus ir barzdas, su skustuviu pasišvaistydavo ten, kur paprastai kirpėjai nelenda. Pastarajai operacijai tekdavo pasilipti ant suolo, ir skutėjas mikliai pasinaudodavo tuo, kad yra už ko nusitverti ir ištempti papildvės odą...

Antraisiais ar trečiaisiais metais pradėjo mums už darbą šiek tiek mokėti. Į rankas pinigų iš pradžių negaudavome, bet iš priskaičiuotos sumos galėjome ką nors nusipirkti lagerio krautuvėlėje. Deja, krautuvėlė buvo daugiau, negu skurdi. Pageidaujamo cukraus, riebalų ar bet kokios dešros joje niekada nebūdavo, bent jau man šių produktų aptikti nepasisėkė. Vietoje cukraus retkarčiais pavykdavo gauti pigiausių saldainių – “poduškučių”. Kartą pasisekė nusipirkti svogūnų. Ir žali ir kepti Hanso atneštame *kombinžire* jie puikiai tiko prie skurdaus ir vienodo raciono.

Dažnai, norėdamas nusipirkti sau tinkamą prekę, kaip priesvorį ar papildymą (“*v nagruzku*”) turėjai pirkti ir nepageidaujamą arba tau per brangią prekę. Keista: trūko elementariausių maisto produktų, tačiau pirktas, pavyzdžiui, saldainių, “priesvorio” gaudavai, sakysim, gerų, tačiau mums per brangių krabų dėžutę arba porą Havanos cigarų! Tikrų, kvapių, išimtų iš gražios medinės dėžutės. Juos rūkyti būtų buvusi per didelė

prabanga, tad rūkaliai juos smulkiai supjaustydavo ir sukdavo paprastas suktine. Aš savuosius atidaviau rūkantiems draugams. Kartą „v *nagruzku*“ gavau didoką stiklainį itališkų „*kapersų*“ – augalo, vadinamo *kapariu*, marinuotų žiedpumpurių, naudojamų kaip prieskonis. Kadangi ir be prieskonių viskas buvo skanu, surūgo jie taip ir nesuvalgyti.

Retkarčiais turėdavome malonumą pamatyti filmą. Kai kurios dainelės iš „klasika“ tapusių sovietinių filmų buvo populiarios tarp rusakalbių kalinių, „blatnesnieji“ mėgo pasipuikuoti ne viena šmaikštesne kino herojaus ar antiherojaus fraze. Apie 1953-uosius metus imta rodyti ir trofėjinius, tarp kurių, be „Tarzano nuotykių“, buvo keletas tikrai puikių vokiškų filmų. 1-jame lagpunkte, kaip minėjau, kiną žiūrėjome lauke, 2-jame – valgykloje. Neprisimenu, kad kiną būčiau žiūrėjęs 3-jame ar 4-jame lagpunktuose. O juk pastarajame išbuvau vos ne metus.

Ketvirtajame lagpunkte bent pakenčiama padėtis buvo su spauda. Niekio panašaus į biblioteką ar skaityklą neprisimenu likusiuose trijuose lagpunktuose, nors vieną kitą knygą retkarčiais iš kažkur gaudavau. Bent jau galimybės kur nors paskaityti ar gauti laikraščių čia neprisimenu.

Vėliau, atkritus maisto problemai, ėmėme namiškių prašyti, kad atsiųstų vieną kitą lietuvišką knygą, periodinės spaudos. Esu gavęs ne vieną „Jaunimo gretų“, „Švyturio“ numerį. Visa gauta lietuviška spauda eidavo iš rankų į rankas.

ĮDOMESNI BRIGADOS ŽMONĖS

Jau minėjau keletą brigados narių, lietuvių ir ukrainiečių. Kurį laiką artimai bedravome, kol vėl mūsų keliai išsiskyrė, su Vytautu Maldučiu, ne ką už mane vyresniu buvusiu gimnazistu ar studentu, šiauliečiu. Vytas labai gerai piešė, svajojo tapti dailininku. Vaikščiojo jisai čia pas vieną rimtą dailininką-rusą ir sėmėsi iš jo piešimo technikos ir kitų paslapčių. Pamatęs charakteringesnių, įdomesnių veido bruožų žmogų, pieštuku padarydavo tikrai vykusius jų portretus. Savo kūrinius, pieštuku atliktus ant vatmano ar storesnio popieriaus lakšto, padengęs laku, siųsdavo namo. Su Vytu bendravau, rodos, jau nebedirbdamas šachtoje.

Iš daugelio brigados ukrainiečių išsiskyrė vienas pagyvenęs Karpatų kalnietis, huculas, tačiau visai nepanašus į tąjį, kažkada „padėjusį“ atsikratyti man cukraus. Turėdamas ūpo, užtraukdavo jis monotonišką ir, rodos, pabaigos neturinčią huculų dainą. Kažkuo ji priminė Vidurinės Azijos tautų dainuojamas melodijas, tik mano ausiai buvo malonesnė. Laisvalaikiu jis darydavo spalvingas diržų sagtis, labai pritinkančias prie ukrainietiškų šarovarų ir siuvinėtų marškinių. Sagties pagrindą darydavo iš valgyklos aliumininių dubenėlių. Minkštas jų metalas buvo puiki žaliava ir daugeliui kitų dirbinių. Mūsų huculas sagtį apklijuodavo ar kitaip pritvirtindavo įvairiaspalvius plastmasės gabalėlius, sukurdamas gražius ornamentus. Nušlifuoti, nusvidinti tokia sagtis iš tolo krisdavo į akį.

Iš tų pačių dubenėlių darė ir puikias tabokines. Gražiai užapvalintais šonais, išgaubtu, nupoliruotu dangteliu, užsidarančiu su lengvu spragtelėjimu, jos panėšėjo į fabriko gaminį, padarytą specialiais įrankiais ir štampais. Ant vienos tabokinės pamačiau negrabiai išraižytą piešinį: ne tai šuns, ne tai arklio ar briedžio galva, dar kažkas. Paprašiau, kad duotų šio raižymo meno pabandyti ir man. Ir nustebau, kad smailas aštrus peilis, su apie pusės milimetro pločio užgalštu galu taip lengvai ir paklusniai, kraipant į šalis, slenka nubrėžta linija. Knygoje radau paveikslėlį su gražia šakotragio elnio galva. Rantytom ryškiomis linijomis man pavyko beveik tiksliai atkartoti paveikslėlį ant tabokinės. Buvome juo patenkinti ir meistras, ir aš. Pakartojau piešinį dar ant poros tabokinių.

Brigadoje ukrainiečių kalbą girdėjau, ko gero, dažniau, negu rusų, gal ir lietuvių. Jų minimos vietovės, miestai Lviv, Rivno, Černivcy, Ivano Frankivsk tapo tiek pat įprastais, artimais, kaip sakysim, Alytus, Biržai ar Zarasai, nors nei vienuose, nei kituose niekada nebuvau.

Man atėjus į brigadą, brigadininko pavaduotojas buvo austras Hansas Šerlaitneris (Hans Scherleitner). Tai buvo plonas, ištysęs, šlakuoto veido vaikinys, metais dviem vyresnis už mane. Ką jis darė ir ar iš vis ką darė šachtoje, neprisimenu, o valgykloje jis priiminėdavo ir dalindavo maistą ir du tirštesnio viralo bei košės

dubenėlius nešdavo į baraką savo bosui – brigadininkui. Vermachte Hansas nebuvo tarnavęs, nes karui baigiantis tebebuvo “Hitlerjugendo” organizacijos narys, tad “išvaduotojų” nemalonėn pateko ne kaip belaisvis. Kiek prisimenu, jis tėvynę Austriją “išdavė”, žodžiu ar veiksmais pasipriešindamas “išvaduotojams”. Per ketvertą ar penketą metų Hansas neblogai išmoko rusiškai ir sugebėjo prisitaikyti prie lagerio būvio.

Hansas, kaip pionierius Staliną, tebegebė savo stabuką Hitlerį, ir aplinkiniams visa jo povyza sakytė sakė, kad jis, tikras arijas, yra pranašesnis už jį supančius. Nesvarbu, kad lenkiasi ir tarnauja nepinaverčiam slavui, buvusiam priešui...

Nežiūrint jo demonstruojamo pranašumo, dažnai su Hansu pasišnekėdavome. Man knietėjo ką nors daugiau sužinoti apie jo kraštą, žmonių gyvenimą, o Hansui apie tai pasakoti irgi buvo malonu. Pasisakiau, kad mokykloje šiek tiek mokiausi vokiečių kalbos, moku skaityti, rašyti.

-Na, na, o mano pavardės tikrai teisingai neužrašytum! – pareiškė jis ir nustebo, kai negalėjo prie mano užrašymo prikibti.

Sutarėme, kad jis mane mokys vokiečių kalbos, nuo šiol tarp savęs kalbėsime tik vokiškai. Keletą dienų taip ir darėme, nors daugelį savo sakinių Hansas turėjo paašškinti rusiškai. Vieną dieną jis pamatė mane skaitantį iš kažkur gautą Petro Cvirkos knygą. Perskaitė autoriaus pavardę ir prapliupo:

-Cvirkus-cirkus! Na, ir pavardė – Cirkus-cvirkus!

Kai vėl susitikome, išgirdau:

-Zirkus-zwirkus! Komm hier! Wie gehts es, Zirkus-zwirkus? (Eikšen! Kaip einasi?)

Nuo to laiko mokytojo atsisakiau.

Turėjome brigadoje ir du baltagvardiečius, tiksliau – jų palikuonis. Motinėlę Rusiją jie paliko dar būdami paaugliai ir tuo labai nusikalto būsimajai Sovietų sąjungai. Vienas iš jų prieglobstį su tėvais buvo radęs Korėjoje, kitas – Mandžūrijoje.

“Korėjietis” brigadoje buvo neilgai. Atsimenu tik jo emocingus pasakojimus apie tenykštį gyvenimą, apie šildomas akmenines namų (*fanžu*) grindis, apie korėjiečių mėgstamą šunieną ir ypač apie savo karštą korėjietę žmoną ar draugę.

Antrasis, vardu Vasilijus, iki “išvadavimo” mokytojavio vieno Mandžūrijos miesto rusų mokykloje. Tai buvo labai mandagus, delikatus ir inteligentiškas apie 40 metų vyras. Nežiūrint to, kad jokios pagalbos iš niekur negaudavo, buvo pilnoka, putlus, vaikščiojo smulkiais žingsneliais, beveik nemosuodamas rankomis.

Skirtingai nuo daugumos savo tautiečių, Vasilijus labai domėjosi kitų tautų ir tautelių kultūra, papročiais, muzika. “Tokia mažą tauta, o kokios puikios jos melodijos!” – sakydavo jis, klausydamasis per radijo tašką transliuojamą “*Moldavaneską*” ar kitą moldavų melodiją (radijo taškai – apvali juoda “lėkštė” – atsirado kiekvienoje sekcijoje turbūt nuo 1953 metų pabaigos). Kartą, klausydamasis lietuvių dažnai dainuojamos gana monotoniškos “Oi, neverk, motušėle!” manęs paklausė, apie ką ši liaudies daina. Ir nustebo, kai pasakiau, jog tai ne liaudies daina (bent jau žodžiai). Vasilijus buvo skaitęs ir keletą į rusų kalbą išverstų Žemaitės apsakymų. Lietuviškas Žemaitės tomelis atsirado ir pas mane. Ir labai Vasilijus nustebo, pamatęs knygoje jo įsivaizduoto autoriaus-vyro portretą su balta skarele!

Tai Vasilijus man pranešė, kad šianakt, tokią ir tokią valandą per radiją bus transliuojamas lietuvių literatūros ir meno dekadės Maskvoje baigiamasis koncertas. Tai buvo turbūt 1954 metų žiemą. Dauguma jau miegojo (laiko skirtumas tarp Maskvos ir Džezkazgano – 3 val.), kai aš negarsiai įjungiau ant priešingos sienos kabančią “lėkštę”. Po kiek laiko išgirdau, rodos liaudies šokių ansamblio atliekamą lietuvišką melodiją. Vieną, antrą, trečią...Sekciją apšvietė tik nedidelė lemputė prie durų, ir šioje prieblandoje, akomponuojant 80-ies vyrų šnarpimui, buvo malonu ir kažkiek graudu klausytis mielų pažįstamų melodijų, įsivaizduoti nerealioje tolybėje ryškiai apšviestą sceną, spalvingus tautinius kostiumus...Klausėsi ir Vasilijus. Kol kažką bambėdamas neprišoko prie “lėkštės” jo tautietis. Nutilo muzika, išnyko scena ir šokėjai...Lyg atsiprašydamas, Vasilijus garsiai atsiduso ir apsvirtė ant šono.

PRAGIEDRULIAI

1953-jų metų žiemą radijo taškų dar neturėjome. Nebuvo, bent jau visiems prieinamų ir laikraščių (turiu galvoje 1,2,3 lagpunktus). Tačiau gandai apie mūsų “didžiojo vado, tėvo ir mokytojo” ligą pasiekė ir mus. Jeigu apie tai skelbiama, vadinasi vadą ne sloga ar gripas kamuoja. Galima tikėtis, kad “žmogui-saulei” tai lemia liūdną baigtį...

Apie Stalino mirtį išgirdome (mūsų brigada), grįždami iš darbo. Dirbusieji paviršiuje sužinojo apie tai iš laisvųjų. Einant namo, per rikiuotę iš gretos į gretą sklido linksma žinia: “Mirė Stalinas!”. Rodos, ir kovo oras staiga labiau padvelkė pavasariu, ir sargybiniai lyg pritilę.

Ir vis dėlto, ne taip jau maža dalis rusų sutiko šią žinią su nerimu, netgi gailesčiu. Visaapimanti propaganda tiek buvo paveikusi kai kurių žmonių sąmonę, kad iš tikrųjų Stalinas jiems buvo tapęs “žmogiškiausias iš žmonių”, dievukas, stabas. Kaip gi dabar didžioji, galingoji, teisingiausioji valstybė gyvens be savo išmintingojo vado? Kai kurių nepaveikė ir tai, kad jie suimti visai už nieką, kartais be kaltės – visa tai tik nesusipratimas, vietinių vadukų savivaliavimas, kieno nors kerštas. Va, jeigu draugas Stalinas žinotų...Netgi čia, lagery, tokie tikėjo oficialios propagandos peršamais teiginiais apie santvarkos tobulumą, valstybės nenugalimumą. O ją buvo sukūręs ir net fašizmą nugalėjęs draugas Stalinas...Kas bus, kas bus, kas sugebės jį pakeisti?

Vienok tarp džiūgaujančių kalinių gedinčiųjų beveik nesimatė, o ir nedrįso tokie demonstruoti savo, švelniai tariant, sutrikimo. Dauguma, ypač pabaltijiečiai, su despoto mirtimi siejome naujas viltis. Atrodė, kad tuoj tuoj turi viskas kardinaliai pasikeisti.

Tačiau niekas nesikeitė nei po savaitės, nei po mėnesio. Ta pati tvarka, tas pats griežtas lagerio režimas, tie patys numeriai ant nugaros, kelio, ant rankovės ir kepurės. Netgi dar blogiau: 1-jame lagpunkte, kuriame tuo metu buvau, imta mūryti dar vieną sieną, atskiriančią jau ne nuo kitų lagpunktų, o padalijančią ją skersai per pusę. Vartai sienoje bus atidaromi tik išleidžiant ar grįžtant iš darbo, į valgyklą.

Sienos statybų pabaigos nesulaukiau: brigadą ir visą 31-ją šachtą perkėlė į 2-jį lagpunktą.

Permainas ėmėme jausti tik vasaros pabaigoje ar rudenį. Išgirdome apie paskelbtą amnestiją, bet 58-jo straipsnio ji nelietė. Politinių kalinių Sąjungoje “nebuvo”. Buvo tik “nusikaltėliai prieš valstybę”, teisiami pagal atskirą straipsnį. Tad gerokai nustebino gydytoja, laisvoji, kartais pereidavusi per barakus, tikrindama švarą ir tvarką. Kartą jau po vakarinio patikrinimo, lydima prižiūrėtojo, ji užėjo į mūsų sekciją. Nesupratau, kas ir ką ten padarė ar nešvankiai pajuokavo iš prie durų gulėjusių ruselių, tačiau gydytoja garsiai ėmė juos gėdyti:

-Kaip jūs galite šitaip elgtis? Juk jūs *politiniai* kaliniai! Gėda jums!

Žodį “politiniai” ji ypatingai pabrėžė.

Ar tik ne tą patį 53-jų pavasarį į mūsų lagerį įsisuko skorbutas. Daugiau ar mažiau jis palietė didumą kalinių, pajutau jo pirmuosius požymius ir aš. Rodos, maistas ir ankstesniais metais buvo panašus, tačiau gal daugiau gaudavome kopūstų ar burokėlių, gal jie buvo geriau išsilaikę.

“Gyvenau” jau 2-jame lagpunkte, dirbau prie *uklono*. Nors bado jau nebebuvo, tačiau pasidarė sunku vaikščioti, ėmė skaudėti sąnariai, ypač per kelius. Prisėdus buvo sunku vėl išsijudinti, nors išsijudinus skausmas sumažėdavo. Pradėjo klibėti dantys, ėmė kraujuoti dantenos. Laikiausi, nors ne vienas pateko į ligoninę arba buvo atleisti nuo darbo. Pagaliau liga įgavo tokį mastą, kad lagerio vadovybei teko imtis rimtų priemonių. Per *razvodą* kiekvienam pradėjo dalinti po artipilnį šaukštą geltonų miltelių, atrodo, tai buvo sutrinti erškėčių vaisiai. Arba iš karto vos ne po pusę saujos vitamino C žirnelių. Priemonės pasirodė labai veiksmingos: jau po dviejų ar trijų dienų praėjo kojų skausmas, o po savaitės ligą užmiršau.

Nors amnestijos ir nesulaukėme, tačiau šiokių tokių poslinkių režimo silpnėjimo linkme atsirado. Leista dažniau susirašinėti su artimaisiais, panaikinti numeriai, nuimtos grotos nuo barakų langų, dalį užmokesčio ėmėme gauti į rankas grynais. Uždarbis buvo priskaičiuojamas pagal tuos pačius įkainius, kaip ir laisviesiems, tik pusė jo iš karto buvo atskaitoma valstybei, o iš likusios pusės dar išskaičiuojama už maistą (140 rb per mėnesį).

Pagrindinių šachtininkų profesijų – gręžikų, skreperininkų – atlyginimai siekė 4-5 tūkstančius ir daugiau, tad kai kurie kaliniai ėmė gauti net po porą tūkstančių rublių ir daugiau į rankas (Džezkazganui, kaip ir kitiems “nutolusiems” (*otdalionym*) rajonams buvo taikomas padidintas darbo užmokesčio koeficientas, nors galbūt mažesnis, negu šiauriniams). Apie tokį uždarbį galėjo tik pasvajoti dauguma artimųjų, likusių “laisvoje” sukolchozintoje Lietuvoje. Tad nenuostabu, kad ne vienas, po metų kitų atgavęs laisvę ir žinodamas, kad tėvynėje niekas jo su duona ir druska nelaukia, savo noru liko kuriam laikui dirbti nors ir kenksmingą, tačiau neblogai apmokamą darbą. Minėjau, kad tarp jų buvo ir Povilas.

Maždaug tuo metu buvo įvesta ir dar viena naujovė – įskaitos ar užskaitos (*začioty*), t.y., už vieną darbo dieną priklausomai nuo darbo pobūdžio ir normų įvykdymo, galėjo būti užskaityta pusantros, dvi ar daugiau tau skirto termino dienų. Atsisveikindamas su lageriu, ir aš turėjau jų apie trejetą šimtų.

Visos tos permainos vyko ne iš karto, o prasidėjo nuo 1953 m. vasaros ar rudens.

Nieko lagery nėra pastovaus: šiandien dirbi čia, rytoj kitur, gyveni viename barake ar lagpunkte, po dienos kitos – jau kitame. Neprisimenu, kaip išsiskyrėme su Antanu Juciu, tik 2-jame lagpunkte mano gulto kaimynas jau buvo Kazys Petkevičius. Gerą pusmetį su juo dalijomės, kaip sakoma, duona ir druska. Jam, dvigubai vyresniam už mane, inteligentiškam ir ramiam, be draugiškų jausmų, jaučiau ir tam tikrą pagarbą.

Nežinau, ką Kazys buvo baigęs, tik laisvoje Lietuvoje dirbo linotipininku (raidžių rinkėju – tokios specialybės dabar nebėra) vienoje iš didžiųjų Kauno spaustuvių. Sakėsi per mėnesį uždirbdavęs iki 900 Lt, ir man tai atrodė labai dideli pinigai (tėtės alga Skuode su priedais už keturis vaikus nesiekė, kiek žinau, ir 400).

Kazys buvo suimtas dar 1940 ar 41 metais ir baisiausius sunkiausio darbo ir bado karo metus praleido Šiaurėje, tiesdamas geležinkelį, rodos, į Vorkutą. Gyvenę jie žeminėse ir palapinėse, žmonės kritę vienas po kito. Visiškai nusilpęs, susirgęs vištakumu, pagaliau vieną dieną be sąmonės nugriuvęs netoli žeminės. Laimei, kažkas jį parvilkęs, ir po to buvęs išsiųstas į Rybinską, kur sąlygos buvusios geresnės ir klimatas švelnesnis. Jų lageris dirbęs prie garsiosios Rybinsko “jūros” ir su ja susijusių darbų.

Apie teismą jis nepasakojo, tad spėju, kad ir Kazys buvo “nuteistas” Ypatingojo pasitarimo, nes ši miela institucija, kaip teko girdėti, labai mėgo savo globotiniams vis pratęsti bausmės terminą, o Kaziui po 10-ies lageriuose praleistų metų kaip tik ir buvo pridėti dar 5. Tad jis buvo vienas iš tų labai retų kalinių, oficialiai turėjusių tokią juokingai mažą bausmę. Pasikeitus laikams, tikėjomės, kad šį kartą naujos porcijos nebegaus.

Maisto tuo metu, galima sakyti, jau netrūkome, tačiau Kazys tebebuvo liesas, lyg išdžiūvęs šakalys. Tie keliolika metų jam visai sugadino skrandį, po kiekvieno valgio jį kankino rėmuo. Ypač jo skrandžiui nepatiko juoda rūgšti duona, o baltos gauti buvo beveik neįmanoma. Tad jis vis grauždavo po kiekvieno valgio kreidą. Gaudavo jos, naudojamos pjaustomam ar suvirinamam metalui žymėti, iš suvirintojų.

Pagaliau 1954 m. pavasarį ar vasarą Kazys atgavo laisvę. Iki 5 metų kažkiek trūko, bet Kazys turėjo užskaityti, ir į tai buvo atsižvelgta. Tai buvo pirmas atvejas, kai pamačiau laisvėn išeinantį žmogų. Kazys netrukus parašė man iš Kauno, bet į savo laišką atsakymo nebegavau, tolimesnio jo likimo nežinau.

Tebedirbant šachtoje, įvyko ir dar vienas įsidėmėtinas įvykis. Prieš kalbant apie tai, reikėtų šį tą paaiškinti.

Maždaug nuo 1952 metų (gal ir anksčiau) lageryje susikūrė pusiau slaptos kuopelės ar organizacijos, siekiančios įvesti tvarką, panaikinti *pridurky*, brigadininkų ir įvairaus plauko *blatniakų* savivalę. Aršiausiems *rabotiagy* skriaudėjams buvo aplaužyti kaulai, kai kuriems teko apsilvilti ir “medinius *bušlatus*”. Egzekucijų vykdytojų, paprastai, valdžia neišaiškindavo, o ir išaiškinus šie nedaug ką prarasdavo: visi jie turėjo 25 metų bausmės, atsėdėti tiek nesitikėjo, o demaskavimo atveju bausmė galėjo padidėti tik vėl tais keletu atsėdėtų metų, t.y. iki 25.

Per porą trejetą metų tvarka į gerąją pusę pasikeitė labai žymiai, nebeteko girdėti net apie smulkias vagystes, nors ir darbų pobūdis, ir maisto normos liko tos pačios.

Kuopelės tos kūrėsi nacionaliniu pagrindu. Tai buvo lyg ir neformalūs vadai ar aktyvesnių vyrų tarybos, nors taip savęs ir neįvardindavo. Jau minėjau, kad galima buvo nujausti, jog ukrainiečių (juos sudarė beveik vien vakariečiai) “valdžia” yra mūsų sekcijoje ir mūsų brigadoje. Turėjo tokį koordinacinį “centrą” ir lietuviai, nors negaliu pasakyti, kad ką nors konkrečiau apie jį žinojau.

Netrukus po Kazio Petkevičiaus išvykimo prasidėjo trintis tarp ukrainiečių ir vadinamųjų “juodukų” (ne itin korektišku lagerio žargonu jie dažnai buvo pavadinami “juodašikniais” – “*čiornožopije*”). Prie jų buvo priskiriami Vidurinės Azijos, Kazachstano gyventojai, iš dalies ir kaukaziečiai, neskirstant pagal tautybę ar tikybą. Konfliktas, kaip buvo kalbama, kilo dėl nepasidalijimo virtuvės pareigybėmis, gal ir kitomis šiltesnėmis 2-jo lagpunkto vietelėmis.

Vieną sekmadienį po pusryčių dauguma ilsėjomės ant savo gultų, kai pro langus pamatėme triukšmingą būrį “juodukų”, greitai žingsniu besiarinantį prie mūsų barako. Nežinau, ar ukrainiečiai to tikėjosi, bet jokių rimtesnių ginklų jų rankose nemačiau. Tik, jau virstant pro duris pirmiesiems įsibrovėliams, mano gulto apačioje gulėjęs Stepanas atsistojo ir delno smūgiu išmušė pagali, įstrižai nuo pagrindinio statramsčio paremiantį gulto viršų. Jo rankose atsidūrė patogus ir smagus apie 60 cm ilgio ginklas. Beje, kol nebuvo aišku, ar svečių vizitas nevirš muštynėmis, tą ginklą Stepanas paliko savo lizde, tik laikė ant jo ranką.

Atrodo, kad “juodukai” tikėjo savo pranašumu. Greitai, lalėdami, jie pasiekė sekcijos galą, kurį buvo užėmusi mūsų brigada. Nesupratau, ką jie rėkė ar reikalavo, tik po poros sakinių pasipylė abipusiai smūgiai. Ir labai vaisingai ėmė darbuotis Stepano pagalys. Buvo tarp ukrainiečių ir dar keletas petingų vyrų, nedelsusių parodyti savo sugebėjimus. Pylėsi smūgiai ir iš eilinių *rabotiaų*, kurių užpuolikai galbūt nesitikėjo. Gulėjau viršuje, kaip ir dar keletas neutralių žiūrovų ir stebėjau take tarp gultų užvirusią košę. Apačioje maišėsi galvos, rankos, pagaliai, lydimi pykčio ir skausmo šūksnių, kojų smūgių, lūžtančio medžio triukšmo. Muštynės sekcijoje truko gal dvi, gal tris, gal ir penkias minutes. Labai greitai įsibrovėliai metėsi prie durų, lydimi persekiotojų. Palydėjo nugalėtojai juos ir toliau. Sekcijoje likome tik žiūrovai, o ant grindų – kraujo ir grumtynių pėdsakai. Stebėjau tik tuo, kad “kietą” vyrą vaizdavęs ir kadaise mane pamokyti norėjęs Vasko, peštynių metu tik šokinėjo viršuje nuo gulto ant gulto klaikiai rėkdamas ir į peštynes nesikišdamas.

Iš ukrainiečių, rodos, niekas rimčiau nenukentėjo, keli “juodukai” atsidūrė ligoninėje. Ukrainiečių pergalė buvo akivaizdi, ir tuo jie pradėjo naudotis daugiau, negu derėjo. Tarp lietuvių pradėjo plisti kalbos, kad gali tekti susiremti su jais ir mums. Vis dažniau vienas kitas aktyvesnis vyriokas patyliukais ėmė šnekėti, kad reikia būti pasiruošusiems, kad muštynių atveju nė vienas tautietis neturįs likti nuošaly. Nei manęs, nei daugumos mano pažįstamų tokia perspektyva nežavėjo, nors tokiu atveju neutraliu likti būtų buvę negarbinga. Tad muštynėse dalyvauti, matyt, teks, nors ir neturėjau tokios patirties. Tiesą sakant, “apačioms” nelabai ir rūpėjo virtuvės ar kokios ten duonos pjaustyklos vakansijų dalybos. Pagaliau “viršūnės” susitarė, šaltasis “karas” karštuoju nevirto.

VĖL MATAU DIENOS ŠVIESĄ

Vasarai baigiantis, vėl atsidūriau 1-me lagpunkte (jame praleidau didesnę lagery išbūto laiko dalį). Susipažinau su veivirženiškiu Tadu Žemguliū, dirbusiu sanitarinėj daly sanitaru. Įsikalbėjus prasitariau, kad velniškai nusibodo jau visus tris metus lindėti po žeme, žiemą vasarą vilkėti šimtasiūlę. Tadas pasakė, kad lyg ir yra galimybė gauti paviršinę kategoriją. Tai ne taip brangiai ir kainuotų. Aš ir dar keletas tautiečių šachtininkų paprašėme Tadą veikti, prižadėję apie tai niekam neprasitarti.

Tadas neapvylė. Kaunietis Čereška, kaip ir Tadas dirbęs sanitarinėj daly ar ligoninėje, surinko iš mūsų po 50 rb. Ėmėme laukti. Šiek tiek abejonių kėlė tai, kad už tokią, palyginti, menką sumą, žmogus, galintis “ištraukti” į paviršių, rizikuoja savo padėtimi. Ir labai apsidžiaugėme, kai po kurio laiko sužinojome, jog medicininėje “komisijoje” (tokios nematėme) esame pripažinti nebetinkamais darbui šachtose. Valio! Ir vėl matysime vidudienio saulę ne tik sekmadieniais!

Buvau paskirtas į statybininkų brigadą. Tuo metu Rūdyno centre ji statė keletą dviaukščių gyvenamųjų namų. Kai aš čia atėjau, namų dėžutės buvo baigtos, vyko vidaus apdaila: tinkavimas, dažymas ir t.t. Kaliau medinių pertvarų sienas, ruošiamas tinkavimui, balanomis, vėliau man buvo patikėta užtrinti, užlyginti antrą tinko sluoksnį, teko ir baltinti namą iš išorės. Kurį laiką buvau paskirtas aptarnauti nematytą naujovę – skiedinio siurbį. Tas besotis godžiai rijo į jo gerklę per smulkų tinkelį pilamą skiedinį ir nuolat užkimšdavo paduodamąją kokių 30m ilgio žarną. Gal skiedinys buvo per “liesas” (turėjo mažai kalkių), gal per daug jame

buvo smulkių akmenukų, bet žarna užsikimšdavo vos ne kas valandą. Tada tekdavo kūju daužyti standžiai prikimštą žarną ir metras po metro kratyti jos turinį lauk. Darbui pasibaigus, reikėdavo ją ir praplauti. Toks darbas nebuvo nei lengvas, nei malonus, bet, ačiū Dievui, siurblys nusibaigė greičiau, nei trūko mano kantrybė.

Darbai prie statybų nebuvo lengvesni, negu mano turėtasis šachtoje, be to, darbo diena čia truko ne 9, o 10 val. (su pietų pertrauka – 11), o ir *paikė* bei uždarbis buvo liesesni. Bet grįžti atgal į požemius nė mintis nekilo. Dirbome gryname ore, nepersistengdami, buvo galimybė pasimuliuoti, po visą valandą užtęsti “parūkymus”. Tuo tarpu šachtoje, “einant” rūdai, neatsisėsi, nepažiopsosi.

Naujoji brigada dažnai buvo mėtoma iš objekto į objektą, tad geriau susipažinau su Rudniku, su jį supančia ruda stepe. Per tris požemy ištūnotus metus iš plokščiastogių namelių chaoso ant kalno išdygo mokykla – didžiausias ir aukščiausias gyvenvietės pastatas, centre – jei taip galima jį pavadinti – kultūros namai su tradicinėmis kolonom. Mūsų statomi dviaukščiai jau sudarė lyg ir gatvės užuomazgą, tiesa, be grindinio ir šaligatvių. Tie namai jau turėjo turėti vandentiekį ir kanalizaciją, o iškasti tranšėjas šioms komunikacijoms nebuvo paprasta: daug kur akmuo išeidavo tiesiog į paviršių, kitur jį dengė vos metro, pusmetro ar dar plonesnis molio sluoksnis. Tad ir čia uolieną sprogdindavo. Kad nenukentėtų šalia stovinčių namų langai, užtaisai nebuvo galingi, o tranšėjas uždengdavo mediniais skydais, juos apkraudavo akmenimis. Sprogimas tik kilsteldavo skydus, o skeveldros likdavo tranšėjoje.

Su įdomumu stebėdavau čia pat už vielų tvoros praeinančius, pravažiuojančius, ant asilų ar kupranugarių prajojančius vietinius kazachus. Ir gana šiltam orui esant, vyrai vilkėjo storus vatinius chalatus ar paltus, mūvėjo dideles lapės kailio triušes kepures, aulinius batus. Šalia namukų, juo labiau juose, tualetų nebuvo, tuos svarbius reikalus dauguma atlikinėjo ant kelio. Būtent ant kelio, o ne kur nors nuošaliau. Užsiverčia chalata sau ant galvos, atsitupia – ir niekas jo ar jos “nemato”. Pravažiuojantieji ar prajojantieji greit viską sumaišo su kelio dulkėmis, saulė išdžiovina – ir vėl švaru gražu!

Kurį laiką dirbome priešais kultūros namus. Vieną dieną apie juos susirinko minia žmonių – lydėjo naujokus į armiją. Nustebau, kai pamačiau toje spūstyje ramiai ant kultūrnamos laiptų sėdinčią ir kūdikį žindančią kazachę. Bet dar labiau nustebau, kai pagaliau ji tą “kūdikį” pastatė, o šis mikliai nukūrė tarp daugybės dėdžių kojų!

Naujoje vietoje – nauji draugai, naujos pažintys.

Vienas iš įdomesnių buvo kretingiškis Valančius (vardas lyg ir Justinas), gimnazistas. Nežinau už ką, tačiau ilgokai jam teko sėdėti *bure*. Prie dviaukščių statybos jis ėjo įrankininko pareigas, turėjo ten mažą pašiūrėlę, ten taisė ir išdavinėjo kirvius, kastuvus, kūjus ir pan. Retkarčiais iš tos pašiūrės suskambėdavo gražus Valančiaus tenoras. Dainuodavo jisai sudėtingos melodijos dainas, ištraukas iš operečių. Sakėsi per Kretingos gimnazijos vakarus duetus traukdavęs kartu su moksladrauge Elena Saulevičiūte, tuomet (1954 m.) bepradedančia garsėti operos soliste.

Prisimenu ir buvusį Kauno “Inkaro” gamyklos inžinierių Valiušaitį, labai kultūringą, mandagų ir draugišką vyrą. Specialius mokslus jis baigė Čekoslovakijoje, stažavosi garsiuosiuose “Batos” fabrikuose.

Kurį laiką bendravau su dar vienu inteligentu kauniečiu, kurio, deja, nei specialybės, nei vardo ar pavardės neprisimenu. Jis mane nustebino tuo, kad pasakė, jog ir Lietuvoje prieš karą buvęs būrelis induizmą ar krišnaizmą išpažįstančių žmonių, tikinčių tuo, kad miręs žmogus po kurio laiko vėl įsikūnija kitame žmoguje (reinkarnacija). Ir jis tuo tikrįs, žinąs netgi ar nujaučiąs, kad XIV ar XV amžiuje jis buvęs ispanų hidalgas. Savo pažiūrų jis neafišavo, nes žinojo, kad iš brolių tautiečių gali susilaukti pajuokos, gal ir pasmerkimo. Manimi kažkodėl pasitikėjo, apie jo pažiūras niekam ir nekalbėjau.

Draugavome, įdomiai pasikalbėdavome su kartu dirbusiu latviu, ne ką už mane vyresniu vaikinu. Rodos, kitoje brigadoje, bet toje pačioje sekcijoje netoliese gulėjo žydas iš Kišiniovo, prieš karą gyvenęs Bukarešte, vaizdingai pasakojęs apie tenykštį aukštuomenės gyvenimą, jos papročių ir etiketo žinovas. Sekcijoje buvo ir pora aukštos klasės šachmatininkų, rusų ar žydų, kartą demonstravusių žaidimą nežiūrint į lentą.

Žodžiu, lagery galėjai sutikti labai išsilavinusių, labai įdomių, daug mačiusių žmonių. Tarp lietuvių, tiesa, gera pusė buvo kaimo žmonės, dar, palyginti, jauni, baigę, kai kas ir nebaigęs, tik pradines mokyklas. Likusios pusės nemažą dalį sudarė buvę studentai, gimnazistai, mokytojai, savo kilme dažniausiai irgi kaimiečiai. Beveik visi buvo karšti patriotai, didžiavosi Lietuvos istorija ir savo tautybe. Ta kryptimi, t.y.

diegdama meilę savo kraštui, prieškario mokykla tikrai vaisingai padirbėjo. Kartais tas Lietuvos aukštinimas buvo atmiešiamas netgi tam tikro nacionalizmo. („Ką tie latviai? Jie juk nė istorijos neturi, valstybę tik 1918 metais sukūrė! O mes, o! Nuo jūrų iki jūrų...” – panašiai samprotaujant girdėjau ne vieną keletą klasių baigusį „istoriką”).

Iš Vidurinės Azijos kilę *zekai* savo siuntiniuose gaudavo beveik vien tik džiovintus vaisius – *uriuką, kiš-miš*. Gaudavo ir vadinamojo *plano* – silpno iš kanapių pagaminto narkotiko. Jį maišydavo su tabaku ir rūkydavo. Negalima sakyti, kad *planą* rūkantieji buvo narkomanai, nes gaudavo jį nereguliariai, o neturėdami, rodos, jokių nemalonių pokyčių nejautė. Kuriam nors *plano* gavus, susirinkdavo daugiau tautiečių, būdavo bendras parūkymas, sublizgėdavo akys, pagyvėdavo kalbos, padažnėdavo juokas. Ir tuo viskas baigdavosi.

Mačiau ir du *planu* pavaišintus lietuvius. Gal dozės buvo didesnės, gal nepratusius narkotikas stipriau veikė, bet abu gerokai apsvaigo, nors eiseną liko normali. Vienas, atsėdęs ant gulto ir tarsi visai nugrimzdęs į svajones, staiga kad nusikvato! Ir vėl ramus sėdi. Po keleto minučių – vėl garsus juoko protrūkis. Antrąjį – atvirksčiai – *planas* paveikė graudinančiai. Parūkė jis jo prieš išeinant į naktinę pamainą ir jau per *razvodą* ėmė vos ne verkėti: „Ką aš padariau? Gal tėvą motiną užmušiau, kad turiu šitaip vargti?” Virkavo jis visą kelią, net ašaras braukė. Ir nežinau, kada narkotiko poveikis praėjo, nes dirbome ne kartu.

Iš senųjų kalinių, sėdėjusių įvairiuose lageriuose kartu su *bytovikais*, buvau girdėjęs ir apie jų verdamą *čifirį* – stiprų arbatos koncentratą (*bytoviki* – „buitiniai” nusikaltėliai – tai bendras visų kriminalinių nusikaltėlių pavadinimas. „Buitiniai” nusikaltimai buvo ir vagystės, ir plėšimai, ir net žmogžudystės. Ne vienas *bytovikas* su panieka, kartais su tikra neapykanta žiūrėjo į politinius kalinius, nes jis, matai, apiplėšinėdamas ar apvaginėdamas paskirus piliečius, niekada nesikėsino į visų švenčiausia – sovietinę santvarką ir valdžią, buvo savo šalies „patriotas”). Man teko sutikti tik vieną tokį „prisičifyrinusį” ruselį, kuris, litre vandens gerokai pavirinęs visą paketį arbatžolių ir jį sutvarkęs, labai puikios nuotaikos vos ne visą pusdienį, atsėdęs ant viršutinio gulto, brazdino gitarą ir vieną po kitos traukė dainas iš gausaus Rusijos kalėjimų ir lagerių folkloro. Nenatūralią muzikanto būseną išdavė tik labai blizgios akys ir nepaprastai pagyvėjusi nuotaika.

Štai pora mano įsimintų posmų iš dažnai girdėtos kalinių dainos (gramatikos ar sintaksės taisyklės autoriams nebuvo privalomos):

*Друзей товарищей мне не надо –
Друзья товарищ – вечная тюрьма.
Кирка и лопата – это мой товарищ,
А тачка – верная верная жена.*

*Приду с работы голодный и усталый,
Ложусь спать на грязному полу,
А надзиратель не придет не скажет:
«Вставай, бродяга, соломки подстелю!»*

Ta pačia proga pakalbėsiu apie degtinę. Reikia pasakyti, kad iki sargybos panaikinimo man neteko matyti nė vieno geriančio ar išgėrusio nei zonoje, nei darbe. *Pridurkai*, tikriausiai, degtinės retkarčiais susiveikdavo, bet tai darė labai slaptai, savo „apartamentuose”, niekam į akis nekreisdami.

Ir vis dėlto, kartą degtinės paragavau ir aš. Mūsų brigada, kaip sakiau, ilgiau viename objekte neužsibūdavo, būdavome siuntinėjami, kur labiau reikėjo. Vieną sekmadienį išvarė iškrauti vagoną anglies. Vagonas šį kartą stovėjo ant aukštoko pylimo, tad su darbu susidorojome gan greitai ir nesunkiai. Po to laisvai samdomas meistras, atsiprašydamas už sugadintą sekmadienio poilsį, pavaišino visus degtine. Teko jos kiekvienam po geroką pusę stiklinės. Degtinės skonį žinojau tik iš to, kad vaikystėje buvau palaižęs jos likutį išgertoje taurelėje. Ir dabar tas neskanus skystis, priešingai negu mano kolegas, mane visai neviliojo. Tačiau, nenorėdamas įžeisti meistro, labai geranoriškai pilstančio ir, rodos, nė neįsivaizduojančio, kad tokios vertybės galima atsisakyti, išgėriau savo porciją ir aš. Ir nieko, visiškai nieko, be nemalonaus skonio burnoje, nepajutau. Nei iš karto, nei po pusvalandžio ar valandos. Nors draugai nuo to šimtgramio pastebimai pagyvėjo.

Antrą kartą teko truktelėti, kai daugelis jau vaikščiojome be sargybos. Karštą sekmadienio popietę keturi draugai lauke lošė domino. Aš stebėjau žaidimą. Vienas lošėjas kreipėsi į mane, neužimtą, kad atneščiau butelį

limonado. Nubėgau į bufetą, kuris su mokama valgykla buvo kareivių valgyklos vietoje, atnešiau. Labiausiai ištroškęs įsipylė pusę puoduko, išgėrė.

-Velnias, - sako, - vakar šiek tiek su laisvėje apsigyvenusiais draugais išgėrėme, tad ir šiandien limonadas degtine atsiduoda!

Išgėrė antras – ir tam limonadas pasirodė keistas. Tas pats trečiam, ketvirtam. Užbaigiau šį neskanų “limonadą” aš, kada pirmieji jau pajuto svaigulį. Ir tik tada visi puolė uostyti butelį, ragauti paskutinius lašus, kol pagaliau nustatė, kad butely būta degtinės! Gražiai apsistatė krovėjai, tiekėjai ar bufetininkas, tokiu būdu pabandę ją įsivežti į zoną!

KAI NE DARBE

Po Stalino mirties kiek lengviau atsikvėpę, mėgėjai ėmė ruošti vaidinimus. Daugiausiai tai buvo nesudėtingos intermedijos, vienas kitas fokusas.

Buvęs vargonininkas, storokas pusamžis žmogus, suorganizavo lietuvių chorą. Pirmajame lagpunkte tarp dviejų barakų buvo įrengta dengta estrada, prieš ją įkasti mediniai suolai. Toje estradoje lietuvių choras ir repetavo. Prisimenu, kad man net ašaras išspaudė, kai galingi vyriški balsai užtraukė “Tykus buvo Nemunėlis”. Nors lietuviai ir šiaip dažnai susirinkę padainuodavo, bet choro dainavimas buvo daug aukštesnio lygio.

Vienok buvo ne vienas, nepritariantis vargonininko užmojams. Kokios čia gali būti linksmybės, kam čia džiaugsmą demonstruoti, jei esame nelaisvėje! Dar labiau vargonininką imta smerkti, kai jis pasirašė valstybinę paskolą. Rodos, 30 rb. Daugiau tokių iš lietuvių lyg ir nebuvo. Nesiimu jo smerkti: gal žmogus norėjo, kad ir toliau būtų leista tęsti mėgstamą užsiėmimą, tad turėjo kažką paaukoti. Tik choras vis dėlto iširo.

Atsirado ir sportininkų. Lietuviai suorganizavo krepšinio komandą, kurioje ne paskutiniu smuiku grojo Povilas. Varžovai dažniausiai buvo jungtinė latvių, estų, papildyta vienu kitu kitų tautybių žaidėju, komanda. Bet lygiaverčių žaidėjų lietuviams beveik nebuvo, tais laikais daugelis nepabaltijiečių krepšinio nė nebuvo matę.

Kur kas populiariesnis buvo futbolas. Futbolo aikštei reikalingo dydžio laisvas plotas buvo tik trečiajame lagpunkte. Ten ir buvo įtaisyti vartai. O vienuose iš jų dažnai stovėdavo iš krepšinininko į vartininkus persikvalifikavęs Povilas. Ir savo katiniškais šuoliais tikrai pateisino ne tik bene geriausio lagery vartininko vardą, bet ir pavardę. Beje, futbolo “aikštė”žole nė nekvepėjo, ir kristi ant kietos šiurkščios žemės joje nebuvo labai malonu.

Estrados dar neturėjome, kai paskelbė, kad su koncertu atvyks Kengyro saviveiklininkai. Bus tarp jų ir moterų, nes Kengyro lagpunktuose, kur daugiausiai dirbami žemės ūkio darbai, yra ir moterų skyrius. Apie Kengyrą, kaip ir apie kitus keistais pavadinimais – Džezdy, Karsakpaj, Mangan – Steplago skyrius jau buvome ne kartą girdėję.

Prie barako priešais valgyklą iš stalų buvo padaryta pakyla, žiūrovai sustojo saulėkaitoje tarp scenos ir valgyklos (vaidinimas vyko dieną, nes “artistai” su šviesa turėjo grįžti atgal). Prasidėjo vaidinimas, tačiau atvykėliai labai nenustebino, bent jau tiek, kad kas nors būtų užsilikę atminty. Atminty išliko kitkas.

Buvo karšta, stovėjome gana talpia. Tačiau ne tiek, kad būtų reikėję spaustis prie kito. Tuo tarpu už savęs vis labiau ėmiau jausti kažkieno artumą, darėsi dar šilčiau. Pasitraukiau per pėdą pirmyn, tačiau ir vėl už nugaros pajutau alsavimą, negana to, kažkieno rankos ėmė tyrinėti užpakalinę gan apvalią mano kūno dalį. Supykęs atsisukau ir išvydau išraudusį ir staiga labai susigėdusį linksmajį geraširdį Maksimą, visiems pažįstamą gruziną *kipiatilščiką* (vandens virintoją). Buvau girdėjęs gandelius apie ne visai tradicinius Maksimo polinkius, tačiau nelabai tikėjau, laikiau tai eiline *paraša* (tuo vardu lagery buvo vadinami ne tik aprašytasis indas, bet ir nepasitvirtinęs gandas, “antis”). Ir štai šis aukštas, padžiūvęs, su raudona “gaisro” dėme ant skruosto ir kaklo, visada gerai nusiteikęs gruzinas susidomėjo mano persona! Gal mano žvilgsnis buvo pakankamai iškaltas, gal pabūgo skandalo, bet Maksimas pasitraukė tolyn kiek tik buvo vietos, o greta stovintieji labiau buvo užimti tuo, kas dedasi ant scenos.

Apie homoseksualus (tas žodis tada nevartotas, net negirdėtas), kaip ir apie zoofilus kartais buvo pakalbama, bet dažniausiai tai buvo anekdotų ar juokelių tema. Tų anekdotų herojai, paprastai, būdavo armėnai.

Gyveno mūsų sekcijoje, iš pradžių tame pačiame objekte ir dirbo, du maskviečiai, apie kurių keistą draugystę sklido dviprasmiški gandeliai. Netoli manęs jiedu užėmė apatinę gultą, ir aš ne kartą stebėjausi, kaip mandagiai, kaip pagarbiai jie elgėsi vienas su kitu, nors su kitais bendravo tik tiek, kiek buvo būtina. Jaunesnysis – buvęs studentas, o kitas, nedidelis, išdžiūvęs, galėjo tikti pirmajam į tėvus. Studentas lyg tėvą ar savo profesorių (gal taip ir buvo) aptarnaudavo vyresnįjį, atnešdavo jam duoną, arbatą. Atrodo, kad jie buvo žydai, nors Sovietų sąjungoje kažkodėl buvo vengiama tuo didžiutis. Kaip beveik į visus maskviečius, į juos, paprastai, būdavo kreipiamasi žodžiu „*moskvič*“, lyg tai būtų atskira tautybė. Nelabai tikėjau tais gandeliais apie juos, nes apskritai sunkiai įsivaizdavau, kad yra tokių žmonių, bet gal gandai ir turėjo pagrindo.

Maisto problemoms nuėjus į antrą planą, vis dažnesnės darėsi kalbos apie moteris. Tikri ar tariami donžuanai su pasimėgavimu pasakojo savo meilės nuotykius. Vienas kitas vlasovininkas ar vokiečių belaisvis, karo metu atsidūręs Prancūzijoje, lankėsi jos bordeliuose ir, žinoma, gyrėsi, kad išbandė „viską“. Dauguma jų anglų ar amerikiečių buvo suimti ir prievarta grąžinti į „laukiančią“ tėvynę. Sunku buvo tikėti jų pasakojimais apie anglų kalėjimus, kur per dienas žaidę futbolą, skaitę laikraščius ir klausę radijo, o valgę geriau, negu namuose.

ŠVYSTELĖJUSI LAISVĖS VILTIS

Po Stalino mirties laukėme gerų permainų, daugelis tikėjosi amnestijos, bylų peržiūrėjimo. 1953 m. rudenį ėmė švelnėti režimas. Per tų metų Kūčias lietuviai netgi suorganizavo visus neiti į darbą, ir administracija jokių represijų nesiėmė! (negaliu garantuoti, tačiau už tą dieną, rodos, vėliau atidirbome kažkurį sekmadienį).

Bet su amnestijomis politiniams neskubėta. Tik 1954 m. pavasarį ar jau vasarą paskelbta, kad bus paleidžiami *malalietkos* (nepilnamečiai), t.y. nusikaltimus padarę iki 18 metų.

Patekau į *malalietkų* sąrašą ir aš. Kažko patikslinti buvau iškviestas į kontorą valgyklos pastate, kur kalinsys latvis užrašinėjo, kur gyvena artimieji, kas jie. Ir labai nustebo, net suiirzo, kai pradėjome aiškintis, kokia mano motinos pavardė.

-Tu ir tavo tėvas Būdas?

-Taip!

-Motina turėjo tėvo pavardę?

-Taip, bet pas mus...

-Man nerūpi, kaip ten pas jus ir kaip savo kaime vienas kitą vadinate! – nukirto latvis ir, nežiūrint mano, jo akimis žiūrint, Europos užkampio aborigeno, prieštaraavimo, užrašė: motina – Grasilda Būdas, gyvena ten ir ten.

Tegul rašo, ką nori! Svarbiausia – savaitė kita, na, gal mėnuo – ir važiuoju namo! Parašiau džiugų laišką namiškiams – greit pasimatysime!

Džiaugiausi per anksti. Atrenkantieji amnestuojamuosius, matyt, atidžiau pasižiūrėjo į mano bylą ir man pritaikytus straipsnius. O ten – 11-tas punktas – grupinė arba organizuota veika, dalyvavimas nusikalstamoje organizacijoje. Ir ta organizacija iki pat arešto nebuvo paleista, nebuvau iš jos išstojęs...Gaila, kad čekistai nesusiprato mane suimti bent mėnesiu ir trimis dienomis anksčiau...Kraučiausi dabar lagaminus.

Staiga užgesus blykstelėjusiai vilties kibirkštei, lagerio tamsa pasidarė dar juodesnė.

Namo išvažiavo abu Algiai: Chmieliauskas ir Česnauskas. Nedalyvavau jų palydose, nes gyvenome skirtinguose lagpunktuose, su Chmieliausku nuo pirmųjų lagerio dienų net ir nesimačiau.

MAIŠTAS

Lauktų reformų vis nebuvo. 1954-jų vasarą išgirdome, kad streikuoja ar sukilo Kengyro lageris. Išvijo prižiūrėtojus ir visą karinę valdžią, į darbą neina. Reikalauja peržiūrėti bylas, pagerinti gyvenimo sąlygas. Kaip šios žinios mus pasiekė, negaliu pasakyti, bet, žinoma, ne lagerio administracija jas skleidė.

Susikūrusi mūsų lagerio kalinių taryba (kaip konkrečiai ji vadinosi ir kas ją sudarė nežinau – priklausiau “pilkajai” kalinių masei, pritariančiai, kai kada ir nepritariančiai tarybos sprendimams; žinojau tik, kad toje taryboje yra ir lietuvių) nusprendė palaikyti kengyriečius. Vieną vakarą per barakus perėjo kaliniai, skelbdami, kad nutarta nuo rytojaus į darbą nebeiti, reikalauti komisijos iš Maskvos, bylų peržiūrėjimo, sąlygų pagerinimo.

Kieno vardu kalbėjo pranešėjai, nesakė, niekas to ir neklausinėjo. Vienas kitas širdy gal streikui ir nepritarė, vienas kitas pabambėjo, kad nieko gero iš to neišeis, tačiau rytojaus rytą į *razvodą* niekas neišėjo. Prižiūrėtojai, *kūmas*, KPČ viršininkas (KPČ – “*kulturno- prosvietitelnaja časť*” – “kultūros-švietimo dalis”) buvo paprašyti apleisti zoną ir be prieštaravimų tam pakluso. Liko tik sargyba savo bokšteliuose. Kasdien į medpunktą ateidavo laisvai samdoma moteris gydytoja.

Valgykloje gavome įprastinę duonos, sriubos ir košės porciją, nė šaukštu, nė gramu daugiau. Visų trijų punktų valgyklos ir duonos kepykla, buvusi trečiajame, dirbo įprastu ritmu, nustatytomis valandomis brigados pusryčiavo, pietavo, vakarieniavo ir mėgavosi poilsiu.

Kai kurie beldikai tokiomis sąlygomis pasijuto nejaukiai, keletas, nutaikę progą, nėrė per *vachtą* pas savo globėjus. Kad daugiau tokių nebūtų, kad perbėgėliai ar išdavikai negalėtų pranešinėti apie kalinių nuotaikas, išduoti organizatorius, dieną naktį imta saugoti prieigas prie vartų ir *vachtų*.

Vieną vakarą budėti prie 1-jo lagpunkto *vachtos* buvome paskirti aš su Vytautu Maldučiu. Gavome po ilgą savadarbį peilį (kaip tokius į zoną ir įnešė pro visus kratytojus?) ir užėmėme postą. Sargybinė arba *vachta* buvo šalia vartų, nuo jos iki pirmo barako kampo – apie 20m. Į *vachtą* atsuktame barako gale buvo duonos pjaustykla, virtuvė, valgykla. Lygiagrečiai su baraku už 5-6m – siena su trečiuoju lagpunktu, kurios vartai dabar buvo atviri visą parą.

Atsisėdome ant žemės, patogiai atsirėmę nugaromis į punktus skiriančią sieną. Iki barako kampo – keli metrai, iki *vachtos* – apie 15. Buvo jau visai tamsu, tačiau visas mudviejų apžvelgiamas plotas buvo ryškiai apšviestas prožektorių nuo išorinės sienos. Rami šilta vasaros naktis. Pradėjus saugoti išėjimus iš lagerio, nebegirdėjome kalbų apie perbėgėlius, tad tokių ir nesitikėjome. Jei būtų toks pasirodęs, be abejo būtume jam pastoję kelią, pagrasinę peiliais, bet vargu ar kuris būtume ryžęsis juos panaudoti, kad ir prieš niekšėlį. Trys ar keturios valandos praėjo ramiai besišnekučiuojant, kol atėjo pamaina. Atidavėme peilius ir nuėjome miegoti.

Ramiai praėjo beveik dvi savaitės. Laisvai vaikštinėjome po visus tris lagpunktus. Kas skaitė, kas diskutavo įvairiausiomis temomis, kas šiaip sau gulinėjo. Futbolo “aikštė” trečiajame kasdien buvo pilna žaidėjų ir sirgalių. Ramiai dirbo sanitarinė dalis, kepykla, valgyklos. Jokių ekscesų, jokių incidentų.

Ir keistai atrodė, kai *vachtos* duryse pasirodęs lagpunkto viršininkas majoras mandagiai paklausė netoliese stovinčių *zekų*, ar negalėtų nueiti iki kontoros artimiausiame barake. Jam buvo atsakyta neigiamai ir majoras nesiginčydamas dingo duryse.

12-tą ar 13-tą maišto ar streiko dieną pasitaikiau būti 2-jame lagpunkte kaip tik tuo metu, kai prasidarė ir tuoj vėl užsidarė zonos vartai, praleidę vidun *zeką* “su daiktais”. Jis atrodė gan sutrikęs ir, žengęs kelis žingsnius, neryžtingai sustojo. Svečio pasirodymą matėme kokie 5-6 netoli buvę *zekai* ir bemat apstojome atvykusįjį. Pasisakė, kad jį vieną atvežė iš Kengyro, kad išvakarėse į sukilusį lagerį įsiveržė tankai viską traiškydami ir niokodami, buvę panaudoti ir šaunamieji ginklai. Daug kalinių žuvę, dar daugiau sužeista.

Nespėjusį viską papasakoti, atvykėlį nusivedė keli vyrai, patarę mums apie tai per daug nekalbėti, nes tai galinti būti ir netiesa, siekimas mus įbauginti. Vis dėlto, atvykusysis, atrodo, kalbėjo nuoširdžiai, į provokatorių nebuvo panašus.

Vakarop išgirdome tankų džeržgesį čia pat už tvoros. Važiavo jie nuo Rudniko pusės į karinį miestelį. Kai kas nuo stogo spėjo juos ir pamatyti. Ar tai bauginimas, jėgos demonstravimas, ar ruošinasis panašioms veiksmams, jei tai teisybė, kaip Kengyre?

Saulei leidžiantis vėl tie patys kaliniai, prieš porą savaitių raginę neiti į darbą, paskelbė, kad, siekiant išvengti aukų, nutarta streiką nutraukti ir rytojaus rytą išeiti į darbą.

Maištas, gal greičiau streikas, nes jėga panaudota nebuvo, truko apie dvi savaites. Nežinau, negirdėjau tada kas ir kaip iš streiko organizatorių buvo ar nebuvo nubaustas.

Dabar žinome, kad tokių streikų ar sukilimų tuo metu įvyko daugumoje didesnių lagerių. Dažniausiai malšinti jie jėga, daug kur žuvo kalinių. Per tokį sukilimą Šiaurėje žuvo ir bendrabylis, nepamainomas ir talentingas pasakotojas Vitolis Martinavičius. Vitolio byloje su grifu "Slaptai" radau tokį raštelį kaip atsakymą, matyt, į Lietuvos KGB Specskyriaus užklausimą. Siųstas jisai 1955 05 05 iš Vorkutos darbo pataisos lagerių valdybos specskyriaus. Jo tekstas (versta iš rusų k. mano):

Pranešame, kad kalinys Martinavičius Vitolis, s. Vlodo buvo laikomas Vorkutos ITL MVD (santrumpos neverstos) ir 5/VIII-53m. mirė, ryšium su tuo Jūsų užklauso įvykdyti negalime.

Viskas paprasta: "mirė". Jaunas, sveikas, vos 25 metų sulaukęs gabus žmogus, tikėjęsis ir norėjęs būti naudingas savo kraštui. Iš mirties datos matyti, kad sukilimai Šiaurėje prasidėjo dar Stalino mirties metais, o į Steplagą ši banga atsirito tik po 9-10 mėnesių.

DAR VIENI PILKI METAI

Ir vėl įprastinė dienų karuselė: *podjom*, pusryčiai, *razvod*, su apsauga į darbą ir atgal, apieškojimas prie vartų, vakarienė, vakarinis patikrinimas, *otboj*. Laisvo laiko vakare lieka valanda dvi, per jas pabendrauji su draugais, ką nors, jei turi, paskaitinėji. Tiesa, vakariniam skaitymui šviesos neperdaugiausia, ypač jei tavo gultas toliau nuo blausios lemputės. Dirbdami šachtoje, apšvietimo problemą sprendėme paprastai: iš jos atsinešdavome 127V lempučių (tokia įtampa ten naudojama apšvietimui) ir įsuktos į 220V tinklą 60 ar 100W lemputės plieksdavo balta stipria šviesa lyg puskilovatinės. Plieksdavo, tiesa, daugių daugiausiai trejetą vakarų, bet mūsų atsargos neišsekdavo.

Visą rudenį, žiemą ir pavasarį dirbau toje pačioje brigadoje įvairiuose objektuose, dažniausiai prie statybų. Darbas statybose man atrodė vienas iš neprestižiškiausių, tad nė nebandžiau įsisavinti kokią statybininko specialybę. Bet noriai užsirašiau į traktorininkų kursus, kuriuos, valdžiai leidus, suorganizavo patys kaliniai. Valdyti tokį mechanizmą, patogiai sėdint kabinoje, atrodė nepalyginamai maloniau, negu dirbti bet kurią statybininko darbą. Tik kursantų kažkodėl nesusirinko nė 10, o po dviejų trijų užsiėmimų kursai nutrūko: dėstytoją paėmė į etapą.

Rodos, maišto metu susipažinau su veiviržėniškiu Vincu Vitkumi, dirbusiu šachtoje gręžėju. Tai buvo gan savotiškas žmogus, lagerin patekęs, kiek prisimenu, už tai, kad jo tėvų sodyboje keletą kartų apsilankė partizanai, nors iš tikrųjų nei tėvai, nei Vincas nebuvo ryšininkai ar dideli miškinių rėmėjai. Jis pyko ant bolševikų, vokiečių, miškinių ir ant savo likimo: vokiečių laikais, mat, buvo išvartytas darbams į Vokietiją, o grįžęs pateko jau ne rudųjų, o raudonųjų nagan.

Baigęs Vincas buvo tik pradinę mokyklą, bet turėjo silpnę – rašė eilėraščius. Turėjo jų pilną sąsiuvinį ir labai apsidžiaugė, suradęs manyje klausytoją. Neprisimenu, apie ką buvo tie eilėraščiai, tik apie eilėdarą, švelniai sakant, Vincas turėjo menką supratimą. Nenorėdamas autoriaus įžeisti, stengdavausi rasti ir pagirti įdomesnes jo kūrinių vietas arba atsargiai pataisyti aiškias klaidas, nors ir pats negaliu pasigirti didesniu poezijos išmanymu. Vincas labai sekdamas mano reakciją į jo skaitymą ir džiaugdavosi, kai ką nors pagirdavau. Už tai buvau vaišinamas duona su arbata ir vaisių neatsisakydavau: kaip tik tuo metu gavau gan menką davinį, o Vincas, kaip šachtininkas buvo daug turtingesnis.

Po Kengyro lagerio sutriuškinimo dalį kalinių iš ten atvežė pas mus. Tarp jų vėl pamačiau Praną Paulauską. Iš jo sužinojau daugiau smulkmenų apie patį sukilimą ir jo malšinimą.

Lageriui perėjus į kalinių rankas, buvo laikomasi griežtos drausmės ir tvarkos. Tik sienose tarp atskirų zonų, tarp jų ir į moterų pusę, padarė angas ar vartus. Susidarė ne viena įsimylėjėlių pora, daugelis iš jų vėliau

sukūrė šeimas. Patys kaliniai sumeistravo radijo mazgą ir per garsiakalbį, girdimą tolokai už zonos, skelbė savo tikslus ir reikalavimus. Kalbėjo Pranas ir apie ten leistą laikraštėlį, bet neminėjo, kad jis buvo to laikraščelio pagrindinis leidėjas ir darbuotojas, nors knygoje “Tremties ir kalinimo vietos” radau, kad sukilimo metu “lietuvis Pranas Paulauskas leido rankraštinį laikraštėlį “Vytis”. Tikriausiai tai buvo mano pažįstamas ir prietelius.

Su sukilusiais kaliniais buvę susidorota labai žiauriai, o sukilusieji priešinęsi netgi tankams. Iš pradžių niekas netikėjęs, kad tankai drįs važiuoti ant gyvų žmonių, taranuoti barakus. Daugiausia žmonių ir žuvę po tankų vikšrais.

Režimas po streikų ir sukilimų po truputį švelnėjo. Pradėta leisti pasimatymus su artimaisiais. Šalia zonos įrengė pasimatymų patalpą, ten kaliniui su atvykusiais artimaisiais leisdavo pabūti 3 paras, į darbą tuo metu nevarė. Vienok atstumai ir varginanti kelionė traukiniais buvo tokie, kad atvykstančiųjų pasimatyti buvo ne tiek jau daug. Iš mūsų brigados, kiek prisimenu, tik pas Antaną Palubinską atvyko žmona. Buvo džiaugsmo susitikus, bet po greito išsiskyrimo nelaisvė atrodė dar sunkesnė.

Jau minėjau, kad laikas nuo laiko lagery vis ko nors pritrūkdavo. Tą ar dar ankstyvesnę vasarą (gal 1953 m.) ėmė trūkti net vandens. Maistui, gėrimui, šiokiam tokiame apsiprausimui rytais dar užteko, bet pirtis neveikė daugiau nei mėnesį. Kadangi plaukus nusikirpdavome irgi pirtyje, tai dabar daugelis užsiauginome juos ilgesnius, negu priklausau, t.y. virš 2 ar 3cm. Tai buvo aiškus tvarkos pažeidimas, ir vieną rytą, išeinant į darbą, prižiūrėtojas su plaukų kirpimo mašinėle prie vartų daugeliui ilgaplaukių išvarė taką per visą viršugalvį. Pakliuvau ir aš. Mano “šukuosena” buvo padalinta į dvi dalis nuo kaktos iki pat sprando. Ir tas takas, beje, baltumu nešvietė: visą tą laiką nebuvo mazgojęs ir galvos, nes iš prausimosi lovio “spenių” vanduo vos varvėjo. Vis dėlto vakare, šiek tiek apsiprausęs, nuėjau pas kirpėjus ir atidaviau šukuosenos likučius.

Nors vandens trūko, bet parazitų sekcijose nebuvo, išskyrus nelabai gausias blakes. Bet jų egzistavimas nuo pirties darbo nepriklausė. Turėdamos pasirinkimą, manęs jos nelietė. Rodos, tą pačią vasarą buvo pradėtas tikras genocidas ir blakėms: laikinai iškėlus sekcijos gyventojus, užkamšius langus, krosnies angas ir visus plyšius, viduje padegdavo sierą. Pravėdindavo patalpą tik po trijų parų, ir iš tikrųjų blakių neliko nė veislei. Kad sieros dūmai tikrai veiksmingi, liudijo ir tai, jog spintelėje mano paliktas muilas pasidengė stora, kieta ir nebeputojančia pluta.

VAIKŠTAU BE SARGYBOS

1954m. pabaigoje, o gal jau 1955m. kai kuriuos kalinius į darbą pradėjo leisti be sargybos. Nuo Naujųjų metų ar kiek anksčiau tokią teisę gavau aš ir beveik visi likusieji kaliniai. Į darbą eidavome ar važiuodavome brigadomis, gyvenome ir maitinomės lagery. Ištuštėjo karinis miestelis, kareivių barakuose apsigyveno kaliniai, buvusioje karininkų valgykloje, tiesa, labai kuklioje, už nedidelę kainą galima buvo pavalgyti. Ne vienas atsisakėme lagerio maisto, už kurį kas mėnesį išskaičiuodavo po 140rb. Tą sumą padvigubinus, galima buvo švariau ir skaniau, be apipuvusių ir pajuodusių daržovių priemaišų, prasimaitinti ir “laisvojoje” valgykloje. Bet didesnė dalis, taupydami pinigus, bevelijo prie lagerio maisto tik šiek tiek prisidurti duonos, riebalų ar dešros. Produktų pasirinkimas buvo menkas. Brangiausia, kainavusi 17rb kilogramas, buvo rūkyta arklienos dešra.

Nejučia išnyko dviaukščiai gultai, atsirado geležinės lovos, erdvesnės, šviesesnės pasidarė sekcijos. Paskutinį pusmetį lagery praleidau buvusiame kareivių barake, galėjau bet kada išeiti ir pareiti, tik, žinoma, į darbą turėjau pasirodyti laiku. Gal išliko ir patikrinimai, bet iš to laikotarpio jų neprisimenu.

Kai kurie iš kalinių apsigyveno Rudnike, prisiglaudę pas vietinius gyventojus. Vienas iš jų buvo Antanas Palubinskas, greit prie plokščiastogio šeiminių būsto prisimūrijęs sau atskirą kambarį. Pagrindinės statybinės medžiagos – akmenų ir molio – buvo pakankamai, sunkiau buvo sukombinuoti vieną kitą rąstigalį ir lentų stogui bei grindims. Visa tai Antanas įveikė, pats pasidarė langą ir duris.

Iš tremties, lagerių, Lietuvos pradėjo atvykti kai kurių žmonos, sužadėtinės, giminaitės. Susirūpinome savo išvaizda. Lagery buvo ne vienas puikus siuvėjas ir batsiuvys, kurie, turėdami vien adatą, ylą ir žirkles, sugebėdavo pasiūti bet ką. Dar prieš sargybos panaikinimą dažnas pagal savo ūgį ir figūrą persisiūdindavome kelnes, švarkus, iš beformės kepurės speciai padarydavo vos ne uniformines *furažkes*. Iš naujų brezentinių pirštinių poros batsiuviai pasiūdavo patogų apavą avėjimui po darbo (*tapkes*), padams panaudodami ploną gumą ar senų batų kerzą. Vieną rudenį autams gavome beveik po metrą minkštos baltos flanelės. Iš dviejų ar trijų tokių atraizų ne vienas pasisiūdino striukę-treningą. Įsitaisiau tokią ir aš. Be to, sugalvojau pats ją nudažyti. Nusipirkau rudų anilinių dažų, atskiedžiau dubeny karštu vandeniu. Kažkada buvau girdėjęs, kad į tokius dažus dedama ir druskos, tad įbėriau ir jos gerą saują. Ir įmerkiau striukę. Po poros minučių kilsterėjau siuvinį – nusidažęs gražia raudonai ruda spalva! Deja, kai ištraukiau visą striukę, pasirodė, kad ant nugaros liko beveik visai balta dėmė: kišdamas sausą suglamžytą striukę, nepagalvojau, kad dažai ne iš karto tolygiai visur susigers. Kiek bemirkiau, kiek bemurdžiau striukę, balkšvos dėmės ant nugaros nebepanaikinau.

Rudniko turguje imta prekiauti labai paklausia preke – juodo velveto treninginėmis striukėmis. Buvo jos nebrangios ir patogios nešioti, bet siuvo jas tikri “vėdaro kriaučiai”: rankovės ir apykaklės įsiūtos nemokėsiškai, dažna siūlė kreiva. Tačiau iš tolo jos atrodė visai padoriai, švietė kišenių ir krūtinės užtrauktukais, tad tapo dažno šventadieniu drabužiu. Nusipirkau tokią ir aš.

Mama atsiuntė atraizą naujai atsiradusio štapelio, tad iš tos tamsiai mėlynos, plonos, bet sunkios ir glamžios medžiagos pasisiūdinau kelnes. Su tokiu puikiu kostiumu nebegėda buvo ir po Rudniką pasivaikščioti. Nors vaikščioti praktiškai nebuvo kur. Nebent kokį sekmadienį aplankydavome gyvenvietėn persikėlusį draugą. Gatvių kaipo tokių nebuvo, dauguma rudų plokščiastogių namukų buvo išsimėtę nuožulnios kalvos papėdėje ir šlaite, vienoje vietoje išsiskyrė tik keletas naujai pastatytų baltų dviaukščių ir kultūros namai. Tiesa, gyvenvietės pakrašty buvo keletas dvibučių europietiškų kotedžo tipo namų su šlaitiniais stogais. Gyveno juose miesto ir šachtų valdžia. Netoli šių namukų buvo užveistas gal hektaro, gal kiek didesnis miesto parkas. Tankiai susodinti jo topoliai jau siekė 4-5m aukštį, vasarą jie nuolat buvo laistomi iš artimiausios šachtos pumpuojamu vandeniu. Netoliese stovėjo atvežtos, bet dar nepastatytos ant postamentų betoninės dramblio ir dar kažkokios skulptūros, taip mėgtos statyti vadinamuosiuose kultūros ir poilsio parkuose, prie stadionų, pakelėse.

Vienas iš pirmųjų mano žygių, atgavus sąlyginę laisvę, buvo – nuėjau pas fotografą. Nuėjau su įprastiniu vatinuku-šimtasiūle, su ja ir nusifotografavau. Korėjietis fotografas (teko sutikti keletą korėjiečių - tremtinių iš Tolimųjų Rytų, nors buvo turbūt ir ne tremtinių) ilgai man aiškino savo darbo principus: nemėgstas nuotraukose nieko pagražinti, siekias didžiausio panašumo, išraiškingumo. Išsiuñčiau nuotrauką namo ir tuo sukėliau didelę namiškių užuojautą. Ir iš tikrųjų, kai dabar žvelgiu į tą atvaizdą, matau gerokai vyresnį, negu daug vėliau darytose nuotraukose, išvargusio veido žmogų šurkščiais plaukais, tipišku kalinio (ar kolchozniko) apdaru.

Kai kas parsisiųsdino iš namų fotoaparatą, ėmėme fotografuotis dažniau. Deja, kokybiškas nuotraukas padaryti sąlygų beveik nebuvo, o ir dauguma fotografų mokėjo tik mygtuką nuspausti, tad mano parsivežtos nuotraukos kokybe nepasižymi.

Išliko, nors ir labai neaiški, nuotrauka, užfiksavusi bendrą 1955m. Kūčių vakarienę. Jas kartu šventėme visi 1-jo lagpunkto lietuviai. Vienoje sekcijoje išilgai tarp lovų sustatėme stalus, uždengėme juos paklodėmis, iš valgyklos atsinešėme suolus. Nedaug toje sekcijoje gyvenusių kitataučių tuo metu paslaugiai išėjo kitur. Neprisimenu kalbų, neprisimenu kuklių valgių (įskaitant duoną ir arbatą, jų buvo turbūt vos pustuzinis), tačiau neužmiršau didžiausio delikateso ir pagrindinės stalo puošmenos – silkės, sutaisytos su aliejuje pakepintais svogūnais ir pomidorų pasta. Tai buvo rengėjų, sugebėjusių jos gauti, sugebėjusių virtuvėje paruošti, didelio darbo ir vargo apvainikavimas.

Tų metų Kalėdas atšvenčiau ypatingai. Labai draugiškas brigados kolega Pranas (pavardės neprisimenu) man ir dar porai lietuvių pasiūlė atšvęsti šventes pas dvi moteris lietuves, buvusias kalines ar tremtines, motiną ir dukrą, neseniai apsigyvenusias Rudnike. Su jomis jis jau kalbėjęs, jos sutikusios priimti svečius. Ar galima atsisakyti tokio pasiūlymo?

Pasipuošiau iš namų atsiųstu dar Vaitkaus siūtu savo puikiuoju kostiumu, kuris, beje, dabar nebeatrodė labai puikus, išsičiustijo ir kiti. Ant viršaus vis dėlto teko vilktis lagerinius *bušlatus* ir kepures – buvo gerokai šalta. Pakeliui nusipirkome butelį degtinės ir vyno, šiokią tokią užkandą.

Labai kuklios ir malonios apie 40 metų motina ir maždaug dvidešimtmetė jos dukra gyveno mažyčiame kambarėlyje, visą jo apstatymą sudarė dvi prie šoninių sienų stovinčios lovos, tarp kurių prie lango gale vos tilpo nedidelis stalas. Buvo dar pora taburečių, o kampe prie durų – viryklė. Tas kuklus būstas su užuolaida ant lango, baltai užtiestom lovom ir stalu, kažkokiais rankdarbiais ant sienų man, atpratusiam nuo namų šilumos, pasirodė labai jaukus.

Patraukėme stalą į vidurį, susėdome ant lovų. Išgėrėme už greitą sugrįžimą namo, už artimuosius, už Lietuvą. Pirmą kartą gyvenime gėriau prie stalo malonioje kompanijoje, pirmą kartą pjutau malonų svaigulį, pasaulis pasidarė ne toks jau blogas, ateitis – šviesi. Kalbėjome kažką kiekvienas apie savo namus ir namiškius, apie ateitį, kažką dainavome. Tačiau atminty išliko tik ta jauki baltos kambarėlio šiluma ir malonus bendravimo su simpatiškomis moterimis ir draugais jausmas.

ZLATOUSTO KARJERAS

Panaikinus sargybą, buvau paskirtas į visiškai naują objektą – būsimą didžiausią apylinkėje atvirą vario rūdos kasyklą, kažkodėl pavadintą Zlatoustu (liet. “Auksaburnis”). Kol kas ten buvo tik plyna šiek tiek banguota stepė, kaip ir visur aplinkui. Nuo Rudniko iki objekto buvo 6-7km, iš pradžių reikėjo ten nutiesti elektros linijas, geležinkelio šaką, nukasti žemės ir “tuščių” uolienų sluoksnį. Nuveždavo ir parveždavo sunkvežimiais, tik jo prieky už lentų pertvaros nebestovėjo ginkluoti kareiviai, o mes sėdėjome nebe ant grindų, o ant lentų, skersai pritvirtintų prie bortų.

Iš pradžių statėme pagalbines patalpas, buitines darbininkams, kasėme duobes elektros linijų atramoms. Man, tiesa, tokią duobę kasti teko tik vieną kartą, ir tai nebuvo lengvas darbas. Buvo saulėta, bet jau rudeniškai šalta, vėjuota diena. Už kilometro nuo buitinių, vidury laukų meistras parodė kuolelį – čia reikia iškasti dviejų metrų gylio duobę. Už pusantero ar dviejų šimtų metrų – vos įžiūrimas kitas kuolelis. Iškasęs čia, galėsiu eiti ten. Tik už puskilometro į abi puses matėsi kiti kasėjai.

Žemių, t.y. molio sluoksnis čia buvo storas, tačiau be laužtuvo ir kirtiklio kastuvo į jį neįbesi. O ir laužtuvas nenoriai smenga. Kaip kasti žinojau: atsimatavau maždaug pusės metro pločio ir 2 ar daugiau metrų ilgio griovį ir pradėjau darbą. Iškasęs per porą kastuvų, griovį pusmetriu trumpinau, tokiu būdu darydamas iš vieno galo laiptus. Stovėdamas ant paskutinio laiptelio, nors jau ir ankšta apsisukti, dar gali iškasti 0,5x0,5m paskutinę įdubą iki reikiamo gylio. Kaip kiekvienas baudžiauninkas, neskubėjau, tačiau ilgai sėdėti neleido šaltis, tad iki darbo pabaigos vieną duobę vis dėlto įveikiau. Ir buvau (beje, ne aš vienas) kalinio inžinieriaus,ėjusio meistro pareigas, sugėdintas už tai, kad mažai padariau.

Didesnę 1955-jų metų dalį teko dirbti prie geležinkelio. Tiesėme kelių km atšaką į naująjį karjerą. Žiemą dalį atšakos, praeinančios iškasoje, visiškai užpustė, teko atkasinti. Nors aplinkui sniego beveik visai nebuvo, iškasoje jo susikaupė virš dviejų trijų metrų.

Žiemos stepe vėjas nešė ne tik sniegą, bet ir vienos įdomios žolės 50-60 cm skersmens sudžiūvusius rutulius. Vasarą ta žolė, rusų vaizdingai vadinama *perekati-pole* (“perriedėk lauką”), užauga beveik taisyklingo rutulio formos ir, subrandinusi sėklas, sudžiūvusi, nulūžta prie pat rutulio pagrindo. O tada pasileidžia vėjo genama, sėklas barstydamą po neapbrėpiamą stepę. Kai kur prie tvorų ir kitokių kliūčių jų susikaupia ištisos krūvos.

Svarbiausius darbus prie geležinkelio dirbome vasarą. Jokio pylimo keliui niekas nedarė. Tiesiog stepėje buvo papilta ir išlyginta kokių 30-50 cm storio žvyro juosta, ant jos dėliojome pabėgius, o prie jų “siuvome” bėgius. Išmokau taikliai kalti bėgvines, sukdamas per šoną virš galvos ilgą apentį gelžkeliečių kūjį. Pritvirtinus, sujungus bėgius, reikėjo kelią lyginti, “*richtuoti*”. Kelią į šonus stumdėme laužtuvais, nusėdusias vietas iškeldavome domkratais. Po pakeltais pabėgiais reikėdavo pagrūsti, “*pritrambuoti*” žvyro, tam turėjome specialias medines “ližes”, panašias į kastuvus, tik su vienu petimi (rus. *podstopki*). Viena koja stovėdami ant

gretimo pabėgio, kita koja, poromis iš abiejų pusių, mygome “ližes” ir grūdome po pabėgiu žvyrą. Tai buvo nuobodus darbas ir per dieną, šitaip stovėdamas tai ant vienos, tai ant kitos kojos, gerokai nuvargdavai.

Pagaliau mūsų geležinkelio ten ir atgal atsargiai pravažiavo garvežys. Ir, žinoma, nesusigulėjęs žvyras nusėdo nevienodai. Vėl kelią reikėjo lyginti, kai kur “persiūti” bėgius. Vadovavo mums laisvai samdomas pagyvenęs geležinkelietis, mano akimis – senukas, nors gal ir 50 neturėjęs. Galutinį kelio lyginimą kažkodėl jis patikėjo man. Savo žinion gavau 4 ar 5 vyrus, tarp jų du lietuvius ir latvį Janį, porą domkratų, laužtuvus, kūjus, “ližes”. Man gi įteikė svarbiausią instrumentą – metalinį šablona, automatiškai rodantį atstumą tarp bėgių. Tas atstumas turėjo būti – dar ir šiandien atsimenu – 1524 mm. Posūkiuose truputį daugiau, nežymus nukrypimas galimas. Nežinodamas, kur panaudoti, meistras davė ir dvi jaunas ukrainietes iš Vakarų Ukrainos, neseniai užsiverbavusias ir atvykusias čia, kur “pilna gerai apmokamų darbų” ir dar daugiau keli metai moteris tik iš tolo mačiusių vyrų.

Nutolę nuo bazės, bemaž pusę laiko skyrėme parūkymams ir pasisėdėjimams. Juolab, kad diena buvo karšta, netgi neįprastai tvanki, o mūsų nuveiktą darbą įvertinti buvo kebloka. Sėdinėjome, gulinėjome, kalbėjomės. Visų vyrų akys ir klausimai daugiausiai kryo į mūsų nedidukes, rudaakes, tamsiaplaukes, lyg čigonės, palydoves. Nors ir ne gražuolės, merginos buvo simpatiškos, vyrai bandė flirtuoti. Ypač stengėsi gan išvaizdus ir liauną liežuvį beturįs Janis. Merginos sakėsi atvykusios iš Lvivščinos (Lvovo krašto), kur kaimuose, visus suvarius į kolchozus, gyvenimas esąs vargingas, darbo ne kolchoze gauti sunku. Tad užsiverbavusios čia, kur žadėti dideli uždarbiai ir geros gyvenimo sąlygos. Dabar gyvenančios bendrabutyje ir dar nežinančios, džiaugtis ar ne naujuoju gyvenimu.

Apie pietus, beužkandžiaujant kas ką turėjome, ėmė lašnoti lietus. Janis nedelsė: pasiūlė vienai damai pasislėpti nuo lietaus toluomoje matomoje sukrypusioje daržinėlėje, nežinia kodėl ir kokių tikslų pastatytoje vidur tuščios stepės. Ir tuoj abu, susikibę rankomis, kvatodami nukūrė pastogės link. Deja, nubėgus vos pusšimtį žingsnių, liovėsi ir tas retas, vos nutaškavęs stepės dulkes, lašnojimas. Preteksto bėgti toliau neliko, teko grįžti atgal. Janis neslėpė savo apmaudo. Ak, kad taip lietus būtų užsitęsęs, savo šanso jis nebūtų praleidęs! Nuslinkęs debesis antrą šansą suteikti tądien nebežadėjo... Kitą dieną merginos buvo pasiūstos kitur, pažintis nutrūko.

Tuo pačiu metu galingi ekskavatoriai kasė įvažiavimą į būsimą karjerą. Vienas kaušas – ir didelis savivartis pilnas. Įvažiavimas turėjo būti ilgas, tad žemė ir uolienos buvo nukasamos virš kilometro ilgio ir apie 60 m pločio ruože. Uolienas sprogdino. Skylėms gręžti (teisingiau – pramušti) rudeniop atvežė keletą gręžimo-kalimo įrenginių. Į jų išgręžtas 6-8 m gylio ir apie 20 cm skersmens skylės supildavo po visą 40 kg amonalo maišą. Sykį, ruošiant sprogdinimui apie 200 m ilgio ruožą, teko dalyvauti. Į skylės supylėme visą sunkvežimį amonalo, prieš tai į jas jau buvo nuleistos detonuojančios virvutės, sujungtos tarpusavy. Pasitraukę vos ne kilometrą, stebėjome ir patį sprogdinimą. Gražus vaizdas, panašu į fejerverką! Per keletą sekundžių sproginimo banga perbėgo visą užtaisytą plotą, pakeldama į padebesius uolienų, žemių ir dulkių sieną.

Po kurio laiko, jau žiemą, dirbti prie gręžimo įrenginių buvau paskirtas ir aš. Tiksliau – dar ne dirbti, o mokytis. Tų įrenginių buvo 5 ar 6, kiekvieną aptarnavo du žmonės, dirbome dviem pamainomis, tad mokinių susidarė apie 20. Vadovavo ir mokė mus laisvai samdomas meistras. Patekau į porą su ukrainiečiu Hricjko, garbiniuotu ir labai jau lipšniu dabita. Iki arešto dirbęs jisai degalinėje, kur visada buvę progos prie kuklios algos prisidurti dar kelias. Ypač vasarą, kai benzino tūris nuo karščio cisternose padidėdavo labai žymiai. Ir nieko nereikėję apgaudinėti, visiems pylęs tikslų saiką.

Gręžimo įrenginys (*burovaja ustanovka*) panėšėjo į stambų vikšrinį traktorių, tik be kabinos ir su 10 m aukščio bokštu prieky. Per bokšto viršuje esantį bloką ant lyno buvo pakabinta 5-6 m stora štanga-kaltas, sverianti, jei neapsirinku, 1200 kg. Specialiu mechanizmu, mosuojančiu savo “galva” aukštyn žemyn, štanga pakeliama per metrą aukštyn ir vėl krinta žemyn. Prieš bokštą – nedidelė aikštelė su skylė vidury. Šalia bokšto – valdymo svertai, mygtukai. Pradedant naują gręžinį, reikėdavo įrenginį išlyginti taip, kad štanga kabotų tiksliai ties aikštelės skylės centru. Kad štanga nesidaužytų į šalis, per skylę iki žemės nuleidžiamas skylės diametrą atitinkantis vamzdis. Per tą vamzdį į gręžinį kibirais pylėme vandenį. Išigilinus metrą pusantro, reikėdavo išsemti vandeniu atskiestą ir į miltus sutrupintą uolieną, vadinamąją *šlamą*. Sėmėme ją specialiu vamzdžiu – *želonka*, turėjusiu apačioje vožtuvą. *Želonką* kilnojo atskira gervė. Mechanizmus suko elektros varikliai.

Per tris keturias savaites įsisavinau visas darbo gudrybes. Po dienos kitos turėjo vykti lyg ir praktinio darbo egzaminas, tačiau mokytojas iš anksto pranešė, kad aš numatytas skirti gręžimo meistru (*burovoj master*),

Hricjko – padėjėju. Ir atsitik tu man taip, kad, nesirgęs per visus šešerius metus, nors kartais ir labai to norėjau, dabar ėmiau ir sukarščiau, teko kelioms dienoms atsigulti. Egzaminas įvyko be manęs.

Tačiau egzaminas, pasirodo, buvo tik formalumas, agregato “viršininku” likau aš, nors Hricjko įrodinėjo, kad ir jam turi būti suteikta meistro kategorija. Ir vis dėlto, kol sirgau, lagerio buhalteriją jis sugebėjo prišnekinti ar paveikti taip, kad tas kelių dešimčių ar daugiau rublių atlyginimų skirtumas būtų padalytas tarp mudviejų po lygiai. Tai aš sužinojau vėliau, kai gavome atlyginimus, bet tada visą lagerį jau buvo apėmusios “lagamininės nuotaikos”, tad nebesinorėjo dėl tos, palyginti, menkos sumos pyktis. Juo labiau, kad ir toliau būtų reikėję dirbti kartu, o padėjėjo darbas buvo kur kas sunkesnis, negu stovėti ant įrenginio aikštelės ir valdyti nesudėtingus mechanizmus.

Visą žiemą ir pavasarį dirbome dviem pamainomis. Šalčių metu vanduo gręžiniams buvo šildomas malkomis dideliuose bakuose. Kartais nuo jų nutoldavome per keliasdešimt metrų, ir Hricjko tekdavo gerokai pavargti, betampant pilnus kibirus. Pradėdami pamainą, rasdavome kuoliukais sužymėtas gręžinių vietas, jų niekada nebūdavo tiek, kad nebaigtume darbo valanda dviem anksčiau. Sunkiausias darbas abiem būdavo, kai reikėdavo keisti atsukamą štangos galą-kaltą, užsibaigiantį kirvio pavidalo kietlydinio ašmenimis. Metro ilgio kaltą susirietę nešdavome dviese, dviese tempėme ir kiek lengvesnį raktą jam atsukti. Ant rakto galo dar užmaudavome ilgoką vamzdį ir tai ne visuomet apsieidavome be kitų pagalbos.

Pirmą kartą sulaukiau pavasario atviroje stepėje, tolokai nuo lagerio ir gyvenvietės, nesaugomas sargybinių. Ir darbas nebuvo sunkus, netgi įdomus, turėjau specialybę, pavadintą visai solidžiai. “*Burovoj master*” – skamba!

Balandžio mėnesį nutirpo sniegas, sužaliavo stepė. Dar po savaitės kitos ji jau raudonavo nuo milijonų raudonų tulpių. Ant sprindžio aukščio stiebelių jų žiedai buvo ne ką mažesni, negu auginamų lietuvičių darželiuose. Augdamos per sprindį du viena nuo kitos, iš tolo jos susiliejo į ištisinį raudoną, žaluma pamuštą kilimą.

Per patį žydėjimo įkarštį dirbau naktinėje pamainoje. Dirbome ant nedidelės kalvelės, tad gręžinių gylis buvo didesnis, bet jų skaičius – mažesnis. Nors nelygioje vietoje ilgiau vargdavome, kol išlygindavome agregatą, bet uoliena čia pasirodė esanti gana minkštas smiltainis. Tad kuoliukų vietoje skylės jau žiojėdavo dar gerokai prieš pamainos pabaigą. Atvykstančio sunkvežimio tekdavo laukti dvi tris ir daugiau valandų (pamainos trukmė – 10 val.). Dauguma suvirsdavo šiltam vagonėly nusnausti, aš gi, vos saulei patekėjus, per žaliuojančią raudonuojančią stepę patraukdavau tiesiai į lagerį. Sunkvežimis važiuodavo aplinkiniu keliu, užsukdamas į Rudniką, tuo tarpu tiesiai iki lagerio tebuvo apie 5 km.

Va, kada stepė atsiskleidė savo neįprastu grožiu! Buvo jau pakankamai šilta, mėlyname danguje – nė debesėlio, o raudonuojanči platybė visai nebuvo nuobodi. Ir čia, kaip virš Lietuvos laukų, čiučbėjo paukščiukai, žaliavo žydėjo ne tik tulpės, tik nebuvo nė mažiausio medelio ar krūmo. Kasdien stengdavausi eiti vis kitomis vietomis, kartais padarydamas ir nemažą lanką. Vieną rytą tolumoje pamačiau krūvą rudų namų ne namų, aplink – jokio judėjimo. Paėjau ton pusėn ir priėjau kazachų kapines. Iš tolo namukais atrode buvo antkapiai, visai panašūs į rusiškas krosnis iš filmo “Lydekai įsakius, man panorėjus”. Kai kur matėsi arabiški užrašai, kapinės nebuvo aptvertos.

Kitą rytą, padaręs didesnę lanką, pamačiau ir krūvelę plokščiasčių moliu drėbtų namukų. Jų, ankštai susispaudusių, buvo keturi penki. Šalia gromuliavo pora kupranugarių, lakstė vaikai. Artyn nėjau, bet įlomėje aptikau šulinį. Nuo jo iki namukų buvo dar pora šimtų metrų. Patį šulinį sudarė kiek platesnė už pusmetrį skylė žemėje, savo akmeniniais šonais dingstanti nematomoje tamsioje gelmėje. Kas, kada ir kaip sugebėjo jį iškasti ar iškirsti? Iš pažiūros šulinys, pajuodę jo akmenys atrodė labai seni.

Apie Rudniką daug kur matėsi ir žmogaus veiklos pėdsakų: senų apleistų šachtų, karjerų, išraustų duobių. Vienoje vietoje užėjau visą ežerėlį stačiais krantais ir rudu, matyt, pavasario tirpsmo vandeniu. Daugiau atšilus, ten bandėme net maudytis, tik ta ruda vandens spalva ir kartais beplaukiant prieš nosį pasirodanti ožkos spira greit nuo tų maudynių atbaidė. Netoli mūsų darbovietės buvo ir kita gili iškasa stačiomis melsvai žaliomis rūdos sienomis. Jos dugne tyvuliavo pienišškai melsvas lyg skalbinių mėliu padažytas vanduo. Maudytis jame nedrįsime. O ir nusileisti iki vandens buvo keblu. Senesnieji rūdyno gyventojai pasakojo, kad šiose apylinkėse dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, o ir jo metu, vario rūdą buvo pradėję kasti anglai. Gal tos apleistos šachtos ir karjerai – tai jų veiklos pėdsakai?

Su Džezkazgano apylinkių fauna susidurti beveik neteko. Kalbėjo, kad yra čia lapių ir vilkų ar šakalų, bet arti gyvenvietės jie nesišlaistė. Vieną naktį tik pasisekė sugauti stepių šoklį (rus. *tuškančik*), patekusį į traktoriaus žibintų apšviestą plotą. Nors iš pažiūros jis šuoliavo ir labai greitai, bet iš šviesos rato nebėgo, tad vienam iš mūsų pasisekė išsigandusį žvėriuką pagauti. Įleidome jį į kibirą ir pridengėme lentele, galvodami iš ryto parsivežti į lagerį ir turėti savo augintinį. Deja, paryčiui šį įdomų, vos už pelę didesnį žvėriuką su ilgom kengūriškom užpakalinėmis kojom, radom nugaišusį.

Porą kartų teko matyti ir didžiulį plaukuotą vorą *falangą*, žmonių laikomą labai nuodingu ir pavojingu. Tačiau literatūroje teko aptikti, kad ši vorų rūšis kaip tik nėra nuodinga. Skorpionų, kurių lyg tai šiose stepėse galima sutikti, matyti neteko.

17. Dalis Steplago I-jo lagpunkto lietuvių. Ketvirtas iš kairės stovi Stepas Jonikas, dešimtas – Pranas Paulauskas (su juoda žiemine kepure). Aš – beveik ties viduriu, su vasarine „uniformine“ kepure. Džeskazganas, 1955m.

18. Džeskazganas, 1955m. vasara. Jau be sargybos. Rūdyno „kurorte“, prie perdžiūvusio upelio

“LAGAMININĖS” NUOTAIKOS

Dar žiemą vis labiau stiprėjo kalbos apie greitą bylų peržiūrėjimą, apie tai, kad dauguma būsime išleisti į laisvę. Netrukus po Stalino mirties išgirdome ir apie reabilituotus kai kuriuos politinius ir karinius veikėjus. Ypač populiarius buvo pasakojimas apie tai, kaip kažkuriame lagpunkte buvęs reabilituotas generolas, dirbęs eiliniu darbininkėliu, kaip pats lagerio viršininkas nuolankiai ant ištiestų rankų atnešęs jam generolo uniformą su visom regalijom ir kardu bei atidavęs pagarbą...

1956-jų pavasarį išgirdome apie lageriuose pradėjusias veikti bylų peržiūrėjimo komisijas. Viltis greit pamatyti Tėvynę tapo visai reali.

Staliai, dirbę lagerio dirbtuvėse, kas vakarą grįždavo nešdamiesi po naują savo darbo fanerinį lagaminą. Nežinau, iš kur jie imdavo tiek faneros ir lentučių, tačiau parduotuvėse tokių dalykų niekas nepardavinėjo. Lagaminai buvo rudai dažyti, su užraktais, kampai apkalti štampuota aliuminio skarda. Ir tiems kampams buvo sunaudota ne viena dešimtis, o gal ir šimtinė, aliumininių valgyklos dubenėlių. Laikas buvo toks, kad lagerio vadovybė į šį valdiško turto naudojimą savo reikmėms, tiksliau – vogimą, žiūrėjo pro pirštus.

Didžiulį lagaminą užsisakiau ir aš. Ir pradėjau krauti į jį savo turtą: iš namų atsiųstą kostiumą, apatinius baltinius, porą viršutinių marškinių, kilograminį tarptautinių žodžių žodyną, pirktą vietiniame knygyne, trejetą ketvertą kilogramų sveriančią mano surinktų mineralų kolekciją (buvau prisirinkęs rūdos ir įvairių uolienų pavyzdžių, baltų kristalų su auksu žibančiais trapiais tarpais, panašių į tujos gryno natūralaus vario šakelių ir

t.t.). Nesinorėjo palikti ir visai naują vatinį “kostiumą” – kelnes ir “šimtasiūlę” – jei ne man, gal kitam pravers šis patogus šiltas drabužis kad ir per bulviakasį. Gaila buvo išmesti ir naujus stiprius ir kietus veltinius, kokių Lietuvoje niekas nedaro. Ir pasirodė, kad talpus mano lagaminas visam mano turtui yra per mažas... O juk reikės kelionei ir maisto įsidėti.

Tad nusipirkau juodos medvilninės medžiagos gabalą ir pagal kareiviško daiktamaišio pavyzdį (tokius karo metu nešiojo rusų kareiviai vietoje kuprinių) pats pasisiuvau maišą su kilpomis-dirželiais rankoms. Tad jau gegužės mėnesį kelionei buvau pasiruošęs bet kurią valandą.

Vienas iš paskutinių malonesnių tuometinių prisiminimų – sekmadienio išvyka į vietinį “kurortą”. Suorganizavo ją Pranas, tas pats, su kuriuo šventėme Kalėdas. Sužinojęs, kad už keliolikos kilometrų yra lyg ir upė ar kažkas panašaus, kad ten vietiniai vyksta maudytis, Pranas iš savo darbovietės išprašė sekmadieniui sunkvežimį.

Birželio 2 dieną (žinau pagal datą ant išlikusios nuotraukos) išvykome 7 lietuviai ir vienas latvis (be Prano, prisimenu tik Valiušaičio ir Palubinsko pavardes). Pakeliui vyrai neužmiršo nupirkti ketvertą butelių vyno, kažko užkasti.

Važiavome stepe į priešingą nuo Zlatousto karjero pusę, stepė čia nebuvo iškasinėta, lyg ir lygesnė. Tik jokių žymių kad prieky galėtų būti kas nors panašaus į upę nesimatė. Ir buvo labai netikėta, kai staiga privažiavome žalią sodrios žolės ir retų krūmokšnių prižėlusią juostą. Buvo jinai dviem trim metrais žemiau už aplinkinę jau rudą spalvą beigaunančią stepę. Čia pat toje žalumoje matėsi ir du ar trys išilgai juostos išsidėstę ežerėliai. Ežerėlių vardas, tiesa, jiems nelabai tiko, greičiau tai buvo kūdros apie 10 m pločio ir 20-30 m ilgio su pakankamai švairiu, bet vis dėlto nepermatomu vandeniu ir gana giliomis. Kitoje žalumos pusėje stovėjo du trys paviljonų tipo žali mediniai namukai. Žmonių prie vandens nesimatė.

Ačiū Pranui, tokio malonumo seniai nebuvo patyrę. Prisimaudžius, prisiplaukiojus (dugno niekur nesiekėme nuo pat kranto), puikiai pritiko vynas, karališki atrodė kuklūs mūsų užkandžiai. Bet maloniausia buvo gulėti po žilvičio krūmu ant tikros žalios žolės, visai tokios, kaip kur nors prie Minijos ar Veiviržo, su pažįstamom, regis, kai kuriom žolelėm ir žiedeliais.

Pabandžiau nuo mūsų “ežero” paėjėti į vieną, į kitą pusę. Žalia 50-60 m pločio ąduba, prižėlusi neliesta, vos ne kelius siekiančia žole ir retais žilvičiais, vingiavo kažkur tolyn, bet jokių kūdrų daugiau nesimatė. Šia žaluma, matyt, tekėdavo pavasariniai, gal ir didesnių liūčių vandenys. O tie “ežerai”, ko gero, buvo žmogaus rankų darbas.

Vieno namelio verandoje keletas vyrų barškino biliardą, daugiau “kurortininkų” nebuvo. Nepopuliarios, pasirodo, buvo maudynės tarp Džezkazgano gyventojų.

NAMO, NAMO!

Pagaliau lauktoji komisija atvyko ir pas mus. Birželio 14 iškvietė mane. Už stalo sėdėjo, jei neklystu, trys komisijos nariai, tačiau trumpo mūsų pokalbio turinys skendi atminties miglose, kaip ir kiti tų dienų įvykiai. Savo mintyse, matyt, jau buvau namuose, nors namų, kaip tokių ir neturėjau: namais laikiau vietą, kur gyveno mama, o dabar ji gyveno Gargžduose, man visai nežinomoje vietoje.

Prisimenu komisijos nario klausimą: ką veiksiąs, išėjęs į laisvę. Atsakiau, kad pirmiausiai pasistengsiu baigti mokslus. Miestas, į kurį noriu grįžti – Klaipėda, nes supratau, kad šiame mieste, o ne Gargžduose ar kokiuose Veiviržėnuose, tikriausiai, bus lengviau rasti darbą, įsikurti ir mokytis. Išėjau iš komisijos įsisažmoninęs tik tai, kad nuo rytojaus dienos esu laisvas pilietis, kad už dienos kitos dundėsiu namo!

Nors, rodos, prisimenu daugybę nereikšmingų smulkmenų, tačiau kelias likusias dienas Džezkazgane iš mano atminties tarytum kas iškirpo. Iš birželio 15 d. man išduotos pažymos Nr.037779 matyti, kad gavau 290 rb dienpinigių 9 paroms, o taip pat bilieta iki Klaipėdos. Pagal papildomą užrašą ant pažymos matyti, kad pasą gavau 19 d., vadinasi, “svetingąjį” Džezkazganą apleidau tą pačią ar kitą – birželio 20-ją – dieną. Tačiau mano atmintis vėl “įsijungė” jau toli nuo Rudniko, kai keleivinio mūsų traukinio Džezkazganas – Karaganda

garvežys, tebekūrenamas, kaip ir dauguma kitų, anglimi, ėmė buksuoti prieš nedidelę įkalnę. Lokomotyvas su visu sąstatu pavažiavo atgal, mašinisto padėjėjas pabarstė bėgius smėliu ir po to jau sėkmingai važiavome toliau. Tai pirmas mano kelionės prisiminimas. Kas įvyko per laiką nuo komisijos verdikto iki tol, išnyko lyg ligoniui, paveiktam narkozės.

Antras kelionės prisiminimas: sustojome atviroje stepėje, pastatų nesimatė, tačiau kelios kazachės siūlė kumysą. Puslitrinis stiklainis – rublis. Kaip nepabandysi tokio egzotiško lietuviams gėrimo! Balta skarele apsigobusi ir šiltai ne pagal metų laiką vilkinti senyva kazachė iš trilitrinio stiklainio pripylė puslitrinį. Nugėriau didesnę pusę šio rūgštaus ir kiek putojančio gėrimo, kai ant dugno pamačiau kažką juoduojančią. Išpyliau likutį ant žemės ir grąžindamas stiklainį susilaukiau labai smerkiančio pardavėjos žvilgsnio, palydėto piktu bambėjimu.

Mūsų grupelę sudarė 5 lietuviai, iš jų prisimenu tik Evuką. Laikėmės kartu, vietų vagonuose buvo pakankamai. Atvykus į Karagandą dar anksti rytą, sužinojome, kad traukinys Maskvos kryptimi bus tik vakare ar pavakary.

19. Prieš apleidžiant „svetingąjį“ Džeskazganą. Sėdi Jurgis Bublė ir Evaristas Benikas, už jų – Povilas Katinas ir aš. 1956 m. gegužės pabaiga

Už puskilometro nuo stoties matėsi miestas. Dviese su Evuku išėjome į jį. Saulė kepino, aplink – įprasta jau parudavusi stepė. Parą ar daugiau kaitę traukinį, dabar dar daugiau suprakaitavome. Bet štai, beprasidedančio miesto pakraštį, šalia į sandėlį panašaus balto pastato sutvylia vanduo. Va, kur atsigaivinsime ir nuplausime prakaitą! Nusimetę viršutinius drabužius, puolėme į vandenį. Ir tik nuplaukę dešimtinę metrų, pastebėjome, kad tas gaivinantis vanduo įtartinais tamsus, jame pilna juodų kruopų. Juk tai anglies ar šlako dalelės! Nėrėme atgal. Išižiūrėję supratome, kad tas baltas „sandėlis“ – dabar neveikianti katilinė. Net ir žemė aplink „ežerą“ juoda, į ką kažkodėl prieš tai dėmesio neatkreipėme. Laimei, žmonių arti nesimatė, juoktis nebuvo kam. Užlindę už kampo išsigrėžėme glaudes, iš kurių bėgo ne itin tyras vandenėlis, ir apdžiūvę, nubraukę nuo kūno tamsias dulkes, patraukėme toliau.

Iš stoties pusės miestas prasidėjo staiga, be įprastų pakraščiams namukų, tvorų ar daržų. Iš karto dideli keturaukščiai ar penkiaaukščiai namai, platokas šaligatvis, iš abiejų pusių apsodintas virš galvų beveik susisiekiančiais medžiais ir krūmais. Galiuką paėjėję dar tuščia rytmečio gatve, nusprendėme grįžti atgal.

Stoty Evukas išsiaiškino, kad, primokėję po 7 rb “už greitį”, galėtume persėsti į greitąjį traukinį Karaganda-Maskva, išvykstantį net keletą valandų anksčiau už mūsų. Visi mielai sutikome primokėti skirtumą. Dabar tai jau švilpsim namo su vėjėliu!

Deja, mūsų “greitasis” kuo toliau, tuo labiau ėmė vėluoti ir, “išsimušęs” iš grafiko, vis ilgiau turėjo stovinėti prie raudonų šviesoforų, laukdamas leidimo įvažiuoti į eilinę stotį. Tad Maskvą pasiekėme, pavėlavę daugiau, nei ketvirtį, o gal ir pusę paros.

Stebiuosi, kad važiuodamas priešinga kryptimi, pro grotuotą langą mačiau ar bent įsidėmėjau daug daugiau, negu grįždamas. Neprisimenu nei pakelės miestų, nei įdomesnių vaizdų. Tik tas įkyrus stovinėjimas prie šviesoforų, tik priešinga kryptimi pradundantys labai galingų, Lietuvoje man nematytų, lokomotyvų tempiami ilgi sąstatai, apytuštis mūsų vagonas ir vagono-restorano padavėja, nešiojanti ir siūlanti pietus. Porą kartų jos siūlomais barščiais ir kotletais pasivaišiname.

Maskvos Kazanės stotį pasiekėme naktį. Nepažindami miesto, sutarėme, kad į mums reikalingą Bielorussijos stotį važiuosime taksi. Ir nustebome, kai, išėjus į stoties aikštę, iš karto mus apsupo net keletas taksistų, vienas per kitą siūlydami savo paslaugas. Tais metais vos ne kiekvienas iš rytų atvykstantis traukinys išmesdavo po būrį panašių į mus namo skubančių provincialų, Maskvą mačiusių nebent pro grotas, o ir taksi niekada nesinaudojusių. Tad buvome labai pageidaujami klientai apsikriems Maskvos taksistams.

Pagaliau, nugalėjęs kelis konkurentus, vienas taksistas nusitėpė mus prie savo “Pobiedos” (“Pobieda” – “Pergalė” – pagrindinė SSRS pokario lengvųjų mašinų markė). Mums suabejojus, ar tilpsime visi su savo nešuliais, taksistas nuramino: tilpsime! Ir tikrai: dalį mūsų dėžių-lagaminų sukrovė į bagažinę, po to į kabiną sugrūdo mus, o ant viršaus – likusią mantą.

Važiavome gal artimiausiu keliu, gal ir nevisai, tik atvykus į vietą, paklaustas apie užmokestį, taksistas kukliai parodė į spidometrą. Susimokėjome kiekvienas po tiek, kiek rodė šviečiantys skaičiai, o paslaugus ir “sąžiningas” taksistas nepaėmė nė kapeikos daugiau...

Vilniuje turėjome laisvą vos ne visą dieną. Tačiau su Evuku pasivaikščiojome tik po stoties rajoną. Ir nors supratome, kad taip turi būti, bet keista ir lyg netikėta buvo, kai gatvėje išgirdome mažą berniuką, prašnekusį lietuviškai. Jau keletą metų šią kalbą girdėjome vien iš šiurkštųjų suaugusiųjų lūpų, ir plonu balseliu tariami lietuviški žodžiai dabar skambėjo lyg muzika.

Leidžiantis gatve žemyn, Evukas pro bufeto langą pamatė baltus butelius.

-Yra kefyro! – sušuko. – Užeimim!

Šį žodį lyg ir buvau girdėjęs, tačiau ragauti kefyro neteko. Nenorėdamas pasirodyti kaimietis, pasiėmiau butelį ir aš. Ir, gerdamas šį, pasirodo, visai į rūgpienį panašų gėrimą, visai nesupratau Evuko entuziazmo.

Beje, dar tą patį pavasarį, eidami su Evuku pro valgyklą Džezkazgane, pamatėme lange užrašą: “Yra rūgpienio!” (“*Имеется простокваша*”). Nebebuvome alkani, ir pienas, saldus ar raugintas, nėra tas produktas, apie kurį svajoju. Tačiau Evukas įsitėpė į tuštutėlę valgyklą ir mane. Po šitiek metų vėl yra proga paragauti pieno! Tikra laimė!

Rūgpienis pasirodė labiau panašus į skystoką varškę. Įkrėtė jo mums po samtį į aliumininius, visai kaip lagery, dubenėlius. Beveik acto rūgštumo balta masė nesužavėjo tada netgi tokio pieno mėgėjo, kaip Evukas.

Dar dieną išsiuntę telegramas namiškiams, vakare vėl sėdome į traukinį.

Norėdamas padėkoti dėdėms už viską, ką man buvo gero padarę, pakeliui sustojau Telšiuose, tuo kiek nustebindamas dėdę Vladą. Stebėjosi jis ir tuo, kad beveik nesustambėjau, klausinėjo, kur įsitaisiau tokius drabužius (vilkėjau «firminį» velvetinį treningą ir iš tolo visai gerai atrodančias štapelines kelnės).

Susitikom ir su pusbroliu Zenonu, grįžusiu keletą savaikių anksčiau už mus. Dabar jis ruošėsi vestuvėms su buvusią klasioke Irena Budginaite, turėjusia valios išlaukti savo mylimojo tuos ilgus išsiskyrimo metus. Jauna matematikos mokytoja ir buvęs lagerininkas be iškilmių įregistravo santuoką Civilinės metrikacijos biure

ir slapta susituokė Šateikių bažnyčioje. Po metų ar daugiau kartu su Zeniaus seserim Irute tapome jų vienturtės Dalios krikštėvais.

Užbėgdamas už akių pasakysiu, kad visada gėrėjausi Irenos ir Zeniaus šeima, jų moraliniais ir etiniais principais, visada, susitikęs su jais, pasikraunu, kaip dabar madinga sakyti, «geros energijos» ir niekada nepritrūksta mums kalbų ir temų. (Nukrypau nuo nuoseklaus pasakojimo, nes toliau nebebus progos apie tai prisiminti).

23. Su seserim Rūta, grįžus iš „universitetų“. 1956 m. liepa.

Išlipau iš autobuso Gargždų centre saulėtą vidudienį ir, nulydimas negausių praeivių žvilgsnių, patraukiau į Žemaitės, žmonių dažniausiai vadinamos Kapų, gatvę. Be abejo, negausūs tuomet dar miestelio gyventojai vienas kitą bent iš matymo pažinojo, ir aš su savo juodu maišu ant pečių ir dideliu lagaminu rankoje, kėliau praeivių smalsumą, tiesiog justau jų žvilgsnius.

Žinojau tik mamos adresą, kaimynystėje kažkada čia gyveno mamos sesuo Mažonienė. Mama užėmė nedidelį kambariuką nacionalizuoto Pauliko namo mansardoje. Našlė Paulikienė savo nuosavame name dabar gyveno nuomininko teisėmis. Amžinatilį Paulikas buvo dėdienės Gudauskienės iš Vėžaičių brolis, tad Bronė ir Feliksas buvo pusėsėrė ir pusbrolis ne tik man, bet ir Paulikaitėms Reginai, Irenai ir Zitai.

Neprisimenu susitikimo smulkmenų su mama, seserim Rūta, broliais (su pastaraisiais susitikau vėliau). Nebuvome įpratę stipriau reikšti savo emocijų, tad po mamos džiaugsmo ašarų ir santūrių apsikabinimų, ėmiau teirautis apie jų gyvenimą bei rodyti parsivežtą turtą. Žinau tik, kad mama gana abejingai nužvelgė naujutes šimtasiūles ir rusiškus veltinius. Šis apdaras, vėliau tapęs kolūkiečiams ir ne tik jiems kasdieniniu, o kartais ir šventadieniu, dar tik buvo bepradedas Lietuvoje įeiti į “madą”. Neįvertino mama ir mano mineralų (kolekcija vadinti ją kiek per drąsu – nežinojau nei jų pavadinimų, nei vertės, o ir rinkti jie buvo be jokios sistemos). Netgi pajukavo:

-Na, ir protelis, tokį kelią akmenis tempti!

Pati mama vertėsi sunkiai, nors dabar turėjo valdišką darbą: dirbo valytoja Gargždų pašte. Žiemą anksti rytais dar turėdavo iškūrenti ir dvi ar tris krosnis. Algos gaudavo 240 rb. Už šią sumą galėjai nusipirkti porą vietinės (“tėvyninės”) gamybos batelių arba 10-12 kg kiaulienos. Mėsa nebuvo rūšiuojama, pirkdamas ją, gaudavai ir atitinkamą dalį kaulų bei lašinių. Pavasariais po pusmaišį bulvių pasodindavo vienas ar kitas giminaitis, už tai talkindavo jiems per bulviakasį. Miesto pakrašty turėjo porą lysvių daržovėms, retkarčiais rublį kitą prisidurdavo už siuvinius.

Iš tų varganų lėšų reikėjo išsimaitinti ir apsirengti trims žmonėms, leisti į mokyklą Kęstutį su Rūta, retkarčiais pasiūsti siuntinį dar ir man. Kęstutis, tiesa, po 8 klasių stojo į vieną iš Kauno proftechninių mokyklų mokytis tekintojo specialybės, o Zenis vertėsi iš gaunamos Politechnikos institute stipendijos, gaudamas šiokią tokią paramą ir iš dėdės Vlodo, ypač iš Vladienės.

Visą laiką mamai teko skaičiuoti kiekvieną kapeiką ir, kaip pati sakė, per 10 metų neleido sau nusipirkti nė ledų porcijos. Tad aš su savo parsivežtais 1000 rublių jaučiausi vos ne turtuolis. Kurį laiką žadėjau pailsėti, pasidairyti darbo, o kol kas maistui mamai įteikiau 300 rb. Ir jau kitą dieną šveičiau neatmenamais laikais valgytą karbonadą su tikromis bulvėmis.

PRADEDU SAVARANKIŠKĄ GYVENIMĄ

Pradėdamas šiuos prisiminimus, maniau parašysias keliasdešimt puslapių. Bet štai, nukrypęs į galbūt nereikšmingas smulkmenas, jau turiu apie 600 psl. rankraštį. Suprasdamas, kad ne kiekvienas turės kantrybės perskaityti ir tai, ką parašiau iki šiol, toliau suminėsiu tik vieną kitą įvykį.

Ilsėjausi iki pat rugpjūčio. Gal porą kartų per tą laiką buvau Telšiuose. Užėjau į mokytojų seminariją gauti pažymėjimą apie I-jo kurso baigimą. Sekretorė raštinėje buvo labai geranoriška, apie mane daug ką žinojo, nors aš jos neprisiminiau.

-O, koks tai buvo įvykis, koks netikėtas smūgis draugams ir mokytojams! – kalbėjo ji apie mūsų areštą. – Visi Telšiai apie tai skambėjo! O tavo apipavidalintas sienlaikraštis ir dabar tebekabo! – pridūrė. Net tokią smulkmeną ta moteris prisiminė!

Susitikau ir su Telšiuosna grįžusiu Pranu Paulausku. Kartu aplankėme jaunąją poetę Teklę Kryževičiūtę, trise pasiirstėme po Mastį. (Turiu pasakyti, kad Pranas laisve džiaugėsi vos keletą mėnesių: kažkieno įskustas, kad “tas banditas vėl laisvas vaikšto po Telšius”, jis vėl buvo suimtas ir lageriuose atpylė visą „katuškę“ – 25 metus).

Ką tik grįžus, Gargžduose buvo švenčiamos Joninės, oficialiai vadinamos festivaliu. Pusbrolis Feliksas su pussesere Brone į senąjį parką ant Minijos kranto išsitempė ir mane. Čia vyko linksmybės: šoko tautinių šokių šokėjai, dainavo choristai, drąsiausieji bandė dviračiu pervažiuoti Miniją siauru lentų lieptu. Ant slėnio krašto buvo medinė šokių aikštelė, šalia veikė bufetas. Su giminaičiais ir jų draugais išgėrėme vyno, iššovėme šampano butelį.

Artėjo vidurnaktis, o aš, užmiršęs šviesias Lietuvos vasaros naktis, vis stebėjausi, kad niekaip nesutemsta. Kompanijoje atsirado pora lipšnių panelių, ir viena iš jų pasirodė labai dosni: 25-tus metus bebaigiančiam, bet nepatyrusiam vaikiui atidavė viską, ką turi brangiausio...

20. Vėl Lietuvoje! Klaipėdos statybos tresto betono mazgo „negrai“. 1956m. rugsėjis

Rugpjūčio mėnesį Klaipėdoje sutikau pažįstamą lagerininką Steponą Joniką (ne tą, blynų ant žuvies taukų kepėją). Jis jau dirbo 14-joje statybos valdyboje (vėliau pavadintoje 1-ja) ir turėjo lovą statybininkų bendrabutyje Gogolio gatvėje priešais sporto rūmus (dabar – Dariaus ir Girėno g.). Kartu gyveno ir dirbo jo tėvas, taip pat buvęs kalinys ar tremtinys. Patarė Stepas ir man kreiptis į šią valdybą, nes darbininkų ten reikia, be to, galima gauti vietą ir prisiregistruoti bendrabutyje. Tai man ir buvo svarbiausia, o kažko geresnio tikėtis, neturėdamas specialybės, ir negalėjau.

Nuėjau į statybos tresto (tada – Teritorinio statybos tresto Nr.5) kadrų skyrių, prisistačiau, pasakiau savo pageidavimą: gyventi bendrabutyje, dirbti, ką sugebėsiu. Skyriaus viršininkas, rusas, pavartęs mano dokumentus ir nužvelgęs mane, nusistebėjo:

-Ir tu jau atsėdėjai vos ne 7 metus? Ir kokį priešą sovietų valdžia tavyje rado?

Daug neklausinėjęs, davė jis man nukreipimą į bendrabutį, bei apiformino darbininku Gamybinių įmonių kombinate.

Kitą rytą, rugpjūčio 7-ją, pradėjau darbą dideliame tuščiame ceche kažkur dabartinio Autobusų parko rajone. Rankiniu būdu keli žmonės gaminome betoninius drenažo vamzdelius. Po savaitės ar dviejų buvau perkeltas į betono mazgą ir pradirbau jame ištisus dvejus metus. Pagrindinis ir vienintelis mano darbo įrankis tapo kastuvas. Tekdavo ir karutį su žvyru ar skalda pavežioti. Darbas ne iš lengvųjų, ne kiekvienas naujai atėjęs

ištvėrėdavo. Pats betono mazgas, lėptjūvė, įvairios dirbtuvės ir gan dailus tresto pastatas stovėjo palei Danę priešais saldainių fabriką. Dabar ten yra parkas ir “Telekomo” pastatas.

Nedideliame bendrabučio kambaryje gyvenome keturiose. Jame ankštai tilpo keturios geležinės lovos, stalas, keturios spintelės ir tiek pat taburečių. Patalynė – valdiška, ją keitė kas 10 dienų, kambarį valė valytoja. Už visa tai mokėjome po 35 rb per mėnesį.

Nuo rugsėjo 1-osios žadėjau tęsti mokslą vakarinėje mokykloje. Turėjau Telšių mokytojų seminarijos I-jo kurso baigimo pažymėjimą, o tai prilygo tik aštuonioms dabartinės vidurinės mokyklos klasėms. Mano ketinimą stoti į 9-ją klasę brolis Zenis suniekino. Kam tau, girdi, ištikus metus be reikalo zulinti suolą? Jis, pasirodo, dar iš tų laikų, kai Telšiuose besimokydamas kartu dirbo ir vienos mokyklos buhalterijoje, išsaugojo keletą antspauduotų pažymėjimų blankų. Tad gražiai vieną jų užpildęs, suraitęs mokytojų parašus, įteikė man devynių klasių baigimo pažymėjimą. Kas, girdi, tikrins, kur tu prieš keletą metų mokeisi? Svarbiausia – yra dokumentas! O ko nesimokei – pasivysi!

Teko pakoreguoti autobiografiją, bet prie to jau buvau įpratęs. Apie Džekkazganą nutylėjau. Rugsėjimo vidury nunešiau dokumentus į I-ją darbo jaunimo vidurinę mokyklą, veikusią Vytauto Didžiojo gimnazijos pastate (tuomet to vardo ji nebeturėjo). Prieš rugsėjo pirmąją perskaičiau savo pavardę priimtųjų į 10-ją klasę sąrašą.

Ir jau po kelių dienų susilaukiau chemijos mokytojo Narmonto, turėjusio “Žemelės” pravardę, “komplimento”:

-Su tokiom žiniom tik 7-oj klasėj sėdėti!

Mat, paprašytas užrašyti aliuminio oksido formulę, niekaip negalėjau prisiminti aliuminio ir deguonies valentingumų, netgi tą sąvoką buvau visiškai pamiršęs.

Bet trimestro pažymėjime “Žemelė” man jau įrašė penketą. Geri buvo ir kiti pažymiai. Niekas nebekalbėjo ir apie mano žinių patikrinimą, apie ką buvo užsiminta, priimant mokyti po tokios ilgos pertraukos.

Du metus, kol mokiausi vidurinėje, gyvenau lyg užsuktas.

Keldavausi 7-tą val., paskubom apsiprausęs ir užkandęs sumuštinio su arbata, įsimetęs tokį pat sumuštinį kišenėn (valgyklų eiliniai darbininkai, o ir dauguma tarnautojų tada nelankė, jų mažai ir buvo), pėsčias traukdavau į darbą Danės gatvėje. Visą dieną tekdavo mojuoti kastuvu, tampyti karutį – krauti žvyrą į iš betono maišyklės žemyn nuleidžiamą kaušą. Dalį žvyro, kartais ir visą dieną, sijodavome rankiniu būdu. Grįžęs ilgai plaudavau nuo savęs dulkes. Karštas vanduo duše būdavo tik savaitgaliais ir tai ne visada. Po to prisėdęs sušveisdavau vos ne visą batoną su sviestu ir dešra, išgerdamas gerą puslitį arbatos, ir – mokyklon. Apie kokius nors namų darbus “mokyklos dienomis” nebuvo kada ir pagalvoti. Užduotus tekstus skaitydavau per pertraukas ir visuomet suspėdavau perskaityti bent tiek, kad pirmuoju iškviestas atsakinėti ir jau bebaigdamas pasakoti perskaitytą pamokos dalį, išgirsdavau: “Pakaks. Toliau papasakos...”

Per pirmąsias pamokas marinte marindavo miegas: prikimštas skrandis norėjo ramybės. Grįždavau bendrabutin apie 11 vakaro, laisvo laiko nelikdavo, nemiga skūstis neteko. Ir jei kas nors pažadindavo bent penketą minučių iki žadintuvo čirškimo, vėl bemat krisdavau “negyvas”.

Trečiadienis – laisva nuo pamokų diena. Tada su bendraklasiu Ignu Donėla, su kuriuo gyvenome viename kambaryje, o mokykloje sėdėjome viename suole, taisydavom vakarienę. Karališką. Nusipirkdavom riebios kiaulienos (kitokios ir nebuvo; kartu gaudavom ir “priklausančią” dalį kaulų), sudėdavom į trilitrinį, gal ir didesnį, puodą ir tame pačiame kambary užkaisdavome ant elektrinės plytelės. Kartu sukraudavom bulves, kruopas, pipirus ir lauro lapus. Abiejų kulinarinės žinios apsiribojo tuo, jog žinojome, kad virta mėsa turi būti įkandama. Užviręs mudviejų patiekalas pripildydavo kambarį prieskonių aromato, bet jau po pusvalandžio kvapas kažkodėl išsivadėdavo. Po valandos ar dviejų tiršta sriuba ar skysta košė su mėsa ir patęsusiais lašiniais pagaliau atsidurdavo ant stalo, o iš ten greit pranykdavo mudviejų skrandžiuose. Visa, iki paskutinio šaukšto.

Virimo metu ir po vakarienės, paprastai, tekdavo rašyti kokį nors rašinį iš lietuvių kalbos. Matematikos namų darbų negaudavome. Užduočių, reikalaujančių tik skaitymo, neskaidydavome. Trečiadieniais likdavo laiko pabendrauti ir su draugais, kartais nueidavome į kiną.

Šeštadieniai – sutrumpinta darbo diena. Po darbo, persirengęs ir užkandęs, skubėdavau į Gargždus. Nupirkęs tris keturis batonus, kurių Gargžduose būdavo retokai, su rezgine prie turgaus įsisprausdavau į pilną autobusą.

Retkarčiais nueidavau į šokius Gargždų kultūros namuose – pusseserė Onutė Mažonaitė pramokė populiariausių juose šokamų šokių: valsa, polką, padispaną. Pusseserės Adelė ir Onutė (Anė) dirbo pašte telefonikėmis, abi netekėjusios. Tik vyriausioji – Janina – jau senokai buvo tapusi Idzeliene. Giminaitės, ypač Anė, vis bandė pripiršti man tai vieną, tai kitą savo draugę, bet apie vedybas negalvojau: kur gyvenčiau, ką dirbčiau, nebaigęs bent vidurinės mokyklos? Na, nebent kuri labai būtų širdį suvirpinusi... Bet tokios nebuvo.

Sekmadieniai nepabusdamas pūsdavau iki 11-12 val. – bandydavau atsigriebti trūkstamas miego valandas, susikaupusias per savaitę.

Per du metus, kol baigiau vidurinę, visai padoriai apsirengiau, pirmą kartą gyvenime įsitaisiau palta, apsiaustą, netgi tokį beveik dar prabangos dalyką kaip laikrodį. Dideliais uždarbiais pasigirti negalėjau – “į rankas” gaudavau 700-800 rb. Toks maždaug buvo vidutinis darbininkų atlyginimas. Bet lyginant su mamos 240 – visai nemažai (kai mamai kartą prasitariau, jog, norint normaliai gyventi, reiktų gauti bent po 1000 rb, išgirdau: “Kur tu, vakali, tokius pinigus dėtum?”)

Rankinių laikrodžių parduotuvėse tais laikais aptikti buvo dar beveik neįmanoma. Savąjį pirkau iš bendrabučio draugo už 380 rb. Ir buvau labai patenkintas: laikrodį “jūreiviškas”, “*Majak*” (“Švyturys”), “atsparus dulkėms ir drėgmei su priešmūginiu mechanizmu”, su fosforescuojančiom naktį rodyklėmis ir skaitmenimis. Ėjau iš darbo pasiraitojęs rankoves ir atrodė, kad praeiviai tik ir žiūri į mano pirkinį.

Nors žadėjau į smulkmenas nebekrypti, bet gal verta papasakoti apie savo brangiojo laikrodžio praradimą ir greitą atgavimą.

1958-ųjų metų rudenį, per Spalio revoliucijos šventes, kai būdavo proga dvi ar tris dienas (prijungus sekmadienį) pailsėti, su Paulikaitėmis Regina ir Irena išsiruošėme aplankyti bendrų visiems giminių Vėžaičiuose. Perėję Minijos slėnį, ant kalno susistabdėme pasivijusį sunkvežimį ir jo kėbule netrukus atsidūrėme Vėžaičiuose.

Po poros valandų prie vaišių stalo vienai iš mano palydovių parūpo laikas. Žvilgt į savo laikrodį, o jo ant rankos nėra! Atsmaukiau rankovę vos ne iki alkūnės – nėra!

-Pamečiau laikrodį, - sakau, dar pats tuo nelabai tikėdamas.

-Nejuokauk! Būtum iš tikrųjų pametęs, taip ramiai čia nesėdėtum! – iš karto niekas manim nepatikėjo. Bet laikrodžio nebuvo nei ant rankos, nei kišenėse, nei kur po stalu ar kieme.

Į Gargždus grįžome pavakary maršrutiniu autobusu. Už pusvalandžio pas mamą atbėgo Anė, tą dieną budėjusi pašte.

-Algi, tu laikrodį pametei? – vos pasisveikinusį kreipėsi į mane.

-Koks radijas apie tai jau pranešė? – nustebau kiek suirzęs, kad dėl to mano laikrodžio kiti daugiau pergyvena, negu aš.

-Ką tik skambino Feliksas, sakė, kad, palydėjęs jus į autobusą, ant stulpo prie stotelės perskaitė raštelį. O ten parašyta, kad Vėžaičiuose išlipęs ir jį pavėžinusioje mašinoje laikrodį pametęs žmogus turįs kreiptis adresu: Palanga, Komjaunimo gatvė, numeris toks ir toks.

Artimiausią sekmadienį susiruošiau Palangon. Dirbau tuomet mokiniu elektroceche (apie tai vėliau), po kelių dienų turėjau gauti atlyginimą, o dabar iš savo menkos 240 rb algos buvau išsaugojęs 50 rb banknotą ir dar kažkiek smulkių. Girdėjau, kad padorumas reikalauja radusiajam atsilyginti, ir tam, paprastai, skiriama trečdalis rastųjų pinigų ar daikto vertės. 50rb gal ir mažoka, bet daugiau neturiu. Už autobusą ten ir atgal – 6 rb, teks keletą rublių iki algos pasiskolinti.

Nurodytu adresu radau privatų tvarkingą tipinį pokario namuką. Pasibeldęs išgirdau: “Prašom!” ir įėjau vidun (Tada dar, būdami namie, žmonės užsirakindavo tik nakčiai, jokių akučių duryse niekas nebuvo matęs, po pasibeldimo vidun eidavai, išgirdęs “Prašom!” Taip bent jau buvo kaimuose ir mažesniuose miesteliuose).

Mane pasitiko dar apyjaunė inteligentiška moteris, primenanti mokytoją. Išgirdusi, ko atvykau, apsidžiaugė:

-O, kaip gerai! Mes vis abejojome, ar žmogus, pametęs laikrodį, perskaitys mūsų raštelį, gal lietus jį nuplaus, ir niekas dėmesio neatkreips. Be to, nežinojome, kur nuėjo ir kada vėl grįš mūsų pavežtieji studentai

(Irena Paulikaitė buvo su Klaipėdos medicinos mokyklos kepuraitė, tada nešiotas visų aukštųjų ir daugelio viduriniųjų specmokyklų. Dėl to visi buvome palaikyti studentais). Bijojome (ji taip ir išsireiškė: “Bijojome”), kad niekas neatsisauks, žadėjome laikrodį perduoti milicijai.

Taip kalbėdama, moteris paėmė ant palangės gulėjusį mano laikrodį ir, daugiau nieko nesiteiraudama, patenkinta įteikė man. Nežinojau, kaip elgtis. Padėkojau ir nedrąsiai ištraukęs vos ne dviejų delnų dydžio banknotą, padėjau ant stalo. “Radybų”, – sakau. Moteris čiupo pinigą ir sugrūdo man į kišenę.

-Ką jūs! Kaip gi galima už tai imti pinigus? Nieko nereikia!

Trypčiojau vietoje – lyg ir nepatogu buvo taip “Ačiū! Sudie!” ir išeiti. Tuo metu grįžo vyras vairuotojas, kaip tik ir aptikęs mano laikrodį (“Jums išlipus, pradėjo krapnoti lietus, tad lipau į kėbulą pridengti vežtų poros dėžių obuolių. Jei ne lietus, gal tas laikrodis būtų ir pražuvęs, nes pakeliui dar keletą žmonių pavėžėjau”). Pasiūliau jam paėjėti iki artimiausios kavinės, bet išgirdau: “Neturiu laiko! Nesivarginkit!”

Tad laikrodžio atgavimas man kainavo tik du bilietus iki Palangos. Be to, liko malonus prisiminimas apie malonius ir skrupulingai sąžiningus žmones, auklėtus dar prieškarinio mokyklos ir tuometinių moralės normų. Tokie, beje, dar nebuvo tada retenybė.

24. Su broliais Zenonu ir Kęstučiu prie Minijos vingių ties Gargždais. 1958m.

1958-aisiais baigiau vidurinę ir negalvojau tuo apsiriboti.

Paskutinėje – vienuoliktoje – klasėje mažesnio už penketą pažymio, rodos, nebegaudavau, tad auklėtoja Vilkaitienė, dėsčiusi mums vokiečių kalbą, ir ypač direktorė Ulozevičienė puoselėjo viltis turėti mokykloje medalininką. Tai buvo ne tiek mano, kiek mokyklos garbės reikalas. Buvo ir praktinė nauda: iki tol į aukštąsias mokyklas medalininkus priiminėjo be egzaminų (gal ir ne visur).

Tad per brandos egzaminus ne aš, o direktorė ir auklėtoja drebėjo, kad kur nors nepaslyščiau. Ir turiu prisipažinti, kad per matematikos egzaminą tai galėjo atsitikti: vienas iš bilieto klausimų buvo apie logaritmus, kurių nebuvo mokėsis, - jie buvo praeiti mano nelankytoje 9-je klasėje, - o prieš egzaminą nebuvo nei laiko, nei didelio noro daugiau į juos įsigilinti. Tačiau egzaminuotojai buvo budrūs: pamatę, kad suku, rodos, ne visai teisinga linkme, paskubėjo mane nutraukti: “Pakaks! Prašom antrą klausimą!”

Nesublizgėjau ir per lietuvių kalbos rašomąjį, kurį maniau parašysiąs pašvilpaudamas. Mat, tikėjausi, kad viena iš temų bus vadinama “laisvoji” ir neabejojau, kad sugebėsiu ką nors priskiesti sovietinio patriotizmo dvasia. Tačiau visos trys temos buvo apie konkrečių rašytojų konkrečią kūrybą. Tad ėmiausi rašyti apie Gudaičio-Guzevičiaus “Kalvio Ignoto teisybę”, nors to romano tebuvo skaitęs tik kelias ištraukas ir šiek tiek prisiminiau jo nagrinėjimą mokykloje. Svarbiausia – čia galima buvo apsieiti be citatų ir paistyti apie “klasių kovą”, “liaudies sąmonėjimą” ir t.t. Parašiau “teisingą”, bet sausą rašinį, kuriame dar įvėliau stiliaus klaidą – rusicizmą “ekspluatacija žmogaus žmogumi”.

Pamačiusi mano pasirinktą temą, lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja Švėgždienė, pranašavusi man literato ateitį, nustebo: kodėl nepasirinkęs temos apie Salomėją Nėrį? Be abejo, S.Nėries kūryba buvo kur kas arčiau prie širdies, bet, deja, atmintinai mokėjau vos keletą jos eilėraščių nuotrupų, o to buvo per mažą.

Nepaisant minėtos klaidos, už rašinį gavau penketą. Kaip ir iš visų kitų dalykų. Pasibaigus egzaminams, kažkurią dieną pakvietė į mokyklą. Mokytoja Švėgždienė paaiškino, kokią klaidą aš įvėlęs ir kad ministerijos

komisija, svarstanti medalių skyrimo klausimą, galinti dėl to sumažinti pažymį. Tad būtų apmaudu, nes visą laiką rašęs puikius rašinius. Šiek tiek nepatogiai jausdamasi, ji pasiūlė rašinį perrašyti ir įteikė man vieną ar du tuščius antspauduotus lapus. Rodos, kartu buvo ir direktorė ar auklėtoja.

Atsisakyti nebuvo kaip. Namuose rašinį perrašiau. Tačiau liko jausmas, kad vasaros pabaigoje paprastoje kartono dėžutėje (degtukų dėžutė gražesnė) įteiktas man „aukso“ medalis (šalia aukso, beje, nė negulėjęs) yra įskilęs...

Visiškai nuvyliau, tiesiog įžeidžiau mokytoją Švėgždienę, kai per išleistuves pasakiau, jog žadu stoti į Kauno politechnikos instituto Elektrotechnikos fakultetą.

BANDYMAI PRAMUŠTI SIENĄ

Tą fakultetą ir dar radijo specialybę pasirinkau vien todėl, kad ten buvo mokama didesnė stipendija, iš kurios turėjau gyventi visus mokslo metus. Tiesa, įgijusius šią specialybę, keletui metų siųsdavo atidirbti į tolimus Sibiro ar Šiaurės rajonus, bet tai manęs nebaugino.

Liepos mėnesį pasiėmiau atostogų stojamiesiems egzaminams, kadru skyriuje paprašiau pažymos apie darbo stažą – iš kiekvieno stojančiojo buvo reikalaujama turėti dvejų metų darbo stažą arba būti atitarnavusiam armijoje. Man iki reikalaujamo stažo trūko mėnesio, bet tikėjau, kad bus atsižvelgta į medalį. Gaila tik, kad tais metais nuo egzaminų nebebuvo atleidžiami ir medalininkai. O stažą net neprašoma pridėjo kadru skyriuje dirbusi mergina Aldona (pavardės neprisimenu, vėliau tapusi Riešutiene), ištaisydama mano byloje ir darbo knygutėje darbo pradžios datą iš rugpjūčio į kovo mėnesį. Tad pagal tuos dokumentus aš jau dirbau Lietuvoje, kada ir kojos mano čia dar nebuvo. Gaila, bet tuomet nesusipratau Aldonai nors saldinių nupirkti.

Per stojamąjį matematikos egzaminą vos nesusikirtau, tačiau iš kitų dalykų gavau penketus ir į mandatinę komisiją buvau pakviestas, berods, šeštuoju (kvietė pagal egzaminų pažymių vidurkį). Turiu pasakyti, kad autobiografijoje nebuvau nusišėjęs savo lagerinės praeities, naiviai tikėdamas chruščioviniu „atšilimu“ ir tuo, kad formaliai teistumas man buvo panaikintas.

Už ilgo stalo sėdėjo gal visa dešimtinė komisijos narių, vidury – pirmininkas Marijonas Martynaitis, instituto partsekretorius. Man prisistačius, pirmas jo klausimas buvo:

-Kodėl ne komjaunuolis?

-Jei skaitėte mano autobiografiją, supratote, kad komjaunuoliu aš negalėjau būti, - atsakiau.

-O ką galvoji veikti, jeigu nebūsi priimtas?

-Nežinau. Apie tokį atvejį negalvoju.

-Gerai, gali eiti, - užbaigė pokalbį Martynaitis.

Kitą dieną priimtųjų sąrašą savęs neradau...

Kažkas patarė kreiptis į rektorių Kazimierą Baršauską – jis esą ne vienam padėjęs.

Jau pavarė, koridoriuje patykojęs, užkalbinau iš kabineto išeinantį rektorių. Šis šviesios atminties žmogus ir mokslininkas kantriai išklausė mane ir apgailestaudamas pasakė, kad padėti, deja, niekuo negalys.

-Tamsta žinai apie įvykius Vengrijoje, apie neseną studentų demonstraciją Maskvoje (apie jas nebuvau girdėjęs), dėl to dabar vėl griežčiau atsijojami stojantieji į aukštąsias mokyklas. Galiu tamstai tik patarti rytoj pat išsiųsti visus dokumentus su stojamųjų egzaminų rezultatais į Maskvos neakivaizdinį elektrotechnikos institutą – ten egzaminai bus užskaityti ir turėtų tamstą priimti, - ir padiktavo man instituto adresą.

Dokumentus išsiunčiau, bet nei po mėnesio, nei po metų atsakymo, kaip ir dokumentų, nesulaukiau...

Grižęs Klaipėdon, įmonės vyriausiajam inžinieriui Igoriui Miasojedovui pareiškiau, kad tapau Elektrotechnikos instituto studentas neakivaizdininkas ir dėl to privalau dirbti su specialybe susijusį darbą. Tai buvo pirmas ir vienintelis kartas, kai pareikalavau kito darbo. Vėliau darbą keičiau tik kam nors pasiūlius naujas pareigas, tačiau iš statybininkų kompanijos nebeišėjau iki pat darbinės veiklos pabaigos,

Jau antrą ar trečią dieną atsisveikinau su kastuvu ir darbo draugais ir atsidūriau Gamybinių įmonių kombinato elektros ceche. Po trijų liesų mėnesių, kai gaudavau tik 240 rb mokinio atlyginimą, išlaikiau egzaminą ir tapau elektroapvijninku – pradėjau remontuoti elektros variklius.

Mano mokytojas, o vėliau bendradarbis buvo Martynas Beržintis, “šišioniškis”, laikomas geriausiu elektros specialistu tarp Klaipėdos statybininkų, po metų su šeima išvažiavęs į Vakarų Vokietiją. Kitas bendradarbis – Pranas Žvinklys, visada randantis proą paimti “ant šilumos”.

1960 m. Klaipėdoje atidaromas Kauno politechnikos instituto vakarinis fakultetas. Bus ruošiami statybos, elektros pavarų automatizavimo, mechanikos, laivų remonto ir statybos inžinieriai. Va, kada atsirado proga įstoti į aukštąją! Juolab, kad medalininkai šį kartą priimami be stojamųjų egzaminų. Lieka tik formalumas – praeiti mandatinę komisiją. Dabar jau nebebūsiu toks kvailas: autobiografijoje – jokių lagerių, jokių areštų. Darbininkas, darbininkų vaikas, dar ir medalininkas – ar bereikia geresnės kandidatūros, tinkančios nešioti garbingą sovietinio studento vardą?

Nustatytą dieną kartu su laikiusiaisiais egzaminus atėjau į komisiją. Iš kelių kartu stojančiųjų pažįstamų išgirdau, kad tau, štai, bėpigu: nei egzaminų, nei vargų, o priėmimas garantuotas, kai tuo tarpu mums dar neaišku, ar užteks surinktų balų.

Besistumdant koridoriuje, iš salės, kur susirinko komisija, išpuolė jau minėtoji Aldona – pasirodo, ji fakultete laikinai įsidarbinusi sekretore. Pavėdėjusi mane į šalį, susijaudinusi tarė:

-Algi, tik neik dabar į mandatinę – palauk, kol iš jos išeis Rimkus. Vartydamas tavo dokumentus, jis pasakė: “Na, dabar aš jį pačiupinėsiu!”

Gal ir buvau girdėjęs, kad Rimkus, tas smulkutis vaikėziukas, vienas iš šešių Telšių mokytojų seminarijos komjaunuolių, kadaise aplošinėtas šachmatais, dabar yra Klaipėdos miesto komunistų partijos trečiasis sekretorius, tačiau nė nesapnavau, kad vėl susidursime, kad jis netgi pirmininkaus šios dienos priėmimo komisijai.

Bet ko man bijoti? Ir ko čia išlauksiu? Gal tas “draugas” sekretorius ir visai neišeis nė parūkyti, o jeigu ir ištaikysiu tokią proą, tai galutinis sprendimas vis tiek bus jo. Palaukęs pusvalandį, įėjau salėn.

Tarp komisijos narių Rimkus sėdėjo centre. Nebuvau matęs jo 10 ar 11 metų, dabar jis buvo gerokai sustambėjęs, netgi, rodos, ūgtelėjęs, bet smailoka nosis ir tiesūs šiaudų spalvos plaukai leido nesunkiai atpažinti buvusį bendramokslį. Klausinėjo tik jis.

-Jūs mokėtės Telšių mokytojų seminarijoje?

-Taip.

-Ir buvote suimtas už atitarybinę veiklą?

-Buvau.

-Tai kodėl apie tai neparašėte autobiografijoje?

-Teistumas man panaikintas, tad apie tai ir neužsiminiau.

-Vis tiek toks faktas buvo, apie tai reikėjo rašyti.

Daugiau klausimų nebuvo, man leista eiti.

Priimtųjų sąrašė vėl savo pavardės neradau...Draugas Rimkus parodė tikrą sovietinio patrioto budrumą, demaskuodamas “liaudies priešą”, siekiantį užginto jam vaisiaus – mokslo.

(Nesulaukė Antanas Rimkus savo mylimosios santvarkos žlugimo, o juk buvo pasiekęs tikrų aukštumų: po kursų ar aukštųjų partinių mokslų Maskvoje tapo LSSR Švietimo ministru, partijos CK nariu, Aukščiausiosios tarybos deputatu. Ir dabar, tikriausiai, kaip daugelis panašių draugų, karštai įrodinėtu nenuilstamai dirbęs brangiosios Lietuvos labui, svarbiausia – prieš Maskvos valią...)

Praėjo dar vieneri metai. Šešiasdešimt pirmųjų vasarą laikraštį skaitau: Kauno politechnikos institutas rugpjūčio vidury organizuoja papildomus egzaminus į neakivaizdinį skyrį. Žodis “papildomus”, tikriausiai, reiškia, kad nesurinktas planuotas studentų skaičius, kad galbūt stojantieji bus sijojami per retesnę sieta. Ar neverta pabandyti?

Šį kartą medalininkai vėl jokių išimčių neturėjo. Tačiau iki egzaminų dar buvo dvi ar trys savaitės – nors ir paviršutiniškai, dar galėjau pakartoti gerokai primirštas fiziką ir matematiką. Ypač padėjo knygyne aptikta knygutė su stojamųjų egzaminų matematikos užduočių sprendimų pavyzdžiais.

Egzaminus išlaikiau geriau, negu tikėjausi po trejų metų pertraukos: prieš paskutinį egzaminą pažymių knygutėje turėjau vien penketus. Tad nebebijojau blogesnio pažymio ir iš paskutiniojo – matematikos žodžiu –

egzamino. Per jį dėstytojai iš karto prisipažinau, kad nesugebėsiu įrodyti, kodėl $\sin^2 + \cos^2$ yra lygūs vienetui. Dėstytojas, peržvelgęs ankstesnių egzaminų rezultatus tik paklausė:

-Kada baigėt vidurinę?

-Prieš trejus metus.

-Ar ketvarto užteks?

-Užteks!

Egzaminas buvo baigtas. Šį kartą “darbininkas, darbininkų sūnus” nebeužkliuvo ir mandatinėje (apie lagerį, žinoma, nebesigyriau).

Iš trečio karto “sieną” pagaliau įveikiau!

KELI ŠTRICHAI PABAIGAI

Nebesileisiu į smulkmenas, pratęsdamas prisiminimus iki šių dienų. Nebeturiu tam nei noro, nei jėgų, o ir nebeįdomios man pačiam atrodo tolimesnės gyvenimo dienos, nors ir aprašytoji dalis nuotykiškai nestebina. Tegul už mane tai daro jaunoji karta, jeigu atsiras joje turintis tam noro ir truputį kantrybės.

Iš neakivaizdinio skyriaus pereiti į vakarinį tame pačiame institute didesnių problemų nebebuvo. Tad 1967m. baigiau Klaipėdos fakulteto Elektros pavarų automatizavimo grupę.

Kartu kursą baigė ir gyvenimo draugė Irena Daublytė, tuomet jau Būdienė, su kuria rimčiau draugauti pradėjome III-jame instituto kurse. Per diplomų įteikimą salėje krykštavo, trukdydama iškilmėms, ir dukrytė Irutė, teko išeiti su ja į foje. Vėliau atsirado ir penkeriais metais jaunesnė Adelė.

Sukūriau šeimą jau būdamas “Kristaus amžiaus”, Irena, nors septyneriais metais jaunesnė, - taip pat nebe piemenė. Patiko man jos savarankiškumas, tai, kad, pati dirbdama ir jokios pagalbos iš namų negaudama, dar stengėsi padėti jaunesniesiems broliams ir seserims (turėjo 4 brolius ir 2 seseris – visi jaunesni), o ir moksluose, per praktikos užsiėmimus nebuvo “vištelė”, kaip kai kurios kurso draugės. Štai jau baigiame ketvirtą bendro gyvenimo dešimtį, bet didesnių debesėlių mūsų padangėje nebuvo, ir aš, kartais gal naivus, nepraktiškas, gal per daug žmonėmis pasitikintis, visada galiu pasiremti jos blaiviu protu, jos darbštumu, atsidavimu šeimai, vaikams.

Galime pasidžiaugti ir gabiomis, protingomis dukromis, nors gal nesuteikėme joms to ir tiek, ką galbūt galėjome suteikti.

Na, o didžiausią džiaugsmą šiandien teikia pirmuosius gyvenimo metus bebaigiantis anūkas Laurynas, guvus nenuorama, pradėjęs vaikščioti dar nė 10 mėnesių nesulaukęs ir jau dabar sugebantis iš senelio ar močiutės išreikalaus, ko šie kartais nenorėtų arba tingėtų daryti...

Nuo trečiojo kurso darbovietėje man buvo pasiūlytos bokštinių kranų aikštelės energetiko pareigos – nuo tada palikau “pažangiausias” klases – proletariato – gretas. Dalijantis valdybai į dvi, tapau valdybos energetiku, o 1972 m., įkūrus Klaipėdoje Požeminių statybos darbų trestą Nr.3, buvau pakviestas vyriausiojo energetiko pareigoms. Pakviestas labiau ne dėl kokių nuopelnų ar ypatingų gabumų, o dėl to, kad Klaipėdos statybinėse organizacijose kito energetiko su aukštuoju išsilavinimu tuo metu nebuvo. Čia išdirbau net 15 metų, iki 1987-jų, kuomet mūsų trestas buvo prijungtas prie genrangovinio Klaipėdos statybos tresto. Tresto valdytojo Vinco Kinderio, prieš kurį laiką dirbusio mūsų treste, užmačia, atsisakiusio, mano manymu, labiau prityrusio Vytauto Šiaudvyčio (buvusio tremtinio; pas jį 1958 m. laikiau egzaminą elektroapvijninko vardui gauti), buvau paskirtas jungtinio tresto vyriausiuoju energetiku.

1991 m., griūvant visoms senoms struktūroms, naikinant trestus ir ministerijas, pagrindinį tresto pastatą perėmusios 9-osios inžinerinių tinklų statybos valdybos viršininkas Pranas Toliušis paklausė, ką aš manęs toliau daryti? Atsakiau, kad nesuku dėl to galvos – pensija ant nosies, eisiu sode kapstyti. Toliušis pasiūlė pereiti energetiku į jų valdybą, žadėdamas didesnę atlyginimą sparčiai tuo metu nuvertėjančiais rubliais, negu gavau konkrečios veiklos nebeusitveriančiame ir pavadinimą pakeitusiame treste. Sutikau. Ir šioje valdyboje, keitusioje savo pavadinimą ir vėliau privatizuotoje, tai energetiku, tai dispečeriu dirbau iki pat 2000-jų metų

kovo mėnesio. Išėjau savo noru, bendradarbių gražiai palydėtas, matydamas, kad vis dažniau kartojasi bronchito paūmėjimai, o ypač jausdamas, kad silpnėja ir silpnėja klausa.

Štai trumpai ir visa mano darbinė biografija. Tik vieną kartą, kaip minėjau, grįžęs po nepavykusio stojimo institutan, pareikalavau darbo pagal “studijuojamą” specialybę. Daugiau nė karto nerodžiau iniciatyvos pereiti į geresnį darbą, nesiečiau karjeros. Darbas surasdavo mane, o darbo knygutėje yra tik įrašai “atleistas, ryšium su perkėlimu į kitas pareigas” ar pan.

Tiesą sakant, su savo “juoda” biografija ne labai tos karjeros ir galėjau siekti. Arba galėjau – tik reikėjo kažko atsižadėti, kai ką pažadėti...

21. Naujos kartos mama ir tėtė su dukromis Irute ir Adele, švenčiančia savo trečiąjį gimtadienį. Klaipėda, 1974m. vasaris

Tokiems “pasižadėjimams”, matyt, vieną 1966 m. vasaros dieną ir buvau pakviestas į visiems žinomą KGB pastatą Salomėjos Nėries gatvėje. Po ilgoko pokalbio apie darbą, gyvenimą, draugus (ypatingai domino draugai iš buvusių kalinių), karininkas lietuvis, kurio laipsnio nei pavardės neprisimenu, tiesiai šviesiai pasiūlė bendradarbiauti su jais. Girdi, dabar plinta visokių gandų, antitarybinių kalbų ir anekdotų, mes norėtume žinoti kas ir ką nepalankiai šneka apie valdžią, mėgsta tam tikros rūšies anekdotus. Atsakiau, kad pats esu lojalus sovietinei santvarkai, dėkingas už galimybę baigti mokslus, už turimą darbą, bet nepažįstu nė vieno antitarybininko, o jei koks bendradarbis prie taurelės ką nors lepteli ar anekdotą suskelia, nelaikau jo valdžios priešu ir niekada apie tai niekam nepasakosiu. Na, o jei kartais tektų sutikti tikrą šnipą ar diversantą, pridūriau, pats apie tai praneščiau milicijai.

-Na, pagalvokit, pagalvokit. Mūsų darbuotojas susiras jus darbovietėje, neatkreipdamas pašalinių dėmesio, - gal turėsit ką pasakyti!

Išeinant buvau perspėtas, kad apie šį susitikimą niekam nė mur-mur. Ir be perspėjimo tai buvo aišku. Dar ilgai apie jį neprasitariau net Irenai.

Jau išeidamas koridoriuje pamačiau besėdintį ir kažko laukiantį statybininkų bendrabučio, kuriame ir aš neseniai gyvenau, gyventoją. Asmeniškai jo nepažinojau, tačiau buvau atkreipęs dėmesį į gana inteligentiškai atrodantį akiniuotą darbininką. Mačiau, kad ir jis mane pažino, pasijutau gana nejaukiai. Ko jis čia sėdi, kokių

reikalų turi šioje įstaigoje? Pirmą kartą čia, ar dažnas svečias? Tą patį, tikriausiai, pagalvojo ir jis apie mane. Manau, kad ši “akistata” organizacijos, puikiai mokančios išlaikyti savo paslaptis, buvo suruošta neatsitiktinai.

Su nerimu laukiau, kada čia mane užkalbins koks slaptas agentas. Bet taip jo ir nesulaukiau. Matyt, pokalbis, o gal ir tikrų agentų papildomos žinios, nuvylė mano “globėjus”...

Kad kažkas susidomėjimą mano persona saugumiečiams sukėlė, matyti ir iš mano byloje įsegto rašto, datuoto 1966 06 16 ir adresuoto KGB apskaitos-archyvų skyriaus prie LSSR ministrų tarybos viršininkui papulkininkui A.J.Mylnikovui. Rašto kampe – grifas: “Slaptai. Egzempliorius vienintelis”. Jo turinį sudaro vienas sakiny (versta iš rusų k. mano): “*Ryšium su gauta medžiaga prašome išsiųsti susipažinimui Būdo Stasio, s. Stasio archyvinę tardymo bylą Nr.42862/3*”. Ir parašai: Klaipėdos miesto ir Lietuvos jūrų baseino KGB įgaliotinis majoras *Miknevičius* bei 2-jo skyriaus viršininkas majoras *Jankauskas* (už pastarąjį pasirašęs kažkas kitas).

Matėsi, kad su manimi pokalbį vedęs karininkas su byla buvo susipažinęs.

Tokių užprašymų savo byloje radau keturis – dėmesio stoka skūstis negaliu. Bylos pakartotinai prašyta 1971 10 20, po to – 1981 05 04 ir pagaliau – 1987 04 27. Kas mano “globėjų” ar nematomų “angelų sargų” susidomėjimą vis sukeldavo, negaliu pasakyti.

Asmeniškai dar vieną kartą saugumo buvau iškviestas, kai pakartotinai po tėvo antrojo iškvietimo padaviau dokumentus aplankyti jį Amerikoje. (Po pirmojo prašymo oficialaus atsakymo negavau, tik iš tresto partsekretoriaus pavaduotojo sužinojau, kad mano prašymas guli toje krūvelėje, kurių autoriams atsakymas neigiamas. “Neklausk, kodėl!” – pridūrė). Antrą kartą mano prašymas nukeliavo toliau, užpildžiau kelias anketas ir net įmokėjau 40rb. Belaukdamas atsakymo, vieną dieną darbe išgirdau telefono skambutį iš milicijos. Balsas, pasiteiravęs, ar kalba su “draugu Būdu”, mandagiai paklausė, ar negalėtumėt, draugas, šiuo metu užsukti į milicijos valdybą, tokį ir tokį kabinetą?

Milicija čia pat, kitapus Danės, 5 minutės kelio. Mažam kabinete su aptrintu stalu ir pora kėdžių ar taburečių pasitiko pagiringos išvaizdos (ko gero, taip ir buvo) neaukštas vyrukas ir ištiesė pasisveikinimui drebančią ranką.

-Jonas Butrimas, - prisistatė.

Po kelių nereikšmingų frazių:

-Tai norite važiuoti į Ameriką?

Taip, - sakau. – Tėvas kviečia aplankyti.

Klausimai apie susirašinęjimą su tėvu, apie tai, kada paskutinį kartą jį mačiau, kodėl noriu važiuoti. Atsakai, kad matėmės daugiau kaip prieš 30 metų, kad dvasiškai, be abejo, labai nutolome, bet kas gi nenorėtų pasinaudoti tokia proga ir pamatyti tą garsiąją Ameriką? Staiga klausimas, ištartas lėtai ir pabrėžtinai, su aiškia užuomina:

-O kas, jeigu išleisime?

-Tam ir pareiškimą rašiau. Važiuosiu, - atsakiau, nuduodamas nesupratęs užuominos.

Atsisveikinome. Vėl neramus laukimas. Iš tikrųjų, ką reiks daryti, jeigu kagėbistai sugalvos duoti kokią užduotį? Atsisakymas reikštų atsisakymą ir nuo laukiamos kelionės, svajoto pasimatymo su tėvu. Gal galima su kokia nereikšminga užduotimi sutikti, o paskui kaip nors išsisukti, sumeluoti? - mintyse svarsčiau ir spėlioju galimus variantus, tačiau ir šį sykį pasirodžiau “rimtam” darbui netinkamas. Negavau nei užduoties, nei leidimo išvykti.

1990 m., kaip rašiau atsiminimų pradžioje, aplankėme su Irena, deja, jau tik tėvo kapą...Nors jau pūtė visai kiti vėjai ir “biografinių” kliūčių nebebuvo, bet į užsienį, bent jau kapitalistines šalis, vis dar galima buvo išvykti tik per Maskvą, tad kelionė buvo labai varginga.

Baigdamas nukrypsiu į šalį.

Štai jau įžengiau į aštuntąją dešimtį. Solidus amžius, nors pats solidesnis lyg ir netapau. Liko meteliai, kiti. Vis labiau užankantys bronchai neleidžia ilgiau vargti šioje ašarų pakalnėje. O resursai gal dar ir neišnaudoti: seneliai, tėvas, jo broliai ir sesuo, jei neištiko kokia nelaimė, visi įkopė ar įpusėjo devintąją dešimtį.

Nesitikiu sulaukti “tradicinio” Būdų amžiaus. Vis dažniau pagalvoju apie Anapilį. Kol kas ramiai, be baimės. Manau, kad nesupanikuosiu ir lemtingąją valandą...Jeigu, žinoma, nesutriks sąmonė, neaptemės protas.

Pavydžiu tvirtai tikintiems, neabejojantiems savo religijos tiesomis. Tačiau protaujantis žmogus neabejoti tuo, kas pagrįsta vien prielaidomis, negali. Neseniai perskaičiau Šventąjį Raštą (seniai tai norėjau padaryti, bet ne taip lengva šią knygą sovietmečiu buvo gauti) ir turiu pasakyti, kad skaitymas, ypač Senojo Testamento, tik papildė mano abejones kai kuriomis pamatinėmis krikščioniškojo tikėjimo tiesomis. Viena, mano manymu, yra tikra: egzistuoja Dievas, Aukščiausioji Būtybė ar Protas, sukūręs gyvybę Žemėje, gal ir kituose pasauliuose, davęs postūmį tai gyvybei vystytis ir tobulėti. Be Dievo buvimo neįmanoma paaiškinti, kodėl negyvos materijos dalelės, atomai jungiasi į molekules, pastarosios – į sudėtingiausius junginius, besistengiančius tūkstančius kartų atkartoti save savo palikuonyse. Dar sunkiau paaiškinti sąmonės ir proto atsiradimą. Vadinasi, turi egzistuoti kažkas, nesusijęs su materija, su kūnu. Ir norisi, labai norisi tikėti, kad neišnyksiu kartu su paskutiniu kūno kvėptelejimu...

22. Vis dar vaizduoju dirbantį. Savo darbo vietoje UAB „Klaipėdos inžinerinių tinklų statyba“, 1999m.

Dar nuo biblijinių laikų žmonės Dievą įsivaizdavo labai panašų į žemiškąjį valdovą, tokį rytietišką šachą, sultoną ar faraoną, kuriam būtinos dovanos, būtina kasdien reikšti jam savo paklusnumą, nuolat dėkoti už viską, ką tau likimas siunčia. Ir net “išrinktoji tauta”, jau nekalbant apie pagonis ir stabmeldžius, nuolat aukojo konkrečias to Dievo reikalaujamas aukas, liejo tūkstančių geriausių avinėlių ir jautukų kraują, degino javus, mirą ir aliejų. Ta pati tauta, skelbdama meilę tarp savo tautiečių, to paties Dievo paliepta, žudė tūkstančius “pažadėtoje žemėje” gyvenusių kitatikių, nepasigailėdama nei senių, nei moterų, nei vaikų.

Su Kristumi atėjo kita Dievo samprata. Kerštingasis, pavydusis Jahvė, įteisinęs principą “akis už akį, dantis už dantį”, pasidarė visaatleidžiančiu Meilės Dievu, reikalaujančiu mylėti savo artimą, kaip pačiam save ir netgi atleisti savo priešams. O juk tai tas pats Dievas, sukūręs Adomą ir Ievą, už atskirų individų nuodėmes deginęs miestus, užleidęs Visuotinį tvaną, nepasigailėdamas nei kūdikių, nei senių. Kas jį staiga perauklėjo,

kodėl jis ėmė elgtis kitaip, nors tikime, kad Dievas yra Absoliutas ir klysti niekada negali? Vadinasi, tik žmonės jį kiekvienu laikotarpiu įsivaizduoja pagal savo gyvenamo laikotarpio sampratą. Nors dabar daiktinių aukų nebeaukojame, bet dvasinės – būtinos. Ir įsivaizduojame, kad kuo daugiau melsimės, kuo daugiau kartosime “Dieve, tavo myliu”, tuo daugiau malonių iš jo gausime, kartais netgi artimųjų sąskaita... O dar geriau už maldą – paaukoti piniginę auką, ir kuo didesnė ji bus, tuo daugiau tau bus atseikėta...

Manau, jeigu Dievas yra absoliutus Gėris ir Teisingumas, kiekvienam atseikės ne pagal tai, kiek maldų yra sukalbėjęs, bet kiek savo gyvenime vadovavosi gėrio ir tiesos principais, o kiek kartų elgėsi prieš savo sąžinę ir moralės normas. Žinoma, vargu rasime žmogų, kuris gyvenimo pabaigoje neturėtų dėl ko gėdytis ar gailėtis. Klystame visi, bet klaidos neturi virsti nusikaltimais, dėl jų neturi kentėti kiti žmonės. Kiek tai įmanoma, kiek įstengiamo. Štai ir visas mano *Credo*.

Gera, kad lietuviai gerbia savo mirusiuosius. Bet dažnųsyk ta pagarba virsta lenktyniavimu, kas didesnį, kas įmantresnį akmenį luitą užris ant savo artimųjų kapo. O per Vėlines (tiksliau – Visų šventųjų dieną) pakyla visa Lietuva. Lekiamo iš vieno šalies krašto į kitą, kad uždegtume žvakelę, ne, nebe žvakelę, o ištisas iliuminacijas ant tėvų, brolių, gal dar senelių kapo. Ir pagrindinis užsiėmimas, atvykus kelias dešimtis ar šimtus kilometrų, - vėl ir vėl uždeginėti vėjo pučiamas liepsneles, bent pusvalandį ar keliolika minučių apsaugoti jas nuo rudens darganų. Melstis nebemokame, susikaupti, bent mintyse prisiminti ir tyliai ties kapu parymoti kartais vėlgi nebeišeina.

Paprastai mūsų atmintis siekia tik senelius, dažnas nebežinome jau trečios kartos mūsų kuklių protėvių amžino poilsio vietų. Manau, kad panašiai, žinoma, su retom išimtim, bus ir ateity. Vargu ir mano pro ar proproanūkis žinos (jei tokių bus!), kur palaidoti gal po visą Lietuvą ir ne tik po ją išsimėtę protėvių kapai, o jeigu žinos (ir norės!), tai fiziškai neįstengs nei tuos kapus lankyti, nei juo labiau - prižiūrėti. Tad kas bus po 50, po 100 metų su tais akmenimis-monumentais, taip uoliai dabar statomais ir užimančiais vis didesnius plotus? Nenorėčiau, kad ir mano kapą prislėgtų šaltas akmuo, kad juo besirūpinantiems mano artimiesiems sudaryčiau beprasmiško vargo. Geriausias paminklas – atmintis jų širdyse (jeigu būsiu to nusipelnęs).

Jau seniai galvoju, kad po mirties norėčiau būti sudegintas, o pelenai išberti į Baltijos jūrą, ant Lietuvos miškų ar, sakysim, ant Veiviržėnų piliakalnio. Nesu originalus, pastaruoju metu tokią valią pareiškia vis daugiau bebaigiančiųjų savo kelionę. Net vyriausybė, nors ir pavėluotai, kaip daug kas Lietuvoje, šiuo metu savo potvarkiu įteisino kremavimo tvarką.

Nenoriu prievartauti, jeigu toks mano pageidavimas pasirodytų per daug neįprastas artimiesiems arba tai sudarytų didelių sunkumų. Tegul paskutinį žodį tars žmona Irena, bet ir jai gal bus paprasčiau retkarčiais pavartyti šiuos prisiminimus, negu amžiaus pabaigoje rūpintis kapu, po kuriuo vis tiek su laiku liks tik pelenų sauja. Tik per daug ilgesnį laiką, negu viską apvalančioje ugnyje, mūsų protėvių laikytoje šventa. Geriau iš karto virsti pelenais, negu metų metais pūti ir maitinti kirmėles ar mikrobus...

Baigsiu mažai žinomo, bet didelio Lietuvos patrioto profesoriaus Bernardo Kodačio, mirusio 1957m. tolimoje Čikagoje, gražiu priesaku savo sūnui Keistučiui:

“...vežk mano pelenus Tėvynėn ir išbarstyk juos mūsų Laumėnų laukuose. Tenai aš pražydėsiu gražiomis gėlėmis, kurias nuskinsi, suriši į puokštę ir pastatysi ant savo stalo. Tuomet žiūrėsiu į tavo gėlių akimis.”

Visa širdim jam pritariu ir dedu tašką.

Klaipėda, 2003 02 21.

